

Kanton Sarajevo
Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo

Strategija razvoja Kantona Sarajevo 2021-2027.

Strateška platforma

Nacrt – proširena verzija

Septembar 2020. god.

Schweizerische Eidgenossenschaft
Confédération suisse
Confederazione Svizzera
Confederaziun svizra

*Empowered lives.
Resilient nations.*

SADRŽAJ

Pregled skraćenica.....	5
UVOD.....	9
I SITUACIONA ANALIZA.....	13
1 O Kantonu Sarajevo	13
1.1 Pregled provedbe Strategije razvoja Kantona Sarajevo do 2020.....	17
1.2 Ustavno ustrojstvo i teritorijalna organizacija Kantona Sarajevo.....	17
2 PRIRODNI IZVORI I USLOVI	21
2.1 Geografski položaj.....	21
2.2 Karakteristike reljefa.....	21
2.3 Klimatske karakteristike.....	21
2.4 Geološke karakteristike.....	22
2.5 Mineralne sirovine.....	23
3 Demografske karakteristike	25
3.1 Stanovništvo i gustina naseljenosti.....	25
3.2 Starosna struktura stanovništva.....	27
3.3 Vitalne karakteristike stanovništva.....	29
3.4 Migracije.....	31
4 Ekonomski razvoj.....	34
4.1 Makroekonomske karakteristike.....	34
4.1.1 Bruto domaći proizvod.....	35
4.1.2 Vanjskotrgovinska razmjena.....	35
4.1.3 Investicije.....	39
4.2 Tržište rada.....	41
4.2.1 Radna snaga.....	41
4.2.2 Zaposlenost.....	43
4.2.3 Nezaposlenost.....	47
4.2.4 Plaće.....	53
4.3 Poslovni ambijent.....	56
4.3.1 Uslovi poslovanja.....	56
4.3.2 Konkurentnost poslovnog okruženja.....	58
4.3.3 Institucionalna i poslovna podrška.....	59
4.3.4 Poslovne zone.....	60
4.4 Struktura privrede u KS.....	62
4.4.1 Registrirani poslovni subjekti po vrsti i djelatnostima.....	62
4.4.2 Mala, srednja i velika preduzeća.....	64
4.4.3 Rezultati poslovanja poslovnih subjekata (preduzeća).....	66
4.4.3.1 Analiza izvrsnosti granske privrede Kantona Sarajevo.....	73
4.5 Analiza po djelatnostima.....	78
4.5.1 Prerađivačka industrija.....	79
4.5.2 IKT industrija.....	80
4.5.3 Građevinarstvo.....	82
4.5.4 Trgovina.....	83
4.5.5 Prijevoz.....	85
4.5.6 Turizam.....	87
4.5.7 Poljoprivreda i šumarstvo.....	101
4.6 Komunalna privreda.....	120
5 Društveni razvoj.....	128
5.1 Obrazovanje.....	128
5.1.1 Predškolski odgoj.....	128
5.1.2 Osnovnoškolsko obrazovanje.....	129
5.1.3 Srednjoškolsko obrazovanje.....	132
5.1.4 Visokoškolsko obrazovanje.....	135
5.2 Socijalna politika.....	138

5.2.1	Socijalna zaštita	138
5.2.2	Boračka zaštita	144
5.2.3	Socijalno uključivanje	146
5.2.3.1	Nezaposleni	147
5.2.3.2	Mladi	148
5.2.3.3	Rodna ravnopravnost	150
5.2.3.4	Penzioneri	151
5.2.3.5	Osobe sa invaliditetom	153
5.2.3.6	Položaj Roma	154
5.3	<i>Zdravstvo</i>	155
5.3.1	Stanje zdravstva Kantona Sarajevo	155
5.3.2	Sistem zdravstvene zaštite u KS	159
5.3.3	Obim i kvalitet usluga	162
5.3.4	Ljudski resursi u zdravstvu	163
5.3.5	Privatni i nevladin sektor u zdravstvenoj zaštiti	165
5.3.6	Zdravstveni savjeti na nivou lokanih zajednica i na nivou KS	167
5.3.7	Osigurana lica	167
5.3.8	Zavod zdravstvenog osiguranja Kantona Sarajevo	168
5.3.9	Drugi faktori koji utiču na zdravlje stanovništva	169
5.4	<i>Kultura</i>	171
5.5	<i>Sport</i>	179
5.6	<i>Civilna zaštita</i>	183
5.7	<i>Sigurnost građana</i>	184
5.8	<i>Civilno društvo</i>	186
6	Javna infrastruktura	187
6.1	<i>Saobraćajna infrastruktura</i>	187
6.1.1	Cestovni saobraćaj	187
6.1.2	Željeznički saobraćaj	190
6.1.3	Zračni saobraćaj	192
6.1.4	Saobraćaj u mirovanju	194
6.1.5	Biciklistički saobraćaj	195
6.1.6	Pješački saobraćaj	196
6.2	<i>Telekomunikaciona infrastruktura</i>	197
6.2.1	Telekomunikacije	197
6.2.2	Poštanski saobraćaj	200
6.3	<i>Vodna infrastruktura</i>	201
6.3.1	Vodosnabdijevanje	203
6.3.2	Odvodnja i tretman otpadnih voda	206
6.4	<i>Energetska infrastruktura</i>	207
7	Zaštita okoliša	222
7.1	<i>Institucionalni okvir - Kanton Sarajevo</i>	223
7.2	<i>Zaštita zraka</i>	224
7.2.1	Institucionalni i zakonodavni okvir	224
7.2.2	Emisije	224
7.2.3	Kvalitet zraka	226
7.3	<i>Vode</i>	230
7.3.1	Institucionalni i zakonodavni okvir	230
7.3.2	Kvalitet površinskih vodotoka	231
7.3.2.1	Miljacka	231
7.3.2.2	Željeznica	232
7.3.2.3	Zujevina	233
7.3.2.4	Bosna	234
7.3.3	Vodosnabdijevanje	235
7.3.4	Odvodnja i prečišćavanje otpadnih voda	237
7.3.5	Poplave	239
7.4	<i>Otpad</i>	241

7.4.1	Institucionalni i zakonodavni okvir.....	241
7.4.2	Vrste i količine otpada.....	242
7.4.2.1	Komunalni otpad.....	242
7.4.2.2	Otpad koji nastaje od zaštite zdravlja ljudi i životinja	243
7.4.2.3	Otpadni polihlorirani bifenili (PCB) i polihlorirani terfenili (PCT)	244
7.4.2.4	Proizvedeni i prikupljeni otpad od privrednih djelatnosti i industrijskih pogona i postrojenja ..	244
7.4.3	Prikupljanje i tretman otpada	245
7.4.3.1	Prikupljanje i tretman komunalnog otpada	245
7.4.3.2	Prikupljanje i tretman otpada iz specifičnih tokova i drugog otpada.....	247
7.5	Zemljište	250
7.5.1	Institucionalni i zakonodavni okvir.....	250
7.5.2	Kvalitet i zaštita zemljišta	251
7.6	Buka	254
7.6.1	Institucionalni i zakonodavni okvir.....	254
7.6.2	Mjerenje nivoa buke	255
7.7	Kulturno-historijsko i prirodno naslijeđe	256
7.7.1	Institucionalni i zakonodavni okvir.....	256
7.7.2	Kulturno-historijsko naslijeđe	258
7.7.3	Prirodna baština	261
7.7.3.1	Zaštićena prirodna područja	262
7.7.3.2	Biodiverzitet	266
8	Analiza budžeta i javne administracije Kantona Sarajevo	269
8.1	Analiza javnih prihoda i rashoda Kantona Sarajevo.....	269
8.2	Javna administracija Kantona Sarajevo	272
8.3	Program javnih investicija	273
8.4	Projekcija finansiranja strategije razvoja	274
9	Usklađenost sa prostorno-planskom dokumentacijom	275
II	SWOT, STRATEŠKI FOKUSI, VIZIJA I CILJEVI	278
10	SWOT ANALIZA	278
10.1	Sažetak situacione analiza i SWOT matrica: razvoj privrede	278
10.2	Sažetak situacione analize i SWOT matrica: društveni razvoj.....	289
10.3	Sažetak situacione analize i SWOT matrica: javna infrastruktura i okoliš	301
11	STRATEŠKI FOKUSI.....	311
12	VIZIJA I STRATEŠKI CILJEVI	316
	Prilozi.....	318
	Lista tabela	323
	Lista grafova	326
	Lista slika	327
	Izvor.....	327

PREGLED SKRAĆENICA

Skraćenica Puni naziv

KS	Kanton Sarajevo
EU	Europska Unija
BiH	Bosna i Hercegovina
DOB	Dokument okvirnog budžeta
PJI	Program javnih investicija
OMK	Otvoreni metod koordinacije
KOR	Kantonalni odbor za razvoj
ILDIP	Integrated Local Development Project/Projekat integriranog lokalnog razvoja
SDC	Swiss Agency for Development and Cooperation/Švicarska agencija za razvoj i saradnju
UNDP	United Nations Development Programme/Razvojni program Ujedinjenih nacija
COVID-19	Coronavirus disease-2019
SWOT	Strengths Weaknesses Opportunities Threats/Snaga, slabosti, prilike i prijetnje
SDGs	Sustainable Development Goals
UN	Ujedinjeni narodi
km ²	Kvadratni kilometar
st/km ²	Stanovnika po kilometru kvadratnom
KM	Konvertibilna marka
FBiH	Federacija Bosne i Hercegovine
mil.KM	Miliona konvertibilnih maraka
i.g.d	Istočne geografske dužine
s.g.š	Sjeverne geografske širine
km	Kilometar
n.v	Nadmorska visina
m	Metar
°C	Stepeni celzijusa
m/sec	Metara u sekundi
l/m ²	litara po metru kvadratnom
cm	Centimetar
kg/m ²	Kilograma po metru kvadratnom
m.n.v.	Metara nadmorske visine
tzv	Takozvani
l/s	Litara u sekundi
RS	Republika srpska
DB	Brčko distrikt
Inost.	Inostrani
FZZS	Federalni zavod za statistiku
ZPRKS	Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo
SKD	Standardne klasifikacije djelatnosti
VSS	Visoka stručna sprema
VŠS	Viša stručna sprema
SSS	Srednja stručna sprema
NSS	Niža stručna sprema
VKV	Visokokvalificirani (radnik)
KV	Kvalificirani (radnik)
PKV	Polukvalificirani (radnik)
NKV	Nekvalificirani (radnik)
JU	Javna ustanova
dipl.	Diplomirani
juszks	Javna ustanova Služba za zapošljavanje KS
SERDA	Sarajevo Economic Region Development Agency/Sarajevska regionalna razvojna agencija
PDV	Porez na dodanu vrijednost

GCI	Globalni indeks konkurentnosti
PKKS	Privredna komora Kantona Sarajevo
GII	Globalni indeks inovativnosti
IPA	Instrument for Pre-Accession Assistance/Instrumenti za predpristupnu pomoć
IT	Informacione tehnologije
KD BiH 2010	Klasifikacija djelatnosti
	A Poljoprivreda, šumarstvo i ribolov
	B Vađenje ruda i kamena
	C Prerađivačka industrija
	D Proizvodnja i snabdijevanje električnom energijom, plinom, parom i klimatizacija
	E Snabdijevanje vodom; uklanjanje otpadnih voda, upravljanje otpadom te djelatnost sanacije okoliša
	F Građevinarstvo
	G Trgovina na veliko i malo; popravak motornih vozila i motocikala
	H Prijevoz i skladištenje
	I Djelatnost pružanja smještaja te priprema i usluživanje hrane (Hotelierstvo i ugostiteljstvo)
	J Informacije i komunikacije
	K Finansijske djelatnosti i djelatnosti osiguranja
	L Poslovanje nekretninama
	M Stručne, naučne i tehničke djelatnosti
	N Administrativne i pomoćne uslužne djelatnosti
	O Javna uprava i odbrana; obavezno socijalno osiguranje
	P Obrazovanje
	Q Djelatnosti zdravstvene i socijalne zaštite
	R Umjetnost, zabava i rekreacija
	S Ostale uslužne djelatnosti
	T Djelatnost domaćinstava kao poslodavaca; djelatnost domaćinstava koja proizvode različita dobra i obavljaju različite usluge za vlastite potrebe
	U Djelatnost vanteritorijalnih organizacija i tijela
FIA	Finansijsko informatička agencija
TE	Termoelektrana
EBIT	Earnings Before Interest and Taxes, tj. zarada društva prije odbitka plaćenih kamata i plaćenih poreza
JPP	Javno-privatno partnerstvo
LQ	Location quotient/Lokacijski kvocijent
IKT	Information and communications technology/Informacijska i komunikacijska tehnologija
BDP	Bruto domaći proizvod
BDP/pc	Bruto domaći proizvod per capita/Bruto domaći proizvod po stanovniku
BEX	Business Excellence Index/Indeks poslovne izvrsnosti
ha	Hektar
WTTC	World Travel And Tourism Council/ Svijet putovanja i turističkog savjeta
T&T	Travel & Tourism/Putovanja i turizam
WEF	World Economic Forum
MICE	Meetings, Incentives, Conferences, Events/Sastanci, podsticajna putovanja, konferencije, događaji
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization/Organizacija za obrazovanje, nauku i kulturu Ujedinjenih nacija
EUR	Euro
UP	Urbanistički plan
ZP	Zaštićeni pejzaž
CAP	Common Agricultural Policy/Zajednička poljoprivredna politika
IPARD	Instrument for Pre-Accession Assistance in Rural Development/Instrumenti predpristupne pomoći za ruralni razvoj
APDAP WB	Agricultural policy developments and EU approximation process in the Western Balkan countries Razvoj poljoprivredne politike i proces približavanja EU u zemljama zapadnog Balkana
PG	Poljoprivrednih gazdinstava
LEADER	Liaison Entre Actions de Développement de l'Économie Rurale/Poveznica između djelovanja u ruralnom razvoju
KA	Kapitalna ulaganja
KJKP	Kantonalno javno komunalno preduzeće ,
KJP	Kantonalno javno preduzeće
VIK	Vodovod i kanalizacija

SAD	Sjedinjene Američke Države
UNRISD	United Nations Research Institute for Social Development/Institut za socijalni razvoj Ujedinjenih nacija
GIS	Geographic Information System/Geografski informacioni sistem
RVI	Ratni vojni invalidi
UNICEF	United Nations International Children's Emergency Fund/Međunarodni fond za djecu
PIO/MIO	Mirovinsko/Penzijsko invalidsko osiguranje
PZZ	Primarna zdravstvena zaštita
ZZJZ	Zavod za javno zdravstvo
WHO	World Health Organization/Svjetska zdravstvena organizacija
AKAZ	Agencija za kvalitet i akreditaciju u zdravstvu u Federaciji BiH
ZZO	Zavod zdravstvenog osiguranja KS
MUP	Ministarstvo unutrašnjih poslova
NVO	Nevladina organizacija
CPCD	Centar za promociju civilnog društva
FSU	Fondacija za socijalno uključivanje
IATA	International Air Transport Association/Međunarodno udruženje za zračni transport
IP	Internet protokol
ATC	Air Traffic Control/Kontrola zraka
GSM	Global System for Mobile Communications/ćelijska mreža
UMTS	Universal Mobile Telecommunications System
RAK	Regulatorna agencija za komunikacije Bosne i Hercegovine
SMP	Significant Market Power/ Značajna tržišna snaga
ITU	International Telecommunication Union/Međunarodna telekomunikacijska unija
SHDSL	Symmetrical High-speed Digital Subscriber Line/simetrična DSL usluga visoke brzine prijenosa
ISDN	Integrated Services Digital Network/digitalna telefonska tehnologija
DSL	Digital Subscriber Line/Digitalna pretplatnička linija
RR	Radio relejnih
ST	Srednjetalasna radio-difuzija
KT	Kratkotalasna radio-difuzija
KDS	Kablovski distributivni sistem
ZAS	Zajednički antenski sistem
RTV	Radio-televizija
cca	Cirka / oko
MZ	Mjesna zajednica
GWh	Gigavatsat
t	Tona
MWh	Megavatsat
kW	Kilovat
OIE	Obnovljivi izvori energije
APOEF	Akcioni plan za korištenje obnovljivih izvora energije u Federaciji Bosne i Hercegovine
SDG	Sistem daljinskog grijanja
EEA	European Environment Agency/Europska agencija za okoliš
FMOIT	Federalno ministarstvo okoliša i turizma
MPUGZO	Ministarstvo prostornog uređenja, građenja i zaštite okoliša
LEAP	Local Environmental Action Plan/lokalni planovi zaštite okoliša
LPG	Lož ulje i tečni naftni plin
SO ₂	Sumpordioksid
TSM	Totalne suspendovane čestice
NO _x	Azotni oksid
GV	Granična vrijednost
TV	Tolerantna vrijednost
MDK	Maksimalno dopustive koncentracije
VS	Vodna stanica
PVC	Polivinil hlorid
AVP	Agencija za vodno područje
t/dan	Tona na dan

t/god	Tona godišnje
m ²	Kvadratni metar
m ³	Kubni metar
RCUO	Regionalni centar za upravljanje otpadom
MBT	Mehaničko-biološki tretman
PCB	Otpadni polihlorirani bifenili
PCT	Polihlorirani terfenili
ED	Elektrodistribucija
UNOPS	Kancelarija Ujedinjenih nacija za projektne usluge
UKCS	Univerzitetski klinički centar Sarajevo
UZ	Ultrazvuk
WB/SB	World Bank/Svjetska banka
KUIP	Kantonalna uprava za inspekcije poslove
KZzZKHiPN	Kantonalni zavod za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa
IUCN	Međunarodni savez za očuvanje prirode i prirodnih bogatstava
GCAP	Zeleni akcioni plan
UNEP	Program Ujedinjenih nacija za okoliš
GFS	Government Finance Statistics/Statistika vladinih finansija
CZ	Civilna zaštita
CŽR	Civilne žrtve rata
EBRD	Evropska banka za obnovu i razvoj
EE	Električni i elektronski otpad
EUROSTAT	Statistički ured Evropske Unije
IBHI	Inicijativa za bolju i humaniju inkluziju
IP	Informacija o projektu
KEAP	Canton Environmental Action Plan/Kantonalni akcioni plan zaštite okoliša
Kg/st	Kilogram po stanovniku
KOR	Kantonalni odbor za razvoj
MBO	Mehaničko-biološka obrada
MHE	Mala hidroelektrana
mil.KM	Miliona konvertibilnih maraka
OJ	Osnovna jedinica
OŠ	Osnovna škola
SO ₂	Sumpordioksid
PM10	Frakcija lebdećih čestica (particulate matter) aerodinamičkog dijametra 10 µm
LEADER	Liaison Entre Actions de Développement de l'Économie Rurale/Poveznica između djelovanja u ruralnom razvoju
COFOG	Classifications of the Functions of Government/Klasifikacija osobne potrošnje prema namjeni
OECD	Organisation for Economic Cooperation and Development/Organizacija za ekonomsku suradnju i razvoj

UVOD

Strategija razvoja Kantona Sarajevo 2021-2027. je strateški dokument koji usmjerava razvoj, utvrđuje prioritete u razvoju i predstavlja putokaz za sveukupan razvoj Kantona Sarajevo (KS), uzimajući u obzir sve njegove dimenzije: ekonomsku, društvenu, okolišnu i prostornu.

Strategijom razvoja utvrđuju se ciljevi i prioriteti razvoja KS, način njihova ostvarivanja, finansijski i institucionalni okvir za implementaciju, monitoring, evaluacija i izvještavanje.

Strateško planiranje razvoja nalažu evropske prakse i dinamike strateškog planiranja, a zahvatanje sredstava iz predpristupnih fondova EU nalaže obaveznost izrade strateških razvojnih dokumenata.

Obaveznost izrade strategije nalažu i nova zakonska rješenja u oblasti razvojnog planiranja u Federaciji BiH, odnosno Zakon o strateškom planiranju i upravljanju razvojem u Federaciji BiH (u daljem tekstu Zakon) i Uredba o izradi strateških dokumenata u Federaciji BiH (u daljem tekst Uredba).

Strategija razvoja KS je osnovni dokument za izradu sektorskih strategija, DOB-a (Dokument okvirnog budžeta), Budžeta i PJI (Program javnih investicija) KS, Trogodišnjeg plana rada kantonalnih ministarstava i godišnjeg programa rada Vlade KS.

Strategija razvoja Kantona Sarajevo 2021-2027. priprema se i radi prema metodologiji koju nalaže Zakon i Uredba.

U procesu izrade strateških dokumenata primjenjuju se principi razvojnog planiranja i upravljanja razvojem, a naročito:

- Otvoreni metod koordinacije (OMK);
- Ravnopravnost spolova i jednake mogućnosti za sve građane;
- Horizontalna i vertikalna koordinacija svih nivoa vlasti;
- Partnerstvo;
- Javnost i transparentnost.

Proces planiranja razvoja sastoji se od sljedećih ključnih faza:

- pripremna faza,
- faza izrade strateške platforme,
- faza programiranja,
- faza izrade operativnog dijela integrirane strategije razvoja.

Pokretanje procesa izrade i rokovi za usvajanje strateških dokumenata odnosi se na donošenje Odluke o izradi strategije. U tom smislu, Vlada Kantona Sarajevo, na 57. sjednici, je Zaključkom broj: 02-04-2751-11/20 od 06.02.2020. godine („Službene novine KS“, br. 6/120) usvojila „Odluku o pristupanju izradi Strategije razvoja Kantona Sarajevo 2021-2027. (u daljem tekstu Odluka).

Navedenom Odlukom utvrđeno je da je Nositelj pripreme za izradu Strategije Vlada Kantona Sarajevo, a Nositelj izrade Strategije Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo. Odluka, između ostalog, predviđa formiranje operativnih i konsultativnih tijela u procesu planiranja razvoja, rokove za izradu i izvještavanje o procesu izrade, te finansijska sredstva potrebna za izradu strateških dokumenata. Kantonalni odbor za razvoj (KOR) je ključno operativno tijelo zaduženo za provođenje procesa planiranja na nivou Kantona kroz koje se osigurava horizontalna koordinacija između svih institucija na nivou Kantona, kao i vertikalna koordinacija sa jedinicama lokalne samouprave u sastavu Kantona i višim nivoima vlasti.

Vlada KS je donijela Rješenja o formiranju KOR-a („Službene novine KS“, br. 21/20) prema kojoj KOR uključuje:

- Predstavnicima Zavoda za planiranje razvoja Kantona Sarajevo, koordinatori, kao nosioci izrade Strategije razvoja Kantona Sarajevo
- Predstavnicima ministarstava Kantona Sarajevo
- Predstavnicima jedinica lokalne samouprave u Kantonu Sarajevo, odnosno Grada Sarajevo i općina u sastavu Kantona Sarajevo
- Predstavnicima civilnog društva i drugi akteri.

Predstavnicima Zavoda za planiranje razvoja Kantona Sarajevo koordiniraju cjelokupan rad integrirane razvojne strategije, kao i sektorske planove razvoja: plan ekonomskog razvoja, plan društvenog razvoja i infrastrukture i plana zaštite i unaprijeđenja okoliša. Obezbeđuju usklađenost planiranja razvoja sa prostornim planom razvoja KS.

U predstavnike ministarstava KS uključeno je svih dvanaest ministarstava. U predstavnike lokalne zajednice uključen je Grad Sarajevo i svih devet općina u Kantonu Sarajevo.

Za predstavnike civilnog društva i drugih aktera, obuhvaćeni su stručnjaci koji djeluju na svim razvojnim sektorima (ekonomije, socijalnog razvoja, zdravstva, okoliša i dr.), predstavnici Privredne komore KS, Sarajevske regionalne razvojne agencije (SERDA), akademske zajednice, Federalnog zavoda za programiranje razvoja, stručnjaci za strateško planiranje i stručnjaci koji rade na podršci razvoja i integraciji zemlje u EU procese.

Cijelom procesu izrade Strategije razvoja KS podršku je dao je Projekt integriranog lokalnog razvoja (ILDLP), zajednička inicijativa Švicarske agencije za razvoj i saradnju (SDC) i Razvojnog programa Ujedinjenih naroda (UNDP). Potpisivanjem Memoranduma o razumijevanju između Razvojnog programa Ujedinjenih naroda i Vlade Kantona Sarajevo u julu 2014. praktično je osigurano uključivanje Kantona Sarajevo u proces strateškog planiranja koji se provodi na području cijele Federacije BiH, prema jedinstvenoj metodologiji u svijetlu podrške procesima strateškog planiranja na kantonalnom nivou od strane SDC-a i UNDP-a.

Memorandum određuje okvir i olakšava saradnju potpisnicima u područjima od zajedničkog interesa, a između ostalog utvrđuje svrhe i područja saradnje:

- Osnaživanje aktera kako bi odgovorili dugoročnim razvojnim izazovima (bolja uprava),
- Ekonomski razvoj za održivo zapošljavanje i generiranje prihoda,
- Socijalna inkluzija ranjivih i isključenih grupa,
- Energija i okoliš.

Podrška UNDP-ija i SDC se odnosi na angažiranje kao tehničku podršku, konsultanata – eksperata po sektorima.

Proces izrade strateških dokumenata odvija se u slijedećim fazama:

- Izrada strateške platforme;
- Određivanje prioriteta i mjera;
- Identifikacija strateških projekata;
- Provjera međusobne usklađenosti strateških dokumenata sa višim nivoima vlasti;
- Izrada indikativnog finansijskog okvira za provođenje strateških dokumenata;
- Definisane načina provođenja, praćenja, izvještavanja i evaluacije strateških dokumenata;
- Usvajanje strateških dokumenata uz prethodno provođenje procesa konsultacija.

Strateška platforma je prva faza izrade strateškog dokumenta, noseći dio strategije razvoja, kojim se usmjerava i olakšava dugoročni razvoj cijelog Kantona. Strateška platforma ima intersektorski karakter. Strateška platforma minimalno se sastoji od: situacione analize, uključujući i osvrt na stanje i usklađenost prostorno-planske dokumentacije, vizije razvoja i strateških ciljeva sa indikatorima. Strateška platforma je urađena prema metodologiji koju nalaže Uredba o izradi strateških dokumenata u FBiH i sastoji se iz dva dijela. Prvi dio je situaciona analiza, a drugi dio se odnosi na SWOT analize, strateške fokuse, te viziju i strateške ciljeve sa indikatorima.

Situaciona analiza je najzahtjevniji dio Strategije, obzirom da se odnosi na sva područja života i rada u KS i u metodološkom smislu je poseban izazov jer je potrebno uskladiti različita područja i dijelovima dati ravnopravan odnos vodeći računa da se radi o integriranoj Strategiji razvoja koja sadrži sve aspekte razvoja. Situaciona analiza, osim uvodnog dijela, pregleda tabela i grafova, korištenih izvora, sadrži ključna poglavlja: O Kantonu Sarajevo, Prirodni izvori i uslovi, Demografske karakteristike, Ekonomski razvoj, Društveni razvoj, Javna infrastruktura, Zaštita okoliša, Javna administracija, Analizu budžeta i Usklađenost sa prostorno - planskom dokumentacijom.

Izradu sveobuhvatne Situacione analize koordinirao je Zavod za planiranje razvoja KS, uz kontinuiranu saradnju sa članovima KOR-a. Situaciona analiza predstavlja temelj za izradu SWOT matrice, strateško fokusiranje, definiranje vizije razvoja i strateških ciljeva sektorskog i ukupnog razvoja.

SWOT analiza predstavlja most između sadašnjeg stanja, koje je utvrđeno situacionom analizom, i željenog budućeg stanja koje se definira strateškim planom razvoja. Ovaj koncept daje sistematsku analizu prijetnji i prilika, kao i njihovo usaglašavanje sa jakim i slabim stranama Kantona. Snage i slabosti (unutarnja okolina) Kantona su faktori nad kojima Kanton i akteri razvoja imaju kontrolu i mogu na njih uticati u smislu mijenjanja situacije. Prilike i prijetnje su elementi vanjske okoline, to su oni elementi nad kojima Kanton i svi akteri razvoja u određenim sektorima nemaju kontrolu i ne mogu uticati.

Koristeći kombinaciju SWOT i TOWS analize u procesu strateškog planiranja razvoja, utvrđuju se primarna strateška opredjeljenja:

- Iskoristiti unutarnje snage za realizaciju mogućnosti ili prilika u okruženju (MAXI-MAXI strategija);
- Iskoristiti unutarnje snage kako bi smanjili uticaj identificiranih prijetnji u okruženju (maxi – mini strategija);
- Eliminirati slabosti kako bi se realizirale mogućnosti ili prilike u okruženju (mini – maxi strategija);
- Eliminirati slabosti kako bi se smanjio uticaj indentificiranih prijetnji u okruženju (mini – mini strategija).

SWOT analiza u (kombinaciji sa TOWS analizom) je ključni instrument strateškog fokusiranja, koja vodi definiranju vizije razvoja. Vizija i strateški ciljevi Kantona treba da polaze od ključnih nalaza i fokusiranja SWOT analize Kantona Sarajevo, kao i od dokumenta Agenda 2030 za održivi razvoj (Agenda 2030), odnosno Ciljeva održivog razvoja (SDGs), koje je Bosna i Hercegovina zajedno sa drugim zemljama potpisala u septembru 2015. godine. Agenda 2030 i SDGs zasnivaju se na tri ključna načela:

- Univerzalnost - Agenda je primjenjiva na sve zemlje;
- Integracija - održivi razvoj zahtijeva politike i programiranje koji paralelno sadrže društvene, okolišne i ekonomske komponente;
- Niko ne smije biti isključen - aspekti generacijske i međugeneracijske jednakosti trebaju podržati tranziciju ka održivom razvoju.

Kao i u svim zemljama, provedba Agenda 2030 i Ciljeva održivog razvoja u BiH dešava se unutar određenog konteksta, koji je pod uticajem ključnih pokretača i ograničenja vezanih za održivi razvoj. Ovdje ih kratko navodimo, uz ključni fokus na:

- Demografiju, migracije, obrazovanje i ljudski kapital;
- Ekonomski rast i zapošljavanje;
- Socijalnu zaštitu, koheziju, siromaštvo i ranjivost;
- Javne finansije/fiskalni položaj;
- Upravu, vladavinu prava i ljudska prava.

Kao odgovor na ove izazove, tokom konsultacija sa zainteresiranim stranama, pod pokroviteljstvom UN-a, održanim u maju i decembru 2018. godine, utvrđena su četiri šira SDG pravca održivog razvoja (akceleratori razvoja) u BiH. Ovi pravci, koji imaju veliki broj važnih međusobnih veza održavaju razvojnu situaciju i prioritete u zemlji te ključne pokretače održivog razvoja. Ovi pravci su:

- **Dobra uprava i upravljanje javnim sektorom**, kako bi se izgradio odgovoran, transparentan, efikasan i djelotvoran javni sektor koji može osigurati provedbu vladavine prava. Specifični prioriteti uključuju reorganizaciju izrade i koordinacije politika, osiguranje boljih usluga građanima i poslovnoj zajednici, unaprijeđenje upravljanja finansijskim resursima, reforme javnih poduzeća, smanjenje korupcije te osiguranje funkcionalnog pravosudnog sistema;
- Cilj **pametnog rasta** je osigurati pretvaranje inovativnih i produktivnih ideja u proizvode i usluge koje mogu dovesti do otvaranja visokoplaćenih radnih mjesta i velikog rasta, uz očuvanje prirodnog kapitala i smanjenje nejednakosti u društvu. Ovaj pravac podrazumijeva razvoj poduzetništva, poticanje kompanija koje ostvaruju brzi rast te uspostavu inovativnog sektora, kao neophodnih uvjeta za osiguranje prosperiteta koji dolazi primarno od stvaranja visokoplaćenih radnih mjesta. Uključivanje ljudi u poduzetništvo, unaprijeđenje okvirnih uvjeta i pristupa finansiranju za istraživanje i inovacije, unaprijeđenje znanja i vještina za proizvodnju proizvoda i usluga visoke vrijednosti osigurat će visoki rast i zatvaranje jaza sa zemljama visokih prihoda.
- **Investiranje u novi društveni ugovor**, kako bi se realiziralo načelo „da niko ne bude isključen“. Pored reforme uprave i bržeg rasta prihoda i zapošljavanja, ovo podrazumijeva zatvaranje jazova u sistemima socijalne zaštite u BiH, kako bi se bolje zaštitili oni koji su suočeni sa najvećim rizikom od siromaštva i ugroženosti (npr., starije osobe, osobe sa invaliditetom, stanovnici udaljenih ruralnih područja, migranti, etničke manjine i određene grupe žena i djece)—te unaprijedila društvena kohezija i vratila vjera građana u institucije u BiH; i
- **Ljudski kapital za 21. stoljeće**, sa posebnim fokusom na kvalitetno obrazovanje, politike aktivnog tržišta rada i cjeloživotno učenje kako bi se građani pripremili za digitalnu ekonomiju budućnosti, bolje uskladila ponuda na tržištu rada sa promjenjivom potražnjom te privukao akumulirani ljudski kapital iz dijaspore. Kvalitetno obrazovanje podrazumijeva pripremu mladih ljudi za radno okruženje koje se mijenja—u smislu personaliziranih okruženja za učenje i jačanje osnova vještina pismenosti, matematičke pismenosti i rješavanja problema. Politike aktivnog tržišta rada nastoje smanjiti stope neaktivnosti, između ostalog, kroz osiguranje informacija i vještina radnicima bez posla koje su im potrebne kako bi pronašli profitabilno zaposlenje. Cjeloživotno učenje usmjereno je na kontinuiranu potragu za znanjem i pomaganje pojedincima da steknu vještine potrebne za tržište rada i život da bi se prilagodili društveno-ekonomskim promjenama u svakoj fazi životnog ciklusa.

Strateška platforma je prezentirana članovima KOR-a, te će se nakon toga dati na javne konsultacije (30 dana) objavom na web stranici Zavoda za planiranje razvoja KS, odnosno Vlade KS. Također, Strateška platforma će se dati na znanje i konsultacije Vladi KS, Vijeću za razvoj KS te ostalim akterima strateškog planiranja na nižim i višim nivoima vlasti, a sve u skladu sa Uredbom o izradi strateških dokumenata u FBiH

I SITUACIONA ANALIZA

1 O KANTONU SARAJEVO

Područje Sarajevskog kantona zauzima centralni položaj u Bosni i Hercegovini. To je prostor u kojem se susreću Istok i Zapad, Sjever i Jug, prožimaju slojevi historije i raznolikosti različitih kultura i njihovih duhovnih i materijalnih sedimenata.

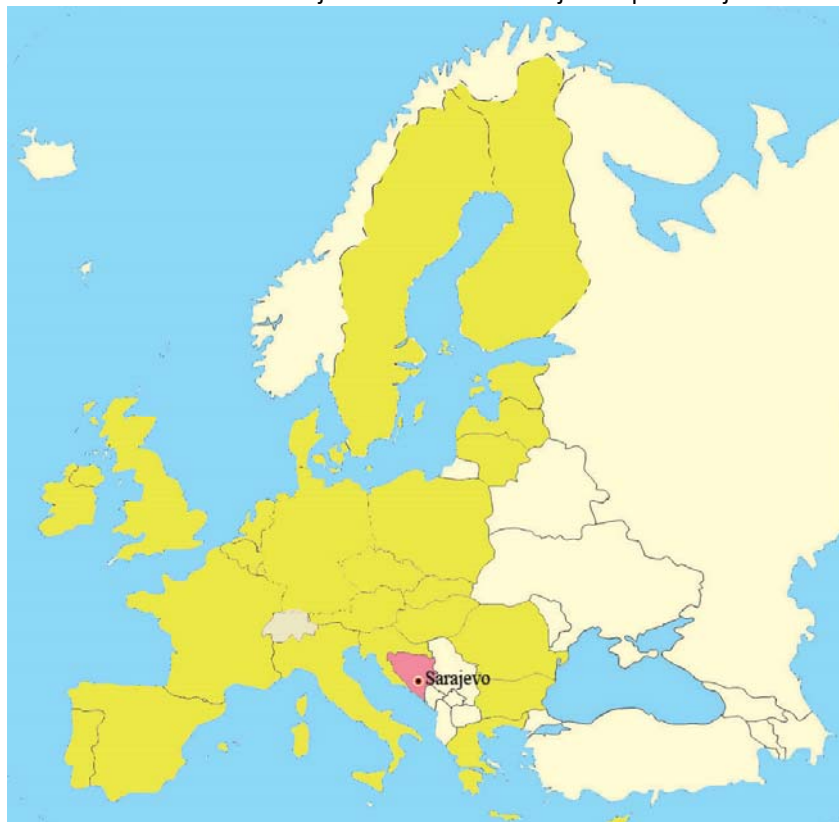
Na području Sarajeva nalaze se objekti ili ostaci objekata od posebnog značaja, prirodne znamenitosti i rijetkosti, vrijedni šumski i nešumski ekosistemi ili pojedinačni objekti koji u kombinaciji sa posebno vrijednim vodama i vodotocima, objektima kulturno-historijskog značaja, geomorfološkim i hidrološkim spomenicima, sportsko-rekreacionim i sportskim područjima, termalnim lječilištima određenom prostoru daju karakter atraktivnog objekta prirodnog naslijeđa. Prirodna obilježja daju prostoru karakter autentičnosti, reprezentativnosti, raznolikosti, integralnosti, pejzažno prostorne vrijednosti koje imaju veliki naučno vaspitno obrazovni, kulturno prosvjetni, socijalni, ekonomski, razvojni, ekološki značaj i funkciju.

Sarajevo je smješteno i formiralo se u Sarajevsko-zeničkoj kotlini koja se u odnosu na dvije veće prirodne cjeline nalazi između Panonske nizije na sjeveru i Mediterana na jugu. Povoljan geografski položaj Sarajeva određen je kombinovanim djelovanjem prirodnih elemenata i društvenih faktora. Na ovom prostoru su se susretale razne civilizacije i narodi koji su ostavili specifičan kolorit. Prirodni faktor je imao dominantan uticaj da ovaj prostor bude stjecište puteva, sa naizmjeničnom promjenom važnosti pojedinih pravaca u zavisnosti od trenutnih društvenih događanja. Tako je Sarajevo, dolinom rijeke Bosne povezano sa Podunavljem i Srednjom Evropom na sjeveru, a dolinom rijeke Neretve sa Jadranskim morem i Mediteranom na jugu. Dolinom rijeka Lašve i Vrbasa povezano je sa Zapadnom Evropom, a dolinama rijeka Miljacke i Prače sa Istočnom Evropom. Ovim prirodnim koridorima danas prolaze putne komunikacije kako drumske tako i željezničke, a njihovom modernizacijom Sarajevo bi se brže povezalo sa susjednim državama i cjelovitije valoriziralo svoje kulturno-historijsko naslijeđe. Koridor Vc je glavni faktor integracije Kantona Sarajevo i Bosne i Hercegovine u evropske saobraćajne puteve na sjeveru i sa morem na jugu.

Vazdušnim saobraćajem Sarajevo je povezano sa cijelim svijetom. Međunarodni aerodrom „Sarajevo“ proglašen je najboljim aerodromom u Evropi do 1 milion putnika u 2006. godini.

Sarajevski Kanton je proglašen Evropskim Regionom 2006. godine, što ga vraća u red evropskih metropola i promovira kao mjesto ugodnog življenja i unosnog poslovanja.

Slika 1. Kanton Sarajevo u odnosu na zemlje Evropske Unije

Istorija Sarajeva duga je više od 4,5 milenija. Život na prostoru Sarajeva kontinuirano se odvija od mlađeg kamenog doba. Urbanizacija sarajevske kotline počinje u vrijeme rimske dominacije u prvom stoljeću naše ere.

Polovinom XIII stoljeća na prostoru današnjeg Sarajeva formira se značajno upravno, trgovačko, saobraćajno i zanatsko sjedište župe Vrh Bosna, odnosno srednjovjekovne bosanske države. Sredinom XV stoljeća stekao se niz potrebnih i dovoljnih uslova za transformaciju tadašnje naseobinske strukture u urbano naselje.

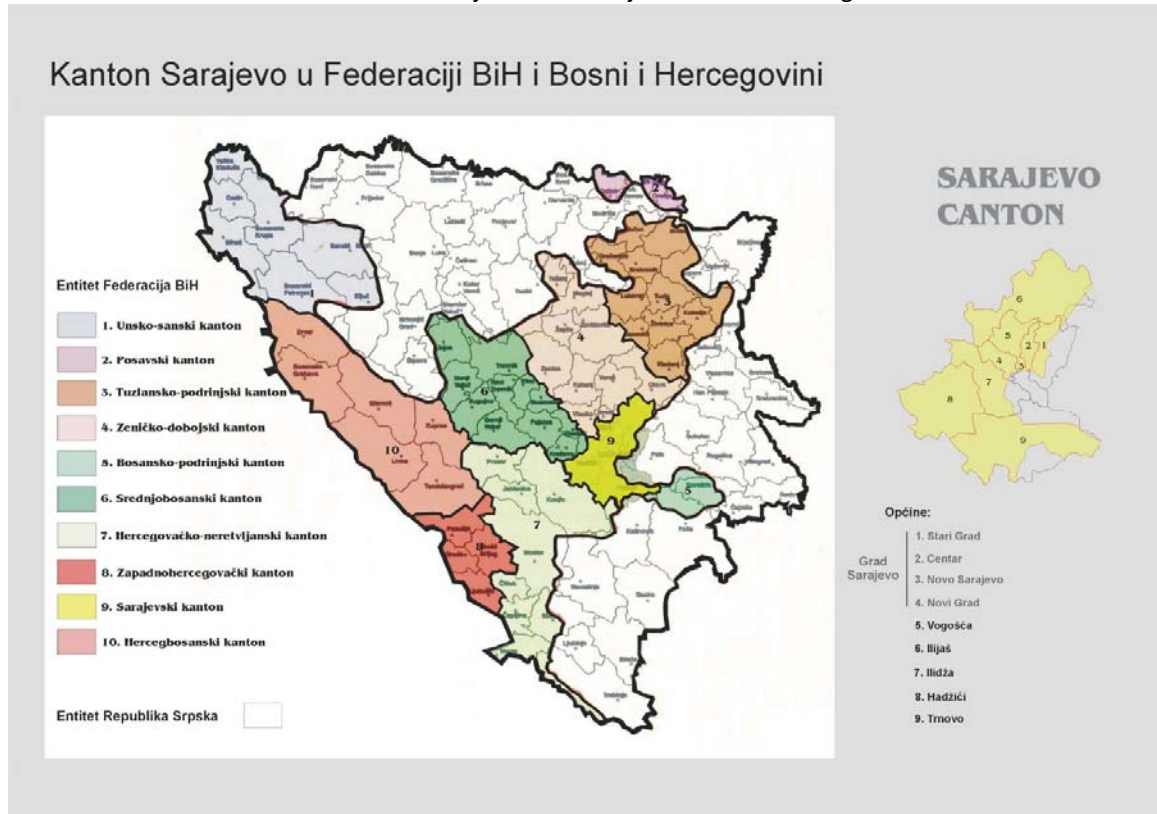
Kao datum osnivanja Sarajeva uzima se februar 1462. godine kada su značajni objekti urbanog identiteta sa Ishakbegovom vakufnamom dati na opštu korist.

Naziv Sarajevo prvi put se pominje 1477. u jednoj, na arapskom jeziku napisanoj, vakufnami tadašnjeg upravnika bosanskog sandžaka Ajas bega, a na našem jeziku, ovaj naziv se prvi put sreće 1507. godine u pismu bosanskog namjesnika Firduz bega Dubrovčanima.

Geopolitički položaj Sarajeva određen je pozicijom Sarajeva i njegovom ulogom glavnog grada Bosne i Hercegovine i Federacije Bosne i Hercegovine, odnosno funkcijama koje u tom svojstvu obavlja. U Sarajevu su locirani Parlament Bosne i Hercegovine i Parlament Federacije Bosne i Hercegovine, Vijeće Ministara Bosne i Hercegovine i Vlada Federacije Bosne i Hercegovine, sudovi i druge institucije državnog i federalnog značaja, brojna diplomatsko-konzularna i privredna predstavništva, predstavništva međunarodnih organizacija itd.

Sarajevo je administrativno-politički, privredni, finansijski, obrazovno-naučno-istraživački, zdravstveni centar, centar kulturnog života države, olimpijski grad. Sjedište najvažnijih međunarodnih institucija i organizacija koje djeluju u BiH.

Slika 2. Kanton Sarajevo i Federaciji BiH i Bosni i Hercegovini

Kanton Sarajevo, površinom od 1.277,3 km² jedan je od manjih kantona na području Federacije BiH (površina 26.109,7 km²), zauzima svega 4,9% teritorije Federacije BiH. Sredinom 2019. godine na području Federacije BiH živi 2.190.098 stanovnika. U Kantonu Sarajevo živi 420.496 stanovnika, što predstavlja 19,2% Federacije BiH.

Sarajevski kanton sa prosječnom gustoćom naseljenosti od 329,2 st/km² je najgušće naseljen kanton Federacije BiH (gustina 83,9 st/km²), odnosno oko 3,9 puta iznad prosječne gustine naseljenosti Federacije BiH.

Svi parametri vitalne statistike Kantona Sarajevo veći su u odnosu na parametre Federacije BiH. Stopa nataliteta u Kantonu Sarajevo veća je za 2,3 promila nego u Federaciji BiH, stopa mortaliteta za 0,3 promila, a stopa prirodnog priraštaja za 2,0 promila.

Krajem 2019. godine u Kantonu Sarajevu bilo je 152.394 zaposlenih lica, što je najveća koncentracija (28,5%) radnih mjesta u Federaciji Bosne i Hercegovine (535.206 zaposlenih osoba). Stepenn zaposlenosti ukupnog stanovništva Kantona Sarajevo je 36,2% i veći je nego u Federaciji BiH, 24,4%. U istom periodu, na području Kantona Sarajevo bilo je 58.746 nezaposlenih, što je oko 19,1% nezaposlenih u Federaciji Bosne i Hercegovine (307.864 nezaposlenih lica). Stopa nezaposlenosti u Kantonu Sarajevo je 27,8% i manja je od stope nezaposlenosti Federacije BiH, 36,5%.

Društveni bruto proizvod 2019. godine u Kantonu Sarajevo je oko 7,5 milijardi KM, što je 32,4% društvenog bruto proizvoda ostvarenog u Federaciji BiH, koji iznosi preko 23 milijarde KM. Prosječno ostvareni društveni bruto proizvod po stanovniku u Kantonu Sarajevo je 17.757 KM, a u Federaciji BiH iznosi 10.539 KM. Prema BDP/pc, Kanton Sarajevo je 1,7 puta razvijeniji od prosjeka Federacije BiH. Na području Kantona Sarajevo ostvareno je 33,9% ukupnih investicija u FBiH.

Tabela 1. Upporedni pokazatelji Kantona Sarajevo i Federacije BiH, 2019. godina

Pokazatelji	Kanton Sarajevo	Federacija BiH	Odnos KS i FBiH
Površina	1.277,3	26.109,7	4,9
Ukupno stanovništvo (sredinom godine)	420.496	2.190.098	19,2
Gustina naseljenosti st/km ²	329,2	83,9	3,9
Stanovništvo ispod 15 godina	65.942	320.184	20,6
Stopa nataliteta (na 1.000 stanovnika)	10,3	8,0	
Stopa prirodnog priraštaja (na 1.000 stanovnika)	0,3	-1,7	
Broj zaposlenih	152.394	535.206	28,5
Broj nezaposlenih	58.746	307.864	19,1
Radna snaga	211.140	843.070	25,0
Stepen zaposlenosti ukupnog stanovništva (%)	36,2	24,4	
Stepen zaposlenosti radnog kontingenta (%)	53,6	35,1	
Stopa nezaposlenosti (%)	27,8	36,5	
Društveni bruto proizvod (u 000 KM)	7.466.637	23.080.794	32,4
Društveni bruto proizvod po stanovniku - BDP/pc u KM	17.757	10.539	1,7
Registrirani poslovni subjekti	38.668	112.955	34,2
Prosječna neto plaća u KM	1.153	958	1,2
Ostvarene investicije (u 000 KM)	1.029.346	3.036.642	33,9
Broj turista	667.756	1.226.975	54,4
Vrijednost uvoza (000 KM)	4.872.213	13.844.811	35,2
Vrijednost izvoza (000 KM)	1.427.496	7.620.114	18,7
Stepen pokrivenosti uvoza izvozom (%)	29,3	55,0	53,2
Broj učenika osnovnih škola (školska 2019/2020.)	37.423	179.050	20,9
Broj učenika srednjih škola (školska 2019/2020.)	14.127	73.029	19,3
Broj studenata (školska 2019/2020.)	25.997	55.914	46,5

Izvor: Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo, obrada

U Kantonu Sarajevo, u 2019. godini, registrirano je 34,2% poslovnih subjekata Federacije BiH.

U 2019. godini u Kantonu Sarajevo boravilo je 667.756 turista, što predstavlja 54,4% ukupnog broja turista koji su posjetili Federaciju BiH (1.226.975 turista).

U toku 2019. godine u Kantonu Sarajevo ostvaren je uvoz u vrijednosti od oko 4,9 milijardi KM, što je 35,2% ukupnog uvoza Federacije BiH, koji iznosi 13,8 milijardi KM. U istom periodu ukupan izvoz roba i usluga sa područja Kantona Sarajevo ostvaren je u vrijednosti od 1,4 milijarde KM, odnosno 18,7% ukupno ostvarenog izvoza Federacije BiH koji je iznosio 7,6 milijardi KM. Stepem pokrivenosti uvoza izvozom u Kantonu Sarajevo je 29,3%, i manji je od ostvarenog stepena u Federaciji BiH, 55,0%.

Na početku 2019/2020. školske godine, na području Kantona Sarajevo je 37.423 učenika osnovnog obrazovanja, što je 20,9% od ukupnog broja učenika osnovnog obrazovanja Federacije BiH (179.050). Škole srednjeg obrazovanja pohađa 14.127 učenika, što je učešće od 19,3% u Federaciji BiH. Na području Kantona Sarajevo upisano je 25.997 studenata, što je 46,5% od ukupnog broja studenata Federacije BiH.

Prema navedenim pokazateljima, Kanton Sarajevo na području Federacije Bosne i Hercegovine se pokazuje kao značajno područje koncentracije ekonomskih potencijala (stanovništvo, zaposlenost, nezaposlenost), kao i efekata razvijenosti (stepen zaposlenosti, obim vanjsko-trgovinske razmjene). Najveći bruto domaći proizvod po stanovniku u Federaciji BiH se ostvaruje u Kantonu Sarajevo. To je najveći obrazovni, zdravstveni i turistički centar u Federaciji BiH.

Prema indeksu razvijenosti koji priprema i objavljuje Federalni zavod za programiranje razvoja, Kanton Sarajevo je u 2019. godini rangiran kao prvi od deset kantona u FBiH. Većina općina sa područja KS su prema istom indeksu svrstane u grupu najrazvijenijih lokalnih zajednice u FBiH.¹

¹ O ovome će više riječi biti u dijelu dokumenta koji detaljno analizira ekonomski razvoj na području KS.

1.1 Pregled provedbe Strategije razvoja Kantona Sarajevo do 2020.

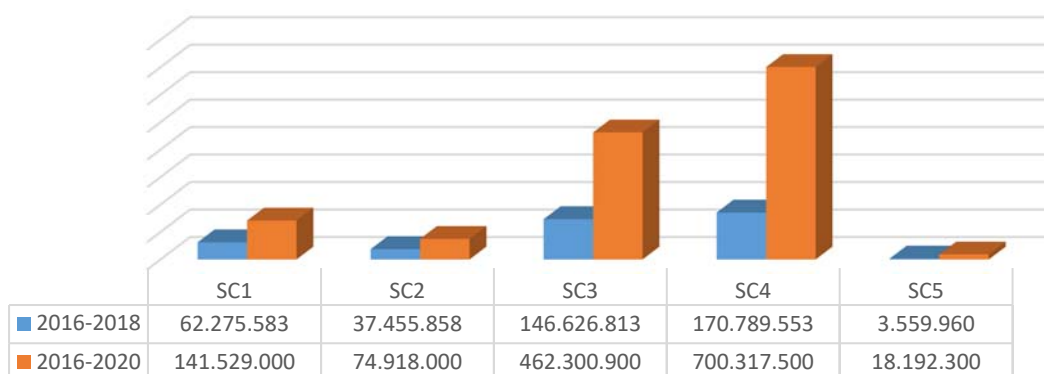
Za nepune četiri godine (2016²., 2017., 2018. i 2019.) implementacije Strategije utrošeno je oko 420,7 miliona KM, odnosno 30,1% od ukupno planiranih sredstava za cijeli period implementacije Strategije do 2020.

Posmatrajući strukturu po strateškim ciljevima, od 141,5 miliona KM sredstava planiranih za Strateški cilj 1, u navedenom periodu je realizovano oko 62,3 miliona KM, odnosno 44,0%. Za Strateški cilj 2. do sada je utrošeno oko 37,5 miliona KM, što je 50,0% od ukupno planiranih sredstava (74,9 miliona KM). Za projekte/aktivnosti Strateškog cilja 3. utrošeno je oko 146,6 miliona KM, odnosno 31,7% od ukupno planiranih sredstava (462,3 miliona KM), dok je od 700,3 miliona KM ukupno planiranih sredstava za Strateški cilj 4. do sada utrošeno preko 170,8 miliona KM, odnosno 24,4%. Za Strateški cilj 5. do sada je utrošeno 3,6 miliona KM, što je 19,6% od ukupno planiranih sredstava (skoro 18,2 miliona KM).

Tabela 2. Ukupna realizacija po strateškim ciljevima od 2016. do 2019. godine

Strateški cilj/Prioritet	Sredstva u KM		% dosadašnje implementacije
	Ukupno realizovano 2016-2018.	Ukupno planirano 2016-2020.	
Strateški cilj 1. Poboljšati administrativni i poslovni ambijent za ubrzan ekonomski rast i unaprijediti ekonomsku strukturu radi povećanja izvoza roba i usluga	62.275.583	141.529.000	44,0
Strateški cilj 2. Povećati zaposlenost i kreirati nova bolje vrednovana radna mjesta	37.455.858	74.918.000	50,0
Strateški cilj 3. Stvoriti uslove za uključujući društveno ekonomski rast i smanjenje siromaštva i unaprijediti dostupnost i pouzdanost svih javnih servisa	146.626.813	462.300.900	31,7
Strateški cilj 4. Odgovorno upravljati okolišem, prostorom, prirodnim i infrastrukturnim resursima	170.789.553	700.317.500	24,4
Strateški cilj 5. Unaprijediti sistem upravljanja razvojem Kantona Sarajevo	3.559.960	18.192.300	19,6
UKUPNO	420.707.766	1.397.257.700	30,1

Graf 1. Realizacija od 2016-2019. po Strateškim ciljevima u odnosu na ukupnu Strategiju (u KM)

1.2 Ustavno ustrojstvo i teritorijalna organizacija Kantona Sarajevo

Na osnovu Ustava Federacije Bosne i Hercegovine ("Službene novine Federacije BiH", broj 1/94), Skupština Kantona Sarajevo je na sjednici održanoj dana 11. marta 1996. godine donijela USTAV

² Strategija je usvojena u septembru 2016. godine.

KANTONA SARAJEVO, kojim je uređena organizacija i status Kantona Sarajevo, njegove nadležnosti i struktura vlasti.

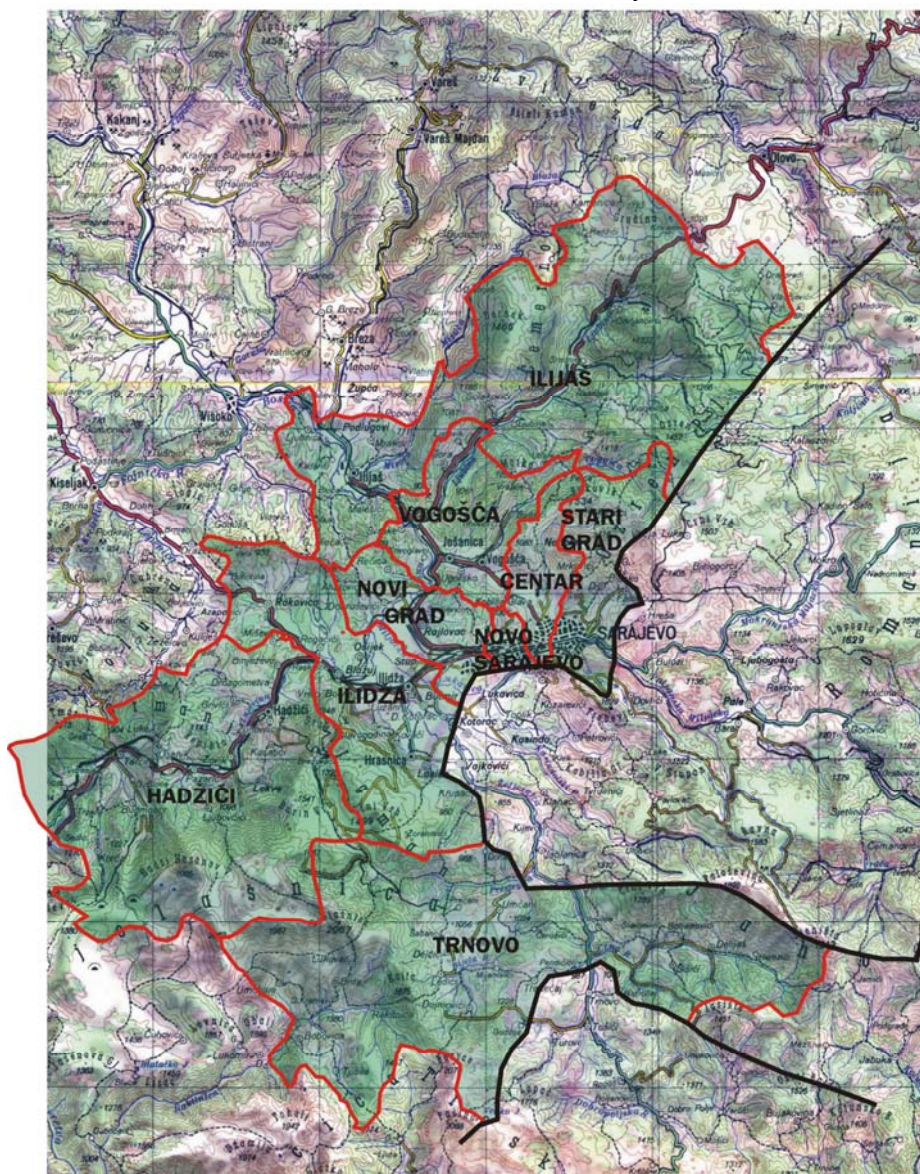
Područje grada Sarajeva, koje je razgraničenjem između entiteta u Bosni i Hercegovini izvršenim Mirovnim sporazumom za Bosnu i Hercegovinu potpisanim u Parizu 14. decembra 1995. godine pripalo Federaciji Bosne i Hercegovine, organizirano je kao kanton u skladu sa Ustavom Federacije BiH i Ustavom Kantona Sarajevo. Službeni naziv ovog kantona je Kanton Sarajevo, a njegovo sjedište je u Sarajevu.

Teritorij Kantona obuhvata područja općina Centar Sarajevo, Hadžići, Ilidža, Ilijaš, Novi Grad Sarajevo, Novo Sarajevo, Stari Grad Sarajevo, Trnovo i Vogošća, kako je to utvrđeno Mirovnim sporazumom.

U Kantonu Sarajevo općine Centar, Novi Grad, Novo Sarajevo i Stari Grad čine Grad Sarajevo, jedinicu lokalne samouprave. Grad Sarajevo je formiran Amandmanom II na Ustav Kantona Sarajevo. Nadležnost i unutrašnja organizacija Grada uređuju se Statutom Grada.

Sarajevo je glavni grad Bosne i Hercegovine i Federacije BiH, kako je to određeno njihovim ustavima.

Slika 3. Kanton Sarajevo

Kanton ima grb, zastavu i pečat, kao i druga obilježja koja proizilaze iz odluke Skupštine Kantona Sarajevo. Službena obilježja Kantona upotrebljavaju se samostalno ili zajedno sa službenim obilježjima Bosne i Hercegovine i Federacije BiH, kako je to određeno njihovim propisima i propisima Kantona.

Kanton Sarajevo ima zakonodavnu, izvršnu i sudsku vlast. Zakonodavnu vlast u Kantonu vrši Skupština Kantona. Izvršnu vlast u Kantonu Sarajevo vrši Vlada Kantona Sarajevo.

Predsjedavajući Skupštine u konsultaciji sa zamjenicima predsjedavajućeg imenuje kandidata za mjesto premijera Kantona. Kandidat za mjesto premijera Kantona predlaže ministre. Vladu potvrđuje Skupština većinom glasova. Sudsku vlast u Kantonu Sarajevo vrši kantonalni sud. Kantonalni sud ima žalbenu nadležnost u odnosu na općinski sud u Kantonu i prvostepenu nadležnost u stvarima koje ne spadaju u nadležnost općinskog suda, te druge nadležnosti utvrđene zakonom. Sudije kantonalnog suda, uključujući i predsjednika suda, bira, imenuje, provodi disciplinski postupak protiv njih, te smjenjuje Visoko sudsko i tužilačko vijeće, u skladu sa ustavom i zakonom.

Kanton ima nadležnosti utvrđene Ustavom Federacije BiH i Ustavom Kantona Sarajevo. Kanton ima sve nadležnosti koje nisu izričito povjerene federalnoj vlasti, kako je to utvrđeno Ustavom Federacije BiH.

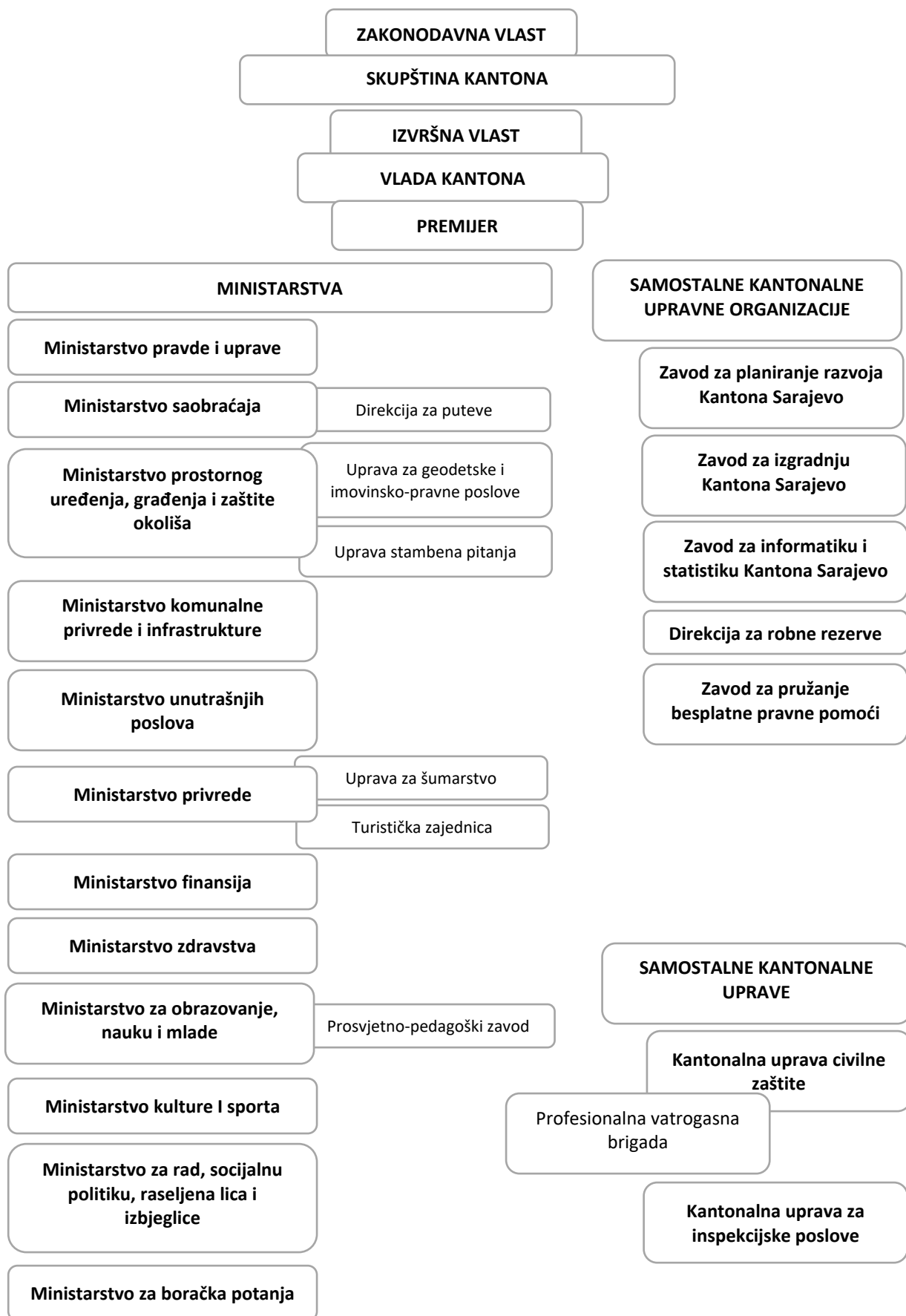
Isključive nadležnosti Kantona Sarajevo su:

- uspostavljanje i nadziranje policijskih snaga;
- utvrđivanje obrazovne politike, uključujući donošenje propisa o obrazovanju i osiguranje obrazovanja;
- utvrđivanje i provođenje kulturne politike;
- utvrđivanje stambene politike, uključujući i donošenje propisa koji se tiču uređivanja i izgradnje stambenih objekata;
- utvrđivanje politike koja se tiče reguliranja i osiguravanja javnih službi;
- donošenje propisa o korištenju lokalnog zemljišta, uključujući i zoniranje;
- donošenje propisa o unapređivanju lokalnog poslovanja i dobrotvornih aktivnosti;
- donošenje propisa o lokalnim postrojenjima za proizvodnju energije i osiguranje njihove dostupnosti;
- utvrđivanje politike u vezi sa osiguranjem radija i televizije, uključujući donošenje propisa o osiguranju njihovog rada i izgradnji;
- provođenje socijalne politike i uspostava službi socijalne zaštite;
- stvaranje i primjena politike turizma i razvoja turističkih resursa;
- stvaranje pretpostavki za optimalni razvoj privrede koja odgovara urbanoj sredini;
- finansiranje djelatnosti kantonalnih vlasti ili kantonalnih agencija oporezivanjem, zaduživanjem ili drugim sredstvima.

Kanton zajedno sa Federacijom BiH, samostalno ili u koordinaciji sa federalnim vlastima vrši slijedeće nadležnosti:

- garancija i provođenje ljudskih prava;
- zdravstvo;
- politika zaštite čovjekove okoline;
- komunikacijska i transportna infrastruktura u skladu sa Ustavom Federacije BiH;
- socijalna politika;
- provođenje zakona i drugih propisa o državljanstvu i putnim ispravama državljana BiH sa teritorije Federacije BiH i o boravku i kretanju stranaca;
- turizam;
- korištenje prirodnih bogatstava.

Slika 4. Organizacija zakonodavne i izvršne vlasti

2 PRIRODNI IZVORI I USLOVI³

2.1 Geografski položaj

Kanton Sarajevo se nalazi u jugoistočnom dijelu Bosne i Hercegovine i jedan je od deset kantona u Federaciji Bosne i Hercegovine, zahvata površinu od 1.277,3 km² što čini 4,9% teritorije FBiH u kome živi 420.496 stanovnika, odnosno 19,2% populacije u FBiH. Smješten u planinskom masivu Dinarida, na kontaktu dviju velikih prirodno-geografskih cjelina: Podunavlja i Jadranskog mora.

U saobraćajno-geografskom smislu ovakav položaj ima poseban značaj, presjecaju ga vitalne komunikacijske veze, prije svih pravac sjever-jug. Tim pravcem, koji ide dolinama rijeka Bosne i Neretve, Kanton je povezan sa srednjeevropskom i mediteranskom makroregijom.

Kanton Sarajevo je smješten između 43°35' i 44°7' sjeverne geografske širine (s.g.š.) te između 18°0' i 18°38' istočne geografske dužine (i.g.d.) sa centrom Kantona (u blizini aerodroma) čije su tačne geografske koordinate 43°49'55" s.g.š. i 18°20'04" i.g.d.

Rastojanje između najsjevernije i najjužnije tačke Kantona iznosi 62 km, a između zapadne i istočne tačke dužina je 52,5 km. Ukupna dužina granice Kantona Sarajevo je 303,5 km.

2.2 Karakteristike reljefa

Sa geomorfološkog aspekta Kanton Sarajevo predstavlja izrazitu planinsku oblast gdje se 78% prostora nalazi u rejonu iznad 700 m n.v., brdskom rejonu od 550 do 700 m pripada 13%, dok nizijskom rejonu pripada svega 9% teritorije.

Analizom karte nagiba terena, 24% prostora Kantona otpada na nagibe preko 45% što predstavlja limitirajući faktor za izgradnju. Najpovoljniji tereni, sa aspekta nagiba, nalaze se u općinama Novo Sarajevo, Novi Grad i Ilidža dok se najveći dio teritorija sa nagibima preko 45% nalazi u općinama Vogošća, Centar i Trnovo.

Tereni sa nagibom do 10%, zauzimaju 15% teritorija Kantona i najviše ih se nalazi u općini Novo Sarajevo (40,7%), a najmanje u općini Stari Grad (7,0%). U općini Centar tereni ovog nagiba zauzimaju 12,7%, u Hadžićima 11,1%, na Ilidži 37,4%, u Ilijašu 14,6%, u Novom Gradu 36,5%, u Trnovu 8,1% i Vogošći 9,6% od ukupne površine općine.

Teren Kantona orijentisan prema sjeveru u procentu od 34,1%, a prema jugu 32,7%. Prema istoku je okrenuto 12,5%, a prema zapadu 11,9% terena. Ravni dijelovi Kantona zauzimaju 8,8% površine.

Najpovoljnije južne orijentacije ima: općina Centar sa 41,7% teritorija, Vogošća sa 41,3%, Stari Grad 40,7%, Novi Grad 39,4%, Trnovo 37,4%, Novo Sarajevo 32,4%, Ilijaš 31,6%, Hadžići 27,4% i Ilidža 22,1% od ukupne površine općine.

2.3 Klimatske karakteristike

Prostor Kantona Sarajevo karakteriše dva klimatska tipa. Do 600 m nadmorske visine zastupljena je kontinentalna klima, dok se iznad te visine izdvaja kontinentalno-planinski tip i alpski tip klime.

Unutar klimatske valorizacije pojedini dijelovi Kantona su pogodni za određene aktivnosti, npr. planinski dijelovi zimsku rekreaciju ili nizijski predjeli za ljetnu rekreaciju, gradsko jezgro za stanovanje, južne ekspozicije za saobraćaj i proizvodnju hrane itd.

³ Prostorni plan Kantona Sarajevo za period 2003-2023 „B-faza“

Osnovni meteorološki parametri kontinentalnog tipa klime su da se srednja godišnja temperatura zraka kreće od 8,6^oC (Hadžići) do 10,3^oC (Bjelave). Srednja godišnja temperatura u nekim dijelovima grada se povećava zbog uticaja toplotnog otoka tako da se kreće i do 10,5^oC (Koševo, Stari Grad, Kovači). Zbog uticaja jezera hladnog zraka i inverzija temperature na prostoru Ilidže, Butmira i Hrasnice srednja godišnja temperatura se kreće oko 9,1^oC. Najhladniji mjesec je januar sa srednjom godišnjom temperaturom od 0,2 (Bjelave) do -2,1^oC (Ilidža), dok je najtopliji mjesec juli sa srednjom godišnjom temperaturom od 20,1(Bjelave) do 17,8^oC (Hadžići). Apsolutna maksimalna temperatura je izmjerena 26.07.1946. na Bjelavama i iznosila je 40,0^oC dok je maksimalna minimalna temperatura u ovom klimatskom tipu izmjerena na Ilidži i iznosila je -31,7^oC (25.01.1963.).

Raspodjela zračnih strujanja je u velikoj mjeri uvjetovana reljefom, pa tako na Bjelavama preovladavaju vjetrovi iz istočnog i zapadnog kvadranta, dok se u Butmiru smjer preovladavajućih vjetrova mijenja na sjeverozapadni, zapadni i jugoistočni, što je svakako u vezi sa orijentacijom Sarajevskog polja u smjeru sjever-jug. Vrlo jaki vjetrovi su rijetka pojava, a prosječna brzina vjetra se kreće od 3,0 m/sec iz sjeveroistočnog pravca na Bjelavama do 2,2 m/sec iz južnog i sjeverozapadnog pravca u Butmiru.

Planinsko područje se, zbog svoje nadmorske visine, odlikuje planinskom klimom-alpskog tipa. Osnovne karakteristike ove klime su oštre zime (apsolutne minimalne temperature od -24,0^oC do -34,0^oC) dok su ljeta topla (apsolutna maksimalna temperatura od 30,0^oC do 40^oC). Prosječna godišnja količina padavina je od 1.000 do 1.200 l/m². Snježne padavine su obilne, pogotovo na višim kotama. Maksimalna visina snježnog pokrivača iznosila je u Sarajevu 107 cm (2012. god.), pri čemu je opterećenje snijegom iznosilo 168 kg/m².

Osnovni meteorološki parametri za planinsko-alpski tip klime mjereni na stanicama Bjelašnica koja se nalazi na 2.067 m.n.v. i Igman-Veliko polje (1.190 m.n.v.) su: srednja godišnja temperatura 1,2^oC-Bjelašnica i 5,2^oC - Igman; apsolutna maksimalna temperatura na Bjelašnici je 24,0^oC, a na Igmanu je 32,1^oC; apsolutna minimalna temperatura na Bjelašnici je -29,2^oC, a na Igmanu je -33,2^oC; srednja godišnja relativna vlažnost na Bjelašnici je 85%, a na Igmanu 84%; srednja godišnja suma padavina na Bjelašnici je 967 l/m², a na Igmanu 1.645 l/m². Ostali meteorološki parametri se odnose na stanicu Bjelašnica: srednji broj dana sa kišom 98; srednji broj dana sa snijegom je 104; srednji broj vedrih dana je 60; srednji broj oblačnih dana je 159; srednji broj dana sa maglom je 263, srednji broj dana sa snježnim pokrivačem preko 10 cm je 191; srednji broj dana sa minimalnom temperaturom je 198, a maksimalna visina snježnog pokrivača iznosi 303 cm.

2.4 Geološke karakteristike

Prostor Kantona Sarajevo je brdsko-planinskog karaktera, što stvara prirodne uslove za pojave i razvoj savremenih egzogenih pojava kao što su nestabilnost terena i pojava klizišta. Formiranje klizišta i nestabilnih terena uzrokuje, pored konfiguracije terena, najvećim dijelom neplanska gradnja objekata na uslovno stabilnom i nestabilnom terenu i podzemne vode.

Na prostoru Kantona ima preko 1.300 klizišta od kojih je oko 200 sanirano. Klizišta imaju veliku učestalost pojavljivanja na prirodnim padinama i vještačkim kosinama. Formirana su uglavnom u eluvijalno-deluvijalnim pokrivačima, a kod složenijih klizišta klizanjem je zahvaćen i supstrat (osnovna stijenska masa).

Generalno posmatrano najveći broj klizišta formiran je u neogenim naslaga srednjeg i gornjeg miocena (1M3), poznatih kao „Koševska serija“ i „Lašvanski konglomerati“. Pretežno su to plitka do srednje duboka klizišta koja su registrovana na širokom području Velešića, Huma, Žući, Koševskog potoka, Hambine Carine, Širokače, Soukbunara, Skenderija-Vrbanja, Hrasnog Brda, Mlakvi, Mojmilovog brda, Crnog Vrha, Gorice, Koševskog Brda, Kobilje Glave, Kromolja, Poljina, Hotonja, Betanije, Vogošće,

Svraka, Dobroševića. Padine ovih terena su izgrađene od prašinasto glinovitih materijala slabo vodopropustljivih i sklonih raskvašavanju površinskim vodama i bubrenju. To se odrazilo i na morfologiju terena, tako da ove padine najčešće imaju valovit oblik. Slična klizišta, ali u nešto manjem obimu razvijena su i u površinskoj raspadini konglomerata, pješčara i laporaca koji predstavljaju drugi dio razvoja slatkovodnih tercijarnih sedimenata. Ova klizišta konstatovana su na području Mojmila, Vraca, Pofalića, Velešića, Ugorskog, Barica, D. Jošanice, Reljeva i dr. Sva ova klizišta formirana su u nekoliko metara debeloj površinskoj raspadini, ali su pojedina zahvatila i pojedine slojeve supstrata.

U krečnjačkim materijalima donjeg i srednjeg trijasa (T11 i T21) su također veoma česta klizišta. Obično su formirana u površinskoj zoni raspadanja, a nije rijedak slučaj da je zahvaćen verfenski kompleks znatno dublje, što je slučaj na prostorima Faletića, Hreše, D. Bioskog, Hladvoda, Gazijinog Hana, Jarčedola, Sedrenika. Na padinama Trebevića, ispod Debelog Brda i Brajkovca pa dalje prema Bistriku, također su se kretale padine izgrađene od osulinskog materijala, koji sadrži i manje blokove krečnjaka. Padine terena sa lijeve obale Miljacke, na prostoru Bistrika pa dalje prema Skenderiji, izgrađene su od tercijarnih sedimenata i zahvaćene su velikim brojem klizišta znatne veličine i uzročno su povezane sa klizištima u višim dijelovima padine izgrađene od trijaskih sedimenata. Formiranje ovih klizišta dobrim dijelom doprinose podzemne vode, koje iz krečnjačkih masa Trebevića dreniraju u vidu izvora ili pištalina na kontaktu sa vodonepropusnim tercijarnim sedimentima.

Pored klizišta kod kojih su uočljivi elementi odvajanja klizne mase od podloge česta pojava je i tzv. puženje tla. Dinamika ove vrste klizišta je vrlo spora i dugotrajna. Mnoge pukotine na kućama i asfaltu, često pucanje vodovodnih i kanalizacionih cijevi na padinama Trebevića i Huma ukazuju na ovu pojavu. Ovdje se radi o aktivnom procesu deformacija padina koji ima tendenciju širenja, a uzrokovan je neadekvatnim zasijecanjem padina prilikom izgradnje stambenih objekata i nekontrolisanom sječom vegetacije u toku rata. Konačan ishod ovakvih pojava je formiranje novih aktivnih klizišta na uslovno stabilnim i nestabilnim terenima.

Na padinama Trebevića, javljaju se i odroni stijenskih masa kao savremeni geološki proces. Oni su registrovani na lokalitetima Vranjača i Trčivoda.

Sa aspekta stabilnosti terena prostor Kantona je kategorisan u tri osnovne kategorije:

- Stabilni tereni su najviše zastupljeni, 81,36%. U pogledu pogodnosti za građenje ovi tereni imaju najpovoljnije uvjete, te se na njima stambeni objekti, saobraćajnice i sl. mogu graditi bez ikakvih ograničenja.
- Uslovno stabilni tereni zauzimaju 12,6% teritorija i najvećim dijelom su locirani na padinskim dijelovima.
- Nestabilni tereni, mada su procentualno najmanje zastupljeni, 6,8%, ipak zahvataju značajne površine unutar prostora za potencijalnu izgradnju.

Na osnovu seizmotektonske karte BiH područje Sarajeva izdvojeno je pod VII^oMCS. Ova vrijednost je računata za srednje uslove tla, što znači da bi trebalo obratiti pažnju na prirast seizmičkog intenziteta u lošim sredinama. Seizmično najstabilniji prostor u Kantonu Sarajevo je područje Čemerske planine koji je izdvojen pod VI^oMCS, a najtrusniji prostor je planina Treskavica (odakle joj je i naziv) koji je izdvojen pod VIII^oMCS.

2.5 Mineralne sirovine

Područje Kantona Sarajevo je poznato po nekim prirodnim mineralnim sirovinama i njihovom iskorištavanju još iz predrimskih vremena. Najviše su se koristili prirodni građevinski materijal (šljunak, pijesak, glina, dolomit, krečnjak, kvarcni pješčari), a manjim dijelom mangan, živa, te pitke i mineralne vode za piće i termomineralne vode u banjske svrhe.

Sada su u fazi eksploatacije samo ležišta krečnjaka, dolomita i gline koja u narednom planskom periodu treba ograničiti na prostore koji su definisani kao »Perspektivna nalazišta mineralnih sirovina« i na ekološki najpovoljnijim lokalitetima. Bez toga, buduća povećana proizvodnja karbonatnih sirovina, posebno u vezi sa izgradnjom autoputeva, može osjetno pogoršati sadašnje stanje okoliša.

Na području Kantona Sarajevo trenutno egzistira oko 20 kamenoloma koji eksploatišu mineralne sirovine krečnjak i dolomit, jedna eksploatacija gline kod Rapailo (općina Ilidža)

Od metaličnih mineralnih sirovina izvjestan ekonomski značaj mogu imati ležišta mangana između Čevljanovića i Ozrena, zatim ležište žive Draževići i pojave ruda olova i cinka u području Maine-Kitoševići. Međutim, bez dodatnih istraživanja i kompleksne ekonomske evaluacije, za ova ležišta i pojave nije moguće dati kompetentnu ocjenu.

Na desnoj obali rijeke Bosne, sjeverno od Ilijaša i Podlugova, izdvojene su naslage mrkog uglja kojeg eksploatiše Rudnik mrkog uglja Breza.

Najvažniji i najvrjedniji prirodni resurs Kantona Sarajevo predstavljaju vode za piće Sarajevskog polja. Drugi po vrijednosti su termomineralne vode Ilidže i Blažuja i termalne vode Butmira, koje treba koristiti bez ugrožavanja njihovog kvaliteta. U istom smislu treba koristiti i pitke podzemne vode, vodeći računa o uticaju na termomineralne vode i obratno.

Pored izvorišta pitkih voda u Sarajevskom polju, utvrđeno je 25 pojava izvora pitke vode koji mogu predstavljati značajan potencijal i osnovu za planiranje vodosnabdijevanja pojedinih gradova i naselja u Kantonu Sarajevo. Ukupan potencijal ovih izvora, u odnosu na njihovu prosječnu izdašnost, iznosi 7.989 l/s i treba naglasiti da je iskorišten manje od 10%.

Područja perspektivna za istraživanje pitke vode su na prostorima Sarajevskog polja, rijeke Zujevine od D. Hadžića do Mostarskog Raskršća; rijeke Zujevine i Krupe između naselja Hadžići i Zovik do naselja Lokve i Kasatići; Faletići – Biosko; Nadgaj-Podlipnik-Četojevići u Općini Ilijaš.

Mineralne vode su utvrđene kod Blažuja, Srednjeg i Jošanica-Vogošća. Kod Blažuja se nalaze 4 pojave kiseljaka gdje je moguće zahvatiti 10-15 l/s mineralne vode odličnog kvaliteta. Kiseljaci kod Srednjeg su utvrđeni na dva lokaliteta, male su izdašnosti i odličnog kvaliteta, ali minimalno istraženi. Mineralna voda kod Jošanice se ne koristi, ali i nema značajniju ekonomsku vrijednost.

Podzemne pitke vode se eksploatišu na lokacijama: BS-1(Mostarsko Raskršće), Binježevo, Vilenac, Terme, Plandište i Bistrik.

Termalne vode su utvrđene na tri lokaliteta, u Podlipniku kod Srednjeg, Butmiru, Sokolović Koloniji na Ilidži. Termalne vode Podlipnika imaju izdašnost 5-7 l/s, odličnog su kvaliteta, nedovoljno istražene i trenutno se ne koriste. Ukupne rezerve termalnih voda Ilidže, utvrđene na bušotinama, iznose 15-20 l/s i trenutno se neadekvatno ili vrlo malo koriste.

Termomineralne vode su utvrđene samo na Ilidži (IB-2 i IB-10), a ukupna izdašnost bušotina se kreće oko 270 l/s vode temperature 26 – 58°C. Trenutno se koristi samo 10 l/s ovih izuzetno ljekovitih voda i to u funkciji zagrijavanja hotela.

Spektar korištenja ovih voda je velik u zavisnosti od njene temperature i kemijskog sastava. Tako one imaju primjenu u medicini, balneo-terapeutici, rekreaciji, sportu, turizmu, prehrambenoj industriji, u proizvodnji hrane pod kontrolisanim uslovima, u hemijskoj industriji, kao komunalna topla voda, kao toplotna energija za zagrijavanje naselja itd.

Područje perspektivno za istraživanje mineralnih, termalnih i termomineralnih voda je prije svega Sarajevsko polje oko rijeke Željeznice, zatim širi prostor naselja Buhotina kod Kobiljače i Podlipnik.

3 DEMOGRAFSKE KARAKTERISTIKE

Stanovništvo predstavlja demografski okvir za formiranje radne snage koja pokreće i usmjerava sve djelatnosti u prostoru. Sve promjene i poremećaji u demografskom razvoju (kretanje broja stanovnika, prirodno kretanje, migracije i demografske strukture) odraziti će se na dinamiku i smjer društveno-ekonomskog razvoja. Isto tako, promjene strukturalnih značajki društveno-ekonomskog razvoja uveliko će odrediti daljne tendencije u razvoju stanovništva pogotovo u razvoju demografskih struktura. S obzirom da se radna snaga formira iz radno-sposobnog kontingenta stanovništva te se, između ostalog, nalazi pod izravnim utjecajem tendencija u razvoju dobno-spolne strukture, onda poznavanje uzroka i posljedica demografskog starenja stanovništva Kanton Sarajeva postaje važnim preduvjetom za ocjenu demografskih potencijala u današnjem i budućem društveno-ekonomskom razvoju Sarajeva.

Sociodemografski indikatori analizirani i prikazani u ovome dijelu važni su za ocjenu dosegnute razine društveno-ekonomske razvijenosti Sarajeva, i aspekata toga razvoja s obzirom na značajne razlike koje u vrijednosti pojedinih indikatora postoje među Sarajevskim općinama.

3.1 Stanovništvo i gustina naseljenosti

U 2019. godini u KS živjelo je 420.496 stanovnika, a od toga broja 274.879 stanovnika na području Grada Sarajeva. Broj stanovnika na području KS bilježi stopu rasta od 0,3% prosječno godišnje u periodu od 2014. do 2019. godine, a na području Grada Sarajeva stopa je 0,0%. Negativne stope rasta na području KS ostvarene su u općinama Stari Grad, Centar, Novo Sarajevo i Trnovo, dok je u svim ostalim općinama došlo do povećanja broja stanovnika u posmatranom periodu.

Najveća koncentracija stanovnika je na području općine Novi Grad sa 29,0% učešća u ukupnom stanovništvu Kantona, a zatim slijede općine Ilidža sa 16,8%, Novo Sarajevo sa 15,2%, Centar sa 12,7%, itd. Najmanje stanovnika živi u općini Trnovo 1.316 ili tek 0,3% od ukupnog stanovništva KS.

Tabela 3. Stanovništvo po općinama u Kantonu Sarajevo u periodu 2014-2019.

Područje	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Stopa rasta 2014-2019
Stari Grad	36.758	36.578	36.395	36.090	35.771	35.385	-0,8
Centar	54.948	54.655	54.369	54.091	53.652	53.368	-0,6
Novo Sarajevo	64.690	64.760	64.639	64.548	64.169	64.077	-0,2
Novi Grad	118.868	119.307	119.694	120.314	121.297	122.049	0,5
Grad Sarajevo	275.264	275.300	275.097	275.043	274.889	274.879	0,0
Ilidža	67.607	68.567	69.164	69.533	70.108	70.536	0,9
Vogošća	26.685	27.106	27.452	27.836	28.138	28.524	1,3
Hadžići	24.018	24.149	24.264	24.414	24.493	24.638	0,5
Ilijaš	19.780	20.048	20.283	20.398	20.489	20.603	0,8
Trnovo	1.367	1.263	1.238	1.318	1.297	1.316	-0,8
Kanton Sarajevo	414.721	416.433	417.498	418.542	419.414	420.496	0,3

Izvor: Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo, Demografska analiza KS po općinama 2013-2019.

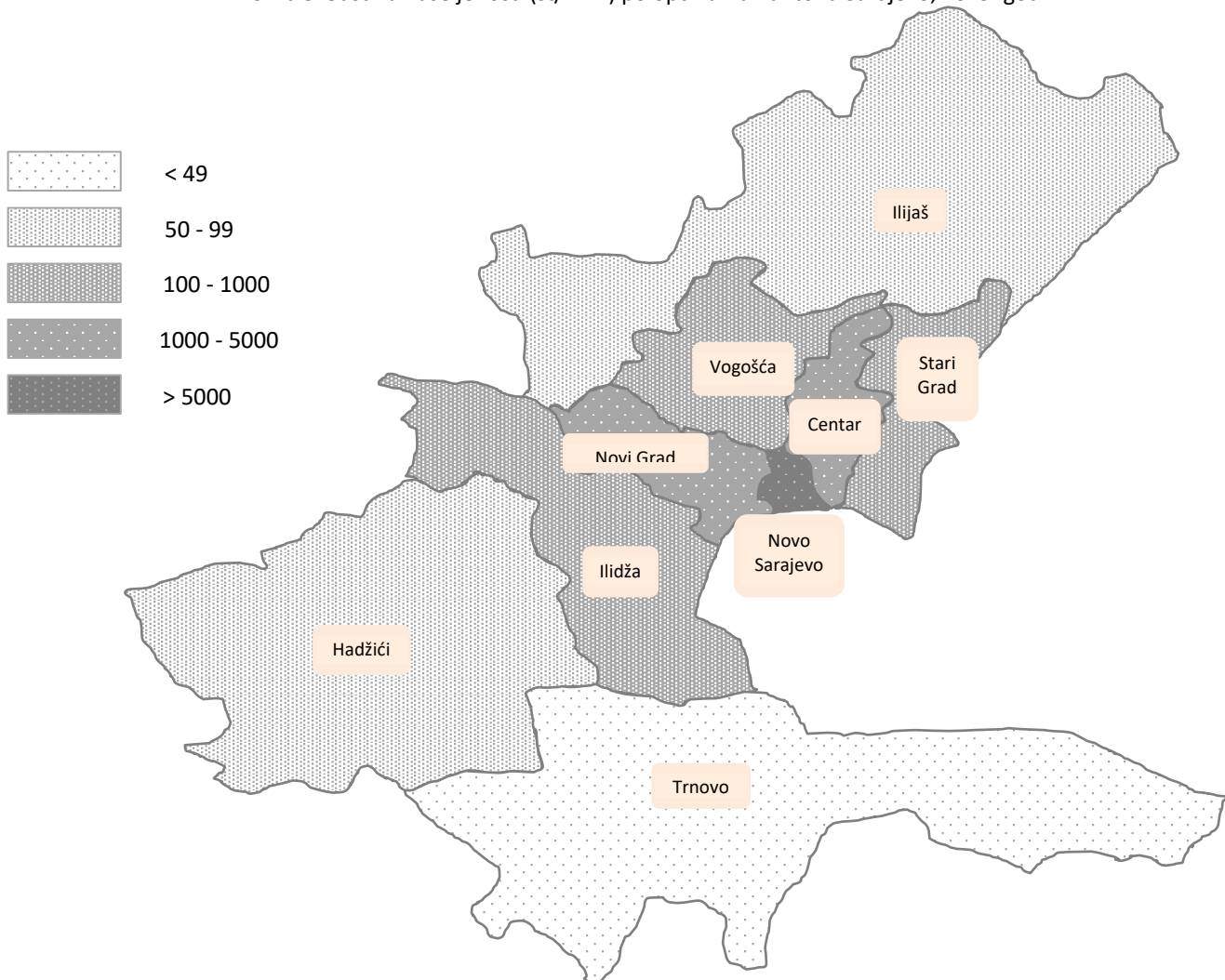
Površina KS iznosi 1.277,3 km², a Grada Sarajeva 141,5 km². Porastom broja stanovnika u periodu od 2014.-2019. godine, povećala se i gustina naseljenosti u KS (sa 324,7 st/km² na 329,2 st/km²). Posebno je visoka gustina naseljenosti u Gradu Sarajevu (1.942,6 st/km² u 2019. godini). Općina sa najvećom površinom je Trnovo (338,4 km²), a sa najmanjom je Novo Sarajevo (9,9 km²).

Tabela 4. Površina i gustina naseljenosti po općinama u Kantonu Sarajevo u periodu 2014-2019.

Područje	Površina km ²	Gustina naseljenosti (stan/km ²)					
		2014	2015	2016	2017	2018	2019
Stari Grad	51,4	715,1	711,6	708,1	702,1	695,9	688,4
Centar	33	1.665,1	1.656,2	1.647,5	1.639,1	1.625,8	1.617,2
Novo Sarajevo	9,9	6.534,3	6.541,4	6.529,2	6.520,0	6.481,7	6.472,4
Novi Grad	47,2	2.518,4	2.527,7	2.535,9	2.549,0	2.569,8	2.585,8
Grad Sarajevo	141,5	1.945,3	1.945,60	1.944,10	1.943,80	1.942,6	1.942,6
Ilidža	143,4	471,5	478,2	482,3	484,9	488,8	491,9
Vogošća	72	370,6	376,5	381,3	386,6	390,8	396,2
Hadžići	273	88	88,5	88,9	89,4	89,7	90,2
Ilijaš	309	64	64,9	65,6	66	66,3	66,7
Trnovo	338,4	4	3,7	3,7	3,9	3,8	3,9
Kanton Sarajevo	1.277,30	324,7	326	326,9	327,7	328,4	329,2

Izvor: Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo, Demografska analiza KS po općinama 2014-2019.

Najgušće naseljena općina u KS je Novo Sarajevo. Gustina naseljenosti u ovoj općini u 2019. je iznosila 6.472,4 st/km², što je skoro 20 puta više od prosječne gustine naseljenosti KS. Gustina naseljenosti najmanja je u općini Trnovo i iznosila je 3,9 st/km² 2019. godine.

Slika 5. Gustina naseljenosti (st/ km²) po općinama Kantona Sarajevo, 2019. godini

Izvor: Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo, Demografska analiza KS po općinama 2014-2019.

3.2 Starosna struktura stanovništva

Struktura stanovništva je jedan od najpouzdanijih analitičkih pokazatelja ekonomskog razvoja, jer preko kontingenta radne snage ili ekonomski aktivnog stanovništva pokreće proizvodnju, ali i izravno sudjeluje u potrošnji.

Ovdje se analiziraju promjene u strukturi stanovništva mladog do 14 godina, stanovništva starijeg od 65 godina, i radnog kontingenta, odnosno stanovništva od 15 do 64 godine starosti. Prema procjenama Federalnog zavoda za statistiku, broj radno sposobnog stanovništva, starosne dobi između 15 i 64 godine, na nivou KS u periodu osjetno je smanjen u posljednjih nekoliko godina (za oko 9 hiljada). Na drugoj strani, značajno je povećano stanovništvo starije od 65 godina. U KS broj mladog stanovništva opada prosječno godišnje po stopi od 0,2% što predstavlja dugoročni okvir za formiranje kontingenta radne snage. Sa jedne strane, manji udio mladih nepovoljno će uticati na priliv stanovništva u radni kontingent, što će se odraziti na manji obim radne snage i pad opće stope aktivnog stanovništva.

Tabela 5. Starosna struktura stanovnika u Kantonu Sarajevo za period 2014-2019.

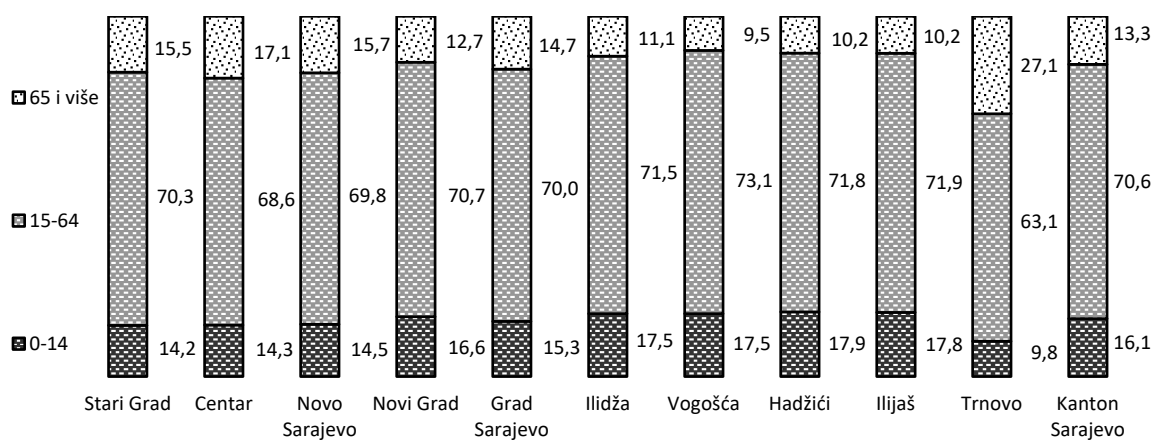
Starosne grupe	Broj stanovnika						Stopa rasta 2014-2019
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	
Ukupno	414.721	416.433	417.498	418.542	419.414	420.496	0,3
0-14	66.633	71.330	75.903	64.882	65.493	65.942	-0,2
15-64	292.797	293.323	293.170	288.056	286.115	284.514	-0,6
64 +	55.291	51.780	48.425	65.604	67.806	70.040	4,8

Izvor: Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo, Demografska analiza KS po općinama 2014-2019.

Različita dinamika mladog i starog stanovništva prouzrokuje promjene učešća tih dobnih grupa u ukupnom stanovništvu u KS. Između 2014. i 2019. godine, smanjeno je učešće mladih sa 16,1% na 15,7%, a povećano učešće starijih preko 65 godina sa 13,3% na 16,7% u KS. To znači da su se dobne grupe mladog i starog stanovništva, prema broju i udjelu u ukupnom stanovništvu Sarajeva, skoro izjednačile.

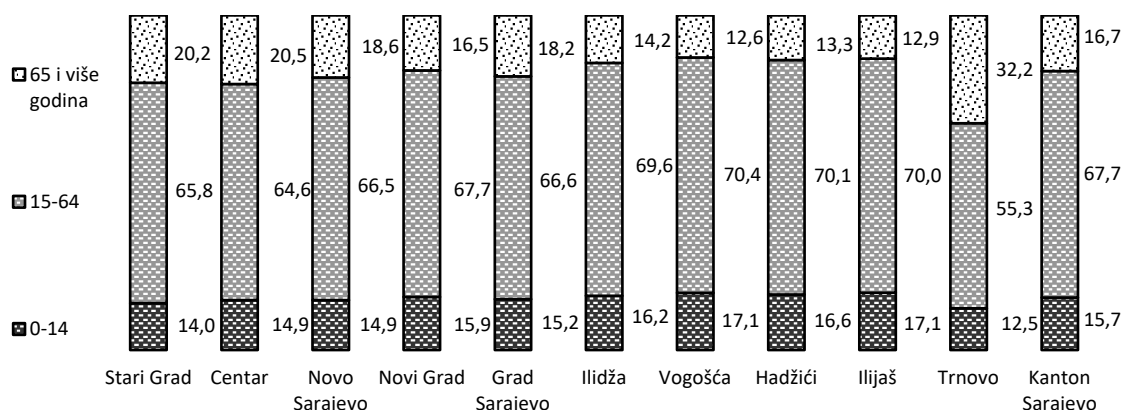
Starosna struktura stanovništva u 2019. godini ukazuje da KS ima relativno staro stanovništvo. Ovo je posebno izraženo u Gradu Sarajevo.

Graf 2. Starosna struktura stanovništva u 2014. po općinama u Kantonu Sarajevo (u %)

Izvor: Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo, Demografska analiza KS po općinama 2014-2019.

Graf 3. Starosna struktura stanovništva u 2019. po općinama u Kantonu Sarajevo (u %)

Izvor: Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo, Demografska analiza KS po općinama 2014-2019.

Generalno, navedena kretanja upućuju na potencijalno nepovoljan demografski okvir budućeg ekonomskog razvoja KS.

Važan instrument za planiranje ukupne potrošnje i općenito za planiranje razvoja su specifični oblici dobne strukture, koeficijenti dobne ovisnosti. Na temelju kontingenata stanovništva, moguće je izračunati osnovne koeficijente dobne ovisnosti u posmatranom periodu, koji u stvari pokazuju biološku strukturu stanovništva.

Biološka struktura KS analiziraće se pomoću sljedećih pokazatelja:

- Koeficijent ukupne dobne ovisnosti koji pokazuje stepen opterećenosti stanovništva u radnoj dobi mladima i starijim kontingentom stanovništva;
- Koeficijent dobne ovisnosti mladih koji pokazuje stepen opterećenosti stanovništva u radnoj dobi kontingentom u pregradnoj dobi;
- Koeficijent dobne ovisnosti starih koji pokazuje opterećenost stanovništva u radnoj dobi kontingentom starog stanovništva;
- Koeficijent zamjene generacija pokazuje odnos stanovništva mlade i starije dobi, i indicira na pritisak na zapošljavanje;
- Indeks starenja koji pokazuje brojčani omjer između starijeg stanovništva (65 i više godina) i mlađeg stanovništva (0-14 godina). Veća vrijednost indeksa starenja ukazuje na stariju populaciju, pri čemu se smatra da indeks starenja veći od 40% pokazuje populaciju koja je ušla u proces starenja.

Tabela 6. Koeficijenti starosnih struktura u Kantonu Sarajevo za period 2014-2019.

Koeficijenti dobne ovisnosti	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Ukupne dobne ovisnost	41,6	42,0	44,0	45,3	46,6	47,8
Dobne ovisnosti mladih	22,8	24,3	22,2	22,5	22,9	23,2
Dobne ovisnosti starog kontingenta	18,9	17,7	21,9	22,8	23,7	24,6
Zamjene generacije	1,2	1,4	1,0	1,0	1,0	0,9
Indeks starenja	83,0	72,6	98,7	101,1	103,5	106,2

Izvor: Obrada Zavoda za planiranje razvoja

Koeficijent ukupne dobne ovisnosti, koji pokazuje stepen opterećenosti stanovništva u radnoj dobi kontingentom mladih i staračkim kontingentom, pokazuje tendenciju povećanja u 2019. godine kada iznosi 47,8. Vrijedno je napomenuti da je visoki koeficijent karakterističan za nerazvijene zemlje.

Koeficijent dobne ovisnosti mladih je 23,2 u 2019. godini što ukazuje na potrebu ulaganja u ljudski kapital – predškolske ustanove, škole, zdravstvo, nova radna mjesta itd. Visok koeficijent ukazuje na visok ekonomski teret koji snosi radno-sposobno stanovništvo.

Koeficijent zamjene generacija je smanjen sa 1,2 u 2014. godini, na 0,9 u 2019. To znači da na svakog stanovnika koji napušta radnu dob i prelazi u dob starih, u radnu dob iz mladih ulazi manje od jedan (0,9) stanovnik. Ovaj indikator, posebno ukoliko se ne poveća stopa aktivnosti stanovništva, ukazuje na limitiran prostor za rast zaposlenosti u KS u budućem periodu.

Indeks starenja stanovništva je značajno povećan u 2019. godini na 106,2 (sa 83,0 u 2014. godini) i ukazuje na nešto veći udio starog stanovništva. U slučaju jednakih učešća mladih i starijeg stanovništva ovaj indeks iznosi 100. Smatra se da indeks starenja čija je vrijednost veća od 0,40 (ili 40%) ukazuje na populaciju koja je zašla u proces starenja. Obzirom da je indeks starenja stanovništva KS više od dvostruko veći od ove granične vrijednosti, možemo kazati da se radi o relativno staroj populaciji.

Prezentirana analiza ukazuje da se stanovništvo KS nalazi na prijelazu iz stacionarnog u regresivni tip stanovništva.

3.3 Vitalne karakteristike stanovništva

Vitalni indeks odražava promjene nataliteta, mortaliteta i prirodnog priraštaja, koji predstavlja razliku između nataliteta i mortaliteta u određenoj regiji sredinom godine i izražava se u promilima.

Stopa nataliteta predstavlja odnos između broja živorođenih i broja stanovnika, na 1.000 stanovnika sredinom godine. Natalitet zavisi od mnogih faktora, uključujući starosnu strukturu stanovništva (posebno žena), demografsku politiku, religijska uvjerenja, tradiciju, društveni položaj žena, stambene prilike, životni standard i sl.

Stopa mortaliteta predstavlja odnos između broja umrlih i broja stanovnika, na 1.000 stanovnika sredinom godine. Mortalitet se može smanjiti unapređenjem sistema zdravstvene i socijalne zaštite i unapređenjem životnog standarda.

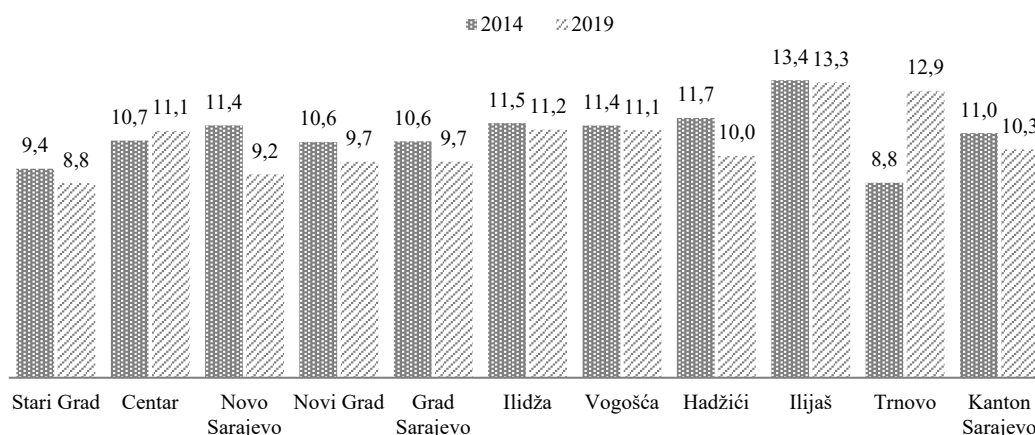
Tabela 7. Vitalna obilježja stanovnika u Kantonu Sarajevo za period 2014-2019.

Obilježje	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Broj rođenih i umrlih						
Broj rođenih	4.566	4.619	4.774	4.777	4.517	4.320
Broj umrlih	4.215	4.469	4.295	4.285	4.260	4.204
Prirodni priraštaj	351	150	479	492	257	116
Stope vitalne statistike						
Natalitet	11,0	11,1	11,4	11,4	10,8	10,3
Mortalitet	10,2	10,7	10,3	10,2	10,2	10,0
Prirodni priraštaj	0,8	0,4	1,1	1,2	0,6	0,3
Vitalni indeksi	1,08	1,03	1,11	1,11	1,06	1,03

Izvor: Obrada Zavoda za planiranje razvoja Kantona Sarajevo, Demografska analiza KS po općinama 2014-2019.

U 2019. godini KS je zabilježio pad broja živorođene djece u odnosu na 2014. godinu, rođeno je 246 djece manje nego u 2014. godine. Ukupan broj rođenih u 2019. godini u KS bio je 4.320 djece. Stopa nataliteta 2019. iznosila je 10,3 promila u KS a 9,7 promila u Gradu Sarajevu. U 2014. u KS stopa nataliteta iznosila 11,0 promila, a u Gradu Sarajevo iznosila je 10,6 promila. Pet općina bilježi pozitivnu promjenu u stopi nataliteta u periodu 2014. do 2019. godine. To su općine Trnovo sa rastom od 7,2 promila, Vogošća sa 1,0 promila, Ilijaš sa 0,7 promila, Ilidža sa 0,3 promila i Centar sa rastom od 0,2 promila. Najveći pad u stopi nataliteta je zabilježen u općini Novo Sarajevo sa 11,4 u 2014. na 9,2 promila u 2019. godini.

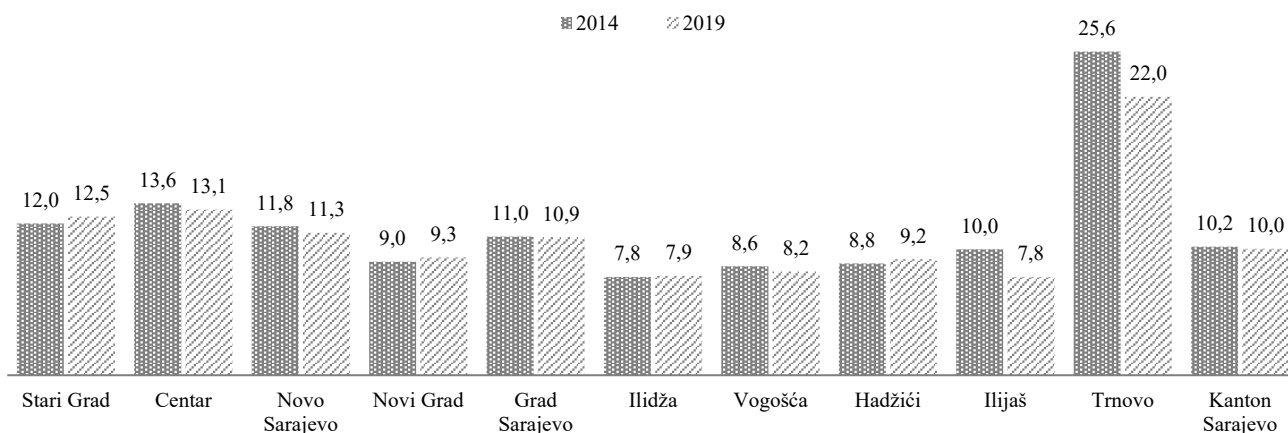
Graf 4. Stopa nataliteta po općinama za 2014. i 2019. u promilima

Izvor: Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo, Demografska analiza KS po općinama 2014-2019.

Stopa mortaliteta sredinom 2019. u KS iznosila je 10,0, a u 2014. godini iznosila je 10,2 promila. Stopa mortaliteta sredinom 2019. godine u Gradu Sarajevu iznosila je 10,9 promila što znači se smanjila u odnosu na 2014. godinu kada je iznosila 11,0 promila. U periodu od 2014. do 2019. godine pet općina bilježi rast u stopi mortaliteta (općine Stari Grad, Novi Grad, Ilidža, Vogošća i Hadžići) dok je u četiri općine zabilježen pad broja umrlih osoba u istom periodu. Najmanja stopa umrlih sredinom 2019. bila je u općini Ilijaš (7,8 promila), a najveća je bila u općini Trnovo (22,0 promila).

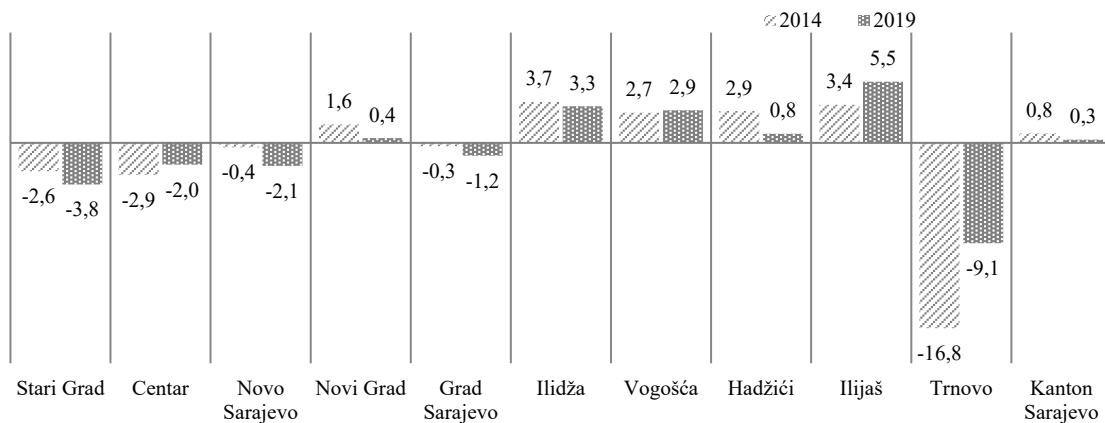
Graf 5. Stopa mortaliteta po općinama za 2014. i 2019. u promilima

Izvor: Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo, Demografska analiza KS po općinama 2014-2019.

Mortalitet i natalitet određuju prirodni priraštaj stanovnika. Stopa prirodnog priraštaja u 2019. godini bila je u KS pozitivna i iznosila je 0,3 promila (116 osoba). Pozitivne stope prirodnog priraštaja ostvarene su u općinama Ilijaš (5,5 promila), Ilidža (3,3 promila), Vogošća (2,9 promila), Hadžići (0,8 promila) i Novi Grad (0,4 promila). Negativne stope prirodnog priraštaja ostvarene su u: Trnovu (9,1 promila), Starom Gradu (3,8 promila), Novom Sarajevu (2,1 promila) i Centru (2,0 promila).

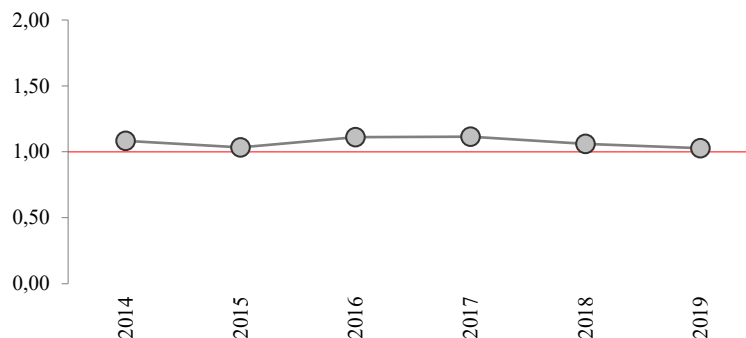
Graf 6. Stopa prirodnog priraštaja po općinama za 2009-2014. u promilima

Izvor: Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo, Demografska analiza KS po općinama 2014-2019.

Odnos broja rođenih i umrlih predstavlja vitalni indeks, a njegova vrijednost pokazuje broj živorođenih na 100 umrlih osoba. Vitalni indeks na nivou Kantona je iznosio 1,03 u 2019. i manji je u odnosu na 2014. kada je iznosio 1,08. Isto tako, i Grad Sarajevo je zabilježio pad vitalnog indeksa sa 0,97 u 2014. na 0,89 sredinom 2019. godine. Najveći pad vitalnog indeksa bio je u općini Hadžići, koji je iznosio 1,33 u 2014. i 1,09 u 2019. godini.

Graf 7. Vitalni indeks Kantona Sarajevo za period 2014-2019.

Izvor: Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo, Demografska analiza KS po općinama 2014-2019.

Dakle, i pored umjerenog pada prirodnog priraštaja, vitalni indeks u KS je iznad jedan, što upućuje na još uvijek zadovoljavajuće vitalne karakteristike stanovništva Kantona.

3.4 Migracije

Migracije su najkompleksnija komponenta razvoja stanovništva, posebno velikih gradova, jer u znatno većoj mjeri od prirodnog prirasta utiču na razvoj stanovništva. Mehaničko kretanje stanovništva je, uz prirodno kretanje, sastavni dio ukupnoga kretanja stanovništva i označava prostornu pokretljivost stanovništva.

Rast stanovništva je rezultat prirodnog priraštaja i mehaničkog priliva stanovništva. U periodu od 2014. do 2019. godine broj stanovnika se povećao za 5.775 stanovnika, od čega je 1.845 prirodni priraštaj (31,9%), a 3.930 mehanički (68,1%).

Zvanične podatke o migracijama u FBiH prati Federalni zavod za statistiku i objavljuje u godišnjim biltenima. Istraživanjem o preseljavanju stanovništva u FBiH obezbjeđuju se podaci o obimu i tokovima preseljavanja stanovništva unutar Federacije kao i kretanju stanovništva prema drugom BiH entitetu ili prema Brčko Distriktu.

Na osnovu godišnjih podataka o migracijama za KS, sačinjena je kumulativna tabela za period 2014. do 2019. godine.

Tabela 8. Saldo migracije stanovništva u Kantonu Sarajevo po općinama za period 2014-2019.

Općine	Ukupno doseljeni		Dospeljeni iz		Ukupno odseljeni		Odseljeni iz		Saldo migracija
	Broj	%	FBiH/RS/DB	Inost.	Broj	%	FBiH/RS/DB	Inost.	
Stari Grad	3.677	6,8	3.677	0	4.818	9,9	4.596	222	-1.141
Centar	7.214	13,3	7.214	0	8.270	17,0	7.882	388	-1.056
Novo Sarajevo	9.401	17,3	9.401	0	9.952	20,4	9.549	403	-551
Novi Grad	15.077	27,8	15.077	0	12.125	24,9	11.459	666	2.952
Grad Sarajevo	35.369	65,2	35.369	0	35.165	72,2	33.486	1.679	204
Ilidža	9.503	17,5	9.503	0	6.824	14,0	6.401	423	2.679
Vogošća	4.358	8,0	4.358	0	2.676	5,5	2.531	145	1.682
Hadžići	1.909	3,5	1.909	0	1.499	3,1	1.433	66	410
Ilijaš	2.466	4,5	2.466	0	1.899	3,9	1.788	111	567
Trnovo	666	1,2	666	0	633	1,3	632	1	33
Kanton Sarajevo	54.271	100	54.271	0	48.696	100	46.271	2.425	5.575

Izvor: Obrada Zavoda za planiranje razvoja KS na temelju godišnjih podataka o migracijama, Federalni zavod za statistiku: Statistički bilteni Demografska statistika, 2014- 2019. Dostupno na http://www.fzs.ba/godsnji_bilteni.htm

Podaci o ukupnim migracijama za KS za period od 2014. do 2019. godine pokazuju da se u Kanton doselilo 54.271 osoba, a odselilo 48.696 osoba, što daje pozitivan migracijski saldo od 5.575. Najveći pozitivni migracijski saldo je ostvaren u općinama Novi Grad, Ilidža i Vogošća, a negativan migracijski saldo bilježe općine Stari Grad, Centar i Novo Sarajevo.

U istom periodu, saldo vanjske migracije bio je negativan za 2.425 osoba. Što se tiče unutarnje migracije, na područje KS se doselilo 8.000 osoba više iz drugih kantona/općina FBiH, gradova RS i Distrikta nego što se sa ovog područja iselilo osoba.

Ovakve migracije upućuju na izrazitu atraktivnost KS, ali i na pritisak na infrastrukturu Kantona.

Zaključak

- Kanton Sarajevo bilježi nešto drugačija demografska kretanja u odnosu na BiH i FBiH. Broj stanovnika u KS kontinuirano raste. U 2019. godini u KS živjelo je 420.496 stanovnika. Stopa rasta u periodu od 2014. do 2019. godine je iznosila 0,3% prosječno godišnje. Rast broja stanovnika je kombinovani rezultat pozitivnog prirodnog priraštaja i pozitivnog migracijskog salda.
- Iako još uvijek bilježi pozitivan prirodni priraštaj, treba primijetiti da broj živorođene djece u KS kontinuirano opada u posljednjih pet godina. U 2019. u KS je rođeno 246 manje djece u odnosu na 2014. godinu.
- Demografska kretanja bitno se razlikuju između općina u KS. Pet općina bilježi pozitivnu promjenu u stopi nataliteta u periodu 2014. do 2019. godine. To su općine Trnovo, Vogošća,

Ilijaš, Ilidža i Centar. Stopa mortaliteta u KS iznosila je 10,0 u 2019., dok je u 2014. godini iznosila 10,2 promila.

- Najmanja stopa umrlih 2019. godini bila je u općini Ilijaš, a najveća je bila u općini Trnovo. Najveći pozitivni prirodni priraštaj u 2019. godini bio je u općini Ilijaš, dok je iste godine općina Trnovo zabilježila najveći negativni prirodni priraštaj.
- Najstarija dobna skupina 2019. godine je u općini Trnovo, Centar i općini Stari Grad. Općine Vogošća, Ilijaš i Hadžići karakteriše veće učešće mladog kontingenta stanovnika.
- Indeks starenja stanovništva je povećan u 2014. godini na 106,2 (sa 83,0 u 2014. godini) i ukazuje na veći udio starog stanovništva. Koefficient zamjene generacija je smanjen sa 1,2 u 2014. godini, na 0,9 u 2019. To znači da na svakog stanovnika koji napušta radnu dob i prelazi u dob starih, u radnu dob iz mladih ulazi skoro jedan (0,9) stanovnik što indicira na pritisak na zapošljavanje. Ova analiza potvrđuje da se radi o relativno staroj populaciji u KS.
- U analiziranom periodu KS kontinuirano bilježi pozitivan migracijski saldo. Ovo se prije svega odnosi na interne migracije (unutar BiH) što upućuje na izrazitu atraktivnost KS. Međutim, migracijska kretanja stvaraju poseban pritisak na infrastrukturu Kantona obzirom da su skoncentrisana na općine Novi Grad, Ilidža i Vogošća.
- Vitalni indeks na nivou Kantona kontinuirano opada, ali je još uvijek iznad jedan, što upućuje relativno povoljne vitalne karakteristike stanovništva.
- Broj radno sposobnog stanovništva, starosne dobi između 15 i 64 godine, na nivou KS opadao je po prosječnoj stopi od -0,6% godišnje u periodu 2014. do 2019. godine, a stopa rasta stanovnika starosne dobi iznad 65 godina je iznosila 4,8% u istom periodu. U KS je zabilježena negativna stopa rasta koja iznosi -0,2% za najmlađu populaciju (do 14 godina). U periodu od 2014. do 2019. godine najveći procenat najmlađe populacije u odnosu na ukupni broj stanovnika je ostvaren u općini Trnovo, dok je ovaj procenat bio najniži u općinama Stari Grad i Hadžići. U posmatranom periodu sve općine su zabilježile smanjenje radno sposobnog stanovništva, izuzev općina Vogošća, Ilidža i Ilijaš. Učešće stanovništva iznad 65 godina u periodu od 2014. do 2019. godine je najveće u općini Vogošća, dok je u općini Trnovo najmanje.
- Kao rezultat rasta broja stanovnika povećana je gustina naseljenosti u KS. U 2019. godini ona iznosi 329,2 st/km². Najgušće naseljena općina u KS je općina Novo Sarajevo.

4 EKONOMSKI RAZVOJ

Razvoj je višedimenzionalan proces koji uključuje ekonomske, socijalne i institucionalne transformacije društva u cilju poboljšanja kvaliteta i standarda života. Cjelovit pristup razvoju podrazumijeva da se razvoj promatra u međusobnoj interakciji svih aspekata – ekonomskih, društvenih, okolinskih, prostornih i da su u razvojne procese uključeni svi akteri razvoja – vladin sektor, privatni sektor, civilno društvo, lokalna zajednica, obitelj, pojedinac.

Ekonomski rast znači stalno povećanje obima proizvodnje u jednoj zemlji, odnosno porast bruto društvenog proizvoda kao osnovnog kvantitativnog pokazatelja kretanja proizvodnje u periodu od godinu dana. No, danas se pojam ekonomskog rasta proširio na koncept ekonomskog razvoja. Sam koncept ekonomskog razvoja predstavlja, ne samo kvantitativne već i kvalitativne promjene (mijenjanje privredne strukture, promjene do kojih dolazi pod dejstvom naučnog i tehničkog progressa, pojava novih grana i djelatnosti, novih zanimanja i sl.) koje vode ka boljem i potpunijem progresu.

U ovom dijelu situacione analize KS, dati će se osnovne makroekonomske karakteristike, karakteristike tržišta rada, vanjskotrgovinske razmjene, investicija, poslovanje subjekata. Posebno je dat osvrt na pojedine djelatnosti privrede i stanje poslovnih zona u KS. Zbog značaja komunalne privrede u Kantonu Sarajevo, dati su i osnovni elementi poslovanja javnih komunalnih preduzeća.

4.1 Makroekonomske karakteristike

U cilju procjene ekonomske razvijenosti Kantona Sarajevo daje se pregled ključnih makroekonomskih pokazatelja te je, u ovom poglavlju, izvršena analiza njihovih promjena u periodu 2014-2019. godine, što daje osnovu za definiranje realnih potreba i strateških pravaca budućeg razvoja Kantona.

Tabela 9. Makroekonomske karakteristike KS u 2014. i 2019.

Kanton Sarajevo	2014	2019	Stopa rasta 14-19	Indeks 2019/2014
Stanovništvo	414.721	420.496	0,3	101,39
BDP (000.000 KM)*	6.084.777	7.466.637	4,2	122,71
BDP/pc (KM)*	14.672	17.757	3,9	121,03
BDP/pc (EUR)	7.502	9.079	3,9	121,03
Broj zaposlenih (XII)	125.921	152.394	3,9	121,02
Stepen zaposlenosti stanovništva (%)	30,4	36,2	3,6	119,36
Broj nezaposlenih (XII)	71.415	58.746	-3,8	82,26
Stepen nezaposlenosti ukupnog stanovništva (%)	17,2	14,0	-4,1	81,13
Stepen nezaposlenosti radnog kontingenta (%)	23,7	20,6	-2,7	87,12
Stopa nezaposlenosti (%)	36,2	27,8	-5,1	76,88
Radna snaga (XII)	197.336	211.140	1,4	107,00
Plaće (KM)	1.050	1.153	1,9	109,81
Ostvarene investicije (u 000 KM)*	1.111.941	1.029.346	-1,9	92,57
Broj turista	291.712	667.756	18,0	228,91
Broj noćenja	558.564	1.309.113	18,6	234,37
Izvoz (000 KM)	917.503	1.427.496	9,2	155,58
Uvoz (000 KM)	3.692.006	4.872.213	5,7	131,97
Obim vanjsko-trgovinske razmjene (000 KM)	4.609.509	6.299.709	6,4	136,67
Stepen pokrivenosti uvoza izvozom (%)	24,9	29,3	3,3	117,90
Rezultati poslovanja poslovnih subjekata**				

Kanton Sarajevo	2014	2019	Stopa rasta 14-19	Indeks 2019/2014
Broj poslovnih subjekata	6.104	7.683	5,9	125,87
Prihodi (mil. KM)	16.520	18.708	3,2	113,24
Rashodi (mil. KM)	16.646	17.918	1,9	107,64
Dobit (mil. KM)	667	1.039	11,7	155,77
Gubitak (mil. KM)	861	436	-15,6	50,64
Poslovna sredstva (mil. KM)	26.153	28.727	2,4	109,84
Kapital (mil. KM)	14.935	16.397	2,4	109,79
Broj zaposlenih	99.405	111.001	2,8	111,67

*Federalni zavod za statistiku podatke o ostvarenim investicijama za 2019. objavljuje krajem 2020. godine.

**Podaci se odnose za 2018. godinu

Ključni makroekonomski pokazatelji će se detaljnije analizirati u nastavku ovog poglavlja.

4.1.1 Bruto domaći proizvod

U svim ekonomskim analizama i teorijskim raspravama, planovima društveno ekonomskog i prostornog planiranja, utvrđivanju strategija razvoja obično se polazi od ocjene dostignutog stupnja razvijenosti zemlje. Uobičajeni, najčešće korišteni indikator ekonomske razvijenosti je BDP i BDP/pc. I ciljevi razvoja se vežu za projekcije i stope rasta BDP i BDP/pc.

Prema ostvarenom bruto domaći proizvod (BDP) u KS u 2019. godinu od oko 7,5 milijardi KM. Analizom kretanja BDP-a u KS u posljednjih pet godina, od 2014. do 2019. godine, uočen je trend konstantnog rasta, ali je stopa nominalnog rasta niža u odnosu na rast BDP-a na nivou BiH ili FBiH. U 2019. godini ostvareni BDP u KS veći za oko 22,7% u odnosu na BDP u 2014. godini, u odnosu na rast na nivou BiH i FBiH od 28,5% i 29,5%, respektivno. S tim u vezi, učešće BDP KS u Federaciji smanjeno je sa 34,1% u 2014. na 32,3% u 2019., a u BiH sa 22,3% na 21,3% u istom periodu.

Tabela 10. Kretanje BDP-a KS, FBiH i BiH u periodu 2014-2019. (u mil. KM)

BDP	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Stopa rasta 2014-19	Indeks 2019/2014
KS	6.085	6.248	6.404	6.675	7.078	7.466	4,2	122,7
FBiH	17.827	18.688	19.540	20.540	21.984	23.081	5,3	129,5
BiH	27.259	28.540	29.899	31.332	33.408	35.026	5,1	128,5

Izvor: Procjena, Zavod za planiranje razvoja KS, Agencija za statistiku BiH: Prvo saopštenje, 01.04.2020., Tematski bilten „Bruto društveni proizvod“

BDP/pc u KS je 1,7 puta veći od onog na nivou Federacije BiH. Prosječan BDP po stanovniku u 2019. godini u KS iznosio je 17.757 KM, a u Federaciji BiH 10.539 KM. Potpuno drugačiju sliku dobijemo ukoliko BDP/pc u KS usporedimo sa razvijenim zemljama. Tako je BDP/pc u KS u 2019. bio svega oko jedne trećine (ili 32,4%) onog na nivou zemalja članica EU. Od zemalja bivše Jugoslavije, BDP/pc KS je osjetno niži u odnosu na Sloveniju (22.980 eura) ili Hrvatsku (13.330 eura).

4.1.2 Vanjskotrgovinska razmjena

Prema podacima Federalnog zavoda za statistiku BiH, ukupna vanjskotrgovinska razmjena KS u 2019. godini iznosila je preko 6,3 milijarde KM, što je za 36,7 % više nego u 2014. godini. Istovremeno ukupna vanjskotrgovinska razmjena FBiH u 2019. je iznosila 21,5 milijardi KM i povećala se za 33,1% u odnosu

na 2014. godinu. Učešće vanjskotrgovinske razmjene KS smanjeno je sa 28,6% u 2014. na 21,3% u ukupnoj vanjskotrgovinskoj razmjeni FBiH.

Izvoz KS u 2019. iznosio je oko 1,4 milijarde KM što je za 55,6% više nego 2014. godine i povećao je učešće u ukupnom izvozu Federacije BiH sa 15,9% u 2014. godini na 18,7% u 2019. godini. U toku 2019. godine ukupan izvoz roba i usluga sa područja FBiH ostvaren je u vrijednosti od oko 7,6 milijardi KM, što je za 31,9% više u odnosu na 2014. godinu kada je ostvarena vrijednost izvoza iznosila 5,8 milijarde KM.

Uvoz KS u 2019. iznosio je oko 4,9 milijardi KM što je za 32,0% više nego 2014. godine i povećao je učešće u ukupnom izvozu Federacije BiH sa 35,7% u 2014. godini na 35,2% u 2019. godini. U toku 2019. godine ukupan uvoz roba i usluga sa područja FBiH ostvaren je u vrijednosti od oko 13,8 milijardi KM, što je za 33,7% više u odnosu na 2014. godinu kada je ostvarena vrijednost izvoza iznosila 10,4 milijarde KM. KS je na vodećoj poziciji po ostvarenoj vrijednosti uvoza u odnosu na druge kantone u Federaciji BiH.

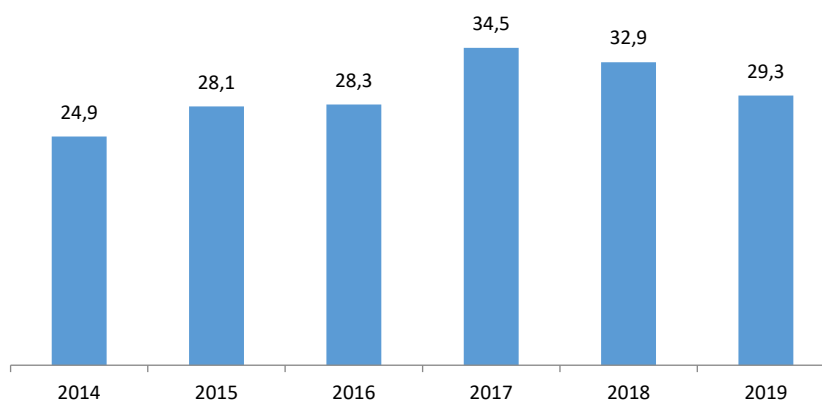
U periodu 2014-2019. godine izvoz KS je rastao po prosječnoj stopi od 9,2%, a uvoz po stopi od 5,7%. Ukupan izvoz KS u periodu 2014-2019. godine je konstantno manji od ukupnog uvoza, odnosno na snazi je negativan vanjskotrgovinski saldo. U 2019. godini trgovinski deficit je iznosio 3,4 milijarde KM, a pokrivenost uvoza izvozom je bila 29,3%, što je 4,4% manja pokrivenost u odnosu na 2014. godinu, ali je još uvijek niska stopa pokrivenosti uvoza izvozom u odnosu na prosječnu stopu pokrivenosti za FBiH (55%).

Tabela 11. Pokrivenost uvoza izvozom u KS u periodu 2014-2019.

Elementi vanjskotrgovinske razmjene	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Stopa rasta 2014-2019 (%)	Indeks 2019/2014
Vanjskotrgovinska razmjena (000 KM)	4.609.509	4.577.522	4.709.237	5.921.065	6.218.465	6.299.709	6,4	136,7
Izvoz (000 KM)	917.503	1.004.799	1.039.432	1.518.519	1.540.432	1.427.496	9,2	155,6
Uvoz (000 KM)	3.692.006	3.572.723	3.669.805	4.402.546	4.678.033	4.872.213	5,7	132,0
Saldo (000 KM)	-2.774.503	-2.567.924	-2.630.373	-2.884.027	-3.137.601	3.444.717	4,4	124,2
Pokrivenost (%)	24,9	28,1	28,3	34,5	32,9	29,3		

Izvor: Federalni zavod za statistiku; Kanton Sarajevo u brojkama

Graf 8. Pokrivenost uvoza izvozom u Kantona Sarajevo u periodu 2014-2019. (%)

Izvor: Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo, obrada

Podaci o uvozu i izvozu KS u 2019. godini po područjima klasifikacije djelatnosti ukazuju da se oko 74,3% izvoza, a 93,2% uvoza odnosi na prerađivačku industriju, u kojoj je izvoz u 2019. godini povećan za 72,2%, dok je uvoz povećan za 32,8% u odnosu na 2014. godinu.

Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo ostvaruju 0,8% ukupnog izvoza KS, dok uvoz u ovoj djelatnosti čini 2,1% ukupnog uvoza na nivou Kantona.

Također, djelatnost vađenja ruda i kamena ima vrlo nisku pokrivenost uvoza izvozom, a u njoj se ostvaruje 2,1% ukupnog uvoza, a samo 0,1% izvoza KS.

Proizvodnja i snabdijevanje električnom energijom, plinom, parom i klimatizacija ima pozitivan vanjskotrgovinski bilans i učestvovala je sa 18,6% u ukupnom izvozu, a sa 2,0% u ukupnom uvozu KS.

Tabela 12. Izvoz po područjima klasifikacije djelatnosti u KS u periodu 2014-2019.

Izvoz po KD	Izvoz (000KM)						Stopa rasta 2014-19 (%)	Indeks 2019/14
	2014	2015	2016	2017	2018	2019		
Ukupno	917.503	1.004.799	1.039.432	1.518.519	1.540.432	1.427.496	9,2	155,6
Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo	9.403	12.699	16.766	15.241	16.083	12.543	5,9	133,4
Vađenje ruda i kamena	1.137	1.385	822	746	2.316	1.801	9,6	158,4
Prerađivačka industrija	615.910	702.634	755.553	1.204.168	1.153.918	1.060.801	11,5	172,2
Proiz. i snabdijevanje električ. energijom, plinom, parom	181.410	213.199	204.316	201.092	264.173	265.726	7,9	146,5
Ostalo	109.643	74.881	61.976	97.272	103.942	86.625	-4,6	79,0
Nerazvrstano po kategorijama	0	1	0	0	0	0		

Izvor: Federalni zavod za statistiku, Kanton Sarajevo u brojkama

Tabela 13. Uvoz po područjima klasifikacije djelatnosti u KS u periodu 2014-2019.

Uvoz po KD	Uvoz (000KM)						Stopa rasta 2014-19 (%)	Indeks 2019/14
	2014	2015	2016	2017	2018	2019		
Ukupno	3.692.006	3.572.723	3.669.805	4.402.546	4.678.033	4.872.213	5,7	132,0
Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo	89.603	104.421	89.021	91.020	96.048	104.945	3,2	117,1
Vađenje ruda i kamena	125.642	119.425	69.411	74.543	83.881	105.990	-3,3	84,4
Prerađivačka industrija	3.419.423	3.290.052	3.423.975	3.980.234	4.381.009	4.541.329	5,8	132,8
Proiz. i snabdijevanje električ. energijom, plinom i parom	29.142	33.305	62.186	235.179	95.090	100.778	28,2	345,8
Ostalo	28.195	25.517	25.212	21.475	22.005	19.171	-7,4	68,0
Nerazvrstano po kategorijama	1	3	0	96	0	0	-100,0	0,0

Izvor: Federalni zavod za statistiku, Kanton Sarajevo u brojkama

Pregled po sektorima u 2019. godini, pokazuje da je najveći izvoz ostvaren u sektoru raznih gotovih proizvoda, sa učešćem od 31,7% u ukupnom izvozu, te proizvoda razvrstanih po materijalu koji je povećan za 25,3%.

Značajno je istaknuti da je izvoz u sektoru hrane u odnosu na prethodnu godinu (2018. godina) smanjen za 28,7%, dok je stopa povećanja uvoza u ovom sektoru u istom periodu znatno manja i iznosi (7,8 %). U sektoru pića i duhana u 2019. godini, izvoz je smanjen za 20,4%, dok je uvoz povećan za oko 8,9% u odnosu na 2018. godinu.

Izvoz je u 2019. godini porastao i u sektorima mineralna goriva, maziva i srodni proizvodi (0,5%), proizvoda razvrstanih po materijalu (25,3%), te mašina i transportnih sredstava (16,3%) dok je izvoz smanjen i u sektorima razni gotovi proizvodi (17,6%), sirovih materija nejestivih osim goriva (15,5%) i hemijskih proizvoda (6,3%).

Tabela 14. Uvoz i izvoz KS po sektorima u periodu 2018-2019.

Sektori	Izvoz (000KM)			Uvoz (000KM)		
	2018	2019	Indeks 2019/2018	2018	2019	Indeks 2019/2018
Hrana i žive životinje	122.471	87.296	71,3	367.165	395.937	107,8
Pića i duhan	9.530	7.588	79,6	114.353	124.565	108,9
Sirove materije, nejestive osim goriva	151.169	127.714	84,5	28.617	28.450	99,4
Mineralna goriva, maziva i srodni proizvodi	264.601	265.946	100,5	1.250.421	1.428.087	114,2
Masti i ulja životinjskog i bilj. por.	111	75	67,6	21.220	21.161	99,7
Hemijski proizvodi	175.783	164.732	93,7	564.523	583.620	103,4
Proizvodi razvrstani po materijalu	120.344	150.831	125,3	729.672	654.764	89,7
Mašine i transportna sredstva	145.931	169.684	116,3	1.049.402	1.052.445	100,3
Razni gotovi proizvodi	550.492	453.630	82,4	552.652	583.162	105,5
Proizvodi transakcije d.n.				8	22	275,0
Ukupno	1.540.432	1.427.496	92,7	4.678.033	4.872.213	104,2

Izvor: Federalni zavod za statistiku, Kanton Sarajevo u brojkama

Vodeći partneri u vanjskotrgovinskoj razmjeni KS su Hrvatska, Njemačka i Srbija. U ukupnom izvozu KS u 2019. godini izvoz u Hrvatsku je učestvovao sa 11,9%, u Njemačku sa 20,5%, te u Srbiju sa 11,9%.

U periodu 2014-2019. godine, izvoz je najviše rastao prema Italiji prosječno godišnje po stopi od 31,9%, zatim prema Njemačkoj 12,4 % i Hrvatskoj 12,2%.

Tabela 15. Izvoz Kantona Sarajevo po zemljama u periodu 2014-2019.

Zemlje	Izvoz (000KM)						Stopa rasta 2014-2019 (%)	Indeks 2019/2014
	2014	2015	2016	2017	2018	2019		
Hrvatska	95.121	149.445	156.053	137.255	197.988	170.633	12,4	179,4
Slovenija	50.855	40.800	38.417	44.462	52.725	50.399	-0,2	99,1
Srbija	116.101	121.848	125.783	137.338	138.252	170.832	8,0	147,1
Crna Gora	84.877	57.874	43.390	69.471	57.069	84.608	-0,1	99,7
Italija	21.326	27.375	34.378	63.138	74.126	85.047	31,9	398,8
Njemačka	164.758	236.167	203.860	297.431	304.411	293.431	12,2	178,1
Mađarska	22.704	30.075	22.989					
Austrija	19.346	25.331	33.157					
Češka				66.696	83.088	34.448		
Turska				112.320	101.633	71.301		
Rusija	62.478	65.016	73.620	93.073	96.816	91.683	8,0	146,7
Kosovo	20.216	24.801	26.945					
Španija				107.095	55.275			
Ostali	259.721	283.941	280.840	390.205	379.049	375.114	7,6	144,4
Ukupno	917.503	1.062.673	1.039.432	1.518.484	1.540.432	1.427.496	9,2	155,6

Izvor: Federalni zavod za statistiku, Kanton Sarajevo u brojkama

Najveći uvoz je ostvaren iz Hrvatske 20,9%, zatim iz Srbije 10,6%, te iz Kine 9,2%. U periodu 2014-2019. godine, uvoz je najviše rastao iz Turske, po prosječnoj stopi od 14,6%, zatim iz Srbije 10,8% itd.

Tabela 16. Uvoz Kantona Sarajevo po zemljama u periodu 2014-2019.

Zemlje	Uvoz (000KM)						Stopa rasta 2014-2019 (%)	Indeks 2019/2014
	2014	2015	2016	2017	2018	2019		
Hrvatska	925.092	759.725	696.673	865.294	963.935	1.020.901	2,0	110,4
Njemačka	341.863	352.487	388.179	461.384	465.606	424.710	4,4	124,2
Srbija	309.844	331.309	345.344	454.635	455.697	518.014	10,8	167,2
Italija	308.634	288.367	326.256	426.370	430.962	410.110	5,9	132,9
Kina	326.847	342.963	374.162	384.894	418.378	448.579	6,5	137,2
Turska	139.178	151.546	180.062	203.165	248.009	274.512	14,6	197,2
Slovenija	162.063	143.564	146.480	169.592	167.411	153.411	-1,1	94,7
Austrija	91.870	101.421	116.866	134.259	129.836		-100,0	0,0
Češka	118.516	72.191	78.015	101.449	115.904	123.956	0,9	104,6
Mađarska	98.502	81.254	75.557	99.736	101.357	124.493	4,8	126,4
Ostali	869.609	948.072	942.211	1.106.020	1.180.938	1.373.527	9,6	157,9
Ukupno	3.692.018	3.572.899	3.669.805	4.406.798	4.678.033	4.872.213	5,7	132,0

Izvor: Federalni zavod za statistiku, Kanton Sarajevo u brojkama

4.1.3 Investicije

Ostvarene investicije po tehničkoj strukturi. Podaci o ostvarenim investicijama iskazuju se kao ukupno ostvarene investicije i ostvarene investicije u nova stalna sredstva.

Ostvarene investicije u nova stalna sredstva u 2018. godini na području Kantona Sarajevo iznose preko 1 milijarde KM, što je smanjenje za 7,4% u odnosu na 2014. godinu. Tehnička struktura ostvarenih investicija ukazuje da je do povećanja došlo u svim kategorijama osim u kategoriji, građevinskih radova, gdje je zabilježeno smanjenje od 27,1%.

Tabela 17. Ostvarene investicije u nova stalna sredstva u Kantonu Sarajevo po tehničkoj strukturi u 000 KM

Godina	Ukupno	Građevinski radovi	Strojevi, oprema i transportna sredstva	Ostala materijalna sredstva	Nematerijalna stalna sredstva	Troškovi prijenosa vlasništva zemljišta
2014	1.111.941	685.502	382.526	3.064	39.796	1.053
2015	819.914	334.142	427.395	3.223	54.046	1.107
2016	850.716	380.979	418.360	3.942	45.681	1.754
2017	862.447	375.536	421.721	4.320	58.263	2.608
2018	1.029.346	499.784	457.115	3.615	63.757	5.075
Indeks 2018/2014	92,6	72,9	119,5	118,0	160,2	482,0

Izvor: Zavod za planiranje razvoja KS, Informacija o investicijama na području Kantona Sarajevo .

U 2018. godini ostvarene investicije u građevinske radove učestvuju sa 48,6% u ukupno ostvarenim investicijama na području Kantona Sarajevo. Učešće ostvarenih investicija u opremu je 44,4% u ukupnim investicijama.

Tabela 18. Struktura ostvarenih investicija po tehničkoj strukturi (%)

Ostvarene investicije	2014	2015	2016	2017	2018
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Građevinski radovi	61,6	40,8	44,8	43,5	48,6
Strojevi, oprema i transportna sredstva	34,4	52,1	49,2	48,9	44,4
Ostala materijalna sredstva	0,3	0,5	0,5	0,5	0,4
Nematerijalna stalna sredstva	3,6	6,6	5,4	6,8	6,2
Troškovi prijenosa vlasništva zemljišta	0,1	0,1	0,2	0,3	0,5

Izvor: FZZS , obrada ZPRKS

Ostvarene investicije prema Klasifikaciji djelatnosti BiH 2010. Sa stanovišta namjene ulaganja, na području Kantona Sarajevo, u 2018. godini 50,2% ukupno ostvarenih investicija uloženo je u slijedeća područja djelatnosti: prerađivačka industrija (14,0%), trgovina na veliko i malo (11,3%), javna uprava i odbrana (11,1%) i informacije i komunikacije (10,2%).

Tabela 19. Struktura ostvarenih investicija Kantona Sarajevo po djelatnostima

Područje djelatnosti	u 000 KM					u %					Indeks 2018/2014
	2014	2015	2016	2017	2018	2014	2015	2016	2017	2018	
Pravna lica/osobe (Ukupno)	1.107.346	814.528	844.918	856.154	1.023.036	99,6	99,3	99,3	99,3	99,4	92,4
A	2.148	2.664	3.000	3.017	2.928	0,2	0,3	0,4	0,3	0,3	136,3
B	114	344	354	493	281	0	0	0	0,1	0,0	246,5
C	64.163	54.737	93.828	111.728	143.942	5,8	6,7	11	13	14,0	224,3
D	33.780	25.360	32.086	19.998	28.970	3	3,1	3,8	2,3	2,8	85,8
E	9.914	32.033	20.641	11.694	17.824	0,9	3,9	2,4	1,4	1,7	179,8
F	329.431	48.666	103.496	80.736	71.002	29,6	5,9	12,2	9,4	6,9	21,6
G	114.476	114.379	144.230	140.152	116.581	10,3	14	17	16,3	11,3	101,8
H	24.682	24.726	33.675	41.542	47.899	2,2	3	4	4,8	4,7	194,1
I	56.765	59.402	30.934	35.112	73.483	5,1	7,2	3,6	4,1	7,1	129,5
J	143.950	102.146	81.930	87.773	105.384	12,9	12,5	9,6	10,2	10,2	73,2
K	59.235	58.083	50.836	46.613	46.416	5,3	7,1	6	5,4	4,5	78,4
L	94.434	52.770	44.981	66.839	64.126	8,5	6,4	5,3	7,7	6,2	67,9
M	21.413	20.621	18.242	20.916	9.463	1,9	2,5	2,1	2,4	0,9	44,2
N	11.295	22.813	22.117	23.789	31.292	1	2,8	2,6	2,8	3,0	277,0
O	83.806	75.636	80.025	92.306	114.217	7,5	9,2	9,4	10,7	11,1	136,3
P	10.973	7.466	13.228	16.975	29.354	1	0,9	1,6	2	2,9	267,5
Q	33.716	97.112	37.742	19.454	51.119	3	11,8	4,4	2,3	5,0	151,6
R	6.611	8.349	27.399	32.189	12.635	0,6	1	3,2	3,7	1,2	191,1
S	6.439	7.220	6.173	4.828	6.119	0,6	0,9	0,7	0,6	0,6	95,0
Poljoprivredna gazdinstva (Ukupno)	4.595	5.386	5.799	6.293	6.310	0,4	0,7	0,7	0,7	0,6	137,3
Ukupno	1.111.941	819.914	850.716	862.447	1.029.346	100	100	100	100	100,0	92,6

Izvor: FZZS, obrada ZPRKS

Zaključak

- Prema podacima Federalnog zavoda za statistiku BiH, ukupna vanjskotrgovinska razmjena KS u 2019. godini iznosila je preko 6,3 milijarde KM, što je za 36,7 % više nego u 2014. godini. Istovremeno ukupna vanjskotrgovinska razmjena FBiH u 2019. je iznosila 21,5 milijardi KM i povećala se za 33,1% u odnosu na 2014. godinu. Učešće vanjskotrgovinske razmjene KS smanjeno je sa 28,6% u 2014. na 21,3% u ukupnoj vanjskotrgovinskoj razmjeni FBiH.
- KS je na vodećoj poziciji po ostvarenoj vrijednosti uvoza u odnosu na druge kantone u Federaciji BiH.
- Ukupan izvoz KS u periodu 2014-2019. godine je konstantno manji od ukupnog uvoza, odnosno na snazi je negativan vanjskotrgovinski saldo. U 2019. godini trgovinski deficit je iznosio 3,4 milijarde KM, a pokrivenost uvoza izvozom je bila 29,3%, što je 4,4% manja pokrivenost u odnosu na 2014. godinu, ali je još uvijek niska stopa pokrivenosti uvoza izvozom u odnosu na prosječnu stopu pokrivenost za FBiH (55%).
- KS ima nisku stopu pokrivenosti uvoza izvozom, odnosno izražen trgovinski deficit, praćen niskom konkurentnošću domaćih proizvoda na međunarodnom tržištu i nedovoljno uređenim

uslovima poslovanja. U izvozu nije dovoljno zastupljena finalizacija proizvoda, kako bi se kreirala dodatna vrijednost. Pored toga, u KS je uočeno i smanjenje investicija.

- Usprkos činjenici da ne postoje pouzdani podaci o načinu ostvarivanja poslovne saradnje, koja rezultira ostvarenim izvozom, indikativno je da su privredna društva u KS najveći izvoz ostvarila sa državama za koje se procjenjuje da su najčešće destinacijske zemlje iseljenika prema trendovima prijema posljednjih 20 godina (Njemačka sa udjelom 20,5%, te Hrvatska i Srbija sa po 11,9%).
- Za unaprijeđenje vanjskotrgovinske razmjene KS potrebno je poticati izvozno orijentirane djelatnosti i inicijative za korištenje domaće proizvodnje uvoznih proizvoda, posebno u prerađivačkoj industriji. Posebnu pažnju treba posvetiti razvoju programa povećanja finalizacije proizvoda za izvoz i povećanje konkurentnosti domaćih izvoznih proizvoda.
- Ukupno ostvarene investicije za period 2014-2018. godina iznose preko 4.674 miliona KM i smanjuju su po prosječnoj godišnjoj stopi od 1,9%. Najmanje ostvarene investicije su u 2015. godini.
- Najviše ostvarenih investicija u 2018. godini u Kantonu Sarajevo realizovano je u četiri područja djelatnosti skoro $\frac{1}{2}$, a odnosi se na djelatnosti prerađivačke industrije, trgovinu na veliko i malo, te javna uprava i odbrana i informacija i komunikacija.
- S ciljem privlačenja i poticanja investicija, potrebno je promovirati mogućnosti i potencijale za domaće i strane, javne i privatne investicije u Kantonu Sarajevo.
- Potrebno je istaći da se u Zavodu za planiranje razvoja Kantona Sarajevo svake godine za trogodišnji period po roling sistemu radi Program javnih investicija Kantona Sarajevo po Uredbi i Uputstvu Federalnog Ministarstva finansija.

4.2 Tržište rada

4.2.1 Radna snaga

U KS krajem 2019. godine bilo je 284.514 radno sposobnog stanovništva, odnosno osoba starosti od 15 do 64 godine. Međutim, od toga je 211.140 ekonomski aktivno stanovništvo, što predstavlja radnu snagu koju čine zaposlene osobe i nezaposlene koje aktivno traže zaposlenje.

Prosječna godišnja stopa rasta radne snage u posmatranom periodu je 1,4%, što je i rezultiralo povećanjem za 7,0% u odnosu na 2014. godinu. U strukturi radne snage, nezaposlenost je, sa stopom rasta od -3,8%, imala dinamičniji pad u odnosu na rast zaposlenosti koja je prosječno godišnje rasla po stopi od 3,9%.

Tabela 20. Radna snaga u Kantonu Sarajevo po godinama za period XII 2014 – XII 2019.

Elementi	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Stopa rasta 2014-2019 (%)	Indeks 2019/2014
Radna snaga	197.336	199.322	199.698	197.497	210.409	211.140	1,4	107,0
Zaposlenost	125.921	126.777	130.535	131.172	147.848	152.394	3,9	121,0
Nezaposlenost	71.415	72.545	69.163	66.325	62.561	58.746	-3,8	82,3

Izvor: Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo

U strukturi radne snage učešće zaposlenih se kreće od 63,8% u 2014. do 72,2% u 2019. godini. Istovremeno učešće nezaposlenih se kreće od 36,1% u 2014. do 27,8% u 2019. godini.

Analiza radne snaga po općinama KS pokazuje različite dinamičke promjene. Najveći rast registriran je u općinama sa najmanjom radnom snagom: Ilidža, Ilijaš i Vogošća.

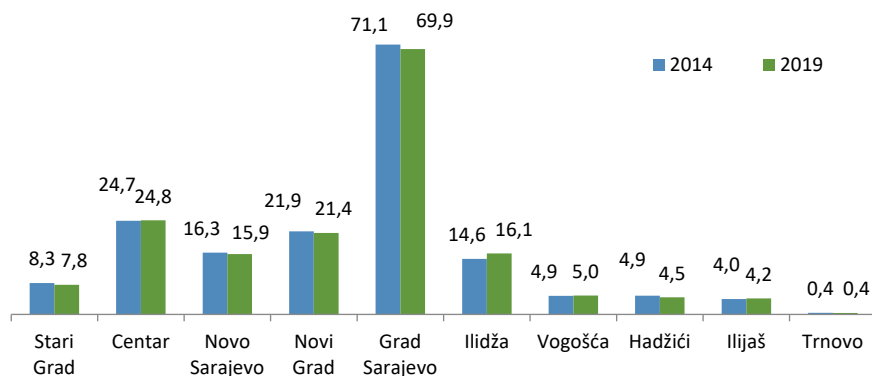
Tabela 21. Radna snaga u Kantonu Sarajevo po općinama

Područje	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Stopa rasta 2014-2019 (%)	Indeks 2019/2014
Stari Grad	16.295	16.061	16.240	15.575	16.776	16.479	0,2	101,1
Centar	48.695	47.450	49.304	49.398	51.839	52.314	1,4	107,4
Novo Sarajevo	32.103	32.102	31.280	30.879	33.274	33.518	0,9	104,4
Novi Grad	43.184	45.366	44.372	43.792	45.252	45.289	1,0	104,9
Grad Sarajevo	140.277	140.979	141.196	139.644	147.141	147.600	1,0	105,2
Ilidža	28.880	29.007	28.673	28.350	33.463	33.936	3,3	117,5
Vogošća	9.673	10.011	10.066	10.211	10.235	10.457	1,6	108,1
Hadžići	9.738	9.740	9.857	9.617	9.723	9.519	-0,5	97,8
Ilijaš	7.952	8.771	9.045	8.925	9.081	8.867	2,2	111,5
Trnovo	816	814	861	750	766	761	-1,4	93,3
Kanton Sarajevo	197.336	199.322	199.698	197.497	210.409	211.140	1,4	107,0

Izvor: Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo, dokumentacija

Radna snaga po općinama KS ukazuje i na značajne razlike u koncentraciji radne snage unutar KS. Tako je najveća koncentracija radne snage u općinama Centar i Novi Grad.

Graf 9. Struktura radne snage u Kantonu Sarajevo po općinama (%)

Izvor: Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo, obrada

U toku posmatranog perioda nije bilo značajnih razlika u učešću radne snage općina u ukupnoj radnoj snazi KS.

Posebno treba istaći da se stvarna radna snaga KS razlikuje od statistički evidentirane. Jedan od uzroka tome je neformalno zapošljavanje.

Nadalje, postoje nezaposlene osobe koje su prestale da aktivno traže zaposlenje, zbog čega nisu na evidenciji Službe za zapošljavanje KS. Postoje različiti uzroci neaktivnosti, koji se mogu odnositi na školovanje, odgoj i skrb o djeci, bolest, starost ili obeshrabrenost zbog dugoročne nezaposlenosti i nemogućnosti pronalaska posla itd.

Također, bitno je ukazati i na mlade osobe dobi od 15 do 24 godine u KS, koje spadaju u radno sposobno stanovništvo, a koje nisu u procesu obrazovanja, nisu zaposlene, niti su u procesu obuke, pri čemu nisu ni na evidenciji nezaposlenih iz različitih razloga (odnosi u porodici, uticaj roditelja, život u ruralnim područjima, bolest, problemi itd.).

KS je na osnovu zakona o srednjem obrazovanju ("Službene novine KS", broj 23/10) u školskoj 2010/11. godini uveo obavezno srednje obrazovanje u trajanju od dvije godine za sve učenike do navršene osamnaeste godine života čime većina mladih osoba od 15 do 18 godina postaje obuhvaćena obaveznim srednjoškolskim obrazovanjem, te je veći udio mladih osoba dobi od 19 do 24 godine koje spadaju u ovu kategoriju. Takve osobe, predstavljaju posebno osjetljivu kategoriju na tržištu rada koja ne stiče potrebne kvalifikacije.

4.2.2 Zaposlenost

Zaposlenost je svakako jedan od pokazatelja ukupnog društvenog napretka, jedan od najbitnijih faktora ekonomskog razvoja, kao i temeljni cilj ekonomskih planova razvoja.

Zaposlenost na specifičan način ukazuje na nivo razvijenosti jer to nije samo ekonomska varijabla, uticaj zaposlenosti je višedimenzionalan. Zaposlenost je primarna komponenta blagostanja jedne zemlje. Rješavanje zaposlenosti ne uzrokuje samo veće ekonomske efekte već i čitav niz socijalnih, nemjerljivih efekata.

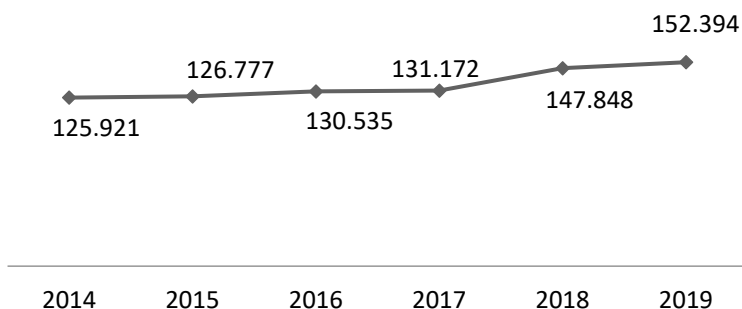
Ukupna zaposlenost. Na kraju 2019. godine na području Kantona bilo je 152.394 zaposlena lica. Prostorna distribucija zaposlenih po općinama u 2019. godini, pokazuje da je najveći broj zaposlenih evidentiran u općinama Centar (45.591), Novi Grad (29.501), Novo Sarajevo (26.513) i Ilidža (24.095), dok je najmanji broj zaposlenih imala općina Trnovo (290). Najveći rast broja zaposlenih u odnosu na 2014. godinu je zabilježen u općinama Ilijaš (68,6%), Ilidža (39,9%) i Vogošća (39,3%), dok je pad broja zaposlenih zabilježen samo u općini Trnovo (7,6%).

Tabela 22. Broj zaposlenih u Kantonu Sarajevo u periodu 2014-2019.

Općine	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Stopa rasta 2014-2019 (%)	Indeks 2019/2014
Stari Grad	9.856	9.579	10.116	9.679	11.209	11.247	2,7	114,1
Centar	40.940	39.451	41.783	41.940	44.668	45.591	2,2	111,4
Novo Sarajevo	23.493	23.377	22.930	22.835	25.759	26.513	2,4	112,9
Novi Grad	23.257	25.156	25.066	25.589	28.379	29.501	4,9	126,8
Grad Sarajevo	97.546	97.563	99.895	100.043	110.015	112.852	3,0	115,7
Ilidža	17.226	17.080	17.260	17.398	22.943	24.095	6,9	139,9
Vogošća	4.268	4.456	4.838	5.145	5.485	5.944	6,8	139,3
Hadžići	4.016	3.995	4.261	4.268	4.777	4.913	4,1	122,3
Ilijaš	2.551	3.363	3.914	4.053	4.335	4.300	11,0	168,6
Trnovo	314	320	367	265	293	290	-1,6	92,4
Kanton Sarajevo	125.921	126.777	130.535	131.172	147.848	152.394	3,9	121,0

Izvor: Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo, obrada

Graf 10. Broj zaposlenih u Kantonu Sarajevo 2014-2019.

Izvor: Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo, obrada

Stope zaposlenosti. Stepenn zaposlenosti u KS u 2019. godini, u odnosu na ukupno stanovništvo, iznosio je 36,2%. S druge strane, stepenn zaposlenosti u odnosu na radni kontingent (stanovništvo od 15-65 godina) je 53,6%, dok je u odnosu na aktivno stanovništvo 74,2%.

Tabela 23. Kanton Sarajevo - stepenn i stope zaposlenosti (%)

Pokazatelji	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Stopa rasta 2014-2019 (%)	Indeks 2019/2014
Stepenn zaposlenosti ukupnog stanovništva	30,4	30,4	31,3	31,3	35,3	36,2	3,6	119,4
Stepenn zaposlenosti radnog kontingenta (u odnosu na radno sposobno stanovništvo)	41,8	41,9	44,5	45,5	51,7	53,6	5,1	128,2
Stopa aktivnog stanovništva (radna snaga u odnosu na radno sposobno stanovništvo)	65,5	65,8	68,1	68,6	73,5	74,2	2,5	113,4

Izvor: Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo, obrada

U periodu 2014-2019. godine stepenn zaposlenosti ukupnog stanovništva u KS povećao se sa 30,4% u 2014. na 36,2% u 2019. godini, što je rezultiralo pozitivnom stopom od 3,6% prosječno godišnje. U 2019. godini, najveći stepenn zaposlenosti imala je općina Centar u kojoj je stepenn zaposlenosti na kraju 2019. godine iznosio 85,4%, dok je najniži stepenn zaposlenosti u KS registriran u općini Hadžići 19,9%.

Tabela 24. Stepenn zaposlenosti po općinama u Kantonu Sarajevo, 2014-2019. (%)

Područje	Stepenn zaposlenosti						Indeks 2019/2014
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	
Stari Grad	26,8	26,2	27,8	26,8	31,3	31,8	118,6
Centar	74,5	72,2	76,9	77,5	83,3	85,4	114,7
Novo Sarajevo	36,3	36,1	35,5	35,4	40,1	41,4	114,0
Novi Grad	19,6	21,1	20,9	21,3	23,4	24,2	123,3
Grad Sarajevo	35,4	35,4	36,3	36,4	40	41,1	116,0
Ilidža	25,5	24,9	25	25	32,7	34,2	134,0
Vogošća	16	16,4	17,6	18,5	19,5	20,8	130,2
Hadžići	16,7	16,5	17,6	17,5	19,5	19,9	119,4
Ilijaš	12,9	16,8	19,3	19,9	21,2	20,9	161,8
Trnovo	23	25,3	29,6	20,1	22,6	22,0	95,8
Kanton Sarajevo	30,4	30,4	31,3	31,3	35,3	36,2	119,2

Izvor: Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo, obrada

Stepenn zaposlenosti koji ukazuje na angažiranost radno sposobnog stanovništva (15-65 godina starosti) veći je za 28,2% u 2019. godini u odnosu na ostvaren u 2014. godinu. I ovaj stepenn ukazuje na velike disparitete po općinama Kantona. Tako je stepenn zaposlenosti u općini Centar 132,3% veći za 3,3 puta od najniže ostvarenog u općini Trnovo 39,8%. Osim općine Centar, veći stepenn zaposlenosti od prosječno ostvarenog u KS je i u općini Novo Sarajevo.

Tabela 25. Stepenn zaposlenosti radnog kontingenta po općinama (%)

Općina	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Indeks 2019/2014
Stari Grad	34,9	34,0	39,7	39,7	47,0	48,3	138,6
Centar	88,6	85,7	112,1	117,5	127,5	132,3	149,3
Novo Sarajevo	48,1	47,8	50,8	52,2	59,8	62,2	129,2
Novi Grad	26,4	28,4	29,9	30,9	34,3	35,7	135,3
Grad Sarajevo	46,2	46,1	52,1	53,6	59,6	61,7	133,6
Ilidža	40,8	39,8	35,2	35,4	46,7	49,1	120,3

Općina	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Indeks 2019/2014
Vogošća	23,8	24,5	24,3	25,8	27,5	29,6	124,3
Hadžići	25,5	25,3	24,7	24,6	27,7	28,5	111,4
Ilijaš	20,3	26,4	27,2	28,0	30,0	29,8	147,1
Trnovo	18,7	19,9	47,5	35,1	40,8	39,8	212,5
Kanton Sarajevo	41,8	41,9	44,5	45,5	51,7	53,6	128,2

Izvor: Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo, obrada

Aktivnost stanovništva mjerena registriranom radnom snagom u odnosu na radno sposobno povećana je za 13,4% u 2019. u odnosu na 2014. godinu. Stopa aktivnosti stanovništva najveća je u općini Centar, gdje je, zbog velikih radnih migracija, ova stopa preko 100%. U općinama Stari Grad, Novi Grad, Ilidža, Vogošća, Hadžići i Ilijaš stopa aktivnosti stanovništva je niža od prosječno ostvarene u KS.

Tabela 26. Stopa aktivnog stanovništva po općinama (%)

Općina	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Indeks 2019/2014
Stari Grad	57,6	57,0	63,7	63,9	70,4	70,8	122,8
Centar	105,4	103,1	132,3	138,4	147,9	151,8	144,0
Novo Sarajevo	65,8	65,7	69,3	70,6	77,3	78,6	119,5
Novi Grad	49,0	51,3	52,9	52,9	54,7	54,8	111,9
Grad Sarajevo	66,4	66,6	73,6	74,9	79,7	80,7	121,5
Ilidža	68,4	67,6	58,4	57,8	68,2	69,1	101,1
Vogošća	54,0	55,0	50,6	51,2	51,3	52,1	96,5
Hadžići	61,9	61,6	57,1	55,5	56,3	55,1	89,0
Ilijaš	63,2	69,0	62,8	61,7	62,8	61,5	97,3
Trnovo	48,7	50,5	111,4	99,3	106,7	104,5	214,6
Kanton Sarajevo	65,5	65,8	68,1	68,6	73,5	74,2	113,4

Izvor: Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo, obrada

Struktura zaposlenosti prema djelatnostima. U periodu 2014-2019. godine, najviše je porastao broj zaposlenih u djelatnostima administrativne i pomoćne uslužne djelatnosti oko 2,3 puta kao i poslovanje nekretninama preko 2 puta, a najviše i jedino je smanjen broj zaposlenih u djelatnosti vađenja ruda i kamena, te proizvodnja i snabdijevanje električnom energijom, plinom, parom i klimatizacija.

Analiza zaposlenosti po djelatnostima/područjima Standardne klasifikacije djelatnosti (SKD) pokazuje dominaciju trgovine tokom cijelog perioda. Evidentna je tendencija smanjenja učešća vađenja ruda i kamena i proizvodnja i snabdijevanje električnom energijom, plinom, parom i klimatizacija.

Također, značajno učešće tokom posmatranog perioda ima i oblast javne uprave, društvene, socijalne i lične uslužne djelatnosti, sa tendencijom smanjenja učešća sa 12,4% u 2014. (15.629 zaposlenih) na 10,7% u 2019. (16.282 zaposlenih).

Tabela 27. Broj zaposlenih u Kantonu Sarajevo prema područjima SKD, za period 2014-2019.

KD 2010	Broj zaposlenih												Stopa rasta 2014-2019 (%)	Indeks 2019/2014
	2014	%	2015	%	2016	%	2017	%	2018	%	2019	%		
Ukupno	125.921	100	126.777	100	130.535	100	131.172	100	147.848	100	152.394	100	3,9	121,0
A	919	0,7	872	0,7	1.003	0,8	1.012	0,8	1.098	0,7	1.003	0,7	1,8	109,1
B	198	0,2	114	0,1	76	0,1	68	0,1	58	0	53	0,0	-23,2	26,8
C	12.950	10,3	12.736	10	12.853	9,8	13.337	10,2	13.809	9,3	14.144	9,3	1,8	109,2
D	2.008	1,6	1.932	1,5	1.925	1,5	1.830	1,4	1.942	1,3	1.926	1,3	-0,8	95,9
E	2.395	1,9	2.342	1,8	2.431	1,9	2.413	1,8	2.670	1,8	2.633	1,7	1,9	109,9
F	6.344	5	6.047	4,8	5.610	4,3	5.915	4,5	7.100	4,8	7.289	4,8	2,8	114,9
G	24.085	19,1	23.436	18,5	24.011	18,4	23.776	18,1	28.275	19,1	28.803	18,9	3,6	119,6
H	7.751	6,2	7.553	6	7.741	5,9	7.643	5,8	7.886	5,3	8.052	5,3	0,8	103,9
I	6.027	4,8	6.107	4,8	6.950	5,3	7.394	5,6	8.807	6	9.336	6,1	9,1	154,9
J	7.489	5,9	7.506	5,9	7.767	6	7.862	6	9.313	6,3	10.089	6,6	6,1	134,7
K	5.571	4,4	5.415	4,3	5.451	4,2	6.139	4,7	6.423	4,3	6.490	4,3	3,1	116,5
L	988	0,8	1.199	0,9	1.515	1,2	1.121	0,9	1.895	1,3	2.101	1,4	16,3	212,7
M	6.813	5,4	7.077	5,6	7.175	5,5	6.752	5,1	8.573	5,8	8.692	5,7	5,0	127,6
N	2.922	2,3	5.257	4,1	5.879	4,5	5.774	4,4	6.074	4,1	6.671	4,4	18,0	228,3
O	15.629	12,4	15.690	12,4	15.637	12	15.308	11,7	15.912	10,8	16.282	10,7	0,8	104,2
P	10.093	8	9.939	7,8	10.090	7,7	10.165	7,7	10.580	7,2	11.116	7,3	1,9	110,1
Q	9.231	7,3	9.284	7,3	9.386	7,2	9.535	7,3	10.032	6,8	10.109	6,6	1,8	109,5
R	1.763	1,4	1.680	1,3	1.971	1,5	1.950	1,5	2.933	2	3.018	2,0	11,4	171,2
S	2.745	2,2	2.591	2	3.064	2,3	3.178	2,4	4.468	3	4.678	3,1	11,3	170,4

Izvor: ZPR KS, dokumentacija

Kvalifikaciona struktura zaposlenosti. U strukturi zaposlenih u KS sa 45,9% učešća dominiraju zaposleni sa srednjom stručnom spremom i visokoobrazovani sa 33,8% učešća u ukupno zaposlenim. Zaposleni sa srednjom stručnom spremom u periodu 2014-2019. pokazuju znatan pad od 8,1%, zaposleni sa kvalifikacijama magistara i doktora nauka u 2019. su veći za 3,7% u odnosu na 2014. godinu.

Tabela 28. Zaposlenost prema stepenu stručnog obrazovanja, u Kantonu Sarajevo, stanje 31.mart.

Stepen stručnog obrazovanja	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Indeks 2019/2014
VSS	33.190	33.980	34.833	36.779	34.567	34.411	103,7
Doktori nauka	1.300	1.263	1.834	1.258	1.364	1.578	121,4
Magistri nauka	2.159	2.287	2.385	2.492	2.594	2.610	120,9
VŠS	5.284	4.898	4.893	4.798	4.276	4.081	77,2
SSS	50.842	51.322	54.138	54.683	47.924	46.724	91,9
NSS	3.377	3.959	3.153	3.152	2.813	2.637	78,1
VKV	4.053	3.987	3.183	2.800	2.346	2.449	60,4
KV	12.184	11.802	10.855	10.625	9.481	8.693	71,3
PKV	855	690	870	769	654	521	60,9
NKV	3.318	2.845	2.693	2.623	2.147	2.163	65,2
Ukupno	113.103	113.483	114.618	116.229	104.208	101.679	89,9

Izvor: FZS, Zaposlenost, nezaposlenost i plaće

Struktura zaposlenih prema spolu. U strukturi zaposlenih većinski dio, oko 54,3% čine muškarci.

Tabela 29. Zaposleni prema spolu

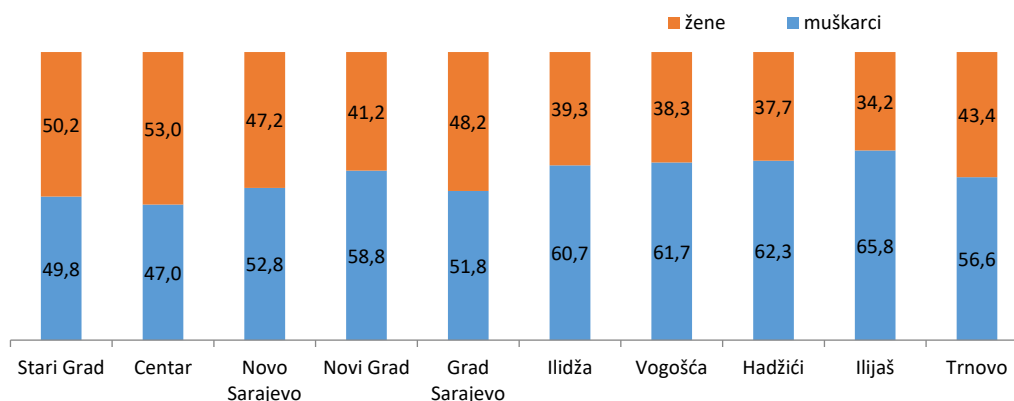
Godine	Broj zaposlenih			Struktura u %	
	Ukupno	muškarci	žene	muškarci	žene
2014	125.921	70.956	54.965	56,3	43,7
2015	126.609	71.284	55.325	56,3	43,7
2016	129.031	73.395	55.636	56,9	43,1
2017	144.223	79.529	64.694	55,1	44,9
2018	147.848	80.870	66.978	54,7	45,3
2019	152.394	82.750	69.644	54,3	45,7
Stopa rasta 2014-2019	121,0	116,6	126,7	96,4	104,7
Indeks 2019/2014	3,9	3,1	4,8		

Izvor: FZS, Bilten zaposleni, nezaposleni i plaće,

Zaposlenost žena je bila dinamičnija, te je stopa rasta zaposlenih žena (4,8%) veća u odnosu na stopu rasta zapošljavanja muškaraca (3,1%). To je i rezultiralo izvjesnim povećanjem učešća žena u ukupno zaposlenim (indeks 104,6).

U 2019. godini, u strukturi ukupne zaposlenosti na području KS žene su učestvovala sa 45,7%.

Graf 11. Zaposlene osobe prema spolu po općinama Kantona Sarajevo, u 2019. (%)

Izvor: Obrada, Zavod za planiranje razvoja kantona Sarajevo

Najveće učešće žena u ukupnom broju zaposlenih imala je općina Centar (53,0%), a najmanje općina Ilijaš (34,2%).

4.2.3 Nezaposlenost

Nezaposlenost je veliki i ekonomski i društveni problem, i sa siromaštvom najveći problem i u svijetu. Ekonomski, to je rasipanje ogromnih sredstava. Gubici tokom perioda velike nezaposlenosti najveći su gubici u savremenoj ekonomiji.

Ukupna nezaposlenost

Krajem 2019. godine u KS ukupno je registrirano 58.746 nezaposlenih osoba. Najveći broj evidentiranih nezaposlenih osoba je na području općine Novi Grad (15.788) u kojoj je broj nezaposlenih u odnosu

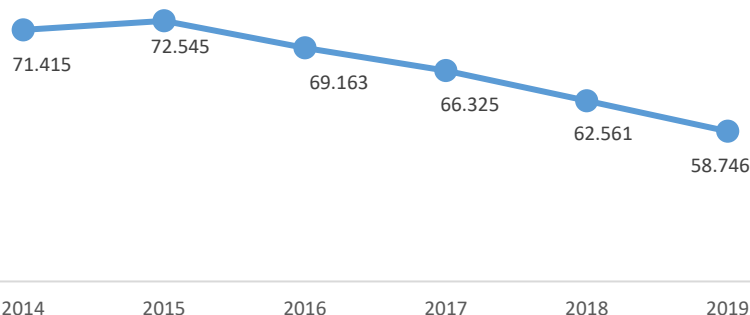
na 2014. godinu manji za 20,8%, a padao je po prosječnoj godišnjoj stopi od 4,5%, dok je najmanji broj nezaposlenih na općini Trnovo u kojoj je broj nezaposlenih u odnosu na 2014. godinu manji za 6,2% i padao je po prosječnoj godišnjoj stopi od 1,3%.

Tabela 30. Broj nezaposlenih u Kantonu Sarajevo u periodu 2014–2019.

Općina	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Stopa rasta 2014-2019 (%)	Indeks 2019/2014
Stari Grad	6.439	6.482	6.124	5.896	5.567	5.232	-4,1	81,3
Centar	7.755	7.999	7.521	7.458	7.171	6.723	-2,8	86,7
Novo Sarajevo	8.610	8.725	8.350	8.044	7.515	7.005	-4,0	81,4
Novi Grad	19.927	20.210	19.306	18.203	16.873	15.788	-4,5	79,2
Grad Sarajevo	42.731	43.416	41.301	39.601	37.126	34.748	-4,1	81,3
Ilidža	11.654	11.927	11.413	10.952	10.520	9.841	-3,3	84,4
Vogošća	5.405	5.555	5.228	5.066	4.750	4.513	-3,5	83,5
Hadžići	5.722	5.745	5.596	5.349	4.946	4.606	-4,2	80,5
Ilijaš	5.401	5.408	5.131	4.872	4.746	4.567	-3,3	84,6
Trnovo	502	494	494	485	473	471	-1,3	93,8
Kanton Sarajevo	71.415	72.545	69.163	66.325	62.561	58.746	-3,8	82,3

Izvor: Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo, obrada

Graf 12. Nezaposlenost u Kantonu Sarajevo po godinama

Izvor: Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo, obrada

Stopa nezaposlenosti aktivnog stanovništva u KS, u periodu 2014-2019. godine, imala je trend konstantnog pada i u 2019. godini je iznosila 27,8%, odnosno u 2014. godinu je manja za 23,1%. U 2019. godini stepen nezaposlenosti radnog kontingenta smanjen je za 12,8% u odnosu na 2014. godinu, dok je stepen nezaposlenosti ukupnog stanovništva smanjen za 18,9%.

Tabela 31. Stopa nezaposlenosti u Kantonu Sarajevo u periodu 2014–2019.

Pokazatelji	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Stopa rasta 2014-2019	Indeks 2019/2014
Stepen nezaposlenosti stanovništva	17,2	17,4	16,6	15,8	14,9	14,0	-4,1	81,1
Stepen nezaposlenosti radnog kontingenta	23,7	24,0	23,6	23,0	21,9	20,6	-2,7	87,2
Stopa nezaposlenosti aktivnog stanovništva (u odnosu na radnu snagu)	36,2	36,4	53,0	50,6	29,7	27,8	-5,1	76,9

Izvor: Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo, obrada

Analiza stope nezaposlenosti po općinama KS u 2019. godini u odnosu na aktivno stanovništvo pokazala je da je najmanju stopu nezaposlenosti imala općina Centar, od 12,9%, dok je najveća stopa nezaposlenosti registrirana u općini Trnovo, od 61,9%. U 2019. godini u odnosu na 2014. godinu stopa nezaposlenosti je smanjena u svim općinama osim u općini Trnovo.

Tabela 32. Stopa nezaposlenosti radne snage po općinama (%)

Općina	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Indeks 2019/2014
Stari Grad	39,5	40,4	37,7	37,9	33,2	31,7	80,3
Centar	15,9	16,9	15,3	15,1	13,8	12,9	80,7
Novo Sarajevo	26,8	27,2	26,7	26,1	22,6	20,9	77,9
Novi Grad	46,1	44,5	43,5	41,6	37,3	34,9	75,5
Grad Sarajevo	30,5	30,8	29,3	28,4	25,2	23,5	77,3
Ilidža	40,4	41,1	39,8	38,6	31,4	29,0	71,9
Vogošća	55,9	55,5	51,9	49,6	46,4	43,2	77,2
Hadžići	58,8	59,0	56,8	55,6	50,9	48,4	82,3
Ilijaš	67,9	61,7	56,7	54,6	52,3	51,5	75,8
Trnovo	61,5	60,7	57,4	64,7	61,7	61,9	100,6
Kanton Sarajevo	36,2	36,4	34,6	33,6	29,7	27,8	76,9

Izvor: Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo, obrada

U ukupnom broju stanovnika Kantona, nezaposleni učestvuju sa 14,0%, a stepen nezaposlenosti stanovništva po općinama kreće se od 10,9% u općini Novo Sarajevo do 35,8% u općini Trnovo. U svim općinama registrirano je smanjenje stepena nezaposlenosti stanovnika u 2019. u odnosu na 2014. godinu.

Tabela 33. Stepen nezaposlenosti stanovništva po općinama (%)

Općina	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Indeks 2019/2014
Stari Grad	17,5	17,7	16,8	16,3	15,6	14,8	84,4
Centar	14,1	14,6	13,8	13,8	13,3	12,6	89,3
Novo Sarajevo	13,3	13,5	12,9	12,5	11,7	10,9	82,1
Novi Grad	16,8	16,9	16,1	15,1	13,9	12,9	77,2
Grad Sarajevo	15,5	15,8	15,0	14,4	13,5	12,6	81,4
Ilidža	17,2	17,4	16,5	15,8	15,0	14,0	80,9
Vogošća	20,3	20,5	19,0	18,2	16,7	15,8	78,1
Hadžići	23,8	23,8	23,1	21,9	20,2	18,7	78,5
Ilijaš	27,3	27,0	25,3	23,9	23,2	22,2	81,2
Trnovo	36,7	39,9	39,9	36,8	36,5	35,8	97,5
Kanton Sarajevo	17,2	17,4	16,6	15,8	14,9	14,0	81,1

Izvor: Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo, obrada

U ukupnom radno sposobnom stanovništvu Kantona, petina stanovništva je nezaposleno. Naime, stepen nezaposlenosti radno sposobnog stanovništva smanjio sa 23,7% u 2014. na 20,6% u 2019. godini. U većini općina registrirano je smanjenje stepena nezaposlenosti radno-sposobnog stanovništva, osim u općinama Centar i Trnovo.

Tabela 34. Stepen nezaposlenosti radno sposobnog stanovništva (%)

Općina	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Indeks 2019/2014
Stari Grad	22,8	23,0	24,0	24,2	23,3	22,5	98,7
Centar	16,8	17,4	20,2	20,9	20,5	19,5	116,2
Novo Sarajevo	17,6	17,9	18,5	18,4	17,5	16,4	93,1
Novi Grad	22,6	22,8	23,0	22,0	20,4	19,1	84,5
Grad Sarajevo	20,2	20,5	21,5	21,2	20,1	19,0	93,9
Ilidža	27,6	27,8	23,3	22,3	21,4	20,0	72,6
Vogošća	30,2	30,5	26,3	25,4	23,8	22,5	74,5
Hadžići	36,4	36,3	32,4	30,9	28,6	26,7	73,3
Ilijaš	42,9	42,5	35,6	33,7	32,8	31,7	73,8
Trnovo	30,0	30,6	63,9	64,2	65,9	64,7	215,9
Kanton Sarajevo	23,7	24,0	23,6	23,0	21,9	20,6	87,2

Izvor: Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo, obrada

Analiza kvalifikacione strukture nezaposlenih osoba u 2019. godini pokazala je da je najveći broj nezaposlenih lica sa srednjom stručnom spremom (18.564 ili 31,6%), zatim nekvalifikovanih radnika (15.899 ili 27,0%), te kvalifikovanih radnika (15.009 ili 25,5%).

Tabela 35. Nezaposlene osobe prema stručnoj spreml u Kantonu Sarajevo, za period 2014–2019.

Godine	Ukupno	VSS	VŠS	SSS	NSS	VKV	KV	PKV	NKV
2014	71.415	8.224	852	21.565	354	391	19.582	381	20.066
2015	72.545	9.306	825	22.582	349	367	19.297	366	19.453
2016	69.163	8.652	751	21.801	341	316	18.161	348	18.793
2017	66.325	8.764	667	20.833	321	316	17.246	348	17.830
2018	62.561	8.318	626	19.844	290	304	16.004	332	16.843
2019	58.746	7.887	579	18.564	271	261	15.009	276	15.899
Stopa rasta 2014/2019 (%)	-3,8	-0,8	-7,4	-3,0	-5,2	-7,8	-5,2	-6,2	-4,5
Indeks 2019/2014	82,3	95,9	68,0	86,1	76,6	66,8	76,6	72,4	79,2

Izvor: Federalni zavod za statistiku, Kanton Sarajevo u brojkama

U 2019. godini, najveći broj nezaposlenih osoba registriran je na području općine Novi Grad (26,8%).

Tabela 36. Nezaposlene osobe prema stručnoj spreml u općinama Kantona Sarajevo u 2019.

Općine	Ukupno	VSS	VŠS	SSS	NSS	VKV	KV	PKV	NKV
Stari Grad	5.232	738	53	1.819	28	27	1.374	18	1.175
Centar	6.723	1.366	119	2.295	35	25	1.380	31	1.472
Novo Sarajevo	7.005	1.454	116	2.549	41	29	1.483	33	1.300
Novi Grad	15.788	2.132	148	5.066	82	102	4.188	63	4.007
Grad Sarajevo	34.748	5.690	436	11.729	186	183	8.425	145	7.954
Ilidža	9.841	1.145	91	3.051	55	42	2.583	75	2.799
Vogošća	4.513	490	30	1.414	14	14	1.184	16	1.351
Hadžići	4.606	259	14	1.169	1	11	1.398	15	1.739
Ilijaš	4.567	268	7	1.087	14	9	1.306	25	1.851
Trnovo	471	35	1	114	1	2	113		205
Kanton Sarajevo	58.746	7.887	579	18.564	271	261	15.009	276	15.899

Izvor: Federalni zavod za statistiku, Kanton Sarajevo u brojkama

Analiza strukture nezaposlenih osoba prema spolu u 2019. godini u Kantonu Sarajevo je pokazala da je samo kod VKV spreml veći udio nezaposlenih muškaraca (73,8%) nego žena (26,8%), dok je kod svih ostalih stepena stručne spreml značajno veći udio nezaposlenih žena nego muškaraca, a posebno kod NSS (98,5%) i VSS (69,9%).

Prema podacima JU Službe za zapošljavanje Kantona Sarajevo u 2019. godini, na biroima za zapošljavanje na području Kantona Sarajevo, prema vrsti zanimanja, među nezaposlenim osobama sa visokom stručnom spremom najveći broj je dipl. ekonomista (1.135) i dipl. pravnika (933), sa višom stručnom spremom također ekonomista (182) i pravnika (104), sa srednjom stručnom spremom maturanata gimnazije (3.286), ekonomskih tehničara (2.062), mašinskih tehničara (1.586), te kod nestručnih osoba prodavača (3.015), frizera-vlasuljara (901), vozača motornih vozila (828) i automehaničara (769).

Analiza dobne strukture nezaposlenih osoba u KS u 2019. godini pokazala je da veliki udio u ukupnom broju nezaposlenih ima dobna skupina od 30-39 godina starosti (23,7%) i starosna skupina od 50-59 godina (23,7%), dok su osobe dobne skupine 20-29 godina činile 20,3% nezaposlenih lica.

U periodu 2014-2019. godine broj nezaposlenih osoba starosti iznad 50 godina imao je trend konstantnog pada.

Opadajuće stope rasta nezaposlenosti dobne skupine 20-29 godina (-16,8%), skupine 30-39 godina (-5,0%) skupine 40-49 godina(-3,0%) upućuje na njihovo brže zapošljavanje, uz istovremeno izražen rast nezaposlenosti iznad 60 godina.

Tabela 37. Nezaposlene osobe prema dobnoj strukturi u KS u periodu 2014-2019.

Godine	Ukupno	15-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-65
2014	71.415	2.930	18.082	18.072	14.589	14.511	3.231
2015	72.545	2.874	18.274	18.630	14.343	14.799	3.625
2016	69.163	2.223	16.305	17.593	14.020	14.904	4.118
2017	66.325	1.528	15.133	16.746	13.589	14.766	4.563
2018	61.719	1.301	13.503	15.335	13.043	13.507	5.030
2019	58.746	1.171	11.927	13.973	12.518	13.973	5.184
Stopa rasta 2014/2019 (%)	-3,8	-16,8	-8,0	-5,0	-3,0	-0,8	9,9
Indeks 2019/2014	82,3	40,0	66,0	77,3	85,8	96,3	160,4

Izvor: JU Služba za zapošljavanje Kantona Sarajevo, www.juszk.com.ba

Dobna struktura nezaposlenih lica po općinama ne odstupa značajno od strukture na nivou KS. Općina Trnovo se unekoliko razlikuje od prosječne dobne strukture KS, i to u pravcu nižeg učešća nezaposlenih mlađih dobnih skupina, a većeg učešća osoba iznad 50 godina starosti (oko 42,6%).

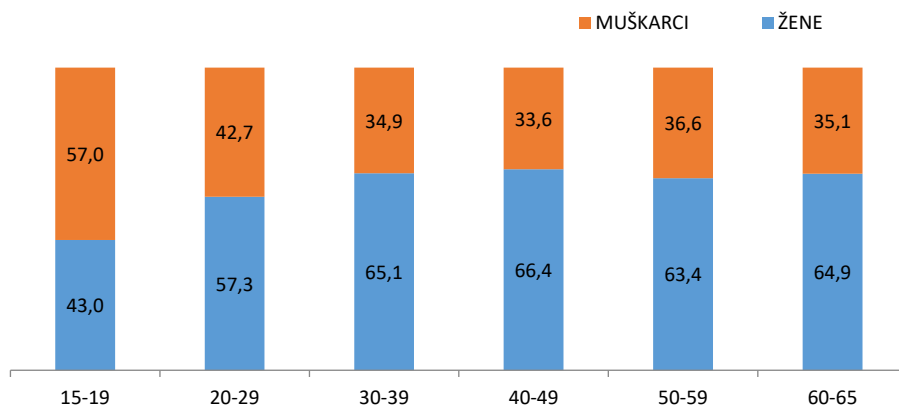
Tabela 38. Nezaposlenost prema dobnoj strukturi po općinama u 2019.

Općine	15-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-65
Stari Grad	88	1.048	1.248	1.084	1.244	520
Centar	103	1.397	1.682	1.379	1.512	650
Novo Sarajevo	105	1.453	1.630	1.470	1.699	648
Novi Grad	319	3.043	3.951	3.394	3.692	1.389
Grad Sarajevo	615	6.941	8.511	7.327	8.147	3.207
Ilidža	204	2.004	2.191	1.968	2.513	961
Vogošća	101	905	1.077	1.036	1.027	367
Hadžići	122	980	1.080	1.037	1.124	263
Ilijaš	123	1.022	1.036	1.039	1.020	327
Trnovo	6	75	78	111	142	59
Kanton Sarajevo	1.171	11.927	13.973	12.518	13.973	5.184

Izvor: Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo, obrada

Analiza dobne strukture nezaposlenih osoba prema spolu na kraju 2019. godine je potvrdila da se mlade žene lakše zapošljavaju nego muškarci u dobi 15-29 godine, dok je kod svih ostalih dobnih razreda veća nezaposlenost žena nego muškaraca, a najizraženija je u dobi 40-49 godina (66,4% žena).

Graf 13. Nezaposlene osobe prema spolu i dobnoj strukturi u Kantonu Sarajevo, XII 2019.

Izvor: JU Služba za zapošljavanje Kantona Sarajevo, www.juszzks.com.ba, ZPR KS, obrada

Mladi, dobi 20-29 godine činili su 20,3% nezaposlenih, a njihov položaj je otežan zbog nedostatka visokih kvalifikacija ili potrebnog iskustva za konkurentnost na tržištu rada.

U odnosu na dužinu čekanja na zaposlenje u KS na kraju 2019. godine, udio nezaposlenih osoba koje su čekale na zaposlenje do 6 mjeseci bio je 16,9%, a do 12 mjeseci 7,8%. Nezaposlene osobe koje su bile u srednjoročnoj nezaposlenosti, odnosno koje su čekale na zaposlenje od 1 do 3 godine činile su 17,6% ukupnog broja nezaposlenih osoba, dok su nezaposlene osobe koje su u dugoročnoj nezaposlenosti preko 3 godine činile 57,5% nezaposlenih osoba.

Tabela 39. Nezaposlenost po dužini čekanja na posao u Kantonu Sarajevo od 2014. do 2019.

Godine	Dužina čekanja na posao										Kanton Sarajevo
	mjeseci					godine					
	Do 6	6-9	9-12	12-18	18-24	2-3	3-5	5-7	7-9	Preko 9	
2014	9.765	3.187	2.460	5.061	3.506	5.911	8.846	7.097	4.959	20.623	71.415
2015	9.950	3.211	2.804	5.597	3.602	5.962	8.504	6.436	5.302	21.177	72.545
2016	10.133	2.589	2.469	4.799	3.389	5.730	7.662	5.788	5.218	21.386	69.163
2017	10.151	2.595	2.182	4.818	2.881	5.129	7.311	5.171	4.486	21.601	66.325
2018	9.402	2.658	2.234	4.357	2.614	4.854	6.634	4.656	3.919	21.233	62.561
2019	9.936	2.689	1.940	3.749	2.376	4.227	5.856	4.274	3.423	20.276	58.746
Stopa rasta 2014-2019	0,3	-3,3	-4,6	-5,8	-7,5	-6,5	-7,9	-9,6	-7,1	-0,3	-3,8
Indeks 2019/2014	101,8	84,4	78,9	74,1	67,8	71,5	66,2	60,2	69,0	98,3	82,3

Izvor: JU Služba za zapošljavanje Kantona Sarajevo, www.juszzks.com.ba, ZPR KS, obrada

Prema dinamici registriranja nezaposlenih, najbrže raste broj osoba koje čekaju posao do 6 mjeseci, ali i sve osobe koje čekaju posao duže od godinu i po dana. Evidentirana je opadajuća stopa lica koje traže posao.

Struktura nezaposlenih lica prema dužini čekanja na posao po općinama slična je strukturi na nivou KS. Treba izdvojiti općine Hadžići i Ilijaš gdje oko 65% nezaposlenih lica čeka posao preko 3 godine.

Tabela 40. Nezaposlenost po dužini čekanja na posao po općinama u 2019.

Općine	Dužina čekanja na posao									
	mjeseci					godina				
	Do 6	6-9	9-12	12-18	18-24	2-3	3-5	5-7	7-9	Preko 9
Stari Grad	893	246	202	327	237	372	570	386	286	1.713
Centar	1.109	341	299	488	350	529	741	540	399	1.927
Novo Sarajevo	1.403	341	249	472	318	504	678	525	409	2.106
Novi Grad	2.789	760	486	950	620	1.067	1.523	1.127	972	5.494
Grad Sarajevo	6.194	1.688	1.236	2.237	1.525	2.472	3.512	2.578	2.066	11.240
Ilidža	1.649	425	310	633	376	818	1.009	716	587	3.318
Vogošća	721	205	135	289	159	292	444	307	244	1.717
Hadžići	661	189	139	247	138	288	441	334	240	1.929
Ilijaš	652	165	109	302	158	298	398	294	260	1.931
Trnovo	59	17	11	41	20	59	52	45	26	141
Kanton Sarajevo	9.936	2.689	1.940	3.749	2.376	4.227	5.856	4.274	3.423	20.276

Izvor: JU Služba za zapošljavanje Kantona Sarajevo, www.juszzks.com.ba, ZPR KS, obrada

Podaci ukazuju da žene čekaju na zaposlenje duže od muškaraca, a na kraju 2019. godine je bilo 79,4% žena koje su čekale na zaposlenje duže od jedne godine.

Tabela 41. Struktura nezaposlenih po dužini čekanja na zaposlenje u odnosu na spol u Kantonu Sarajevo u 2019.

Nezaposleni	Do 6 mjeseci	Do 12 mjeseci	1-2 god.	2-3 god.	3-5 god.	5-7 god.	7-9 god.	Preko 9 god.	Ukupno
Muškarci	4.777	2.195	2.698	1.689	2.244	1.668	1.177	5.419	21.867
Žene	5.159	2.434	3.427	2.538	3.612	2.606	2.246	14.857	36.879
Ukupno	9.936	4.629	6.125	4.227	5.856	4.274	3.423	20.276	58.746

Izvor: JU Služba za zapošljavanje Kantona Sarajevo, www.juszzks.com.ba

Samo među nezaposlenim koji čekaju posao duže od 9 godina, žene čine 73,2%.

4.2.4 Plaće

Na nivou Federacije BiH prosječna neto plaća isplaćena u 2019. godine iznosila je 958 KM, što je veće za 15,0% u odnosu na 2014. godinu. Prosječna neto-plaća isplaćena u KS u 2019. godini iznosila je 1.153 KM i najveća je neto plaća u poređenju sa neto plaćama u ostalim kantonima Federacije BiH, a veća je od prosječne neto plaće u Federaciji BiH za 20,4% ili 195 KM.

Prosječna neto-plaća u KS, u 2019. godini, veća je za 9,8% u odnosu na 2014. godinu, odnosno rasla je godišnje po stopi od 1,9%.

Najveća prosječna plaća u 2019. godini u KS registrirana je u općini Centar i iznosila je 1.365 KM, što je za oko 19% više od prosječne plaće na nivou Kantona. U ovoj općini je prosječna plaća konstantno rasla u periodu 2014-2019. godine, osim u 2016. godini. S druge strane, najmanja prosječna plaća je registrirana u općini Ilijaš i iznosila je 703 KM, što je za 39,1% manje od prosječne plaće na nivou Kantona.

Tabela 42. Prosječne plaće po općinama KS, u period 2014 – 2019.

Općina	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Stari Grad	1.023	1.053	1.045	1.035	1.095	1.143
Centar	1.249	1.245	1.049	1.287	1.327	1.365
Novo Sarajevo	1.127	1.114	1.169	1.224	1.259	1.290
Novi Grad	910	853	887	970	999	996
Ilidža	791	817	865	902	939	960
Vogošća	770	769	795	837	863	822
Hadžići	867	859	855	869	888	908
Ilijaš	681	637	667	670	700	703
Trnovo	877	818	776	952	1.383	1.010
Kanton Sarajevo	1.050	1.032	1.049	1.102	1.134	1.153

Izvor: Federalni zavod za statistiku, Kanton Sarajevo u brojkama

Podaci u 2019. ukazuju da su prosječne neto-plaće po područjima Standardne klasifikacije djelatnosti u KS veće u odnosu na prosječne plaće u 2014. godini, u skoro svim privrednim djelatnostima, osim u oblastima administrativnih, pomoćnih i uslužnih djelatnosti i poslovanja nekretninama, gdje je došlo do smanjenja plaća.

Tabela 43. Prosječne neto plaće po sektorima po područjima Standardne klasifikacije djelatnosti (SKD) u KS, 2014–2019.

Djelatnost	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Indeks 2019/2014
A	867	827	882	907	926	945	109,0
B	794	861	944	913	903	850	107,1
C	737	726	745	769	772	806	109,4
D	1.502	1.516	1.523	1.574	1.620	1.677	111,7
E	889	893	903	956	968	982	110,5
F	687	670	667	710	753	786	114,4
G	747	743	756	799	841	897	120,1
H	1.017	998	994	1.004	1.026	1.051	103,3
I	563	541	543	561	565	588	104,4
J	1.222	1.235	1.266	1.307	1.336	1.402	114,7
K	1.532	1.550	1.566	1.637	1.667	1.737	113,4
L	957	926	916	929	898	890	93,0
M	1.021	1.020	1.039	1.141	1.186	1.200	117,5
N	647	519	460	520	569	590	91,2
O	1.363	1.367	1.389	1.401	1.429	1.476	108,3
P	1.018	1.032	1.025	1.049	1.100	1.253	123,1
Q	1.106	1.124	1.119	1.174	1.326	1.433	129,6
R	947	959	989	991	993	1.111	117,3
S	1.173	1.187	1.157	1.242	1.298	1.335	113,8
UKUPNO	1.036	1.024	1.018	1.053	1.096	1.153	111,3

Izvor: Kanton Sarajevo u brojkama, Federalni zavod za statistiku

U 2019. godini, prosječna plaća je iznosila 1.153 KM. Najveće neto-plaće isplaćene su u sljedećim djelatnostima: finansijskoj djelatnosti i osiguranja (1.737 KM), proizvodnji i snabdijevanju električnom energijom, plinom, parom i klimatizacija (1.677 KM), te javnoj upravi i odbrani (1.476 KM) i djelatnosti zdravstvene i socijalne zaštite (1.433). S druge strane, najniže prosječne neto-plaće zabilježene su kod djelatnosti hotelijerstva i ugostiteljstva (588 KM), te administrativnih i pomoćnih uslužnih djelatnosti (590 KM).

Zaključak

- U ukupnom stanovništvu KS, radno sposobnog stanovništva je 67,9% od koga je radna snaga, odnosno ekonomski aktivno stanovništvo 211.140 lica ili 74,2%.
- Tendenciju rasta radne snage, prati dinamičniji pad nezaposlenih sa prosječnom stopom pada od 3,8% godišnje. Zaposlenost, koja generiše radnu snagu sa oko 72,2%, znatno je rasla, a u 2019. je evidentiran značajan rast zaposlenosti u odnosu na 2014. godinu.
- Stepem zaposlenosti u KS u 2019. godini, u odnosu na ukupno stanovništvo, iznosio je 36,2%. S druge strane, stepem zaposlenosti u odnosu na radno sposobno stanovništvo je 53,6%, a u odnosu na aktivno stanovništvo 74,2%. U periodu 2014-2019. svi navedeni pokazatelji zaposlenosti imali su trend rasta i ostvarene su pozitivne stope rasta.
- U periodu 2014-2019. godine, najviše je porastao broj zaposlenih u djelatnostima administrativne i pomoćne uslužne djelatnosti oko 2,3 puta kao i poslovanje nekretninama preko 2 puta, a najviše i jedino je smanjen broj zaposlenih u djelatnosti vađenja ruda i kamena te proizvodnja i snabdijevanje električnom energijom, plinom, parom i klimatizacija.
- Nezaposlenost jeste najteži problem koji pogađa i KS i FBiH, pored toga što pada broj registriranih nezaposlenih lica (3,8% prosječna stopa pada), kao i stepem nezaposlenog stanovništva (4,1% prosječna stopa pada).
- Na području KS evidentan je problem dugoročne nezaposlenosti, oko 17,6% nezaposlenih traži posao između jedne do tri godine, a 57,5% preko 3 godine.
- Kvalifikaciona struktura nezaposlenih osoba je nepovoljna, a zbog neusklađenosti programa obrazovnih institucija sa potrebama tržišta rada, te nedovoljne saradnje službi za zapošljavanje i privrednog sektora, na tržištu rada postoji pojava određenih deficitarnih i suficitarnih zanimanja.
- Poseban problem predstavlja i nepovoljna dobna struktura nezaposlenih osoba i složen položaj mladih dobi 15-24 godine koji nisu u procesu obrazovanja i nisu zaposleni, kao i osoba starosti iznad 45 godina, koji teško pronalaze zaposlenje.
- Pored toga, reguliranje tržišta rada dodatno usporava i neadekvatan i neusklađen zakonski okvir. Veliki problem predstavlja neformalno tržište rada, odnosno rada na crno.
- Za prevazilaženje uočenih problema, potrebno je povećati izdvajanja za aktivnu politiku zapošljavanja, kroz podršku zapošljavanju i samozapošljavanju, posebno ugroženih kategorija (mladih, žena, osoba iznad 45 god. i sl.) te intenzivirati programe za prekvalifikaciju, dokvalifikaciju i stručno osposobljavanje nezaposlenih osoba na području KS. S ciljem usklađivanja programa obrazovanja sa potrebama tržišta rada, potrebno je unaprijediti saradnju poslodavaca, institucija za obrazovanje i zapošljavanje, uz unaprijeđenje posredovanja u zapošljavanju i promociju cjeloživotnog učenja. Za spriječavanje rada na crno neophodno je intenzivirati inspekcijски nadzor na tržištu rada i saradnju institucija za evidenciju i provođenje mjera spriječavanja rada na crno. Da bi se postigla pravna uređenost tržišta rada, potrebna je reforma zakonskog okvira, npr. Zakona o radu, Zakona o socijalnoj zaštiti i pratećih akata.
- **Analiza stanja na tržištu rada u KS⁴** U posljednjih nekoliko godina evidentan je kontinuiran rast broja zaposlenih, odnosno smanjenje registrovanih nezaposlenih na Službi za zapošljavanje KS. Stopa nezaposlenosti (zaposlenosti) u KS je osjetno niža (viša) u odnosu na ostatak (F)BiH. Kanton Sarajevo bilježi komparativne prednosti uglavnom u uslužnom sektoru. Otuda je i rast zaposlenosti u proteklom periodu uglavnom bio skoncentrisan u djelatnostima kao što je turizam i ugostiteljstvo, trgovina, IT i znanjem intenzivne izvozno orijentisane usluge, te (u manjoj mjeri) u određenim segmentima prerađivačke industrije. U proteklom periodu, u saradnji sa Međunarodnom finansijskom korporacijom, realizovane su određene aktivnosti na

⁴ Akcioni plan zapošljavanja Kantona Sarajevo za period 2020-2023.

planu unapređenja poslovnog okruženja i rasterećenja privrede u KS što je rezultiralo značajnim porastom broja registrovanih privrednih subjekata na području kantona.

- Također, usvojen je Zakon o poticaju male privrede, kao i Program poticaja za period 2016-2019. godina. Izdvajanja za podršku maloj privredi, razvoju industrijskih zona na području kantona, podršku poljoprivredi, kao i izdvajanja Službe za zapošljavanje KS za podršku novom zapošljavanju u stalnom su porastu. Ono što privlači posebnu pažnju je to da, uprkos svim navedenim aktivnostima. Kanton Sarajevo u posljednjih nekoliko godina ne bilježi bolje trendove u pogledu novog zapošljavanja u odnosu na ostatak FBiH. Učešće KS u ukupnoj zaposlenosti ili nezaposlenosti u FBiH je na približno istom nivou. Pored toga, izražen je problem ubrzanog rasta nezaposlenosti visoko obrazovanih, posebno mladih osoba. Ovo se posebno odnosi na diplomante fakulteta iz grupacije društvenih nauka, gdje je relativno veliko učešće žena. Generalno, nezaposlenost žena je viša u odnosu na muškarce. Posebno zabrinjava rast broja registrovanih nezaposlenih u kategoriji 55 i više godina. Upisna politika se još uvijek ne prilagođava trendovima na tržištu rada što rezultira kumuliranjem određenih zanimanja na evidencijama nezaposlenih u KS.
- Analizom programa podrške novom zapošljavanju na području KS identificiran je problem nedovoljno razvijenih institucionalnih kapaciteta za pripremu i realizaciju programa podrške unutar Ministarstva privrede i Turističke zajednice KS. Naime, iako Ministarstvo privrede izdvaja sve veće iznose sredstava za podršku maloj privredi, unapređenje industrijskih zona i podršku poljoprivredi, rast navedenih izdvajanja nije pratilo odgovarajuće kadrovsko kapacitiranje. Otuda, praktično i ne postoji sistem monitoringa i evaluacije (ocjene učinaka) dodijeljenih poticajnih sredstava. Nešto je bolja situacija sa Službom za zapošljavanje KS. Međutim, i ovdje je uočen problem neefikasnih procedura koje uzimaju nepotrebno vrijeme i resurse i rezultiraju „zarobljavanjem“ sredstava unutar pojedinih programa. Evidencije nezaposlenih su u određenoj mjeri unaprijeđene. Sljedeći korak je da se one više praktično koriste (kod formulisanja novih programa, komunikacije sa privatnim agencijama za posredovanje u zapošljavanju itd.). Služba za zapošljavanja rijetko kombinira uslugu posredovanja sa programima podrške novom zapošljavanju. U portfoliju programa podrške Službe za zapošljavanje preveliki je naglasak na mjerama za koje empirijska istraživanja nalaze pozitivne ekonomske učinke. Velike su razlike u troškovima po radnom mjestu između programa. Programi se vrlo rijetko prilagođavaju specifičnim zahtjevima pojedinih kategorija nezaposlenih, posebno onih sa otežanim pristupom tržištu rada.

4.3 Poslovni ambijent

4.3.1 Uslovi poslovanja

Uslovi poslovanja u Kantonu Sarajevu još uvijek su okarakterisani iznimno dugim i složenim birokratskim procedurama, pogotovo u kontekstu registracije novih poslovnih subjekata, ali i gašenja već postojećih. Tako je prema posljednjem izvještaju Doing Business 2020 od ukupno 190 zemalja naša zemlja rangirana među najlošijim i nalazi se na 184. mjestu po složenosti i trajanju procedura započinjanja biznisa, te troškovima istog.

Još uvijek ne postoji adekvatna podrška promociji i razvoju preduzetništva, a posebno u kontekstu postojanja adekvatnog institucionalnog okvira. Stoga je potrebno raditi na razvoju i osnaživanju sistema podrške preduzetničkim aktivnostima u Kantonu Sarajevo i to ne samo kroz unapređenje administrativnih procedura, već i kroz adekvatan finansijski okvir, fiskalne olakšice, smanjenje parafiskalnih nameta, te kroz uspostavu institucionalnih kapaciteta i tzv. „soft“ podršku razvoju preduzetništva.

Ipak, evidentni su određeni pomaci u kontekstu podrške ulaganju u privatni poslovni sektor kao što je snižavanje cijene registracije privrednog subjekta koja sada iznosi 80 KM i predstavlja najnižu cijenu registracije u cijeloj FBiH. Također, smanjeni su troškovi kao i skraćeni rokovi za dobijanje potrebnih

dozvola u institucijama KS, a i osigurana je centralizacija svih podataka potrebnih investitorima zainteresiranim za ulaganje na području KS, kao i registar poticaja.

Međutim, iako je napravljen određeni pomak u kreditiranju malih i srednjih preduzeća kroz primjenu Zakona o poticaju razvoja male privrede ("Službene novine KS", broj 29/15) čime je omogućeno da se svake godine u Budžetu KS planiraju sredstva za provođenje ovog Zakona u visini od 0,5 % vrijednosti Budžeta KS iz prethodne godine, još uvijek ne postoji dovoljno razvijena finansijska podrška kroz tzv. ne-bankarske sisteme finansiranja poput namjenskih fondova za mala i srednja preduzeća i/ili start-upe, fondova rizičnog kapitala, investitorske mreže te kreditno-garantne fondove.

Trenutno, jedini funkcionalan kreditno-garantni fond u Kantonu Sarajevu je Kreditno-garantni fond Sarajevske regionalne razvojne agencije - SERDA koji privrednicima Kantona Sarajevo omogućava raspolaganje najpovoljnijeg kapitala kroz subvencioniranje kamatne stope. Privrednicima su dostupne dvije kreditne linije: prva linija od 5.000 do 200.000 KM, i druga linija od 200.000 do 500.000 KM. Ministarstvo privrede Kantona Sarajevo subvencionira kamatnu stopu u iznosu od tri (3) p.p. (procentna poena) te ona, nakon subvencije, iznosi 0,5%, uz obezbjeđenje odgovarajućeg kolaterala. Time je Kreditno-garantni fond SERDA-e izuzetno pouzdan finansijski instrument podrške razvoju i jačanju preduzeća, obrtnika, start-up biznisa i poljoprivrednika na području Kantona Sarajevo u saradnji sa odabranim finansijskim partnerom.

Osim određene finansijske podrške Zakonom o poticaju razvoja male privrede ("Službene novine KS", broj 29/15) osigurana je i podrška razvoju centara za preduzetništvo, preduzetničkih inkubatora, klastera, tehnoloških parkova i zona male privrede. To znači da pored obezbjeđenja povoljnih kreditnih sredstava sa subvencioniranom kamatnom stopom kroz Kreditno-garantni fond, Vlada KS svake godine će obezbjeđivati sredstva za realizaciju i drugih poticajnih mjera za mala i srednja preduzeća kao što su: Poticaj u primjeni tehničkih normi i standarda kvalitete; Poticaj novoosnovanim – start-up subjektima; Poticaj razvoja ženskog preduzetništva; Poticaj za unaprijeđenje IT preduzetništva; Poticaj za istraživanje, razvoj i primjenu savremenih tehnologija i inovacija.

Što se tiče drugih oblika finansiranja i kreditiranja, nažalost, uslovi kroz postojeću mrežu banaka i mikrokreditnih organizacija, uglavnom podrazumijevaju visoke kamatne stope, i nepovoljne kolateralne garancije koje zahtijevaju banke u cilju osiguranja kredita.

S druge strane, troškovi izdavanja neophodnih dozvola kao što su urbanistička dozvola, odobrenje za građenje, upotrebna dozvola i okolinska dozvola su značajno reducirani, kao i rokovi pribavljanja istih. To je također, doprinijelo i unapređenju uvjeta za strane investicije pogotovo kada je riječ o ulaganju u Kanton Sarajevo kroz koncesije i javno-privatno partnerstvo (JPP), na osnovu Zakona o koncesijama ("Službene novine Kantona Sarajevo", broj 27/11 i 15/13) i Zakona o javno privatnom partnerstvu ("Službene novine Kantona Sarajevo" br. 27/11 i 16/17). Pri tome, Zakonom o koncesijama omogućeno je ulaganje stranim ulagačima u oblasti poslovanja kao što su: energetika, hidroelektrane, termoelektrane, vjetroelektrane, turizam, poljoprivreda, korištenje voda, eksploatacija mineralnih sirovina, hoteli i ostali turistički objekti, zdravstvene usluge, itd.

Međutim, procesi digitalizacije u kontekstu administrativnih procedura (e-uprave), pribavljanja adekvatnih dozvola, prijava i ispunjavanje fiskalnih i parafiskalnih obaveza još uvijek nisu na očekivanom nivou. Naime, napravljeni su određeni pomaci u prijavi i izmirenju indirektnih poreza poput PDV-a i carinskih dažbina, ali još uvijek proces registracije poslovnog subjekta nije moguće realizirati on-line kao što je to slučaj u većini EU, ali i susjednih zemalja. Izgradnja adekvatnih kapaciteta i digitalne infrastrukture dobila je na još većem značaju uslijed globalne pandemije (COVID-19) i njenih ekonomskih i socijalnih posljedica, pa bi kao takva trebala biti i prioritetizirana.

Fiskalna opterećenja još uvijek predstavljaju značajna ograničenja intenziviranju privrednih aktivnosti u Kantonu Sarajevo. Nerijetko obračun i naplata PDV po stopi od 17% po osnovu svih ispostavljenih

faktura, neovisno o njihovoj naplati uzrokuje probleme u likvidnosti poslovnih subjekata, a posebno malih i srednjih preduzeća.

Također, procjenjuje se da u BiH postoji oko 500 različitih formi parafiskalnih nameta koji direktno guše privredu, bez jasnih rezultata odnosno svrhe postojanja⁵. Naime, dodatno opterećenje za privredu predstavljaju porezi i doprinosi koji se odnose na platu, a koji su prema posljednjem Doing Business 2020 izvještaju najviši u regionu, pa je naša zemlja rangirana kao 141. od ukupno 190 zemalja koliko ih je obuhvaćeno Izvještajem. Često se ističe da ova dodatna opterećenja za poslodavca pogoduju tzv. sivim praksama zapošljavanja (tj. neprijavlivanju zaposlenika i zapošljavanju „na crno“), kao i sve izraženijem odlasku mladih i sposobnih kadrova iz zemlje (tzv. „brain-drain“). Tako je BiH zajedno sa Hrvatskom, Srbijom i Sjevernom Makedonijom jedna od najpogođenijih zemalja svijeta kada je riječ o odlasku talentiranih ljudi sa ukupnim rezultatom od 1,76 (pri čemu 1=odlazak svih talentiranih ljudi iz zemlje, a 7=ostanak svih talentiranih ljudi u zemlji).

4.3.2 Konkurentnost poslovnog okruženja

Prema Globalnom indeksu konkurentnosti (GCI) Bosna i Hercegovina spada u grupu zemalja čija je ekonomija bazirana na efikasnosti. U ovu grupu zemalja spadaju još i Albanija, Sjeverna Makedonija, Crna Gora i Srbija, dok se susjedna Hrvatska nalazi u tranziciji između ekonomije bazirane na efikasnosti i ekonomije bazirane na inovacijama odnosno brzom usvajanju inovativnih tehnologija. To znači da je u narednom periodu nužno raditi na sofisticiranosti poslovanja i na inovativnosti kao temeljima konkurentnosti naše zemlje, ali i održivog rasta i razvoja.

Upoređujući vrijednosti indeksa od 2013. na ovamo može se primjetiti da je BiH imala bolju poziciju u periodu 2013–2014. (GCI–87), posebno kada je riječ o javnoj upravi, infrastrukturi, zdravlju, vještinama, tržištu rada, pa čak i tehnološkoj spremnosti i inovativnosti. Također, važno je napomenuti da zbog nemogućnosti pristupa podacima, BiH nije bila uključena u GCI 2014/2015.

Tabela 44. Indeks konkurentnosti BiH prema 12 stubova konkurentnosti u periodu 2013-2019.

Bosna i Hercegovina	2013/2014	2014/2015	2015/2016	2016/2017	2017/2018	2019/2018
Javna uprava	71	N/A	127	126	126	114
Infrastruktura	83	N/A	103	105	100	84
Makroekonomska stabilnost	104	N/A	98	76	64	64
Zdravlje	46	N/A	48	50	56	73
Vještine	63	N/A	97	92	91	82
Tržište roba	104	N/A	129	129	126	108
Tržište rada	88	N/A	131	125	123	107
Finansijski sistem	113	N/A	113	101	104	80
Tehnološka spremnost	73	N/A	79	76	69	49
Veličina tržišta	98	N/A	97	98	97	101
Sofisticiranost biznisa	110	N/A	125	115	115	117
Inovativnost	63	N/A	115	125	123	117
UKUPNO	87	N/A	111	107	103	92

Izvor: Svjetski ekonomski forum - Global competitiveness report

Ipak u 2019.g. dolazi do poboljšanja pozicije BiH, te se od ukupno 141 zemlju koliko je obuhvaćeno posljednjim Global Competitiveness Report, naša zemlja nalazi na 92. mjestu. Najznačajnija poboljšanja u odnosu na period 2015-2018. vidljiva su u infrastrukturi, vještinama, tržištima roba i rada,

⁵ Izvor: Privredna komora Kantona Sarajevo: <https://pkasa.ba/>.

finansijskom sistemu te tehnološkoj spremnosti. Nažalost po sofisticiranosti poslovanja i veličini tržišta nešto smo lošije rangirani.

Posmatrajući navedene pokazatelje u regionalnom kontekstu BiH je najlošije rangirana zemlja (92), dok se susjedne Srbija i Crna Gora nalaze na 72. odnosno 73. mjestu, a Hrvatska na 63. poziciji.

S obzirom da su inovativne performanse usko povezane sa održivom konkurentnošću ekonomije, važno je istaći i vrijednost Globalnog indeksa inovativnosti (GII) i njegovih pojedinih komponenti koje itekako odražavaju između ostalog i institucionalni okvir i sofisticiranost poslovanja vrlo slično Globalnom indeksu konkurentnosti, ali i ulaganje u ljudski kapital i istraživanje, znanje, tehnološke i kreativne proizvode i sl. Naime, prema posljednjem rangiranju (GII 2019) naša zemlja se nalazi na 76. mjestu te je napredovala za jedno mjesto u odnosu na prethodnu, 2018. godinu. Struktura indeksa posebno indicira potrebu za većim ulaganjem u obrazovanje, apsorpciju znanja, a posebno u kontekstu jačanja saradnje između obrazovnog, istraživačkog i poslovnog sektora, zatim povećanje broja i kvaliteta naučno-istraživačkih projekata, publikacija, broja patenata, itd.

4.3.3 Institucionalna i poslovna podrška

Okosnicu postojećeg institucionalnog okvira u kontekstu privrednog sektora i ekonomskog razvoja čine Ministarstvo privrede Kantona Sarajevo, Sarajevska regionalna razvojna agencija (SERDA), Privredna komora Kantona Sarajevo te Obrtnička komora Kantona Sarajevo.

Ministarstvo privrede Kantona Sarajevo je institucija koja vrši upravne i stručne poslove koji se odnose na oblast privrede, vodoprivrede, poljoprivrede, šumarstva i lovstva, veterinarstva, industrije i energetike, obrta, korišćenja prirodnih bogatstava, kantonalnog turizma i turističkih resursa, trgovine i ugostiteljstva.

Na području Kantona Sarajevo, djeluje i Sarajevska regionalna razvojna agencija (SERDA) koja realizira projekte i aktivnosti usmjerene ka razvoju privrednih aktivnosti u regiji; stvaranju poticaja za povoljno poslovno okruženje, razvoju ljudskih resursa te jačanju konkurentnosti regije. Posebno je značajna uloga ove agencije u kontekstu implementacije projekata koji se finansiraju iz međunarodnih i EU fondova poput IPA, Interreg Danube, Interreg Mediterranean (Interreg MED), itd. Osim toga, Kreditno-garantni fond Sarajevske regionalne razvojne agencije (SERDA) predstavlja veoma konkretnu finansijsku podršku razvoju i jačanju preduzeća, obrtnika, start-up biznisa i poljoprivrednika na području Kantona Sarajevo.

Posebnu ulogu u pružanju podrške poslovanju privrednih subjekata ima Privredna komora Kantona Sarajevo, koja zastupa interese svojih članova pred nadležnim državnim organima, posebno u pripremi privrednog zakonodavstva, pri donošenju mjera i mehanizama privrednog sistema i ekonomske politike i kod utvrđivanja makro razvojne politike; te pruža razne servisne usluge svojim članovima (poslovne informacije, stručne savjete, prezentacije, promocije, predstavljanja u inostranstvu, organizovani nastupi na izložbama i sajmovima i dr.), stručne obuke itd. Članstvo u Komori je dobrovoljno i može se steći prema sjedištu, upisom u sudski registar, a kolektivni članovi obrazovanjem asocijacija.

Za podršku radu obrta, uspostavljena je Obrtnička komora Kantona Sarajevo, koja zastupa i štiti interese obrtnika, vodi evidenciju obrtnika, te pruža servisne usluge obrtnicima, stručne obuke za obrtnike i sl.

Posebnu poslovnu podršku predstavljaju i preduzetnički, inkubacioni, tehnološki i razvojni centri, međutim ovaj vid podrške poslovanju privrede još uvijek nije dovoljno razvijen na području Kantona Sarajevo, u odnosu na koncentraciju poslovnih aktivnosti i potrebe.

Također, iako IT sektor predstavlja jedan od najbrže rastućih sektora u Kantonu Sarajevo još uvijek ne postoji nijedan tehnološki park niti respektabilan inkubator i/ili akcelerator. Naime, Studija razvoja IT sektora u Kantonu Sarajevo predviđa izgradnju jednog takvog parka u sarajevskom naselju Šip, općina Centar, koji će omogućiti koncentraciju i svojevrsnu klasterizaciju IT kompanija što će značajno ojačati njihovu konkurentsku poziciju te podstaći stvaranje jedinstvenog lanca vrijednosti. Studijom je također predviđeno osnivanje inkubatora i akceleratora čak i u području digitalizacije kreativnih industrija i to u okviru muzeja Ars Aevi. Stoga je izuzetno važno u narednom periodu raditi na izgradnji inkubatora, akceleratora i tehnoloških parkova kao izuzetno važne karike strateškog razvoja preduzetničke infrastrukture koja trenutno nedostaje u Kantonu Sarajevo.

4.3.4 Poslovne zone

Poslovne zone predstavljaju plansko grupisanje privrednih subjekata na određenom prostoru koji je prostorno-planskim dokumentima određen za obavljanje privrednih djelatnosti, s izgrađenom saobraćajnom i komunalnom infrastrukturom. S obzirom da lokalne zajednice odnosno općine, na čijem se području nalaze poslovne zone, svojim aktima određuju privredne djelatnosti koje se mogu odvijati u zoni, poslovne zone su odličan mehanizam da se lokalne prilike i resursi iskoriste za privlačenje i stranih i domaćih investicija. Time poslovne zone postaju osnovni pokretači lokalnog razvoja.

Prakse u razvijenim zemljama pokazuju da u uvjetima nedovoljno razvijene infrastrukture industrijske i poslovne zone postaju središte integriranih lanaca vrijednosti, a poslovni subjekti ostvaruju beneficije koje variraju od povoljnijeg ili besplatnog najma, poreskih olakšica pa do pomoći u izvozu. Naime, iskustva zemalja EU (npr. Mađarske, Slovačke, Češke) pokazuju da preko 80% priliva stranih investicija dolazi upravo putem slobodnih zona.

Prema podacima Ministarstva za privredu Kantona Sarajevo, poslovne zone po općinama i njihove karakteristike su navedene u donjoj tabeli.

Tabela 45. Poslovne zone po općinama Kantona Sarajevo

Općina	Naziv industrijske zone	Tip zone	Površina	Infrastruktura	Vlasništvo
Hadžići	Privredna zona Hadžići	Zelena	9,3 hektara	Vodovodna i kanalizaciona mreža, energetska infrastruktura i telekomunikaciona mreža	Općina Hadžići
	Mostarsko raskršće	Zelena/Smeđa		Vodovodna i kanalizaciona mreža, energetska infrastruktura i telekomunikaciona mreža	Privatno
	Garovci – Donji Hadžići	Zelena/Smeđa	29,3 hektara	Vodovodna i kanalizaciona mreža, energetska infrastruktura i telekomunikaciona mreža	Privatno
	Boce – Binježevo	Zelena/Smeđa		Vodovodna i kanalizaciona mreža, energetska infrastruktura i telekomunikaciona mreža	Privatno
	Mrđanović polje Donji Hadžići	Zelena/Smeđa	18,3 hektara	Vodovodna i kanalizaciona mreža, energetska infrastruktura i telekomunikaciona mreža	Privatno
	Tehničko remontni zavod – TRZ Hadžići	Zelena/Smeđa	186.276 m ²	Vodovodna i kanalizaciona mreža, kao i energetska infrastruktura zahtijevaju dodatna ulaganja. Postoji izgrađena željeznička pruga (industrijski kolosijek).	Tehničko remontni zavod Hadžići

Općina	Naziv industrijske zone	Tip zone	Površina	Infrastruktura	Vlasništvo
Ilijaš	Željezara Ilijaš	Zelena	45,3 hektara	Vodovodna i kanalizaciona mreža, energetska infrastruktura i telekomunikaciona mreža	Mješovito
	Luka Ilijaš	Zelena	16,6 hektara	Potpuno opremljena infrastrukturom. Potrebno izvršiti dodatna ulaganja u poboljšanje i razvoj pojedinih vodovoda. Na bližem lokalitetu postoji izgrađen željeznički kolosijek.	Mješovito
	Industrijska zona PDI Bosna/CIPI – Colak Industrijski park Ilijaš	Zelena	6,5 hektara	Vodovodna i kanalizaciona mreža, energetska infrastruktura i telekomunikaciona mreža	Privatno
Vogošća	Unis Pretis Vogošća	Smeđa	144 hektara	Električna energija, vodovodna i kanalizaciona mreža, gas, PTT priključci itd.	Mješovito
	Nova industrijska zona Ugorsko - Vogošća	Zelena	13,5 hektara	Vodovodna i kanalizaciona mreža, energetska infrastruktura i telekomunikaciona mreža	Privatno
	PZ – Hotonj, Menjak, Stara vojna kasarna – Semizovac	Zelena i zajedničko ulaganje	260 hektara (više lokacija)	Uglavnom neopremljeno izuzev lokacije Stare vojne kasarne	Mješovito
Novi Grad	PZ Rajlovac	Zelena/Smeđa	135,4 hektara	Djelimična opremljenost – nezadovoljavajuća infrastruktura.	Mješovito
	PZ Donje Telalovo Polje	Zelena	33,6 hektara	Djelimična opremljenost – nezadovoljavajuća infrastruktura.	Većinsko privatno vlasništvo, a preostali dio vlasništvo Željezničko transportnog preduzeća
	PZ Bačići	Zelena	23,9 hektara	Djelimična opremljenost – nezadovoljavajuća infrastruktura.	95% Privatno, a preostali dio vlasništvo Željezničko transportnog preduzeća, te javno vlasništvo
	Industrijska zona Zrak	Zelena/Smeđa	14,2 hektara	Postoji osnovna komunalna mreža, a potrebna je određena izgradnja i rekonstrukcija.	Mješovito
Centar	PZ Šip	Zelena	82.714 m ²	Predviđena izrada saobraćajne i komunalne infrastrukture	Općina Centar i Zavod za izgradnju KS
Ilidža	Famos Hrasnica	Zelena/Smeđa	280.000 m ²	Vodovodna i kanalizaciona mreža, energetska infrastruktura i telekomunikaciona mreža	Privatno
	PZ Bosanka Blažuj	Zelena/Smeđa		Vodovodna i kanalizaciona mreža, energetska infrastruktura i telekomunikaciona mreža	Privatno

Izvori: Ministarstvo privrede Kantona Sarajevo, Investirajte u Kanton Sarajevo – Investicioni profil Kantona Sarajevo, 2019.

Osnovni privredni resursi općina na području Kantona Sarajevo na čijem području postoje industrijske zone su: rudna bogatstva, šume, termalne vode i turistički potencijali, dok su najzastupljeniji privredni sektori: drvoprerađivačka industrija, metaloprerađivačka industrija, prehrambena i farmaceutska industrija i poljoprivreda. Tehnološki parkovi, slobodne zone, preduzetnički i drugi pretežno poslovni centri radno-poslovnih zona moraju imati dobru saobraćajnu povezanost sa glavnim međunarodnim saobraćajnim pravcima, a turističko-ugostiteljski centri unutar tih zona dobru povezanost sa-javnim prijevozom.

Razvojem poslovnih zona bi se u dobroj mjeri nadoknadio gubitak velikih privrednih sistema, koji su bili nosioci privrednog razvoja u sarajevskog regiji i tako značajno doprinijelo bržem i boljem razvoju ekonomije.

Osnovne prednosti poslovanja u zonama su pružanje podrške preduzetnicima za kvalitetnijom infrastrukturom od one koje oni mogu samostalno izgraditi, lakšom izgradnjom poslovnog prostora na potpuno infrastrukturno opremljenom zemljištu, koncentracija usluga i potreba na jednom mjestu, interesno umrežavanje poduzetnika, poticanje izvozne konkurentnosti i privlačenje stranih ulaganja, pružanje usluga korisnicima po povlaštenim cijenama i efikasna administracija. Da bi navedene prednosti zona došle do punog izražaja trebalo bi, prvenstveno, više koordinacije između različitih nivoa vlasti i pomoći općinskim organima u realizaciji ovakvih projekata. Ovdje se misli na izradu strateško-planskih dokumenata, stvaranje većeg sistema olakšica za investitore, poticaje za korisnike poslovnih zona i znatno veća finansijska izdvajanja iz budžeta na svim nivoima vlasti.

Stoga je neophodno da općinska administracija bude pro-aktivna te inicira i stimulira osnivanje poslovnih i industrijskih zona iznalaženjem različitih metoda finansiranja. Definitivno jedan od načina na koji se može doći do pristupačnih razvojnih projekata jeste i kroz korištenje kapaciteta i infrastrukture bivših državnih preduzeća, velikih privrednih sistema i industrijskih zona.

Zaključak

- Iako Kanton Sarajevo ima značajne potencijale za razvoj konkurentnih poslovnih i industrijskih zona (neiskorišteni prazni prostori-pogoni bivših velikih industrijskih kompanija, industrijska tradicija i sl.), još uvijek ne postoje značajnija ulaganja u iste. Proaktivnost lokalnih zajednica uz podršku viših nivoa vlasti trebalo bi doprinijeti održivom lokalnom razvoju, privlačenju stranih i domaćih investitora te stvaranju regionalnih klastera i specijalizaciji radne snage.
- Svakako da promocija, razvoj i bolja iskorištenost poslovnih zona podrazumijeva čitave mehanizme olakšica za potencijalne investitore, ali i značajna budžetska izdvajanja.

4.4 Struktura privrede u KS

4.4.1 Registrirani poslovni subjekti po vrsti i djelatnostima

Broj registriranih poslovnih subjekata u KS, u periodu 2014-2019. godine, imao je trend konstantnog rasta, pa je njihov ukupan broj u 2019. godini veći za 19,8% u odnosu na 2014. godinu, a prosječna stopa rasta u ovom periodu je bila 3,1%. Broj pravnih lica bilježi najveće povećanje u odnosu na 2014. godinu (29,7%) sa stopom rasta od 4,4%.

Tabela 46. Registrirani poslovni subjekti u Kantonu Sarajevo u periodu 2014-2019.

Poslovni subjekti	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Stopa rasta 2014-2019 (%)	Indeks 2019/2014
Pravna lica	14.947	15.721	16.654	17.551	18.502	19.381	4,4	129,7
Jedinice u sastavu	6.551	6.567	6.687	6.778	6.768	7.146	1,5	109,1
Fizička lica, obrtnici	10.774	10.590	10.791	11.085	11.817	12.141	2,0	112,7
Ukupno	32.272	32.878	34.132	35.414	37.087	38.668	3,1	119,8

Izvor: Federalni zavod za statistiku, Kanton Sarajevo u brojkama

Na kraju 2019. godine u KS je zabilježeno 38.668 registriranih poslovnih subjekata, od čega 50,1% čine pravna lica, 18,5% su jedinice u sastavu pravnih lica, a 31,4% čine obrti.

Prosječan broj registriranih poslovnih subjekata na 1.000 stanovnika u 2019. godini u KS je 92,0. Ukupno je registrirano 19.381 pravnih lica, od čega je 24,6% u trgovini na veliko i malo; 20,3% u ostalim uslužnim djelatnostima, te 11,0% u stručnim, naučnim i tehničkim djelatnostima. Od 7.146 jedinica u sastavu najviše je registrirano u sljedećim djelatnostima: trgovini na veliko i malo (50,3%), hotelijerstvu i ugostiteljstvu (9,5%), te u ostalim uslužnim djelatnostima (8,5%). Od 12.141 registriranih obrta najviše je u trgovini na veliko i malo (20,5%), hotelijerstvu i ugostiteljstvu (15,2%), te u prerađivačkoj industriji (14,4%).

Tabela 47. Registrirani poslovni subjekti prema područjima klasifikacije djelatnosti (KD) u KS u 2019.

Djelatnost	Pravna lica	Jedinice u sastavu	Obrt
A	136	19	518
B	18	2	
C	1.180	255	1.752
D	66	6	3
E	50	44	1
F	904	64	513
G	4.773	3.596	2.490
H	477	220	1.356
I	683	677	1.843
J	785	64	329
K	170	322	64
L	956	56	54
M	2.135	134	1.263
N	873	211	270
O	294	95	
P	360	105	62
Q	315	127	334
R	1.233	545	129
S	3.943	604	1.159
T			1
U	30		
UKUPNO	19.381	7.146	12.141

Izvor: Federalni zavod za statistiku, Kanton Sarajevo u brojkama.

Podaci o registriranim poslovnim subjektima po općinama pokazuju da najveći broj registriranih poslovnih subjekata ima općina Centar (25,2%).

Tabela 48. Registrirani poslovni subjekti po općinama Kantona Sarajevo u 2019.

Općina	Stanovništvo	Broj poslovnih subjekata				Broj preduzeća na 1.000 stanovnika
		Ukupno	Pravna lica	Posl. jed. u sastavu pravnih lica	Fizička lica obrtnici	
Stari Grad	35.385	4.233	1.851	634	1.748	119,6
Centar	53.368	9.747	5.382	1.686	2.679	182,6
Novo Sarajevo	64.077	6.827	3.686	1.213	1.928	106,5
Novi Grad	122.049	7.565	3.277	1.511	2.777	62,0
Grad Sarajevo	274.879	28.372	14.196	5.044	9.132	103,2
Ilidža	70.536	6.143	3.395	1.251	1.497	87,1
Vogošća	28.524	1.671	788	329	554	58,6
Hadžići	24.638	1.240	532	265	443	50,3
Ilijaš	20.603	1.059	411	214	434	51,4
Trnovo	1.316	183	59	43	81	139,1
Kanton Sarajevo	420.496	38.668	19.381	7.146	12.141	92,0

Izvor: Federalni zavod za statistiku, Kanton Sarajevo u brojkama

Međutim, ukoliko posmatramo broj registriranih poslovnih subjekata na 1.000 stanovnika, najlošiju poziciju ima općina Hadžići sa 50,3 poslovnih subjekata na 1.000 stanovnika, dok najbolju poziciju ima općina Centar sa 182,6 poslovnih subjekata na 1.000 stanovnika.

4.4.2 Mala, srednja i velika preduzeća

Prema podacima Kantonalnog ureda Porezne uprave FBiH u Sarajevu za 2019. godinu a prema Klasifikaciji djelatnosti 2010 (KD), na području Kantona Sarajevo je registrirano 7.786 poreskih obveznika u kojima je zaposleno 114.418 lica.

Tabela 49. Poreski obveznici u Kantonu Sarajevo 2019.

KD	Broj	
	poreskih obveznika	Zaposlenih
A	67	777
B	10	87
C	664	15.401
D	44	5.244
E	34	2.646
F	520	6.063
G	2.336	30.048
H	291	10.733
I	377	4.273
J	523	11.554
K	72	569
L	658	1.728
M	1.275	7.226
N	523	6.961
O	1	52
P	125	1.391
Q	88	8.048
R	64	935
S	114	682
T	0	0
U	0	0
Ukupno	7.786	114.418

Izvor: Poreska uprava Federacije BiH, Kantonalni ured Sarajevo, 2020

Najviše poreskih obveznika ima u oblasti trgovine, 30% učešća u ukupnom broju subjekata Kantona Sarajevo, te u oblasti stručnih, naučnih i tehničkih djelatnosti 16,37%. Takođe, najviše zaposlenih je u trgovini, 26,26% učešća u ukupno zaposlenim na području Kantona, zatim u prerađivačkoj industriji, 13,5%.

Pregled privrednih subjekata po sektorima uključujući i zaposlene dat je narednoj tabeli.

Tabela 50. Broj subjekata, broj zaposlenih po sektorima i rangiranje djelatnosti po broju zaposlenih u Kantonu Sarajevo u 2019.

Porezni obveznici		Kanton Sarajevo
1.	Broj subjekata	7.786
	I sektor	77
	II sektor	1.262
	III sektor	4.257
	IV sektor	2.190
2.	Broj zaposlenih po sektorima	114.418
	I sektor	864
	II sektor	29.354
	III sektor	58.905
	IV sektor	25.295
3.	Rangiranje djelatnosti po broju zaposlenih	
	Rang I G Trgovina na veliko i malo	30.048
	Rang II C Prerađivačka industrija	15.401
	Rang III J Informacije i komunikacije	11.554
	Rang IV H Prevoz i skladištenje	10.733

Izvor: Porezna uprava Federacije BiH, Kantonalni porezni ured Sarajevo, 2020.

Najveći broj registriranih poreskih obveznika u 2019. g. je u tercijarnom sektoru uslužnih djelatnosti 54,7%, koji zapošljava 51,5% zaposlenih. Prvorangirana djelatnost po broju zaposlenih je trgovina na veliko i malo koja zapošljava 26,26% ukupnog broja zaposlenih. Zatim slijede prerađivačka industrija, informacije i komunikacije, te prevoz i skladištenje. Usporedbom strukture zaposlenih po različitim djelatnostima i sektorima kao i broja privrednih subjekata u odnosu na prethodni period (obuhvaćen ranijim strateškim dokumentima) može se uvidjeti pozitivan trend i povoljnija struktura u kontekstu veće zastupljenosti privrednih subjekata i zaposlenih u industrijama koje generiraju značajnu dodanu vrijednost kao što je prerađivačka industrija, te informacije i komunikacije.

Od ukupno registriranih poreskih obveznika, prema kriteriju broja zaposlenih, najveći broj je malih preduzeća (do 50 zaposlenih) 6.678 ili 85,77%, zatim srednjih (50-250 zaposlenih) 827 ili 10,62% i na kraju velikih (preko 250 zaposlenih) 281 ili 3,61%. Također, upoređujući navedenu strukturu sa prethodnim periodom evidentno je poboljšanje u kontekstu pozitivnog trenda rasta broja srednjih i velikih preduzeća u Kantonu Sarajevo, kao i rasta broja zaposlenih u tim preduzećima.

Tabela 51. Poreski obveznici po veličini u Kantonu Sarajevo 2019.

Pokazatelji	Poreski obveznici							
	Mala preduzeća		Srednja preduzeća		Velika preduzeća		Ukupno	
	Broj	%	broj	%	Broj	%	broj	%
Broj obveznika (preduzeća)	6.678	85,77%	827	10,62%	281	3,61%	7.786	100%
Zaposleni	26.185	22,89%	22.328	19,51%	65.905	57,60%	114.418	100%

Izvor: Porezna uprava Federacije BiH, Kantonalni porezni ured Sarajevo, 2020.

Naime, broj zaposlenih po grupama preduzeća prema veličini (po broju zaposlenih) pokazuje da:

- 85,77% malih obveznika (do 50 zaposlenih) zapošljavaju 19,51% osoba,
- 10,62% srednjih obveznika (50-250 zaposlenih) zapošljavaju 32,5% osoba i
- 3,61% velikih obveznika (preko 250 zaposlenih) zapošljavaju 57,6% osoba.

Prema tome, od ukupnog broja poreskih obveznika najviše je malih preduzeća (85,77%), a istovremeno je najviše zaposlenih u velikim preduzećima kojih ima 281 (3,61%).

Tabela 52. Broj zaposlenih po veličini poreskog obveznika prema KD u 2019.

KD	Broj zaposlenih			
	Mala preduzeća	Srednja preduzeća	Velika preduzeća	Ukupno
A	213	126	438	777
B	38	49	0	87
C	2.267	2.721	10.413	15.401
D	21	82	5.141	5.244
E	141	250	2.255	2.646
F	2.071	2.050	1.942	6.063
G	6.107	4.528	19.413	30.048
H	1.206	831	8.696	10.733
I	1.991	1.464	818	4.273
J	2.225	2.327	7.002	11.554
K	280	159	130	569
L	810	768	150	1.728
M	4.500	2.026	700	7.226
N	2.016	3.053	1.892	6.961
O	0	52	0	52
P	1.006	385	0	1.391
Q	671	1.213	6.164	8.048
R	172	204	559	935
S	450	40	192	682
T	0	0	0	0
U	0	0	0	0
UKUPNO	26.185	22.328	65.905	114.418

Izvor: Porezna uprava Federacije BiH, Kantonalni porezni ured Sarajevo, 2020

4.4.3 Rezultati poslovanja poslovnih subjekata (preduzeća)

Bilansne obrasce o poslovanju u 2018. godini u Kantonu Sarajevo predalo je 7.683 poslovna subjekta koji knjigovodstvo vode u skladu sa kontnim okvirom za privredna društva (preduzeća), što je za 25,9% više nego u 2014. godini. ⁶

U 2018. godini najviše poslovnih subjekata ima u oblasti trgovina na veliko i na malo (2.415 ili 31,4%), zatim u oblasti stručne, naučne i djelatnosti osiguranja (1.248 ili 16,2%). Najveće povećanje u odnosu na 2014. godinu bilježe djelatnosti L (poslovanje nekretninama), A (poljoprivreda, šumarstvo i ribolov) i I (hotelijerstvo i ugostiteljstvo).

Tabela 53. Broj poslovnih subjekata po djelatnostima u KS od 2014. do 2018. godine

KD 2010	Broj poslovnih subjekata					Stopa rasta 2014-2018	Indeks 2018/2014
	2014	2015	2016	2017	2018		
A	46	53	63	72	72	9,4	156,5
B	12	14	14	13	11	-1,7	91,7
C	600	629	640	676	652	1,7	108,7
D	42	48	47	48	48	2,7	114,3
E	33	34	33	33	33	0,0	100,0
F	426	464	464	500	496	3,1	116,4
G	2171	2366	2.354	2.441	2.415	2,2	111,2
H	255	274	282	290	286	2,3	112,2

⁶ Podaci FIA.ba

KD 2010	Broj poslovnih subjekata						Stopa rasta 2014-2018	Indeks 2018/2014
	2014	2015	2016	2017	2018			
I	229	267	292	336	338		8,1	147,6
J	405	433	445	480	505		4,5	124,7
K	64	71	68	67	68		1,2	106,3
L	243	374	489	608	626		20,8	257,6
M	991	1073	1.122	1.214	1.248		4,7	125,9
N	290	338	388	480	502		11,6	173,1
O	2	2	2	2	2		0,0	100,0
P	83	92	103	110	119		7,5	143,4
Q	73	76	77	85	90		4,3	123,3
R	52	56	58	63	69		5,8	132,7
S	87	99	103	105	103		3,4	118,4
T	0	0	0	0	0			
U	0	0	0	0	0			
Ukupno	6.104	6.763	7.044	7.623	7.683		4,7	125,9

Izvor: FIA.ba; Obrada Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo

Tabela 54. Broj zaposlenih po djelatnostima u KS od 2014. do 2018. godine

KD 2010	Broj zaposlenih						Stopa rasta 2014-2018	Index 2018/2014
	2014	2015	2016	2017	2018			
A	657	676	788	719	758		2,9	115,4
B	108	107	92	77	79		-6,1	73,1
C	12.385	11.930	13.115	13.648	13.972		2,4	112,8
D	5.775	5.663	5.476	5.336	5.269		-1,8	91,2
E	2.639	2.578	2.572	2.600	2.695		0,4	102,1
F	7.224	6.938	6.521	6.362	6.117		-3,3	84,7
G	24.959	27.551	28.318	28.368	29.702		3,5	119,0
H	11.005	11.026	10.879	10.893	10.827		-0,3	98,4
I	2.833	2.974	3.403	3.797	3.848		6,3	135,8
J	9.112	9.287	9.690	10.106	10.625		3,1	116,6
K	508	542	519	431	476		-1,3	93,7
L	1.034	1.269	1.607	1.545	1.702		10,5	164,6
M	5.602	6.034	6.295	6.697	7.333		5,5	130,9
N	4.823	5.141	5.366	6.027	6.500		6,1	134,8
O	63	58	61	61	62		-0,3	98,4
P	1.147	1.198	1.261	1.331	1.387		3,9	120,9
Q	8.212	8.354	7.974	7.917	8.066		-0,4	98,2
R	799	829	819	851	894		2,3	111,9
S	520	526	579	623	689		5,8	132,5
T	0	0	0	0	0			
U	0	0	0	0	0			
Ukupno	99.405	102.681	105.335	107.389	111.001		2,2	111,7

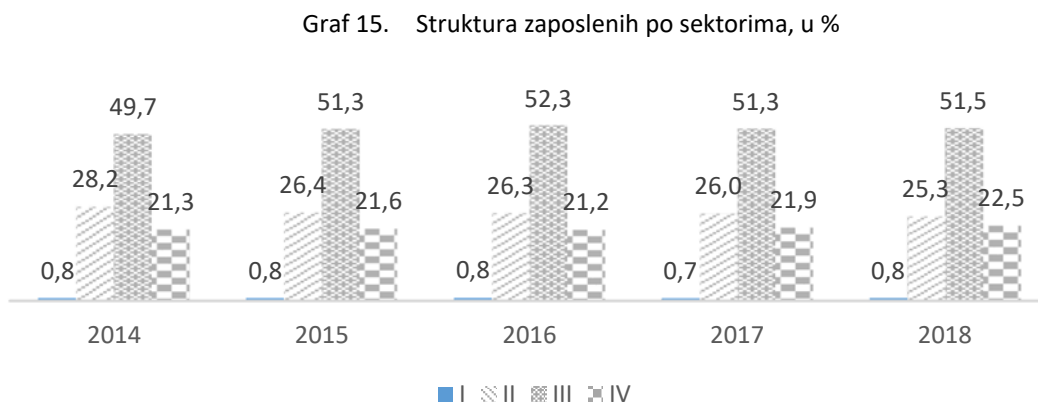
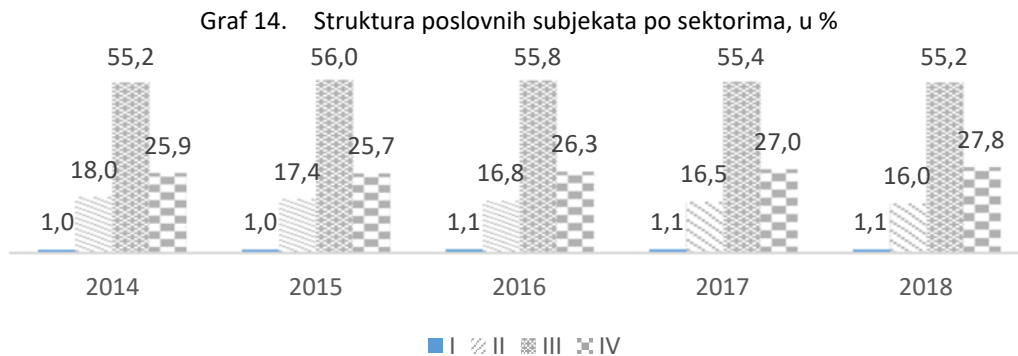
Izvor: FIA.ba; Obrada Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo

Najviše zaposlenih u 2018. godini je u oblasti trgovina na veliko i malo (29.702 lica), zatim u prerađivačkoj industriji (13.972 lica), u oblasti prijevoz i skladištenje (10.872 lica) i informacije i komunikacije (10.625 lica). Najveće povećanje broja zaposlenih u odnosu na 2014. godinu bilježi djelatnost poslovanje nekretninama 64,6%, hotelijerstvo i ugostiteljstvo 35,8% i administrativne i pomoćne uslužne djelatnosti 34,8%. Smanjenje broja zaposlenih u odnosu na 2014. godinu bilježe djelatnosti vađenje ruda i kamena, proizvodnja i snabdijevanje električnom energijom, plinom, parom i klimatizacija, građevinarstvo, prijevoz i skladištenje, finansijske djelatnosti i djelatnosti osiguranja i javna uprava i odbrana; obavezno socijalno osiguranje.

Tabela 55. Broj poslovnih subjekata i broj zaposlenih po sektorima⁷ od 2014. do 2018. godine

Sektor	Broj poslovnih subjekata po sektorima						Broj zaposlenih po sektorima					
	2014	2015	2016	2017	2018	Indeks 2018/2014	2014	2015	2016	2017	2018	Indeks 2018/2014
I	58	67	77	85	83	143,1	765	783	880	796	837	109,4
II	1.101	1.175	1.184	1.257	1.229	111,6	28.023	27.109	27.684	27.946	28.053	100,1
III	3.367	3.785	3.930	4.222	4.238	125,9	49.451	52.649	54.416	55.140	57.180	115,6
IV	1.578	1.736	1.853	2.059	2.133	135,2	21.166	22.140	22.355	23.507	24.931	117,8
Ukupno	6.104	6.763	7.044	7.623	7.683	125,9	99.405	102.681	105.335	107.389	111.001	111,7

Izvor: FIA.ba; Obrada Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo

U 2018. godini najveći broj poslovnih subjekata registriran je u tercijarnom sektoru uslužnih djelatnosti (4.238), i u odnosu na 2014. godinu bilježi povećanje za 25,9%. Dok najmanji broj poslovnih subjekata bilježi primarni sektor i u odnosu na 2014. godinu broj poslovnih subjekata se povećao za 43,1%.

Ostvareni je prihod u fiskalnoj 2018. godini u iznosu od preko 18,7 milijardi KM i u odnosu na 2014. godinu bilježi povećanje za 13,2%.

Rashod je ostvaren u iznosu od oko 17,9 milijardi KM i povećan je za 7,6% u odnosu na 2014. godinu. Dobit je ostvarena u iznosu od preko 1 milijarde KM i povećala se za 55,8% u odnosu na 2014. godinu. Gubitak bilježi smanjenje u odnosu na period 2014. godine za 50,6%.

Prosječan broj zaposlenih na osnovu sati rada se povećao sa 98.877 na 111.001 lica, odnosno za 12,3%. Pregled finansijskih pokazatelja poslovanja poslovnih subjekata, sredstava i izvora sredstava KS i privrede daje se u narednim tabelama kao i pokazatelji poslovanja u KS za 2018. godinu.

⁷ I-Primarni sektor (A i B); II-Sekundarni sektor (C,D,E i F); Tercijarni sektor (G, H, I, J, K i L); Kvartarni sektor (M, N, O, P, Q, R i S).

Tabela 56. Osnovni finansijski pokazatelji poslovanja poslovnih subjekata i sredstva i izvori sredstava KS i privrede

Elementi	2014	2015	2016	2017	2018	Indeks 2018/2014
Broj poslovnih subjekata	6.104	6.763	7.044	7.623	7.683	125,9
Ukupan prihod (mil. KM)	16.520	16.519	16.350	18.371	18.708	113,2
Ukupno rashodi (mil. KM)	16.646	16.086	15.719	17.609	17.918	107,6
Neto dobit za period (mil. KM)	667	833	961	1.040	1.039	155,8
Gubitak za period (mil. KM)	861	491	507	357	436	50,6
Prosječan br. zaposlenih na osnovu sati rada	98.877	103.435	105.288	107.389	111.001	112,3
Aktiva (mil. KM)	27.375	27.824	29.101	29.734	29.985	109,5
Poslovna sredstva (mil. KM)	26.153	26.769	27.832	28.419	28.727	109,8
Gubitak iznad visine kapitala (mil. KM)	1.218	1.050	2.083	1.304	1.245	102,2
Pasiva (mil. KM)	27.375	27.824	29.101	29.734	29.985	109,5
Kapital (mil. KM)	14.935	15.133	15.632	16.257	16.397	109,8

Izvor: FIA.ba; Obrada Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo

Ukupna sredstva (aktiva) poslovnih subjekata Kantona Sarajevo na dan 31.12.2018. godine iznosila su oko 30 milijardi KM. Ostatak aktive čine sredstva ostvarenog gubitka na supstanci (gubitak iznad visine kapitala).

Ukupni izvori sredstava (pasiva) poslovnih subjekata Kantona Sarajevo iznosili su oko 30 milijardi KM. Učešće kapitala u pasivi iznosi 54,7%.

Tabela 57. Pokazatelji poslovanja u KS od 2014. do 2018.

Pokazatelji	2014	2015	2016	2017	2018	Indeks 2018/2014
Prihod po zaposlenom (000 KM)	166,19	159,35	160,8	171	168,5	101,4
Rashod po zaposlenom (000 KM)	167,46	156,66	154,15	164	161,4	96,4
Neto dobit po zaposlenom (000 KM)	5,11	8,35	9,12	9,68	9,36	183,2
Gubitak po zaposlenom (000 KM)	8,66	4,79	11,1	12,1	11,2	129,3
Efikasnost (prihod/rashod)	0,99	1,02	1,04	1,04	1	101,0
Marža profita (dobit/prihod)	0,04	0,05	0,06	0,06	0,06	150,0
Rentabilnost kapitala (dobit/kapital)	0,045	0,055	0,061	0,064	0,063	140,0
Rentabilnost poslovanja (dobit/tekuća sredstva)	0,087	0,104	0,112	0,116	0,111	127,6
Koeficijent obrta sredstava (prihod/tekuća sredstva)	2,15	2,05	1,96	2,06	2	93,0
Koeficijent tekuće likvidnosti (tekuća sredstva/kratkoročne obaveze)	0,397	0,399	1,141	1,15	1,22	307,3

Izvor: FIA.ba; Obrada Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo

U 2018. godini uočava se da su pokazatelji poslovanja uglavnom zabilježili povećanje u odnosu na 2014. godinu. Rashod po zaposlenom i koeficijent obrta jedini su pokazatelji koji bilježe smanjenje u 2018. godini. Neto dobit po zaposlenom bilježi značajno povećanje i to za 83,2% u odnosu na 2014. godinu.

Efikasnost poslovanja

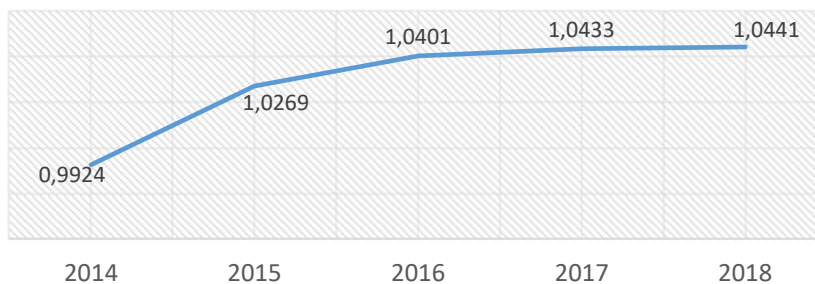
Ekonomičnost ukupnog poslovanja privrede Kantona Sarajevo u 2018. godini ostvarena je sa koeficijentom 1,0441, što je u odnosu na 2014. godinu više za 5,2%. Sveukupna rentabilnost privrede Kantona Sarajevo u 2018. godini se povećala za 50,0% u odnosu na 2014. godinu.

Angažovanost stalnih sredstava za potrebe poslovanja u 2018. godini bilježi smanjenje za 4,7% u odnosu na 2014. godinu, odnosno sa 70,7% u 2014. godini na 67,4% u 2018. godini.

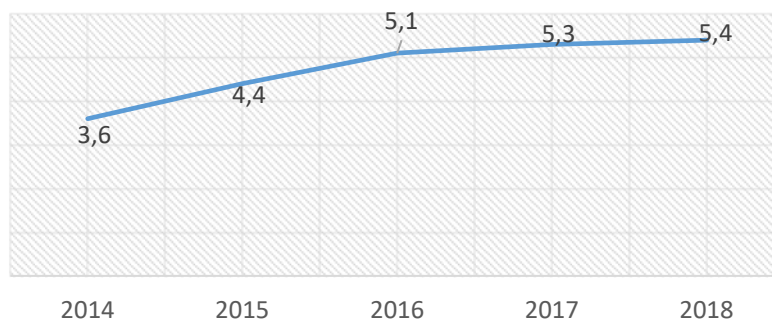
Tabela 58. Pokazatelji poslovanja privrede KS

Elementi	2014	2015	2016	2017	2018	Indeks 2018/2014
Pokazatelji ekonomičnosti						
Koef. ekonomičnosti ukupnog poslovanja (prihodi/rashodi)	0,9924	1,0269	1,0401	1,0433	1,0441	105,2
Pokazatelji rentabilnosti						
Odnos neto dobiti i stalnih sredstava	3,6	4,4	5,1	5,3	5,4	150,0
Pokazatelji finansijske stabilnosti i likvidnosti						
Učešće stalnih sredstava u poslovnim sredstvima	70,7	69,9	64,5	68,6	67,4	95,3

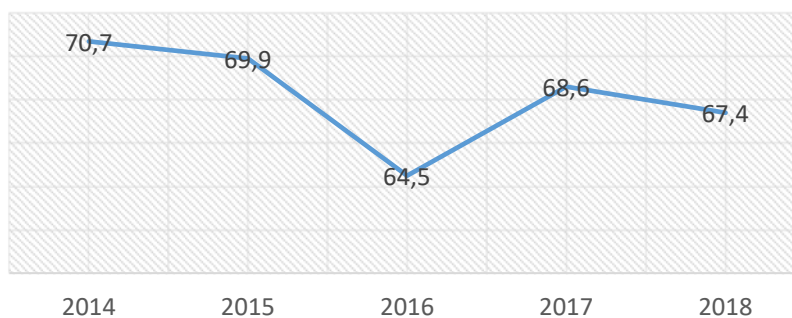
Graf 16. Koeficijent ekonomičnosti ukupnog poslovanja (prihodi/rashodi)

Graf 17. Odnos neto dobiti i stalnih sredstava

Graf 18. Učešće stalnih sredstava u poslovnim sredstvima

Struktura prihoda, rashoda, neto dobiti i gubitka poslovnih subjekata prema KD 2010, daje se u narednim tabelama.

U ukupno ostvarenom prihodu u 2018. godini, najveće učešće ima trgovina, 49,7% čije se učešće povećalo u odnosu na 2014. godinu za 9,4%, zatim prerađivačka industrija 10,8% proizvodnja i snabdijevanje električnom energijom, plinom, parom i klimatizacija 9,5% a njihovo učešće u ukupnom prihodu bilježi povećanje u odnosu na 2014. godinu i to za 27,8% odnosno 30,3%.

Tabela 59. Prihodi poslovnih subjekata po djelatnostima (KD 2010), u milionima KM

KD 2010	2014	%	2015	%	2016	%	2017	%	2018	%	Indeks 2018/2014
A	36	0,2	42	0,3	55	0,3	41	0,2	41	0,2	113,9
B	26	0,2	15	0,1	7	0	7	0	8	0	30,8
C	1.580	9,6	1.614	9,9	1.724	10,2	2.096	11,4	2.020	10,8	127,8
D	1.368	8,3	1.469	9	1.633	9,7	2.088	11,4	1.782	9,5	130,3
E	206	1,2	34	0,2	189	1,1	234	1,3	250	1,3	121,4
F	947	5,7	708	4,3	702	4,2	740	4	768	4,1	81,1
G	8.501	51,5	8.531	52,1	8.296	49,3	8.644	47,1	9.300	49,7	109,4
H	762	4,6	771	4,7	743	4,4	789	4,3	832	4,4	109,2
I	122	0,7	140	0,9	165	1	180	1	194	1	159,0
J	1.161	7	1.120	6,8	1.144	6,8	1.179	6,4	1.227	6,6	105,7
K	114	0,7	119	0,7	88	0,5	72	0,4	67	0,4	58,8
L	237	1,4	258	1,6	221	1,3	259	1,4	191	1	80,6
M	802	4,9	851	5,2	1.159	6,9	1.254	6,8	1.171	6,3	146,0
N	176	1,1	189	1,2	198	1,2	237	1,3	267	1,4	151,7
O	4	0	4	0	4	0	4	0	5	0	125,0
P	47	0,3	45	0,3	48	0,3	52	0,3	51	0,3	108,5
Q	343	2,1	355	2,2	370	2,2	390	2,1	424	2,3	123,6
R	49	0,3	54	0,3	55	0,3	56	0,3	61	0,3	124,5
S	39	0,2	42	0,3	41	0,2	41	0,2	40	0,2	102,6
T	0		0		0	0	0	0		0	
U	0		0		0	0	0	0		0	
Ukupno	16.520	100	16.362	100	16.842	100	18.363	100	18.709	99,9	113,3

Izvor: FIA.ba; Obrada Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo

Najveće učešće u rashodima poslovnih subjekata, kao i kod prihoda, ostvarila je trgovina 50,5% u 2018. godini, što je za 8,1% više nego u 2014. godini, zatim prerađivačka industrija 10,8% proizvodnja i snabdijevanje električnom energijom, plinom, parom i klimatizacija 9,5%.

Tabela 60. Rashodi poslovnih subjekata po djelatnostima (KD 2010), u milionima KM

KD 2010	2014	%	2015	%	2016	%	2017	%	2018	%	Indeks 2018/2014
A	35	0,2	41	0,3	52	0,3	42	0,2	41	0,2	117,1
B	31	0,2	15	0,1	6	0	7	0	9	0,1	29,0
C	1.550	9,3	1.545	9,6	1.625	10	1.941	11	1.940	10,8	125,2
D	1.381	8,3	1.482	9,2	1.629	10	2.092	11,9	1.707	9,5	123,6
E	225	1,4	208	1,3	203	1,3	246	1,4	258	1,4	114,7
F	920	5,5	674	4,2	691	4,3	696	4	715	4	77,7
G	8.374	50,3	8.312	51,7	8.066	49,7	8.466	48,1	9.049	50,5	108,1
H	801	4,8	797	5	750	4,6	756	4,3	823	4,6	102,7
I	122	0,7	133	0,8	153	0,9	175	1	177	1	145,1
J	1.034	6,2	1.000	6,2	1.047	6,5	1.078	6,1	1.152	6,4	111,4
K	110	0,7	101	0,6	89	0,5	57	0,3	55	0,3	50,0
L	600	3,6	299	1,9	209	1,3	201	1,1	182	1	30,3
M	809	4,9	804	5	1.031	6,4	1.126	6,4	1.047	5,8	129,4
N	168	1	176	1,1	189	1,2	222	1,3	242	1,4	144,0
O	4	0	4	0	3	0	4	0	4	0	100,0
P	41	0,2	40	0,2	44	0,3	51	0,3	49	0,3	119,5
Q	354	2,1	368	2,3	353	2,2	358	2	408	2,3	115,3
R	47	0,3	49	0,3	50	0,3	52	0,3	55	0,3	117,0

KD 2010	2014	%	2015	%	2016	%	2017	%	2018	%	Indeks 2018/2014
S	40	0,2	41	0,3	39	0,2	39	0,2	37	0,2	92,5
T	0		0		0	0	0	0		0	
U	0		0		0	0	0	0		0	
Ukupno	16.646	100	16.086	100	16.229	100	17.609	100	17.917	100	107,6

Izvor: FIA.ba; Obrada Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo

U 2018. godini poslovni subjekti su ostvarili neto dobit u iznosu od 1.309,3 miliona KM što je za više od dva puta veći iznos u odnosu na 2014. godinu kad je ukupna neto dobit iznosila 507,5 miliona KM. U ukupno ostvarenoj neto dobiti u 2018. godini, najveće učešće ima trgovina 28,8% koja je ostvarila preko pet puta veću neto dobit nego 2014. godine, zatim prerađivačka industrija 16,1%, te stručne, naučne i tehničke djelatnosti 14,0%.

Tabela 61. Ukupna neto dobit poslovnih subjekata po djelatnostima (KD 2010), u milionima KM

KD 2010	2014	%	2015	%	2016	%	2017	%	2018	%	Indeks 2018/2014
A	1,3	0,3	1,8	0,2	2,8	0,3	1,4	0,1	1,4	0,1	107,7
B	1	0,2	1,9	0,2	1,3	0,1	0,5	0	1,1	0,1	110,0
C	96,4	19	103,7	12,1	113,1	11,5	179,7	17,3	166,8	16,1	173,0
D	4,4	0,9	4,5	0,5	16,8	1,7	7,5	0,7	60,3	5,8	1370,5
E	1,6	0,3	1,9	0,2	2,5	0,3	5,8	0,6	7,3	0,7	456,3
F	51,3	10,1	65,9	7,7	81,2	8,3	52,8	5,1	60,6	5,8	118,1
G	51,3	10,1	291,6	34	287,1	29,3	285,2	27,4	299,5	28,8	583,8
H	29,5	5,8	38,5	4,5	50,2	5,1	60	5,8	44,8	4,3	151,9
I	12,2	2,4	38,5	4,5	16,9	1,7	16,2	1,6	21	2	172,1
J	138	27,2	132,7	15,5	144,2	14,7	114,9	11	117	11,3	84,8
K	9,7	1,9	20,9	2,4	12,2	1,2	16,7	1,6	14,3	1,4	147,4
L	12,5	2,5	18,9	2,2	62,5	6,4	81,8	7,9	39,6	3,8	316,8
M	72,2	14,2	103,3	12	143,3	14,6	149,8	14,4	145,2	14	201,1
N	12,8	2,5	16,9	2	17,4	1,8	22,7	2,2	28,9	2,8	225,8
O	0	0	0,4	0	0,4	0	0,5	0	0,2	0	
P	5,9	1,2	5	0,6	4,2	0,4	3,8	0,4	4,5	0,4	76,3
Q	2,8	0,6	3,9	0,5	17,1	1,7	32,3	3,1	16,9	1,6	603,6
R	3,1	0,6	5,6	0,7	5,1	0,5	4,4	0,4	5,6	0,5	180,6
S	1,5	0,3	1,8	0,2	2,7	0,3	3	0,3	3,3	0,3	220,0
T	0		0		0	0	0	0		0	
U	0		0		0	0	0	0		0	
Ukupno	507,5	100	857,7	100	981	100	1.040	100	1.039	100	204,7

Izvor: FIA.ba; Obrada Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo

U 2018. godini poslovni subjekti su ostvarili gubitak u iznosu od 1.244,9 miliona KM što je 44,6% veći gubitak nego 2014. godine kada je gubitak iznosio 860,8 miliona KM.

U stvaranju ukupnog gubitka u 2018. godini najveće učešće ima trgovina, 24,3%, zatim prevoz i skladištenje 20,7%, stručne, naučne i tehničke djelatnosti 10,9% te prerađivačka industrija 10,5%.

Tabela 62. Gubitak poslovnih subjekata po djelatnostima (KD 2010), u milionima KM

KD 2010	2014	%	2015	%	2016	%	2017	%	2018	%	Indeks 2018/2014
A	0,7	0,1	0,7	0,1	0,5	0	2,1	0,2	1,7	0,1	242,9
B	7,2	0,8	2	0,4	6,5	0,6	7,8	0,6	6,6	0,5	91,7
C	69,9	8,1	38,6	7,9	78,8	6,8	106	8,1	130,2	10,5	186,3
D	17	2	16	3,3	108,3	9,3	103,4	7,9	101,2	8,1	595,3
E	21,1	2,4	18,7	3,8	0,8	0,1	0,1	0	0,1	0	0,5
F	17,9	2,1	37	7,5	53,8	4,6	59,3	4,5	100,4	8,1	560,9
G	114,1	13,3	108	22	315,4	27,1	400,4	30,7	302,8	24,3	265,4
H	72,8	8,5	66,9	13,6	228,6	19,6	245,6	18,8	257,7	20,7	354,0
I	14,1	1,6	7,8	1,6	50,6	4,3	45,8	3,5	41,2	3,3	292,2
J	25,9	3	30,1	6,1	17,6	1,5	24,3	1,9	56,2	4,5	217,0
K	16,1	1,9	8,6	1,7	2,4	0,2	1	0,1	1,4	0,1	8,7
L	378,1	43,9	61,1	12,4	125,5	10,8	129,7	9,9	64,5	5,2	17,1
M	83,7	9,7	70,5	14,3	139,1	12	128,1	9,8	135,2	10,9	161,5
N	6,6	0,8	5,1	1	24,9	2,1	36,3	2,8	30,6	2,5	463,6
O	0,2	0	0		0	0	0	0	0	0	0,0
P	0,4	0,1	0,4	0,1	1,4	0,1	3,6	0,3	3,4	0,3	850,0
Q	13,3	1,5	17,9	3,6	3,8	0,3	3,6	0,3	4,3	0,3	32,3
R	0,7	0,1	1,2	0,2	4,4	0,4	5,1	0,4	5,7	0,5	814,3
S	1,1	0,1	0,7	0,2	1,6	0,1	2	0,2	1,7	0,1	154,5
Ukupno	860,8	100	491,5	100	1.164	100	1.304	100	1.245	100	144,6

Izvor: FIA.ba; Obrada Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo

4.4.3.1 Analiza izvrsnosti granske privrede Kantona Sarajevo

Metodološki okvir BEX indeksiranja poslovne izvrsnosti privredne djelatnosti

Preduvjet privrednog uspjeha jest dobro poznavanje finansijskih prilika i neprilika unutar svih preduzeća po djelatnostima privrede. U tu svrhu se koriste finansijski pokazatelji. Bitno je napomenuti da tradicionalni finansijski pokazatelji više nisu dovoljni da bi se u potpunosti uvidjelo zašto preduzeće posluje na način na koji posluje. Stoga uz detaljnu razradu putem BEX indeksa može da se mjeri i pokazuje izvrsnost preduzeća i privrede.

Analitičku i sintetičku sliku pojedine djelatnosti, moguće je dobiti apliciranjem BEX indeksa. Metodološki okvir koji je opisan kroz BEX indeks prvobitno je izrađen za potrebe procjene poslovne izvrsnosti preduzeća na tržištu kapitala u Hrvatskoj, ali njegova primjena je moguća i za procjenu poslovne izvrsnosti na svim sličnim tržištima kapitala. Model BEX indeksa je potom testiran na uzorku preduzeća koja ne kotiraju na tržištu kapitala. Pokazalo se da je primjena moguća i za računanje poslovne izvrsnosti takvih poduzeća.

Specifičnost modela BEX-a jeste činjenica kako je konstruiran u hrvatskim uslovima poslovanja koji su vrlo slični poslovnim uslovima u Bosni i Hercegovini, tj. u Kantonu Sarajevo. U odnosu na druge modele koji služe za ocjenu finansijskog "zdravlja", ovo je najvažnija prednost BEX indeksiranja. BEX omogućuje procjenu poslovne izvrsnosti kao i prognoziranje uspjeha i neuspjeha što znači znatno veći kvalitet. BEX model sadržava potpuno novi pokazatelj finansijske snage firme koji do sada nije korišten. Taj pokazatelj konstruisali su autori modela posebno za izračun BEX indeksa. Osim toga, novim se može smatrati i pokazatelj stvaranja nove vrijednosti, jer u tom obliku do sada nije korišten ni u jednom od poznatih svjetskih modela.

BEX model je konstruisan na bazi sljedećih varijabli s određenim težinskim vrijednostima uticaja, što objašnjava sljedeći matematički izraz:

$BEX = 0,3888ex_1 + 0,579ex_2 + 0,153ex_3 + 0,316ex_4$, gdje su:

$ex_1 = ebit^8/ukupna\ aktivna$

$ex_2 = neto\ posl.\ dobit/vl.\ kapital \times cijena$

$ex_3 = radni\ kapital/ukupna\ aktivna$

$ex_4 = 5 (dobit + d + a)^9/ukupne\ obaveze$

Tabela 63. Bex indeks granske privrede Kantona Sarajevo

Djelatnost	Godine				
	2014	2015	2016	2017	2018
A Poljoprivreda, šumarstvo i ribolov	0,2901735	0,211718	0,26174138	0,197815307	0,222875077
B Vađenje ruda i kamena	0,3036816	0,557333	0,25559041	0,076097509	0,185394842
C Prerađivačka industrija	0,4201246	0,401828	0,416133802	0,502141011	0,470738431
D Proizvodnja i snabdijevanje električnom energijom, plinom, parom i klimatizacija	0,575925	0,540014	0,59358565	0,496824717	0,652150095
E Snabdijevanje vodom; uklanjanje otpadnih voda, upravljanje otpadom te djelatnost sanacije okoliša	0,7675194	0,770138	0,807206367	0,813310503	1,056536474
F Građevinarstvo	0,5880568	0,582227	0,618821772	0,294714553	0,451496667
G Trgovina na veliko i malo; popravak motornih vozila i motocikala	0,5629094	0,622281	0,557438946	0,407411127	0,604862737
H Prevoz i skladištenje	0,1532449	0,173413	0,183791393	0,173985831	0,170355729
I Djelatnost pružanja smještaja te priprema i usluživanje hrane (hotelijerstvo i ugostiteljstvo)	0,2386257	0,225154	0,244400171	0,233507686	0,319108427
J Informacije i komunikacije	1,4540601	1,240515	1,178742883	1,012724897	0,947326495
K Finansijske djelatnosti i djelatnosti osiguranja	0,3328507	0,490913	0,274182332	0,412011869	0,383196386
L Poslovanje nekretninama	0,0912452	0,100645	0,221797468	0,217888827	0,112256251
M Stručne, naučne i tehničke djelatnosti	0,1851137	0,243224	0,283585448	0,251136116	0,239500685
N Administrativne i pomoćne uslužne djelatnosti	0,9965006	0,995309	0,917493727	0,806581359	1,07596779
O Javna uprava i odbrana; obavezno socijalno osiguranje	1,0466448	2,512214	2,994567839	3,585480753	2,181171655
P Obrazovanje	0,9398321	0,761503	0,65128336	0,505819179	0,528685446
Q Djelatnosti zdravstvene i socijalne zaštite	0,402559	0,37351	0,775659088	1,298198814	1,104068798
R Umjetnost, zabava i rekreacija	0,7943912	1,079602	0,875269071	0,587604947	0,714247051
S Ostale uslužne djelatnosti	0,385887	0,54947	0,705653999	0,618896006	0,663417878

Izvor: Fia.ba, obračun Zavod za planiranje razvoja KS

⁸ EBIT – odnosi se na iskazivanje operativne dobiti prije umanjenja za kamate i porez na dobit.

⁹ Deprecijacija + amortizacija

Tabela 64. Detaljnije rangiranje djelatnosti poslovne izvrsnosti s prognostičkim očekivanjima

BUSINESS EXCELLENCE INDEX (BEX)	RANG POSLOVNE IZVRSNOSTI (BEX)	2014	2015	2016	2017	2018	KOMENTAR
4,01 - 6,00	Izvršno	Nema	Nema	Nema	Nema	Nema	U posmatranim godinama 2014., 2015., 2016., 2017. i 2018. ne postoje djelatnosti koje su poslovale izvršno. Tu spadaju djelatnosti koje posluju s vrhunskim rezultatima.
2,01 - 4,00	Vrlo dobro	Nema	Djelatnost O	Djelatnost O	Djelatnost O	Djelatnost O	Za razliku od 2014., u 2015., 2016., 2017. i 2018. godini se pojavljuje djelatnost O. Djelatnost O posluje vrlo dobro što se može očekivati i u sljedećem periodu ako menadžment nastavi sa unaprijeđenjima.
1,01 - 2,00	Dobro	Djelatnosti J, O	Djelatnosti J,R	Djelatnost J	Djelatnost J, Q	Djelatnost E,N,Q	Djelatnost J posluje dobro u cijelom posmatranom periodu (2014.-2017.). Djelatnost O posluje dobro u 2014. godini. U 2015. djelatnost R počinje da posluje dobro, a djelatnost Q u 2017. i 2018. godini. U 2018. godini djelatnost E i N počinju da posluju dobro. Poboljšanje se može očekivati samo ako se pristupi unaprijeđenjima.
0,00 - 1,00	Granično područje između dobrog i lošeg	Djelatnosti A, B, C, D, E, F, G, H, I, K, L, M, N, P, Q, R, S	Djelatnosti A, B, C, D, E, F, G, H, I, K, L, M, P, Q, S	Djelatnosti A, B, C, D, E, F, G, H, I, K, L, M, N, P, Q, R, S	Djelatnosti A, B, C, D, E, F, G, H, I, K, L, M, N, P, R, S	Djelatnosti A, B, C, D, F, G, H, I, J, K, L, M, P, R, S	U 2014., 2015., 2016., 2017 i 2018. godini djelatnosti A, B, C, D, F, G, H, I, L, M, P, R, S ostaju na istom na istom rangu poslovne izvrsnosti (granično područje između dobrog i lošeg), poslovna izvrsnost je pozitivna, ali nije zadovoljavajuća. Potrebno je pristupiti ozbiljnim unaprijeđenjima. Djelatnosti E,N i Q u 2018. godini prelaze na veći rang poslovanja tj. počinju da posluju dobro.
Manji od 0,00 (negativan)	Loše	Nema	Nema	Nema	Nema	Nema	U posmatranim godinama 2014., 2015., 2016., 2017. i 2018. u KS nisu postojale djelatnosti kojima je ugrožena egzistencija.

Zaključak

- Uslovi poslovanja u Kantonu Sarajevu još uvijek su okarakterisani iznimno dugim i složenim birokratskim procedurama, pogotovo u kontekstu registracije novih poslovnih subjekata, ali i gašenja već postojećih. Tako je prema posljednjem izvještaju Doing Business 2020 od ukupno 190 zemalja naša zemlja rangirana među najlošijim i nalazi se na 184. mjestu po složenosti i trajanju procedura registracije biznisa, te troškovima iste.
- Još uvijek ne postoji adekvatna podrška promociji i razvoju preduzetništva, a posebno u kontekstu postojanja adekvatnog institucionalnog okvira. Stoga je potrebno raditi na razvoju i osnaživanju sistema podrške preduzetničkim aktivnostima u Kantonu Sarajevo i to ne samo kroz unapređenje administrativnih procedura, već i kroz adekvatan finansijski okvir, fiskalne olakšice, smanjenje parafiskalnih nameta, te kroz uspostavu institucionalnih kapaciteta i tzv. „soft“ podršku razvoju preduzetništva.
- Procesi digitalizacije u kontekstu administrativnih procedura (e-uprave), pribavljanja adekvatnih dozvola, prijava i ispunjavanje fiskalnih i parafiskalnih obaveza još uvijek nisu na očekivanom nivou.
- Izgradnja adekvatnih kapaciteta i digitalne infrastrukture posebno je značajna i nužna u uvjetima globalne pandemije (COVID-19) i njenih ekonomskih i socijalnih posljedica, pa bi kao takva trebala biti i prioritetizirana.
- Konkurentnost BiH još uvijek nije na zadovoljavajućem nivou. Naime, prema Globalnom indeksu konkurentnosti (GCI) Bosna i Hercegovina spada u grupu zemalja čija je ekonomija bazirana na efikasnosti. To znači da je u narednom periodu nužno raditi na sofisticiranosti poslovanja i na inovativnosti kao temeljima konkurentnosti, ali i održivog rasta i razvoja.
- Iako Kanton Sarajevo ima značajne potencijale za razvoj konkurentnih poslovnih i industrijskih zona (neiskorišteni prazni prostori-pogoni bivših velikih industrijskih kompanija, industrijska tradicija i sl.), još uvijek ne postoje značajnija ulaganja u iste.
- Svakako da promocija, razvoj i bolja iskorištenost poslovnih zona podrazumijeva čitave mehanizme olakšica za potencijalne investitore, ali i značajna budžetska izdvajanja.
- Prakse u razvijenim zemljama pokazuju da u uvjetima nedovoljno razvijene infrastrukture industrijske i poslovne zone postaju središte integriranih lanaca vrijednosti, a poslovni subjekti ostvaruju beneficije koje variraju od povoljnijeg ili besplatnog najma, poreskih olakšica pa do pomoći u izvozu. Naime, iskustva zemalja EU (npr. Mađarske, Slovačke, Češke) pokazuju da preko 80% priliva stranih investicija dolazi upravo putem slobodnih zona.
- Stoga je neophodno da općinska administracija bude pro-aktivna te inicira i stimulira osnivanje poslovnih i industrijskih zona iznalaženjem različitih metoda finansiranja.
- Posebnu poslovnu podršku predstavljaju i preduzetnički, inkubacioni, tehnološki i razvojni centri, međutim ovaj vid podrške poslovanju privrede još uvijek nije dovoljno razvijen na području Kantona Sarajevo, u odnosu na koncentraciju poslovnih aktivnosti i potreba.
- Bilansne obrasce o poslovanju u 2018. godini u Kantonu Sarajevo predalo je 7.683 poslovna subjekata koji knjigovodstvo vode u skladu sa kontnim okvirom za privredna društva (preduzeća), što je za 25,9% više nego u 2014. godini.¹⁰
- Ostvareni je prihod u fiskalnoj 2018. godini u iznosu od preko 18,7 milijardi KM i u odnosu na 2014. godinu bilježi povećanje za 13,2%.
- Rashod je ostvaren u iznosu od oko 17,9 milijardi KM i povećan je za 7,6% u odnosu na 2014. godinu. Dobit je ostvarena u iznosu od preko 1 milijarde KM i povećala se za 55,8% u odnosu na 2014. godinu. Gubitak bilježi smanjenje u odnosu na period 2014. godine za 50,6%.
- Prosječan broj zaposlenih na osnovu sati rada se povećao sa 98.877 na 111.001 lica, odnosno za 12,3%.

¹⁰ Podaci FIA.ba

- U 2018. godini uočava se da su pokazatelji poslovanja uglavnom zabilježili povećanje u odnosu na 2014. godinu. Rashod po zaposlenom i koeficijent obrta jedini su pokazatelji koji bilježe smanjenje u 2018. godini. Neto dobit po zaposlenom bilježi značajno povećanje i to za 83,2% u odnosu na 2014. godinu.
- Preduvjet privrednog uspjeha jest dobro poznavanje finansijskih prilika i neprilika unutar svih preduzeća po djelatnostima privrede. U tu svrhu se koriste finansijski pokazatelji. Bitno je napomenuti da tradicionalni finansijski pokazatelji više nisu dovoljni da bi se u potpunosti uvidjelo zašto preduzeće posluje na način na koji posluje. Stoga uz detaljnu razradu putem BEX indeksa može da se mjeri i pokazuje izvrsnost preduzeća i privrede. U odnosu na druge modele koji služe za ocjenu finansijskog “zdravlja”, ovo je najvažnija prednost BEX indeksiranja. BEX omogućuje procjenu poslovne izvrsnosti kao i prognoziranje uspjeha i neuspjeha što znači znatno veći kvalitet.
- U posmatranom periodu ne postoje djelatnosti koje su poslovale izvrsno, kao ni oblasti kojima je ugrožena egzistencija. Djelatnost O (javna uprava i odbrana, obavezno socijalno osiguranje) poslovala je vrlo dobro, dok su djelatnosti R (umjetnost, zabava i rekreacija), Q (djelatnosti zdravstvene socijalne zaštite), te E (snabdijevanje vodom...) i N (administrativne i pomoćne uslužne djelatnosti) počinju poslovati dobro. Većina ostalih djelatnosti u posmatranom periodu ostaju na istom rangu poslovne izvrsnosti, između dobrog i lošeg poslovanja (poslovna izvrsnost im je pozitivna, ali nije zadovoljavajuća).
- Od ukupno registriranih poreskih obveznika, prema kriteriju broja zaposlenih, najveći broj je malih preduzeća (do 50 zaposlenih) 6.678 ili 85,77%, zatim srednjih (50-250 zaposlenih) 827 ili 10,62% i na kraju velikih (preko 250 zaposlenih) 281 ili 3,61%.
- Naime, broj zaposlenih po grupama preduzeća prema veličini (po broju zaposlenih) pokazuje da:
 - 85,77% malih obveznika (do 50 zaposlenih) zapošljavaju 19,51% osoba,
 - 10,62% srednjih obveznika (50-250 zaposlenih) zapošljavaju 32,5% osoba i
 - 3,61% velikih obveznika (preko 250 zaposlenih) zapošljavaju 57,6% osoba.
- Prema tome, od ukupnog broja poreskih obveznika najviše je malih preduzeća (85,77%), a istovremeno je najviše zaposlenih u velikim preduzećima kojih ima 281 (3,61%).
- Dakle, evidentno je poboljšanje strukture preduzeća u kontekstu pozitivnog trenda rasta broja srednjih i velikih preduzeća u Kantonu Sarajevo, kao i rasta broja zaposlenih u tim preduzećima. Tako je udio srednjih preduzeća u ukupnom broju preduzeća u Kantonu Sarajevo povećan za više od 8% (preciznije za 8,62% tj. sa 2% u ukupnom broju preduzeća u 2013. na 10,62% u 2019.), te udio velikih preduzeća za više od 3% odnosno preciznije 3,58% tj. sa 0,03% koliki je bio udio velikih preduzeća u 2013. na 3,61% koliko je udio u 2019.
- Također, usporedbom strukture zaposlenih po različitim djelatnostima i sektorima kao i broja privrednih subjekata u odnosu na prethodni period (obuhvaćen ranijim strateškim dokumentima) može se uvidjeti pozitivan trend i povoljnija struktura u kontekstu veće zastupljenosti privrednih subjekata i zaposlenih u industrijama koje generiraju značajnu dodanu vrijednost kao što je prerađivačka industrija, te informacije i komunikacije.
- S obzirom na veliki broj malih preduzeća neophodno je raditi na izgradnji preduzetničke infrastrukture, kao i institucionalnoj i sistemskoj podršci promociji i razvoju preduzetništva uključujući i obrazovni i finansijski sektor.
- U tom kontekstu potrebno se fokusirati na pronalaženje novih izvora finansiranja razvojnih projekata-investicija, sa posebnim akcentom na EU fondove. Također, potrebno je razviti novi vid privatnog investiranja u objekte društvene infrastrukture kroz Javno-Privatno-Partnerstvo (JPP) posebno u kontekstu infrastrukturnog uređenja poslovnih zona gdje država propisuje standarde i pravila, kontroliše kvalitet, daje koncesiju, garantira popunjenost kapaciteta.
- Fiskalnom politikom i mjerama stimulisati mobilnost privatnog kapitala.

4.5 Analiza po djelatnostima

U narednom poglavlju dati će se analiza po djelatnostima u KS prema dostupnim statističkim pokazateljima za 2019. godinu, kao i poslovanje pojedinih djelatnosti prema podacima Finansijsko-informatičke agencije za 2018. godinu.

Lokacijski kvocijent djelatnosti

Lokacijski kvocijenti (LQ) predstavljaju odnos udjela pojedinih djelatnosti u kreiranju radnih mjesta u KS u odnosu na FBiH. Djelatnosti koje imaju lokacijski kvocijent iznad 1 čine bazične djelatnosti KS, a one ispod čine nebazične djelatnosti. Djelatnosti koje imaju lokacijski kvocijent iznad 2 su pokazuje veći nivo specijalizacije, viši stepen razvoja (zaposlenosti) sektora.

Na grafu u prikazu lokacijskog kvocijenta vidljivo je da su u 2019. godini djelatnosti sa LQ iznad 2: informacije i komunikacije (J) i poslovanje nekretninama (L).

Bazične djelatnosti KS sa lokacijskim kvocijentom iznad 1 sljedeće djelatnosti: snabdijevanje vodom, uklanjanje otpadnih voda, gospodarenje otpadom i djelatnost sanacije okoliša (E), trgovina na veliko i malo (G), prevoz i skladištenje (H), djelatnost pružanja smještaja (hotelijerstvo i ugostiteljstvo) (I), finansijske djelatnosti i djelatnosti osiguranja (K), administrativne i pomoćne uslužne djelatnosti (N), javna uprava i odbrana; obavezno socijalno osiguranje (O), finansijske djelatnosti i osiguranja (K), stručne, naučne, tehničke djelatnosti (M), djelatnosti zdravstvene i socijalne zaštite (Q), umjetnost, zabava i rekreacija (R) i ostale uslužne djelatnosti (S)

Graf 19. Lokacijski kvocijent djelatnosti u KS prema zaposlenosti

Djelatnosti poljoprivreda i šumarstvo (A), vađenja ruda i kamena (B), prerađivačka industrija (C), proizvodnja i snabdijevanje električnom energijom, plinom, parom i klimatizacijom (D), građevinarstvo (F) i obrazovanje (P) koja pada sa vrijednošću LQ ispod 1 u 2019. godini. Ovi nalazi ukazuju na značajno odstupanje poljoprivrede i prerađivačke industrije kao osnovnog generatora izvoznih proizvoda.

4.5.1 Prerađivačka industrija

Generalno, prerađivačka industrija veoma značajna za povećanje efikasnosti poslovanja privrede i povećanje produktivnog zapošljavanja. Sa učešćem od 10,8% u ukupnom prihodu KS, 16,1% neto dobiti i ova djelatnost obezbjeđuje 12,6% zaposlenosti. Stoga je potrebno više pažnje i poticaja usmjeriti na razvoj kapaciteta prerađivačke industrije.

Zabilježeno je smanjenje ukupnih prihoda, u 2018. godini, za 3,6% u odnosu na 2017. godinu, dok su ukupni poslovni rashodi u 2018. godini 1.940 miliona KM i u odnosu na prošlu godinu smanjeni su za 0,1%.

U periodu 2014-2019. godine, u prerađivačkoj industriji indeksi su se kretali u rasponu od 96,4% do 106,0%. Najveće povećanje proizvodnje prerađivačke industrije zabilježeno je u 2017. godini u odnosu na 2016. godinu (9,2%).

Indeksi industrijske proizvodnje u prerađivačkoj industriji u 2015. u odnosu na 2014. godinu najveći su u oblastima proizvodnja baznih metala (preko dva puta veća proizvodnja u odnosu na prethodnu godinu), popravak i instaliranje mašina i opreme, proizvodnja gotovih metalnih proizvoda, osim mašina i opreme.

Tabela 65. Indeksi obima proizvodnje prerađivačke djelatnosti, u periodu 2014-2019.

Oblasti prerađivačke industrije	Indeks				
	2015/2014	2016/2015	2017/2016	2018/2017	2019/2018
PRERAĐIVAČKA INDUSTRIJA	96,4	96,8	109,2	106,0	104,1
Proizvodnja prehrambenih proizvoda	106,0	100,7	104,3	102,0	103,5
Proizvodnja pića	98,9	96,2	118,4	104,9	100,0
Proizvodnja duhanskih proizvoda	79,8	78,1	79,7	62,2	85,2
Proizvodnja odjeće	103,3	103,8	82,2	93,7	86,7
Proizvodnja kože i srodnih proizvoda	98,0	86,6	120,4	91,7	74,3
Prerada drva i proizvoda od drva i pluta, osim namještaja	89,5	83,8	123,5	82,9	86,5
Štampanje i umnožavanje snimljenih zapisa	117,4	132,7	102,0	81,3	81,1
Proizvodnja koksa i rafiniranih naftnih proizvoda	61,2	111,5	106,4	73,9	69,6
Proizvodnja hemikalija i hemijskih proizvoda	98,5	90,0	91,0	114,3	98,1
Proizvodnja osnovnih farmaceutskih proizvoda i farmace. preparata	94,3	90,3	120,9	110,9	96,3
Proizvodnja proizvoda od gume i plastičnih masa	96,8	122,2	106,9	117,5	125,5
Proizvodnja ostalih nemetalnih mineralnih proizvoda	100,1	97,3	92,3	112,8	107,6
Proizvodnja baznih metala	263,2	121,9	152,8	192,3	120,4
Proizvodnja gotovih metalnih proizvoda, osim mašina i opreme	117,3	99,9	117,0	108,5	112,7
Proizvodnja računara te elektroničkih i optičkih proizvoda	69,2	81,1	-	97,4	116,7
Proizvodnja električne opreme	84,7	80,7	60,4	139,7	78,1
Proizvodnja mašina i uređaja, d.n.	74,5	86,7	15	166,8	102,6
Proizvodnja motornih vozila, prikolica i poluprikolica	79,0	99,3	109,8	109,1	104,0
Proizvodnja namještaja	73,4	112,2	103,5	96,7	129,8
Ostala prerađivačka industrija	110,6	78,0	101,3	75,1	84,4
Popravak i instaliranje mašina i opreme	177,1	118,4	53,2	118,5	85,0

Izvor: Kanton Sarajevo u brojkama, Federalni zavod za statistiku; Obrada ZPRKS

Među djelatnostima gdje je evidentan trend porasta obima proizvodnje posebno se ističu proizvodnja proizvoda od gume i plastičnih masa, proizvodnja baznih metala i gotovih metalnih proizvoda. Konstantan rast zabilježen je još i u proizvodnji prehrambenih proizvoda.

Stagnacija, kada se radi o obimu ekonomske aktivnosti zabilježena je u djelatnostima proizvodnje pića, proizvodnji farmaceutskih proizvoda,

Kontinuirano opada obim proizvodnje kada se radi o duhanskim proizvodima, zatim proizvodnji proizvoda od drveta, proizvodnji odjeće (posljednje 3 godine), štampanje i umnožavanje snimljenih zapisa (posljednje dvije godine).

U 2018. godini FIA-i je svoje završne finansijske izvještaje predalo 652 preduzeća u oblasti prerađivačke industrije, što je za 8,7% preduzeća više nego u 2014. godini. U izvještajnoj godini bilo je zaposleno 13.972 lica, što je 12,8% veći broj zaposlenih nego 2014. godine. Generalno, sektor prerađivačke industrije je ostvario pozitivan rezultat u 2018. godini kada je ostvarena neto dobit u visini od 166,8 miliona KM, što je više za 73% u odnosu na 2014. godinu kada je ostvarena dobit u iznosu od 96,4 miliona KM.

Posmatrajući postojeću strukturu prerađivačke industrije može se zaključiti da dominira prerađivačka industrija s niskom dodanom vrijednošću. Posmatrano prema nivou angažovane tehnologije, najviše su zastupljene djelatnosti sa niskim nivoom tehnologija gdje dominira proizvodnja namještaja, prerada drveta i proizvoda od drveta itd., kao i proizvodnja hrane i pića, zatim djelatnosti sa srednje niskim nivoom tehnologije (proizvodnja metala i proizvoda od metala). Među djelatnostima sa visokim nivoom tehnologija dominira proizvodnja medicinskih i farmaceutskih proizvoda.

Kada je riječ o efektima globalne pandemije na prerađivačku industriju evidentno je da je nagli pad uvoza iz zemalja poput Italije i Kine koje čine 20% uvoza u BiH, što je narušilo lance snabdijevanja i značajno poremetilo rad prerađivačke industrije i naših izvoznika koji su zavisili od sirovina i poluproizvoda iz ovih zemalja. Isto tako epidemiološke restrikcije u zemljama koje čine najznačajnije vanjskotrgovinske partnere uticale su na pad tražnje, a samim tim na smanjenje izvoza naših proizvoda u te zemlje.

4.5.2 IKT industrija

U proteklom periodu IKT sektor (informaciono komunikacionih tehnologija) zauzima značajno mjesto u privrednim kretanjima KS i BiH i jedan je od sektora privrede koji imaju konstantan rast u proteklom periodu i ogroman potencijal za ulaganje. Po prvi put na području KS pokrenute su inicijative kojima bi se otklonile sistemske prepreke za rast sektora i zapošljavanja mladih osoba (HUB387, BiT Alijansa i dr), čime bi se smanjio odliv IT stručnjaka iz BiH u druge zemlje, a samim time doprinijelo razvoju domaće ekonomije.

IKT sektor obuhvata četiri komponente: hardver, softver, „outsourcing“ (poslovnih procesa) i telekomunikacije. U oblasti hardvera nema lokalne proizvodnje i uglavnom se radi o uvozu i trgovini hardverskih komponenti na BiH tržištu. S druge strane, sektor telekomunikacija čine tri jake javne kompanije. Trenutno veliki potencijal ima „outsourcing“ tržište, u okviru kojeg IT kompanije pružaju usluge programiranja za poznatog naručioca (outsourcing) u inostranstvu, a čije je poslovanje zasnovano na dugoročnijim ugovorima. Kompanije koje imaju svoje specijalizovane proizvode (za bankarstvo, za komunikacije, razne naplatne sisteme i finansijske informacione sisteme), konkurentno prodaju i na domaćem, te nešto manje na inostranom tržištu, uz ugovore sa implementacionim partnerima za održavanje istih. U ovu grupu spadaju i odjeljenja, poslovnice ili kćerke firme velikih globalnih kompanija (Microsoft, Apple, Oracle, IBM, i dr). Ovaj oblik IT biznisa postoji dugi niz godina na domaćem tržištu, ali problem predstavlja nedovoljno lokalno tržište za softverske proizvode. Pravi iskorak i nagli rast ovog sektora u BiH donijeli su izvozni poslovi, primarno u „outsourcing“ oblasti.

Okvirna procjena je da se preko $\frac{3}{4}$ prihoda u okviru IKT sektora u BiH realizuje izvan BiH, a samo manji dio na domaćem tržištu.

U Federaciji BiH, u julu 2016.¹¹, u ukupno oko 250 IT kompanija kojima su osnovne djelatnosti 62 (Računalno programiranje, savjetovanje i djelatnosti povezane s njima) i 63 (Informacijske uslužne djelatnosti) zaposleno je 3.469 osoba. Prosječna neto plaća u sektoru 62 (Računalno programiranje, savjetovanje i djelatnosti povezane s njima) za mjesec juli 2016. godine iznosila je 1.252 KM (bruto plaća iznosila 1.960 KM) što je 50% više od prosječno ostvarene plaće u FBiH koja iznosi 832 KM. U sektoru 63 (Informacijske uslužne djelatnosti) prosječna neto plaća je nešto niža i iznosila je 966 KM (bruto 1.502 KM). Iz navedenog je evidentno da su plaće u IT sektoru znatno veće od prosjeka u FBiH.

Kanton Sarajevo na koji otpada gotovo 60% zaposlenih u IT sektoru FBiH, predstavlja ključni generator razvoja IT-a u FBiH i BiH. Prema podacima FIA-e, broj pravnih lica u Kantonu Sarajevo u oblasti informacija i komunikacija u 2018. godini iznosio je 505 i bilježi povećanje u odnosu na 2014. godinu za 24,7%. U 2018. godini u ovom sektoru je zaposleno 10.625 lica, što je za 16,6% veći broj zaposlenih nego u 2014. godini. U 2018. godini ostvareni su prihodi u visini od 1,23 milijarde KM, što je veće za 5,7% u odnosu na 2014. godinu. Poslovni rashodi su iznosili su 1,15 milijardi i veći su za 11,4% u odnosu na 2014. godinu. Rang poslovne izvrsnosti prema bex indexu za djelatnost informacije i komunikacije pokazuje da u posljednjih 5 godina IKT sektor postiže bolje poslovne rezultate u odnosu na ostatak ekonomije u KS.

Poslovni subjekti iz oblasti informacija i komunikacija imaju učešće od 6,6% u ukupnom broju poslovnih subjekata na području Kantona Sarajevo. Također, značajno je učešće od 11,3% u neto dobiti i 6,6% u ukupnom prihodu ostvarenom na području Kantona Sarajevo. Broj zaposlenih u ovoj oblasti učestvuje sa 9,6% u ukupnom broju zaposlenih na području Kantona Sarajevo.

Za potrebe razvoja IKT sektora, BiH kao i KS imaju komparativne prednosti u odnosu na zemlje Evropske unije i šire. Prije svega zbog relativno niske cijene rada, mogućnosti rada sa tri različite vremenske zone i poznavanja evropskih jezika otvara se niz mogućnosti da BiH postane poželjna IT destinacija za investicije. Također, ogroman potencijal za razvoj IKT sektora predstavlja i BiH dijaspora koja ima odlične poslovne veze i interes da razvijaju poslovanje u matičnoj državi.

Grupa vodećih IT kompanija koje su članice udruženja „BIT Alijansa“, većinski lociranih u Sarajevu, potvrdila je spremnost dati, proaktivno, koristeći postojeću potražnju na tržištu, puni doprinos razvoju Kantona Sarajevo putem snažnog zamaha u razvoju IT industrije. Njihova dobra reputacija, stabilni odnosi s klijentima i potencijal za povećanje zaposlenosti u direktnoj su korelaciji s razvojnim ciljevima Kantona Sarajevo. U cilju jačanja konkurentnosti i razvoja IT-a potrebno je osigurati niz preduvjeta i ostvariti niz strateških ciljeva koji će se razmatrati putem ove Studije.

Na bazi prethodnog istraživanja koje je provela Švicarska Vlada putem projekta „Market Makers“ i Regionalna razvojna agencija SERDA, konstatirano je da 60-70% radne populacije u IT sektoru čine mladi kadrovi do 35 godina što je posebno značajno u situaciji stope nezaposlenosti od 34,7% u Kantonu Sarajevo.

IKT sektor u BiH je jedini sektor gdje je potražnja za kadrovima veća od trenutne ponude. Prema istraživanju koje je Ekonomski institut Sarajevo realizirao u 2019., kapacitete obrazovnih institucija potrebno je povećati za više od 70% kako bi se zadovoljile iskazane potrebe IT kompanija u naredne tri godine. Dodatnu vrijednost predstavlja što pruža jednake šanse za zaposlenje kako za muškarce tako i za žene, ali i osobama sa različitim obrazovnim profilima i vještinama (komunikacijske vještine, prodajne vještine, poznavanje stranih jezika i sl).

¹¹ Studija razvoja IT sektora u Kantonu Sarajevo, MarketMakers, Sarajevo, Januar 2017

Prema mišljenju vodećih IT kompanija aktivnih u sektoru programiranja, nastavni plan i program, te kvalitet, dijapazon i aktuelnost stečenog znanja na fakultetima niti dijelom ne zadovoljava potrebe tržišta te zbog nefleksibilnosti obrazovnog sistema nije u mogućnosti konstantno pratiti promjene tehnologija i programskih alata u IT sektoru. Evidentan je i nedostatak praktičnog rada, realno vezanog za aktuelna kretanja i inovativna tehnološka rješenja u IT sektoru. Istovremeno, nivo IT edukacije u osnovnom i srednjem obrazovanju nije ni planom, ni programom niti obimom obrazovanja adekvatan stvarnim potrebama industrije.

Odlazak stručnog kadra iz BiH u direktnoj je korelaciji s prethodnim problemom jer IT kompanije gube uglavnom iskusne stručne kadrove spremne raditi na implementaciji kompleksnih projekata kao i tim lidere (team leaders) koji vode i koordiniraju implementaciju IT projekata. Zamjena za izgubljeni kadar ne postoji na tržištu nego ju je potrebno stvoriti ponovnim investiranjem novca i vremena. Odlazak stručnog IT kadra iz Bosne i Hercegovine, negativno djeluje na operativno poslovanje IT industrije jer dovodi u pitanje realizaciju preuzetih poslova i potencijalno velike ekonomske gubitke.

4.5.3 Građevinarstvo¹²

Na području KS su sjedišta najvećih građevinskih kompanija u Federaciji BiH, a ukupno je u 2019. godini u ovoj djelatnosti bilo registrovano 904 pravnih lica, 64 jedinica u sastavu i 513 obrta. Zvanična statistika vrijednosti građevinskih radova za djelatnost građevinarstva vodi se samo na nivou Federacije BiH, zbog čega nedostaju detaljni statistički pokazatelji za građevinarstvo na nivou Kantona.

Oblast građevinarstva se statistički prati samo za državni nivo i nivo entiteta, tako da se ne može vršiti analiza u kantonalnim okvirima, iako je na Kantonu Sarajevo sjedište najjačih građevinskih kompanija u Federaciji BiH, pa i u državi. Sljedeći podaci se odnose na FBiH.

Broj dozvola za građenje, koje su izdate za niskogradnju i za visokogradnju u 2019. godini u odnosu na godinu ranije, povećan je sa 3.007 na 3.066 dozvola, odnosno za 2% na nivou Federacije BiH, što je naglašavalo produktivniju građevinsku sezonu u odnosu na prošlogodišnju. U ukupnom broju izdatih dozvola u 2019. godini na novogradnju se odnosilo 87%, dok se na dogradnju/nadogradnju odnosilo 7,2%. Obnavljanje urušenih starih zgrada i prenamjena nestambenog prostora u nove stanove učestvovali su sa 0,8%, odnosno 0,5% u ukupnom broju izdatih građevinskih dozvola, dok se na ostale prenamjene prostora u zgradama i ostale rekonstrukcije odnosilo 1,3%, odnosno 3,5% izdatih dozvola. U trećem kvartalu 2019. godine, zabilježen je pad u realizaciji ukupnih građevinskih radova, tako da je zaključno sa 31.12.2019. godine, ukupna vrijednost izvršenih građevinskih radova na nivou Federacije BiH iznosila 880,4 miliona KM, što je u odnosu na godinu ranije više za 8,5 miliona KM ili 1%.

U odnosu na 2018. godinu, u Federaciji BiH u 2019. godini, zabilježen je rast u niskogradnji za 3% ili 14,1 miliona KM, ali je istovremeno ostvaren pad u visokogradnji od 1,4%, odnosno 5,5 miliona KM. U visokogradnji je zabilježen rast u izgradnji stanova, gdje je ukupan broj završenih stanova iznosio 1.252, što je u odnosu na 2018. godinu više za 8,3%. Ukupna površina završenih stanova u Federaciji BiH iznosila je 73.691 kvadratnih metara, što je u odnosu na 2018. godinu više za 10,6%. Od ukupne vrijednosti građevinskih radova, na niskogradnju se odnosilo 54,9% (482,9 miliona KM), dok je ostatak od 45,1% (397,5 miliona KM) radova ostvaren u visokogradnji.

Ukupna vrijednost ugovorenih građevinskih radova u inozemstvu, u 2019. godini, iznosila je 256,5 miliona KM, što je u odnosu na 2018. godinu manje za 1,1% ili 2,8 miliona KM. Od ugovorene vrijednosti realizovano je 43,1% ili 110,5 miliona KM, što je za 2% više u odnosu na godinu ranije.

¹² Stanje privrede u Kantonu Sarajevo u 2019. godini, Privredna komora KS

Realizacija poslova odnosi se na oblast niskogradnje u iznosu od 68,9 miliona KM ili 62,4% i na visokogradnju u iznosu 41,5 miliona KM ili 37,6%. Ukupni poslovi visokogradnje u iznosu od 41,5 miliona KM izvršeni su u Evropi. U Evropi je realizovano 91,3% poslova niskogradnje (63 miliona KM), dok je preostalih 8,7% realizovano u Africi (5,9 miliona KM). Prosječan broj radnika na gradilištima u inozemstvu u 2019. godini iznosio je 459 od čega se 422 odnosilo na radnike iz Federacije BiH. U odnosu na 2018. godinu, broj zaposlenih bh radnika na gradilištima u inozemstvu smanjio se za 45 radnika.

Kao što se vidi iz prezentiranih podataka, najznačajnija zastupljenost FBiH građevinske operative je u zemljama EU, gdje prednjači Hrvatska sa 27,2% ukupno ostvarene vrijednosti izvršenih radova u inozemstvu, a slijede je Njemačka sa 18,2%, Austrija sa 5,8%, i Slovenija sa 3,1%. U zemljama regiona, građevinski radovi FBiH građevinara su izvođeni u Crnoj Gori, na koju se odnosi 29% ukupno ostvarene vrijednosti u 2019. godini, te u Srbiji sa 10,5% učešća u ukupno ostvarenoj vrijednosti izvršenih građevinskih radova. Poslovi niskogradnje su najviše zastupljeni u Crnoj Gori, Hrvatskoj i Afričkim zemljama, dok su radovi u oblasti visokogradnje najviše izvođeni u Hrvatskoj, Njemačkoj i Srbiji.

Prema podacima FIA-e, u 2018. godini u sektoru građevinarstva u KS registrovano je 496 preduzeća, što je za 70 preduzeća, odnosno 16,4% više u odnosu na 2014. godinu. U 2018. godini u građevinarstvu je bilo zaposleno 6.117 osoba, što je za 15,3% manje nego 2014. godine.

Ostvareni prihodi za 2018. godinu su iznosili 768 miliona KM i u odnosu na 2014. godinu smanjeni su za 18,9% što ukazuje na smanjenu poslovnu aktivnost ovog područja. Poslovni rashodi su iznosili su 715 miliona i odnosu na 2014. godinu su smanjeni za 22,3%.

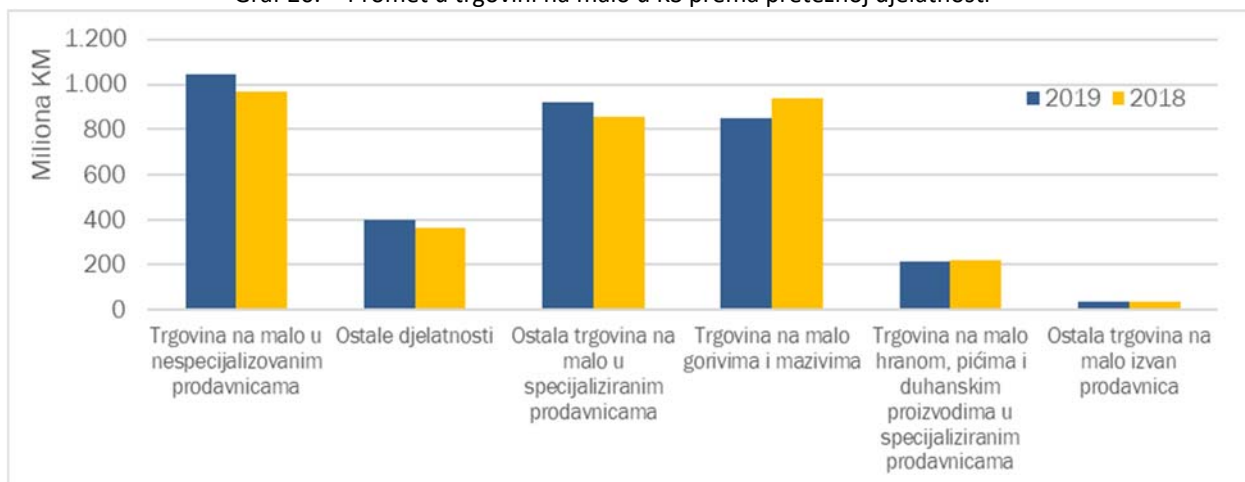
Poslovni subjekti iz oblasti građevinarstva učestvuju sa 6,5% u ukupnom broju poslovnih subjekata na području Kantona Sarajevo. Neto dobit ove djelatnosti u 2018. godini iznosila je 60,6 miliona KM i u odnosu na 2014. godinu bilježi povećanje i to za 18,1%. Učešće neto dobiti u ukupnoj neto dobiti na području Kantona Sarajeva iznosila je 5,8%, učešće prihoda 4,0% i rashodi 4,0%. U 2018. godini ostvaren je gubitak od 100,4 miliona KM što bilježi povećanje u odnosu na 2014. godinu čak 5,9 puta kad je gubitak iznosio 17,9 miliona KM. Broj zaposlenih u ovoj oblasti učestvuje sa 5,5% u ukupnom broju zaposlenih na području Kantona Sarajevo.

4.5.4 Trgovina¹³

U trgovini na malo, na području Kantona Sarajevo u 2019. godini, ostvareno je 3,4 milijarde KM prometa (bez PDV-a), što je za 2,5% više u odnosu na promet ostvaren u 2018. godini. Ova stopa je prije svega rezultat povećanja prometa od prodaje alkohola i drugih pića (19,9%), zatim hljeba i peciva (6,6%), motornih goriva i maziva (4,4%), ostalih živežnih namirnica (3,9%), te duhanskih proizvoda (1,5%). Od trgovačkih struka, u kojima je zabilježen pad prometa u maloprodaji u 2019. godini u odnosu na 2018. godinu, izdvaja se pad prometa od 11,7% kod prodaje kozmetičkih proizvoda, zatim smanjenje prometa u nespecijalizovanim prodavnicama za 16,3%, smanjenje prometa od prodaje knjiga i časopisa za 19,7%, te pad prometa od 5,9% u apotekama i trgovinama sa medicinskim i ortopedskim proizvodima.

¹³ Stanje privrede u Kantonu Sarajevo u 2019. godini, Privredna komora KS

Graf 20. Promet u trgovini na malo u KS prema pretežnoj djelatnosti

Izvor: Zavod za informatiku i statistiku KS

Trgovina je po broju zaposlenih, poslovnom prihodu i neto dobiti prva djelatnost u Kantonu Sarajevo, sa najvećim izdavanjima za javne potrebe na ime poreza i doprinosa. U trgovini na veliko i na malo u Kantonu Sarajevo u decembru 2019. godine, ukupno je bilo zaposleno 28.803 radnika, čija je prosječna neto plaća u istom mjesecu iznosila 897 KM, a u bruto iznosu sa doprinosima i porezom na plaću 1.384 KM. Nažalost, trgovina je jedna od privrednih grana sa najnižom prosječnom plaćom, koja je za 256 KM manja od prosječne isplaćene plaće u Kantona Sarajevo u 2019. godini. U odnosu na godinu ranije, broj radnika u trgovinama u 2019. godini se povećao za 528 radnih mjesta (1,9%), dok je prosječna neto plaća viša za 56 KM.

U 2018. godini, u oblasti trgovine na veliko i malo, FIA-i je svoje završne finansijske izvještaje predalo 2.415 privredna subjekta, što je za 11,2% više u odnosu na 2014. godinu. U ovom sektoru je zaposleno 29.702 lica, što bilježi rast u odnosu na 2014. godinu za 19,0%.

U 2018. godini evidentirani su ukupni prihodi u iznosu od 9,3 milijarde KM, što je više za 9,4% u odnosu na 2014. godinu. Poslovni rashodi su iznosili su oko 9,1 milijarda KM i veći su za 8,1% u odnosu na 2014. godinu.

Prema ovim podacima poslovni subjekti iz oblasti trgovine imaju najveće učešće od 31,4% u ukupnom broju poslovnih subjekata na području Kantona Sarajevo. Učešće ukupnog prihoda ostvarenog na području Kantona Sarajevo iz oblasti trgovine je 49,7% i čini najveći dio ukupno ostvarenih prihoda, značajno učešće ove oblasti od 28,8% je i u ukupnoj neto dobiti ostvarenoj u Kantonu Sarajevo u 2018. godini. Ostvareni gubitak u 2018. godini iznosio je 302,8 miliona KM i u odnosu na 2014. godinu je veći čak 2,7 puta. Od ukupnog broja zaposlenih na području Kantona Sarajevo najviše je zaposleno u oblasti trgovine 29.702 ili 26,7% učešća.

S obzirom da je trgovina je najznačajnija djelatnost u Kantonu Sarajevo i po broju zaposlenih i ostvarenoj neto dobiti onda se posebna pažnja treba posvetiti mjerama prevencije i zaštite iste od negativnih efekata COVID-19 pandemije. Naime, prema posljednjim prognozama OECD-a14 iz juna ove godine trgovina je jedna od najpogođenijih djelatnosti pogotovo kada je riječ o međunarodnoj razmjeni te je izuzetno važno raditi na definisanju mjera koje će ublažiti te posljedice. S druge strane, tržište se uslijed prinudnog prekida lanaca opskrbe (u vrijeme lockdown-a) suočilo s nedostatkom pojedinih roba pa bi se u narednom periodu trebalo raditi na podsticanju domaće proizvodnje te stimulisanju potrošnje kao adekvatnog odgovora na postojeću krizu.

¹⁴ <http://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/covid-19-and-international-trade-issues-and-actions-494da2fa/>

4.5.5 Prijevoz

U 2019. godini u KS broj pređenih kilometara vozila u cestovnom prijevozu robe povećan više od 2 puta u odnosu na 2014. godinu. Ipak, u odnosu na 2018. broj pređenih kilometara je smanjen za oko 17,0%. Prosječna stopa rasta za period 2014.-2019. godine iznosila je 18,1%. Količina prevezene robe u cestovnom prijevozu u 2019. godini je veća za tri puta u odnosu na 2014. godinu, a prosječna stopa rasta za period 2014.-2019. godine je iznosila 21,0%.

Broj prevezenih putnika u cestovnom prijevozu u 2019. godini povećan je za 3,5% u odnosu na 2014. godinu, a u periodu 2014.-2019. godina rastao je po prosječnoj stopi od 0,6%.

U gradskom i prigradskom prijevozu u KS, u periodu 2014.-2019. godine, ukupan broj pređenih kilometara imao je trend rasta po prosječnoj stopi od 0,45%. U 2019. godini je broj pređenih kilometara za 2,7% veći u odnosu na 2014. godinu, a za 1,6% veći u odnosu na 2018. godinu. Broj prevezenih putnika u gradskom i prigradskom saobraćaju u 2019. godini manji je za 6,3% u odnosu na 2014. godinu.

Tabela 66. Prijevoz putnika i robe u Kantonu Sarajevo u periodu 2014-2019.

Vrste prijevoza	2014	2015	2016	2017	2018	2019
CESTOVNI PRIJEVOZ ROBE						
Pređeni kilometri vozila, (u 000)	4.466	5.103	5.784	16.295	14.430	11.974
Prevezeno tona robe, (u 000)	31	32	34	165	127	97
Tonski kilometri, (u 000)	28.062	32.548	49.590	154.477	125.222	110.337
CESTOVNI PRIJEVOZ PUTNIKA						
Pređeni kilometri vozila (u 000)	12.248	12.297	12.259	12.930	13.017	13.124
Prevezeni putnici (u 000)	2.555	2.545	2.551	2.575	2.628	2.645
Putnički kilometri (u 000)	271.979	277.669	277.290	275.745	272.935	265.619
GRADSKO-PRIGRADSKI PRIJEVOZ						
Pređeni kilometri ukupno, u hilj./tis.	12.061	11.949	11.928	11.953	12.199	12.392
Tramvaji	2.318	2.291	2.168	2.060	2.287	2.220
Autobusi	8.247	8.155	8.132	8.381	8.631	8.792
Trolejbusi	1.496	1.503	1.628	1.512	1.281	1.380
Prevezeni putnici, u hilj./tis.	96.465	95.876	95.487	94.230	93.396	90.356
Tramvaji	42.857	42.844	42.396	41.861	41.795	39.420
Autobusi	37.146	36.563	36.797	36.280	37.176	36.674
Trolejbusi	16.462	16.469	16.294	16.089	14.425	14.262

Izvor: Federalni zavod za statistiku, Kanton Sarajevo u brojkama, Sarajevo

U 2019. godini, ukupan broj registriranih cestovnih motornih i priključnih vozila u KS povećan za 4,0% u odnosu na 2018. godinu. Povećanje je vezano za rast svih kategorija, osim autobusa gdje je zabilježeno smanjenje u 2019. godini u odnosu na prethodnu za 1,4%.

Međutim, ukoliko posmatramo starost vozila, dolazimo do zaključka da se starosna struktura vozila pogoršala u odnosu na prošlu godinu, jer je smanjen broj vozila starosti 1-2 godine, a povećan je broj vozila starosti od 15 i više godina. Pogoršanje starosne strukture vozila je naročito izraženo u grupi putničkih vozila, što u krajnjem slučaju ima negativna uticaj na čovjeka, sigurnost saobraćaja i okoliš.

Tabela 67. Registrirana cestovna motorna i priključna vozila prema godinama starosti u Kantonu Sarajevo u period 2018-2019.

Starost vozila	Ukupno	Putnička vozila	Autobusi	Teretna vozila	Motocikli	Ostala vozila
2018						
Ukupno	148.633	134.191	508	12.034	1.595	305
do 1 godine	3.136	2.526	10	479	73	48
1-2	4.000	3.189	32	668	84	27
3-5	10.440	8.699	27	1.505	194	15
6-10	25.741	22.787	81	2.501	349	23
11-15	46.068	41.701	153	3.638	511	65
15+	59.248	55.289	205	3.243	384	127
2019						
Ukupno	154.595	139.172	501	12.472	2.068	382
do 1 godine	3.103	2.450	13	511	90	39
1-2	3.950	3.158	16	636	98	42
3-5	12.127	9.975	53	1.808	255	36
6-10	26.889	23.604	82	2.705	464	34
11-15	45.525	41.256	141	3.420	629	79
15+	63.001	58.729	196	3.392	532	152

Izvor: Federalni zavod za statistiku, Kanton Sarajevo u brojkama

U posmatranom periodu broj vozila se iz godine u godinu povećavao, pa tako da je u 2019. godini u odnosu na 2014. broj vozila povećan za 18,6%. Najveću stopu rasta bilježe motocikli (10,1%), dok broj putničkih vozila rastao je po stopi 2,9% u periodu od 2014-2019. godine.

Tabela 68. Registrirana cestovna motorna i priključna vozila u periodu 2014-2019.

Godine	Ukupno	Putnička vozila	Autobusi	Teretna vozila	Motocikli	Ostala vozila
2014	130.347	117.116	455	10.906	1.164	706
2015	134.301	120.981	445	11.338	1.153	384
2016	140.204	126.554	471	11.465	1.250	464
2017	143.915	129.690	477	11.991	1.394	363
2018	148.633	134.191	508	12.034	1.595	305
2019	154.595	139.172	501	12.472	2.068	382
Index 2019/2014	118,6	118,8	110,1	114,4	177,7	54,1
Stopa rasta 2014-2019	2,9	2,9	1,6	2,3	10,1	-9,7

Izvor: Federalni zavod za statistiku, Kanton Sarajevo u brojkama

U 2018. godini, prema podacima FIA-e, u ovom sektoru je registrovano 286 preduzeća, što je više za 12,2% u odnosu na 2014. godinu. Broj zaposlenih iznosio je 10.827 i u odnosu na 2014. godinu bilježi smanjenje za 1,6%.

U 2018. godini područje prijevoza i skladištenja je ostvarilo prihode u iznosu od 832,5 miliona KM, što je više za 9,2% u odnosu na 2014. u godinu. Poslovni rashodi su iznosili su 823 miliona i povećani su za 2,7% u odnosu na 2014. godinu.

Prema ovim podacima poslovni subjekti iz oblasti prijevoza i skladištenja imaju učešće od 3,7% u ukupnom broju poslovnih subjekata na području Kantona Sarajevo. Također, značajno je učešće od 4,4% u ukupnom prihodu i 4,3% neto dobiti ostvarenoj na području Kantona Sarajevo. Broj zaposlenih u ovoj oblasti učestvuje sa 9,7% u ukupnom broju zaposlenih na području Kantona Sarajevo.

Kada je riječ o posljedicama COVID-19 pandemije u oblasti prevoza, prvi značajni gubici osjetili su već u vrijeme prvog vala pandemije i lockdown-a u većini evropskih zemalja, pa tako i zemalja regije. Još tada je zatvaranjem međunarodnih granica došlo do blokada i usporavanja međunarodne razmjene i kretanja putnika. Također, od 30-tog marta svi aerodromi u BiH su zatvoreni. Sve je to uticalo na smanjenje obima prevoza putnika i roba, a samim tim i na smanjenje obima vanjskotrgovinske razmjene.

4.5.6 Turizam

Turizam je dinamična industrija sa izuzetno fragmentiranim lancem vrijednosti. Turizam je industrija koja ima najveće efekte na nacionalnu ekonomiju i po prirodi svog djelovanja turizam je integrator čitavog niza pratećih sektora. Efekti turizma su višestruki i odnose se na rast zaposlenosti i investicija, rast prihoda (izvoza), promocija države i opći rast standarda i kvaliteta života stanovništva.

U proteklih šest decenija, turizam konstantno raste i diverzificira se, te je jedna od najvećih i najbrže rastućih industrija u svijetu. Turizam učestvuje sa 3,8% u svjetskom BDP, zapošljava oko 8,3% zaposlenih u svijetu, učestvuje sa 12% u svjetskom izvozu robe i usluga i apsorbuje 9,4% ukupnih investicija u svijetu.

Prema podacima WTTC turistički sektor u BiH ostvario je ukupni doprinos od 10,2% BDP-u, 12,03% ukupnom zapošljavanju i 14,4% izvozu u 2018. godini.

Turizam je sredstvo valorizacije prirodnih i stvorenih vrijednosti i kulturno-historijske baštine, valorizacije krajolika i osobenosti pejzaža, odnosno valorizacije komparativnih i konkurentskih prednosti prirodnih i stvorenih vrijednosti. Pored svih pozitivnih razvojnih efekata turizma, turizam proizvodi i negativne efekte na društvo i okoliš. Izazov u razvoju turizma je stoga kako uskladiti ekonomske, društvene i okolišne ciljeve na principima održivog turizma. Stoga u narednom periodu je potrebno raditi na promjeni narativa u KS i u BiH u smislu razvoja turizma. Sadašnji fokus razvoja turizma je na ekonomskim efektima, a ne na društvenim i okolinskim ciljevima. Stoga se u narativ, ali i u praksu, treba uvoditi pojam održivi razvoj turizma, nasuprot razvoja turizma.

Za razvoj turizma nije dovoljno imati samo turistički proizvod. Razvoj turizma zahtjeva sistemski i holistički pristup, strateško planiranje i uključivanje svih interesnih grupa u donošenje odluka. Planiranje, upravljanje i kontrola razvoja destinacije zahtijevaju sistemski i interdisciplinarni pristup, a polazna tačka u razvoju destinacije su potrebe turista koje će biti zadovoljene kroz materijalne i nematerijalne elemente ponude na destinaciji. Destinacijski menadžment je kontinuirani proces u kojem turistički sektor, javna uprava i ostali subjekti usmjeravaju razvoj destinacije sa ciljem ostvarivanja zajedničke željene vizije destinacije. Destinacijski menadžment je rezultat uključivanja različitih sektora, grupa, učesnika i partnera koji zajedničkim radom, svaki iz svoje perspektive, realizuju zajedničke ciljeve pojedine destinacije. U nastavku će biti prezentovani izazovi destinacijskog menadžmenta u KS. Važno je istaći da FBiH od 2014.godine nema zakon o turizmu. Stoga su neki od kantona, uključujući i KS, donijeli kantonalne zakone o turizmu.

Kanton Sarajevo zauzima središnji položaj u Bosni i Hercegovini. Kanton je prostor u kojem se prelama slojevitost istorije i raznolikost kultura. Kanton obiluje bogatstvom kulturno-historijskih i prirodnih vrijednosti: bogatim graditeljskim naslijeđem, historijskim urbanim cjelinama, ljekovitim-termalnim vodama, planinama, šumama i visoravnima, florom i faunom, vodama.

Na području Kantona evidentiran je 891 objekat graditeljske baštine koja je svrstana u devet glavnih vrsta: historijsko memorijalni kompleksi i spomen obilježja, naseljena područja (cjeline), arheološke zone i područja, forifikacione cjeline i vojna arhitektura, objekti stambene arhitekture, javni objekti, privredni objekti, sakralni objekti, groblja i nadgrobnih spomenici. Najznačajnija cjelina graditeljskog naslijeđa je gradsko jezgro, kao i ambijentalne cjeline gradskih mahala kao urbane cjeline izvan gradskog jezgra. Ruralne cjeline predstavljaju vrijednost koja je registrovana i prezentirana razvojem seoskog turizma i uopšte unaprijeđenjem kvaliteta života u vangradskim područjima.

Turistički razvoj na području Kantona Sarajevo zasnovan je na njegovim izrazitim prirodnim i društvenim potencijala koji čine jedinstvenu turističku destinacionu osnovu. Može se konstatovati da Kanton Sarajevo ima izuzetne pretpostavke za razvoj praktično svih oblika turizma što omogućava trajanje turističke sezone tokom cijele godine, ali se potencijal ne koristi na adekvatan način. Stoga je jedno od osnovnih obilježja turizma u kantonu visoko izražena sezonalnost uz kratke boravke turista. Kratki boravci turista su također posljedica megatrendova u turizmu gdje turisti putuju češće tokom godine, ali se zadržavaju kraće. Tako da je i KS destinacija kratkih boravaka – city breaks od 2-3 noćenja.

Posebno obilježje prostoru daje Sarajevo, kao glavni grad Bosne i Hercegovine, što daje dodatni impuls razvoju turizma kantona u kontekstu turizma glavnih gradova, a posebno zbog raspoloživosti aerodroma, željezničke infrastrukture i putne infrastrukture (autoput Vc i tranzitni koridor). Sarajevo je i mjesto olimpijskog naslijeđa, koje se ne valorizuje na adekvatan način.

Pravci u kojim se može razvijati turizam se odnose na povećanje broja dolazaka, produženje dužine boravka, ali i povećanja turističke potrošnje na destinaciji. BiH se može smatrati relativno jeftinom destinacijom. Npr. prema WTTC strani turista u BiH troši tri puta manje nego u Sloveniji, kao i domaći turista.

Skoro svi problemi i izazovi sa kojima se suočava turizam u BiH se reflektuju i na razvoj turizma u Kantonu Sarajevo. Situaciju u razvoju turizma u BiH najbolje opisuje T&T (Travel & Tourism) indeks Svjetskog ekonomskog foruma.

Prema T&T indeksu 2019, BiH se nalazi na 104. mjestu od 140 zemalja po prioritizaciji putovanja i turizma. Ovaj sintetički indeks sastoji se od:

- Prioritizacija turističke industrije od strane vlada – pozicija 131 (123 u 2017. godini)
- Vladini izdaci za T&T (% državnog budžeta) – pozicija 129 (124 u 2017. godini)
- Efikasnost marketinga i brendiranja za privlačenje turista – pozicija 118 (114 u 2017. godini)
- Sveobuhvatnost godišnjih podataka o T&T-u – pozicija 59 (85 u 2017. godini)
- Pravovremenost pružanja mjesečnih / kvartalnih T&T podataka – pozicija 54 (53 u 2017. godini)

Okruženje za poslovanje, uključujući turizam, nije povoljno. Prema WEF T&T indeksu 2019., BiH se nalazi na 134. poziciji od 140 zemalja po kvaliteti poslovnog okruženja što je u skladu i sa Doing Business Report Svjetske banke. Unapređenje poslovnog okruženja povećalo bi nivo aktivnosti i unapređenje preduzetništva, što je vrlo važno za male biznise koji su pod uticajem sezonalnosti i lokalnog opsega poslovanja. Neki od problema koje bi trebalo riješiti vezani su za regulaciju rada turističkih vodiča, prijevoz, kratkoročno iznajmljivanje objekata (posebno putem digitalnih platformi), seoskih domaćinstava, itd. Javni sektor mora kreirati efikasan okvir za razvoj biznisa i turizma, odnosno business enabling environment i tourism enabling environment.

Kultura je uvijek na vrhu liste razloga za dolazak u BiH, ali treba napraviti pomak ka organizaciji festivala i manifestacija kao visoko profitabilnih turističkih segmenata (MICE). MICE segment može poboljšati situaciju u turizmu i produžiti sezonu na cijelu godinu. Sarajevo Film Festival odličan je primjer i može poslužiti kao model za organizaciju manifestacija u KS, ali za to je potrebna podrška javnog sektora. Destinacije bogate kulturom, historijom i prirodom i lako dostupne kao što je KS u BiH imaju dobre preduslove za razvoj MICE segmenta koji je u KS nedovoljno razvijen iako već nekoliko godina implementiraju investicioni projekti u MICE infrastrukturu. Osim kulturnog i MICE segmenata postoji čitav niz oblika turizma koje je moguće i potrebno razvijati – zimski, planinski, outdoor, ruralni, zdravstveni, gastro, sportski, mračni, itd. Potencijal za razvoj turizma pruža i dijaspora. Jedan od obećavajućih elemenata koji bi mogao podržati razvoj turizma je UNESCO i World Heritage Sites. UNESCO znak je odličan alat za promociju i generiranje posjeta. Stoga je potrebno raditi na inicijativama koje će omogućiti apliciranje materijalne i nematerijalne baštine KS za UNESCO.

Prema istraživanju (2017.) za potrebe izrade Strategije općine Stari Grad Sarajevo, a u cilju procjene odabranih elemenata uspješnosti djelovanja destinacije i ocjene potencijala za razvoj. Faktori koji su ocjenjivani su bazirani na relevantnoj literaturi o razvoju turističkih destinacija. U ispitivanju je učestvovalo 128 ispitanika - stakeholder-a za razvoj turizma općine Stari Grad, a sumirani nalazi su prikazani u narednoj tabeli. Faktori su ocjenjivani ocjenama od 1 (najmanje) do 5 (najviše). Podatke prikupljene na ovaj način ne možemo smatrati reprezentativnim nego izviđajnim.

Tabela 69. Uspješnost djelovanja destinacije i ocjene potencijala za razvoj

Faktori	Min. ocjena	Maks. ocjena	Prosjek	Mod	Medijan
Dostupnost					
Mogućnost lakog pristupa atrakcijama	1	5	3,0	3	3
Dostupnost javnog prevoza	1	5	3,0	3	3
Ukupna razvijenost taksi i djelatnosti prevoza	1	5	2,9	3	3
Dostupnost destinacije avio saobraćajem	1	5	2,9	3	3
Ukupna razvijenost putne infrastrukture	1	5	2,4	3	3
Dostupnost destinacije željeznicom	1	5	2,0	1	2
Raspoloživost parking mjesta	1	4	1,7	1	2
Komunalna infrastruktura					
Kvalitet vode	1	5	3,4	3	3
Kvalitet zraka	1	5	2,7	3	3
Uređenost javnih površina	1	4	2,4	3	2,5
Prikupljanje i upravljanje otpadom	1	5	2,2	3	2
Čistoća okoliša	1	4	2,2	3	2
Kanalizacija i sistem odvodnje	1	5	2,2	2	2
Usluge vodovoda i snabdijevanje vodom	1	5	1,9	1	2
Ljudski potencijali					
Gostoljubivost lokalnog stanovništva	1	5	3,8	4	4
Poznavanje stranih jezika zaposlenih u turizmu	1	5	3,1	3	3
Ocjena kvaliteta stručnog kadra u turizmu	1	5	2,4	3	3
Raspoloživost stručne radne snage u turizmu	1	5	2,3	3	2
Opšti nivo educiranosti stručnog kadra u turizmu	1	5	2,2	3	2
Raspoloživost stručnih osoba sa upravljačkim i menadžerskim znanjima u turizmu	1	4	2,2	3	2
Marketing i promocija destinacije					
Opšti dojam o ponudi turističke destinacije	1	5	2,6	3	3
Atraktivnost paketa sadašnje turističke ponude destinacije	1	4	2,5	3	3
Saradnja sa turističkim agencijama i operaterima van destinacije	1	5	2,5	3	3
Korištenje online promocije turističke destinacije	1	5	2,4	3	3
Ocjena ukupnog kvaliteta dosadašnjih promotivnih aktivnosti destinacije	1	5	2,4	3	3
Postojanje incoming turističkih agencija u destinaciji	1	5	2,3	3	3
Ocjena uspješnosti prodaje destinacije	1	4	2,3	3	2
Integracija turističke ponude destinacije	1	5	2,3	3	3
Korištenje društvenih medija u svrhu promocije destinacije	1	5	2,3	3	2
Raznolikost i kvalitet korištenih promotivnih materijala destinacije	1	4	2,3	3	2
Postojeći nivo znanja o potrebama turista	1	4	2,2	3	2
Kvalitet turističke signalizacije	1	4	2,0	2	2

Faktori	Min. ocjena	Maks. ocjena	Prosjeak	Mod	Medijan
Kvalitet rada i podrške od strane turističke zajednice	1	4	2,0	1	2
Objekti, hrana i piće					
Raspoloživost ugostiteljskih objekata	3	5	4,1	5	4
Kvalitet i raznovrsnost hrane	2	5	3,9	4	4
Kvalitet i raznovrsnost pića	1	5	3,8	5	4
Raznolikost i originalnost ukupne ugostiteljske ponude	1	5	3,4	4	4
Čistoća i urednost ugostiteljskih objekata	1	5	3,4	3	3
Gostoprimstvo osoblja u ugostiteljskim objektima	1	5	3,4	3	3
Raspoloživost ponude autentične hrane i pića	1	5	3,0	3	3
Stručnost osoblja u ugostiteljskim objektima	1	5	2,9	3	3
Korištenje domaće/lokalno proizvedene hrane i pića	1	5	2,8	3	3
Okruženje					
Ocjena potencijala za budući razvoj turističke destinacije	1	5	3,8	5	4
Interes lokalnih preduzetnika za razvoj turističkog biznisa	1	5	3,0	4	3
Poznavanje stranih jezika službenika koji komuniciraju sa turistima	1	4	2,8	3	3
Ocjena poslovnog ambijenta za razvoj turističkog biznisa	1	5	2,6	3	3
Poznavanje stranih jezika stanovništva	1	4	2,5	3	3
Inovativnost preduzetnika u razvoju turizma	1	4	2,5	3	3
Ocjena sistema zdravstvene zaštite turista	1	5	2,4	3	2
Sigurnost turista u destinaciji	1	4	2,3	3	2
Ukupna ocjena dosadašnjeg upravljanja destinacijom	1	4	2,3	3	2
Posvećenost lokalne uprave razvoju turizma	1	5	2,3	2	2
Usklađenost ponude sa standardima kvalitete	1	5	2,2	3	2
Ocjena nivoa zaštite okoline	1	4	2,1	3	2
Saradnja turizma sa drugim sektorima privrede	1	4	2,0	2	2
Saradnja privatnog i javnog sektora u destinaciji	1	5	2,0	2	2
Turističke usluge					
Kulturna ponuda (npr. muzeji, galerije, itd)	1	5	3,3	3	3
Raspoloživost trgovina i mogućnosti za shopping	1	5	3,3	3	3
Raspoloživost autentičnih suvenira i starih zanata	1	5	3,2	3	3
Postojanje i raznolikost kulturnih manifestacija i događaja	1	5	2,8	3	3
Raspoloživost zabavnih sadržaja	1	5	2,6	3	3
Raspoloživost pješačkih staza	1	5	2,3	2	2
Raspoloživost sadržaja za avanturističke i outdoor aktivnosti	1	5	2,3	2	2
Raspoloživost sportsko-rekreativnih sadržaja	1	4	2,1	2	2
Raspoloživost biciklističkih staza	1	4	2,1	1	2
Smještajni kapaciteti					
Brojnost smještajnih kapaciteta	2	5	3,7	3	4
Gostoprimstvo osoblja u smještajnim objektima	2	5	3,7	4	4
Čistoća i urednost smještajnih objekata	1	5	3,4	3	3
Kvalitet smještajnih objekata	1	5	3,4	3	3

Faktori	Min. ocjena	Maks. ocjena	Prosjeak	Mod	Medijan
Kvalitet usluge u smještajnim objektima	1	5	3,2	3	3
Stručnost osoblja u smještajnim objektima	1	5	2,9	3	3
Dodatne usluge u smještajnim objektima (npr. wellness, spa, itd)	1	5	2,8	3	3
Turistički potencijali					
Bogatstvo kulturne baštine destinacije	2	5	4,1	5	5
Brojnost i raspoloživost historijskih spomenika	2	5	4,0	5	4
Brojnost i raspoloživost prirodnih atrakcija	2	5	3,6	3	4
Raznovrsnost turističkih atrakcija	1	5	3,3	3	3

S druge strane, važno je analizirati i stav lokalnog stanovništva prema razvoju turizma. Prema istraživanju (2018) lokalno stanovništvo u Kantonu Sarajevo i BiH ima pozitivne stavove prema razvoju turizma, ali i uviđa da postoje problemi u upravljanju turizmom kao sistemom.

BiH prepoznaju i posjećuju turisti iz regije sa kojom BiH dijeli kulturu i historiju. BiH se može smatrati i tržištem u nastajanju za turiste iz EU. Unatoč blizini tržištima EU, BiH nije dovoljno poznata turistima i nije toliko popularna zahvaljujući nedovoljnim, nesistemskim i neefikasnim aktivnostima promocije i brendiranja, te nedovoljnim opcijama za putovanja (direktni letovi, niskotarifni prijevoznici, autoceste, željeznica).

BiH je postala popularna među turistima iz zaljevske regije koji su intenzivno dolazili u BiH nakon 2015. godine. Prema istraživanju (2017), turisti iz zemalja zaliva regije ostaju duže (obično dolaze u grupama – s porodicom) - osam dana i troše više u odnosu na ostale turiste - 300 EUR u odnosu na 134 EUR (prosječna potrošnja po osobi dnevno). Skoro 50% turista iz zaljevske regije dolazi na duži boravak. U porastu je i trend ulaganja u turizam u resorte širom BiH koja su od 2015. najviše namijenjena turistima iz zaljevske regije. Zanimljivo je da turisti iz zaljevske regije i Turske uglavnom koriste usluge turističkih agencija za dolazak u BiH. Oko dvije trećine turista u KS organizuje putovanje putem Interneta.

Zahvaljujući atraktivnosti takozvanih "balkanskih ruta", BiH je sve popularnija za turiste sa long haul tržišta - Kine, Koreje, Malezije, Indonezije itd. koji obično ostanu vrlo kratko (1-2 noćenja) i čije je putovanje organizovano od strane turoperatora i agencija iz inostranstva. Pružaoci turističkih usluga iz BiH u ovom slučaju čine vrlo mali postotak vrijednosti cjelokupnog paketa, jer djeluju samo kao podizvođači za turooperatore iz inostranstva. Prevoz organiziraju i agencije iz inostranstva (obično kompanije s početne tačke putovanja). Neke agencije iz BiH samostalno organiziraju turističke aranžmane za long haul turiste, ali na tržištu i dalje dominiraju kompanije iz inostranstva.

Prema nalazima radionica sa interesnim grupama, osnova za razvoj turizma KS su:

- važnost i uloga glavnog grada,
- rast broja dolazaka turista u FBiH i Kantonu Sarajevo- Kanton Sarajevo generiše oko 50% dolazaka i noćenja turista u Federaciji BiH,
- geografski položaj i dobra povezanost sa drugim gradovima i regijama,
- blizina velikih emitivnih tržišta,
- jedinstveno kulturno-historijsko naslijeđe i nacionalni spomenici, odnosno materijalna i nematerijalna kulturna baština,
- prirodni resursi,
- poznatost grada Sarajeva u regiji,
- Bačaršija kao posebna atrakcija i simbol,
- gostoljubivost stanovništva,
- hrana,
- mogućnost razvoja specifičnih oblika turizma za određene ciljne grupe,

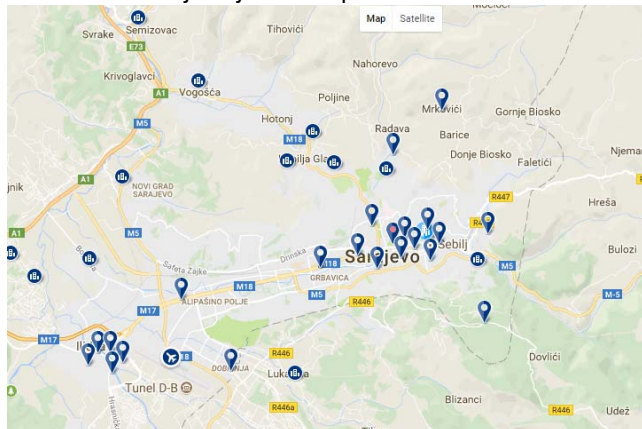
- zanati,
- događaji i manifestacije (Sarajevo film festival, Jazz fest, MESS, Sarajevska zima, itd),
- komplementarna ponuda drugih općina i drugih mjesta u okolini (banje, zdravstveni turizam, kongresni turizam, zimski turizam, planinski turizam, eko turizam, itd),
- UNESCO lista.

Kao nedostaci su, između ostalog, navedeni:

- turistička infrastruktura kvalitetom u ozbiljnoj mjeri nije na nivou očekivanja turista,
- uređenost destinacije,
- siva ekonomija,
- sezonalnost i kratko zadržavanje turista,
- pitanje i preplitanje nadležnosti i neefikasno upravljanje destinacijom,
- postojeći sistem ne može se pratiti sa stajališta službene statistike obzirom na velik broj neprijavljenih noćenja,
- promocija destinacije ne zadovoljava potrebe,
- brojnost i mogućnost razvoja kadrova u turizmu i njihovih znanja kadrova u turizmu,
- nedovoljna razvijenost i odumiranje zanata,
- kvalitet ukupne turističke ponude je na nižem nivou od objektivno mogućih.

Na području KS, krajem 2019. godine, bilo je 171 poslovnih jedinica sa smještajnim kapacitetima. To je za 106 poslovnih jedinica više nego 2014. godine, što rezultira prosječnom stopom rasta od 17,5%. Najviše je poslovnih jedinica u općinama Stari Grad (46,8%) i Centar (17,5), a najmanje u Trnovu 1,2%. U 2019. U Gradu Sarajevu smješteno je 77,0% poslovnih jedinica, a prosječna godišnja stopa rasta od 2014. do 2019. godine je 19,1%.

Slika 6. Distribucija objekata na prostoru Kantona

Izvor: Booking.com

KS u 2019. godini, u smještajnim kapacitetima raspolaže sa 6.053 soba sa 13.529 ležaja. U Kantonu u odnosu na 2014. godinu, broj ležaja se povećao za 7.870, odnosno prosječno godišnje po stopi od 15,6%. U 2019. najveći broj ležaja je u općini Ilidža (5.204), čije učešće u ukupnom broju ležaja Kantona iznosi 38,5%, a zatim u općini Stari Grad (2.842) i učestvuje u ukupnom broju ležaja Kantona sa 21,0%. Grad Sarajevo u 2019. godini u smještajnim kapacitetima raspolaže sa 7.628 ležaja, što je 56,4% od ukupnog broja ležaja KS. U posmatranom periodu broj ležaja povećavao se godišnje po stopi od 15,6%.

Tabela 70. Tabela - Smještajni kapaciteti u Kantonu Sarajevo u periodu 2014-2019.

Općina	Broj smještajnih kapaciteta						Stopa rasta 2014-2019 (%)
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	
Stari Grad	24	46	68	88	82	80	22,2
Centar	9	14	19	21	26	30	22,2
Novo Sarajevo	5	5	8	8	9	8	8,1
Novi Grad	8	9	9	12	13	13	8,4
Grad Sarajevo	46	74	104	129	130	131	19,1
Ilidža	16	14	22	26	26	29	10,4
Vogošća	1	3	4	4	4	4	26,0
Hadžići		1	1	2	4	5	
Ilijaš					0		
Trnovo	2	3	3	2	2	2	0,0
Kanton Sarajevo	65	95	134	163	166	171	17,5

Izvor: Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo, „Turizam na području Kantona Sarajevo“

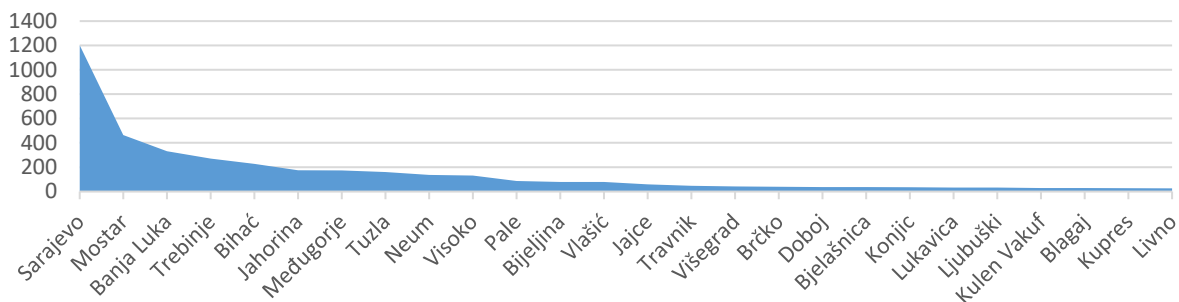
Tabela 71. Broj ležaja u smještajnim kapacitetima u Kantonu Sarajevo u periodu 2014-2019.

Općina	Broj ležaja u smještajnim kapacitetima						Stopa rasta 2014-2019 (%)
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	
Stari Grad	1.138	1.805	2.479	2.903	2.860	2.842	16,5
Centar	792	623	1.495	1.732	2.304	2.524	21,3
Novo Sarajevo	784	747	795	793	813	1.126	6,2
Novi Grad	505	548	730	872	1.008	1.136	14,5
Grad Sarajevo	3.219	3.723	5.499	6.300	6.985	7.628	15,5
Ilidža	2.170	1.993	4.498	4.810	4.890	5.204	15,7
Vogošća	90	287	313	313	192	212	15,3
Hadžići		68	68	233	251	270	
Ilijaš							
Trnovo	180	283	283	175	213	215	3,0
Kanton Sarajevo	5.659	6.354	10.661	11.831	12.531	13.529	15,6

Izvor: Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo, „Turizam na području Kantona Sarajevo“

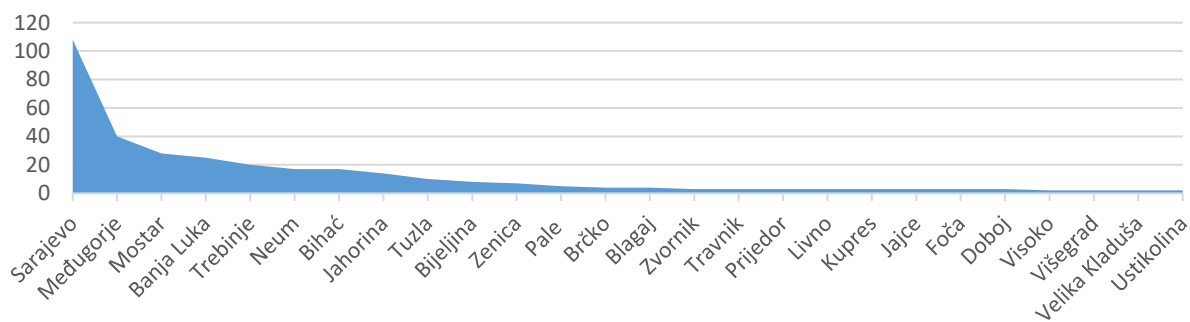
Kada se poredi raspoloživost smještajnih kapaciteta kantona sa ostalim destinacijama u Bosni i Hercegovini kroz analizu ponude na Booking.com, na Booking.com je izlistano 4.699 smještajnih objekata – 2.786 stanova, 485 prenoćišta, 407 hotela, 363 kuće za odmor, 236 vile, 115 B&B, 109 motela, 85 hostela, 23 kampa, 14 resorta, 6 ruralnih domaćinstava, itd. Zahvaljujući platformama kao što su Booking.com i Airbnb.com došlo je do značajnog rasta ponude smještajnih kapaciteta u segmentu short-term rentals, ali koji veoma često djeluju u zoni sive ekonomije. Objekti u Sarajevu predstavljaju 25,6% svih objekata iz Bosne i Hercegovine prikazanih na Booking.com.

Graf 21. Objekti po lokaciji

Izvor: Booking.com

Graf 22. Raspoloživost hotela

Izvor: Booking.com

Iskorištenost kapaciteta (odnos broja noćenja i smještajnih kapaciteta u toku jedne godine) u KS u 2019. godini iznosila je 26,5%. Iskorištenost kapaciteta 2014. godine bila je 27,0%. Prosječna iskorištenost kapaciteta je daleko ispod stepena korištenja kapaciteta u EU koja je prema podacima Eurostata iz 2018.godine 52%.

Ovo proizvodi nekoliko implikacija i pitanja:

- Ako je nivo korištenja kapaciteta na tako niskom nivou, onda je ulaganje u smještajne kapacitete koje je očito posljednjih godina neracionalno i dugoročno neisplativo.
- Ako je nivo korištenja kapaciteta na tako niskom nivou, a ne dolazi do gašenja objekata, očito je da postoji značajna zona sive ekonomije.
- Ako je nivo korištenja kapaciteta na tako niskom nivou, onda će dugoročno doći do izražene konkurencije cijenama, nelojalne konkurencije i snižavanja cijena smještaja.

Tabela 72. Iskorištenost smještajnih kapaciteta u Kantonu Sarajevo u periodu 2014-2019.

Općina	Godina						Stopa rasta 2014-2019 (%)
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	
Stari Grad	32,8	28,8	25,7	26,1	28,6	28,9	-2,1
Centar	15,7	34,5	25,1	32,6	25,5	30,7	11,8
Novo Sarajevo	26,7	31,5	29,4	28,3	31,8	23,9	-1,9
Novi Grad	18,3	16,3	16,3	12,7	12,5	21,9	3,0
Grad Sarajevo	24,8	28,5	24,8	26,3	25,7	27,7	1,8
Iliđža	31,0	36,7	17,4	18,2	23,4	25,7	-3,1
Vogošća	47,4	19,2	19,8	23,4	20,2	11,4	-21,1
Hadžići		6,3	7,6	2,2	16,8	28,2	
Ilijaš							
Trnovo	9,1	16,8	13,7	21,3	15,0	17,9	12,0
Kanton Sarajevo	27,0	29,9	21,1	22,4	24,3	26,5	-0,3

Izvor: Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo, „Turizam na području Kantona Sarajevo“

Prema podacima Finansijsko-informatičke agencije registrovano je 338 preduzeća koja se bave djelatnošću pružanja smještaja te pripreme i usluživanja hrane (hotelijerstvo i ugostiteljstvo) i u 2018. godini ostvarila su prihod od 194 miliona KM i rashod od 177 miliona KM. Ostvarena neto dobit u 2018. godini je veća u odnosu na 2014. godinu za 72,1%. Gubitak u 2018. godini je iznosio 41,3 miliona KM, i veći je skoro 3 puta nego 2014. godine. Broj zaposlenih u hotelijerstvu i ugostiteljstvu u 2018. je 3.848 i povećao se u odnosu na 2014. godinu za 35,8%.

S obzirom da postoje razlike u pokazateljima Federalnog zavoda za statistiku i Turističke zajednice o turističkom prometu u KS, u nastavku će biti prikazani podaci obje institucije. Odstupanja nisu značajna i rezultat su korištene metodologije za prikupljanje podataka. Odstupanja ne utiču na razumijevanje trendova i situacije u turizmu KS.

Turističke statistike treba uzeti sa rezervom zbog prisustva sive ekonomije u turizmu i neevidentiranja turista zbog izbjegavanja plaćanja boravišne takse, ali podaci se mogu smatrati dovoljno pouzdanim za ilustraciju trendova u turizmu. U svakom slučaju, pretpostavka je da je broj dolazaka turista sigurno značajno veći, ali da broj noćenja nije značajno duži.

Prema podacima Federalnog zavoda za statistiku, KS je u 2019. godini posjetilo ukupno 667.756 turista, što je za 349.724 turista više nego 2014. godine kada je Kanton posjetilo 318.320 turista. Broj turista u 2019. godini u odnosu na 2014. godinu povećao se za preko dva puta, a u odnosu na 2018. godinu broj turista je povećan za 17,1%. Od ukupnog broja turista u KS u 2019. godini, domaćih turista je bilo 89.918, odnosno sa učešćem u ukupnom broju 13,5%, dok je stranih turista bilo 577.838, odnosno 86,5%.

Strani turisti u 2019. godini u KS ostvarili su 1.161.304 noćenja, što je preko dva puta više u odnosu na 2014. godinu, a 17,0% više u odnosu na 2018. godinu. Domaći turisti ostvarili su 147.809 noćenja, što je za 47,0% veći broj noćenja u odnosu na 2014. godinu, a za 21,7% više nego u 2018. godini.

U strukturi posjeta stranih turista najviše dolazaka u 2019. godini ostvarili su turisti iz Hrvatske (16,2%), Turske (12,9%), Slovenije (7,3%), Srbije (7,1%) itd.

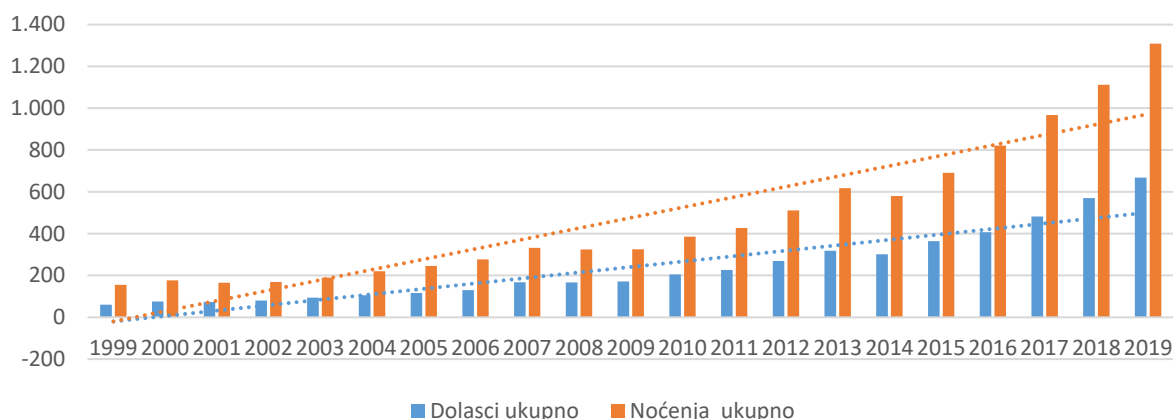
U 2019. godini prosječna dužina boravka stranih turista (odnos broja noćenja i broja turista) u KS je bila 2,1 dana, a domaćih turista 1,6 dana.

Tabela 73. Registrirana noćenja turista u Kantonu Sarajevo prema zemljama prebivališta, u periodu 2014-2019.

Zemlje	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Indeks 2019/2014
Turska	37.623	52.465	55.338	62.724	57.881	47.080	125,1
Hrvatska	35.301	38.086	33.546	39.243	48.743	59.161	167,6
Slovenija	17.341	17.117	17.141	20.067	24.469	26.767	154,4
Srbija	11.950	13.234	14.903	17.826	20.709	25.507	213,4
Njemačka	10.791	11.689	11.738	15.319	20.170	23.566	218,4
Italija	8.459	9.780	10.003	10.481	13.477	16.679	197,2
SAD	8.721	12.504	14.733	17.875	19.446	23.484	269,3
Austrija	8.364	7.834	8.466	9.556	11.243	12.037	143,9
Velika Britanija	5.188	6.001	5.698	7.306	8.842	9.550	184,1
Ostale	45.254	67.877	73.993	91.462	109.638	120.798	266,9
Ukupno	188.992	236.587	245.559	291.859	334.618	364.629	192,9

Izvor: Federalni zavod za statistiku, 2020

Graf 23. Uporedni prikaz dolazaka i noćenja, 1999-2019. u 000

Prema podacima Turističke zajednice KS u 2019. godini turistički promet zabilježio rast broja dolazaka turista za 16,8% ili ukupno 665.489 turista i rast ostvarenog broja noćenja za 22,8% ili ukupno 1.446.534 noćenja. Strani turisti zabilježili su rast broja dolazaka za 16,8% ili 578.869 turista i rast ostvarenog broja noćenja za 21,9% ili 1.280.896 noćenja. Domaći turisti zabilježili su rast broja dolazaka za 17,1% ili 86.620 turista i rast broja ostvarenih noćenja za 29,6% ili 165.638 noćenja.

Tabela 74. Broj dolazaka i noćenja u KS, 2018-2019.

	Turisti			Noćenja		
	2019	2018	Index 19/18	2019	2018	Index 19/18
Strani	578.869	495.750	116,8	1.280.896	1.050.385	121,9
Domaći	86.620	73.951	117,1	165.638	127.853	129,6
Ukupno	665.489	569.701	116,8	1.446.534	1.178.238	122,8

Izvor: Turistička zajednica KS, 2020

Također, prema podacima Turističke zajednice Broj smještajnih objekata iznosi 512, što je za 46,3% više u odnosu na 2018.godinu. Ukupan broj soba iznosi 6.784 i veći je za 11,4%, dok je ukupan broj kreveta 15.444 i veći je za 12,6% u odnosu na 2018.godinu. U 2019. godini evidentirana su 162 nova objekta za smještaj, i to: pet hotela, pet hostela, jedno prenoćište, jedan planinarski dom i 150 objekata ostalog smještaja u domaćinstvu. U ukupnom prometu, dominantno je učešće hotela koji apsorbiraju 92,4% dolazaka i generišu 89,4% noćenja.

Tabela 75. Struktura smještajnih objekata u KS, 2019.

Smještajni objekti	Broj objekata	Broj soba	Broj kreveta	Učešće (%)
Hoteli	105	5.150	10.751	20,5
Omladinski hoteli	2	69	217	0,4
Hotelsko naselje	1	52	120	0,2
Turističko naselje	2	51	273	0,4
Turistički apartmani	1	35	90	0,2
Moteli	7	84	192	1,4
Hosteli	25	165	643	4,9
Pansioni	6	64	163	1,2
Prenoćišta	36	288	734	7,2
Smještaj u domaćinstvu, seosko domaćinstvo	327	826	2.261	63,6
Ukupno	512	6.784	15.444	100,0%

Izvor: Turistička zajednica KS, 2020

Najveći turistički promet u Kantonu Sarajevo odvijao se u Općini Ilidža, u kojoj je ostvareno 39,8% ukupnih dolazaka turista i 42,9% ukupnih noćenja turista.

Tabela 76. Broj turista i noćenja po općinama u KS, 2019.

Općina	Dolasci	(%)	Noćenja	(%)
1. Stari Grad	143.839	21,6	306.026	21,1
2. Centar	141.857	21,3	282.522	19,5
3. Novo Sarajevo	51.610	7,8	118.294	8,3
4. Novi Grad	42.887	6,3	66.344	4,6
5. Ilidža	264.692	39,8	621.513	42,9
6. Vogošća	3.401	0,5	9.365	0,6
7. Hadžići	4.580	0,7	11.903	0,8
8. Trnovo	12.452	1,9	29.578	2,1
9. Ilijaš	153	0,1	989	0,1
Ukupno	665.489	100,0	1.446.534	100,0

Izvor: Turistička zajednica KS, 2020

U strukturi ukupnih dolazaka turista u Kanton Sarajevo 86,9% dolazaka ostvarili su strani turisti, dok je zastupljenost stranih turista u ukupnim noćenjima 88,5%. Prosječna dužina boravka turista iznosila je 2,2 dana, dok su strani turisti u prosjeku ostajali također 2,2 dan. Kanton Sarajevo su u 2019. godini posjetili turisti iz 175 država svijeta.

Tabela 77. Turistička kretanja prema zemlji dolaska, 2018.-2019.

Država	Struktura dolazaka (%)		Država	Struktura noćenja (%)	
	2019	2018		2019	2018
1. Kina	11,4	7,1	3. S. Arabija	10,3	6,4
3. Hrvatska	10,4	10,0	4. Hrvatska	8,8	9,4
2. Turska	8,8	11,9	2. Turska	8,3	10,8
4. S. Arabija	8,2	4,6	1. Kina	7,7	4,0
7. Slovenija	4,5	5,2	8. U.A.E.	7,4	9,7
9. U.A.E	4,5	6,1	5. SAD	4,1	4,1
6. Njemačka	4,1	3,9	6. Njemačka	4,1	3,9
8. Srbija	3,7	3,7	7. Slovenija	3,8	3,9
5. SAD	3,5	3,4	9. Srbija	3,2	3,4
10. Italija	2,9	2,7	10. Italija	3,2	2,5
Ostali	38,0	41,4	Ostali	39,1	41,9
UKUPNO	100,0	100,0	UKUPNO	100,0	100,0

Izvor: Turistička zajednica KS, 2020

Top 10 zemalja čiji turisti najviše posjećuju Kanton Sarajevo u 2019. godini obuhvatio je više od 60% turističkog prometa, odnosno 62,0% dolazaka i 61,9% ostvarenih noćenja.

Tabela 78. Turistička kretanja, top 10 zemalja, 2018-2019.

Država	Dolasci			Država	Noćenja		
	2019	2018	Index		2019	2018	Index
1. Kina	66.392	35.424	187,4	1. S. Arabija	131.512	67.587	194,6
2. Hrvatska	60.159	49.841	120,7	2. Hrvatska	113.278	99.116	114,3
3. Turska	51.201	59.076	86,7	3. Turska	106.902	113.338	94,3
4. S. Arabija	46.849	22.587	207,4	4. Kina	99.041	41.802	236,9
5. U.A.E.	26.283	30.158	87,2	5. U.A.E.	93.851	101.812	92,2
6. Njemačka	23.392	19.249	121,5	6. SAD	52.289	43.197	121,0
7. Slovenija	26.037	25.378	102,6	7. Njemačka	52.278	40.950	127,7
8. Srbija	21.653	18.287	118,4	8. Slovenija	48.387	41.674	116,1
9. SAD	20.316	17.070	119,0	9. Srbija	41.633	35.071	118,7
10. Italija	16.881	13.570	124,4	10. Italija	40.958	26.531	154,4
UKUPNO	359.163	290.640	123,6	UKUPNO	780.129	611.078	127,7

Izvor: Turistička zajednica KS, 2020

Ukoliko se poredi ukupan broj dolazaka i noćenja u FBiH i KS, vidi se da KS čini 55% od ukupnog broja dolazaka i noćenja u FBiH. FBiH karakteriše visoka koncentracija turističkih aktivnosti na određene destinacije. Tako Sarajevo, Mostar i Neum zajedno generišu oko 75% turističkih aktivnosti u FBiH.

Tabela 79. Učešće KS u ukupnim turističkim kretanjima u FBiH, 1999-2019.

Godina	Učešće KS u ukupnim dolascima u FBiH (%)	Učešće KS u ukupnim noćenjima u FBiH (%)
1999	30	33
2000	34	34
2001	39	39
2002	37	33
2003	41	37
2004	41	39
2005	42	41
2006	44	42
2007	48	44
2008	47	44
2009	51	48
2010	50	47
2011	52	49
2012	54	51
2013	55	54
2014	52	53
2015	51	51
2016	50	51
2017	51	52
2018	53	53
2019	55	55

Izvor: Federalni zavod za statistiku, 2020. i izračun konsultanta

Ne provode se redovna i periodična istraživanja o motivima dolaska i zadovoljstvu turista u KS. Prema istraživanju koje je provedeno za Turističku zajednicu Kantona Sarajevo tokom 2017. godine na uzorku od 1.000 ispitanika iz 60 zemalja, dobijen je bolji uvid u stepen zadovoljstva turista destinacijom Sarajevo. Ključni nalazi istraživanja su sljedeći:

- Motiv dolaska: Odmor i opuštanje je primarni motiv dolaska za 74,8% turista. Među turistima koji su motivirani odmorom i opuštanjem približno je jednak udio onih koji odsjedaju u

hotelskom, hostelskom i privatnom smještaju. Upoznavanje kulture/kulturnih znamenitosti primarni je motiv dolaska za 58,8% turista.

- Karakteristike putovanja: Internet je primarni izvor informacija o destinaciji Sarajevo za 60,1% turista, te preporuka rodbine i prijatelja (42,4%). Ostali izvori su mediji (9,2%), štampani turistički vodiči (9,4%) i preporuke putničke agencije (11,9%). Samostalno organizovanje putovanja direktno putem interneta dominantan je način dolaska turista u Kanton Sarajevo, odnosno 56,7% turista je organizovalo putovanje direktno putem interneta.
- Karakteristike boravka: Turisti u Kantonu Sarajevo uglavnom borave do tri dana (69,1%). Među turistima koji borave do tri dana približno je jednak udio onih koji odsjedaju u hotelima, hostelima i privatnom smještaju. Oko dvije trećine turista boravi u Kantonu Sarajevu sa partnerom/supružnikom ili sa prijateljima/poznancima.
- Zadovoljstvo elementima turističke ponude: Turisti su iskazali vrlo visok stepen zadovoljstva za gostoljubivost lokalnog stanovništva, kvalitetu gastronomske ponude i sveukupnu 'vrijednost za novac'. Visok stepen zadovoljstva turisti su iskazali za ponudu turističkih aktivnosti/sadržaja (muzeji, galerije, historijske znamenitosti, itd) i ponudu lokalnih proizvoda i suvenira. Srednji nivo zadovoljstva turisti su iskazali za kvalitetu ponude turističkih sadržaja na otvorenom, kvalitetu noćnog života i zabave i za mogućnosti kupovine/shoppinga, Turisti su veoma zadovoljni socijalnim elementima turističke ponude (lična sigurnost i 'family friendly' okruženje), a nezadovoljni kvalitetom lokalnog prijevoza i jasnoćom putokaza, odnosno turističke signalizacije.
- Ključne prednosti i nedostaci destinacije: Prema mišljenju turista, ključne prednosti Kantona Sarajevo kao turističke destinacije su 'raznovrsna i slikovita arhitektura', 'gastronomska ponuda', 'gostoljubivost i ljubaznost ljudi', te 'kulturno bogatstvo'. S druge strane, ključni nedostaci Kantona Sarajevo kao turističke destinacije su: 'čistoća/uređenost destinacije' i 'loša javna infrastruktura' (javni prijevoz i gužva u prometu).
- Sveukupno zadovoljstvo i buduće namjere: 90% turista je veoma zadovoljno boravkom u Kantonu Sarajevo, te namjerava pozitivno govoriti o ovoj destinaciji svojoj rodbini i prijateljima/poznancima. Također, više od 80% turista smatra da posjeta Kantonu Sarajevo predstavlja 'dobru vrijednost za novac', te namjerava preporučiti destinaciju rodbini, prijateljima/poznancima. Čak 80% turista je iskazalo želju da u budućnosti ponovo posjeti Kanton Sarajevo.

Prema studiji iz 2014. godine, hrana je vrlo važan element zadovoljstva turista destinacijom KS, a hrana u BiH prepoznata je kao tradicionalna (50% ispitanika) ili kao fuzija - Turska i Bliski Istok (33%). Kao ilustracija - ćevapi, burek i baklava su tri najpoznatija jela za turiste.

Razvoj turističke industrije u BiH ne prati razvoj ljudskih resursa i tržišta rada. Prema WEF T&T indeksu 2019, BiH se nalazi na 106. mjestu od ukupno 140 (100 u 2017. godini) zemalja po pitanju ljudskih resursa i tržišta rada. Ovaj sintetički indeks sastoji se od:

- kvalifikacija radne snage – pozicija 79 (76 u 2017. godini)
- stopa upisa u osnovne škole – pozicija 37 (35 u 2017. godini)
- stopa upisa u srednje škole – pozicija 80 (78 u 2017. godini)
- obim obuke osoblja – pozicija 133 (131 u 2017. godini)
- stepen orijentacije na kupca – pozicija 110 (100 u 2017. godini)
- tržište rada – pozicija 134 (127 u 2017. godini)
- praksa zapošljavanja i otpuštanja – pozicija 123 (109 u 2017. godini)
- jednostavnost pronalaska kvalificiranih zaposlenika – pozicija 130 (126 u 2017. godini)
- jednostavnost zapošljavanja strane radne snage – pozicija 132 (117 u 2017. godini)
- plate i produktivnost – pozicija 129 (128 u 2017. godini)
- učešće žena u radnoj snazi – pozicija 112 (109 u 2017. godini)

Dosadašnja situacija u razvoju turizma Kantona Sarajevo pokazuje da se destinacijom kao cjelinom i samim tim i razvojem turizma nije efikasno upravljalo. Razvoj turizma je rezultat organskog rasta i

inicijative uglavnom privatnog sektora. Privatni sektor nastupa na tržištu samostalno i atomizirano, sa malim stepenom integracije. Nizak je stepen saradnje privatnog i javnog sektora.

Ključna organizacija koja bi po prirodi djelovanja i zakonskim odredbama trebala djelovati kao destinacijska menadžment organizacija je Turistička zajednica KS. U domaćoj praksi turističke zajednice djeluju uglavnom kao promotori turizma, dok je zanemarena uloga destinacijske menadžment organizacije. Turistička zajednica KS od osnivanja 2016.godine svoje programske aktivnosti provodi u formi kreiranja promotivnih materijala, promocije turističke ponude kroz različite kanale komunikacije, finansiranja i sufinansiranja projekata, organizacije događaja i učešća na sajmovima. Tokom 2019.godine u saradnji sa Vladom KS sufinansirano je 13 projekata, a kroz dva javna poziva sufinansirano je 55 projekata u vrijednosti 690.960 KM. Turistička ponuda KS je prezentovana na 14 inostranih i domaćih sajmova. Turističko informativni centar na Bašaršiji predmet je spora i nije u funkciji. Rad Turističke zajednice KS karakterišu i česte smjene rukovodstva kao rezultat političkih dešavanja u KS što može uticati na kontinuitet i efikasnost djelovanja.

Destinacijski menadžment i odsustvo strateškog pristupa razvoju turizma se mogu smatrati ključnim nedostacima destinacije KS. Stoga budućnost TZ KS treba biti usmjerena ka obavljanju uloge destinacijske menadžment organizacije što je jedan od ključnih uslova za dugoročni uspjeh destinacije. Ulazak poznatih turističkih marki putem franšize - poput hotelskih marki (Marriott, Accorr, itd.), rent-a-car agencija, restorana brze hrane, itd. poboljšavaju imidž BiH među stranim turistima. Sigurno će to imati pozitivan utjecaj na bh. turizam, ne samo u smislu prodaje, već i zbog uvođenja međunarodnih standarda i najboljih praksi u turizmu.

Vizni režim ima veliki utjecaj na turističku industriju. Olakšavanje viznog sistema za određene zemlje (poput zemalja zaljeva) će sigurno privlačiti više turista i to je jedno od važnih pitanja za razvoj turizma u budućnosti.

BiH i KS su daleko od ostvarenja svog punog potencijala u turizmu. Budućnost turizma u BiH i KS vezana je za inovacije u razvoju proizvoda, bolju organizaciju i marketing. Potrebno je uraditi reinžinering cijelog turističkog sistema i izvršiti strateški pomak ka održivom turizmu temeljenom na efikasnom upravljanju destinacijama. Za razvoj turizma potrebna je bolja državna podrška na različitim nivoima i aktivno uključivanje interesnih grupa iz javnog sektora. S druge strane, potrebna je i integracija i saradnja privatnog sektora.

Turizam – Pandemija koronavirusa. Jedan od sektora koji je snažno pogođen pandemijom je turizam. Turizam je industrija koja brzo reaguje na krizne događaje, a pandemija je uzrokovala smanjenje turističkih aktivnosti nakon 10 godina snažnog rasta. Prema podacima UN Svjetske turističke organizacije iz juna 2020.godine, međunarodni dolasci turista (noćenja posjetilaca) su zabilježili pad od 44% u prva četiri mjeseca 2020. godine u odnosu na isto razdoblje 2019.godine. Međunarodni dolasci smanjili su se za 97% u mjesecu aprilu, odražavajući ograničenja putovanja u 100% svih destinacija širom svijeta, usred mjera za suzbijanje širenja pandemije. Evropa je zabilježila drugi najjači pad sa 44% manje dolazaka. Scenariji razvoja pokazuju pad dolazaka u 2020.godini na nivou od 58% do 78% što će ugroziti 100-120 miliona radnih mjesta u svijetu.

Turizam pokazuje pozitivne znakove postepene, ali još uvijek oprezne promjene trenda što je rezultat postepenog ukidanja ograničenja putovanja i određenih međunarodnih letova. U kratkom roku će u turizmu biti interesantna kratka putovanja, sa fokusom na pojedinačne putnike. Destinacije masovnog turizma će imati sporiji oporavak. Turistička zajednica KS je u aprilu 2020. godine provela istraživanje o uticaju pandemije na industriju turizma u KS na uzorku od 233 turistička biznisa - hoteli, hosteli, iznajmljivači apartmana, prevoz i usluge prevoza, turističke agencije, vodiči, itd. Dominantni su u uzorku mali biznisi sa do pet zaposlenih. Nalazi su pokazali da je visoka zavisnost sektora od inostranih turista. Čak 25,3% ispitanika u potpunosti zavisi od inostranih turista. Od 81% do 99% zavisi 39,1% i od 61% do 80% zavisi 10,3% ispitanika.

Sezona 2020. godine se može smatrati neuspjelom. Došlo je do otkazivanja rezervacija i domaćih i inostranih turista. Ukupno 81,1% ispitanika je zabilježilo otkazivanja od 61% do 100%. Na bazi informacija do marta 2020. godine, 79,4% ispitanika očekuje smanjenje obima poslovanja između 61% i 100%. Firme u industriji turizma nemaju planove za prevazilaženje krize niti finansijske resurse za

poslovanje, te očekuju pomoć institucija sistema i Turističke zajednice KS, ali i banaka. Oko polovine ispitanika raspolaže dovoljnim resursima za normalno funkcionisanje firme za manje od jednog mjeseca, odnosno 91,8% firmi ima resurse za funkcionisanje samo u periodu kraćem od tri mjeseca.

Relativno je nizak stepen poslovnog optimizma i zadovoljstva reakcijama države i državnih organa na krizu u smislu pomoći biznisima, te nivoom informisanosti o namjerama i modalitetima pomoći. Nakon završetka pandemije neće doći do brzog oporavka industrije turizma. Samo 8,2% ispitanika smatra da bi se firma odmah oporavila, 27,5% ispitanika smatra da je potrebno do tri mjeseca, 30% od tri do šest mjeseci, a 24% između šest i 12 mjeseci.

U pogledu broja zaposlenih, 42,1% ispitanika ne namjerava smanjiti broj zaposlenih u narednih tri do šest mjeseci, a 18,9% ispitanika namjerava smanjiti broj zaposlenih za više od 80%. Što se tiče plata, 67,4% ispitanika nije smanjilo plate zaposlenima, a 38,6% ne namjerava smanjivati plate u narednih tri do šest mjeseci.

Ispitanici očekuju širok spektar različitih modaliteta pružanja pomoći koji se odnose na smanjenje ili oslobađanje od plaćanja poreza, doprinosa i drugih obaveza, te prolongiranje rokova za plaćanje. Očekuju se i direktne finansijske pomoći firmama, finansiranje ili sufinansiranje troškova plata zaposlenim, oslobađanje plaćanja komunalnih usluga ili zakupnine u slučaju da je najmodavac javna institucija. Realociranje postojećih budžeta, uspostavljanje posebnih budžetskih linija za pomoć biznisima, te finansiranje razvojnih projekata su također neke od opcija. Očekuje se i prolongiranje plaćanja kreditnih obaveza, smanjenje kamatnih stopa od strane banaka, subvencioniranje kamatnih stopa i uspostavljanje posebnih kreditnih linija za pomoć biznisima. Također se očekuju i mjere koje se tiču promjene plaćanja PDV-a. Mjere koje se mogu i trebaju preduzeti su u nadležnostima različitih nivoa vlasti – općina, kantona, entiteta i države i stoga je potrebna sinhronizacija njihovog djelovanja. Odlukom Vlade FBiH broj 408/2020 od 16.03.2020. godine proglašeno je stanje nesreće uzrokovano pojavom koronavirusa (COVID 19) na području FBiH. Nakon toga naredbom Federalnog štaba civilne zaštite, određenim privrednim djelatnostima je zabranjen rad. Turistički biznisi nisu bili među djelatnostima kojima je bio zabranjen rad, ali je zbog lockdown-a bio onemogućen rad.

Turistička zajednica KS je tokom maja 2020. godine raspisala javni poziv za dodjelu sredstava za sufinansiranje hotelijera/smještajnih objekata (800.000 KM), incoming putničkih agencija (150.000) i turističkih vodiča (50.000 KM) u cilju održavanja radnih mjesta i osiguranja likvidnosti, što je bila jedna od prvih sistemskih mjera podrške u BiH za prevazilaženje posljedica pandemije. Po provedenom postupku 46 hotela/smještajnih objekata, 15 turističkih agencija i 28 turističkih vodiča su dobili sredstva. Ministarstvo privrede KS putem javnih poziva privrednim subjektima isplatilo minimalne plate za mart, april i maj.

4.5.7 Poljoprivreda i šumarstvo

U FBiH još uvijek ne postoji jasna i opće korištena definicija ruralnih područja. Prema OECD tipologiji, Kanton Sarajevo i Tuzlanski kanton se mogu smatrati predominantno urbanim jer manje od 15% stanovništva živi u ruralnim zajednicama.

Imajući u vidu značaj EU integracija, potrebno je politiku ruralnog razvoja BiH posmatrati u kontekstu politike ruralnog razvoja EU. Politika ruralnog razvoja EU se zasniva na jačanju korištenja prirodnih resursa i postizanju konkurentnosti poljoprivrednog sektora. EU posmatra ruralni razvoj u znatno širem okviru, budući da mjere definisane politikom ruralnog razvoja ravnopravno posmatraju i podržavaju sva tri najvažnija stuba održivosti:

- ekonomski razvoj preko prve ose ruralnog razvoja - niza mjera za podizanje konkurentnosti,
- očuvanje okoliša preko druge ose za održivo upravljanje resursima, i
- socijalni aspekt održivosti preko treće ose usmjerene na stvaranje boljih životnih uslova za stanovništvo i diverzifikaciju ekonomskih aktivnosti u ruralnim sredinama.

Nacrt Strategije razvoja FBiH 2021-2027. konstatuje da ruralna u odnosu na urbana područja FBiH karakteriše veća nerazvijenost, veća depopulacija, brže starenje stanovništva, niža obrazovanost, niži nivo zaposlenosti, slabija fizička infrastruktura, slabiji pristup javnim uslugama i lošiji socioekonomski uslovi, što ih čini manje poželjnim za život. Stope nezaposlenosti mogu biti i 40% više nego u glavnim urbanim centrima, plate za 25% niže, a procijenjeni BDP per capita manji od polovine onog urbanih područja.

Strategija ruralnog razvoja BiH 2018-2021. pokazuje da su populacioni trendovi u ruralnim i urbanim područjima relativno slični, sa izraženim trendovima starenja stanovništva, negativne stope prirodnog priraštaja, smanjivanja veličine domaćinstva i promjene strukture domaćinstava. Problem nezaposlenosti je izraženiji u ruralnim područjima. Siromaštvo u ruralnim područjima je problem sa kojim se suočavaju posebno starije osobe, a posebno one koje nemaju podršku u vidu usluga socijalne zaštite. Ovo je posebno izražen problem za one koji se bave poljoprivredom. Socijalna zaštita je također problem koji često pogađa starije članove porodica u ruralnim područjima, koji zvanično nisu dio redovnog sistema zdravstvene zaštite u javnom ili privatnom sektoru, zbog neformalne prirode njihovog zaposlenja, te nedostatka sigurnosne mreže socijalne zaštite za tako ranjive pojedince. Prepoznaje se i dualna ekonomija - ruralna ekonomija se razvija po znatno nižoj stopi rasta nego urbana ekonomija.

Srednjoročna strategija razvoja poljoprivrednog sektora u FBiH 2015-2019. također prepoznaje nerazvijenu fizičku i socijalnu infrastrukturu, nerazvijene javne komunalne usluga, nerazvijen i nepouzdan javni saobraćaj, te stoga i smanjen kvalitet života u ruralnim područjima.

Namjera poljoprivredne politike BiH koja je određena Zajedničkom poljoprivrednom politikom EU (EU CAP - Common Agricultural Policy) i domaćom zakonskom regulativom je transformacija dosadašnjeg modela razvoja (poticaja proizvodnji) u tri stuba mjera koje sadrže mjere tržišno-cjenovne politike, mjere direktnih plaćanja (stub I), strukturne mjere i mjere politike ruralnog razvoja (stub II) i mjere vezane za opće usluge u poljoprivredi (stub III). Za budući poljoprivredni i nepoljoprivredni ruralni ekonomski razvoj potrebno je razviti infrastrukturu 21. vijeka u pogledu transporta, komunikacija, vodosnabdijevanja, upravljanja otpadom, kontrole poplava, proizvodnje i prijenosa energije, itd.

Institucije nadležne za kreiranje i provođenje poljoprivredne politike u FBiH su Federalno ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva, nadležna kantonalna ministarstva poljoprivrede ili odjeli za poljoprivredu pri ministarstvima privrede i odjeli za poljoprivredu na nivou općina. Zbog podjele nadležnosti je moguće da se politike mogu razlikovati među kantonima.

Poljoprivredna politika FBiH okvirno je definisana Zakonom o poljoprivredi FBiH, kojim su utvrđeni ciljevi i mjere poljoprivredne politike. Zakon o novčanim podrškama u poljoprivredi i ruralnom razvoju uređuje oblast poljoprivredne podrške na nivou FBiH kroz podsticaj proizvodnji (biljna i animalna proizvodnja), model podrška dohotku, model kapitalnih ulaganja i model ruralnog razvoja. U FBiH na snazi je Srednjoročna strategija razvoja poljoprivrednog sektora u FBiH za period 2015-2019. godina, a donesen je Program ruralnog razvoja FBiH za razdoblje 2018-2020. godina koji je kompatibilan sa IPARD principima. Strategija daje naglasak na potrebu podizanja tehničko-tehnološkog nivoa sektora, efikasnijeg iskorištavanja raspoloživih resursa, kao i unapređenje ukupnog standarda i kvaliteta življenja u ruralnim sredinama. Strategijom je planirana implementacija 37 mjera, raspoređenih unutar tri stuba poljoprivredne politike – 10 mjera se odnosi na stub I (direktna podrška proizvođačima), 17 mjera se odnosi na stub II (prestrukturiranje sektora i politika ruralnog razvoja) i 10 mjera se odnosi na stub III (entitetske poljoprivredne politike i mjere iz domena općih usluga u poljoprivredi).

Šest strateških ciljeva razvoja poljoprivrede i ruralnih područja u BiH za prema Strategiji ruralnog razvoja BiH za period 2018-2021. su:

- osiguranje stabilnosti dohotka i izjednačavanje uslova poslovanja sa okruženjem,
- jačanje konkurentnosti poljoprivrede, šumarstva i ruralnih područja kroz povećanje nivoa investicija i unapređenje prenosa znanja i promoviranje inovacija,
- unapređenje tržišnosti poljoprivredno-prehrambenih proizvoda kroz povećanje dodane vrijednosti, poboljšanje standarda kvaliteta i sigurnosti, i jačanje veza unutar lanaca vrijednosti,
- održivo upravljanje prirodnim resursima i prilagođavanje klimatskim promjenama,
- poboljšanje kvaliteta života u ruralnim područjima kroz ostvarivanje novih izvora, prihoda i unapređenje fizičke infrastrukture, društvene uključenosti i dostupnosti javnih usluga i
- unapređenje institucionalnih sistema i kapaciteta i harmonizacija pravnog okvira, iz oblasti poljoprivrede i ruralnog razvoja, na svim nivoima vlasti u skladu s ustavnim nadležnostima, u pravcu postepenog približavanja zajedničkoj poljoprivrednoj politici EU.

Nacrt Strategije razvoja FBiH 2021-2027. kao jedan od prioriteta definiše poticanje ruralnog razvoja. U cilju bržeg razvoja ruralnih područja nužno je: povećanje produktivnosti i konkurentnosti malih farmi putem tehnoloških, finansijskih i cjenovnih poticaja, stvaranje institucionalnih i infrastrukturnih pretpostavki nužnih za razvoj ruralne ekonomije i povećanje kvalitete života, podržavanje uvođenja i razvoja ruralnih aktivnosti s visokom dodanom vrijednosti, osiguranje održivosti i efikasnosti prirodnih resursa nužnih za odvijanje ruralnih aktivnosti, povećanje komercijaliziranosti zemljišta i povećanje domaće tražnje za proizvodima ruralnih aktivnosti. U okviru ovog prioriteta, definisane su mjere:

- razvijati ruralnu infrastrukturu i dostupnost usluga u ruralnim područjima (kvalitet života i rada),
- uspostaviti funkcionalne kapacitete za poljoprivredu i ruralni razvoj (naučno-tehnološki parkovi, savjetodavne službe, programi obuke, informaciona podrška, harmonizacija sa EU) i
- unaprijediti kvalitet i konkurentnost poljoprivredno-prehrambene proizvodnje i otpornost poljoprivrednih proizvođača (sistem poticaja, subvencije, stabilnost finansijskih izvora, upravljanje rizicima, navodnjavanje, sistemi zaštite).

Studije „Western Balkan agriculture and European Integration in 2018 – APDAP WB JRC Research Project“ i „JRC Technical Reports - Analiza politika za poljoprivredni i ruralni razvoj zemalja Zapadnog Balkana“ pokazuju da se poljoprivredne politike zemalja Zapadnog Balkana, uključujući i BiH, razlikuju od EU CAP u smislu sadržaja, mehanizama i načina sprovođenja. Iako BiH kao jasan cilj ima evropske integracije i harmonizaciju poljoprivredne politike sa EU CAP proces sporo napreduje.

Mjere direktne podrške predstavljaju dominantni oblik budžetske podrške poljoprivrednim proizvođačima u BiH. Njih čine direktna plaćanja zasnovana na količini prodatog proizvoda i plaćanja po površini ili grlu stoke, te plaćanja za varijabilne poljoprivredne inpute. Direktna plaćanja se značajno razlikuju unutar BiH (entiteti, kantoni) po pristupu i po iznosima. Postoje različite sheme plaćanja koje su specifične za određene proizvode (i za biljni i za stočarski sektor), koje se nisu značajno promijenile u velikoj mjeri od perioda 2011-2012., kada je najveći dio plaćanja zasnovanih na ukupnoj proizvodnji zamijenjen sa plaćanjima po površini. U FBiH su gotovo sva izdvajanja za ruralni razvoj usmjerena na unapređenje konkurentnosti poljoprivrednog sektora, a prvenstveno za investicije u poljoprivredna gazdinstva.

Naredne tabele prikazuju ukupnu budžetsku podršku poljoprivredi u zemljama Zapadnog Balkana, direktnu podršku proizvođačima i podršku strukturnom i ruralnom razvoju. Primjetna je varijabilnost u vrijednostima podrške u BiH, iako se vrijednost podrške povećala, kao i znatno manja podrška u odnosu na Srbiju i Sjevernu Makedoniju.

Tabela 80. Ukupna budžetska podrška poljoprivredi u zemljama Zapadnog Balkana, milion EUR, 2013-2017

Zemlja	2013	2014	2015	2016	2017
Albanija	20,1	23,0	32,4	44,6	30,6
BiH	71,0	67,4	68,0	77,6	80,9
Kosovo	24,0	27,0	59,1	43,9	50,8
Sjeverna Makedonija	109,3	128,7	132,9	131,1	136,3
Crna Gora	17,6	17,4	20,0	19,1	24,0
Srbija	268,3	315,4	212,0	183,0	215,5

Izvor: Western Balkan agriculture and European Integration in 2018 – APDAP WB JRC Research Project, 2018

Tabela 81. Direktna podrška proizvođačima u zemljama Zapadnog Balkana, milion EUR, 2013-2017

Zemlja	2013	2014	2015	2016	2017
Albanija	2,0	3,0	5,3	4,6	4,8
BiH	56,9	52,6	58,5	69,0	73,2
Kosovo	11,9	15,3	27,8	26,1	28,8
Sjeverna Makedonija	88,1	103,0	102,8	86,0	102,7
Crna Gora	5,4	5,0	5,8	5,6	7,1
Srbija	234,3	278,9	172,5	163,4	160,5

Izvor: Western Balkan agriculture and European Integration in 2018 – APDAP WB JRC Research Project, 2018

Tabela 82. Podrška strukturnom i ruralnom razvoju u zemljama Zapadnog Balkana, milion EUR, 2013-2017

Zemlja	2013	2014	2015	2016	2017
Albanija	9,9	10,7	21,3	29,0	19,0
BiH	6,8	9,2	5,1	4,4	3,3
Kosovo	9,2	8,3	27,8	13,7	14,7
Sjeverna Makedonija	12,5	16,0	21,2	31,1	19,8
Crna Gora	5,6	6,4	7,8	8,1	13,0
Srbija	10,6	12,6	15,6	15,5	50,6

Izvor: Western Balkan agriculture and European Integration in 2018 – APDAP WB JRC Research Project, 2018

Iako poljoprivreda predstavlja važan razvojni sektor, FBiH karakteriše nisko korištenje postojećih proizvodnih kapaciteta, te oko 50% potencijalno obradivog zemljišta nije kultivisano. Stoga je potrebno bolje i efikasnije upravljanje zemljištem, rekultivacija i poboljšanje kvaliteta zemljišta. Primarna poljoprivredna proizvodnja je ispod evropskih standarda. Studija „Analiza politika za poljoprivredni i ruralni razvoj zemalja Zapadnog Balkana“ kao glavne probleme u poljoprivrednoj proizvodnji u BiH prepoznaje nisku produktivnost izraženu u smislu proizvodnje po hektaru (prinos), nedovoljnu i ograničenu proizvodnju, mala gazdinstva, oskudnu poljoprivrednu opremu i nedovoljno poznavanje tehnike i tehnologije. Stoga je BiH na dnu evropske rang liste u pogledu ostvarenih prinosa poljoprivrednih proizvoda. Ova studija također prepoznaje problem nepostojanje adekvatnih statističkih podataka o poljoprivrednim gazdinstvima u BiH.

Srednjoročna strategija razvoja poljoprivrednog sektora u FBiH 2015-2019. pokazuje da u FBiH preovladava proizvodnja naturalnog karaktera, kao i mala mješovita gazdinstva bez jasnih znakova specijalizacije. Struktura posjeda je izrazito nepovoljna, pa se procjenjuje da je prosječna veličina posjeda korištenog poljoprivrednog zemljišta 2 ha (u EU-27 je 14,3 ha). Oko 80% farmi su manje od 2 ha i obrađuju 33% korištenih površina. Struktura proizvodnje podcrtava nizak stepen sofisticiranosti sektora, što ima negativne implikacije po sposobnost sektora da maksimizira dodanu vrijednost. Osnovni problem poljoprivrednog sektora FBiH je niska produktivnost, po jedinici proizvodnje i po gazdinstvu što je posljedica nepostojanja jasne specijalizacije, niske tehničko-tehnološke opremljenosti gazdinstava, slabog nivoa upotrebe inputa, te značajne zavisnosti od vremenskih prilika. Tehničko-tehnološko i marketinško znanje proizvođača je na niskom nivou, što ima negativne posljedice po

produktivnost sektora. Osnovni razlog sporog unapređenja produktivnosti, posebno u biljnoj proizvodnji, je otežan i veoma rizičan pristup tržištu, te nepostojanje dovoljnih kapaciteta za skladištenje i doradu (posebno voća i povrća). Niska produktivnost animalne proizvodnje je djelimično posljedica neadekvatnog pasminskog sastava, neefikasnog uzgojno-selekcijskog rada, ali u najvećoj mjeri dualnosti proizvodnje. Neprilagođenost načina ishrane (pripreme, čuvanja i bilansiranje stočne hrane) zahtjevima visokoproduktivnih pasmina, te ekstenzivni način korištenja prirodnih livada dodatno vodi ka neadekvatnom korištenju raspoloživog genetskog materijala i nižoj produktivnosti. Strategija prepoznaje problem nedostatka koordinacije, saradnje i razmjene informacija između različitih nivoa vlasti.

Prema Godišnjem izvještaju o stanju poljoprivrede u FBiH za 2018.godinu koje priprema Federalno ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva u Kantonu Sarajevo je upisano 4.409 poljoprivrednih gazdinstava sa ukupnom površinom 4.358,50 ha. KS čini 5,6% ukupnog broja PG u FBiH i po broju PG KS je na šestom mjestu. Iz pregleda se vidi da je prosječna površina PG u FBiH 1,45 ha (najviše u Kantonu 10 4,53 ha i najmanje u Srednjobosanskom kantonu 0,82 ha). Prosječna površina PG u KS je 0,99 ha što KS svrstava na osmo mjesto od 10 kantona u FBiH.

Tabela 83. Pregled upisanih klijenata u RPG i RK po kantonima u 2018.godini

Regija	Zbirni podaci 2018					
	Ukupno PG	Ukupna površina PG, ha	Ukupno OPG	Ukupno PG-PS	Broj članova OPG/PPG	Broj zaposlenih na PG pravni subjekti
Tuzlanski kanton	17.301	20.816,51	16.617	684	28.211	6.046
Zeničko-dobojski kanton	16.144	13.357,29	15.424	720	27.762	2.321
Srednjobosanski kanton	12.912	10.574,60	12.519	393	25.904	4.159
Unsko-sanski kanton	11.974	23.797,98	11.343	631	25.863	983
Hercegovačko-neretvanski kanton	5.187	9.914,09	4.981	206	10.195	2.295
Kanton Sarajevo	4.409	4.358,50	3.997	412	7.401	2.684
Kanton 10	3.365	15.250,39	3.122	243	6.542	577
Zapadno-hercegovački kanton	2.919	3.236,55	2.778	141	5.856	991
Posavski kanton	2.545	10.567,52	2.421	124	3.845	336
Bosansko-podrinjski kanton	1.505	1.808,23	1.343	162	2.634	153
FBiH	78.261	113.691,67	74.545	3.716	144.213	20.545

Izvor: Godišnji izvještaj o stanju poljoprivrede u FBiH za 2018. godinu

Tabela 84. Procentualno učešće PG u FBiH i prosječna površina PG

Regija	% učešće kantona po broju PG u FBiH	Prosječna površina PG u ha
Tuzlanski kanton	22,11	1,20
Zeničko-dobojski kanton	20,63	0,83
Srednjobosanski kanton	16,50	0,82
Unsko-sanski kanton	15,30	1,99
Hercegovačko-neretvanski kanton	6,63	1,91
Kanton Sarajevo	5,63	0,99
Kanton 10	4,30	4,53
Zapadno-hercegovački kanton	3,73	1,11
Posavski kanton	3,25	4,15
Bosansko-podrinjski kanton	1,92	1,20
FBiH	100,00	1,45

Izvor: Izračun konsultanta

Šumarstvo i drvna industrija su važni sektori za ruralni razvoj, a BiH se svrstava u šumovite evropske zemlje. Šumarstvo karakteriše visoko učešće šuma u javnom vlasništvu, a cijeli sektor prolazi kroz proces transformacije ka tržišnoj orijentaciji.

Prehrambeni sektor je fragmentiran, sa dominantnim učešćem mikro i malih preduzeća, sa niskim korištenjem kapaciteta, niskom horizontalnom koordinacijom, a vertikalna integracija postoji samo između primarne poljoprivredne proizvodnje i prerađivačkih preduzeća. Prema studiji „JRC Technical Reports – Praćenje razvojnih trendova poljoprivredne politike u zemljama Zapadnog Balkana“, poljoprivreda BiH je zavisna od uvoza inputa, a BiH je uvoznik poljoprivredno-prehrambenih proizvoda uz izraženi trgovinski deficit, što je pokazatelj nerazvijenih lanaca vrijednosti poljoprivredne i prehrambene proizvodnje. Ne postoji sistem saradnje javnog i privatnog sektora koji omogućava inovacije, modernizaciju i efikasan transfer znanja, tehnologije i informacija, kao ni adekvatna savjetodavna služba. Prema Srednjoročnoj strategiji razvoja poljoprivrednog sektora u FBiH 2015-2019. struktura prehrambene industrije je veoma nepovoljna. U ukupnom broju preduzeća 72,2% čine mikro, 19,7% mala, 6,3% srednja, dok je samo 1,8% velikih preduzeća. Nivo korištenja kapaciteta je u svim granama ispod 55%. Preduzeća domaćeg prehrambenog sektora su manje tržišno, a više proizvodno orijentirane i preokupirane rješavanjem dnevnih problema, tako da im je kapacitet za strateško planiranje i moderniziranje značajno limitiran. Iako je prehrambena industrija jedan od najvažnijih kanala za plasman poljoprivrednih proizvoda, ipak ne postoji adekvatna veza i integracija sa poljoprivrednim proizvođačima.

Stoga Srednjoročna strategija razvoja poljoprivrednog sektora u FBiH 2015-2019. definiše četiri strateška razvojna cilja:

- razvoj poljoprivrede i pripadajućih sektora uz podizanje tehničko-tehnološkog nivoa, efikasnije korištenje raspoloživih resursa, te uvažavanje zahtjeva modernih tržišta,
- obezbijeđenje uslova za snažnije generisanje stabilnijeg dohotka u okviru poljoprivrednog sektora i unaprijeđenje kvaliteta života u ruralnim sredinama,
- održivo upravljanje prirodnim resursima i prilagođavanje poljoprivrede klimatskim promjenama i
- prilagođavanje institucionalno-zakonodavnog okvira i poljoprivredne politike sa EU CAP uz uvažavanje stepena razvijenosti poljoprivrednog sektora FBiH.

Prioriteti za razvoj ruralnih područja su:

- zaustavljanje negativnih trendova depopulacije ruralnih područja,
- unapređenje dobne i obrazovne strukture,
- diverzifikacija nepoljoprivrednih aktivnosti u ruralnim područjima,
- zaštita i očuvanje prirodne i kulturne baštine i
- unapređenje fizičke infrastrukture važne za sektor.

Program ruralnog razvoja FBiH 2018-2021. prepoznaje dvije glavne kategorije djelatnosti unutar ekonomske diverzifikacije u FBiH:

- djelatnosti koje imaju potencijal za generisanje privrednog razvoja i novih radnih mjesta, npr. proizvodnja ljekovitog i aromatičnog bilja, turizam i pčelarstvo
- samogenerisane aktivnosti koje uglavnom služe za samozapošljavanje (ostvarivanje prihoda). Svrha tih aktivnosti je nadopunjavanje/proširivanje postojećeg životnog stila i prihoda pojedinca ili porodice, bez namjere da se aktivnosti unaprijede ili prošire, kako bi bili zaposleni i dodatni radnici.

Iako je važno fokusirati se na investicije u konkurentnost poljoprivrednog sektora, neophodno je unositi promjene unutar lanaca vrijednosti. Također je važno promovisati razvoj šire ruralne ekonomije, kako bi ruralnim zajednicama u FBiH bio dostupan veći i raznovrsniji izbor ekonomskih djelatnosti i radnih mjesta. U tom smislu investicione potrebe stanovništva ruralnih područja uključuju:

- Investicije u nove tehnologije,
- Investicije u nove turističke objekte i
- Investiranje u marketing.

Prema Godišnjem izvještaju o stanju poljoprivrede u FBiH za 2018. godinu prioriteti za razvoj poljoprivrede su:

- Stavljanje u funkciju nekorištenog poljoprivrednog zemljišta u cilju povećanja poljoprivredne proizvodnje i povećanja zaposlenosti, te uspostava i vođenje informacionog sistema o poljoprivrednom zemljištu u cilju njegove zaštite.
- Obezbijediti sve potrebne preduslove za provođenje uzgojno-seleksijskog rada u FBiH kroz hitnu uspostavu Informacijskog sistema za uzgojno-seleksijski rad u stočarstvu u FBiH i inicirati donošenje istih na nivou kantona.
- Ubrzati donošenje zakonskih i podzakonskih propisa, te izmjena i dopuna postojeće zakonske regulative iz oblasti poljoprivrede, što bi doprinijelo bržoj realizaciji poljoprivredne politike i stvaranju povoljnijeg ambijenta za razvoj poljoprivredne proizvodnje u FBiH.
- Pokrenuti pregovore radi obezbjeđenja kreditnih sredstava za finansiranje Programa ruralnog razvoja Federacije BiH.
- Planirati budžetska sredstva za poljoprivredu i prehrambenu industriju u skladu sa članom 3. stav (2) Zakona o novčanim podrškama u poljoprivredi i ruralnom razvoju u iznosu od 3-6% ukupnih prihoda i primanja Budžeta Federacije BiH, kao i u skladu sa Srednjoročnom strategijom razvoja poljoprivrednog sektora u Federaciji Bosne i Hercegovine za period 2015.-2019.
- U cilju podizanja konkurentnosti poljoprivrednih proizvođača u Federaciji BiH potrebno je da Vlada Federacije BiH osigura jednostavniji pristup kreditima za poljoprivrednike i preduzetnike, pogotovo one iz ruralnog područja, s posebnim osvrtom na Razvojnu banku Federacije BiH.

Situacija u KS, iako sa određenim specifičnostima, se ne može posmatrati odvojeno od situacije u BiH i FBiH. Izazovi koji se postavljaju pred BiH i FBiH su također izazovi i za KS.

U Strategiji razvoja KS do 2020. godine ruralni razvoj je prepoznat u okviru strateškog cilja „Poboljšati administrativni i poslovni ambijent za ubrzan ekonomski rast i unaprijediti ekonomsku strukturu radi povećanja izvoza roba i usluga“ i prioriteta „Unaprijediti uslove za održivi razvoj ruralnih područja KS“. Prioritetni cilj obuhvata mjere:

- stvaranje ambijenta za ubrzano ulaganje u ruralni razvoj KS i primjenu LEADER pristupa,
- poboljšanje konkurentnosti sektora poljoprivrede u KS i unapređenje ponude domaćih poljoprivrednih proizvoda i
- podrška razvoju šumarstva i lova.

Prema podacima navedenim u Izvještaju o realizaciji novčanih podsticaja u poljoprivredi na području KS za 2019. godinu KS raspolaže značajnim površinama poljoprivrednog zemljišta. U strukturi poljoprivrednog zemljišta dominiraju livade i pašnjaci (69% ili 33.202 ha) dok na zemljište više prirodne efikasnosti (oranice, vrtovi i voćnjaci), otpada oko 31% površina ili 14.916,97 ha. Većina poljoprivrednog zemljišta nalazi se u brdskim i planinskim područjima, dok je neznatan dio uz vodotoke i ima karakteristike ravničarskog zemljišta, tako da se sukladno zemljišnim i klimatskim uslovima ovih područja razvijaju i vidovi poljoprivredne proizvodnje

Tabela 85. Struktura zemljišnih površina KS

Struktura zemljišnih površina	ha	%
Poljoprivredno zemljište	48.118,97	38,0
Šumsko zemljište	68.588,24	54,0
Neplodno zemljište	10.287,38	8,0
Ukupna površina Kantona	126.994,59	100,0

Izvor: Ministarstvo privrede KS, 2020

Postojeći zemljišni resursi nisu iskorišteni u punoj mjeri i na adekvatan način. Stoga se nameće potreba stavljanja u funkciju navedenih zemljišnih resursa s ciljem snabdijevanja tržišta Kantona Sarajevo poljoprivrednim proizvodima, te angažovanja što više radno sposobnog stanovništva u poljoprivredi. Problem adekvatnog korištenja zemljišta je usitnjenost posjeda. Porodične farme su u prosjeku veličine 2-5 ha, rasute na po 5-7 parcela na kojima dominiraju mješoviti ratarsko-stočarski sistemi. Ovako mali i usitnjeni posjedi daju rezultate niskog nivoa produktivnosti na farmi i ograničavaju mogućnosti farmera da primjene moderne sisteme upravljanja.

Klimatski, zemljišni i drugi uslovi područja Kantona Sarajevo nisu najpovoljniji. Međutim, postoje pogodnosti za uspješnu proizvodnju značajnog broja poljoprivrednih kultura: krompira, kupusnjača, lukovičastog povrća, mrkve i sl., te proizvodnje mesa i mlijeka, nekih vrsta voća, meda i drugih pčelinjih proizvoda, ljekovitog bilja, slatkovodnih riba i sl.

Pored zemljišnih, Kanton Sarajevo raspolaže i značajnim proizvodnim i prerađivačkim kapacitetima prehrambene industrije, čije proizvodne mogućnosti nisu u cijelosti iskorištene, te sirovine osiguravaju sa drugih područja, pa i iz inostranstva.

U KS je na dan 31.12.2019. godine bilo registrovano 136 pravnih osoba i 19 jedinica u sastavu u oblasti Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo, te 518 obrta. To čini 0,7% od svih registrovanih pravnih lica u KS (19.381) i 4,17% svih registrovanih obrta u KS (12.141).

Oblast Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo je u KS u 2019. godini činila 0,66% ukupnog broja zaposlenih u KS, a prosječna plata je za 18% manja od prosjeka plata u KS. Na nivou FBiH zaposleni u oblasti Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo su u 2019. godini činili 2,1% ukupnog broja zaposlenih u FBiH, sa prosječnom platom koja je za 3% niža od prosjeka plata u FBiH.

Tabela 86. Uporedni prikaz broja zaposlenih i neto plata u KS i FBiH, 2018-2019.

	Prosječan broj zaposlenih		Prosječna neto plata	
	2018	2019	2018	2019
KS				
* ukupno	147.848	152.394	1.096	1.153
* Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo	1.098	1.003	926	945
FBiH				
* ukupno	519.800	531.483	889	928
* Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo	10.940	10.989	858	899

Izvor: Kanton Sarajevo u brojkama, FZS, 2020 i Federacija BiH u brojkama, FZS, 2020

U KS je tokom 2018. godine investirano 2.928.000 KM što čini 0,28% ukupnih investicija u KS (1.029.346.000 KM). U strukturi investicija 357.000 KM je investirano u građevinske objekte i prostore, 2.392.000 KM u strojeve, opremu i transportna sredstva i 179.000 KM u ostalo (147.000 biološka sredstva, 6.000 proizvodi intelektualnog vlasništva i 26.000 troškovi prenosa vlasništva).

Naredne tabele daju prikaz ostvarenih prinosa usjeva i voća i brojno stanje stoke i stočne proizvodnje u KS za period 2014-2019. godina

Tabela 87. Ostvareni prinosi usjeva, 2017-2019.

Usjevi	2017			2018			2019		
	Požnjevena površina	Prinos, tona		Požnjevena a površina	Prinos, tona		Požnjevena a površina	Prinos, tona	
	U ha	Ukupno	Po ha	U ha	Ukupno	Po ha	U ha	Ukupno	Po ha
Pšenica	132	364	2,8	153	464	3,0	131	406	3,1
Raž	61	203	3,4	49	155	3,2	53	167	3,2
Ječam	155	446	2,9	177	517	2,9	164	471	2,9
Zob	89	234	2,6	87	231	2,7	93	248	2,7
Heljda	253	311	1,2	247	333	1,3	232	284	1,2
Tritikale	106	415	3,9	107	425	4,0	126	432	3,4
Kukuruz-zrno	217	723	3,3	214	1.023	4,8	218	859	3,9
Krompir	1.046	7.066	6,8	1.058	9.014	8,5	1.056	8.967	8,5
Mrkva	77	541	7,0	71	561	7,9	66	514	7,8
Krastavac	69	487	7,1	69	683	9,9	73	809	11,1
Crni luk	255	1.375	5,4	246	1.849	7,5	228	1.627	7,1
Bijeli luk	49	167	3,4	47	180	3,9	44	152	3,5
Grah-zrno	172	300	1,7	174	442	2,5	215	609	2,8
Grašak-zrno	29	29	1,0	61	61	1,0	24	24	1,0
Kupus	188	1.586	8,4	181	2.231	12,3	165	1.774	10,8
Paradajz	99	593	6,0	104	778	7,5	98	713	7,3
Paprika zelena	64	360	5,6	69	492	7,1	68	539	7,9
Djetelina-sijeno	206	735	3,6	213	929	4,4	207	808	3,9
Lucerka	245	955	3,9	229	977	4,3	226	962	4,3
Kukuruz za krmu	328	6.912	21,1	319	9.735	30,5	321	9.139	28,5
Stočna repa	148	1.621	11,0	149	2.046	13,7	140	1.760	12,6
Travno-djet. smj.	617	2.182	3,5	708	2.863	4,0	655	2.636	4,0

Izvor: Kanton Sarajevo u brojama, FZS, 2020

Ukoliko se analizira struktura usjeva i poŕnjevenih površina, vidi se da krompir čini oko 23% ukupno poŕnjevenih površina u KS, a ukupno poŕnjevene površine u KS tokom posljednje tri godine se kreću između 4.600 i 4.700 ha.

Tabela 88. Učešće usjeva i poŕnjevenih površina, 2017-2019.

Usjevi	2017	2018	2019
	Poŕnjevena površina %	Poŕnjevena površina %	Poŕnjevena površina %
Pšenica	2,9	3,2	2,8
Raž	1,3	1,0	1,2
Ječam	3,4	3,7	3,6
Zob	1,9	1,8	2,0
Heljda	5,5	5,2	5,0
Tritikale	2,3	2,3	2,7
Kukuruz-zrno	4,7	4,5	4,7
Krompir	22,7	22,4	22,9
Mrkva	1,7	1,5	1,4
Krastavac	1,5	1,5	1,6
Crni luk	5,5	5,2	5,0
Bijeli luk	1,1	1,0	1,0
Grah-zrno	3,7	3,7	4,7

Usjevi	2017	2018	2019
	Požnjevena površina %	Požnjevena površina %	Požnjevena površina %
Grašak-zrno	0,6	1,3	0,5
Kupus	4,1	3,8	3,6
Paradajz	2,1	2,2	2,1
Paprika zelena	1,4	1,5	1,5
Djetelina-sijeno	4,5	4,5	4,5
Lucerka	5,3	4,8	4,9
Kukuruz za krmu	7,1	6,7	7,0
Stočna repa	3,2	3,1	3,0
Travno-djet. smj.	13,4	15,0	14,2

Izvor: Izračun konsultanta

Tabela 89. Ostvareni prinosi voća, 2017-2019.

Voće	2017			2018			2019		
	Broj rodni stabala	Prinos		Broj rodni stabala	Prinos		Broj rodni stabala	Prinos	
		Ukupno tona	Kg po stablu		Ukupno tona	Kg po stablu		Ukupno tona	Kg po stablu
Trešnje	41.790	202	4,8	41.980	401	9,5	43.800	271	6,2
Višnje	40.940	194	4,7	41.960	322	7,7	43.140	219	5,1
Kajsije	2.985	4	1,2	3.185	8	2,6	3.525	7	2,0
Jabuke	242.177	1.094	4,5	245.717	3.241	13,2	251.297	2.165	8,6
Kruške	191.551	686	3,6	193.651	2.075	10,7	199.331	1.376	6,9
Šljive	308.239	737	2,4	314.409	2.450	7,8	322.239	1.202	3,7
Breskve	3.455	7	1,9	3.660	16	4,5	3.485	9	2,5
Orasi	24.685	79	3,2	24.965	234	9,4	25.770	117	4,5

Izvor: Kanton Sarajevo u brojka, FZS, 2020

Ukoliko se analizira struktura voća i broja rodni stabala, vidi se da šljiva čini oko 36% od ukupnog broja rodni stabala u KS, jabuka oko 28% i kruške oko 22,3%. Broj rodni stabala se povećao sa 855.822 u 2017. na 892.587 u 2019. godini, što predstavlja rast od 4,3%. Slično kao i kod povrtlarskih kultura i kod voća se vidi da je prinos po godinama varijabilan i da očito zavisi od klimatskih uslova.

Tabela 90. Učešće usjeva i požnjevenih površina, 2017-2019.

Voće	2017	2018	2019
	Broj rodni stabala %	Broj rodni stabala %	Broj rodni stabala %
Trešnje	4,9	4,8	4,9
Višnje	4,8	4,8	4,8
Kajsije	0,3	0,4	0,4
Jabuke	28,3	28,3	28,2
Kruške	22,4	22,3	22,3
Šljive	36,0	36,2	36,1
Breskve	0,4	0,4	0,4
Orasi	2,9	2,9	2,9

Izvor: Izračun konsultanta

U periodu od 2014. do 2019. godine došlo je do rasta broja goveda (8% više u odnosu na 2014. godinu), peradi (35% više), koze (34% više) i košnica pčela (49% više). Istovremeno, došlo je do smanjenja broja ovaca (3% manje), svinja (13% manje) i konja (17% manje).

Tabela 91. Brojno stanje stoke u KS, 2014-2019.

	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Goveda	9.726	10.934	11.200	10.636	10.491	10.485
* krave i steone junice	6.993	7.501	7.488	6.793	6.730	6.798
Ovce	38.240	37.490	37.180	41.189	38.891	37.082
* ovce za priplod	28.690	28.244	28.462	31.483	30.114	28.418
Svinje	335	319	435	390	321	292
* krmače i suprasne nazimice	112	103	172	145	137	124
Konji	372	337	334	323	302	308
* kobile i ždrebne omice	128	119	116	107	100	101
Perad (u 000)	1.089	1.281	1.359	1.459	1.491	1.473
* koke nosilice (u 000)	137	191	181	189	180	172
Koze	2.091	2.132	2.904	2.583	2.693	2.801
Košnice pčela	13.696	14.654	17.444	16.680	17.689	20.385

Izvor: Kanton Sarajevo u brojkama, FZS, 2020

Tabela 92. Indeksi rasta brojnog stanja stoke u KS, 2014-2019. (2014=100)

	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Goveda	100	112	115	109	108	108
* krave i steone junice	100	107	107	97	96	97
Ovce	100	98	97	108	102	97
* ovce za priplod	100	98	99	110	105	99
Svinje	100	95	130	116	96	87
* krmače i suprasne nazimice	100	92	154	129	122	111
Konji	100	91	90	87	81	83
* kobile i ždrebne omice	100	93	91	84	78	79
Perad (u 000)	100	118	125	134	137	135
* koke nosilice (u 000)	100	139	132	138	131	126
Koze	100	102	139	124	129	134
Košnice pčela	100	107	127	122	129	149

Izvor: Izračun konsultanta

Iako se broj muženih krava u periodu od 2014. do 2019. godine smanjio za 9%, proizvodnja mlijeka se povećala za 5%.

Također, broj muženih ovaca je smanjen za 3%, ali je proizvodnja mlijeka povećana za 76%. Broj muženih koza je povećan za 16%, a proizvodnja mlijeka je povećana za 54%. Rast broja kokoši nosilica (22%) je pratio porast broja proizvedenih jaja (25%). Proizvodnja meda je povećana za 149% u odnosu na 2014. godinu.

Proizvodnja kravljeg mlijeka u KS čini 6,8% ukupne proizvodnje u FBiH u 2019.godini, vune 6,2%, jaja 7,9% i meda 8,9%.

Tabela 93. Stočna proizvodnja u KS, 2014-2019.

	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Broj muženih krava	6.046	5.859	6.291	5.910	5.915	5.496
* mlijeko (u 000 l)	20.796	23.964	27.668	22.558	22.709	21.901
* litara po muženoj kravi	3.438	4.090	4.398	3.817	3.839	3.985
Broj muženih ovaca	11.145	11.952	12.132	15.225	12.988	10.763
* mlijeko (u 000 l)	364	674	798	993	854	642
* litara po muženoj ovci	33	56	66	65	66	60
Broj muženih koza	1.253	1.224	1.478	1.332	1.442	1.450
* mlijeko (u 000 l)	181	235	290	253	377	278
* litara po muženoj kozi	145	192	197	190	262	192
Broj striženih ovaca	28.930	29.110	29.152	32.280	31.473	26.607
* vuna (tona)	54	50	50	54	53	47
* kg po ovci	1,9	1,7	1,7	1,7	1,7	1,8
Broj kokoši nosilica	116	170	147	147	139	141
* jaja (u 000 komada)	19.631	28.958	26.489	23.392	22.148	24.544
* komada po kokoši	169	170	181	160	159	174
Med (tona)	65	172	89	114	142	162
* kg po košnici	4,8	11,8	5,1	6,8	8,1	7,9

Izvor: Kanton Sarajevo u brojkama, FZS, 2020

Tabela 94. Indeks stočne proizvodnje u KS, 2014-2019. (2014=100)

	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Broj muženih krava	100	97	104	98	98	91
* mlijeko (u 000 l)	100	115	133	108	109	105
* litara po muženoj kravi	100	119	128	111	112	116
Broj muženih ovaca	100	107	109	137	117	97
* mlijeko (u 000 l)	100	185	219	273	235	176
* litara po muženoj ovci	100	170	200	197	200	182
Broj muženih koza	100	98	118	106	115	116
* mlijeko (u 000 l)	100	130	160	140	208	154
* litara po muženoj kozi	100	132	136	131	181	132
Broj striženih ovaca	100	101	101	112	109	92
* vuna (tona)	100	93	93	100	98	87
* kg po ovci	100	89	89	89	89	95
Broj kokoši nosilica	100	147	127	127	120	122
* jaja (u 000 komada)	100	148	135	119	113	125
* komada po kokoši	100	101	107	95	94	103
Med (tona)	100	265	137	175	218	249
* kg po košnici	100	246	106	142	169	165

Izvor: Izračun konsultanta

Tabela 95. Uporedni prikaz stočne proizvodnje KS i FBiH, 2019.

	FBiH	KS	% KS u FBiH
Kravlje mlijeko (u 000 l)	321.627	21.901	6,8
Vuna (tona)	764	47	6,2
Jaja (u 000 kom)	309.000	24.544	7,9
Med (tona)	1.814	162	8,9

Izvor: Kanton Sarajevo u brojkama, FZS, 2020 i Federacija BiH u brojkama, FZS, 2020

Izvoz oblasti Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo u KS čini 0,88% ukupnog izvoza i 2,15% ukupnog uvoza KS u 2019. godini. Spoljnotrgovinski deficit sektora je 92.402.000 KM. Na nivou FBiH izvoz oblasti Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo u 2019. godini čini 1,01% ukupnog izvoza i 3,23% ukupnog uvoza FBiH. Spoljnotrgovinski deficit sektora u FBiH je 6.213.009 KM.

Tabela 96. Usporedni prikaz izvoza i uvoza KS i FBiH, 2018-2019.

	Izvoz		Uvoz		Saldo	
	2018	2019	2018	2019	2018	2019
KS						
*ukupno	1.540.435	1.427.496	4.678.188	4.872.213	-3.137.753	-3.444.717
*Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo	16.083	12.543	96.049	104.945	-79.966	-92.402
FBiH						
*ukupno	7.912.224	7.631.801	13.266.645	13.844.810	-13.184.015	-6.213.009
*Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo	82.630	77.302	413.891	447.560	-331.261	-370.258

Izvor: Kanton Sarajevo u brojkama, FZS, 2020 i Federacija BiH u brojkama, FZS, 2020

Prema izvještaju o radu Vlade KS za 2019. godinu u segmentu ruralnog razvoja se konstatuje sljedeće:

- Animalna proizvodnja – stočarstvo ima najveći značaj za poljoprivredu na području Kantona Sarajevo. Dominantan udio livada i pašnjaka u poljoprivrednim površinama predstavlja resurs na kojem je moguće bazirati dalji razvoj.
- Prinost krmnih kultura koje direktno utiču na stočarsku proizvodnju u 2019. godinu u odnosu na 2016., 2017. i 2018. godinu su uvećani zbog dovoljne količine padavina i sunčanih razdoblja. Da bi se spriječio negativan uticaj suše na biljke neophodno je primijeniti primarne agrotehničke mjere koje imaju za cilj da povećaju snabdjevenost biljaka vlagom, prvenstveno navodnjavanjem i pravilnom obradom zemljišta
- Došlo do smanjenja broja grla krupne stoke (muznih krava). Došlo je do smanjenja broja grla na farmama koje još uvijek rade, dok su se neke farme u potpunosti ugasile jer stare poljoprivrednike nema ko da naslijedi i da nastavi sa proizvodnjom, a neki iz razloga nerentabilnost proizvodnje mlijeka i neredovne isplate kupljenih količina mlijeka od strane prerađivača mlijeka. Kod individualnih proizvođača – malih farmera koji drže manji broj krava (1 -3) došlo je do smanjenja broja proizvođača kao i broja krava, i da je došlo do pada ponude tržišnih viškova mlijeka prerađivačima. Procjenjuje se da se na području Kantona Sarajevo u 2019. godini muznih grla krava smanjilo za 10%.
- U peradarskoj proizvodnji se bilježi najveći napredak u proizvodnji brojlera i koka nosilica i peradarska proizvodnja je najbolje uređena oblast sa najvećim i najboljim štalskim kapacitetima.
- Stanje kod uzgoja tovnih junadi u Kantonu Sarajevo u odnosu na raniji period je smanjen (jedna farma sa 68 grla je zatvorena). Broj konja na području Kantona Sarajevo u posljednjih nekoliko godina se konstantno smanjuje.
- Kod ostalih kategorija stoke brojno stanje (ovaca, koza i pčela) nije došlo do umanjenja u odnosu na prethodne godine, odnosno došlo je do blagog porasta.

Programska orijentacija Vlade KS u narednom periodu se odnosi na:

- podsticanje proizvodnje u plastenicima, zasnivanje novih poljoprivrednih površina sa drvenastim i jagodastim voćem kao i ljekovitim biljem,
- aktivnosti na uređenju i zaštiti poljoprivrednog zemljišta,
- aktivnosti na zaštiti bilja od štetnih insekata i biljnih bolesti,
- u saradnji sa Federalnim ministarstvom poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva nastaviti aktivnosti oko realiziranja planiranih mjera podsticanja poljoprivrednih proizvoda, čime bi se postiglo bolje korištenje vlastitih resursa,
- povećanje aktivnosti na uzgojno selekcijskom radu kod svih vrsta domaćih životinja,
- povećanje zastupljenosti vještačkog osjemenjavana i reprodukcije u govedarstvu,
- povećanje proizvodnosti mlijeka po grlu,
- povećanje zoohigijenskih i zootehničkih uslova kod držanja domaćih životinja u cilju poboljšanja proizvodnje i zdravstvenog stanja te dobivanja higijenski ispravnog i kvalitetnog krajnjeg proizvoda,
- povećanje aktivnosti na proizvodnji i uzgoju uzgojno valjanih junica za tržište i za remont stada,
- aktivnosti na zaštiti ribolovnih područja u cilju očuvanja ihtiopopulacije,
- poduzeti aktivnosti na izgradnji karantinskog objekata za smještaj privremeno ili trajno oduzete stoke na području kantona,
- povećati aktivnosti na trajnom rješavanju problema pasa lotalica kroz provođenje mjera iz oblasti veterinarstva kao što su mjere sterilizacije i kastracije pasa lotalica, zdravstvenog zbrinjavanja, vakcinisanja, obilježavanja i slično i
- unapređenje zdravstvene zaštite životinja u cilju sprečavanja širenja i suzbijanja zaraznih bolesti životinja-zoonoza, kroz Programe preventivne zaštite.

Budžetom Ministarstva privrede KS za 2019. godinu je planirano 4.812.321 KM za razvoj poljoprivrede, a što je realizovano u iznosu od 4.576.070,31 KM (95%). U 2018. godini je za istu budžetsku stavku utrošeno 4.502.873,15 KM.

Novčani podsticaji iz Budžeta KS, realiziraju se na osnovu Zakona o novčanim podsticajima u poljoprivredi na području Kantona Sarajevo, Pravilnika o posebnim uslovima za ostvarenje prava na novčani podsticaj i Odluke o iznosima novčanih podsticaja, minimalnim uslovima za početak proizvodnje, minimalnim uslovima za investiranje i rokovima podnošenja zahtjeva. Pravilnik donosi ministar privrede i istim su propisani posebni uslovi za ostvarenje prava na novčani podsticaj, dok se Odluka donosi za svaku budžetsku godinu u proceduri javne rasprave. Odlukom su definisani iznosi novčanih poticaja, minimalnim uslovima za početak proizvodnje, minimalnim uslovima za investiranje i rokovi za podnošenje zahtjeva za animalnu proizvodnju, biljnu proizvodnju, povrtlarsku proizvodnju, gljivarsku proizvodnju, organsku proizvodnju, model kapitalnih ulaganja i ostale vrste novčanih podsticaja. Inspekcijski nadzor nad provođenjem Zakona o novčanim podsticajima u poljoprivredi na području Kantona Sarajevo i propisa donesenih na osnovu ovog Zakona vrše kantonalni poljoprivredni inspektori.

U toku 2019. godine u proceduri rješavanja bilo je ukupno 1.848 zahtjeva za ostvarenje prava na kantonalni novčani podsticaj po modelu podsticaja proizvodnji i modelu kapitalnih ulaganja, dok je model ostalih vrsta novčanih podsticaja realizovan na osnovu javnog poziva što je prikazano u narednim tabelama.

Tabela 97. Zahtjevi za novčani podsticaj za model podsticanja proizvodnji i model kapitalnih ulaganja KS u 2019.

Općine Kantona Sarajevo	Broj zahtjeva prenesenih iz 2019. (zbog trajanja ciklusa proizvo.)	Broj zahtjeva zaprimljenih u 2019.godini	Ukupan broj zahtjeva na rješavanju u 2019.	Broj pozitivno riješenih zahtjeva (isplaćeni predmeti u 2019.)	Broj negativno riješenih zahtjeva	Broj zahtjeva od kojih su kandidati odustali	Broj zahtjeva prenesenih u 2020. (zbog trajanja ciklusa proizvo.)
Stari Grad	1	35	36	33	2	0	1
Centar	4	54	58	53	0	1	4
Novo Sarajevo	0	22	22	19	1	2	0
Novi Grad	5	124	129	111	10	2	6
Ilidža	6	139	145	125	8	4	8
Vogošća	14	256	270	231	17	4	18
Hadžići	13	409	422	379	30	4	9
Ilijaš	64	576	640	543	16	14	67
Trnovo	3	123	126	120	5	0	1
UKUPNO	110	1.738	1.848	1.614	89	31	114

Izvor: Ministarstvo privrede KS, 2020

Najviše podnesenih zahtjeva za novčani podsticaj je u animalnoj proizvodnji (farme mliječnih krava, tov junadi, tov piladi, farme ovaca i za vlastiti uzgoj priplodnih junica), što ukazuje na činjenicu da je stočarstvo vodeća grana poljoprivrede na području Kantona Sarajevo. Znatno broj zahtjeva podnesen je i za biljnu proizvodnju - gdje je najviše zahtjeva podneseno za zasijane površine merkantilnim žitaricama i kod realizacije proizvodnje jagodičastog voća (malina).

Za realizovanu poljoprivrednu proizvodnju u 2019. godini pozitivno su riješena 1614 zahtjeva, a ostvareno pravo na novčani podsticaj za Model podsticaja proizvodnji i Model kapitalnih ulaganja isplaćen je novčani iznosu od 3.849.544,19 KM, dok je za Model ostalih vrsta novčanih podsticaja ostvareno pravo na novčani podsticaj u iznosu od 231.700,00 KM. Ukupno isplaćeni novčani podsticaji za realizovanu proizvodnju u 2019. godini iznosi 4.081.244,16 KM. Isplaćene su prenesene obaveze iz 2018. godine u iznosu od 21.589,32 KM, tako da je ukupno isplaćen novčani podsticaj u 2019. godini je 4.102.833,48 KM.

Tabela 98. Pregled obrađenih zahtjeva

RB	Vid poljoprivredne proizvodnje	Positivno riješeni	Negativno riješeni	Prenos u 2020.	Odustali	Ukupno na rješavanju u 2019.
1.	Farma mliječnih krava koja je u sistemu otkupa mlijeka(min 400 l po grlu)	336	16	0	3	355
2.	Farma mliječnih krava koja nije u sistemu otkupa mlijeka	189	6	0	1	196
3.	Vlastiti uzgoj teladi namijenjenih daljem tovu	42	2	15	0	59
4.	Vlastiti uzgoj priplodnih junica za remont osnovnog stada mliječnih krava ili proširenje osnovnog stada mliječnih krava	55	4	0	1	60
5.	Farma za tov junadi	124	8	67	13	212
6.	Farma ovaca	206	1	0	0	207
7.	Farma koza	10	0	0	1	11
8.	Farma za tov svinja	0	0	0	0	0
9.	Farma za tov piladi	136	1	10	0	147
10.	Inkubacijska proizvodnja jednodnevnih pilića	4	0	0	0	4
11.	Farma koka nosilja	8	0	2	0	10

RB	Vid poljoprivredne proizvodnje	Pozitivno riješeni	Negativno riješeni	Prenos u 2020.	Odustali	Ukupno na rješavanju u 2019.
12.	Pčelinjak	171	2	0	2	175
13.	Organizovani otkup svježeg mlijeka	8	9	0	0	17
14.	Organizovani otkup svježeg mlijeka za farme os 20 do 100 krava	3	1	0	0	4
15.	Proizvodnja sirove vune	0	0	0	0	0
16.	Zasijane površine merkantilnim žitaricama	36	2	18	3	59
17.	Zasijane površine heljdom	12	1	0	1	14
18.	Zasijane površine ljekovitim biljem	2	0	0	0	2
19.	Zasijane površine merkantilnim krompirom	33	0	0	1	34
20.	Zasijane površine ostalim povrtnim kulturama	5	0	0	1	6
21.	Plastenička proizvodnja	31	8	0	0	39
22.	Zasnivanje novih zasada krošnjastog voća	4	0	0	0	4
23.	Održavanje zasada krošnjastog voća	3	3	0	0	6
24.	Zasnivanje novih zasada jagodičastog voća	2	0	0	0	2
25.	Realizacija proizvodnje krošnjastog voća	1	0	0	0	1
26.	Realizacija proizvodnje jagodičastog voća	60	2	0	2	64
27.	Proizvodnja gljiva u zatvorenom prostoru	14	0	0	0	14
28.	Certificiranje organske proizvodnje u tekućoj godini	6	0	0	0	6
29.	Štalski objekti za uzgoj goveda, ovaca, koza i svinja u okviru poljoprivrednog gazdinstva u osnovici objekta	0	1	0	0	1
30.	Štalskih kapaciteta za uzgoj peradi za upotrebnu površinu objekta	0	1	0	0	1
31.	Objekti za skladištenje, hlađenje i sušenje poljoprivrednih proizvoda u okviru poljoprivrednog gazdinstva	0	0	0	0	0
32.	Izgradnja ribnjaka Upotrebna površina	0	0	0	0	0
33.	Rekonstrukcija štalskih objekata za uzgoj goveda, koza, ovaca i peradi	0	1	0	0	1
33.	Kupovina poljoprivrednog zemljišta	0	0	0	0	0
34.	Novog staklenika ili plastenika	1	0	0	0	1
35.	Nove poljoprivredne mehanizacije i priključnih sredstava	94	16	0	2	112
36.	Nove opreme u biljnoj i animalnoj proizvodnji	18	3	0	1	22
37.	Priplodnih junica za formiranje ili proširenje osnovnog stada mliječnih krava	0	1	2	0	3
	UKUPNO OBRADENO	1.614	89	114	31	1.848

Izvor: Ministarstvo privrede KS, 2020

Tabela 99. Pregled ostvarenog prava na novčani podsticaj po svim modelima

I- MODEL PODSTICAJA PROIZVODNJI		Ostvareno pravo na novčani podsticaj u KM	Učešće %
1. ANIMALNA PROIZVODNJA			
1.	Farma mliječnih krava koja je u sistemu otkupa mlijeka (min 400 l po grlu)	675.139,20	16,45
2.	Farma mliječnih krava koja nije u sistemu otkupa mlijeka	139.189,50	3,4
3.	Vlastiti uzgoj teladi namijenjenih daljem tovu	35.824,95	0,9
4.	Vlastiti uzgoj priplodnih junica za remont ili proširenje osnovnog stada	165.500,00	4,03
5.	Farma za tov junadi	301.124,20	7,4
6.	Farma ovaca	741.492,00	18,07
7.	Farma koza	25.852,00	0,73
8.	Farma za tov svinja	0,00	0,00
9.	Farma za tov piladi	541.974,69	13,20
10.	Inkubacijska proizvodnja jednodnevnih pilića	12.034,00	0,3
11.	Farma koka nosilja	79.200,00	1,4
12.	Pčelinjak	223.837,75	5,5
13.	Organizovan otkup svježeg mlijeka.	68.327,60	1,75
14.	Organizovani otkup svježeg mlijeka(farme od 20 do 100 krava)	15.137,31	0,4
15.	Proizvodnja sirove vune	0,00	0,00
UKUPNO ANIMALNA		3.078.633,20	73,53
2. BILNA PROIZVODNJA			
16.	Zasijane površine merkantilnim žitaricama	103.004,88	2,5
17.	Zasijane površine heljdom	48.437,00	1,2
18.	Zasijane površine ljekovitim biljem	9.200,00	0,22
19.	Zasijane površine merkantilnim krompirom	52.282,00	1,27
20.	Zasijane površine ostalim povrtnim kulturama	2.334,00	0,057
21.	Plastenička proizvodnja	41.675,00	1,016
22.	Zasnivanje novih zasada krošnjastog voća	9.504,00	0,23
23.	Održavanje zasada krošnjastog voća	6.474,00	0,16
24.	Zasivanje novih zasada jagodičastog voća	1.673,00	0,04
25.	Realizacija proizvodnje krošnjastog voća	2.250,00	0,05
26.	Realizacija proizvodnje jagodastog voća	54.226,97	1,32
UKUPNO BILNA		331.060,85	8,063
3. GLJIVARSKA PROIZVODNJA			
27.	Proizvodnja gljiva u zatvorenom prostoru	55.472,70	1,35
4. ORGANSKA PROIZVODNJA			
28.	Certificiranje organske proizvodnje	3.778,67	0,09
UKUPNO I		3.468.945,42	
II- MODEL KAPITALNIH ULAGANJ		Ostvareno pravo na novčani podsticaj	% učešća
a)	Izgradnja objekata započetih u tekućoj godini sa završenim grubim građevinskim radovima preko 50% i to:	0,00	0,00
1)	Štalski objekti za uzgoj goveda, ovaca, koza i svinja u okviru poljoprivrednog gazdinstva u osnovici objekta	0,00	0,00
2)	Štalskih kapaciteta za uzgoj peradi za upotrebnu površinu objekta	0,00	0,00
3)	Objekti za skladištenje, hlađenje i sušenje poljoprivrednih proizvoda u okviru poljoprivrednog gazdinstava	0,00	0,00
4)	Izgradnja ribnjaka	0,00	0,00
b)	Rekonstrukcija štalskih objekata	0,00	0,00
2.			
a)	Kupovina poljoprivrednog zemljišta	0,0	0,00
b)	Kupovina novog staklenika ili plastenika	6.552,00	0,16

c)	Kupovina nove poljoprivredne mehanizacije i priključnih sredstava	328.438,61	8,0
	Kupovina nove opreme u biljnoj i animalnoj proizvodnji	45.608,16	1,2
	Kupovina priplodnih junica	0,00	0,0
	UKUPNO II	380.598,77	
	UKUPNO I + II	3.849.544,19	
III	MODEL OSTALIH VRSTA NOVČANIH PODSTICAJA		
a)	Realizacija pojedinačnih projekata iz oblasti poljoprivrede	176.000,00	4,3
b)	Aktivnosti različitih organizacija, udruženja ili asocijacija	18.000,00	0,44
c)	Sufinansiranje učešća poljoprivrednika na sajmovima	15.000,00	0,36
	UKUPNO III	209.000,00	
IV	Prenos obaveza iz 2018.	21.589,32	0,53
V	Sufinansiranje učešća na sajmovima Dani šljive – Gradačac, Dani jabuke-Goražde i Kongres pčelarstva	22.700,00	0,55
	UKUPNO (I + II + III + IV + V) ISPLAĆENI PODSTICAJ U 2019. GODINI	4.102.833,51	100

Izvor: Ministarstvo privrede KS, 2020

U narednoj tabeli je dat pregled ostvarenih prava na novčani poticaj po kategorijama kandidata iz kojeg se vidi da:

- 62,03% prava na novčani podsticaj su ostvarili neregistrovanih kandidati,
- 4,88% prava na novčani podsticaj su ostvarili kandidati koji su poljoprivrednu proizvodnju registrovali kao dopunsku djelatnost,
- 33,09% prava na novčani podsticaj su ostvarili kandidati koji su poljoprivrednu proizvodnju registrovali kao osnovnu djelatnost.

Tabela 100. Pregled ostvarenih prava na novčani poticaj po kategorijama kandidata

Vid proizvodnje	Registrovani kandidati (KM)	Registrovani kandidati-dopunska djelatnost (KM)	Neregistrovani kandidati-osnovna djelatnost (KM)
Animalna proizvodnja	1.975.579,85	155.205,75	947.847,60
Biljna proizvodnja	192.758,50	7.988,00	130.314,35
Gljivarska proizvodnja	0,00	0,00	55.472,70
Organska proizvodnja	1.135,00	1.104,48	1.539,19
Kapitalna ulaganja (Ka)	218.739,92	23.214,16	138.644,69
UKUPNO	2.388.213,27	187.512,39	1.273.818,53
UKUPNO			3.849.544,19

Izvor: Ministarstvo privrede KS, 2020

Naredna tabela prikazuje uporedne pokazatelje o ostvarenim pravima na novčani podsticaj i procentualnom učešću ostvarenog prava po vidovima poljoprivredne proizvodnje iz modela proizvodnji i modela kapitalnih ulaganja u periodu od 2016. do 2019. godine.

Tabela 101. Usporedni pokazatelji o ostvarenim pravima na novčani poticaj u periodu 2016-2019.

Vid proizvodnje	2016		2017		2018		2019	
	Iznos KM	%	Iznos KM	%	Iznos KM	%	Iznos KM	%
Animalna proizvodnja	2.534.372,55	78,82	2.590.496,14	83,95	2.885.956,72	83,66	3.078.633,20	79,97
Biljna proizvodnja	442.230,76	13,75	264.539,59	8,57	315.178,18	9,13	331.060,85	8,62
Gljivarska proizvodnja	42.425,98	1,32	27.098,42	0,88	26.896,64	0,78	55.472,70	1,44
Organska proizvodnja	1.419,62	0,04	3.010,01	0,98	1.949,18	0,056	3.778,67	0,098
Kapitalna ulaganja	194.989,19	6,06	200.590,34	6,50	219.537,68	6,37	380.598,77	9,88
UKUPNO	3.215.437,18	100,0	3.085.734,50	100,0	3.449.519,09	100,0	3.849.544,19	100,0

Izvor: Ministarstvo privrede KS, 2020

Poljoprivredni proizvođači iz KS imaju prava i na novčanu podršku od FBiH. U narednoj tabeli su prikazani iznosi ostvarenog prava na federalnu novčanu podršku u 2018. i 2019. godini gdje se vidi da je iznos podrške u 2019. godini bio za 88.292,93 KM manji nego u 2018. godini.

Tabela 102. Iznosi ostvarenog prava na novčanu podršku za poljoprivredne proizvođače iz KS od FBiH u 2018. i 2019.

RB.	Poljoprivredna proizvodnja	Iznos podrške u KM u 2018.	Iznos podrške u KM u 2019.
1.	Proizvodnja hljebnih žitarica (pšenica i raž)	8.165,00	6.451,65
2.	Proizvodnja silažnog kukuruza	56.943,90	62.461,08
3.	Proizvodnja heljde	22.581,00	23.237,76
4.	Proizvodnja ljekovitog i aromatičnog bilja (kamilica, menta, lavanda, ružmarin, smilje i lovor)	9.108,00	6.088,00
5.	Proizvodnja stočnog ječma, zobi i tritikala	8.272,00	6.215,00
6.	Proizvodnja povrća	0,00	1.314,00
6.	Proizvodnja svježeg kravljeg mlijeka	1.661.300,14	1.677.715,16
7.	Proizvodnja kozijeg mlijeka	13.981,80	18.075,40
8.	Proizvodnja goveđeg mesa – tov junadi od teladi iz domaćeg uzgoja	496.434,00	416.958,00
9.	Uzgoj rasplodnih junica	50.578,00	59.356,00
10.	Uzgoj rasplodne stoke (ovce i koze)	173.358,00	102.204,00
11.	Košnice pčela, uzgoj pčelinjih zajednica	6.808,00	21.555,00
12.	Uzgoj 18 – sedmičnih pilenki	5.124,00	3.626,00
13.	Ribarstvo	47.380,30	39.626,16
14.	Autohtone pasmine	4.600,00	5.000,00
15.	Sistem krava – tele	0,00	25.498,00
	UKUPNO	2.564.634,14	2.475.381,21
	RAZLIKA		- 89.252,93

Izvor: Ministarstvo privrede KS, 2020

Primjenom Zakona o novčanim podsticajima u poljoprivredi na području Kantona Sarajevo želi se postići to da se formirani poljoprivredni proizvođači koji imaju obimniju poljoprivrednu proizvodnju koja je tržišno orijentisana, zadrže na postojećem nivou proizvodnje sa tendencijom njenog porasta putem podsticanja farmi kao jedne proizvodne cjeline sa zaokruženim sistemom proizvodnje i plasmana proizvoda. Prema podacima Ministarstva privrede KS, primjena Zakona o novčanim podsticajima dala snažan podstrek poljoprivrednoj proizvodnji na području Kantona Sarajevo koji se ogleda u sljedećem:

- povećana je vlastita proizvodnja hrane,
- raspoloživi poljoprivredni resursi su se počeli iskorištavati u većem obimu,
- obezbijeđen je jedan dio sirovine za prerađivačku industriju,
- povećana je zaposlenost stanovništva,
- povećana je tržišna orijentisanost poljoprivredne proizvodnje i učešće sektora poljoprivrede u ukupnom nacionalnom dohotku.

Važno je primjetiti da se u razvojnim dokumentima ne posvećuje dovoljna pažnja razvoju ruralnog turizma koji je bržerastuća specifična grana turizma. Povratak prirodi, tradiciji i kulturi, odnosno jedinstveni doživljaj ruralnog prostora su elementi koji motivišu savremene turiste. Kroz razvoj ruralnog turizma može doći do oživljavanja ruralnih područja i unapređenje kvaliteta života. Ruralni turizam može biti cjelogodišnji oblik turizma, te bi na taj način omogućavao produžetak turističke sezone u KS koju karakteriše izražena sezonalnost. Razvoj ruralnog turizma je na niskom nivou i ukoliko je strateško opredjeljenje KS razvoj ruralnog turizma to će tražiti čitav niz mjera i aktivnosti u cilju kreiranja ambijenta za razvoj – legislativa, infrastruktura, izvori finansiranja, edukacija, integracija i upravljanje, itd.

Ruralni razvoj – pandemija koronavirusa. Pandemija koronavirusa je dovela do poremećaja u lancu nabavke i plasmanu proizvoda. Prema istraživanju Privredne komore FBiH, Privredne komore RS i Vanjskotrgovinske komora BiH prehrambena industrija je uspjela nastaviti s poslovanjem tokom cijele krize i osigurati ponudu na domaćem i ino tržištu. Poljoprivreda i prehrambena industrija mogu imati probleme zbog smanjenog obima aktivnosti HoReCa sektora i smanjene kupovne moći stanovništva. Prema navodima Svjetske banke (Western Balkans Regular Economic Report No.17) sektori koji su orijentisani na domaće tržište i online servise (poljoprivreda, informacione i komunikacione tehnologije, zdravstvene i društvene usluge) će manje vjerovatno biti pogođeni pandemijom. Poremećaji na turističkom tržištu će dovesti do smanjenja long-haul putovanja i preorijentaciji turista ka short-haul putovanjima, individualnim putovanjima i traženju novih iskustava, te boravka u prirodi. Također, smanjena je količina diskrecionog dohotka iz kojih se finansiraju putovanja. Ovo otvara mogućnosti za razvoj ruralnog turizma, kao troškovno efikasne i iskustveno intenzivne djelatnosti.

4.6 Komunalna privreda

Komunalna privreda u Kantonu Sarajevo pravno je uređena Zakonom o komunalnoj djelatnosti Kantona Sarajevo. Ovim zakonom uređuju se komunalne djelatnosti, načela, način obavljanja i finansiranja, te druga pitanja od značaja za uspješno obavljanje komunalnih djelatnosti na području KS. Pod komunalnim djelatnostima, u smislu ovog zakona, podrazumijeva se: pružanje komunalnih usluga za fizička i pravna lica, te finansiranje građenja i održavanje objekata i uređaja komunalne infrastrukture. Navedeni zakon je komunalne djelatnosti podijelio na: (a) komunalne djelatnosti individualne komunalne potrošnje i (b) komunalne djelatnosti zajedničke komunalne potrošnje. Obavljanje komunalnih djelatnosti, u skladu sa ovim zakonom u okviru svojih nadležnosti, obezbjeđuju Kanton, Grad i općine. Kantonalna javna komunalna preduzeća (KJKP) u KS su: Vodovod i kanalizacija, Sarajevogas, Toplane, Rad, Park, Pokop, Tržnice i pijace i Gras, a javna komunalna preduzeća (JKP) su: Vodostan Ilijaš, Komunalac Hadžići i JKP Trnovo.

Trenutno stanje u kojem se nalazi sistem komunalne privrede na Kantonu Sarajevo s pravom otvara pitanje njegove ekonomske i socijalne održivosti. Iako je u posljednjih nekoliko godina ostvaren određeni napredak, možemo konstatovati da kantonalna javna komunalna preduzeća i komunalna javna preduzeća (KJKP i JKP) kontinuirano se susreću sa različitim izazovima. U nekim komunalnim preduzećima dovodi se pitanje ostvarivanje osnovnih funkcija pružanja javnih usluga. U svim izvještajima o poslovanju, preduzeća ističu neekonomske cijene usluga, visoke cijene ulaznih osnovnih materijala, otežanu naplatu pruženih usluga, velika potraživanja, općenito slabu likvidnost i druge probleme koji se ponavljaju, a što utiče i na rezultat poslovanja. Bitno je istaći da se je evidentno sve

teže osiguravanje dodatnih finansijskih izvora za pokrivanje iskazanih gubitaka u ovim subjektima. Zbog značaja i nagomilanih problema komunalne privrede u Kantonu, u ovom dijelu situacione analize dat je pregled osnovnih parametara poslovanja kantonalnih javnih komunalnih preduzeća i javnih komunalnih preduzeća (KJKP i JKP) u periodu 2014-2019. godine.

U narednoj tabeli dati su ukupni osnovni pokazatelji poslovanja KJKP i JKP po godinama od 2014. do 2019. Nakon toga slijede dvije tabele u kojima je dat detaljan pregled osnovnih pokazatelja poslovanja svih KJKP i JKP u KS u periodu 2014-2019. godine, kao i indeks dinamičke promjene osnovnih pokazatelja poslovanja 2019/2014. godine.

Tabela 103. Osnovni pokazatelji poslovanja javnih komunalnih preduzeća u KS u periodu 2014-2019. (000 KM)

Elementi	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Indeks 2019/2014
Ukupni prihodi u KM	293.145	313.239	299.081	310.612	313.697	331.191	113,0
Ukupni rashodi u KM	361.594	375.728	339.673	345.248	341.878	356.453	98,6
Dobit u poslovanju u KM	220	483	3.582	6.757	9.361	6.707	3038,7
Neto-dobit u KM	194	438	3.201	3.188	8.252	5.768	2961,0
Gubitak u KM	68.669	62.972	44.174	41.393	37.541	31.969	46,6
Poslovna sredstva u KM	1.501.327	1.609.378	1.642.963	1.640.896	1.627.266	1.615.047	107,6
Kapital u KM	918.930	921.811	909.213	894.301	885.572	879.119	95,7
Prosječan broj zaposlenih (sati rada)	5.173	4.998	4.904	4.860	4.818	4.778	92,4
Sredstva iz budžeta KS	37.534	44.794	49.071	56.941	47.918	54.116	144,2

Izvor: Zavod za planiranje razvoja KS, Informacije, izvještaji o poslovanju o poslovanju KJKP i JKP od 2014.-2019. godine i KJKP „Gras“ od 2014.-2019. godine

Iz prezentiranih podataka možemo uočiti da su komunalna preduzeća u KS u 2019. godini ostvarila ukupan prihod od 331.191.338 KM. U odnosu na 2014. isti je veći za 13%, a u odnosu na 2018. za 5,6%. U odnosu na 2014. godinu, sva KJKP i JKP su u 2019. godini ostvarila više ukupne prihode, osim KJKP Tržnica i pijaca. Ostvareni ukupni rashodi u 2019. godini iznose 356.453.552 KM i manji su za 1,4% u odnosu na 2014. godinu, a veći su za 4,3% u odnosu na ostvarene ukupne rashode iz 2018. godine.

Gubitak u poslovanju je bio dugogodišnja karakteristika većine komunalnih preduzeća u KS. Međutim, u analiziranom periodu na ovom planu načinjen je značajan iskorak. Sektor komunalne privrede je u 2019. iskazao ukupnu neto dobit u iznosu od 5.768.533 KM. Dobit su iskazala sva komunalna preduzeća, sa izuzetkom Vodovoda i kanalizacije i Gras-a. U 2019. gubitak su iskazala dva KJKP-a (Vodovod i kanalizacija i Gras) i to u iznosu 31.969.391 KM. Na nivou sektora, iskazani gubitak je skoro duplo niži u odnosu na 2014. kada je iznosio preko 68 miliona KM. U ukupnom gubitku KJKP-a u 2019. godini, ostvareni gubitak KJKP Gras ima udio od 64,9% (20.754.211 KM). Gubitak iz poslovanja u slučaju KJKP Vodovod i kanalizacija i KJKP Gras iz godine u godinu opada. U slučaju Toplana, akumulirani gubitak je iznad visine kapitala nema u (KJKP i JKP). Ove podatke treba uzeti sa određenom dozom rezerve obzirom da u slučaju određenih komunalnih preduzeća potraživanja iz ranijih godina nisu, u skladu sa računovodstvenim standardima, isknižena kao nenaplativa, te knjižena na smanjenje kapitala. Navedeno bi u značajnoj mjeri izmijenilo kvalitet poslovanja komunalnog sektora.

Ono što je također negativan trend jeste smanjenje ukupne visine kapitala u sektoru, kao i pad visine poslovnih sredstava od 2016. godine za oko 72 miliona KM. Također, za potpunost najbitnijih segmenata finansijske analize neophodno je sagledati i kretanje visine ukupne zaduženosti navedenih komunalnih preduzeća, a što nam iz dostupnih podataka nije vidljivo.

Također, neodvojivi element sveukupnog poslovanja komunalnog sektora čini i kretanje kvaliteta pruženih usluga prema korisnicima, s obzirom da finansijski rezultat rada sektora može biti povećan uslijed pada kvaliteta pruženih usluga, a istovremene stagnacije ili čak rasta cijena usluga. Ovo se posebno odnosi na pojedina preduzeća koja su u prethodnom periodu pružala neredovne i nedovoljno kvalitetne usluge, kao što su npr. Gras i VIK.

Tabela 104. Osnovni pokazatelji poslovanja po KJKP i JKP u KS u periodu 2014-2019. godine

KJKP i JKP	God.	Ukupni prihodi (u KM)	Ukupni rashodi (u KM)	Neto dobit (u KM)	Gubitak (u KM)	Poslovna sredstva (u KM)	Kapital (u KM)	Pros. broj zap. na temelju sati rada	Prosječna mj. plaća. (u KM)
Vodovod i kanalizacija	2019	54.961.355	66.176.535		11.215.180	850.533.923	728.028.991	944	1.117
	2018	52.432.912	67.077.127		14.644.215	865.763.491	739.244.171	979	1.108
	2017	50.911.341	67.839.513		16.928.172	887.723.549	751.664.355	914	1.105
	2016	47.794.041	63.742.699		15.948.658	893.470.424	768.592.526	899	1.037
	2015	46.572.336	61.426.356		14.854.020	889.628.303	784.541.184	901	1.007
	2014	44.777.691	62.585.957		17.808.266	877.067.456	799.395.204	938	999
Sarajevogas	2019	99.396.334	97.929.803	1.466.531		171.007.863	65.195.382	312	1.367
	2018	90.532.497	88.832.351	1.700.146		171.413.184	63.728.851	307	1.351
	2017	91.264.933	89.833.561			169.333.830	62.028.705	303	1.343
	2016	86.081.706	86.056.632	22.567		179.459.019	60.594.827	300	1.269
	2015	103.989.733	108.021.907		4.032.174	178.044.905	58.372.261	302	1.293
	2014	93.435.722	99.883.760		6.448.038	173.309.681	59.707.135	310	1.277
Toplane	2019	60.328.247	56.050.372	3.493.741		124.469.073	Negativan kapital	354	1.290
	2018	62.024.910	56.585.325	4.506.268		129.443.858	Negativan kapital	359	1.255
	2017	62.562.318	59.418.650	2.325.601		129.426.820	Negativan kapital	353	1.265
	2016	57.521.004	55.531.115	1.784.128		140.071.003	Negativan kapital	352	1.211
	2015	57.598.625	67.217.995		9.619.370	135.038.494	Negativan kapital	351	1.209
	2014	52.505.615	60.889.790		8.383.575	131.495.456	Negativan kapital	356	1.209
Rad	2019	40.090.361	40.021.349	30.753		62.185.192	41.503.029	1.136	909
	2018	39.507.093	39.293.017	192.668		58.258.583	38.967.678	1.144	887
	2017	38.535.141	38.353.077	163.170		58.409.933	39.060.550	1.149	890
	2016	38.360.141	38.179.730	162.370		54.460.537	39.011.404	1.158	842
	2015	38.361.927	38.284.506	69.680		54.102.365	38.908.799	1.176	837
	2014	37.057.851	37.000.377	51.727		36.964.738	19.934.657	1.180	843
Park	2019	9.832.598	9.817.074	15.524		16.230.581	8.253.287	262	940
	2018	8.966.538	8.893.379	73.159		15.579.817	8.237.763	269	931
	2017	8.504.347	8.345.703	158.644		15.684.238	8.164.604	285	915
	2016	8.755.993	9.387.501		631.508	15.281.730	9.065.465	318	914
	2015	8.795.727	9.641.556		845.829	15.887.151	9.246.973	332	909
	2014	8.208.669	9.288.529		1.079.860	16.494.771	9.420.585	337	908
Pokop	2019	10.208.394	10.014.757	151.647		23.027.364	5.212.601	192	1.392
	2018	10.586.041	9.854.715	655.797		22.206.728	5.060.953	188	1.420
	2017	9.719.685	9.262.638			22.695.544	4.405.156	188	1.398

KJKP i JKP	God.	Ukupni prihodi (u KM)	Ukupni rashodi (u KM)	Neto dobit (u KM)	Gubitak (u KM)	Poslovna sredstva (u KM)	Kapital (u KM)	Pros. broj zap. na temelju sati rada	Prosječna mj. plaća. (u KM)
	2016	9.527.927	9.302.560	188.513		21.358.038	3.988.052	181	1.386
	2015	9.894.568	9.867.632	14.497		22.403.344	3.799.539	188	1.367
	2014	9.950.419	9.940.550	5.344		23.978.198	3.785.042	204	1.290
Tržnice i pijace	2019	3.678.401	3.482.732	175.703		21.689.779	21.594.118	85	1.254
	2018	3.901.644	3.319.546	523.738		21.534.479	21.418.414	82	1.250
	2017	4.243.015	3.398.966			21.058.936	20.894.677	87	1.249
	2016	4.333.129	3.499.229	749.283		20.697.972	20.434.998	87	1.248
	2015	3.896.897	3.711.671	163.993		20.236.295	19.685.716	82	1.342
	2014	3.876.810	3.750.514	110.661		20.240.499	19.521.722	84	1.320
	2013	3.876.810	3.750.514	110.661		20.240.499	19.521.722	84	1.320
Vodostan	2019	2.274.913	1.963.060	277.487		5.815.287	2.612.420	40	1.031
	2018	2.267.221	1.975.578	291.317		5.087.457	2.353.062	40	867
	2017	2.035.534	1.788.796	246.738		3.053.368	1.831.907	40	911
	2016	1.857.709	1.694.420	146.960		2.525.418	1.568.839	38	863
	2015	1.563.775	1.662.079		98.304	2.104.884	1.421.879	37	860
	2014	1.324.860	1.754.866		430.006	2.263.436	1.520.183	41	874
Komunalac	2019	5.423.892	5.399.060	20.740		10.398.888	6.193.669	98	1.048
	2018	5.066.272	4.874.561	186.330		10.452.094	6.171.929	93	1.051
	2017	5.312.704	5.020.705	291.999		10.645.977	5.985.599	92	1.018
	2016	5.720.936	5.735.994		15.058	10.914.166	5.693.601	88	918
	2015	4.605.255	4.542.234	63.021		10.748.785	5.708.659	77	831
	2014	4.143.547	4.116.464	27.083		11.119.344	5.645.638	68	786
Trnovo	2019	861.394	709.150	136.407		603.592	526.203	20	828
	2018	680.804	543.406	123.550		451.102	389.796	15	843
	2017	985.312	982.914	2.119		337.040	266.246	12	830
	2016	2.421.757	2.257.317	147.948		497.689	264.127	10	732
	2015	619.496	488.851	126.857		277.631	126.857	9	751
	2014	309.829	352.146		42.317	256.008		11	853
Gras	2019	44.135.449	64.889.660		20.754.211	329.085.801	Negativan kapital	1.335	973
	2018	37.731.810	60.629.008		22.897.198	327.075.216	Negativan kapital	1.342	964
	2017	36.538.136	61.003.952		24.465.816	322.527.238	Negativan kapital	1.437	953
	2016	36.707.336	64.286.454		27.579.118	304.227.290	Negativan kapital	1.473	931
	2015	37.340.768	70.863.943		33.523.175	280.906.738	Negativan kapital	1.543	918
	2014	37.554.681	72.031.749		34.477.068	208.138.246	Negativan kapital	1.644	953

Izvor: Zavod za planiranje razvoja KS, Informacije, izvještaji o poslovanju o poslovanju KJKP i JKP od 2014-2019. godine i KJKP GRAS „Gras“ od 2014-2019. godine

Tabela 105. Indeksi 2019/2014 osnovnih pokazatelja poslovanja po KJKP i JKP u KS

KJKP i JKP	Ukupni prihodi	Ukupni rashodi	Neto dobit	Gubitak	Poslovna sredstva	Kapital	Pros. broj zaposlenih	Prosječna plaća
Vodovod i kanalizacija	122,7	105,7		63,0	97,0	91,1	100,6	111,8
Sarajevogas	106,4	98,0			98,7	109,2	100,6	107,1
Toplane	114,9	92,1			94,7		99,4	106,7
Rad	108,2	108,2	59,5		168,2	208,2	96,3	107,8
Park	119,8	105,7			98,4	87,6	77,7	103,6
Pokop	102,6	100,7	2837,7		96,0	137,7	94,1	107,9
Tržnice i pijace	94,9	92,9	158,8		107,2	110,6	101,2	95,0
Vodostan	171,7	111,9			256,9	171,8	97,6	118,0
Komunalac	130,9	131,2	76,6		93,5	109,7	144,1	133,3
Trnovo	278,0	201,4			235,8		181,8	97,1
Gras	117,5	90,1		60,2	158,1		81,2	102,0
UKUPNO	113,0	98,6	2961,0	46,6	107,6	95,7	92,4	107,4

Izvor: Zavod za planiranje razvoja KS, Informacije, izvještaji o poslovanju o poslovanju KJKP i JKP od 2014-2019. godine i KJKP GRAS „Gras“ od 2014-2019. godine

Ukupna poslovna sredstva (aktiva) javnih komunalnih preduzeća na dan 31.12.2019. godine iznose 1.615.047.343 KM, što je za 7,6% više u odnosu na 2014. godinu. U imovini komunalnih preduzeća u 2019. godini najviše učestvuju ostala stalna sredstva sa 42,9% i građevinski objekti sa 39,2%, što pokazuje da preduzeća imaju visoko amortizirana osnovna sredstva za rad i sa procjenom da su im one nedostatna za adekvatno pružanje usluga.

U toku 2019. godine u svim komunalnim preduzećima bilo je ukupno 4.778 zaposlenih na temelju sati rada. U odnosu na prethodnu godinu zaposlenost je manja za 0,8%, dok je u odnosu na 2014. godinu manja za 7,6%. Prosječna mjesečna plaća u 2019. godini u KJKP-a i JKP-a je povećana u odnosu na 2014. godinu za 7,4%, osim u Tržnice i pijace (smanjenje od 5% u odnosu na 2014. godinu) i Trnovu (smanjenje od 2,9% u odnosu na 2014). Najveće povećanje plaća, preko 10% u posmatranom periodu, je ostvareno u Vodovodu i kanalizaciji i Vodostanu, dok je Komunalac Hadžići imao čak 33,3% povećanje prosječne plaće.

Ono što je također evidentno jeste da dominantno postoji kontinuitet povećanja prosječnih plaća u posmatranom periodu. Navedeni rast primanja bi trebao rezultirati i rastom kvaliteta pruženih usluga. Nažalost, ne raspolažemo sa takvom vrstom informacija.

KS kontinuirano sufinansira komunalna preduzeća koja djeluju na njegovom području. Samo u 2019. godini iz Budžeta KS je izdvojeno 54.116.107 za sva preduzeća, što je u odnosu na izdvajanja u 2014. više za oko 44,2%. U strukturi ukupnih prihoda svih preduzeća, sredstva budžeta KS imaju značajno učešće, a kreće se od 12,8% u 2014. godini do 16,3% u 2019. godini. Sredstva se dijelom odnose na plaćanje usluga zajedničke komunalne potrošnje koje pružaju komunalna preduzeća, te dominantno za pokriće gubitaka Gras-a i VIK-a.

Također se u manjoj mjeri odnose i na proširenje javnog dobra koje je dato preduzećima na korištenje.

Tabela 106. Odnos sredstava Budžeta KS i ukupnih prihoda pojedinih JKP-a

KJKP i JKP	Učešće Budžeta KS u ukupnim prihodima KJKP i JKP-a (%)					
	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Vodovod i kanalizacija	1,2	1,2	4,8	18,5	4,6	5,3
Sarajevogas	0,0	5,7	2,6	2,0	2,3	2,3
Toplane	1,6	3,1	7,1	7,3	3,5	3,1
Rad	20,8	20,8	20,2	19,2	18,3	16,2
Park	77,4	72,8	73,1	65,0	64,5	51,1
Pokop	46,2	46,5	61,4	46,8	36,2	39,2
Tržnice i pijace	0,0	0,0	4,6	5,0	0,0	0,0
Vodostan	28,3	21,2	17,8	16,3	22,7	21,3
Komunalac	14,5	8,7	7,9	7,1	11,9	10,9
Trnovo	20,2	10,1	6,6	20,3	66,1	46,4
Gras	43,8	44,8	52,8	61,6	60,5	68,2
Ukupno	12,8	14,3	16,4	18,3	15,3	16,3

Izvor: Zavod za planiranje razvoja KS, Informacije, izvještaji o poslovanju o poslovanju KJKP i JKP od 2014-2019. godine i KJKP GRAS „Gras“ od 2014-2019. godine

Iz provedene analize raspoloživih podataka i kroz razgovore sa predstavnicima ministarstva i rukovodećih osoba u KJKP da se zaključiti da je ovakvo stanje rezultat djelovanja nekoliko faktora. Jedan od ključnih svakako je vezan za politike svih prethodnih kantonalnih vlada koje su se ogledale u prevelikom broju uposlenih radnika, toleranciji neefikasnosti i zanemarivanju tržišnih kriterija poslovanja, utvrđivanju neekonomskih cijena usluga i brojne direktne intervencije i neselektivne subvencije. Drugi bitan faktor je neefikasnost komunalnih preduzeća koja je dijelom proizlazila iz politika Vlade, a dijelom iz lošeg upravljanja komunalnim preduzećima. Na jednoj strani ovo vodi neracionalnostima u korištenju javnih resursa datih na upravljanje komunalnim preduzećima, dok na drugoj strani takve politike stvaraju socijalne nepravde jer se neselektivnim subvencijama komunalnih preduzeća često više podržavaju društveni slojevi sa natprosječnim dohotkom.

Višestruke su posljedice ostvarenih poslovnih gubitaka u oblasti komunalne privrede u KS, odnosno pojedinih preduzeća koja ih ostvaruju. Komunalna preduzeća praktično nemaju nikakvu kreditnu sposobnost. Neka od njih su potpuno nelikvidna (Gras) i ne mogu otplaćivati kredite prema međunarodnim finansijerima, te izmirivati obaveze iz tekućeg poslovanja (el. energija i sl.). Sve te obaveze preuzima Kanton Sarajevo, tako da se može kazati da kanton djeluje kao administrativno-operativni organ jednog birokratskog sistema poslovanja komunalnih preduzeća. Ovolika (nepotrebna) izloženost Kantona Sarajevo prema obavezama komunalnih preduzeća bitno umanjuje sposobnost KS pri realizaciji drugih njegovih javnih funkcija. Stoga je eliminacija gubitaka u komunalnoj privredi jedan od bitnih preduslova za održavanje stabilnosti budžeta KS, kao i za njegovo efikasno funkcionisanje. S druge strane, potrebe razvoja komunalnih djelatnosti već sada nameću potrebu eksternog (najčešće inostranog) finansiranja, posebno u sektorima javnog prevoza, distribucije vode i kanalizacije, a uslijed nedostatnih sredstva osnivača komunalnih preduzeća, kantona, grada i općina. Budući da ove kompanije uglavnom nisu kreditno sposobne, Vlada KS bi trebala ići u nova zaduženja za koje je teško osigurati izvore finansiranja, osim budžeta kantona.

Zaključak

- Najviše ostvarenih investicija u Kantonu Sarajevo realizovano je u četiri područja djelatnosti, a odnosi se na djelatnosti prerađivačke industrije, informacije i komunikacije, javna uprava i odbrana i trgovinu na veliko i malo.
- U skladu s tim je i očekivan pokazatelj da su najbolji rezultati poslovanja i ostvareni u ovim djelatnostima i sektorima.

- Metaloprerađivački sektor predstavlja jedan od najperspektivnijih sektora u Sarajevskoj mikroregiji i zahvaljujući iskustvu i tradiciji predstavlja stabilnu osnovu za razvoj novih tehnologija i tehnoloških rješenja. S druge strane ovaj sektor ima izuzetan izvozni potencijal pa čini gotovo četvrtinu ukupnog BiH izvoza. Posebno su razvijeni kapaciteti u području kalupnog lijevanja, preciznog lijevanja, rezanja, štancanja, prešanja, oblikovanja, obrade i zavarivanja.
- Drvena industrija je također, jedna od najperspektivnijih u KS. Pored stoljetne tradicije, posjeduje i kvalitetnu drvenu sirovinu, bogato iskustvo u preradi drveta, te osposobljenu, vještu i iskusnu radnu snagu sa konkurentskom cijenom rada. Posjeduje i značajan izvozni potencijal posebno u drvopreradi i proizvodnji namještaja koja je sve konkurentnija na međunarodnom tržištu.
- Jedan od najbrže rastućih sektora u BiH i u Kantonu Sarajevo je definitivno IT sektor. Zadnjih nekoliko godina bilježi stalni rast broja registrovanih poslovnih subjekata i zaposlenih. To je jedini sektor u KS u kojem je potražnja za radnom snagom veća od ponude, a postojeći IT stručnjaci su garant izuzetnih poslovnih rezultata i visoko-kvalitetnih proizvoda i usluga koji zadovoljavaju sofisticirana tržišta EU i SAD-a. Naime, većina IT kompanija je izvozno orijentisana i izvozi svoje proizvode ili razvija softver za inozemne klijente. Stoga, investicijski potencijal ovog sektora je zaista neupitan, a najveći prostor za investiranje je u razvoju tehnoloških parkova, poslovnih centara IT industrije, IT hubova, itd.
- Stoga, posebnu pažnju potrebno je usmjeriti na razvoj programa podrške za prerađivačku industriju, posebno metalnu, IT i drvenu. Za bolje pozicioniranje domaćih proizvoda na tržištu potrebno je unaprijediti promociju domaćih proizvoda.
- Značajniji utjecaj na poticanje inovacija i apsorpciju primjene novih tehnologija uvjetuju ulaganja u istraživanja i razvoj za koja u BiH nije moguće obezbijediti finansiranje. Alternativno, tehnologije se mogu transferirati putem direktnih stranih ulaganja, koja su u posljednjih pet godina bilježila kontinuirani pad. Nedostajućim direktnim stranim ulaganjima dolazi do nedovoljno efektivnog alociranja ljudskih resursa i pada potražnje za kvalifikovanom radnom snagom, koji uzrokuje novo iseljavanje i u konačnici umanjuje konkurentnost domaće privrede.
- U Kantonu Sarajevo bi se mogla proizvoditi tehnološka oprema i uređaji ili njihovi dijelovi, u kompanijama metalnog kompleksa, a u saradnji sa naučno-stručnim institucijama za potrebe prehrambene i druge industrije (prerada voća, šumskih plodova, ljekovitog bilja i dr.), koja se sada najvećim dijelom uvozi iz zemalja okruženja. Realizacijom ovakvih programa ostvarili bi se brojni pozitivni efekti kao što su: snabdijevanje potencijalnih investitora u prerađivačke pogone sa kvalitetnom opremom i prihvatljivom cijenom, obezbijedenje blagovremenog servisa i rezervnih dijelova, manja ovisnost od uvoza, vršila bi se supstitucija uvoza, produktivno angažovanje domaćih naučno-stručnih institucija, otvaranje novih radnih mjesta, veća iskorištenost industrijskih kapaciteta i dr.
- Kanton Sarajevo je jedna od značajnijih turističkih destinacija u državi. Ovome doprinose njegove prirodne i kulturno - historijske, ali i druge vrijednosti. Turizam je vrlo značajan za ekonomski razvoj Kantona Sarajevo, ali je uočljiv problem niskog nivoa iskorištenosti turističkih kapaciteta, te nedovoljnog ulaganja u turističku infrastrukturu i promociju turizma. Turisti se nedovoljno zadržavaju na ovom području. Za razvoj turizma potrebno je intenzivirati promociju turizma uz obogaćivanje turističke ponude i pratećih događaja. Posebnu pažnju treba posvetiti unaprijeđenju saradnje sa susjednim regijama, u cilju kreiranja jedinstvenog turističkog proizvoda za različite specifične vidove turizma za koje Kanton Sarajevo posjeduje kapacitete i potencijale. Za prevazilaženje problema nedostatka finansijskih sredstava za izgradnju turističkih kapaciteta, potrebna je kontrola javnih prihoda namijenjenih razvoju turizma. Također, Zakon o javno-privatnim partnerstvima može značajno doprinijeti privlačenju investicija u sektor turizma. Razvoj turističko-ugostiteljskog klastera može stvoriti uslove za veću povezanost subjekata u sektoru turizma i dalji razvoj ove djelatnosti na području Kantona Sarajevo. Kanton Sarajevo i glavni grad BiH turisti ne posjećuju samo radi njegovih prirodnih ljepota i kulturnih znamenitosti, nego i zbog toga što je Kanton Sarajevo atraktivna lokacija za upražnjavanje raznih

vidova turizma. Turizam sam po sebi ne donosi puno, ali zato donose sve sa njim vezane prateće grane privrede.

- U sektoru poljoprivrede je nedovoljno razvijen sistem zaštite domaće poljoprivredne proizvodnje i podrške poljoprivredi. Poseban problem predstavlja nedostatak standardizacije i dokaza o kvalitetu poljoprivrednih proizvoda. U poljoprivrednoj proizvodnji Kanton je usmjeren na stočarsku proizvodnju. Tržišne viškove moguće je ostvariti i u proizvodnji krompira, povrća, jagodastog voća, ljekobilja, meda i drugih pčelinjih proizvoda. Ovo privredno područje/oblast predstavlja jedno od posebno značajnu privredno područja za razvoj Sarajeva.
- Kapaciteti prehrambene industrije u Kantonu Sarajevo bili su značajni za cijelo područje kako Sarajeva, tako i šire. U Kantonu Sarajevo instalisani su kapaciteti za: preradu mesa, mlijeka i mliječnih proizvoda, mineralnih voda sokova i sirupa, proizvodnju piva, preradu žitarica, tjestenine i kolača, industriju kandita i industriju za preradu jagodičastog voća, ljekobilja i šumskih plodova.
- Potrebno je unaprijediti sistem poticaja za podizanje konkurentnosti domaćih poljoprivrednih proizvoda i provoditi kontrolu poljoprivrednih poticaja. Za stvaranje uslova za pružanje podrške poljoprivrednim proizvođačima, neophodno je uspostaviti specijalizirane organizacije za provjeru kvaliteta, poljoprivredne službe, finansijske institucije za poljoprivredu, otkupne stanice, hladnjače i sl. U sektoru šumarstva ističe se problem nezakonitih radnji, zbog čega je potrebno unaprijediti inspekcijski nadzor u provedbi Zakona o šumama KS, te uspostaviti transparentno upravljanje i gospodarenje šumama te primjenu svjetskih standarda u šumarstvu.
- Poljoprivredna zemljišta na području Kantona Sarajevo pružaju mogućnost za razvoj intenzivne i poluintenzivne poljoprivredne proizvodnje zavisno od boniteta zemljišta, kao i za razvoj stočarstva, posebno na brdsko-planinskom području u okviru razvoja seoskog eko turizma.
- Šumske površine su značajne, odnosno najveće u ukupnoj površini Kantona. Omogućavaju razvoj šumarstva uz racionalno korištenje, ekonomske funkcije, razvoj polivalentnih funkcija šuma, razvoja seoskog eko turizma, prikupljanje ljekobilja i šumskih plodova, te korištenja biomase za proizvodnju energije, a posebno za razvoj sporta i rekreacije.
- Za ključne djelatnosti za koje se smatra da bi im trebalo dati prioritet, kao što je prerađivačka industrija, građevinarstvo, turizam itd. potrebno je donijeti i sektorske strategije razvoja i na taj način stvoriti uvjete za što hitnije pokretanje oporavka privrede.
- Stanje u komunalnoj privredi u KS traži sveobuhvatnu reformu koja treba imati za cilj uspostavu sistema organizovanja poslova u oblasti komunalnih djelatnosti na način kojim se osigurava efikasno, kvalitetno i održivo obavljanje ovih djelatnosti. Pored potrebe za povećanjem efikasnosti poslovanja, poboljšanjem kvaliteta usluga, obnavljanjem i razvojem infrastrukture, dostizanjem visokih standarda kvaliteta, kao i smanjenjem budžetskih intervencija, važno je i da socijalna politika (kroz cijene komunalnih usluga, zapošljavanje u komunalnom sektoru) bude u potpunosti izmještena iz komunalnih preduzeća. Također, reformom komunalnog sektora osigurava se ispunjenje uslova koje Bosna i Hercegovina treba postići u procesu evropskih integracija i to kroz poštivanje relevantnih propisa i EU direktiva.
- Kada govorimo o restrukturiranju preduzeća komunalne privrede, treba istaći da ono ima dva aspekta: (1) operativno restrukturiranje i (2) strateško restrukturiranje. Operativno restrukturiranje obično se svodi na kampanje snižavanja troškova poslovanja, smanjenja broja radnika, osiguranja dodatnih (povoljnijih i dugoročnijih) kredita, na realizaciju manjih investicijskih zahvata sa ciljem otvaranja novih tržišta ili racionalizacije nekih procesa, modernizaciju informacijskih sistema i slično. Iako može dati određene rezultate u podizanju efikasnosti preduzeća, u odsustvu adekvatnog regulatornog okruženja i pozicioniranja kompanija prema načelima ekonomske održivosti, operativno restrukturiranje brzo se "iscrpljuje" djelovanjem utjecaja vanjskog okruženja na koje nije dat adekvatan odgovor kroz strateško prilagođavanje preduzeća.
- Strateško restrukturiranje je vođeno potrebom da se preduzeće prilagodi temeljito izmijenjenom okruženju (regulativa, potrebe potrošača, konkurencija, tehnološki napredak,

inovacije u vođenju upravljačkih procesa, fiskalna ograničenja i slično) novom vizijom, ciljevima, strategijama, operativnim djelovanjem, strukturom i organizacijom. U slučaju komunalnog sektora KS strateško restrukturiranje traži promjenu paradigmi i strateškog pristupa Vlade KS i uprava komunalnih preduzeća, organizacijsko/vlasničko restrukturiranje komunalne djelatnosti kroz formiranje holdinga komunalne privrede, promjene misije i vizije te strategija javnih komunalnih preduzeća, definiranje racionalnih i objektivnih kriterija ocjene uspješnosti rada komunalnih preduzeća, usvajanje adekvatnih tarifnih sistema za različite vrste komunalnih usluga i vođenje politike cijena u kontekstu pokriva opravdanih troškova pružanja usluga, fokusiranje na konkurentnost u „core“ biznisu putem postizanja tehničke i operativne efikasnosti, investicije u otklanjanje uskih grla i modernizaciju sistema pružanja javnih komunalnih usluga, uspostavljanje mehanizama za sistemsko eliminiranje korupcije, ispitivanje mogućnosti za privatizaciju pojedinih „non core“ biznisa u okviru javnih komunalnih preduzeća, itd.

5 DRUŠTVENI RAZVOJ

Društveni razvoj razumijevamo kao procese koji vode do strukturalnih promjena, a s ciljem poboljšanja kvaliteta života ljudi, te unaprijeđenja društvenih veza i društvenih institucija. Poboljšanja do kojih dolazi omogućavaju ravnopravnost i održivost i kompatibilna su sa principima demokratskog upravljanja i socijalne pravde. Ovakva definicija društvenog razvoja, a koju je objavio Istraživački institut Ujedinjenih nacija, uključuje oboje – i materijalna dostignuća kao što su dobro zdravlje i obrazovanje, pristup dobrima i uslugama neophodnim za pristojno življenje, ali i socijalna, kulturološka i politička dostignuća kao što su osjećaj sigurnosti, dostojanstvo, te mogućnost da se bude dijelom zajednice kroz društveno i kulturološko djelovanje, osnaživanje i političku zastupljenost.¹⁵

U ovom dijelu Situacione analize za Kanton Sarajevo biće prikazani ključni pokazatelji za oblasti koje su značajne za društveni razvoj, a koji uključuju: obrazovanje, socijalnu zaštitu, inkluziju, zdravlje, kulturu, sport, civilnu zaštitu i javnu bezbjednost građana u Kantonu Sarajevo.

5.1 Obrazovanje

5.1.1 Predškolski odgoj

Predškolskim obrazovanjem u KS obuhvaćeno je 5.001 dijete (52,9% dječaka, a 47,1% djevojčica), što je za 24,9% više nego u 2014. godini. Učešće djece obuhvaćene predškolskim obrazovanjem u populaciji od 0-6 godina starosti je 6,1%. Ovaj obuhvat je daleko ispod prosjeka BiH, ali i drugih zemalja u EU.

Broj zaposlenih se također povećao za 40,2%, a broj djece na jednog odgajatelja se smanjio za 6,7% u 2019. godini u odnosu na 2014. godinu.

Tabela 107. Djeca, zaposleni i odgajatelji u predškolskim ustanovama u Kantonu Sarajevo

Godina	Ukupno djece	Dječaka	Djevojčica	Broj zaposlenih	Broj djece na jednog odgajatelja
2014	4.003	2.070	1.933	517	15
2015	3.856	2.037	1.819	518	14
2016	4.206	2.298	1.908	553	15
2017	4.221	2.284	1.937	564	15
2018	4.204	2.311	1.893	592	14
2019	5.001	2.645	2.356	725	14

Izvor: FZS, Obrazovanje Predškolsko, Osnovno, Srednje i Visoko (Obrada: Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo);

¹⁵ www.unrisd.org

U KS u 2019. godini, bila je 61 predškolska ustanova, od čega 33 javnih i 28 privatnih ustanova.

Tabela 108. Predškolske ustanove u Kantonu Sarajevo

Vrsta ustanove	Godina					
	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Ukupno	45	51	52	52	53	61
Javna ustanova	26	30	31	31	32	33
Privatna ustanova	19	21	21	21	21	28

Izvor: FZS, Obrazovanje Predškolsko, Osnovno, Srednje i Visoko (Obrada: Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo);

U posljednjih 6 godina broj privatnih i javnih ustanova predškolskog odgoja raste, a ukupan broj predškolskih ustanova se povećao za 35,6% u 2019. godini u odnosu na 2014. godinu.

Oba roditelja su zaposlena kod 88,8% djece upisane u predškolski odgoj. Ostatak čine djeca čiji jedan roditelj je zaposlen (10,7%) i djeca čiji roditelji nisu zaposleni (0,6%).

Tabela 109. Zaposlenost roditelja djece u predškolskim ustanovama u Kantonu Sarajevo

Ukupno	Zaposleni roditelji			Djeca čiji roditelji nisu zaposleni
	Oba	Jedan		
		Jedan	Samohrani roditelj	
5.001	4.439	534	83	28

Izvor: FZS, Obrazovanje Predškolsko, Osnovno, Srednje i Visoko (Obrada: Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo);

5.1.2 Osnovnoškolsko obrazovanje

U KS je od početka 2004/2005. školske godine, u redovno osnovno obrazovanje uvedeno devetogodišnje osnovno obrazovanje i povezano je sa promjenama u strukturi osnovnog odgoja i obrazovanja.

Tabela 110. Broj učenika u stanovništvu po godinama

Školska godina	Škole	Odjeljenja	Učenici			Nastavnici
			ukupno	učenici	učenice	
2014/2015	88	1.642	35.889	18.427	17.462	2.584
2015/2016	88	1.610	35.982	18.665	17.317	2.500
2016/2017	90	1.587	36.490	18.891	17.599	2.551
2017/2018	89	1.635	37.077	18.953	18.124	2.627
2018/2019	90	1.650	37.374	19.135	18.239	2.704
2019/2020	92	1.670	37.423	19.109	18.314	2.738

Izvor: FZS, Obrazovanje Predškolsko, Osnovno, Srednje i Visoko (Obrada: Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo);

U proteklih šest godina broj škola, odjeljenja, učenika i nastavnika raste u KS. Od 2014. godine trend povećanja broja škola i učenika se nastavio, pa tako u 2019. godini postoje 4 škole više i 1.534 učenika više nego u 2014. godini.

Na početku 2019/2020. školske godine, na području KS djeluju 92 škole devetogodišnjeg redovnog osnovnog obrazovanja. U osnovnim školama u KS postoji ukupno 1.670 odjeljenja, koje pohađa 37.423 učenika i u kojima nastavu obavlja 2.738 nastavnika. Niti jedna škola više ne djeluje u okviru redovnog osmogodišnjeg obrazovanja. Najveći broj škola, učenika i nastavnika se nalazi na području općine Novi Grad, gdje je i najveća koncentracija stanovništva. Od ukupnog broja osnovaca na području KS, 28,8 % je u Novom Gradu. Od ukupnog broja učenika osnovaca na području KS 48,9% su učenice.

Tabela 111. Osnovne škole, učenici i nastavnici u Kantonu Sarajevo po općinama, školska 2019/2020.

Općina	Škole	Odjeljenja	Učenici			Nastavnici
			ukupno	učenici	učenice	
Stari Grad	10	121	2.217	1.116	1.101	209
Centar	12	233	5.139	2.614	2.525	420
Novo Sarajevo	10	227	5.326	2.716	2.610	380
Novi Grad	17	445	10.764	5.503	5.261	685
Grad Sarajevo	49	1.026	23.446	11.949	11.497	1.694
Ilidža	14	294	6.628	3.388	3.240	451
Vogošća	7	135	3.045	1.616	1.429	220
Hadžići	8	100	2.185	1.102	1.083	160
Ilijaš	13	109	2.065	1.033	1.032	196
Trnovo	1	6	54	21	33	17
Kanton Sarajevo	92	1.670	37.423	19.109	18.314	2.738

Izvor: FZS, Obrazovanje Predškolsko, Osnovno, Srednje i Visoko (Obrada: Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo);

Tabela 112. Osnovne škole, učenici i nastavnici u Kantonu Sarajevo po općinama, školska 2019/2020. (u %)

Općina	Škole	Odjeljenja	Učenici			Nastavnici
			ukupno	učenici	učenice	
Stari Grad	10,9	7,2	5,9	5,8	6,0	7,6
Centar	13,0	14,0	13,7	13,7	13,8	15,3
Novo Sarajevo	10,9	13,6	14,2	14,2	14,3	13,9
Novi Grad	18,5	26,6	28,8	28,8	28,7	25,0
Grad Sarajevo	53,3	61,4	62,7	62,5	62,8	61,9
Ilidža	15,2	17,6	17,7	17,7	17,7	16,5
Vogošća	7,6	8,1	8,1	8,5	7,8	8,0
Hadžići	8,7	6,0	5,8	5,8	5,9	5,8
Ilijaš	14,1	6,5	5,5	5,4	5,6	7,2
Trnovo	1,1	0,4	0,1	0,1	0,2	0,6
Kanton Sarajevo	100	100	100	100	100	100

Izvor: FZS, Obrazovanje Predškolsko, Osnovno, Srednje i Visoko (Obrada: Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo);

Tabela 113. Izvedeni pokazatelji u redovnom osnovnom obrazovanju, početak 2019/2020. (ukupno devetogodišnje obrazovanje)

Općina	Odjeljenja po školi	Učenika po školi	učenika po odjeljenju	Nastavnika po školi	učenika po nastavniku
Stari Grad	12	222	18	21	11
Centar	19	428	22	35	12
Novo Sarajevo	23	533	23	38	14
Novi Grad	26	633	24	40	16
Grad Sarajevo	21	478	23	35	14
Ilidža	21	473	23	32	15
Vogošća	19	435	23	31	14
Hadžići	13	273	22	20	14
Ilijaš	8	159	19	15	11
Trnovo	6	54	9	17	3
Kanton Sarajevo	18	407	22	30	14

Izvor: FZS, Obrazovanje Predškolsko, Osnovno, Srednje i Visoko (Obrada: Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo);

Prosječan broj učenika po školi je 407. Najviše učenika po jednoj školi je u općini Novi Grad, 633, zatim u Novom Sarajevu, 533, u općini Ilidža 473, a najmanje je u općini Trnovo, 54 učenika.

Prosječan broj učenika po odjeljenju je 22.

U KS prosječan broj odjeljenja po školi je 18. U Novom Gradu je najviše, 26, zatim u Novom Sarajevu, 23, dok je u Trnovu najmanje, 6.

Prosječan broj nastavnika po školi u KS je 30, najviše je u Novom Gradu, 40, Novom Sarajevu 38, a najmanje u Ilijašu 15.

Broj učenika na jednog nastavnika u KS je 14, najviše u Novom Gradu, 16, a najmanje u Trnovu, 3 učenika na jednog nastavnika. Od ukupnog broja nastavnika na području KS 78,7% su žene.

Specijalno osnovno obrazovanje

Prelazak na devetogodišnje osnovno obrazovanje osim redovnog, ostvareno je i na području specijalnog osnovnog obrazovanja.

U KS postoje 4 škole za specijalno osnovno obrazovanje u općinama Stari Grad, Centar, Novo Sarajevo i Novi Grad sa 63 odjeljenja devetogodišnjeg specijalnog obrazovanja.

Na početku 2019/2020. školske godine (ukupno devetogodišnje obrazovanje), škole specijalnog osnovnog obrazovanja u KS pohađalo je 253 učenika. Najviše učenika specijalnog osnovnog obrazovanja je u općinama Stari Grad, 113 ili 44,7% i Novo Sarajevo 77 ili 30,4%, a najmanje u općini Novi Grad, 22 ili 8,7% .

Dopunsko osnovno obrazovanje

Dopunsko osnovno obrazovanje se odvija kroz dvije vrste škola, osnovnu muzičku i osnovnu baletsku školu.

Na području KS postoje četiri škole dopuskog osnovnog obrazovanja, u općinama Stari Grad, Novo Sarajevo, Ilijaš i Ilidža. Nastava baletske škole se odvija u okviru muzičke škole u općini Novo Sarajevo.

Na početku 2019/2020. školske godine u KS, dopunsko osnovno obrazovanje pohađalo je 1.471 učenika i to 1.405 muzičku i 66 baletsku školu. Od ukupnog broja učenika 64% su učenice.

Nastavu je obavljalo 125 nastavnika.

Opremljenost računarima u osnovnim školama

Na početku školske 2018/2019. godine, u školama osnovnog obrazovanja na području Kantona Sarajevo ima ukupno 3.350 računara, od kojih 1.874 računara za učenike. Osnovne škole raspolažu sa 2.985 računara sa pristupom internetu, od kojih 1.645 za učenike.

Tabela 114. Opremljenost računarima u osnovnom obrazovanju

Godina	Područje	Broj		Broj računara		Broj računara za učenike	
		škola	učenika	ukupno	sa pristupom internetu	ukupno	sa pristupom internetu
2014	KS	92	36.133	2.218	1.560	1.243	881
	FBiH	1.137	195.391	9.491	5.362	6.312	3.239
2015	KS	96	37.721	2.919	2.310	1.759	1.356
	FBiH	1.148	197.497	10.867	7.123	7.508	4.487
2016	KS	94	36.789	2.942	2.278	1.868	1416
	FBiH	1.105	189.019	10.965	7.340	7.626	4.687
2017	KS	93	37.372	3.332	2.698	2.195	1.751
	FBiH	1.112	186.178	11.734	8.378	8.280	5.572
2018	KS	98	38.486	3.350	2.985	1.874	1.645
	FBiH	1.125	190.250	12.201	9.157	8.203	5.711

Izvor: FZS, Obrazovanje Predškolsko, Osnovno, Srednje i Visoko (Obrada: Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo);

U školama osnovnog obrazovanja u 2018. prosječan broj računara po školi je 34,2. Prosječan broj učenika po računaru je 20,5, dok broj učenika sa pristupom internetu iznosi 23,4.

Tabela 115. Osnovno obrazovanje, izvedeni pokazatelji (%)

Godina	Broj računara(ukupno)/škole		Broj učenika/računaru (za učenike)		Broj učenika/pristup internetu (za učenike)	
	KS	FBiH	KS	FBiH	KS	FBiH
2014	24,1	8,3	29,1	31,0	41,0	60,3
2015	30,4	9,5	21,4	26,3	27,8	44,0
2016	31,3	9,9	19,7	24,8	26,0	40,3
2017	35,8	10,6	17,0	22,5	21,3	33,4
2018	34,2	10,8	20,5	23,2	23,4	33,3

Izvor: FZS, Obrazovanje Predškolsko, Osnovno, Srednje i Visoko (Obrada: Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo);

5.1.3 Srednjoškolsko obrazovanje

Redovno srednje obrazovanje se odvija kroz gimnazije, umjetničke škole, tehničke i srodne škole, te stručne škole.

Tabela 116. Učenici i nastavnici po godinama

Školska godina	Odjeljenja	Učenici			Nastavnici
		Ukupno	Učenici	Učenicke	
2014/2015	769	17.274	8.746	8.528	1.621
2015/2016	687	15.530	7.773	7.757	1.516
2016/2017	657	14.752	7.452	7.300	1.472
2017/2018	662	15.294	7.658	7.636	1.467
2018/2019	632	14.677	7.391	7.286	1.463
2019/2020	638	14.127	7.146	6.981	1.503

Izvor: FZS, Obrazovanje Predškolsko, Osnovno, Srednje i Visoko (Obrada: Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo);

Broj srednjoškolaca tokom zadnjih šest godina je u opadanju. U 2019. godini broj srednjoškolaca u Kantonu Sarajevo je najmanji do sada u posmatranom periodu. Broj nastavnika se također smanjio u 2019. godini za 7,3% u odnosu na 2014. godinu. Omjer učenika po spolu je stabilan i ne razlikuje se značajno.

U KS na početku 2019/2020. školske godine radi 36 škola za redovno srednje obrazovanje sa 638 odjeljenja. Ove škole pohađa 14.127 učenika, od čega gimnazije 4.595 učenika ili 32,5%, umjetničke 279 ili 2,0%, tehničke i srodne škole 7.022 ili 49,7%, te stručne škole 2.231 ili 15,8% učenika. Od ukupnog broja učenika 49,4% su učenice, u gimnazijama 38,2%, u umjetničkim 2,6%, u tehničkim i srodnim 50,1% i u stručnim 9,1%. Nastavu obavlja 1.503 nastavnika.

Tabela 117. Učenici po vrsti srednje škole, školska 2019/2020. godina

Vrsta srednje škole	Odjeljenja	Učenici		
		Ukupno	Učenici	Učenicke
Gimnazije	214	4.595	1.925	2.670
Umjetničke škole	16	279	100	179
Tehničke i srodne škole	308	7.022	3.528	3.494
Stručne škole	214	4.595	1.925	2.670
Ukupno	638	14.127	7.146	6.981

Izvor: FZS, Obrazovanje Predškolsko, Osnovno, Srednje i Visoko (Obrada: Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo);

Najveći broj škola, učenika i nastavnika se nalazi na području općine Centar, gdje je locirano 36,1% srednjih škola, koje pohađa 36,9% učenika sa područja KS i u kojima predaje 38,1% nastavnika redovnog srednjeg obrazovanja. Općina Trnovo je jedina općina u Kantonu bez srednje škole.

Tabela 118. Srednje škole i učenici po općinama, školska 2019/2020.

Općina	Škole		Odjeljenja		Učenici		Nastavnici	
	Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%
Stari Grad	5	13,9	95	14,9	2.063	14,6	229	15,2
Centar	13	36,1	228	35,7	5.217	36,9	572	38,1
Novo Sarajevo	7	19,4	131	20,5	2.891	20,5	283	18,8
Novi Grad	3	8,3	59	9,2	1.291	9,1	134	8,9
Grad Sarajevo	28	77,8	513	80,4	11.462	81,1	1.218	81,0
Ilidža	4	11,1	47	7,4	975	6,9	123	8,2
Vogošća	1	2,8	21	3,3	467	3,3	40	2,7
Hadžići	1	2,8	34	5,3	776	5,5	64	4,3
Ilijaš	2	5,6	23	3,6	447	3,2	58	3,9
Trnovo	0	0	0	0	0	0	0	0
Kanton Sarajevo	36	100,0	638	100,0	14.127	100,0	1.503	100,0

Izvor: FZS, Obrazovanje Predškolsko, Osnovno, Srednje i Visoko (Obrada: Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo);

Tabela 119. Izvedeni pokazatelji u redovnom srednjem obrazovanju, školska 2019/2020. godina

Općina	odjeljenja po školi	učenika po školi	učenika po odjeljenju	nastavnika po školi	učenika po nastavniku
Stari Grad	19	413	22	46	9
Centar	18	401	23	44	9
Novo Sarajevo	19	413	22	40	10
Novi Grad	20	430	22	45	10
Grad Sarajevo	18	409	22	44	9
Ilidža	12	244	21	31	8
Vogošća	21	467	22	40	12
Hadžići	34	776	23	64	12
Ilijaš	12	224	19	29	8
Trnovo					
Kanton Sarajevo	18	392	22	42	9

Izvor: FZS, Obrazovanje Predškolsko, Osnovno, Srednje i Visoko (Obrada: Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo);

Prosječan broj odjeljenja po školi redovnog srednjeg obrazovanja u KS je 18. U Hadžićima ima najviše odjeljenja po školi 34, a najmanje u Ilijašu i Ilidži, 12.

Prosječan broj učenika po školi je 392. Najviše učenika po jednoj školi je u općini Hadžići, 776, zatim u Vogošći 467, a najmanje učenika po školi je u općini Ilijaš 224.

Prosječan broj učenika po odjeljenju je 22. Najviše je u općinama Centar i Hadžići, 23, a najmanje u Ilijašu, 19.

Prosječan broj nastavnika po školi je 42. Najviše je u općini Hadžići 64, dok je u Ilijašu najmanje 29. Prosječan broj učenika po nastavniku je 9. Najviše je u Vogošći i Hadžićima, 12, a najmanje u Ilijašu i Ilidži, 8. Od ukupnog broja nastavnika na području KS 69% su žene.

Opremljenost računarima u srednjim školama

Na početku školske 2018/2019. godine u školama srednjeg obrazovanja (redovno, specijalno i vjersko) na području Kantona Sarajevo ima ukupno 2.363 računara, od kojih 1.640 računara za učenike. Srednje škole raspolažu sa 2.108 računara sa pristupom internetu, od kojih 1.449 za učenike

Tabela 120. Opremljenost računarima u srednjem obrazovanju

Godina	Područje	Broj		Broj računara		Broj računara za učenike	
		škola	učenika	ukupno	sa pristupom internetu	ukupno	sa pristupom internetu
2014	KS	40	18.534	2.325	1.850	1.617	1.246
	FBiH	213	98.753	8.151	6.212	5.932	4.423
2015	KS	39	16.148	2.874	2.473	2.072	1.796
	FBiH	213	87.813	9.652	7.636	7.061	5.517
2016	KS	39	15.374	2.451	2.105	1.615	1.349
	FBiH	213	85.071	8.915	7.120	6.447	5.005
2017	KS	39	16.558	2.507	2.215	1.729	1.557
	FBiH	230	83.938	9.064	7.364	6.645	5.294
2018	KS	39	15.307	2.363	2.108	1.640	1.449
	FBiH	214	76.463	9.161	7.602	6.724	5.453

Izvor: FZS, Obrazovanje Predškolsko, Osnovno, Srednje i Visoko (Obrada: Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo);

Tabela 121. Srednje obrazovanje, izvedeni pokazatelji (%)

Godina	Broj računara(ukupno)/škole		Broj učenika/računaru (za učenike)		Broj učenika/pristup internetu (za učenike)	
	KS	FBiH	KS	FBiH	KS	FBiH
2014	58,1	38,3	11,5	16,6	14,9	22,3
2015	73,7	45,3	7,8	12,4	9,0	15,9
2016	62,8	41,9	9,5	13,2	11,4	17,0
2017	64,3	39,4	9,6	12,6	10,6	15,9
2018	60,6	42,8	9,3	11,4	10,6	14,0

Izvor: FZS, Obrazovanje Predškolsko, Osnovno, Srednje i Visoko (Obrada: Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo);

U školama srednjeg obrazovanja prosječan broj računara po školi je 60,6. Prosječan broj učenika po računaru je 9,3, dok broj učenika/pristup internetu iznosi 10,6.

Obrazovanje odraslih

Obrazovanje odraslih kao sastavni dio sistema obrazovanja omogućava odraslima sticanje, prekvalifikaciju i dokvalifikaciju u okviru javno važećih formalnih i neformalnih programa obrazovanja. Vijeće ministara BiH usvojilo je dokument „Principi i standardi obrazovanja odraslih u Bosni i Hercegovini“ kojim se pravci razvoja u ovoj oblasti baziraju na konceptu cjeloživotnog učenja.

Ovakav pristup omogućava fleksibilan sistem obrazovanja koji doprinosi stvaranju „društva koje uči“, s ciljem osiguravanja različitih mogućnosti za stjecanje znanja u svim područjima življenja i rada. Ministarstvo za obrazovanje, nauku, kulturu i mlade KS je u programskim aktivnostima za 2013. godinu planiralo donošenje Zakona o obrazovanju odraslih KS. Formirana je radna grupa, usvojen je nacrt zakona te je u toku dalji administrativni postupak za uređenje oblasti obrazovanja odraslih u KS.

Iako ne postoji pouzdan podatak o broju završenika stručnog srednjoškolskog obrazovanja putem dokvalifikacije i prekvalifikacije u formi cjeloživotnog obrazovanja, iskustva pokazuju da se putem programa cjeloživotnog učenja inicira potreba za prekvalifikacijama većinom s ciljem stjecanja deficitarnih zvanja.

U većini zapadnih država Europske unije, slijedom dualnog načina obrazovanja, između 50 i 70% svršenika srednjeg stručnog obrazovanja zaključuje radni odnos u privrednim društvima u kojima je bilo na praksi. Procjene govore da je u zemljama zapadne Europe srednje stručno obrazovanje pohađalo

između 120.000 i 150.000 iseljenika druge generacije, što predstavlja izniman potencijal za prenos dobrih praksi na stručno srednjoškolsko obrazovanje u Kantonu.

Specijalno srednje obrazovanje

U KS imaju 3 škole za specijalno srednje obrazovanje u općinama Centar, Novo Sarajevo i Novi Grad. Na početku 2019/2020. školske godine, škole specijalnog srednjeg obrazovanja u KS pohađa 121 učenik, a nastavu obavljaju 53 nastavnika.

Vjerske škole

Na području KS u 2019/2020. školskoj godini, djeluje jedna vjerska škola, koju pohađa 489 učenika, a nastavu obavlja 31 nastavnik.

5.1.4 Visokoškolsko obrazovanje

U Sarajevu u 2019/2020. školskoj godini djeluju 32 visokoškolske ustanove, od toga na Univerzitetu u Sarajevu 23 javne visokoškolske ustanove i 3 vjerske visokoškolske ustanove, dok su ostalih 6 privatne visokoškolske ustanove.

U Kantonu Sarajevo je u 2019/2020. upisano 25.997 studenata, što je za 23,7% manje studenata nego 2014. godine. Od toga je na Univerzitetu u Sarajevu 23.440 studenata ili 90,2% (od čega je 18.663 redovnih ili 79,6%), dok je na privatnim visokoškolskim ustanovama upisano 2.557 studenata ili 9,8% (od čega je 2.449 redovnih ili 95,8%).

Tabela 122. Broj visokoškolskih ustanova i studenata po godinama

Obuhvat	Školska godina	Broj visokoškolskih ustanova	Upisani studenti		
			ukupno	muškarci	žene
KS	2014/2015	36	34.069	14.645	19.424
	2015/2016	36	34.673	14.685	19.988
	2016/2017	36	32.214	13.387	18.827
	2017/2018	37	28.755	11.900	16.855
	2018/2019	32	28.253	11.658	16.595
	2019/2020	32	25.997	10.371	15.626
Univerzitet Sarajevo	2014/2015	28	30.866	12.689	18.177
	2015/2016	28	31.172	12.609	18.563
	2016/2017	25	28.302	11.020	17.282
	2017/2018	25	24.829	9.578	15.251
	2018/2019	25	24.967	9.697	15.270
	2019/2020	26	23.440	9.034	14.406
Privatne visokoškolske ustanove	2014/2015	8	3.203	1.956	1.247
	2015/2016	8	3.501	2.076	1.425
	2016/2017	11	3.912	2.367	1.545
	2017/2018	12	3.926	2.322	1.604
	2018/2019	7	3.286	1.961	1.325
	2019/2020	6	2.557	1.337	1.220

Izvor: FZS, Obrazovanje Predškolsko, Osnovno, Srednje i Visoko (Obrada: Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo);

Tokom posljednjih šest godina broj studenata u Kantonu Sarajevo je u stalnom opadanju. Smanjenje broja studenata u KS je zabilježeno i na Univerzitetu u Sarajevu kao i na privatnim visokoškolskim ustanovama. U 2019. godini na Univerzitet u Sarajevu je upisano 7.426 ili 24,1% manje studenata nego

u 2014. godini. Posebno je primjetna razlika u polovima, odnosno veći broj upisanih žena nego muškaraca u Kantonu Sarajevo, u cijelom posmatranom periodu.

Od ukupnog broja upisanih studenata u Kantonu Sarajevo u 2019. godini, 15.626 studenta ili 60,1% su žene, gdje je njihovo učešće na Univerzitetu u Sarajevu, 14.406 studenta ili 61,5%, a na privatnim visokoškolskim ustanovama, učešće žena je nešto manje i iznosi 1.220 studenata ili 47,7%.

Tabela 123. Visokoškolske ustanove i upisani studenti po vrsti ustanove u 2019/2020.

Ustanove	visokoškolske ustanove	upisani studenti					
		ukupno	muškarci	žene	redovni	vanredni	strani studenti
Javne visokoškolske ustanove u FBiH	73	46.680	17.850	28.830	39.095	5.598	1.787
Privatne visokoškolske ustanove u FBiH	19	9.234	5.133	4.101	4.961	3.909	1.307
Kanton Sarajevo	32	25.997	10.371	15.626	21.112	3.400	1.376
Univerzitet Sarajevo	26	23.440	9.034	14.406	18.663	3.296	657
Privatne visokoškolske ustanove	6	2.557	1.37	1.220	2.449	104	719

Izvor: FZS, Obrazovanje Predškolsko, Osnovno, Srednje i Visoko (Obrada: Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo);

Od stranih studenata u Kantonu Sarajevo u 2019. godini je upisano 1.376 ili 5,3% od ukupnog broja upisanih studenata u Sarajevu, od toga je na Univerzitetu u Sarajevu upisano 657 studenta ili 2,8%, dok je na privatnim visokoškolskim ustanovama upisano 719 stranih studenata ili 28,1% od ukupnog broja studenata. Od visokoškolskih ustanova u Kantonu Sarajevo u 2019. godini, Univerzitet u Sarajevu čini 81,25% od ukupnog broja ustanova dok privatne visokoškolske ustanove čine svega 18,75%. Na nivou Kantona ne postoje podaci o broju nostrifikovanih diploma visokog obrazovanja, a koji bi omogućili pouzdanu procjenu povratka iseljenog stanovništva, koje je diplomu steklo u inostranstvu. Također, ne raspolaže se s preciznim podacima o ukupnim nadovjerama diploma visokog obrazovanja stečenih u posmatranom periodu, a što bi omogućilo informaciju o broju iseljenih visokoobrazovanih kadrova (tzv. odljev mozгова) iz Kantona.

Podaci na nivou BiH ukazuju na izniman potencijal tzv. povratnog odljeva mozgovа putem angažovanja iseljenika s visokom stručnom spremom.¹⁶

U novije vrijeme odljev mozgovа se smatra korisnim za zemlje iseljavanja, uslijed: priliva doznaka od kvalificirane radne snage u emigraciji, selektivne politike imigracije u zemlji domaćinu mogu povećati atraktivnost migracije za visokokvalificirane pojedince, što zauzvrat povećava privatni povrat na obrazovanje (zbog smanjene ponude na domaćem tržištu rada), te podstiče dodatno investiranje u obrazovanje kod kuće. Migracije visokokvalificirane radne snage mogu pogodovati rastu putem transfera tehnologije, trgovine i stranih direktnih ulaganja između zemalja iz kojih odlaze i onih u koje dolaze (mrežni efekti).

Zaključak

- U Kantonu Sarajevo je u 2019. godini predškolskim obrazovanjem obuhvaćeno 5.001 dijete (52,9% dječaka, a 47,1% djevojčica), što je za 24,9% više nego u 2014. godini. U Kantonu je u 2019. godini bila 61 predškolska ustanova, od čega 33 javnih i 28 privatnih ustanova. U posljednjih 6 godina broj privatnih i javnih ustanova predškolskog odgoja raste, a ukupan broj ustanova se povećao za 35,6% u odnosu na 2014. godinu. U KS postoje 4 škole za specijalno osnovno obrazovanje u općinama Stari Grad, Centar, Novo Sarajevo i Novi Grad sa 63 odjeljenja devetogodišnjeg specijalnog obrazovanja;

¹⁶ U Danskoj iseljenici u prosjeku imaju 11,5 godina apsolviranog školovanja. 41,50% iseljenika u SAD ima završen koledž ili univerzitet, dok 76% svršnika srednjih škola nastavlja svoje školovanje. U prosjeku 23% iseljenika u skandinavskim zemljama je s visokom stručnom spremom (Norveška 30,74% s upisom više od 50% žena imigranata iz BiH u dobi od 19 do 24 godina na univerzitet; Švedska 21% ili 10.129 iseljenika), dok najviše BiH studenata, oko 2.600 studira u Austrija, potom u Njemačkoj, Italiji i Norveškoj.

- Dopunsko osnovno obrazovanje se odvija kroz dvije vrste škola, osnovnu muzičku i osnovnu baletsku školu. Na području KS postoje 4 škole dopunskog osnovnog obrazovanja, u općinama Stari Grad, Novo Sarajevo, Ilijaš i Ilidža;
- Redovno srednje obrazovanje se odvija kroz gimnazije, umjetničke škole, tehničke i srodne škole, te stručne škole;
- Broj srednjoškolaca tokom zadnjih šest godina je u opadanju. Tokom posmatranog perioda, broj srednjoškolaca u Kantonu Sarajevo u 2019. godini je najmanji do sada. Broj nastavnika se također smanjio u 2019. godini za 7,3% u odnosu na 2014. godinu. Omjer učenika po spolu je stabilan i ne razlikuje se značajno;
- Prosječan broj učenika po školi je 392, a prosječan broj učenika po odjeljenju je 22, dok je prosječan broj nastavnika po školama 42;
- Na području KS u 2019/2020. školskoj godini, djeluje jedna vjerska škola, dok u Kantonu imaju tri škole za specijalno srednje obrazovanje i to u općinama Centar, Novo Sarajevo i Novi Grad;
- Na području Kantona Sarajevo u 2019/2020. školskoj godini djeluju 32 visokoškolske ustanove, od toga na Univerzitetu u Sarajevu 23 javne visokoškolske ustanove i 3 vjerske visokoškolske ustanove, dok su ostalih 6 privatne visokoškolske ustanove;
- Od ukupnog broja visokoškolskih ustanova u Kantonu Sarajevu, 81,25% čini Univerzitet u Sarajevu, dok privatne visokoškolske ustanove čine svega 18,75% od ukupnog broja ustanova;
- U Kantonu Sarajevo je u 2019/2020. godini upisano 25.997 studenata, što je za 23,7% manje studenata nego 2014. godine. Od toga je na Univerzitetu u Sarajevu 23.440 studenata ili 90,2%, dok je na privatnim visokoškolskim ustanovama upisano 2.557 studenata ili 9,8% od ukupnog broja studenata;
- U Kantonu Sarajevo je proces postupka regulisanja oblasti koja se tiče obrazovanja odraslih;
- KS predstavlja obrazovni, istraživački i naučni centar u Bosni i Hercegovini u kojem se obrazuju različiti profili potrebni za tržište rada;
- Kao jedna od najvećih prepreka za rast sektora informaciono-komunikacijskih tehnologija u BiH navodi se obrazovni sistem i vještine radne snage u BiH;
- U organizaciji Ministarstva za obrazovanje, nauku i mlade Kantona Sarajevo, u 2020. je održan prvi sastanak Stručne grupe za podršku uspostavljanju dualno organizovanog obrazovanja u Kantonu Sarajevo, tj. organizovanog obrazovanja u školi i kod poslodavca. Članovi Stručne grupe su predstavnici Ministarstva za obrazovanje, nauku i mlade Kantona Sarajevo, Ministarstva privrede Kantona Sarajevo, Ministarstva za rad, socijalnu politiku, raseljena lica i izbjeglice Kantona Sarajevo, predstavnici Privredne komore Kantona Sarajevo, Udruženja poslodavaca Kantona Sarajevo i GIZ projekta „Stručno obrazovanje u BiH“, koji je finansiran od strane Ministarstva za ekonomsku saradnju i razvoj Savezne Republike Njemačke (BMZ) i Švicarske agencije za razvoj i saradnju (SDC). Prvom sastanku Stručne grupe je prisustvovao i ministar za obrazovanje, nauku i mlade Kantona Sarajevo, Anis Krivić. Na današnjem sastanku predstavljene su osnove saradnje između Ministarstva za obrazovanje, nauku i mlade i GIZ-projekta „Stručno obrazovanje u BiH“. Planirane aktivnosti u okviru ove saradnje podrazumijevaju rad, kako na zakonskim aktima i pravilnicima, tako i intenzivan rad i jačanje kapaciteta odabranih stručnih škola, Privredne komore KS i ostalih subjekata koji su na direktan ili indirektan način uključeni u provođenje dualnog obrazovanja te intenzivan rad sa poslodavcima kako bi se stvorili uslovi da svi relevantni akteri preuzmu namijenjene im uloge u sistemu dualno organizovanog stručnog obrazovanja. Pored toga, članovi Stručne grupe razgovarali su i o finansijskim implikacijama nacrta Zakona o dualnom obrazovanju na javni i privatni sektor u Kantonu Sarajevo. Ovo tijelo nastaviti će sa intenzivnim radom u budućnosti, a u Kantonu Sarajevo će se u narednom periodu pristupiti postepenoj implementaciji planiranih aktivnosti, koje između ostaloga, uključuju ispitivanje potreba poslodavaca u odabranim sektorima, te uvođenje novih zanimanja na osnovu potreba poslodavaca. Planiran je razvoj standarda zanimanja i novog nastavnog plana i programa koji, prema principima dualno organizovanog obrazovanja, predviđa učenje na dva mjesta – u školi i kod poslodavca.

5.2 Socijalna politika

5.2.1 Socijalna zaštita

Socijalna zaštita je organizovana djelatnost u KS koja je usmjerena na osiguranje socijalne sigurnosti njenih građana, odnosno njihovih porodica, a koji su se, sticajem različitih društvenih i životnih okolnosti, našli u stanju socijalne potrebe. To je djelatnost koja teži ujednačavanju životnih uslova ljudi i koja ima za cilj pomagati, odnosno rješavati probleme ranjivih socijalnih grupa, tj. onih koji se nalaze u najtežem položaju.

Socijalna zaštita je ustavom i zakonom definirana kao djelatnost od posebnog društvenog interesa. Oblast socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom u KS regulirana je Zakonom o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom³⁹, Zakonom o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i zaštiti porodice sa djecom⁴⁰, te podzakonskim aktima.

Finansiranje socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite obitelji sa djecom regulirano je navedenim zakonima, prema kojima se sredstva za finansiranje socijalne zaštite osiguravaju iz:

- budžeta Kantona
- budžeta općina
- ulaganja osnivača
- privrednih i uslužnih djelatnosti ustanova
- osobnog učešća korisnika i njegovih srodnika
- legata, poklona i zavještavanja
- i drugih izvora u skladu sa propisima.

Iz budžeta Kantona osiguravaju se sredstva za finansiranje utvrđenih oblika socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata (30% Kanton i 70% Federacija BiH) i zaštite porodice s djecom. Iz budžeta Kantona finansira se rad javnih ustanova iz oblasti socijalne zaštite čiji je osnivač Skupština KS. Iz budžeta općina osiguravaju se sredstva posebne namjene za oblike socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice s djecom koje utvrđuje općina svojim propisom. Iz budžeta općina se finansira rad drugih ustanova socijalne zaštite koje osniva općina.

Socijalnu politiku kreira i provodi Ministarstvo za rad, socijalnu politiku, raseljena lica i izbjeglice Kantona Sarajevo.

Svi oblici materijalne pomoći po osnovu zakona

Materijalna pomoć na osnovu zakona izdvaja se za socijalnu zaštitu, zaštitu civilnih žrtava rata i za zaštitu porodica sa djecom. U toku 2019. godine registrirano je ukupno 30.550 korisnika nekih prava za koje se izdvajaju finansijska sredstva, što predstavlja oko 7,3% stanovnika KS.

Tabela 124. Pregled korisnika i sredstava izdvojenih za oblasti socijalne zaštite, civilnih žrtava rata i zaštite porodica sa djecom (prosječno mjesečno)

Kategorije	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Indeks 2019/2018
Korisnici	45.290	39.843	37.624	35.763	34.464	30.550	88,6
Naknada u KM, mjesečno	5.199.909	4.858.508	4.861.970	4.917.546	5.007.062	4.939.330	98,6
Prosječno mjesečno po korisniku u KM	114,8	121,9	129,2	137,5	145,3	161,7	111,3

Izvor: Obrada ZPRKS na temelju Informacije o stanju oblasti socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom u 2019. godini.

Od prosječnog mjesečnog broja korisnika (30.550), udio korisnika socijalne zaštite je 31,4% (9.589), korisnika zaštite civilnih žrtava rata 14,7% (4.483) i korisnika zaštite porodice sa djecom 53,9% (16.478). Broj korisnika u 2019. godini smanjen je u svim oblastima i to: u oblasti socijalne zaštite za 7%, u oblasti zaštite civilnih žrtava rata za 3% i u oblasti zaštite porodice sa djecom za 16%.

Ukupni iznos naknada korisnicima u 2019. godini je za 1,4% niži od iznosa naknada iz 2018. godine, što je rezultiralo povećanjem prosječne naknade po korisniku. Tako je u 2019. godini prosječna mjesečna naknada iznosila 161,7 KM (1.940,4KM godišnje).

Najveći broj korisnika socijalne zaštite je u općini Novi Grad, u kojoj živi nešto više od četvrtine (24,8%) odnosno 2.379 korisnika materijalne pomoći po osnovu zakona, prosječno mjesečno. Prosječno mjesečno je najviše korisnika u kategoriji zaštite porodice sa djecom (53,9%, odnosno 16.478 korisnika).

Tabela 125. Korisnici oblika materijalne pomoći zaštite po osnovu zakona

Općina	Prosječni mjesečni broj korisnika				Broj korisnika/broj stanovnika (%)
	Socijalna zaštita	Zaštita civilnih žrtava rata	Zaštita porodice sa djecom	Ukupno	
Stari Grad	1.118	376	1.319	2.813	7,9
Centar	1.013	543	1.523	3.079	5,8
Novo Sarajevo	1.429	683	1.673	3.785	5,9
Novi Grad	2.379	1.451	4.656	8.486	7,0
Ilidža	1.395	749	3.159	5.303	7,5
Hadžići	720	178	1.476	2.374	8,3
Vogošća	472	301	1.273	2.046	8,3
Ilijaš	768	182	1.333	2.283	11,1
Trnovo	189	16	66	271	20,6
Ukupno općine	9.483	4.479	16.478	30.440	7,2
Ostalo (ljekarske komisije)	106	4	0	110	
Ukupno Kanton	9.589	4.483	16.478	30.550	7,3

Izvor: Obrada ZPRKS na temelju Informacije o stanju oblasti socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom u 2019. godini.

U svim izdavanjima za korisnike socijalne zaštite najveći iznos je doznačen korisnicima u općini Novi Grad (27,4%), zatim općinama Ilidža (15,5%) i Novo Sarajevo (13,6%).

Tabela 126. Pregled realiziranih sredstava po osnovu primjene zakona u 2019., u KM

Općina	Prosječno mjesečno realizovana sredstva				Ukupno
	Socijalna zaštita	Zaštita civilnih žrtava	Zaštita porodice sa djecom	Mjesečni prosjek	
Stari Grad	139.662	88.568	181.105	409.335	4.912.020
Centar	168.098	124.403	272.730	565.231	6.782.772
Novo Sarajevo	176.804	177.582	317.427	671.813	8.061.756
Novi Grad	288.931	369.934	693.731	1.352.596	16.231.152
Ilidža	161.080	192.249	412.419	765.748	9.188.976
Hadžići	81.112	49.746	144.126	274.984	3.299.808
Vogošća	59.966	88.618	169.265	317.849	3.814.188
Ilijaš	97.100	52.686	131.212	280.998	3.371.976
Trnovo	20.439	3.410	7.409	31.258	375.096
Ukupno općine	1.193.192	1.147.196	2.329.424	4.669.812	56.037.744
Ostalo (ljekarske komisije)	230.280	339	38.899	269.518	3.234.216
Ukupno Kanton	1.423.472	1.147.535	2.368.323	4.939.330	59.271.960
Prosječna sredstva po korisniku	148,4	256,0	143,7	161,7	1940,1

Izvor: Obrada ZPRKS na temelju Informacije o stanju oblasti socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom u 2019. godini.

Mjesečni prosjek realiziranih sredstava po korisniku je 161,7 KM, a više od prosjeka je realizirano prema korisnicima zaštite civilnih žrtava rata (256 KM), a nešto manje od prosjeka su dobili korisnici socijalne zaštite (148,4 KM) i zaštite porodice sa djecom (143,7KM). Godišnji prosjek realiziranih sredstava po korisniku u KS je 1.940,1 KM.

Korisnici i sredstva socijalne zaštite

Prema evidenciji Javne Ustanove Kantonalni centar za socijalni rad, u KS je u 2019. godini bilo 24.736 korisnika socijalne zaštite po kategorijama evidentiranim u nadležnim općinskim službama socijalne zaštite.

Najveći broj korisnika u oblasti socijalne zaštite je evidentiran u kategoriji lica sa invaliditetom i lica ometena u fizičkom i psihičkom razvoju 10.939 (44,2%). Osim ove kategorije, evidentirano je 4.616 lica i porodice koja bi svoju socijalnu sigurnost trebali ostvariti od primanja u skladu sa članom 9. Kantonalnog zakona, a ta primanja nisu dovoljna za podmirenje njihovih osnovnih životnih potreba što čini 18,7% od ukupnog broja korisnika, kao i 4.531 korisnika iz kategorije lica i porodice u stanju socijalne potrebe kojima je uslijed posebnih okolnosti potreban odgovarajući oblik zaštite, što iznosi 18,3% od ukupnoga broja korisnika sa područja KS.

Tabela 127. Pregled kategorija korisnika socijalne zaštite Kantona Sarajevo u 2019.

Kategorije - Korisnici socijalne zaštite	KS
Djeca bez roditeljskog staranja	276
Lica sa invaliditetom i lica ometena u fiz. i psih. razvoju	10.939
Djeca čiji je razvoj ometen porodičnim prilikama	814
Odgojno zanemarena djeca	308
Odgojno zapuštena djeca	152
Materijalno neobezbijeđena i za rad nesposobna lica	513
Stara lica bez porodičnog staranja	606
Lica sa društveno negativnim ponašanjem	676
Lica i porodice u stanju soc. potrebe kojima je uslijed posebnih okolnosti potreban odgovarajući oblik zaštite	4.531
Lica i porodice koja bi svoju socijalnu sigurnost trebali ostvariti od primanja u skladu sa članom 9. Kantonalnog zakona, a ta primanja nisu dovoljna za podmirenje njihovih osnovnih životnih potreba	4.616
Lica izložena zlostavljanju i nasilju u porodici	1.305
Ukupno	24.736

Izvor: Obrada ZPRKS na temelju Informacije o stanju oblasti socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom u 2019. godini.

Korisnicima socijalne zaštite u skladu sa Federalnim i kantonalnim zakonom i podzakonskim aktima pružaju se određeni materijalni oblici, a postupak za ostvarivanje prava po osnovu zakona i podzakonskih akata u prvom stepenu provode nadležne općinske službe socijalne zaštite prema mjestu prebivališta podnosioca zahtjeva.

Najveći iznos sredstava je realiziran u okviru smještaja u ustanove socijalne zaštite (654.268 KM), što čini 54,8% ukupno realiziranih sredstava o okviru socijalne zaštite.

Druga stavka sa značajnim učešćem je dodatak za njegu i pomoć od druge osobe i novčana naknada za pomoć i njegu od strane druge osobe za stara i nemoćna lica i čini 14,5% odnosno 172.805 KM od ukupno realiziranih sredstava.

Tabela 128. Korisnici i sredstva socijalne zaštite, materijalni oblici u 2019.

Materijalni oblici socijalne zaštite	Korisnici	Sredstva (KM)	Prosjeak po korisniku (KM)
Stalna novčana pomoć	506	97.355	192,4
Novčana naknada za pomoć i njegu od strane druge osobe	1.798	172.805	96,1
Jednokratna novčana pomoć	74	9.241	124,9
Izuzetna novčana pomoć	34	8.223	241,9
Novčana naknada za vrijeme čekanja na posao	454	57.797	127,3
Smještaj u drugu porodicu	51	21.397	419,5
Smještaj u ustanove socijalne zaštite	879	654.268	744,3
Zdravstvena zaštita	1.970	40.213	20,4
Subvencioniranje troškova grijanja	566	123.556	218,3
Subvencioniranje troškova dženaza/sahrana/ukopa	7	8.337	1191,0
Narodne kuhinje	3148		
Ukupno	9.487	1.193.192	125,8

Izvor: Obrada ZPRKS na temelju Informacije o stanju oblasti socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom u 2019. godini.

Kada se posmatra prosjeak po korisniku, tada realizirana sredstva po visini izdvajanja po korisniku iznose: subvencioniranje troškova dženaza/sahrana/ukopa (1.191 KM), smještaj u ustanove socijalne zaštite (744,3 KM) i smještaj u drugu porodicu (419,5 KM).

Korisnici i sredstva u kategoriji civilne žrtve rata

Federalni i Kantonalni zakonom regulira osnovna i dopunska prava koja mogu ostvariti civilne žrtve rata. Postupak za ostvarivanje prava civilnih žrtava rata u prvom stepenu provode općinski organi uprave KS. Na području Kantona u 2019. godini evidentirano je prosječno mjesečno 4.497 korisnika koji su ostvarili prava vezana za materijalna davanja. Najviše korisnika svoja prava ostvaruju u okviru porodične (1.538) i lične invalidnine (1.590).

Na ime materijalnih prava korisnicima je isplaćeno 1.147.196 KM. Prosječno realizirana sredstva po korisniku su 255,1 KM.

Tabela 129. Korisnici i realizirana sredstva na osnovu prava civilnih žrtava rata u 2019.

Prava civilnih žrtava rata	Korisnici	Realizirana sredstva (KM)	Prosjeak po korisniku (KM)
Lična invalidnina	1.590	342.489	215,4
Član 54. stav 3. Zakona	497	287.780	579,0
Dodatak za njegu i pomoć od strane drugog lica	91	47.146	518,1
Ortopedski dodatak	575	73.530	127,9
Porodična invalidnina	1.538	392.134	255,0
Zdravstvena zaštita	206	4.117	20,0
Ukupno	4.497	1.147.196	255,1

Izvor: Obrada ZPRKS na temelju Informacije o stanju oblasti socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom u 2019. godini.

Korisnici i sredstva u kategoriji zaštite porodica sa djecom

Zakonska regulativa utvrdila je i oblike zaštite porodice sa djecom, a postupak za ostvarivanje prava po osnovu zaštite porodice sa djecom u prvom stepenu provode općinski organi uprave KS.

U Kantonu u 2019. godini evidentirano je 16.478 korisnika koji su prava vezana za materijalna davanja.

Na ime materijalnih prava korisnicima je isplaćeno 2.329.424 KM, što po korisniku iznosi 141,4 KM.

Tabela 130. Korisnici i realizirana sredstva po osnovu prava zaštite porodica sa djecom, 2019.

Zaštita porodice sa djecom	Korisnici	Realizirana sredstva (KM)	Prosjek po korisniku (KM)
Dječiji dodatak	8.307	452.566	54,5
Uvećani dječiji dodatak	2.993	230.040	76,9
Zdravstvena zaštita djece	1.098	22.129	20,2
Naknada umjesto plaće ženi-majci u radnom odnosu	1.869	1.256.490	672,3
Novčana pomoć ženi-majci koja nije u radnom odnosu	1.679	346.562	206,4
Jednokratna pomoć za opremu novorođenog djeteta	40	9.106	227,7
Pomoć u prehrani djeteta ili majke	239		
Subvencija obdaništa	253		
PTT i ostali troškovi		12.531	
Ukupno	16.478	2.329.424	141,4

Izvor: Obrada ZPRKS na temelju Informacije o stanju oblasti socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom u 2019. godini.

Najveći dio sredstava je realiziran u okviru naknade umjesto plaće ženi – majci u radnom odnosu (1.256.490 KM), odnosno 672,3 KM po korisnici. Također, dječiji dodatak i uvećani dječiji dodatak po ukupno realiziranim sredstvima čini 29,3% odnosno 682.606 KM.

Centri za socijalnu zaštitu i korisnici socijalne zaštite

Federalni zavod za statistiku publikuje godišnji Bilten o socijalnoj zaštiti u Federaciji Bosne i Hercegovine. Za nivoe kantona objavljuju se podaci o korisnicima i oblicima socijalne zaštite od centara za socijalni rad, odnosno službi za socijalni rad. Korisnici socijalne zaštite svrstani su na maloljetne i punoljetne.

Maloljetni korisnici su djeca ugrožena porodičnom situacijom, lica sa smetnjama u duševnom i tjelesnom razvoju, lica sa društveno negativnim ponašanjem, duševno bolesni kao i lica u stanju različitih socijalnih potreba. Oblici socijalne pomoći za maloljetne korisnike su starateljstvo i usvajanje, smještaj u ustanove, odgojne mjere zaštite i sigurnosti, pomoć za osposobljavanje i privređivanje, novčana pomoć i drugi oblici socijalne zaštite i usluge.

Punoljetni korisnici socijalne zaštite su korisnici subvencioniranja troškova, lica sa smetnjama u tjelesnom i duševnom razvoju, lica društveno neprihvatljivog ponašanja, duševno bolesni, lica bez dovoljno prihoda za izdržavanje, lica u teškim stambenim prilikama, civilne žrtve rata i lica u stanju drugih socijalnih potreba. Oblici socijalne zaštite su starateljstvo, smještaj u ustanove, pomoć za osposobljavanje i privređivanje, novčana pomoć, kao i ostali oblici zaštite i usluge.

U KS u okviru JU Kantonalni centar za socijalni rad djeluje 1 općinskih službi (centara) socijalne zaštite. Broj zaposlenih u 2018. godini bilježi povećanje u odnosu na 2014. godinu za 3,1%, a najveći broj zaposlenih u službama su žene – zaposlenice čine 80,3% ukupno uposlenih u centrima za socijalnu zaštitu, a socijalnih radnika ima 50,0% u ukupno zaposlenim. U 2018. godini broj slučajeva obrađenih u centru i broj pruženih intervencija se povećao za više od dva puta u odnosu na 2014. godinu.

Tabela 131. Centri za socijalnu zaštitu u KS od 2014. do 2018.

R.br.	Broj	2014	2015	2016	2017	2018	Indeks 2018/2014
1.	Broj centara	9	1	1	1	1	11,1
2.	Zaposleni-ukupno	128	110	120	131	132	103,1
2.1.	Zaposlene žene	106	91	103	117	106	100,0
2.2.	Zaposleni socijalni radnici	62	47	56	63	66	106,5
3.	Slučajevi obrađeni u centru	29.885	26.520	33.913	31.676	71.009	237,6
4.	Intervencije pružene u centru	97.948	86.478	101.740	95.028	208.374	212,7

Izvor: Statistički bilten, socijalna zaštita/skrb u FBiH

Broj **maloljetnih korisnika** socijalne zaštite je u 2018. godini se povećao u odnosu na 2014. godinu za 17,2%. Ipak, ne može se izvući zaključak da broj maloljetnih korisnika konstantno raste, zbog značajno manjeg broja maloljetnih korisnika u 2017. (skoro dvostruko manje korisnika nego u prethodnim godinama). Ugroženi porodičnom situacijom bilježe značajno smanjenje u odnosu na 2014. godinu 32,5%, kao i lica s duševno negativnim ponašanjem i to za 71,9%. Dok je broj duševno bolesnih značajno povećan sa 4 u 2014. godini na 25 u 2018. godini.

Tabela 132. Maloljetni korisnici socijalne zaštite u KS od 2014-2018.

Kategorije korisnika	2014	2015	2016	2017	2018	Indeks 2018/2014
Ugroženi porodičnom situacijom	3.333	3.827	3.085	2.093	2.249	67,5
Lica sa smetnjama u duševnom ili tjelesnom razvoju	392	370	267	68	110	28,1
Lica s duševno negativnim ponašanjem	14	4				0,0
Duševno bolesni	4	5	16	34	25	625,0
U stanju različitih socijalno-zaštitnih potreba						
Bez specifične kategorije-ostali	664	701	697	773	2782	419,0
Ukupno	4.407	4.907	4.065	2.968	5.166	117,2

Izvor: Statistički bilten, socijalna zaštita/skrb u FBiH

Kod **punoljetnih korisnika**, za razliku od maloljetnih, je pregled broja korisnika tokom posljednjih pet godina dosta kompleksniji. Ukupan broj korisnika je blago rastao svake godine, da bi u 2018. godini bio zabilježen pad od oko četiri hiljade korisnika u odnosu na godinu ranije, a u odnosu na 2014. godinu bilježi povećanje od 11,2%. U strukturi punoljetnih korisnika, dinamika je različita.

Tako se broj korisnika sa smetnjama u duševnom i tjelesnom razvoju, kao i lica društveno neprihvatljivog ponašanja u odnosu na 2014. godinu povećali broj korisnika preko tri puta. Dok broj korisnika bez dovoljno prihoda za izdržavanje je značajno smanjen (30,4%), također broj duševno bolesnih u 2018. godini bilježi smanjenje za 62,6%.

Tabela 133. Punoljetni korisnici socijalne zaštite u KS od 2014-2018.

Kategorije korisnika	2014	2015	2016	2017	2018	Indeks 2018/2014
Korisnici subvencioniranja troškova	1.491	1.617	1.254	1.182	1.049	70,4
Lica sa smetnjama u duševnom ili tjelesnom razvoju	1.816	1.860	3.532	3.274	6.691	368,4
Lica društveno neprihvatljivog ponašanja	127	105	466	379	495	389,8
Duševno bolesni	1114	1116	270	219	417	37,4
Bez dovoljno prihoda za izdržavanje	9.212	8.416	12.859	12.191	6.407	69,6
Ostale socijalno-zaštitne potrebe						
Bez specifične kategorije-ostali	9.309	9.457	11.467	12.292	10.596	113,8
Ukupno	23.069	22.571	29.848	29.537	25.655	111,2

Izvor: Statistički bilten socijalna zaštita/skrb u FBiH

Kada posmatramo ukupno, onda vidimo da se broj korisnika povećao u odnosu na 2014. godinu u obje kategorije korisnika.

Tabela 134. Korisnici socijalne zaštite (ukupno) u KS od 2014.-2018.

Kategorije	2014	2015	2016	2017	2018	Indeks 2018/2014
Maloljetni korisnici	4.407	4.907	4.065	2.968	5.166	117,2
Punoljetni korisnici	23.069	22.571	29.848	29.537	25.655	111,2
Ukupno	27.476	27.478	33.913	32.505	30.821	112,2

Izvor: Statistički bilten socijalna zaštita/skrb u FBiH

Ukupan broj realiziranih usluga socijalne zaštite u KS je u 2018. godini se povećao u odnosu na ranije godine. Jedino smanjenje u 2018. godini je zabilježeno u kategoriji odgojne mjere zaštite i sigurnosti prema maloljetnicima i to za 76,1%. Smještaj u ustanove prethodnih godina je bilježio smanjenje iz godine u godinu, dok je u 2018. godine zabilježeno naglo povećanje za skoro tri puta više u odnosu na prethodnu godinu.

Tabela 135. Ukupne usluge socijalne zaštite u KS od 2014-2018.

Kategorije korisnika	2014	2015	2016	2017	2018	Indeks 2018/2014
Starateljstvo i usvojenje	1.427	1.450	1.168	1.163	1.526	106,9
Smještaj u ustanove	942	983	764	354	966	102,5
Odgojne mjere zaštite i sigurnosti prema maloljetnicima	159	98	95	74	38	23,9
Pomoć za osposobljavanje i privređivanje	16	19				0,0
Novčane pomoći	3.417	4.342	3.765	3.611	3.718	108,8
Ostali oblici zaštite i usluge	84.264	91.101	97.418	111.541	106.104	125,9

Izvor: Statistički bilten socijalna zaštita/skrb u FBiH

5.2.2 Boračka zaštita

Pitanje reguliranja i osiguravanja prava branilaca-veterana rata, u svakoj državi ima poseban tretman u pogledu moralnog, materijalnog, socijalnog i drugih vrednovanja doprinosa pripadnika boračke populacije. Na ovakvim principima branioci i članovi porodica šehida i poginulih branilaca, kao posebno zaslužne populacije za odbranu i opstanak BiH, očekuju i traže da im se osigura tretman zaslužnih osoba i adekvatno vrednuje njihov doprinos.

Posljednjih godina zakonodavstvo i izvršna vlast u FBiH i KS učinile su i čine znatne napore da se prava branilačke populacije reguliraju sistemski i uredi u skladu sa materijalnim mogućnostima kroz donešene zakone¹⁷.

- ¹⁷- Zakon o pravima branilaca i članova njihovih porodica ("Sl.novine Federacije BiH" br.33/04, 56/05 i 70/07), Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o pravima branilaca i članova njihovih porodica ("Službene novine Federacije BiH" broj 72/07,9/10.)
- Zakon o pravima demobiliziranih branilaca i članova njihovih porodica ("Sl.novine Federacije BiH" br.61/06, 27/08 i 32/08)
 - Zakon o posebnim pravima dobitnika ratnih priznanja i odlikovanja i člana njihovih porodica ("Sl.novine Federacije BiH" br.70/05,70/06, 9/10)
 - Zakon o dopunskim pravima boraca-branitelja BiH (prečišćeni tekst) 'Službene novine KS' broj 45/12, 26/14.).Zakon o prijevremenom povoljnijem penzionisanju branilaca odbrambeno-oslobodilačkog rata ("Službene novine Federacije BiH", broj 43/13 /05.6.2013.)
 - Zakon o provođenju kontrole zakonitosti korištenja prava iz oblasti branilačko-invalidske zaštite ("Službene novine Federacije BiH", broj 82/09 /30.12.2009.)

Stupanjem na snagu Federalnog zakona uspostavljen je na nivou Federacije Bosne i Hercegovine jedinstven pravni sistem u oblasti boračko-invalidske zaštite za pripadnike Oružanih snaga Republike Bosne i Hercegovine i pripadnike ratnih postrojbi Hrvatskog vijeća odbrane, te je osigurana jednoobraznost u sticanju i ostvarivanju prava svih pripadnika boračke populacije na nivou F BiH. Federalni zakon je utvrdio obavezu da kantoni, s obzirom na svoje specifičnosti, osiguraju još i druga dodatna prava.

Sredstva za ostvarivanje i korištenje prava propisanim federalnim zakonom osiguravaju se iz federalnog budžeta, budžeta kantona, općina i drugih prihoda.

Na federalnom nivou, osnovna prava se finansiraju iz Budžeta Federacije i to za isplatu porodičnih invalidnina, uvećanih porodičnih invalidnina, ličnih invalidnina, ortopedskih dodatak, dodatak za pomoć drugog lica i pomoć u slučaju smrti, kao i za pomoć i materijalno zbrinjavanje nezaposlenih demobilisanih branilaca i članova njihovih porodica. Na nivou Federacije najveći je problem osiguranje sredstava za isplatu novčanih naknada korisnicima ove zaštite. Zakon o posebnim pravima dobitnika ratnih priznanja i odlikovanja i članova njihovih porodica decidno navodi priznanja i odlikovanja na koja se odnosi ovaj zakon, vrstu prava kao i postupak za ostvarivanje ovih prava. Jedno od osnovnih prava koje se finansira iz Budžeta Federacije je mjesečni novčani dodatak.

Zakon o dopunskim pravima boraca – branitelja Bosne i Hercegovine regulirao je dopunska prava koja se odnose na: zdravstvenu zaštitu, medicinsku rehabilitaciju, prioritete u zapošljavanju, novčane pozajmice za otvaranje radnih mjesta, prvenstvo upisa u obrazovne ustanove, stipendiranje, oslobađanje obaveze plaćanja naknade za pogodnost (renta) i posebne naknade za uređenje građevinskog zemljišta, pravo na snošenje troškova naknade za građevinsko zemljište za izgradnju individualnih stambenih objekata za potrebe boraca – branitelja BiH, pravo na izgradnju stana, dugoročne beskatmatne novčane pozajmice za rješavanje stambenih potreba, dodjelu sredstava za rješavanje stambenih potreba, dodjelu sredstava za održivi povratak, pravo na stan u vlasništvu, besplatne i povlaštene vožnje, naknade troškova dženaze – sahrane, pravo na mjesečna novčana primanja za nosioce najviših ratnih priznanja, ratne vojne invalide kojima je priznato pravo na dodatak za njegu i pomoć od strane drugog lica, nosioce „Partizanske spomenice 1941“ i djecu šehida – poginulog borca – branitelja bez oba roditelja za vrijeme nezaposlenosti do zasnivanja radnog odnosa, pravo na besplatni priključak na infrastrukturne mreže, pravo na dodjelu jednokratne novčane pomoći i pravo na obezbjeđenje ogrjeva.

Ministarstvo za boračka pitanja vrši upravne i stručne poslove utvrđene Ustavom, zakonom i drugim propisima, koji se odnose na ostvarivanje nadležnosti Kantona u oblasti zaštite branilaca, dobrovoljaca i organizatora otpora, veterana, učesnika rata, ratnih vojnih invalida, mirnodopskih vojnih invalida, porodica šehida i porodica poginulog, umrlog, nestalog branioca i nosioca najviših ratnih priznanja, ratnih vojnih zarobljenika i učesnika Narodnooslobodilačkog antifašističkog rata 1941.-1945. godine, na području Kantona, vođenje i podržavanje aktivnosti na očuvanju tekovina odbrambeno-oslobodilačkog rata 1992-1995. godine, održavanju manifestacija i drugih sličnih projekata.

Na temelju primjene Federalnih propisa i propisa Kantona Sarajevo ukupno je bilo 18.968 korisnika boračko-invalidske zaštite, lične i porodične invalidnine. U odnosu na 2014. godinu, broj korisnika je smanjen za 7,2%.

- Zakon o posebnim pravima dobitnika ratnih priznanja i odlikovanja i članova njihovih porodica ("Službene novine Federacije BiH" broj 70/05/15.12.2005., 70/06, 9/10), kao prateći pravilnici, uredbe i instrukcije.

Tabela 136. Pregled korisnika lične i porodične invalidnine, u KS

Godina	Lična invalidnina	Porodična invalidnina	Ukupno
2014	9.132	11.297	20.429
2015	8.982	11.089	20.071
2016	8.894	10.869	19.763
2017	8.869	10.066	18.935
2018	8.944	10.024	18.968
Index 2018/2014	97,9	88,7	92,8

U strukturi korisnika, 10.024 (52,9%) su korisnici porodične invalidnine, 8.944 (47,1%) korisnika lične invalidnine.

Prema evidenciji Kantonalne službe za zapošljavanje krajem 2018. godine na području Kantona Sarajevo evidentirano je 8.683 demobilisana vojna obveznika. U odnosu na 2014. godinu, smanjen je broj ukupno registrovanih nezaposlenih, demobilisanih vojnih obveznika za 20,5%.

Tabela 137. Registrovana nezaposlenost-demobilisani vojni obveznici, u KS

Godina	Demobilisani	Članovi porodice poginulih	RVI	Ostali invalidi	Ukupno
2014	8.048	1.011	818	1.106	10.983
2015	7.574	952	787	1.126	10.439
2016	6.997	918	753	1.144	9.812
2017	6.534	851	671	1.242	9.298
2018	6.041	806	647	1.189	8.683
Indeks 2018/2014	75,1	72,7	79,1	107,5	79,5

Izvor: JU Služba za zapošljavanje Kantona Sarajevo, decembar 2018.

Među demobilisanim vojnim obveznicima najviše je demobilisanih boraca (69,9%), zatim ostali invalidi (13,6%), članovi porodice poginulih (9,2%) i RVI (7,4%).

Najveće učešće od 26,3% u skupini demobilisanih nezaposlenih su nestručna lica (NSS, PK, NK) lica kojih je 2.291. Nezaposleni sa visokom stručnom spremom učestvuju sa 2,3% u ukupnom broju nezaposlenih ove skupine.

5.2.3 Socijalno uključivanje

Novija definicija socijalnu zaštitu usmjerava ka poboljšanju socijalnog statusa građana na ličnom, porodičnom i širem socijalnom planu i doživljavaju je kao snagu koja jača društvenu koheziju i njeguje neovisnost i sposobnost ljudi da pomognu sami sebi. Novi socijalni problemi i potrebe od socijalne zaštite zahtijevaju da odgovori na aktuelne potrebe građana i da podržava ranjive i marginalizirane grupe i pojedince kojima je neophodna pomoć zajednice i države, kao i građana koji nisu u stanju ekonomskim učešćem da obezbijede svoju egzistenciju i svoje porodice. Zato se poimanje socijalne zaštite u novijem kontekstu veže za prevazilažanje socijalne isključenosti.

Preko milion ostalih stanovnika živi u stanju teške materijalne uskraćenosti ili u situaciji socijalne isključenosti koja je definisana kao život u porodicama sa vrlo niskim intenzitetom rada.¹⁸ Stanovništvo u BiH se osim toga suočava sa mnogim drugim socijalnim rizicima koje bi trebali rješavati sistemi socijalne zaštite i socijalne inkluzije. Ti rizici uključuju dugoročnu nezaposlenost, nezaposlenost omladine, bolest, loše standarde u obrazovanju, povećanje tenzija u porodici koje dovode do povećanja broja razvoda,

¹⁸ Analiza nedostataka u oblasti politika socijalne zaštite i inkluzije u BiH, UNICEF, Sarajevo, Novembar 2009., dostupno na www.europa.ba

ugroženost djece, nezadovoljstvo među mladima koje dovodi do povećanja problema alkoholizma, ovisnosti o drogama i drugih socijalnih problema, starenje stanovništva uz prateće povećanje potrebe za uslugama njege, te marginalizaciju ugroženih kategorija kao što su lica sa invaliditetom i Romi.¹⁹

Imajući u vidu aspekte socijalne isključenosti, dati će se i podaci o nezaposlenim i njihovoj strukturi, o nezaposlenosti mladih, materijalnom položaju nezaposlenih, podatci o raseljenim i izbjeglim licima, rodnoj ravnopravnosti, penzionerima, osobama sa invaliditetom i Romima.

5.2.3.1 Nezaposleni

Društveni problemi nezaposlenosti ne mogu se iskazati materijalno, ljudske i psihološke posljedice stalne nezaposlenosti su nemjerljive. Nezaposlenost dovodi do narušavanja fizičkog i psihičkog zdravlja. Psihološke studije tumače otpuštanje s posla kao smrt bliskog prijatelja.

Tržište rada u Kantonu Sarajevo se stabilizovalo tokom posmatranog perioda i statistički pokazatelji pružaju pozitivnu sliku jer nakon pet godina zabilježeno je značajno smanjenje stope nezaposlenosti, uz istovremeni rast zaposlenosti.

Stvarna nezaposlenost se sigurno razlikuje od registrovane. Među nezaposlenim se vodi armija zaposlenih na neformalnom (sivom) tržištu, koji imaju neke prihode, ali bez penzionog i zdravstvenog osiguranja.

Tabela 138. Zaposleni i nezaposleni po polu u Kantonu Sarajevo, od 2014-2019.

Godina	Zaposleni	Nezaposleni	Zaposleni/ nezaposleni	Stopa nezaposlenosti
2014	125.921	71.415	1.8	36,2
2015	126.777	72.545	1.7	36,6
2016	130.535	69.163	1.9	34,6
2017	131.172	66.325	2	33,6
2018	139.760	62.561	2.2	29,7
2019	152.394	58.746	2.6	27,8
Indeks 2019/2014	121,0	82,3	144,1	76,8

Izvor: Federalni zavod za statistiku, obrada ZPR KS

Odnos broja zaposlenih prema nezaposlenima se povećao sa 1,8 u 2014. na 2,6 u 2019. godini.

Prema strukturi nezaposlenih osoba, najveće učešće imaju niskokvalifikovani (27,0%) i kvalifikovani radnici (25,5%). U periodu od 2014. do 2019. godine smanjio se broj nezaposlenih lica sa srednjom stručnom spremom za 14%, a sa visokom stručnom spremom za 4%.

Najveći udio u strukturi nezaposlenih čine osobe starosti od 20 do 40 godine, naime 44%. Ovaj podatak ukazuje na činjenicu visoke nezaposlenosti lica koja se nalaze u najproduktivnijem životnom razdoblju.

Preko 20.000 nezaposlenih je registrirano preko 9 godina i ta grupacija čini 34,5% od ukupno nezaposlenih, bez jasne perspektive da će naći zaposlenje.

¹⁹ Analiza nedostataka u oblasti politika socijalne zaštite i inkluzije u BiH, UNICEF, Sarajevo, Novembar 2009., dostupno na www.europa.ba

Socijalna i materijalna sigurnost nezaposlenih

U skladu sa Zakonom o posredovanju u zapošljavanju i socijalnoj sigurnosti nezaposlenih osoba, novčanu naknadu je u 2019. godini koristilo 2.583 nezaposlenih lica, odnosno 4,4% od ukupno nezaposlenih lica u KS. Pravo na zdravstveno osiguranje koristilo je 45.206 lica ili 77% od ukupno nezaposlenih u KS.

Tabela 139. Korisnici novčane naknade i zdravstvenog osiguranja u Kantonu Sarajevo

Godine	Korisnici novčane naknade		Korisnici zdravstvenog osiguranja		Ukupno korisnici	
	Ukupno	Žene	Ukupno	Žene	Ukupno	Žene
2014	2.533	1.036	53.302	30.377	55.835	31.413
2015	2.449	1.131	55.237	31.799	57.686	32.930
2016	2.835	1.220	52.865	30.620	55.700	31.840
2017	2.882	1.400	50.929	30.071	53.811	31.471
2018	2.391	1.187	48.183	28.909	50.574	30.096
2019	2.583	1.290	45.206	27.541	47.789	28.831
Indeks 2019/2014	102,0	124,5	84,8	90,7	85,6	91,8

Izvor: Obrada ZPRKS na temelju Informacije o stanju oblasti socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom u 2019. godini.

Smanjen je broj korisnika zdravstvenog osiguranja po osnovu nezaposlenosti u KS, dok je broj korisnika novčane naknade po osnovu nezaposlenosti u blagom porastu (2,0%) u odnosu na 2014. godinu.

5.2.3.2 Mladi

Prema Zakonu o mladima FBiH, mladi su osobe u životnoj dobi od navršениh 15 do navršениh 30 godina starosti. Nezaposlenost je najvažniji problem koji pogađa mladu generaciju, kako u urbanim, tako i u ruralnim dijelovima BiH, a u kombinaciji sa stambenim problemima, stalnom ekonomskom krizom, mladi ljudi zapadaju u stanje očaja i beznađa, zbog čega se okreću drogama ili alkoholu, ili planiraju iseljavanje kao jednu mogućnost da sebi osiguraju ljepšu budućnost.

Kada govorimo o statusu mladih u Kantonu Sarajevo (akcentat je na problemima ovog dijela društva) često se nedovoljno ističu potrebe koje mladi imaju u ovom kantonu. S tim u vezi, vrlo je bitno postaviti njihove probleme iz perspektive potreba. Tako mladi imaju potrebu za:

- što kvalitetnijem obrazovnom sistemu,
- finansijskom stabilnošću,
- lakšim pristupom tržištu rada,
- potrebu za stjecanjem radnog iskustva i znanja za veću konkurentnost na tržištu rada,
- finansijsku podršku pri pokretanju vlastitog biznisa,
- neformalnim obrazovanjem kao dopunskim načinom stjecanja znanja, ali i mogućnostima prekvalifikacije, dokvalifikacije i doškoloavanja,
- rješavanjem stambenog pitanja,
- ulazak u bračnu zajednicu i osnivanje porodice,
- komunikaciju sa vlastima i učešće u donošenju odluka koje su u vezi sa mladima i društva u cjelini,
- sigurno okruženje i život,
- kvalitetnim kulturnim i sportskim dešavanjima i sadržajima i dr.

S obzirom da mladi predstavljaju iznimno važnu kategoriju društva, jer su inicijatori i nosioci promjena, kao i društvenu kategoriju koja utječe na dalji razvoj društva, može se zaključiti da je veoma bitno za

razvoj jedne lokalne zajednice, u ovom slučaju Kantona Sarajevo, posvetiti pažnju potrebama i problemima mladih te pronaći najefikasnije načine zadovoljavanja odnosno rješavanja istih, ali i definisati aktivnosti i mjere institucija vlasti koje bi provodeći programe poboljšanja statusa mladih i uključenja mladih kao ravnopravne kategorije društva, riješili i probleme sa kojima se susreće općenito društvo u Kantonu Sarajevo.

Ukupan broj nezaposlenih mladih u posmatranom periodu ima tendenciju smanjivanja. To dovodi i do smanjivanja učešća mladih u ukupno nezaposlenim sa 29,4% u 2014. na 22,3% u 2019.

Tabela 140. Nezaposlena lica od 15-30 godina starosti u KS, kraj godine

Godina	Nezaposleni		
	Ukupno 15-30 godina starosti	Ukupno nezaposlenih	Učešće mladih u nezaposlenim, u %
2014	21.021	71.415	29,4
2015	21.148	71.746	29,5
2016	18.528	69.163	26,8
2017	16.661	66.325	25,1
2018	14.804	62.561	23,7
2019	13.098	58.746	22,3
Indeksi 2019/2014	62,3	82,3	75,9

Izvori: JU Služba za zapošljavanje KS, statistički bilteni

U ukupno nezaposlenim sa VSS, mladi imaju dominantno učešće koje se kreće od 51,2% u 2014. do 36,2% u 2019. godini.

Tabela 141. Broj nezaposlenih lica od 15-30 godina starosti po kvalifikaciji, u KS, kraj godine

Nezaposleni		VSS	VŠS	SSS	NSS	VKV	KV	PKV	NKV	Ukupno
2014	od 15-30 godina	4.207	48	9.194		20	5.581	23	1.939	21.012
	Ukupno	8.224	852	21.565	354	391	19.582	381	20.066	71.415
2015	od 15-30 godina	4.528	43	9.571		28	5.176	22	1.780	21.148
	Ukupno	9.306	825	22.582	349	367	19.297	366	19.453	72.545
2016	od 15-30 godina	3.726	15	8.838	2	22	4.240	27	1.658	18.528
	Ukupno	8.652	751	21.801	341	316	18.161	348	18.793	69.163
2017	od 15-30 godina	3.492	8	7.891	0	30	3.693	27	1.520	16.661
	Ukupno	8.764	667	20.833	321	316	17.246	348	17.830	66.325
2018	od 15-30 godina	3.145	10	7.064	1	27	3.099	25	1.427	14.804
	Ukupno	8.318	626	19.844	290	304	16.004	332	16.843	62.561
2019	od 15-30 godina	2.859	3	6.120	0	28	2.709	19	1.360	13.098
	Ukupno	7.887	579	18.564	271	261	15.009	276	15.899	58.746

Izvori: JU Služba za zapošljavanje KS, statistički bilteni

Osim toga, značajno učešće mladih je i u nezaposlenima sa srednjom stručnom spremom, uz tendenciju smanjenja učešća (42,6% u 2014. i 33,3% u 2019. godini). Evidentno je da u posmatranom periodu se smanjuje broj visokoobrazovanih mladih kao i broj mladih sa nižom kvalifikacijom.

U KS djeluju različita udruženja koja u fokusu svoga djelovanja imaju mlade. Formiranjem Vijeća mladih u Općini Ilidža, Općini Novo Sarajevo, Novi Grad i Općini Stari Grad, stvoreni su mehanizmi institucionalnog djelovanja i zagovaranja poboljšanja položaja mladih u ovim općinama. Mladi aktivno koriste mehanizme djelovanja koje im omogućava Zakon o mladima Federacije BiH. Oni se uključuju u

procesu odlučivanja, te izradu strateških rješenja koja doprinose unaprijeđenju njihovog položaja u svim segmentima bitnim za njihov društveni život. U KS je sjedište Instituta za razvoj mladih KULT.

5.2.3.3 Rodna ravnopravnost

Kroz Zakon o ravnopravnosti spolova BiH, ženama je formalno-pravno osigurana ravnopravnost i mogućnost da biraju i budu birane bez diskriminacije putem izbora, da ravnopravno učestvuju u raspodjeli funkcija vlasti i na mjestima odlučivanja, u svim javnim tijelima i odborima putem imenovanja, postavljenja, delegiranja, da predstavljaju svoje vlade na međunarodnom nivou i da su ravnopravne na političkoj sceni.

Međutim, i dalje postoje ukorijenjene tradicionalne predrasude i prepreke te stav društva da ženama nije mjesto u javnoj, već u privatnoj sferi. Društvena i rodna podjela rada su takve da stvaraju veliku opterećenost žena poslovima iz domena ekonomije brige (npr. kućni poslovi, briga o drugima, o djeci, starima, bolesnima i odraslim članovima porodice). Ovakav omjer snaga ogleda se i u zastupljenosti žena u stopi nezaposlenih, a koja čini preko 40% od ukupnog broja nezaposlenih u KS.

Radna snaga

U ukupnom broju zaposlenih lica u Kantonu Sarajevo, žene predstavljaju udio od 45,3%. Broj zaposlenih žena je porastao za 3,5%. S druge strane, smanjen je broj nezaposlenih žena, kao i udio nezaposlenih žena u ukupnom broju nezaposlenih lica u Kantonu Sarajevo.

Tabela 142. Zaposleni i nezaposleni u KS po polu, godišnji prosjek

Godine	Broj zaposlenih			Broj nezaposlenih			Stopa nezaposlenosti (%) ²⁰		
	Ukupno	Žene	% žena	Ukupno	Žene	% žene	Ukupno	Muškaraca	Žena
2014	125.184	54.965	43,9	71.698	43.053	60	36,4	29	43,9
2015	126.609	55.325	43,7	71.746	43.175	60,2	36,2	28,6	43,8
2016	129.031	55.636	43,1	69.856	42.485	60,8	34,6	27,2	43,3
2017	144.223	64.694	44,9	66.325	40.863	61,6	31,5	24,3	38,7
2018	147.848	66.978	45,3	62.561	38.973	62,3	29,7	26,0	36,7
Indeks 2018/2017	102,5	103,5	100,8	94,3	95,3	101,1	94,2	106,9	94,8

Izvor: Zaposlenost, nezaposlenost i plaće 2018. godina; Federalni zavod za statistiku

Posmatrano prema spolu, u KS više je nezaposlenih žena nego muškaraca. Stopa nezaposlenosti ženske radne snage je veća od nezaposlenosti muškaraca za oko 10,7%.

Tabela 143. Zaposlenost žena prema intervalima starosti u Kantonu Sarajevo (mart 2020.)

Godina	Starosne godine											Ukupno
	do 18	19-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	60-64	65 i više	
2014	7	1.214	5.614	8.083	7.548	6.562	6.352	6.538	4.900	2.413	261	49.492
2015	8	1.025	5.438	7.893	7.793	7.031	6.339	6.547	4.972	2.627	232	49.905
2016	43	1.326	5.145	8.111	8.029	6.857	5.985	6.081	4.842	2.435	202	49.056
2017	45	1.436	5.224	7.895	8.455	7.359	6.031	6.418	4.879	2.428	329	50.499
2018	51	1.400	4.600	6.843	8.050	6.846	5.621	5.285	4.925	2.626	391	46.638
2019	93	1.543	4.237	6.982	7.667	6.994	5.610	5.034	4.699	2.575	366	45.800
Indeks 2019/2014	1.328,6	127,1	75,5	86,4	101,6	106,6	88,3	77,0	95,9	106,7	140,2	92,5

Izvor: JU Služba za zapošljavanje KS, Obrada ZPRKS

²⁰ Ova stopa nezaposlenosti se razlikuje od podataka u tabeli 64 jer se radi o godišnjem prosjeku

Prema stepenu stručnog obrazovanja, najviše je zaposlenih žena sa visokom stručnom spremom, preko 44,0%.

Tabela 144. Zaposlenost prema stepenu stručnog obrazovanja, u Kantonu Sarajevo (mart 2020.)

Kvalifikacija	2014		2015		2016		2017		2018		2019		Indeks 2019/2014	
	Ukupno	Žena	Ukupno	Žena	Ukupno	Žena	Ukupno	Žena	Ukupno	Žena	Ukupno	Žena	Ukupno	Žena
VSS	33.190	18.062	33.980	18.363	34.833	19.052	36.779	20.453	34.567	19.583	34.411	19.934	103,7	110,4
Doktori nauka	1.300	562	1.263	559	1.834	882	1.258	532	1.364	626	1.578	750	121,4	133,5
Magistri nauka	2.159	1134	2.287	1.147	2.385	1.163	2.492	1.271	2.594	1.429	2.610	1.453	120,9	128,1
VŠS	5.284	3034	4.898	2.698	4.893	2.687	4.798	2.606	4.276	2.337	4.081	2.260	77,2	74,5
SSS	50.842	22.153	51.322	22.212	54.138	21.650	54.683	21.924	47.924	20.001	46.724	19.075	91,9	86,1
NSS	3.377	2077	3.959	2.401	3.158	2.055	3.152	1.955	2.813	1.650	2.637	1.530	78,1	73,7
VKV	4.053	208	3.987	257	3.183	149	2.800	127	2.346	148	2.449	179	60,4	86,1
KV	12.184	2177	11.802	2.322	10.855	1.898	10.625	1.985	9.481	1.652	8.693	1.534	71,3	70,5
PKV	855	174	690	144	870	153	769	105	654	115	521	114	60,9	65,5
NKV	3.318	1607	2.845	1.508	2.693	1.412	2.623	1.344	2.147	1.152	2.163	1.174	65,2	73,1
Ukupno	113.103	49.492	113.483	49.905	114.623	49.056	116.229	50.499	104.208	46.638	101.679	45.800	89,9	92,5

Izvor: JU Služba za zapošljavanje KS, Obrada ZPRKS

5.2.3.4 Penzioneri

Strategija reforme penzionog sistema u Federaciji Bosne i Hercegovine usvojena je 2014. godine, s ciljem osiguranja dugoročne održivosti penzionog sistema i sprečavanja socijalne ugroženosti u starosti. Strategija predviđa uvođenje sistema obračuna penzija proporcionalno uplaćenom doprinosu, te primjereniji doprinos za osiguranike s beneficiranim radnim stažom. Poticat će se i razvoj finansijskog tržišta u oblasti dobrovoljnih penzionih fondova te veće uključenje osiguranika u penzioni sistem. Uz to, FBiH će pratiti demografske trendove te postepeno povećavati prijevremene starosne granice odlaska u penziju.

Broj korisnika penzija u KS bilježi u posmatranom periodu konstantan rast, samo je u 2017. godini smanjen broj penzionera za oko 1,1% u odnosu na 2016. godinu. Ključni izazov sa kojim se suočava KS jeste nepovoljan omjer između penzionisanih i zaposlenih osoba, obzirom na nisku dinamiku zapošljavanja.

Prema visini penzija, najviše je skoro 50% penzionera koji primaju penziju ispod najniže, a samo u 2019. godini, oko 64,0% svih penzionera prima penzije ispod 465,86KM.

Tabela 145. Korisnici penzija u Kantonu Sarajevo

Godine/decembar	Rasponi penzija u KM	Broj korisnika	(%)
2014	≤ 326,17	41.921	49,2
	326,18 ≤ 434,89	12.440	14,6
	434,90 ≤ 1.000,00	28.240	33,2
	1.000,01 ≤ 2.174,48	2.572	3
	Ukupno	85.173	100
2015	≤ 326,17	41.934	48,9
	326,18 ≤ 434,89	12.139	14,2
	434,90 ≤ 1.000,00	28.636	33,4
	1.000,01 ≤ 2.174,48	2.970	3,5
	Ukupno	85.679	100
2016	≤ 326,17	42.275	48,5
	≤ 434,89	17.019	19,5
	434,90 <	24.443	28,0
	1.000,01 <	3.438	3,9
	Ukupno	87.175	100
2017	≤ 326,17	41.830	48,2
	≤ 434,89	16.549	19,1
	434,90 <	24.649	28,4
	1.000,01 <	3.811	4,4
	Ukupno	86.839	100
2018	≤ 348,05	40.805	47,0
	≤ 450,12	14.718	17,0
	450,13 <	26.384	30,4
	1.000,01 <	4.895	5,6
	Ukupno	86.802	100
2019	≤ 371,77	43.444	49,4
	≤ 465,86	12.894	14,7
	465,78 <	25.975	29,5
	1.000,01 <	5.623	6,4
	Ukupno	87.936	100

Izvor: Federalni zavod za MIO/PIO, Obrada ZPR KS

Najviše je korisnika starosnih penzija. One čine 56,1% svih penzija u KS. Zatim slijede porodične penzije (26,3%) i invalidske penzije (17,1%).

Tabela 146. Broj penzionera i iznos penzija od 2014-2019. godine (godišnji prosjek)

Godina	Vrsta mirovine/penzije						Ukupno	
	Starosne		Invalidske		Porodične			
	Broj	Iznos u KM	Broj	Iznos u KM	Broj	Iznos u KM	Broj	Iznos u KM
2014	43.319	22.129.354	18.352	6.802.172	24.097	8.844.238	85.768	37.775.764
2015	44.689	23.169.801	17.832	6.621.787	23.795	8.771.473	86.316	38.563.062
2016	46.815	24.697.546	17.383	6.479.110	23.622	8.731.924	87.820	39.908.580
2017	47.176	25.443.610	16.668	6.274.415	22.995	8.593.987,29	86.839	40.312.012
2018	48.197	27.630.330	16.122	6.466.442	23.112	9.283.226,61	87.431	43.379.999
2019	49.687	29.496.290	15.538	6.558.548	23.330	9.882.660,84	88.555	45.937.498
Indeks 2019/2014	114,7	133,3	84,7	96,4	96,8	111,7	103,2	121,6

Izvor: Federalni zavod za MIO/PIO, Obrada ZPR KS

Visina prosječnih penzija porasla je u posmatranom periodu za oko 80 KM u 2019. u odnosu na 2014. godinu. Prosječna starosna penzija iznosi 593,5 KM i ona je veća od porodične i invalidske penzije za cca 170 KM.

Tabela 147. Prosječne penzije od 2014-2019. (godišnji prosjek)

Godine	Broj nezaposlenih na jednog penzionera	Ukupna prosječna penzija u KM	Prosječna starosna penzija u KM	Prosječna invalidska penzija u KM	Prosječna porodična penzija u KM
2014	1,5	440,44	510,85	370,65	367,03
2015	1,5	446,77	518,47	371,34	368,63
2016	1,5	454,44	527,56	372,73	369,65
2017	1,3	434,31	486,0	375,2	371,1
2018	1,4	496,31	573,2	402,2	401,7
2019	1,5	518,78	593,5	423,3	423,4
Indeks 2019/2014	99,8	117,8	116,2	114,2	115,4

Izvor: Federalni zavod za MIO/PIO, Obrada ZPR KS

Broj penzionera na 100 stanovnika u KS bilježi rast u periodu od 2014. do 2019. godine za 0,3%.

Tabela 148. Pensioneri

Kategorije	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Broj zaposlenih na 1 penzionera	1,5	1,5	1,5	1,5	1,7	1,7
Broj penzionera na 100 stanovnika	20,7	20,7	21,0	20,7	20,7	21,1
Prosječna penzija, u KM	440,44	446,77	454,44	460,17	496,16	518,75

Izvor: Federalni zavod za MIO/PIO, Obrada ZPR KS

Dok su prve četiri godine 1,5 lica bila zaposlena da bi se namirili rashodi penzija u KS, od 2018. godine taj omjer iznosi 1:1,7.

5.2.3.5 Osobe sa invaliditetom

Osobe sa invaliditetom su osobe koje imaju dugotrajna tjelesna, mentalna, intelektualna ili osjetilna oštećenja, koja, u međudjelovanju s različitim preprekama, mogu sprječavati njihovo puno i učinkovito učestvovanje u društvu na ravnopravnoj osnovi s drugima.²¹

Iako je Bosna i Hercegovina ratificirala UN Konvenciju o pravima lica sa invaliditetom kao i Opcionalni protokol, sveukupni položaj osoba sa invaliditetom je dosegao alarmantno stanje. Poteškoće i prepreke

²¹ UN Konvencija o pravima lica sa invaliditetom

sa kojima se svakodnevno susreću osobe sa invaliditetom variraju od ostvarivanja osnovnih životnih potreba do prava na kretanje, obrazovanje i rad. Osobe sa invaliditetom su najčešće izložene višestrukoj marginalizaciji i diskriminaciji po više osnova – zbog invalidnosti, pola, godina, etničke pripadnosti i sl. Društvena su grupa koja je najteže pogođena siromaštvom i nezaposlenošću. Gotovo dvije trećine ukupnog broja odraslih osoba sa invaliditetom živi blizu ili ispod zvanične linije siromaštva. Zaposlena lica sa invaliditetom najčešće primaju minimalne naknade. Generalni razlozi visoke stope nezaposlenosti lica sa invaliditetom su nedostatak znanja i vještina koje se traže na tržištu rada, sveukupno loše stanje bh. ekonomije, mali kapaciteti zapošljavanja i veoma rijetko i sporadično otvaranje novih radnih mjesta.²²

Broj djece sa poteškoćama u razvoju u Kantonu Sarajevo u 2013. godini (podaci JU “Kantonalni centar za socijalni rad” sa stanjem 31.12.2013. godine) iznosio je 678, od čega je 438 dječaka i 240 djevojčica. Najviše je registrovano djece sa smetnjama u psihičkom razvoju (392) od čega je 257 dječaka i 135 djevojčica.

Broj odraslih osoba sa invaliditetom u Kantonu Sarajevo je u 2013. godini iznosio 7.875, od čega 3.691 muškaraca i 4.184 žena. Najveći je broj registrovanih su osobe sa smetnjama u psihičkom razvoju (6.870), od čega je 3.161 muškaraca i 3.709 žena. Većina odraslih korisnika socijalne zaštite po osnovu invalidnosti su lica starosti 66+.²³

5.2.3.6 Položaj Roma

Romi su najveća nacionalna manjina u BiH i najmarginiziranija skupina u državi, u društvenom, ekonomskom i političkom smislu. Problemi s kojima se Romi susreću u BiH su brojni: loši uvjeti života, stambeni problemi, prepreke u obrazovanju, nedostatak mogućnosti za stvaranje prihoda. Jedan od najvećih problema je to što mnogi nisu upisani u matične knjige ili ne posjeduju osobne dokumente, što ih sprječava u ostvarivanju ogromne većine prava.

Vijeće ministara BiH usvojilo je Strategiju za rješavanje problema Roma i akcioni plan u oblastima obrazovanja, zapošljavanja, zdravstvene zaštite i stambenog zbrinjavanja²⁴, a 2013. godine Revidirani akcioni plan Bosne i Hercegovine za rješavanje problema Roma u oblastima obrazovanja, stambenog zbrinjavanja i zdravstvene zaštite 2013-2016. godine²⁵. Početkom 2017. godine počelo se raspravljati i o usvajanju nacrta Akcionog plana u istim oblastima za period 2017-2020.²⁶ Posebno značajan je i Zakon o zabrani diskriminacije.²⁷

Jako je teško utvrditi tačan broj Roma u Bosni i Hercegovini, pa tako prema popisu iz 1991. godine Roma je bilo oko 8.864, dok broj Roma u BiH, prema popisu iz 2013. godine je 12.583 od čega njih 10.036 živi u FBiH, 2.057 u Republici Srpskoj i 490 u Distriktu Brčko.

²² Mi smo tu – Analiza trenutnog stanja svih osoba sa invaliditetom i mogućnosti njihovog zapošljavanja i samozapošljavanja u BiH, FSU u BiH, Sarajevo, februar 2014.

²³ Izvještaj o radu za prvu polovinu 2014. godine, JU Kantonalni centar za socijalni rad

²⁴ Bosna i Hercegovina, Vijeće ministara, Strategija Bosne i Hercegovine za rješavanje problema Roma.

²⁵ Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice, Revidirani akcioni plan Bosne i Hercegovine za rješavanje problema Roma u oblastima zapošljavanja, stambenog zbrinjavanja i zdravstvene zaštite 2013-2016. (Sarajevo: Vijeće ministara Bosne i Hercegovine, 2013)

²⁶ Vidjeti Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice, nacrt Akcionog plana Bosne i Hercegovine za rješavanje problema Roma u oblastima zapošljavanja, stambenog zbrinjavanja i zdravstvene zaštite 2017-2020. (Sarajevo: Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice, 2017)

²⁷ Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, br. 59/09, 66/16

5.3 Zdravstvo

Zdravlje stanovništva u svijetu pa time i u Bosni i Hercegovini se značajno mijenja zbog ekonomskih i političkih promjena koje neminovno vode do sve veće nejednakosti unutar zdravstvenog sistema. Zdravstveni sistem BiH kao države u tranziciji mora odgovoriti na zdravstvene i socijalne potrebe stanovništva. Potrebne su značajne promjene unutar samog zdravstvenog sistema koji treba biti fleksibilniji, učinkovitiji i pratiti očekivanja korisnika zdravstvene zaštite. Unapređivanje zdravstvenog sistema je proces koji treba uvijek ići naprijed i koji kontinuirano prati potrebe zajednice.

Najznačajnije odrednice zdravlja su povezane sa uvjetima življenja, faktorima okoliša, stilovima života i biološkim i genetskim faktorima. Međutim, obrazovanje, stanovanje, uvjeti rada, zapošljavanje, socijalna zaštita, sigurnost i drugo, često imaju veći utjecaj na zdravlje stanovništva od samog zdravstvenog sektora. Zbog toga je neophodna intersektorska saradnja i partnerstvo u zaštiti zdravlja stanovništva.²⁸

S obzirom da je prioritet BiH pristupanje u članstvo Europskoj Uniji potrebno je usaglašavati zakonske okvire sa propisima EU a u oblasti zdravstva slijediti okvir Zdravlje za sve, za Europsku regiju SZO "Zdravlje 21-zdravlje za sve u 21 stoljeću" koji je usvojen 1999.

Jedan od održivih globalnih strateških ciljeva (SDG3) se odnosi na „Osigurati i promovirati zdrav život i dobrobit svih ljudi, svih životnih dobi“ koji uključuje više ciljeva kroz integrirani pristup zdravstvu u svim politikama. Ovaj cilj se veže sa sve druge globalne strateške ciljeve i insistira na efikasnoj saradnji između sektora a posebno sektora zdravstva i obrazovanja.

Važnost kontinuiranog obrazovanja stanovništva o kvaliteti života doprinosi zdravijim oblicima ponašanja i stavovima, dužem životnom vijeku i životu bez invaliditeta, smanjenim brojem oboljenja uzrokovanih životnim stilovima (manje srčanih oboljenja, infarkta i dijabetesa), te osvještavanju o štetnosti nezdrave ishrane i zagađenja okoliša²⁹.

Zdravstveni sektor prati postojeća legislativa odnosno pravni okvir koji obuhvata osnovne zakone i to :

- Zakon o zdravstvenoj zaštiti ("Službene novine Federacije BiH", br. 46/10 i 75/13);
- Zakon o zdravstvenom osiguranju ("Službene novine Federacije BiH", br. 30/97, 7/02, 70/08 i 48/11);
- Zakon o pravima, obavezama i odgovornostima pacijenata ("Službene novine Federacije BiH", broj 40/10);
- Zakon o liječništvu („Službene novine Federacije BiH“, broj 56/13)
- Zakon o lijekovima („Službene novine Federacije BiH“, broj 14/10)
- Zakon o stomatološkoj djelatnosti („Službene novine Federacije BiH“, broj 37/12);
- Zakon o sestrinstvu i primaljstvu („Službene novine Federacije BiH“, broj 43/13)
- Zakon o evidencijama u oblasti zdravstva („Službene novine Federacije BiH“, broj 37/12); i dr.

5.3.1 Stanje zdravstva Kantona Sarajevo

Podaci koje čine osnovu situacione analize su prikupljeni iz „Studije o zdravstvenom stanju stanovništva, higijenskim prilikama i zdravstvenoj djelatnosti u Kantonu Sarajevo u 2018. godini“ uključujući studije u zadnjih 5 godina objavljenih od strane JU Zavoda za javno zdravstvo Kantona Sarajevo.³⁰ Situacionu

²⁸ Zdravstveno stanje stanovništva i zdravstvena zaštita u Federaciji Bosne i Hercegovine 2013. godina; Zavod za javno zdravstvo FBiH

²⁹ Zdravlje i kvalitet života_situaciona analiza i SWOT FBiH

³⁰ Situaciona analiza će biti dopunjena podacima iz 2019 krajem jula 2020 kad se očekuje Studija o zdravstvenom stanju stanovništva za 2019g. Zavoda za javno zdravstvo Kantona Sarajevo.

analizu su upotpunili i komentari i sugestije učesnika različitih kantonalnih institucija u izradi ovog dokumenta dana 7. juni 2020.

Ocjenu zdravstvenog stanja stanovništva u KS započet ćemo kratkim osvrtom na prirodno kretanje stanovništva (natalitet, mortalitet, dojenačku smrtnost), morbiditet, itd. Kako je ranije navedeno, prema biološkom tipu, stanovništvo Kantona Sarajevo spada u regresivni tip stanovništva, u kojem je kontingent djece, odnosno potomaka (0-14 godina) znatno manji u odnosu na kontingent starog stanovništva odnosno predaka (50 i više godina), a očekivano trajanje života pri rođenju za žene je 79,89 godina, a za muškarce 75,30 godina.

U 2018. godini stopa nataliteta je bila 10,9 promila i manja je za 6,1% u odnosu na prethodnu godinu, dok je stopa mortaliteta iznosila 10,3 promila i manja je za 1,0%, to rezultira prirodnim priraštajem 0,6 promila, koji je dvostruko manji u odnosu na prethodnu godinu.³¹ Taj trend smanjenja stope rađanja se nastavlja ali u komparaciji sa ostalim kantonima Kanton Sarajevo ima i dalje pozitivan prirodni priraštaj³².

Tabela 149. Prirodno kretanje stanovništva u KS period 2014-2018. (‰)

Godina	Natalitet	Mortalitet	Dojenačka smrtnost	Prirodni priraštaj
2014	11,0	10,2	6,35	0,8
2015	11,2	10,8	6,98	0,4
2016	11,5	10,4	5,78	1,2
2017	11,6	10,4	6,94	1,2
2018	10,9	10,3	6,64	0,6
Indeks 2018/2017	93,9	99,0	95,7	50,0

Izvor: Izvještaj o razvoju KS za 2018. godinu, ZPRKS

U 2018. godini četiri općine na području Kantona Sarajevo imaju negativan prirodni priraštaj stanovništva. Četiri općine su sa negativnim prirodnim priraštajem u 2018. godini su: Trnovo (-16,42‰), Centar (-3,74‰), Stari Grad (-3,21‰) i Novo Sarajevo (-0,75‰). Općine: Ilijaš (3,71‰), Vogošća (2,95‰), Hadžići (1,79‰), Novi Grad (1,60‰) i Ilidža (1,13‰) su imale prirodni priraštaj čija je vrijednost stope znatno ispod granice nepovoljnog prirodnog priraštaja od 5,00‰.

Broj umrlih stanovnika Kantona Sarajevo registrovanih u 2018. godini, iznosi 4.437, što je više za 3,55% u odnosu na 2017. godinu kada je registrovano 4.285 umrlih osoba. Vrijednost stope mortaliteta u 2018. godini na području KS iznosi 10,58‰. Mortalitet stanovništva Kantona Sarajevo u posljednjih pet godina ima vrijednost stope općeg mortaliteta iznad 9,00‰, što predstavlja srednje povišenu stopu općeg mortaliteta.

Također, postoje razlike u visini stope općeg mortaliteta između pojedinih općina. Tako najveću stopu općeg mortaliteta imaju općine: Trnovo (25,80‰), Centar (14,33‰), Stari Grad (13,50‰), Novo Sarajevo (11,66‰), dok najnižu stopu općeg mortaliteta imaju općine Hadžići (8,25‰), Vogošća (8,32‰), Novi Grad (9,14‰), Ilidža (9,30‰) i Ilijaš (10,10‰).

Prema konačnim podacima broj registrovane umrle dojenčadi u 2018. godini na području Kantona Sarajevo iznosi 30 i za 9,09% je manji u odnosu na 2017. godinu kada je registrovano 33 umrle dojenčadi.

³¹ Podaci o vitalnoj statistici računati su na temelju broja stanovnika iz Popisa 2013. godine, pa se mogu razlikovati od podataka u drugim publikacijama.

³² U FBiH, u 2017. godini prirodni priraštaj je negativan i iznosi -0,9‰. Negativan prirodni priraštaj imaju svi kantoni u FBiH, osim Ze-Do kantona i Kantona Sarajevo, Zdravlje i kvalitet života_situaciona analiza i SWOT FBiH

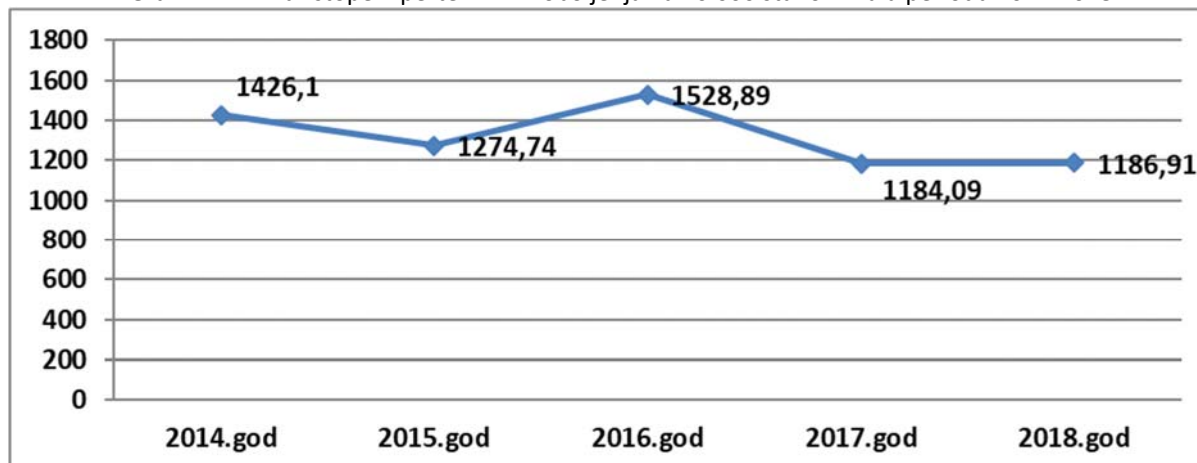
Vrijednost stope dojenačke smrtnosti je 6,64% u 2018. godini što je kategorija vrlo niskog dojenačkog mortaliteta. Planirano je njegovo smanjenje na 6,00% u okviru strategije 2015-2020.

Za procjenu zdravstvenog stanja stanovništva Kantona Sarajevo koriste se podaci o morbiditetu registrovanom u ambulantno-polikliničkoj djelatnosti primarne zdravstvene zaštite na području Kantona Sarajevo. Ukupan broj oboljenja u Kantonu Sarajevo u 2018. godini je iznosio 509.119 što ukazuje na povećanje broja oboljelih za 9.399 u odnosu na 2017.godinu.

Vodeća oboljenja kod stanovništva Kantona Sarajevo registrirana u 2018. godini su skoro identična oboljenjima registriranim u posljednjim godinama promatranja i ne pokazuju značajnija odstupanja u pogledu indeksa, strukture i stope obolijevanja, ali je registrirana promjena u redosljedu pet vodećih oboljenja.³³ Dominiraju kronična oboljenja kao rezultat nezdravog načina života koji uključuje pušenje, nedovoljnu fizičku aktivnost, nepravilnu ishranu, prekomjernu težinu i gojaznost, te okolišne faktore rizika. Vodeće hronične masovne nezarazne bolesti stanovništva Kantona Sarajevo ukazuju da je potrebno razvijati i implementirati preventivne aktivnosti, koje se, prvenstveno odnose, na preveniranje faktora rizika u nastanku ovih oboljenja i stanja (pušenje, pravilna ishrana, fizička aktivnost), što zahtijeva multisektorski pristup. Prisutni su pojedinačni projekti ministarstva zdravstva i ministarstva u saradnji sa organizacijama civilnog društva ali nema strateške saradnje između ministarstva zdravstva i ministarstva obrazovanja koja bi rezultirala zajedničkim planom prevencije za četiri glavna faktora rizika koji dovode do kroničnih oboljenja.

U studiji Zavoda za javno zdravstvo se navode oboljenja koja su najučestalija: hipertenzivna oboljenja, diabetes mellitus, druge dorzopatije, druga ishemična srčana oboljenja, druga srčana oboljenja, bronhitis, emfizem i druga opstruktivna plućna oboljenja, cervikalni i drugi poremećaji intervertebralnih diskova, druga oboljenja cirkulatornog sistema, maligna oboljenja i druga cerebrovaskularna oboljenja. Hipertenzivna oboljenja u ukupnoj populaciji u 2018. godini imala su prevalencu 11,8%.

Graf 24. Prikaz stope hipertenzivnih oboljenja na 10.000 stanovnika u periodu 2014-2018.

Izvor: Zavod za javno zdravstvo Kantona Sarajevo na osnovu Izvještaja o oboljenjima, stanjima i povredama u službi primarne medicine za 2014., 2015., 2016. i 2017. i 2018. godinu

Nepostojanja adekvatnih i ažuriranih populacionih registara za Federaciju BiH, a time i za Kanton Sarajevo značajno utiče na mogućnosti monitoringa i kontrole hroničnih masovnih nezaraznih bolesti, a ovakvo stanje nas svrstava u rijetke zemlje u Evropi koje nisu uspostavile funkcionalne populacione registre kao osnovu za prikaz važnih indikatora zdravstvenog stanja stanovništva

³³ Vodeća hronična oboljenja stanovnika KS registrovana u 2018. godini su: akutne infekcije gornjih respiratornih puteva (učestće 24,9% u ukupnoj strukturi svih registrovanih oboljenja), hipertenzivna oboljenja (učestće 9,78%), akutni bronhitis (učestće 3,7%), dijabetes mellitus (učestće 3,19%) i cistis /učestće 3,06%).

U Strategiji razvoja KS do 2020. u okviru mjere 3.2.1. (Poboljšanje učinkovitosti i djelotvornosti zdravstvenih usluga) bila je naglašena aktivnost prevencije nezaraznih oboljenja. Ista se odnosila na izradu *Plana prevencije najčešćih hroničnih masovnih nezaraznih oboljenja i smanjenje onesposobljenosti uslijed istih*. Međutim, još uvijek je izostala implementacija navedene mjere, uz učešće različitih sudionika iz vladinog i nevladinog sektora.

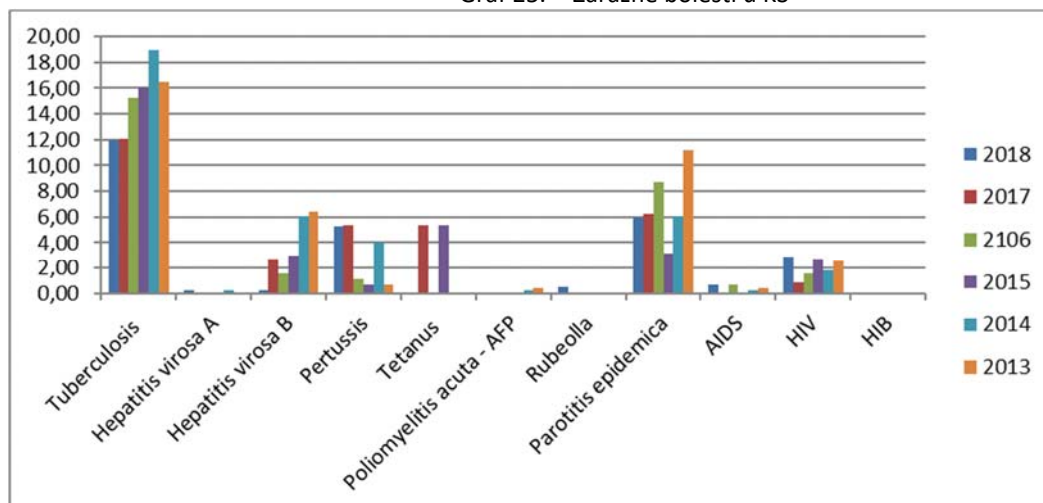
U 2018. godini ukupan broj registrovanih malignih oboljenja na osnovu Izvještaja o oboljenjima i stanjima i povredama utvrđenim u službi porodične medicine/primarne zdravstvene zaštite iznosio je 3.337. Prema broju registrovanih oboljenja na 100.000 stanovnika neoplazme dojke C50 su zauzimale prvo mjesto (kao i prethodnih godina) među svim malignim neoplazmama sa stopom od 149,02. Evidentno je da se podaci ne dostavljaju redovno ZZJZ KS koji ima samo obavezu da vrši unos dobivenih podataka na osnovu dostavljenih prijava. Kao i prethodnih godina ne dostavlja se ukupan broj individualnih neoplazmi za tu godinu³⁴.

Posljednjih godina Kanton Sarajevo se suočava sa izazovom pada obuhvata obavezne imunizacije djece koja je najefikasnija mjera zaštite od zaraznih oboljenja i garancija zdravlja sadašnjih i budućih generacija. Analizom svih podataka koji se odnose za redovan program imunizacije zaključeno je da je procenat procijepljenosti djece od 0 do 18 godina u primoimunizaciji i revakcinaciji nije zadovoljavajući; i da bi procenat primovakcinacije i revakcinacije trebao da bude mnogo veći, kako bi se za svaku vakcinopreventabilnu bolest, za koju postoji zakonska obaveza vakcinacije, postigao dovoljan stepen kolektivnog imuniteta, da ne bi dolazilo do pojave i/ili širenja bilo koje vakcinopreventabilne bolesti.

Ukupan broj *osoba sa mentalnim poteškoćama* u Kantonu Sarajevo u 2018. godini je 14.434 ili (2,83%) od ukupnog broja registriranih oboljenja-stanja. Pokazatelji iz 2013. govori da je ukupan broj bio 21.098 ovih osoba što je 47.7 na 1.000 stanovnika. Centri za mentalno zdravlje kao dio primarne zdravstvene zaštite su dio programa unaprijeđenja mentalnog zdravlja od 2010. godine (Projekt mentalnog zdravlja u BiH)³⁵. Ovi centri kontinuirano jačaju svoje kapacitete i ljudske resurse u pružanju sveobuhvatnih zdravstvenih usluga u zajednici korisnicima usluga mentalnog zdravlja. Razvijaju i sprovode promotivno preventivne programe u oblasti očuvanja mentalnog zdravlja u zajednici i usko surađuju sa udruženjima korisnika mentalnog zdravlja Kantona Sarajevo i širom BiH. Centri za mentalno zdravlje su spomenuti i u Izvještaju o napretku BiH Evropske komisije za 2019.

Tokom 2018. godine prijavljeno je 5.289 slučajeva obolijevanja od 41 *zarazne bolesti*, koje podliježu obaveznom prijavljivanju.

Graf 25. Zarazne bolesti u KS

*Izvor podataka: Kanton Sarajevo (JU Zavod za javno zdravstvo Kantona Sarajevo, 2013.-2018. god.)

³⁴ Izvor : studija ZZJZ KS za 2018

³⁵ „Projekt mentalnog zdravlja u BiH“ financira SDC uz podršku entitetskih ministarstva zdravstva a implementira. Asocijacija XY www.mentalnozdravlje.ba

Zadnjih godina među zaraznim bolestima prednjači tuberkuloza koja se prema Pravilniku o načinu prijavljivanja zaraznih bolesti prijavljuje prema Federalnom programu za kontrolu tuberkuloze. U 2018 prijavljeno je 58 novih slučajeva od toga 6 recidiva. Stopa obolijevanja je 11,95/100 000 stanovnika.

U periodu februar 2020 do juni 2020 odgovor Ministarstva zdravstva KS na pandemiju COVID - 19 koju još ne jenjava je bio zadovoljavajući. Poduzete su sve mjere koje su propisane od strane Kriznog štaba Kantona Sarajevo. To se prvenstveno odnosi na ulogu Zavoda za javno zdravstvo Kantona Sarajevo koji je pripremio brošuru COVID -19 sa svim potrebnim informacijama i uputama za stanovnike Kantona Sarajevo i sudjeluje u aktivnostima Kriznog štaba KS na dnevnoj osnovi. Odgovor na pandemiju koji obuhvata sve nivoe zdravstvene zaštite se očekuje od Ministarstva zdravstva KS uz podršku ostalih relevantnih ministarstva i vlade KS koji bi trebao poduzeti vodeću ulogu u ovo procesu. Podaci o utjecaju pandemije na zdravlje stanovništva se tek očekuju tako da ne mogu biti predmet ove analize ali se po slobodnoj procjeni može istaći da nema jasno definirane vertikalne i horizontalne komunikacije što za sad smanjuje pristup stanovništvu redovnim zdravstvenim uslugama. Također se očekuje strateški odgovor Federalnog ministarstva zdravstva koji bi trebao razviti i redovno ažurirati Plan i program monitoringa i odgovora na prijetnje za javno zdravlje i hitne javnozdravstvene situacije.³⁶

Migrantska kriza je prisutna i u Kantonu Sarajevo, koji uz pomoć donatorskih sredstava organizira prihvata migranata uz osiguran pristup osnovnim zdravstvenim uslugama. Dansko vijeće za izbjeglice tokom pandemije saraduje sa institucijama zdravstva i organizovan je pregled i testiranje migranata na COVID-19 i svi dosadašnji testovi su bili negativni. Broj migranata trenutno nije u porastu po navodima Ministarstva sigurnosti BiH ali migranti koji se nalaze u zemlji trenutno ne idu prema zapadnim zemljama zbog COVID-19.

Prema Izvještaju o oboljenjima i stanjima utvrđenim u službi porodične medicine/primarne zdravstvene zaštite u toku 2018. godine u kategoriji *sindroma zlostavljanja–odnosno lošeg postupka* (T74) nije registrovan niti jedan slučaj, što nam ukazuju na izraziti nedostatak registracije slučajeva nasilja u zdravstvu, kao i ne prepoznavanje slučajeva nasilja od strane zdravstvenih radnika na nivou primarne zdravstvene zaštite. Ako se polazi od činjenice da je svaka treća žena, djevojka, djevojčica prošla kroz neki vid nasilja³⁷ ovaj podatak zaista ukazuje na nedostatak senzibiliziranosti od strane zdravstvenih radnika Kantona Sarajevo kad je u pitanju ova pojava.

5.3.2 Sistem zdravstvene zaštite u KS

Djelatnost zdravstvene zaštite predstavlja organizirano pružanje zdravstvene zaštite kroz rad zdravstvenih radnika i zdravstvenih saradnika u okviru zdravstvenih ustanova u javnom i privatnom sektoru u skladu sa stručno-medicinskom doktrinom i uz upotrebu zdravstvene tehnologije. Na području Kantona Sarajevo zdravstvena djelatnost je organizirana i provodi se na primarnom, sekundarnom i tercijarnom nivou zdravstvene zaštite.

Primarna zdravstvena zaštita. Djelatnost primarne zdravstvene zaštite u Kantonu Sarajevo je organizirana kroz rad:

- Javna Ustanova Dom zdravlja Kantona Sarajevo sa 9 organizacionih jedinica na području devet općina Kantona Sarajevo,

³⁶ Aktivnost je planirana u okviru Strategije razvoja FBiH 2021-2027

³⁷ Malo manje od polovine žena u BiH (48%) iskusilo neki oblik nasilja, uključujući i nasilje od strane intimnog partnera, nepartnera, uhođenje ili seksualno uznemiravanje, od svoje petnaeste godine. Točnije rečeno, skoro četiri od deset žena (38%) izjavile su da su iskusile psihičko, fizičko ili seksualno nasilje od petnaeste godine od strane partnera ili nepartnera (FBiH: 36%, RS: 39%). https://www.osce.org/files/f/documents/f/7/439724_0.pdf

- JU “Apoteke Sarajevo” sa poslovnim jedinicama, ograncima, apotekama i jednim depoom,
- 9 Zavoda za zdravstvenu zaštitu,
- Zavoda za javno zdravstvo Kantona Sarajevo, sa 9 epidemioloških službi,
- Privatni sektor kroz rad ambulanti opće prakse, apoteka i stomatoloških ordinacija.

Opšta/porodična/obiteljska medicina je osnovna disciplina u primarnoj zdravstvenoj zaštiti i kamen temeljac mnogih zdravstvenih sistema u Evropi. Porodičnu medicinu u 2018. godini je pružalo ukupno 211 radnih timova na 78 punktova, te na jedan radni tim u prosjeku dolazi 1.677 stanovnika starosti 15 i više godina stanovnika KS). Broj porodičnih timova u zadnjih par godina blago raste.

Tabela 150. Pregled timova porodične medicine po općinama

Općine	Stanovništvo						Broj timova porodične medicine					
	2014	2015	2016	2017	2018	Index 2018/2017	2014	2015	2016	2017	2018	Index 2018/2017
Stari Grad	36.758	36.578	36.395	36.090	35.771	99,1	17	26	19	19	22	115,8
Centar	54.948	54.655	54.369	54.091	53.652	99,2	34	32	35	34	35	102,9
Novo Sarajevo	64.690	64.760	64.639	64.548	64.169	99,4	29	30	31	32	33	103,1
Novi Grad	118.868	119.307	119.694	120.314	121.297	100,8	53	50	50	50	53	106,0
Grad Sarajevo	275.264	275.300	275.097	275.043	274.889	99,9	133	138	135	135	143	105,9
Ilidža	67.607	68.567	69.164	69.533	70.108	100,8	29	26	27	29	34	117,2
Vogošća	26.685	27.106	27.452	27.836	28.138	101,1	11	12	12	12	10	83,3
Hadžići	24.018	24.149	24.264	24.414	24.493	100,3	11	11	10	10	11	110,0
Ilijaš	19.780	20.048	20.283	20.398	20.489	100,4	11	10	11	9	10	111,1
Trnovo	1.367	1.263	1.238	1.318	1.297	98,4	3	4	3	3	3	100,0
Kanton Sarajevo	414.721	416.433	417.498	418.542	419.414	100,2	198	201	198	198	211	106,6

Izvor: Studija o zdravstvenom stanju stanovništva, higijenskim prilikama i zdravstvenoj djelatnosti u Kantonu Sarajevo u 2014., 2015., 2016., 2017. i 2018. godini, Zavod za javno zdravstvo KS, obrada ZPR KS

Tabela 151. Pregled stanovnika kroz timove porodične medicine po općinama

Općine	Stanovnik/tim					Index 2018/2017
	2014	2015	2016	2017	2018	
Stari Grad	2.162	1.407	1.916	1.899	1.626	85,6
Centar	1.616	1.708	1.553	1.591	1.533	96,4
Novo Sarajevo	2.231	2.159	2.085	2.017	1.945	96,4
Novi Grad	2.243	2.386	2.394	2.406	2.289	95,1
Grad Sarajevo	2.070	1.995	2.038	2.037	1.922	94,4
Ilidža	2.331	2.637	2.562	2.398	2.062	86,0
Vogošća	2.426	2.259	2.288	2.320	2.814	121,3
Hadžići	2.183	2.195	2.426	2.441	2.227	91,2
Ilijaš	1.798	2.005	1.844	2.266	2.049	90,4
Trnovo	456	316	413	439	432	98,4
Kanton Sarajevo	2.095	2.072	2.109	2.114	1.988	94,0

Izvor: Studija o zdravstvenom stanju stanovništva, higijenskim prilikama i zdravstvenoj djelatnosti u Kantonu Sarajevo u 2014., 2015., 2016., 2017. i 2018. godini, Zavod za javno zdravstvo KS, obrada ZPR KS

Broj stanovnika Kantona Sarajevo se u odnosu na 2014 blago smanjuje u većini gradskih općina, dok raste u prigradskim pa podaci kao i prethodnih godina i dalje ukazuju na neadekvatnu raspoređenost timova i neravnomjernost pokrivenosti stanovništva timovima porodične medicine u Kantonu Sarajevo.

Općina Novi Grad kao najbrojnija općina susreće se i dalje sa problemima nedostatka porodičnih timova i velikim pritiskom na same zdravstvene radnike.

U zadnjem izvještaju JU Domovi zdravlja i njihovog Odjela za organizaciju i poboljšanje kvaliteta i sigurnosti se navodi da u odnosu na broj prigovora za isti period iz 2017. godine, broj prigovora je veći u 2018. godini, što se djelimično može objasniti štrajkom zdravstvenih radnika u mjesecu septembru, jer je veliki broj primjedbi bio upravo zbog toga. Tokom štrajka nije u svim OJ rađena vakcinacija djece što je također prouzrokovalo veliki broj prigovora. Najveći broj prigovora dolazi iz Doma zdravlja Novi Grad koji ima najmanji broj porodičnih ljekara po stanovniku. Opravdane primjedbe, uglavnom se odnose na komunikaciju u odnosu zdravstveni radnik-pacijent i propuste u radu i organizaciji rada, kao i gužve prouzrokovane nedostatkom stručnog kadra. Mjere koje se poduzimaju u cilju rješavanja navedenih primjedbi su upozorenje zaposlenika na nepravilnosti u radu (usmena opomena), podsticanje uposlenika na poboljšanje komunikacije sa pacijentom i prosljeđivanje prigovora pacijenata direktorima organizacionih jedinica u cilju poboljšanja organizacije rada.

Sve gore navedeno ukazuje da je potrebno razmotriti novi sistem raspoređivanja timova porodične medicine .

Sekundarna zdravstvena zaštita. Djelatnost specijalističko-konzultativne zdravstvene zaštite još uvijek je organizirana kao bolnička specijalističko-konzultativna zdravstvena zaštita u javnom sektoru i kao vanbolnička specijalističko-konzultativna zdravstvena zaštita u javnom i privatnom sektoru.

Tabela 152. Posteljni kapaciteti u bolničkim zdravstvenim ustanovama u Kantonu Sarajevu

Indikatori resursa bolničke zdravstvene zaštite	Broj postelja					Indeks 2018/2017	Broj postelja/100.000 stanovnika					Indeks 2018/2017
	2014	2015	2016	2017	2018		2014	2015	2016	2017	2018	
Opća bolnica "Prim. dr. Abdulah Nakaš"	310	310	310	310	310	100,0	74,75	74,44	74,3	74,1	73,9	99,8
KCUS	1.904	1.825	1.730	1.711	1.697	99,2	459,1	438,25	414,4	408,8	404,6	99,0
Psihijatrijska bolnica	70	70	70	70	70	100,0	16,88	16,81	16,8	16,7	16,7	99,8
Zavod za alkoholizam i druge toksikomanije	10	10	15	15	15	100,0	2,24	2,4	3,6	3,6	3,6	99,8
Ukupno	2.294	2.215	2.125	2.106	2.092	99,3	553,14	531,9	509	503,2	498,8	99,1

Izvor: Studija o zdravstvenom stanju stanovništva, higijenskim prilikama i zdravstvenoj djelatnosti u Kantonu Sarajevo u 2014., 2015., 2016., 2017. i 2018. godini, Zavod za javno zdravstvo KS

Kapaciteti bolničke zdravstvene zaštite. U 2013. godini ukupan broj posteljnih kapaciteta bolničke zdravstvene zaštite u Kantonu Sarajevo iznosio je 2.303 postelje, 120 postelja u dnevnom tretmanu pacijenta i 52 funkcionalne postelje za hemodijalizu.³⁸ Broj postelja na 100.000 stanovnika u 2013. godini za Kanton Sarajevo iznosio je 520,25 i bilježimo neznatan pad u odnosu na prethodnu godinu.

Prema dostupnim indikatorima baze podataka „Zdravlje za sve“ Svjetske zdravstvene organizacije broj postelja na 100.000 stanovnika u zemljama Europske Unije iznosio je 542,05 (posljednji ažurirani podatak/indikator za 2011. godinu), a prema istoj bazi podataka za Bosnu i Hercegovinu (posljednji ažurirani podatak /indikator za 2010. godinu) broj bolničkih postelja na 100.000 stanovnika iznosio je 345,11.

Komparativni prikaz ovog indikatora ukazuje da se bolnički posteljni kapaciteti na području Kantona Sarajevo ne razlikuju značajno u odnosu na zbirni indikator za zemlje Europske unije.³⁹ Broj standardnih

³⁸ Studija o zdravstvenom stanju stanovništva, higijenskim prilikama i zdravstvenoj djelatnosti u Kantonu Sarajevo u 2013. godini, Zavod za javno zdravstvo Kantona Sarajevo

³⁹ Isto

bolničkih postelja na 100.000 stanovnika u 2018. godini za Kanton Sarajevo iznosio je 465,41 i bilježimo neznatni pad u odnosu na prethodnu godinu kada je broj postelja na 100.000 stanovnika iznosio 469,72.

Tabela 153. Komparativni prikaz broja postelja na 100.000 stanovnika, Kanton Sarajevo, Bosna i Hercegovina, zemlje u okruženju i zemlje Evropskog Regiona

Lokacija	Broj postelja/100 000 stanovnika
Kanton Sarajevo	465 ¹
Bosna i Hercegovina	345 ²
Hrvatska	399 ³
Srbija	459 ³
Slovenija	423 ³
Sjeverna Makedonija	302 ²
Crna Gora	391 ³
Zemlje Evropskog Regiona (ukupno)	433 ³

¹ Izvor: Zavod za javno zdravstvo Kantona Sarajevo za 2018. godinu

² Izvor: WHO, Health for all database, za 2011. godinu, za BiH posljednji ažurirani podatak za 2010. god (nema podataka za naredne godine)

³ Izvor: WHO, Health for all database za 2014.- posljednja ažurirana godina u bazi

Komparativni prikaz ovog odabranog indikatora ukazuje da se bolnički posteljni kapaciteti na području Kantona Sarajevo ne razlikuju značajno u odnosu na zbirni indikator za zemlje Evropskog Regiona (ukupno). Ali pojedine gužve u bolnicama se mogu u konačnici vezati za manjak preventivnih programa u zajednici i nedovoljnom organiziranosti i kapacitetima primarne zdravstvene zaštite u preventivnom segmentu djelovanja.

5.3.3 Obim i kvalitet usluga

Poboljšanje kvaliteta u većini zemalja ima glavnu ulogu u reformi zdravstvenih sistema i pružanja usluga. Sve zemlje suočavaju se s izazovima da u okviru raspoloživih resursa osiguraju pristup, pravičnost, sigurnost i učešće pacijenata, i da razvijaju vještine, zdravstvenu tehnologiju i medicinu zasnovanu na dokazima.⁴⁰

Zdravstveni sistem u Kantonu Sarajevo suočava se sa padom zdravstvenog standarda, a koji proizlazi iz finansijskih i kadrovskih nemogućnosti zdravstvenih organizacija da svoje usluge prilagode sve većim potrebama stanovništva. Troškovi zdravstvenog sistema trebaju da rastu a što u velikoj mjeri leži u uvođenju novih, sve skupljih zdravstvenih tehnologija koje se finansiraju iz zdravstvenog proračuna⁴¹ Pod pojmom novih zdravstvenih tehnologija se misli na sve vrste intervencija u zdravstvu: lijekove, medicinske instrumente i opremu, javnozdravstvene programe, kliničke postupke i slično.

Međutim, iako je rast troškova aspekt upravljanja zdravstvom o kojem se često govori, uvođenjem novih tehnologija prvenstveno se ostvaruju mjerljive i nemjerljive koristi za društvo u cjelini. Te se koristi ostvaruju direktno, na primjer smanjenjem stope smrtnosti u svim dobnim skupinama, sve duljim životnim vijekom (udio starijih od 65 godina oko 20%. ali i unutar pojedinih skupina bolesti, kao kod karcinoma), boljom kvalitetom života pacijenata i njihovih obitelji (npr. kod oboljelih od mentalnih bolesti), povećanjem produktivnosti rada zdravstvenih radnika i tako dalje. Koristi koje se ostvaruju su i indirektno, i za ekonomiju Kantona Sarajevo, jer samo zdrava populacija može osigurati kontinuirano zapošljavanje i ekonomski rast. Zato zdravstveni sistem je neispravno promatrati kroz troškove koje

⁴⁰ Agencija za kvalitet i akreditaciju u zdravstvu u Federaciji BiH (www.akaz.ba)

⁴¹ Chandra i Skinner, 2011

generira, već je potrebno sagledati i vrijednost koja se ostvaruje ulaganjem u zdravstvo, i kao funkciju troškova i kao funkciju koristi⁴².

Neučinkovitost javnih zdravstvenih ustanova doprinosi razvoju privatnih zdravstvenih ustanova i porastu financiranja zdravstva “iz džepa.” Udio privatnih zdravstvenih ustanova u izvorima financiranja zdravstvene zaštite iznosio je 2016. god. 16,4% dok su izdaci domaćinstava “iz džepa” iznosili 29,9% (Federalni zavod za statistiku, 2018).

Prema Indeksu zdravstvene zaštite potrošača, nezavisnom pokazatelju mišljenja pacijenata i potrošača o kvalitetu zdravstvenih usluga, Bosna i Hercegovina se u 2014. godini nalazila na posljednjem mjestu od ukupno ispitanih 36 zemalja.

Jedan od ciljeva Strategije razvoja zdravstva u Kantonu Sarajevo za period 2004-2015. je bio i obezbjeđenje kontrole kvaliteta zdravstvenih usluga⁴³ koja i dalje predstavlja vrlo važnu mjeru prioriteta reforme sistema zdravstvene zaštite i zdravstvenih usluga u Strategiji 2015-2020.

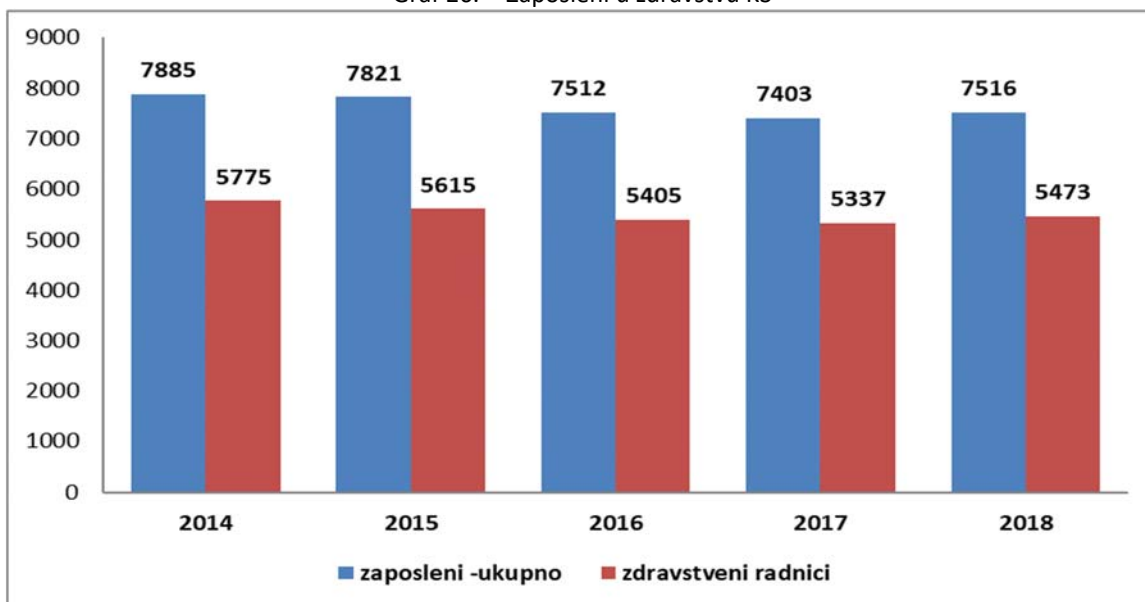
Da bi se uočila stvarna vrijednost pokazatelja zdravstvenog sistema važno je uspostaviti sistem monitoringa i evaluacije uključujući i procjene novih zdravstvenih tehnologija koje prate nove bolesti i ekonomsku evaluaciju na svim nivoima zdravstvene zaštite.

5.3.4 Ljudski resursi u zdravstvu

Ljudski resursi imaju centralnu ulogu u unapređenju sektora zdravstva i ključni su nosioci uspješne implementacije reforme zdravstvenih sistema. Postoje mnogi dokazi da broj, osposobljenost i kvaliteta zdravstvenih radnika, njihova regionalna distribucija koreliraju sa pozitivnim ishodima preživljavanja djece i majki, kardiovaskularnih bolesti, sa pokrivenošću imunizacijom, većim obuhvatom primarnom zdravstvenom zaštitom, itd.

U KS u javnom sektoru zdravstvene zaštite u 2018. godini je radilo 7.516 osoba, u odnosu na prethodnu godinu bilježi povećanje za 1,02%.

Graf 26. Zaposleni u zdravstvu KS

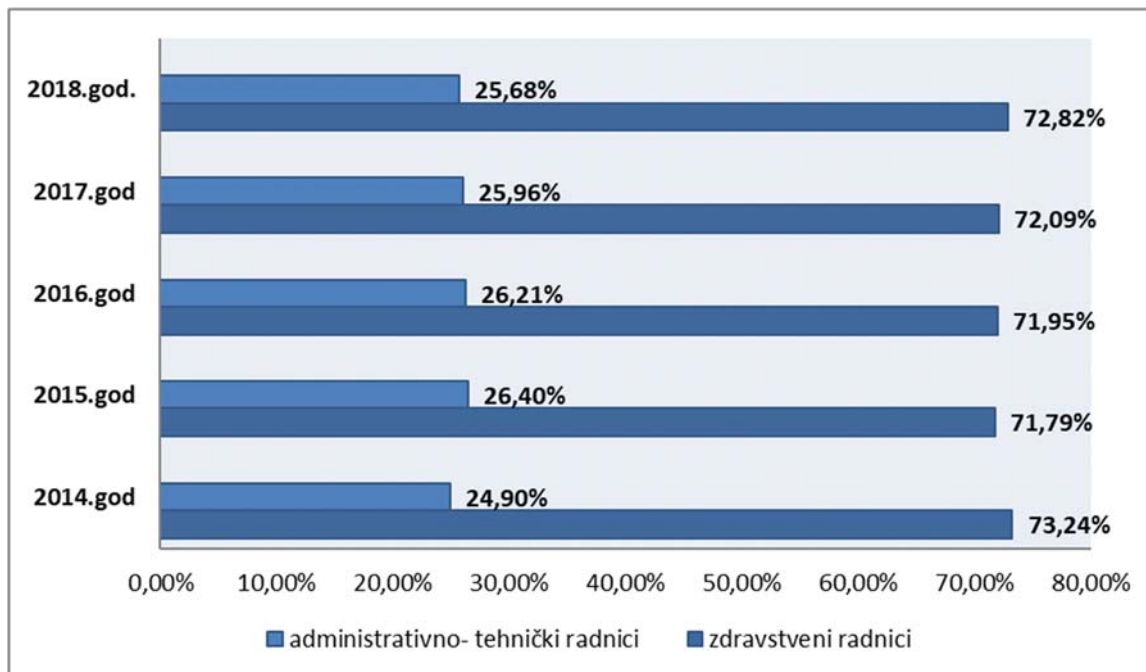

⁴² O zdravstvu iz ekonomske perspektive, Ekonomski fakultet, Zagreb 2014

⁴³ Strategija razvoja zdravstva na Kantonu Sarajevo 2004-2015

Od ukupnog broja zaposlenih u 2018. godini zdravstvenih radnika je bilo 5 473 što je za (1,03%) više u odnosu na prethodnu godinu kada je taj broj iznosio 5.337. Zdravstvenih saradnika⁴⁴ u 2018. godini bilo je 144 (1.92%) i nema razlike u odnosu na prethodnu godinu⁴⁵.

Graf 27. Odnos zdravstvenih i administrativno - tehničkih radnika u javnom sektoru zdravstvene djelatnosti u KS u 2014-2018

Izvor: Zavod za javno zdravstvo Kantona Sarajeva -Izveštaj o organizacionoj strukturi i kadrovima zaposlenim u zdravstvenim ustanovama" Obrazac br. 3-00-60

Grafikon pokazuje da nema značajnih razlika između zdravstvenih i administrativno-tehničkih radnika zadnjih 5 godina. Učešće administrativno-tehničkih radnika u ukupnom broju zaposlenih u djelatnosti zdravstvene zaštite u Kantonu Sarajevo u 2018. godini je (27,18%), i nema bitne razlike u odnosu na prethodnu godinu (25,70%)⁴⁶. U 2018. godini na 1 doktora medicine dolazilo je 1,4 administrativno-tehničkih radnika, a na 1 zdravstvenog tehničara svih profila (VSS;VŠS,SSS) dolazi 0,5 administrativno – tehničkih radnika. Analize SZO i Svjetske Banke ovom segmentu troškova posvećuju veliku pažnju, a značajan broj studija daju dokaze da je svaki udio administrativno-tehničkih radnika iznad (17%) odraz izuzetno velikih administrativno-tehničkih troškova, te skupih i kompliciranih administrativno-tehničkih procedura u zdravstvenom sistemu jedna države.

Broj ljekara u primarnoj zdravstvenoj zaštiti nije konstantan, varira više i manje u periodu od 2014 od 2018. U odnosu na prethodnu godinu se povećao za 3,8%, a broj stomatologa se smanjio za 7,4%. Smanjen je broj pacijenata koji se dodjeljuju jednom doktoru porodične medicine. Jedan ljekar porodične medicine u 2018. godini imao je 26 stanovnika manje nego u 2017. godini. U 2018. godini evidentirano je 197 (8,2%) stanovnika više na jednog stomatologa nego što je to bio slučaj u 2017. godini.

⁴⁴ odnosi se na socijalne radnike i psihologe u okviru primarne zdravstvene zaštite (centri za mentalno zdravlje)

⁴⁵ zdravstveni suradnici nisu navedeni u dijagramu ali od 2014 do 2018 njihov procent se kreće od 1.8 do 1.9

⁴⁶ udio zdravstvenih suradnika iznosi 1.92%

Tabela 154. Ljekari i stomatolozi u primarnoj zdravstvenoj zaštiti u KS

Godina	Broj ljekara u primarnoj ZZ	Broj stomatologa	Broj stanovnika na 1 ljekara	Broj stanovnika na 1 stomatologa
2014	589	184	755	2.418
2015	567	178	788	2.510
2016	571	179	731	2.332
2017	552	175	758	2.392
2018	573	162	732	2.589
Index 2018/2017	103,8	92,6	96,5	108,2

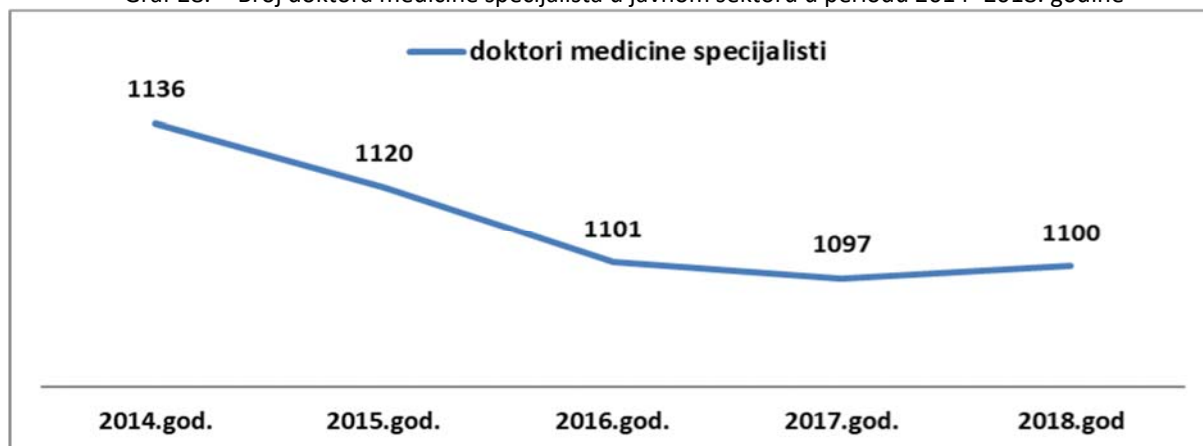
Izvor: Studija o zdravstvenom stanju stanovništva, higijenskim prilikama i zdravstvenoj djelatnosti u Kantonu Sarajevo u 2014., 2015., 2016., 2017. i 2018. godini, Zavod za javno zdravstvo KS

Ukupan broj registriranih posjeta kod doktora medicine u službi porodične medicine na području KS u javnom sektoru je u 2018 godini iznosio je 1.615.912 što je za (4,32%) više u odnosu na prethodnu godinu kada je broj registrovanih posjeta iznosio 1.546.116.

Broj posjeta po jednom doktoru medicine u prosjeku godišnje iznosio je 7.658, odnosno 29,92 posjeta po jednom doktoru medicine dnevno što zaista utiče na kvalitet zdravstvene usluge gledajući na njegovu posvećenost pacijentu i zadovoljstvo pacijenta. Zato u izvještaju JU Domovi zdravlja KS za 2018 se ističe pitanje kako pokrenuti s druge strane i motiviranost i zadovoljstvo zdravstvenih radnika u pružanju usluga.

Broj doktora medicine u javnom sektoru na 100.000 stanovnika u Kantonu Sarajevo u 2018. godini iznosio je 336,18. U periodu od 2014. godine do 2018. godine uočava se trend smanjenja broja doktora medicine u javnom sektoru koji predstavlja bazu za kvalitetnu primarnu zdravstvenu zaštitu.

Graf 28. Broj doktora medicine specijalista u javnom sektoru u periodu 2014- 2018. godine

U periodu od 2014. do 2018. broj doktora medicine specijalista u javnom sektoru lagano opada i taj procent u 2018. iznosi 3,17, što ukazuje da jača privatni sektor.

5.3.5 Privatni i nevladin sektor u zdravstvenoj zaštiti

Rad privatne prakse, već duži niz godina karakteriše nevezanost sa javnim sektorom, naročito, u sistemu zdravstveno-statističkog izvještavanja, tako da se ne dostavljaju zakonom propisani izvještajni obrasci što utiče na nepotpuni obuhvat podataka vezanih za zdravstveno stanje stanovništva i djelatnost zdravstvene zaštite na području Kantona Sarajevo. Zbog toga, kapaciteti inspekcijских službi u smislu opreme i ljudskih resursa bi se trebali jačati.

U 2016. godini⁴⁷ „ *zdravstvena inspekcija je vršila nadzor u zdravstvenim ustanovama u primarnoj, sekundarnoj i tercijarnoj zdravstvenoj zaštiti i nad radom privatnih ordinacija i poliklinika*. Nadzorom su bile obuhvaćene stomatološke službe privatnog i javnog sektora kao i specijalističko- konsultativna služba privatnog i javnog sektora sa prioritetom rješavanja predstavljeni građana. Dva zdravstvena inspektora u preventivnom nadzoru su nedovoljna da bi kvalitetno mogli odgovoriti svim potrebama i pitanjima u oblasti javnog zdravstva, koji su rastući iz dana u dan.“

U ovoj godini radi samo jedan zdravstveni inspektor u Kantonu Sarajevo a na ovom području, prema podacima Ministarstva zdravstva KS, registrovane su sljedeće zdravstvene ustanove u privatnom sektoru:

- 102 privatne specijalističke ordinacije,
- 38 privatnih zdravstvenih ustanova tipa poliklinike, centra, zavoda i lječilišta,
- 2 ambulante za kućnu njegu i liječenje,
- 194 privatne stomatološke ordinacije,
- 3 stomatološke poliklinike,
- 22 zubotehničke laboratorije,
- medicinsko-biohemijskih laboratorija,
- 1 mikrobiološka-parazitološka laboratorija i
- 133 apoteke (privatne apoteke i privatne zdravstvene ustanove-apoteke sa ograncima).

Apotekarska djelatnost u privatnom sektoru. Prema podacima Ministarstva zdravstva Kantona Sarajevo na području Kantona Sarajevo do kraja 2018. godine registrovano je ukupno 133 apoteke u privatnom sektoru koje uključuju privatne apoteke i privatne zdravstvene ustanove apoteke sa ograncima, a što je za 2,31% veći broj apoteka u odnosu na 2017. godinu kada je registrovano 130 apoteka.

Najveći procenat apoteka u privatnom sektoru nalazi se na području 4 općine Grada Sarajeva (93 apoteke ili 69,92%), dok se 40 ili 30,08% apoteka u privatnom sektoru nalazi na području pet izvangradskih općina od kojih je čak 21 ili 52,50% locirano na području općine Ilidža.

Stomatološka zdravstvena djelatnost u privatnom sektoru. Prema podacima Ministarstva zdravstva Kantona Sarajevo tokom 2018. godine u stomatološkoj zaštiti registrovano je ukupno 224 ordinacije ili ustanove od čega su: 194 privatne stomatološke ordinacije, zatim 3 stomatološke poliklinike, 3 stomatološka centra i 22 privatna zubotehnička laboratorija. Podaci o radu u ovom sektoru nisu raspoloživi za analizu obzirom da 55,80% ordinacija uredno dostavlja zdravstveno-statističke izvještaje J.U. Zavod za javno zdravstvo Kantona Sarajevo, dok je procenat onih koji neredovno ili nikako ne dostavljaju izvještaje nešto manji i iznosi 44,20%

Specijalističko-konsultativna zdravstvena zaštita u privatnom sektoru. Prema podacima Ministarstva zdravstva Kantona Sarajevo vanbolnička specijalističko-konsultativna zdravstvena zaštita u privatnom sektoru pružana je u 2018. godini kroz rad 102 privatne specijalističke ordinacije i 38 privatnih zdravstvenih ustanova, od kojih su: 36 poliklinike, 1 zavod i 1 lječilište. Podaci o radu zdravstvenih ustanova u privatnom sektoru koje pružaju specijalističko-konsultativnu zdravstvenu zaštitu nisu raspoloživi za analizu obzirom da je obuhvat privatnih specijalističkih ordinacija i privatnih zdravstvenih ustanova koje dostavljaju zakonom obavezne izvještaje o radu i broju zaposlenih J.U. Zavod za javno zdravstvo Kantona Sarajevo nije potpun i iznosi 55,80%.

⁴⁷ izvještaj Inspekcijских službi Kantona Sarajevo za 2016

https://kuip.ks.gov.ba/sites/kuip.ks.gov.ba/files/izvjestaj_o_radu_kuip_2016.godina.pdf

Nevladin sektor u Kantonu Sarajevo

Po spisku Ministarstva zdravstva KS⁴⁸ djeluje 47 nevladinih organizacija koje su po svom programu djelovanja usmjereni prema unapređenju prevencije i zaštite zdravlja građana KS. Od navedenih 47 njih 53% predstavljaju udruženja korisnika zdravstvenih usluga i orijentirani su na podršku njihovim članovima. Ministarstvo zdravstva svake godine osigura sredstva za udruženja korisnika u cilju da im omogući minimalnu pomoć neophodnu za njihov rad. Ostale posjeduju različite vidove ekspertize u zdravstvu, koje pored intenzivne saradnje i podrške međunarodnih organizacija, mogu biti značajan resurs za Ministarstvo zdravstva i ostale zdravstvene institucije posebno u programima prevencije, promocije zdravlja i zdravih stilova života.

Strateška saradnja sa nevladinim organizacijama uključujući i udruženja različitih profila zdravstvenih radnika bi se mogla unaprijediti kroz uspostavljanje zajedničkih ciljeva u unapređenju i promociji zdravlja. Ova saradnja sa organizacijama civilnog društva se treba proširiti i na druga relevantna ministarstva (ministarstvo obrazovanja, okoliša, sporta i sl.) koja doprinose očuvanju zdravlja građana.

5.3.6 Zdravstveni savjeti na nivou lokanih zajednica i na nivou KS

Na osnovu člana 14. Zakona o zdravstvenoj zaštiti („Službene novine Federacije BiH“, broj: 46/10 i 75/13), člana 66. Zakona o pravima, obavezama i odgovornostima pacijenata („Službene novine Federacije BiH“, broj: 40/05) i člana 16. Statuta Općine, Općinska vijeća donose odluku o formiranju zdravstvenih vijeća na nivou općine svake četiri godine. Uloga zdravstvenog savjeta je da u skladu sa svojim Poslovnikom o radu donese i plan rada za tekuću godinu. Da bude na usluzi građanima, da im pruža podršku u ostvarivanju njihovih prava kao pacijenata ali i da predlaže programe i aktivnosti načelniku i Općinskom vijeću vezano za očuvanje zdravlja stanovnika općine.

U KS sve općine imaju zdravstvene savjete i ali se njihovo djelovanje može poboljšavati uključivanjem članova savjeta koji posjeduju ekspertizu u promociji i zaštiti javnog zdravlja. Zdravstveni savjeti na nivou općina su uglavnom nevidljivi za stanovništvo tih lokalnih samouprava pa je potrebno putem kampanja, medijskih nastupa u lokanim medijima pružiti o uslugama koje pružaju općine svojim građanima.

A sinhronizacijom djelovanja i međusobnom podrškom općinskih zdravstvenih savjeta i uz podršku kantonalnog zdravstvenog savjeta (pogotovo u vrijeme krizno javnozdravstvene situacije) se može direktno pomoći općinskim autoritetima da osiguraju općinske resurse neophodne za zadovoljavanje novonastalih potreba stanovništva.

Zdravstveni savjet Ministarstva zdravstva KS se imenuje od strane ministra zdravstva KS na osnovu Pravilnika o zdravstvenom savjetu. U istom je navedeno da je ovaj zdravstveni savjet u obavezi da raspravlja o izvještajima zdravstvenih savjeta jedinica područne lokalne samouprave.

5.3.7 Osigurana lica

Prema evidenciji Zavoda zdravstvenog osiguranja KS na dan 31.12.2018. godine na obavezno zdravstveno osiguranje bilo je prijavljeno 428.051 osiguranih lica, što je za 0,1% manje u odnosu na stanje iskazano na isti dan prethodne godine. U strukturi osiguranih lica 310.106 su osiguranici (nosioci osiguranja) ili 72%, a članova porodica osiguranika je 117.945 ili 27%. Ovi procenti nemaju veća odstupanja u zadnjih 5 godina.

⁴⁸spisak nevladinih organizacija nije ažuriran zadnjih godina <https://mz.ks.gov.ba/organizacije/udruzenja>

Tabela 155. Osigurana lica u KS

	2015	2016	2017	2018
Broj nosioca osiguranja	303.337 70.98%	3087.227 71.6%	308.544 71.01%	310.106 72.44%
Broj osiguranih članova porodice	124.022 29.02%	122.173 28.4%	119.926 27.98%	117.945 27.56%
Ukupno	427.539	430.900	428.470	428.051

5.3.8 Zavod zdravstvenog osiguranja Kantona Sarajevo

Ukupna raspoloživa sredstva Zavoda zdravstvenog osiguranja KS za 2013. godinu iznosila su preko 337 miliona KM, što je više za 5,8% u odnosu na ostvarena u 2009. godini. Najveće učešće u ukupnim raspoloživim sredstvima su prihodi, sa učešćem od 94,8% u 2013. i 96,2% u 2009.

Prihode najviše generiraju prihodi (preko 99%) po osnovu doprinosa obaveznog zdravstvenog osiguranja koje podrazumijeva prihod od doprinosa obaveznog zdravstvenog osiguranja zaposlenika, prihod od doprinosa za obavezno zdravstveno osiguranje penzionera, prihod od doprinosa za obavezno zdravstveno osiguranje nezaposlenih, prihod od doprinosa za zdravstveno osiguranje koji se plaća na teret budžeta i prihod od doprinosa po nalazima kontrole.

Najveći teret u obezbijedivanju sredstava za zdravstvenu zaštitu snose zaposleni kod poslodavaca. Svaka promjena koja se odnosi na ovu kategoriju osiguranika kao što su npr. broj zaposlenih, visina plaća i visina stope doprinosa, se u najvećoj mjeri odražava i na visinu sredstava koja se ostvaruju po osnovu doprinosa za zdravstveno osiguranje, a time utiče i na ukupna sredstva u zdravstvu od kojih najviše zavisi obim zdravstvenih prava i kvaliteta zdravstvene zaštite.

Vrijednost ukupnih rashoda i izdataka sa sredstvima obavezne rezerve iznosila su oko 351 milion KM u 2013. godini, što je povećanje preko 13,5% u odnosu na 2009. godinu. Prema strukturi najveće je učešće rashoda (93,8%, u 2013. i 91,9% u 2009.godini) od čega najviše (preko 98 %) ide na rashode zdravstvene zaštite (primarna zdravstvena zaštita, bolnička zdravstvena zaštita i ostalo).

Prema navedenim osnovnim elementima, prihodima i rashodima, Zavod zdravstvenog osiguranja Kantona Sarajevo u 2013. godini ostvario negativan finansijski rezultat od 13,8 miliona KM, što je posljedica prekomjernog propisivanja lijekova na recept, enormnih ulaganja sredstava u kapitalna ulaganja-razvojne projekte, povećanja troškova plaća po osnovu samoinicijativnog povećanog broja zaposlenih, kao i troškova na ime naknada za rad svih komisija, manjeg ostvarenja prihoda od planiranog itd. U 2013. godini ZZOKS je prvi put u posljednjih deset godina iskazao deficit.

U periodu između 2015 i 2019 ZZOKS bilježi porast prihoda u iznosu od 141.106.201 KM približno 30 %. S tim u vezi, rastu i rashodi u približnom omjeru.

Zavod u skladu sa finansijskim planovima realizira svoje planirane obaveze za normalno funkcioniranje svih ugovornih zdravstvenih ustanova čime su, sa aspekta Zavoda kao finansirera, prava iz obaveznog zdravstvenog osiguranja i obezbijedeni svi preduslovi za pružanje efikasne, dostupne i sveobuhvatne zdravstvene zaštite osiguranim licima Kantona Sarajevo⁴⁹.

Tabela 156. Prihodi i rashodi zdravstvenog osiguranja kroz godine u KM:

	2015	2016	2017	2018	2019
Prihodi	337.274.799	348.041.652	383.060.518	395.402.866	426.620.809
Rashodi	341.186.235	344.248.500	346.666.547	376.811.464	413.220.883

⁴⁹ izvještaj ZZOKS za 2028

Za finansijsku stabilnost ukupnog zdravstvenog sistema, od posebnog značaja je činjenica da je nastavljen trend rasta prihoda zdravstvenog osiguranja. To predstavlja rezultat intenzivnijeg rada inspeksijske poreske službe rečeno je u diskusiji od strane predstavnika ZZOKS.

Od 2018., Zavod je jedan od rijetkih kantonalnih zavoda zdravstvenog osiguranja koji je ispoštovao zakonsku obavezu i formirao sredstva rezerve koja na dan 31.12.2018. godine iznose 21.882.891 KM. Navedeno podrazumijeva da je osiguranim licima Kantona Sarajevo obezbijedena pravovremena i dostatna zdravstvena zaštita u okviru obaveznog zdravstvenog osiguranja, da se kontinuirano financiranju isti troškovi zdravstvenih ustanova koji ne uvažavaju efikasnost i efektivnost u pružanju usluga ovih institucija. ZZO KS u odnosu na druge kantone prednjači po finansijskom poslovanju ali po distribuciji finansijskih sredstava, koja su uložena uglavnom u infrastrukturne projekte zdravstvenih ustanova ,se ne može u potpunosti mjeriti kvaliteta pruženih usluga a time ni planirati sredstva potrebna za unapređenje istih.

Osnovni problem koje treba rješavati su vezani prvenstveno za financiranje zdravstvene zaštite, koja se odvija po broju uposlenika , a ne po broju pruženih zdravstvenih usluga (ovo je bio prioritet djelovanja Strategije razvoja KS do 2020, ali do sada nije ostvaren).

Ukupni resursi s kojima društvo raspolaže su ograničeni, što uvjetuje i ograničenost resursa namijenjenih zdravstvu. Postavlja se pitanje kako raspoloživa sredstva namijenjena zdravstvu najbolje raspodijeliti tako da se ostvare ciljevi koje pred sebe postavlja zdravstveni sistem. Jedan od najvažnijih ciljeva koje zdravstveni sistemi u razvijenim zemljama pred sebe postavljaju jest ostvarenje maksimalne količine zdravlja proizvedene jedinicom uloženog novca, pazeći pritom na jednakost u ostvarivanju prava na zdravstvenu zaštitu u društvu (Bobinac, 2012.). Zato je ekonomska evaluacija važna jer predstavlja sistematičnu analizu koja, između ostalog, pozitivno utječe na transparentnost u procesu odlučivanja unutar zdravstvenog sistema. Ekonomske evaluacije⁵⁰ treba uvrstiti kao obavezne jer pomažu donositeljima odluka u zdravstvu, doprinose sistematičnosti i transparentnosti u donošenju odluka o trošenju proračunskog novca i povećanju učinkovitosti u zdravstvu, čime direktno doprinose održivosti cjelokupnog zdravstvenog sustava.

5.3.9 Drugi faktori koji utiču na zdravlje stanovništva

Okoliš i zdravlje⁵¹. Ljudsko zdravlje je u direktnoj vezi sa „zdravljem okoliša“. Najčešći negativni utjecaji okoliša se vežu za neispravnost vode za piće, zagađenjem zraka i nekontroliranim upravljanjem otpadom. Mnoge zdravstvene posljedice postaju vidljive tek nakon dužeg vremena ili se javljaju kao rezultat izloženosti štetnim materijama. Zato je važno da sektor zdravstva intenzivno surađuje intersektorski sa drugim sektorima u ostvarenju zajedničkih ciljeva a to je osiguranje čistog i zdravijeg okoliša iako se na to danas gleda kao na teško dostižan luksuz.

Vodosnabdijevanje

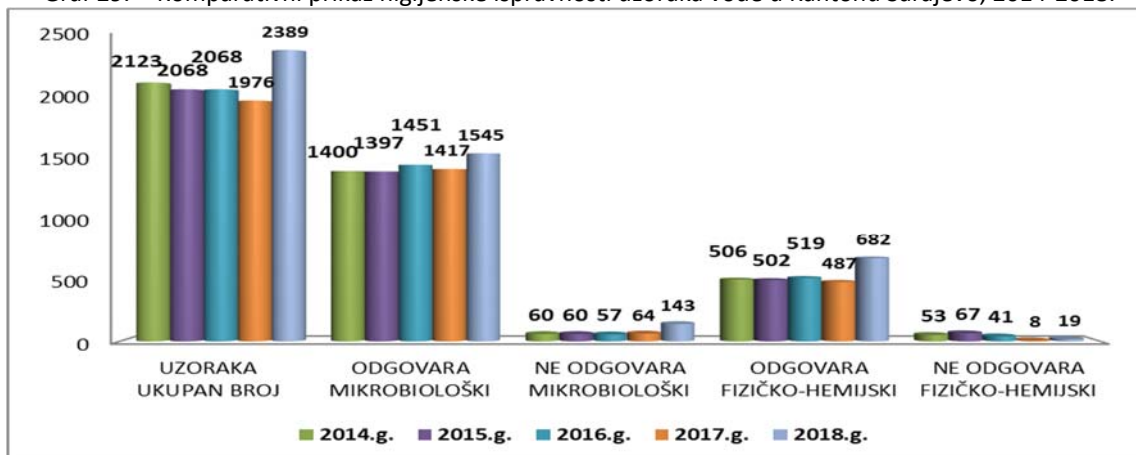
Vodosnabdijevanje u KS je organizirana preko 4 vodoopskrbna sistema kojim upravljaju javna komunalna preduzeća u vlasništvu kantona i općina. 98% stanovnika je priključeno na jedan od vodovoda a preostalih 2% koriste vodu individualno, putem vrela i iz bunara. Ispravnost vode odnosno kvaliteta vode za piće kontrolira Zavod za javno zdravstvo KS uzorkovanjem sa 59 vodovodnih sistema na području 9 općina. Higijenska ispravnost vode iz sistema centralnog snabdijevanja kontinuirano odgovara propisima Pravilnika o zdravstvenoj ispravnosti vode za piće. Pretragom lokalnih vodovoda od

⁵⁰ O zdravstvu iz ekonomske perspektive , Ekonomski Institut Zagreb, 2014

⁵¹ Zavod za javno zdravlje KS

402 uzorka njih 33 nisu odgovarala propisima istog pravilnika za mikrobiološke parametre i jedan na hemijske.

Graf 29. Komparativni prikaz higijenske ispravnosti uzoraka vode u Kantonu Sarajevo, 2014-2018.

Izvor:

Ovi pokazatelji nivoa zdravstvene sigurnosti stanovništva na prostoru KS ukazuju na potrebno povećanje ulaganja i širenje obuhvata javnim vodosnabdijevanjem jer se očekuje sve manje kvalitetnih vodnih resursa ukoliko se proces zagađivanja voda nastavi i ukoliko se zone prihranjivanja izvorišta ne zaštite. Kvalitet zraka. Sistem praćenja zraka u KS je kontinuirani projekt koji provodi J.U. Zavod za javno zdravstvo Kantona Sarajevo za potrebe Ministarstva prostornog uređenja, građenja i zaštite okoliša KS. Pod kontinuirani monitoring se podrazumijevaju sve aktivnosti tokom 365 dana u godini i to duži niz godina. To obuhvata niz redovnih aktivnosti prikupljanja informacije o kvaliteti zraka; svakodnevno informiranje javnosti, kontinuirano praćenje promjena u kvalitetu zraka; analize sadašnjih podataka za vrijednostima prethodnih godina sl.

Kantonalna mreža stanica za monitoring kvaliteta zraka u Kantonu Sarajevo se sastoji od stanice na lokalitetu Vijećnica, stanice na lokalitetu Otoka, 2 stanice na lokalitetu doma zdravlja Ilidža i jedne stanice na lokalitetu Ilijaš. Redovne analize pokazuju da kvalitet zraka zadnjih godina nije u skladu sa preporučenim vrijednostima i to:

- da vrijednost PM10 prekoračuju gornju granicu ocjenjivanja
- vrijednosti za azot dioksid prekoračuju broj dozvoljenih prekoračenja
- prosječne dnevne vrijednosti koncentracije sumpor dioksida prekoračuju dozvoljeni broj u toku godine
- na svim stanicama godišnje vrijednosti prelaze gornju granicu ocjenjivanja

Zaključak

- Zavoda za javno zdravstvo KS je da je zdravlje ljudi ugroženo jer je broj prekoračenja puno veći od dozvoljenog za sve praćene polutante. A sve stanice u KS su za mjerene periode zadovoljile potrebu za procentom validnih podataka. S tim u vezi, potrebna je intenzivnija saradnja sa resornim ministarstvima i zajednički plan djelovanja, jasne mjere i finansijska ulaganja kako bi se poboljšao kvalitet zraka u Kantonu Sarajevo.

5.4 Kultura

Djelatnost kulture i umjetnosti obuhvata kulturne institucije i organizacije koje svoju aktivnost izražavaju kroz animiranje i očuvanje kulturnog naslijeđa, književnog i likovnog stvaralaštva, te kroz razne manifestacije izvođačkih i scenskih umjetnosti. Pored objekata koji su namjenski građeni za djelatnost kulture (galerije, biblioteke, dvorane, teatarske scene, itd), kulturne aktivnosti se odvijaju i u objektima polivalentnog karaktera, u kulturno-sportskim centrima i drugim. Kultura osim uloge javnog dobra čini i važnu ekonomsku kategoriju.

Sarajevo kao glavni grad BiH predstavlja centar kulturnog života države. U Sarajevu se nalazi i najveći broj državnih institucija kulture. Sarajevo je poznato u široj regiji po kulturnim i umjetničkim manifestacijama: Sarajevo film festival, Balet fest, Sarajevska zima, MESS, Baščaršijske noći, Internacionalno bijenale knjige, Evropski književni susreti, izložbe u okviru Muzeja savremene umjetnosti Ars Aevi, Jazz festival, itd.

„Sarajevo - jedinstveni simbol univerzalne multikulturalnosti - trajno otvoreni grad“ je od 01.09.1997.godine na tentativnoj listi UNESCO-a, kao kulturno dobro od izuzetne univerzalne vrijednosti.

O Sarajevu kao raskršću kultura, ali i prostoru kulture zajedništva, svjedoči i cjelina koju čine kulturno-prosvjetna društva: Hrvatsko kulturno društvo „Napredak“, Bošnjačka zajednica kulture „Preporod“, Srpsko prosvjetno-kulturno društvo „Prosvjeta“ i Jevrejsko kulturno-prosvjetno i humanitarno društvo „La Benevolencija“.

Na području KS se nalazi 31% od ukupnih nepokretnih i 56% od ukupnih pokretnih kulturnih dobara u FBiH.

Tabela 157. Nepokretna i pokretna kulturna dobra, 2018.

Kantoni i općine	Nepokretna kulturna dobra			Pokretna kulturna dobra		
	Nepokretna	Lokacije kojima javnost ne može lako prići	Na međunarodnom nivou	Pokretna	Lokacije kojima javnost ne može lako prići	Na međunarodnom nivou
Federacija BiH	6.409	45	89	693	7	
Kanton Sarajevo	2.011		2	388		
Centar	662		2	306		
Stari Grad	1.349			82		

Izvor: Kultura i umjetnost, Federalni zavod za statistiku, 2019

Portal Destination Sarajevo navodi 19 muzeja na području KS – Muzej Vijećnica, Olimpijski muzej, Svrzina kuća, Tunel spasa, Umjetnička galerija BiH, Zemaljski muzej BiH, Ars Aevi, Muzej optičkih iluzija, Muzej Valter brani Sarajevo, Art kuća sevdaha, Brusa Bezistan, Despića kuća, Gazi Husrev-begov muzej, Historijski muzej BiH, Muzej Alija Izetbegović, Muzej Dom oslobodilaca, Muzej Gazi Husrev-begove biblioteke, Muzej Jevreja, Muzej književnosti i pozorišne umjetnosti, Muzej ratnog djetinjstva, Muzej Sarajevo (depadans Sarajevo 1878-1918), Muzej Sarajevske pivare, Muzej Stare pravoslavne crkve. Muzejska djelatnost je izuzetno važna za razvoj turizma.

Ministarstvo kulture i sporta KS zaduženo je za ostvarivanje nadležnosti KS u oblasti kulture i sporta. Ministarstvo kulture i sporta KS je obezbijedilo uslove za nesmetan i normalan rad 12 javnih ustanova kulture kojima je osnivač KS i u kojima radi 615 zaposlenih.

Ministarstvo kulture i sporta KS je u oblasti kulture u proteklom periodu aktivno provodilo mjere vezane za:

- zaštitu i promovisanje različitosti kulturnih izraza,
- stvaranje, produkciju, širenje, distribuciju domaćih kulturnih djelatnosti,
- stvaranje mogućnosti domaćim nezavisnim kulturnim privrednim granama i djelatnostima u neformalnom sektoru da pruži pristup sredstvima za produkciju, širenja i distribuciju kulturnih djelatnosti,
- podsticanje neprofitnih organizacija kao i javnih i privatnih institucija i umjetnika, te drugih profesionalaca na polju kulture ka razvijanju i promovisanju slobodne razmjene i protoka ideja, kulturnih izraza i kulturnih djelatnosti, roba i usluga, te stimulanju kreativnog i poduzetničkog duha u svojim djelatnostima,
- ustanovljavanje i davanje podrške javnim institucijama kulture i
- njegovanje i pružanje potpore umjetnicima i drugim kulturnim radnicima koji se bave stvaranjem kulturnih izraza.

Prema Strategiji kulture BiH iz 2008. godine, ključnu ulogu u određivanju kulturne politike država treba da ostvaruje kroz politiku sufinansiranja, pri čemu postoje različite mogućnosti i različiti modeli koji se u finansiranju kulturnih djelatnosti mogu primijeniti.

Strategija razvoja KS do 2020. godine oblast kulture i sporta tretira u okviru prioriteta „3.4. Jačati društvenu vrijednost kulture i sporta“ u okviru strateškog cilja 3. „Stvoriti uslove za uključujući društveno ekonomski rast i smanjenje siromaštva i unaprijediti dostupnost i pouzdanost svih javnih servisa“. Na bazi toga je Ministarstvo kulture i sporta KS u prethodnom periodu implementiralo projekte u vezi promocije i dostupnosti kvaliteta kulturnih usluga, razvoja kulturne infrastrukture, zaštite kulturno-historijskog naslijeđa.

U tom smislu Ministarstvo kulture i sporta KS je u 2017. godine podržalo projekte 285 udruženja sa 2.337.225 KM, u 2018. godini 400 udruženja sa 2.293.850 KM i u 2019. godini 217 udruženja sa 3.016.550 KM. Podrška neprofitnim organizacijama iz kulture i sporta, učešće u izvršenju Budžetu za 2018. godinu je 1,03% i u odnosu na 2014. godinu se povećao za 14,4%.

KS finansira i šest institucija kulture koje su na državnom nivou (oko 700.000 KM godišnje), čiji je ključni problem pitanje nadležnosti između države BiH, FBiH i KS – Zemaljski muzej BiH, Historijski muzej BiH, Muzej književnosti i pozorišne umjetnosti BiH, Kinoteka BiH, Biblioteka za slijepa i slabovidna lica BiH i Umjetnička galerija BiH.

Sredstva koja se obezbijede iz budžetskih sredstava Kantona Sarajevo nisu dovoljno za funkcionisanje svih institucija kulture na potrebnom nivou, te mnoge institucije kulture iznalaze dodatna sredstva za realizaciju svojih projekata.

Federalno ministarstvo kulture i sporta također vrši raspodjelu sredstava gdje mogu aplicirati i institucije kulture KS za:

- Transfere za obnovu kulturnog i graditeljskog naslijeđa,
- Transfere za kulturu od značaja za FBiH,
- Transfere za institucije nauke i kulture od značaja za BiH i
- Transfere za sport od značaja za FBiH.

Općine u KS kroz godišnje programe podrške nevladinim organizacijama vrše finansiranje ili sufinansiranje projekata kulture i sporta.

U KS se nalazi 33% od ukupnog broja arhiva FBiH i 51% arhivskih fondova i zbirke. Broj posjetilaca čini 38% ukupnog broja posjetilaca arhivama u FBiH, a broj zaposlenih 57% ukupnog broja zaposlenih u FBiH.

Tabela 158. Arhivi, arhivski fondovi i zbirke, 2018.

Kantoni i općine	Broj arhiva	Arhivski fondovi i zbirke			Broj posjetilaca	Broj korisnika			Broj zaposlenih	
		Svega	Sređeno	Nesređeno		Svega	Domaći	Strani	Svega	Žene
Federacija BiH	9	2.338	1.645	693	6.945	2.675	2.569	106	106	62
Kanton Sarajevo	3	1.189	642	547	2.665	464	367	97	60	33
Centar	2	1.159	632	527	2.598	372	290	82	45	24
Novo Sarajevo	1	30	10	20	67	92	77	15	15	9

Izvor: Kultura i umjetnost, Federalni zavod za statistiku, 2019

U KS se nalazi 35% od ukupnog broja galerija u FBiH, a broj izložbi u KS čini 30% ukupnog broja izložbi u FBiH. 37% zaposlenih u galerijama u FBiH su u KS.

Tabela 159. Galerije, izložbe i zaposleni, 2018.

Kantoni i općine	Broj galerija	Broj izložbi			Zaposleni
		Stalna postavka	Višednevna	Jednodnevna	
Federacija BiH	17	28	205		100
Kanton Sarajevo	6	7	62		37
Centar	3	1	24		6
Stari Grad	3	6	38		31

Izvor: Kultura i umjetnost, Federalni zavod za statistiku, 2019

Posjetioci izložbi u KS čine 43% od ukupnog broja posjetilaca izložbama u FBiH.

Tabela 160. Umjetnička disciplina, izlagači i broj posjetilaca, 2018.

Kantoni i općine	Umjetnička disciplina						Izlagač je		Broj posjetilaca
	Skulptura	Slikarstvo	Grafika	Novi mediji	Fotografija	Kombinovane	Domaći autor	Strani autor	
Federacija BiH	24	54	27	10	19	52	555	295	71.774
Kanton Sarajevo	10	23	16	6	8	24	295	198	31.184
Centar	7	17	8	6		11	279	184	10.964
Stari Grad	3	6	8		8	13	16	14	20.220

Izvor: Kultura i umjetnost, Federalni zavod za statistiku, 2019

Orkestri u KS čine 23% od ukupnog broja orkestara u FBiH, 19% ukupnog broja koncerata, 26% ukupnog broja posjetilaca, 14% ukupnog broja koncerata u inostranstvu i 52% ukupno izvedenih djela. Ansambli u KS čine 19% od ukupnog broja ansambala u FBiH, 5% ukupnog broja koncerata, 21% ukupnog broja posjetilaca, 14% ukupnog broja koncerata u inostranstvu i 26% ukupno izvedenih djela. Horovi u KS čine 17% od ukupnog broja horova u FBiH, 15% ukupnog broja koncerata, 16% ukupnog broja posjetilaca, 10% ukupnog broja koncerata u inostranstvu i 23% ukupno izvedenih djela.

Tabela 161. Orkestri, 2018.

Kantoni i općine	Broj orkestrara	Koncerti i posjetioci						Izvedena djela
		Ukupno		U zemlji		U inostranstvu		
		Koncerti	Posjetioci	Koncerti	Posjetioci	Koncerti	Posjetioci	
Federacija BiH	22	415	148.800	289	97.700	29	28.450	754
Kanton Sarajevo	5	79	38.300	69	32.650	4	4.000	391
Centar	2	67	25.000	57	19.350	4	4.000	312
Ilidža	1	2	11.200	2	11.200			35
Novi Grad	1	2	500	2	500			28
Stari Grad	1	8	1.600	8	1.600			16

Izvor: Kultura i umjetnost, Federalni zavod za statistiku, 2019

Tabela 162. Ansambli, 2018.

Kantoni i općine	Broj ansambla	Koncerti i posjetioci						Izvedena djela
		Ukupno		U zemlji		U inostranstvu		
		Koncerti	Posjetioci	Koncerti	Posjetioci	Koncerti	Posjetioci	
Federacija BiH	21	364	90.767	250	62.267	29	14.850	547
Kanton Sarajevo	4	17	19.467	13	15.467	4	4.000	142
Centar	2	10	8.200	6	4.200	4	4.000	97
Ilidža	1	2	11.200	2	11.200			35
Trnovo	1	5	67	5	67			10

Izvor: Kultura i umjetnost, Federalni zavod za statistiku, 2019

Tabela 163. Horovi, 2018.

Kantoni i općine	Broj horova	Koncerti i posjetioci						Izvedena djela
		Ukupno		U zemlji		U inostranstvu		
		Koncerti	Posjetioci	Koncerti	Posjetioci	Koncerti	Posjetioci	
Federacija BiH	29	449	142.417	274	103.417	50	16.000	643
Kanton Sarajevo	5	69	23.217	62	18.317	5	4.250	150
Centar	2	13	7.550	9	3.550	4	4.000	86
Stari Grad	1	49	4.400	46	3.500	1	250	19
Trnovo	1	5	67	5	67			10

Izvor: Kultura i umjetnost, Federalni zavod za statistiku, 2019

Festivali u KS čine 18% od ukupnog broja festivala u FBiH, a od toga 29% filmskih festivala, 21% pozorišnih festivala, 33% likovnih kolonija, 7% muzičkih festivala, 33% literarnih festivala i 18% multidisciplinarnih festivala FBiH. Festivali u KS čine 21% od ukupnog broja učesnika svih festivala u FBiH i 44% od ukupnog broja posjetilaca svih festivala u FBiH.

Tabela 164. Broj i vrste festivala, 2018.

Kantoni i općine	Broj festivala	Vrsta festivala								
		Filmski	Pozorišni	Likovna kolonija	Muzički	Literarni	Folklorni	Fotografski	Audio-vizuelni	Multi-disciplinarni
Federacija BiH	62	7	14	3	14	3	3	1		17
Kanton Sarajevo	11	2	3	1	1	1				3
Centar	8	1	3	1	1	1				2
Novo Sarajevo	1				1					
Stari Grad	2	1								1

Izvor: Kultura i umjetnost, Federalni zavod za statistiku, 2019

Tabela 165. Učesnici i posjetioci festivala, 2018.

Kantoni i općine	Ukupan broj učesnika	Ukupan broj posjetilaca
Federacija BiH	22.519	358.505
Kanton Sarajevo	4.677	157.275

Izvor: Kultura i umjetnost, Federalni zavod za statistiku, 2019

Profesionalna pozorišta u KS čine 29% od ukupnog broja profesionalnih pozorišta u FBiH, 34% ukupnog broja predstava, 51% posjetilaca i 59% zaposlenih profesionalnih pozorišta u FBiH. Amaterska pozorišta u KS čine 8% od ukupnog broja amaterskih pozorišta u FBiH, 7% ukupnog broja predstava, 14% posjetilaca i 1% zaposlenih amaterskih pozorišta u FBiH. Pozorište mladih Sarajevo je jedno od dva pozorišta za mlade u FBiH i izvodi 63% ukupnog broja predstava, ima 85% posjetilaca i 89% zaposlenih pozorišta za mlade u FBiH.

Tabela 166. Profesionalna pozorišta, predstave, posjetioci i zaposleni, 2018.

Kantoni i općine	Pozorišta	Predstave	Posjetioci		Zaposleni			
			Ukupno	Po predstavi	Ukupno	Žene	Umjetnici	Ostali
Federacija BiH	7	710	104.225	147	390	104	194	196
Kanton Sarajevo	2	240	52.859	220	231	48	127	104
Centar	2	240	52.859	220	231	48	127	104

Izvor: Kultura i umjetnost, Federalni zavod za statistiku, 2019

Tabela 167. Amaterska pozorišta, predstave, posjetioci i zaposleni, 2018.

Kantoni i općine	Pozorišta	Predstave	Posjetioci		Zaposleni			
			Ukupno	Po predstavi	Ukupno	Žene	Umjetnici	Ostali
Federacija BiH	13	193	41.351	214	246	133	107	139
Kanton Sarajevo	1	13	5.600	431	3	1	2	1
Centar	1	13	5.600	431	3	1	2	1

Izvor: Kultura i umjetnost, Federalni zavod za statistiku, 2019

Tabela 168. Pozorišta za mlade, predstave, posjetioci i zaposleni, 2018.

Kantoni i općine	Pozorišta	Predstave	Posjetioci		Zaposleni			
			Ukupno	Po predstavi	Ukupno	Žene	Umjetnici	Ostali
Federacija BiH	2	172	17.247	100	47	22	18	29
Kanton Sarajevo	1	109	14.587	134	42	19	17	25
Centar	1	109	14.587	134	42	19	17	25

Izvor: Kultura i umjetnost, Federalni zavod za statistiku, 2019

U KS se nalazi 21% svih centara za kulturu FBiH koji čine 16% svih aktivnosti centara za kulturu FBiH i 23% od ukupnog broja posjetilaca u FBiH. Ukupno 29% zaposlenih u centrima za kulturu FBiH su zaposleni u KS.

Tabela 169. Centri za kulturu, 2018.

Kantoni i općine	Broj centara	Aktivnosti centara							Broj posjetilaca	Zaposleni
		Svega	Izložbena	Pozorišna	Književna	Kinematografska	Muzičko-scenska	Ostalo		
Federacija BiH	57	4.233	317	652	423	518	660	1.656	683.736	538
Kanton Sarajevo	12	672	52	100	47	7	90	376	156.616	157
Centar	4	126	17	42	21	3	39	4	81.606	85
Hadžići	2	7		3		2	2		1.650	7
Ilidža	1	4			2			2	355	19
Ilijaš	2	32	4	5	6	2	15		9.035	17
Novo Sarajevo	2	390	20	50				320	51.500	12
Stari Grad	1	113	11		18		34	50	11.470	17

Izvor: Kultura i umjetnost, Federalni zavod za statistiku, 2019

U KS djeluje 12 subjekata koji se bave proizvodnjom filmova što čini 75% ukupnog broja subjekata u FBiH (16). U 2018. godini je proizvedeno 8 dugometražnih filmova što je 100% proizvodnje dugometražnih filmova u FBiH i jedan kratkometražni film što čini 11% od proizvodnje kratkometražnih filmova u FBiH (9). U KS se nalaze 4 od ukupno 15 kina u FBiH (27%). Kina u KS čine 25% ukupnog broja predstava u FBiH i zapošljavaju 47% zaposlenih u kinima u FBiH.

Tabela 170. Kina, predstave, posjetioci i zaposleni, 2018.

Kantoni i općine	Kina	Predstave			Posjetioci	Zaposleni
		Svega	Domaći filmovi	Strani filmovi		
Federacija BiH	15	33.401	274	33.127	793.404	99
Kanton Sarajevo	4	8.382	147	8.235	349.007	47
Centar	2	8.145	144	8.001	335.082	42
Ilijaš	1	3	3		200	1
Novi Grad	1	234		234	13.725	4

Izvor: Kultura i umjetnost, Federalni zavod za statistiku, 2019

U KS djeluje ukupno 11% od svih kulturno-umjetničkih društava u FBiH koji čine 16% svih učešća kulturno-umjetničkih društava iz FBiH na festivalima. Broj posjetilaca u KS čini 17% ukupnog broja posjetilaca u FBiH i 21% svih priredbi i izložbi. Članovi kulturno-umjetničkih društava u KS čine 19% članova i 20% izvođača kulturno-umjetničkih društava u FBiH.

Tabela 171. Kulturno-umjetnička društva, 2018.

Kantoni i općine	Broj KUD	Posjetioci	Umjetničke priredbe i izložbe							Učešće na festivalima
			Svega	Pozorišne predstave	Koncerti	Mješovite priredbe	Prikaz običaja na sceni	Izložbe	Radio i TV emisije (u satima)	
Federacija BiH	148	957.763	1.862	27	463	763	422	42	145	880
Kanton Sarajevo	16	158.049	386	7	64	209	81	3	22	140
Hadžići	2	20.850	52		1	51				30
Ilidža	4	81.069	87	7	18	62				34
Ilijaš	2	300	1				1			5
Novi Grad	4	19.400	135		19	59	53	2	2	53
Novo Sarajevo	1	21.000	52		21	17			14	9
Stari Grad	1	310	4			1	3			
Trnovo	1	7.500	15				15			9
Vogošća	1	7.620	40		5	19	9	1	6	

Izvor: Kultura i umjetnost, Federalni zavod za statistiku, 2019

Tabela 172. Broj članova kulturno-umjetničkih društava, 2018.

Kantoni i općine	Broj članova	
	Svega	Izvođači
Federacija BiH	14.213	12.628
Kanton Sarajevo	2.756	2.479
Hadžići	344	299
Ilidža	598	556
Ilijaš	158	120
Novi Grad	639	541
Novo Sarajevo	565	565
Stari Grad	110	76
Trnovo	150	130
Vogošća	192	192

Izvor: Kultura i umjetnost, Federalni zavod za statistiku, 2019

U KS djeluje 29% od ukupnog broja udruženja građana iz oblasti kulture u FBiH.

Tabela 173. Broj udruženja građana iz oblasti kulture, 2018.

Kantoni i općine	Broj udruženja	Kulturna domena									
		Muzika	Scenska umjetnost	Likovna umjetnost	Arhitektura	Književnost	Izdavačka djelatnost	Kinematografija	Neformalno obrazovanje	Novinarstvo	Radio i TV
Federacija BiH	118	54	32	24	10	41	40	6	71	11	7
Kanton Sarajevo	34	9	6	11	3	11	12	2	20	2	2
Centar	10	3	3	5	1	3	2	2	6		1
Ilidža	1	1		1							
Ilijaš	1		1	1					1		
Novi Grad	7	2			1	3	3		4		
Novo Sarajevo	7	2	2	3	1	4	5		3	2	1
Stari Grad	7			1			2		5		
Vogošća	1	1				1			1		

Izvor: Kultura i umjetnost, Federalni zavod za statistiku, 2019

U KS se u 2018. godini emitovalo 44% (6.106.939 minuta) od ukupno emitovanog TV programa u FBiH (13.848.677 minuta). Od ukupno 35 TV stanica u FBiH u 2018.godini, u KS se nalazi 11 (31%). U KS se u 2018.godini emitovalo 14% (5.321.700 minuta) od ukupno emitovanog radio programa u FBiH (36.784.350 minuta). Od ukupno 77 radio stanica u FBiH u 2018.godini, u KS se nalazi 11 (14%)

Kako se vidi iz prezentovanih podataka, kapaciteti kulture nisu ravnomjerno raspoređeni na području Kantona Sarajevo. Najveća koncentracija objekata kulture se nalazi na području užeg centra Grada, tako da stanovništvo općina ima različite mogućnosti pristupima kulturnih sadržaja.

Kultura i umjetnost su važni motivi za dolazak turista u KS i stoga institucije kulture i umjetnosti moraju tražiti prostor za privlačenje turista kroz predstave na drugim jezicima, uvođenju u ponudu novih inovativnih i savremenih kulturnih proizvoda, razvoj i ponudu pratećih proizvoda i usluga, organizaciju događaja, festivala, itd. Događaji kao što je npr. Sarajevo Film Festival su se već etablirali kao prepoznatljivi regionalni i svjetski turistički proizvodi i trebaju biti korišteni kao model za razvoj drugih manifestacija i događaja. KS treba imati cjelogodišnju ponudu manifestacija i događaja. KS se treba pozicionirati kao grad kulture i umjetnosti, manifestacija i događaja. U tom smislu treba unaprijediti i samu saradnju između institucija kulture i raditi na njihovoj integraciji i zajedničkom nastupu, brendiranju i dijeljenju resursa što sada nije slučaj. Institucije kulture moraju intenzivnije koristiti nove,

digitalne tehnologije u komunikaciji. Iako prisutne na međunarodnoj sceni, institucije kulture trebaju povećati svoju vidljivost i međunarodnu prepoznatljivost.

Prema Izvještaju o razvoju KS u 2019. godini Ministarstvo kulture i sporta KS je:

- završilo cjelokupan posao vezan za objavljeni Javni poziv za sufinansiranje projekata iz oblasti kulture na koji je apliciralo 412 subjekata (institucije, organizacije, udruženja, pojedinci – umjetnici),
- aktivno učestvovalo u Manifestaciji "Dani Kantona Sarajevo" (02. – 09. maj 2019. godine) u okviru koje je najveći broj programa bio iz oblasti kulture,
- finansijski podržalo niz projekata – programa koji su od posebnog značaja za Kanton Sarajevo kao što su Festival Sarajevska zima, Sarajevski dani poezije, Baščaršijske noći, Sarajevo film festival, izložbe Collegium artisticum i Sarajevski salon, SVEM – Sarajevske večeri muzike, Jazz fest, projekte Ars Aevi, Bijenale savremene umjetnosti, Balet fest, projekte East West Centra, Festival dječije umjetnosti, Festival Juventa fest, Festival ulične umjetnosti, Festival književnosti Bookstan, Sajam knjige, Dječiji sajam, Live Stage festival, itd,
- aktivno se uključilo u stvaranje uvjeta za digitalizaciju pokretne kulturne baštine, realizaciju on line Muzeja, produkcije pozorišnih predstava, gostovanja u inostranstvu, itd,
- dodjeljivana je pomoć književnim i likovnim stvaraocima za izdavanje knjiga i organizovanje izložbi u zemlji i inostranstvu, kao i pomoć mladim talentima za školovanje i stručno usavršavanje u zemlji i inostranstvu,
- podržavani su brojni programi kulture od produkcije dugometražnih i kratkometražnih i dokumentarnih filmova do projekata namijenjenih mladoj populaciji kao što su teatarske radionice, škole pjevanja, glume, lutkarske radionice, škole crtanja, itd.

Nevladin sektor u KS je značajno doprinio obogaćivanju kulturnog života u KS tako da su upriličeni programi kulture za sve uzraste kao što su Festival dječije umjetnosti i Dječiji sajam, Festival Juventa fest, Festival omladinskog filma, Majske večeri muzike, itd.

U 2019. godini Ministarstvo je podsticalo apliciranje subjekata u oblasti kulture sa projektima na otvorene konkurse pri EU fondu Kreativna Evropa s ciljem da se javne ustanove i drugi producenti kulturnih programa u narednom periodu što više okrenu pronalaženju partnera sa kojima bi realizirali projekte iz oblasti kulture i umjetnosti uz finansijsku pomoć fondova EU:

- manifestacije kulture u općinama Kantona - dani kulture, smotre kulturnog stvaralaštva, itd,
- prijem pripravnika u javne ustanove kulture, čime su se stekli uslovi da mladi u Kantonu Sarajevo stiču iskustva u radu javnih ustanova kulture – teatarska produkcija, ustanove kulturnog naslijeđa (muzeji, biblioteke, arhivi).
- izdvajanje sredstava za istaknute samostalne umjetnike kojima su, na osnovu Zakona o istaknutim samostalnim umjetnicima, uplaćivani doprinosi za zdravstveno i penziono osiguranje.

U cilju diverzifikacije izvora finansiranja, obezbjeđenja većeg nivoa samoodrživosti i unapređenja tržišnog nastupa, a u skladu sa svjetskim trendovima, mnoge institucije kulture u KS rade na povećanju udjela komercijalnih aktivnosti u portfoliju djelatnosti, inoviranju ponude, praćenju trendova, primjeni savremenih menadžerskih i marketinških znanja, a u skladu sa tim i unapređenja znanja i vještina menadžmenta i zaposlenih. Proces profesionalizacije i razvoja novih poslovnih modela za 21. vijek je tek na početku i potrebno ga je intenzivirati, a tu primarnu ulogu osim menadžmenta institucija imaju Vlada i nadležna ministarstva KS.

Poseban izazov se postavlja pred institucije kulture i umjetnosti, a što je izazvano razvojem tehnologija, je konkurencija novih medija. Konzumiranje proizvoda kulture i navike publike se mijenjaju pod uticajem tehnologije. Imajući u vidu razlike u kulturnim potrebama generacija i načinu zadovoljavanja njihovih potreba (generacija X, millenials, generacija Z), potrebno je raditi na kreiranju intenzivnijih odnosa sa obrazovnim institucijama u cilju veće zastupljenosti kulture u obrazovanju i promociji/popularizaciji

kulture kod učenika. Na ovaj način se kreira veći interes za kulturom kod mladih osoba i razvija njihov odnos sa institucijama kulture.

Jedan od važnih faktora za unapređenje održivosti i finansiranje projekata u oblasti kulture su mogućnosti uspostavljanja partnerstava sa društveno odgovornim privatnim kompanijama i kompanijama koje imaju komercijalni interes kroz ko-branding aktivnosti sa institucijama kulture i umjetnosti.

Prilagođavanje institucija potrebama osoba sa invaliditetom je jedan od važnih aspekata djelovanja institucija kulture i umjetnosti. Pozitivni primjeri kao što je Pozorište mladih trebaju biti prošireni na sve institucije.

Kultura i kreativne industrije čine važan razvojni sektor savremenih ekonomija. Stoga se kultura i kreativne industrije trebaju posmatrati kao cjelina koja integriše djelatnosti koje imaju za cilj stvaranje intelektualne vrijednosti, odnosno intelektualno vlasništvo (novi mediji, dizajn, izdavaštvo, film, arhitektura, oglašavanje, izradu softvera, modu, itd).

U KS još nije prepoznata snaga kreativne industrije koja danas u svijetu dobija sve više na značaju iako je za potrebe KS još 2016. godine urađena studija Kreativna industrija u KS koja postavlja strateški okvir za razvoj kreativnih industrija u KS. I Evropska strategija za pametan, održiv i sveobuhvatan razvoj (Evropa 2020) u okviru strateških inicijativa na kojima se temelji, značajno mjesto pridaje razvoju i osnaživanju kreativnih industrija kao važnom segmentu inovativne evropske privrede.

Nacrt Strategije razvoja FBiH 2021.-2027. prepoznaje važnost kreativne industrije kroz prioritet „1.3. Podržavati razvoj preduzetništva kreativnog sektora“ gdje se kaže „Sistemske, kroz projekte podrške i poreske olakšice, potrebno je podržati razvoj kreativnog sektora, a posebno arhitekturu, zanate, turizam, dizajn, film, televiziju, video, izdavačku djelatnost, muzeje, galerije, biblioteke, muzičku, scensku i vizuelnu umjetnost, dizajn, brendiranje i primjenu informaciono-komunikacijskih tehnologija u ovim djelatnostima.“

Važan faktor za motivaciju kulturnih radnika je potpisivanje kolektivnog ugovora sa Sindikatom iz oblasti kulture, po kojem su zaposleni u kulturi poboljšali uslove rada i lična primanja.

Pandemija koronavirusa je uticala i na sektor kulture u KS. Lockdown i mjere zaštite su dovele do obustavljanja rada institucija kulture i umjetnosti, a što je osim finansijskih izazvalo i niz drugih posljedica po djelovanje organizacija. Obaveza držanja socijalne distance je s druge strane dovela do ubrzane digitalne transformacije djelovanja institucija kulture i umjetnosti odnosno do intenzivnog korištenja digitalnih tehnologija za održavanje veza sa publikom. Mnoge institucije su radile streaming i reprodukciju sadržaja putem online platformi što se pokazalo vrijednom i dobro prihvaćenom praksom od strane publike. Pandemija je na taj način dovela do intenziviranja korištenja sredstava digitalnog marketinga i prepoznavanja važnosti alata od strane menadžmenta institucija. Jedan od pozitivnih primjera koji ilustruje intenzivno korištenje tehnologije radi prevazilaženja posljedica pandemije je organizacija Sarajevo Film Festivala online. S obzirom na neizvjesnost u pogledu budućnosti u kontekstu pandemije vjerovatno će institucije kulture i umjetnosti nastaviti koristiti online alate.

5.5 Sport

Prema European Sport Charter Vijeća Evrope iz 1992. godine sport podrazumijeva „sve oblike tjelesne aktivnosti koji, kroz neorganizirano ili organizirano učestvovanje, imaju za cilj izražavanje ili poboljšanje tjelesne spremnosti i mentalnog blagostanja, stvaranje društvenih odnosa i postizanje rezultata u takmičenjima na svim nivoima“.

Sport je složena djelatnost sa javnim interesom koja ima uticaj na sve segmente života, ali je sport je nedovoljno prisutan u strateškim planovima razvoja, pri čemu se zanemaruje prednost komplementarnosti sporta sa drugim društvenim područjima. Sport u sinergiji sa ostalim društvenim područjima (turizam, građevinarstvo, kultura, obrazovanje, saobraćaj, zaštita okoliša, itd) predstavlja generator razvoja privrednih i ljudskih resursa.

Temeljni principi Vijeća Evrope treba da predstavljaju vodilju za razvoj sporta:

- svi stanovnici imaju pravo da učestvuju u sportu i rekreaciji,
- sportski kapaciteti trebaju biti sigurni i dobro isplanirani,
- sportski objekti trebaju da budu dostupni svima, a naknade za korištenje tih objekata trebaju biti primjerene kupovnoj moći stanovništva,
- svi stanovnici imaju pravo da razvijaju vlastite sposobnosti sportskim aktivnostima koje odgovaraju njihovim individualnim mogućnostima,
- finansiranje sporta, kao javnog dobra, u najvećoj mjeri je odgovornost lokalnih vlasti,
- korisnici trebaju, u principu, da učestvuju u plaćanju dijela troškova za korištenje sportskih kapaciteta,
- treba podržati i unaprijediti učešće stanovništva i nevladinih organizacija iz oblasti sporta kao i stvaranje koordinacionih struktura,
- sport je po svojoj prirodi multidisciplinarnog karaktera te planiranja o razvoju sporta treba biti uključena i u planiranje drugih oblasti kao što su obrazovanje, zdravstvo i socijalna zaštita,
- efikasna politika sporta može da bude određena i implementirana samo saradnjom javnog i privatnog sektora, koji su direktno ili indirektno uključeni u sport, dobrovoljno ili obavezno,
- lokalne vlasti trebaju da ostvaruju trajnu i efikasnu saradnju između javnih i nevladinih organizacija u oblasti sporta.

Imajući u vidu poziciju glavnog grada BiH, KS je centar sporta BiH u svim segmentima sa trajnim imidžom olimpijskog grada. Prema Izvještaju o razvoju KS za 2019.godinu na nivou KS registrovane su 572 organizacije u sportu u 57 različitih sportova, u udruženjima sporta i rekreacije za invalide i u institucionalnim organizacijama sporta. Ukupni broj učesnika u sportu je oko 30.200. Sportisti su svrstani po starosnim kategorijama: seniori, juniori, kadeti i pioniri. Fudbal, košarka, karate, plivanje, planinarstvo i taekwondo imaju najveći broj registrovanih organizacija u sportu. U KS se održava najveći broj zvaničnih sportskih manifestacija u BiH. Obzirom da su sportisti iz KS uključeni u sva ligaška takmičenja veliki je broj redovnih, ligaških, takmičenja. U KS se održava veliki broj međunarodnih sportskih manifestacija.

Nadležno ministarstvo za oblast sporta na nivou BiH je Ministarstvo civilnih poslova BiH u kojem djeluje Sektor za sport. Ministarstvo ima koordinirajuću ulogu u oblasti sporta i saraduje sa drugim ministarstvima za sport. Dejtonskim ustavom i Ustavom FBiH isključiva nadležnost u kreiranju i provođenju politike u sportu povjerava se kantonima. Ministarstvo kulture i sporta KS zaduženo je za ostvarivanje nadležnosti KS u oblasti kulture i sporta.

Skupština KS je maju 2001. godine donijela Zakon o sportu KS koji je kasnije usaglašen sa Zakonom o sportu BiH. Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o sportu je Skupština KS usvojila 2012. godine.

Zakon o sportu na nivou BiH posebno ističe sljedeće javne interese i ciljeve u sportu:

- razvijanje svijesti građana, a posebno mladih o sportu i njegovim vrijednostima,
- doprinos vaspitanju, obrazovanju i razvoju djece i omladine,
- podsticanje i afirmisanje sporta i njegovih vrijednosti kao dijela kulture i ukupnih materijalnih i duhovnih vrijednosti društva,
- očuvanje zdravlja kao osnove svake ljudske aktivnosti, radne produktivnosti, izražavanje stvaralaštva i humanog življenja,
- podsticanje sistematskog i organizovanog provođenja slobodnog vremena sportom;

- prezentacija vrhunskog sportskog stvaralaštva na svim nivoima,
- sistemsko stvaranje uslova za ostvarivanje vrhunskih sportskih rezultata.

Zakon uvodi novi model za razvoj sporta, a koji podrazumijeva uvođenje javnog i privatnog kapitala u sportske organizacije, primjenjive i primjerene olakšice za rad i djelovanje sportskih organizacija, kao i sportista i stručnih osoba, čvrstu vezu sistema takmičenja u BiH s regionalnim i evropskim sistemima takmičenja i dosljedno poštovanje pravila o takmičenjima propisanih od međunarodnih sportskih asocijacija. Zakon je predvidio i donošenja podzakonskih akata, koji bi utvrdili procedure za transformisanje postojećih klubova u nove oblike organiziranja u kojima je moguć ulazak privatnog kapitala, ali i potrebu da se izvrši usklađivanje onih zakona koji tretiraju poresku politiku, kako bi poreske olakšice iz Zakona o sportu mogle postati operativne.

Zakonom o sportu KS se uređuju osnovna načela sporta, organizovanje sportskih aktivnosti i učesnici u sportu, prava i obaveze sportista, stručni kadar, sportski objekti i zdravstveni nadzor, matične evidencije, ostvarivanje javnog interesa i druga pitanja.

Pravni okvir za razvoj sektora sporta u KS čine sljedeći zakonski i podzakonski akti:

- Zakon o sportu Bosne i Hercegovine, („Službeni glasnik BiH" broj 27/08, 102/09, 66/16),
- Zakon o udruženjima i fondacijama BiH („Službeni glasnik" BiH, 94/16) i Zakon o udruženjima i fondacijama FBiH („Službene novine Federacije BiH", br.45/02) su relevantni za oblast sporta sa stanovišta osnivanja, regulisanja, funkcionisanja i pravnog statusa organizacija u oblasti sporta,
- Pravilnik o vođenju registra pravnih i fizičkih lica u oblasti sporta na nivou BiH („Službeni glasnik BiH" broj 90/17),
- Pravilnik o kategorizaciji sportista na nivou BiH ("Službeni glasnik BiH", br. 52/16 i 87/16),
- Zakon o principima lokalne samouprave Federacije BiH („Službene novine FBiH", broj 49/06, 51/09),
- Zakon o sportu Kantona Sarajevo („Službene novine KS", broj 45/12),
- Pravilnik o bližim uslovima za organizovanje sportskih priredbi na području Kantona Sarajevo („Sl. novine KS", br. 23/03),
- Pravilnik o kategorizaciji sportista prema ostvarenim rezultatima („Službene novine KS", br.23/03),
- Pravilnik o bližim uslovima stručne spreme stručnog kadra u sportu („Službene novine KS", br. 23/03),
- Pravilnik o kategorizaciji i namjeni sportskih objekata na području Kantona Sarajevo („Sl. novine KS", br.23/03),
- Pravilnik o sadržaju i načinu vođenja matičnih evidencija u sportu na području Kantona Sarajevo („Sl. novine KS", br. 23/03),
- Pravilnik o kriterijima za podršku finansiranju javnog interesa u sportu Kantona Sarajevo („Sl. novine KS", br. 23/03),
- Pravilnik o zdravstvenom nadzoru sportista na području Kantona Sarajevo („Sl. novine KS", br. 27/03).

Rad Ministarstva u oblasti sporta se odnosio na jačanje uspostavljenih temeljnih odredaba sistema sportske djelatnosti, sa posebnim akcentom na vrhunski sport i sportski podmladak. KS preduzetim aktivnostima nastoje da se sportska djelatnost uklopi u ukupni društveno - ekonomski razvoj KS

Bez obzira na nezaživljavanje usvojenog državnog zakona o sportu iz 2008. godine i odsustvo finansiranja sporta na državnom nivou, nepostojanja stimulatивne politike za sponzore i općenito nedovoljno finansijskih sredstava, organizacije u sportu uz maksimalnu podršku Ministarstva kulture i sporta KS ostvarile su značajne rezultate. KS daje podršku i gotovo svim reprezentativnim selekcijama BiH, kao i kroz kapitalna ulaganja vezana za sanaciju, rekonstrukciju i izgradnju sportskih objekata.

Finansiranje sporta je osnovni preduslov koji determiniše mogući razvoj sporta, masovnost i kvalitet sportskih rezultata. Prema strategiji razvoja sporta BiH 2010-2014. najveći problem za sportske saveze na nivou BiH je nedostatak finansijskih sredstava. Način finansiranja sporta u KS se odvija po tzv. mješovitom modelu, koji se koristi u zemljama EU, gdje u finansiranju učestvuju učesnici u sportu, organizacije u sportu, društvena zajednica (KS, Grad Sarajevo, općine), privredni (privatni i društveni) sektor i građani.

Direktnu finansijsku podršku za redovni rad i programe u sportu od strane Ministarstva u dobilo je oko 250 organizacija u sportu. U 2018. godini budžet za sport je bio je 6.969.690 KM što iznosi 0,91% od ukupnog budžeta KS (0,49 u 2014. godini).

Ministarstvo daje podršku programima za sportski odgoj i obrazovanje koji su uticali na sticanje utilitarnih znanja u području sporta kao npr. proljetni kros osnovnih i srednjih škola za učenike i učenice osnovnih i srednjih škola, atletski kup za učenike i učenice osnovnih i srednjih škola, škole plivanja, turniri za mlade i sa međunarodnim učešćem u različitim sportovima, ljetni i zimski kampovi u različitim sportovima i drugo. Strateško opredjeljenje Ministarstva čine napori na kvalitetnoj podršci sveukupnom radu sa mladim u sportskim organizacijama (omogućavanje trenaznog procesa, učešća na takmičenjima, itd).

Ministarstvo je cijeneći značaj sporta za ličnim pravom čovjeka za razvojem, stvaralaštvom, samopotvrđivanjem i drugim civilizacijskim vrijednostima kojima se bogati i osvaja kvalitet života davalo podršku projektima „sporta za sve“ kao što su ulična trka Vivicita 2019., Sarajevo polumaraton 2019., takmičenje u ski trčanju "Svi na snijeg", open u stonom tenisu osoba sa invaliditetom, promocija biciklizma u 2019., itd.

Ministarstvo je u proteklom periodu dalo izniman značaj podršci razvojnog sporta, bez koga nema uslova da se stvara i vrhunski sportista. Podrška je ogleda u obezbijeđenju uslova za treniranje i takmičenje na državnim prvenstvima i najvećim dijelom zahvaljujući toj podršci te sportske organizacije nastavljaju sa radom. Ministarstvo daje poseban akcenat na sport osoba sa tjelesnim oštećenjem i onemogućenjem, što je za rezultat imalo uključivanje velikog broja tih osoba u redovne trenazne sportske programe, te na kraju i najbolje sportske rezultate na državnom i međunarodnom nivou. Školski sport čini dobru osnovu za razvojni sport, gdje na prostoru KS ima oko 37.020 učenika osnovnih i 15.255 učenika srednjih škola. U istraživanju koje je provelo Udruženje „Sport i zdravlje“ pod naslovom „Pretilost djece u srednjim školama u KS“, na uzorku od 7.644 učenika srednjih škola u KS, zabilježen je relativno veliki broj djece s povećanom tjelesnom masom. Oko 22% učenika srednjih škola ima prekomjernu tjelesnu masu ili je pretilo, a pretilost je češća kod dječaka nego kod djevojčica. Jedna od temeljnih preporuka za smanjenje pretilosti učenika srednjih škola jeste povećanje tjelesnog i zdravstvenog odgoja i to putem sljedećih mjera:

- povećanje fonda sati Tjelesnog i zdravstvenog odgoja;
- povećanje broja vannastavnih sportskih aktivnosti;
- povećanje mogućnosti učestvovanja u vannastavnim sportskim aktivnostima;
- povećanje mogućnosti korištenja sportskih terena unutar i izvan škola.

Poseban interes Ministarstva je iskazan u segmentu vrhunski sport, jer u KS djeluje najveći broj sportista koji su uspjeli da ostvare vrhunski sportski rezultat. Veliki je broj aktivnosti u tome smislu, od pomoći za pripreme do nastupa reprezentativaca na Svjetskim prvenstvima i kupovima, Evropskim prvenstvima, itd.

Neki od ostvarenih rezultata takmičara, a koje je podržalo Ministarstvo u 2019.godini su:

- Amel Tuka, reprezentativac BiH, drugo mjesto, srebrna medalja u disciplini 800 metara, na Svjetskom prvenstvu u atletici za seniore u Dohi, Katar,

- Hamza Turulja, reprezentativac BiH i član Karate kluba „Okinawa“, drugo mjesto, srebrnu medalju, u kategoriji borbe U21 -75 kg na Svjetskom prvenstvu u karate za kadete, juniore i U21 u Santiagu de Chile u Čileu,
- Larisa Cerić, članica Judo kluba „Nippon“, reprezentativka BiH, drugo mjesto, srebrna medalja, u kategoriji +78, na Evropskom prvenstvu u judou za seniore u Minsku, Bjelorusija,
- Larisa Cerić, članica Judo kluba „Nippon“, reprezentativka Bosne i Hercegovine, drugo mjesto, srebrna medalja, u kategoriji +78, na Evropskim olimpijskim igrama u Minsku, Bjelorusija,
- Reprezentacija BiH u sjedećoj odbojci, drugo mjesto, srebrna medalja, na Evropskom prvenstvu u sjedećoj odbojci u Budimpešti, Mađarska.

Oko 90% ukupno angažovanog kadra u sportu čine volonteri. Broj trenera i stručnog kadra je nedovoljan, a česta je i praksa da trenažne, rekreativne i fitnes programe vode osobe bez adekvatnog stručnog zvanja u oblasti sporta i tjelesnog odgoja. Uprkos činjenici da mlađe kategorije takmičara postižu značajne međunarodne i domaće rezultate, problem nedostatka dobro osposobljenih i stručnih trenera značajno je prisutan upravo kod ovih kategorija.

Raspoloživost sportskih objekata i menadžment sportskih objekata utiču na mogućnosti razvoja sporta. Jedan od primjera su negativni finansijski rezultati i kumulirani problemi u KJP ZO184 koji imaju direktan uticaj na sektor sporta, širok spektar sportskih aktivnosti i trenažne procese. Na općinskom nivou je situacija malo bolja u smislu upravljanja sportskim objektima.

Osobe sa invaliditetom nemaju mogućnost ravnopravnog bavljenja sportom iako u KS postoje udruženja koja okupljaju sportiste sa invaliditetom – sjedeća odbojka, košarka u kolicima, atletika, streljaštvo, stoni tenis, plivanje, skijanje, itd.

Strategija razvoja KS do 2020. godine oblast kulture i sporta tretira u okviru prioriteta „3.4. Jačati društvenu vrijednost kulture i sporta“ u okviru strateškog cilja3. „Stvoriti uslove za uključujući društveno ekonomski rast i smanjenje siromaštva i unaprijediti dostupnost i pouzdanost svih javnih servisa“. Na bazi toga je Ministarstvo kulture i sporta KS u prethodnom periodu implementiralo projekte u vezi promocije sportske kulture i dostupnosti sporta i podrške razvoja sportske infrastrukture.

Federalno ministarstvo kulture i sporta također vrši raspodjelu sredstava gdje mogu aplicirati i organizacije iz KS za transfere za sport od značaja za FBiH. Općine u KS kroz godišnje programe podrške nevladinim organizacijama vrše finansiranje/sufinansiranje projekata sporta.

5.6 Civilna zaštita

U Evropskoj uniji pojam civilna zaštita obuhvata sve aktivnosti unutar i izvan Zajednice koje se odnose na zaštitu prvenstveno ljudi, a potom okoliša i imovine, uključujući kulturnu baštinu, u slučajevima velikih katastrofa, tj. prirodnih, tehnoloških, radioloških ili nesreća po okoliš.⁵²

U cilju unaprijeđenja stanja u oblasti zaštite i spašavanja ljudi i materijalnih dobara od prirodnih i drugih nesreća na području Kantona Sarajevo, Kantonalna Uprava za civilnu zaštitu se kao osnovni nosilac stručnih poslova u oblasti zaštite i spašavanja u Kantonu uspješno realizovala poslove i zadatke iz Programa rada Uprave za 2018. godinu, kao i druge poslove i zadatke koji nisu bili predviđeni navedenim Programom u skladu sa Zakonom o zaštiti i spašavanju i drugim propisima i učinjeni su značajni pomoci na organizovanju i uspostavljanju jedinstvenog sistema zaštite i spašavanja na području Kantona. Posebno su značajne mjere i aktivnosti koje je Uprava poduzimala na provođenju preventivnih mjera

⁵² Politika EU u oblasti civilne zaštite, Centar za sigurnosne studije BiH

zaštite i spašavanja od prirodnih i drugih nesreća (velikih kišnih i snježnih padavina, niskih temperatura, poplava, klizišta, požara i dr.).

U toku 2018. godine Profesionalna vatrogasna brigada (PVB) Sarajevo je imala ukupno 15.054 intervencije, od čega najveći broj obezbjeđenja zračnih operacija, 1.003 požarnih, nijedna eksplozija, 619 ostalih intervencija (raznih tehničkih intervencija, obezbjeđenja društvenih, političkih, kulturnih i sportskih manifestacija, koje su se održavale na području Kantona), u 2018. godini zabilježeno je povećanje intervencija na obezbjeđenju zračnih operacija polijetanja i slijetanja aviona na Međunarodni aerodrom Sarajevo za 22,3% u odnosu na 2014. godinu.

Tabela 174. Podaci o intervencijama

Intervencije	2014	2015	2016	2017	2018	Indeks 2018/2014
Požari	955	1.200	1.117	1.334	1.003	105,0
Eksplozije	1	2	3	1	0	0,0
Ostalih ukupno	351	374	435	451	619	176,4
Obezbjeđenje polijetanja i slijetanja aviona	10.987	10.378	11.399	11.798	13.432	122,3
Ukupno svih intervencija	12.294	11.954	12.954	13.584	15.054	122,4
Vrijednost napadnute imovine	147.089.300	37.765.050	46.331.700	61.685.150	75.962.100	51,6
Pričinjena materijalna šteta	6.335.560	1.901.730	5.264.750	2.467.800	1.739.360	27,5
Vrijednost spašene imovine	140.753.740	35.863.320	41.066.950	59.217.350	74.222.740	52,7
Procenat spašene imovine	95,7	95	89	95,99	97,71	102,1

Izvor: Izvještaj o radu Civilne zaštite KS za 2019.

Vrijednost napadnute imovine u 2018. godini bilježi smanjenje za 48,4% u odnosu na 2014. godinu. Posebno treba istaći, da procent spašene imovine u izvještajnom periodu iznosi 97,7%, te da je iznad procenta spašene imovine u vatrogasnim jedinicama razvijenih zemalja, što svakako predstavlja pokazatelj izrazito visoke efikasnosti PVB Sarajevo.

5.7 Sigurnost građana

Broj krivičnih djela na području KS u periodu od 2014. do 2019. godine opao je za 33,5%. Najviše počinjenih krivičnih djela u posmatranom periodu je registrovano protiv imovine (2.360 događaja). Najbrojniji događaji su sa obilježjem krivičnog djela iz ove oblasti su: teška krađa (1.172), krađa (471), razbojništvo (378), oštećenje tuđe stvari (141), utaja (50), teška krađa u pokušaju (39), prijevara (33), paljevina (20), prikriivanje (8) itd. Objekti napada pri vršenju krivičnih djela najčešće su bili stambeni objekti 517 puta, motorna vozila (otuđenje motornih vozila i "provale" u ista) 335, prodavnice i drugi poslovni prostori 189 puta, na ulici 101 itd., pri čemu su otuđivana motorna vozila, novac, nakit, tehnička roba, prehrambeni proizvodi, cigarete, građevinski materijal, alati, itd. 74. Krivična djela protiv slobode i prava građanina i čovjeka, te krivična djela protiv braka, porodice i mladeži zastupljena su u strukturi počinjenih krivičnih djela sa 7,0% i to nasilje u porodici 286 dijela, zapuštanje ili zlostavljanje djeteta ili maloljetnika – dva slučaja, oduzimanje djeteta ili maloljetnika i izbjegavanje izdržavanja – po jedan događaj.

Procenat zastupljenosti krivičnih djela protiv zdravlja ljudi iznosi 13,2% od svih registrovanih krivičnih djela. U 2019. godini evidentan je porast zloupotrebe opojnih droga u odnosu na prethodne godine, a počinioci su u 68,4% povratnici. Tokom 2014. godine pripadnici Uprave policije sproveli su niz efikasnih akcija na presijecanju "lanaca" trgovine opojnim drogama, što je rezultiralo zaplijenom veće količine opojnih droga „Amfetamin-a“ – oko 7,1 kg, „Marihuane“ – 138,9 kg, „ecstasya“ itd.

U toku 2019. godine evidentirana su 74 događaja sa obilježjem krivičnog djela, u kojima je učestvovalo 69 maloljetnih lica od čega je 21 (ili 30,4%) povratnik. U odnosu na 2018. godinu smanjen je broj događaja sa obilježjem krivičnog djela za 20 ili 21,3%, kao broj maloljetnih lica za 26 ili 27,4%.

Tabela 175. Kriminalitet i javni red i mir: stepen otkrivenosti

Kriminalitet i javni red i mir	Kriminalitet							Javni red i mir	
	Ukupan broj krivičnih djela	Ukupan broj prijavljenih počinitelja krivičnih djela	Broj krivičnih djela po poznatom počiniocu	Broj krivičnih djela po nepoznom počiniocu	Procenat rasvijetljenosti po NN	Procenat ukupne rasvijetljenosti	Broj počinitelja maloljetnika	Ukupan broj prekršaja JRIM	Ukupan broj prijavljenih počinitelja
2014	6.208	3.903	1.981	4.227	45,5	62,9	134	5.581	6.074
2015	5.551	2.792	1.853	3.698	46,2	64,2	72	6.360	6.770
2016	4.733	2.492	1.853	2.880	42,9	65,2	74	6.611	6.306
2017	4.316	2.457	1.853	2.463	41,0	66,4	58	4.588	4.214
2018	4.275	2.795	2.059	2.216	35,5	66,5	95	4.153	4.542
2019	4.126	2.499	2.038	2.088	32,9	60,5	69	4.154	4.399

Izvor: MUP Kantona Sarajevo

Stanovništvo KS doživljava sve manju sigurnost u saobraćaju. Broj saobraćajnih nesreća se smanjuje od 2014. godine. U periodu od 2014. do 2019. godine, broj saobraćajnih nesreća se smanjio za 15,9%. Udio saobraćajnih nezgoda sa poginulim licima ne bilježi značajne promjene u posmatranom periodu, te isti iznosi 8,9% i u odnosu na 2014. godinu je smanjen za 8,8%. Većina saobraćajnih nesreća prolazi sa materijalnom štetom (91,1% od ukupnog broja saobraćajnih nesreća).

Tabela 176. Saobraćajne nezgode

Krivična djela	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Indeks 2019/2014
Ukupno saobraćajnih nezgoda	10.974	11.475	11.367	10.438	9.258	9.231	84,1
Saobraćajne nezgode sa nastradalim licima	900	900	901	786	805	821	91,2
Saobraćajne nezgode sa materijalnom štetom	10.074	10.575	10.466	9.652	8.453	8.410	83,5
Poginulo lica	19	15	21	14	17	12	63,2
Povrijeđeno lica	1.183	1.206	1.219	1.035	1.012	1.032	87,2

Izvor: MUP Kantona Sarajevo

U strukturi prekršaja javnog reda i pravnog prometa registrovana su 204 događaja sa obilježjem krivičnog djela (46 i više) i to: nasilničko ponašanje (67 događaja), krivotvorenje isprava (56), nedozvoljeno držanje oružja ili eksplozivnih materija (31), napad na službenu osobu u vršenju poslova sigurnosti (25), sprečavanje službene osobe u vršenju službene radnje (11), ovjeravanje neistinitog sadržaja (5), skidanje ili u povreda službenog pečata ili znaka (4) itd.

5.8 Civilno društvo

Pod pojmom civilno društvo podrazumijevamo demokratsku društvenu formu za koju je karakteristično aktivno učešće njenih članova u javnom životu. Ključ razvoja civilnog društva je dobrovoljni angažman njegovih nositelja - građanki i građana.⁵³ U modernim demokratijama nevladine organizacije imaju ključnu ulogu u ostvarivanju učesničke demokratije, jer omogućavaju građanima da stalno artikuliraju, brane i zagovaraju svoje legitime interese u javnom i političkom životu, a ne samo u vrijeme izbora.

Sporazum o saradnji Vlade Kantona Sarajevo i NVO sektora u Kantonu Sarajevo, potpisan je u martu 2010. godine. Jedan od osnovnih principa na kojima počiva ovaj Sporazum je priznavanje različite, ali komplementarne uloge koju ova dva sektora imaju u društvu. Ponekad to znači razgovor, ponekad dogovor, a ponekad i kritiku. Međutim, neosporna je činjenica da su različiti protesti, ulične akcije i sl., uglavnom zbog nezainteresovanosti vlasti, bili do tada jedini vid "komunikacije" sa građanima.⁵⁴

U Kantonu Sarajevo, nevladine organizacije se mogu registrovati ili kao „udruženje građana“ ili kao fondacija. Kako ne postoji pouzdan način klasifikacije udruženja građana na aktivne i pasivne, teško je odrediti koliki je procenat od ukupno registrovanih udruženja u Kantonu Sarajevo aktivno angažovano.⁵⁵

U Kantonu Sarajevo najviše je registrovanih udruženja koja se bave kulturno-umjetničkim aktivnostima, te sportska društva/klubovi. Ona čine 50,5% od ukupnog broja evidentiranih udruženja u Kantonu.

Tabela 177. Pregled udruženja u Kantonu Sarajevo prema vrsti djelovanja

Tip udruženja (po vrsti i fokusu aktivnosti)	Broj registrovanih udruženja	Procenat u odnosu na ukupan broj
Razvojne i humanitarne organizacije	252	16%
Kulturno-umjetnička i sportska društva, sportski klubovi	795	50,5%
Boračka udruženja	158	10%
Profesionalna/strukovna udruženja	158	10%
Ostala udruženja	216	13,5%
Ukupno	1.579	100%

Izvor: www.civilnodrustvo.ba

Kanton Sarajevo izdvaja najviše sredstava za nevladin sektor u poređenju sa drugim kantonima u Federaciji BiH. Sredstva se najviše dodjeljuju putem procedura koje isključuju javne pozive. Evidentno je da 49,5% institucija u Kantonu Sarajevo koje dodjeljuju sredstva nevladinom sektoru/udruženjima građana, ne vrši nikakvu analizu rezultata NVO/UG.⁵⁶

Izgradnja institucionalnih kanala za razvoj dijaloga i partnerske saradnje između predstavnika vlasti i civilnog društva je uvijek proces koji zahtjeva mnogo vremena, materijalnih i ljudskih resursa, ali je u cijelom procesu najbitnija opredjeljenost i spremnost svih aktera na zajedničku saradnju koja je u Kantonu Sarajevo neupitna.⁵⁷

⁵³ www.ec.europa.eu/citizenship

⁵⁴ Primjena sporazuma o saradnji Vlade Kantona Sarajevo i NVO sektora u Kantonu Sarajevo – Izazovi i dostignuća, CPCD, decembar 2011.

⁵⁵ Direktorij organizacija/udruženja građana i međunarodnih organizacija sa sjedištem u Sarajevu, CPCD, Sarajevo 2012.

⁵⁶ PismoGlava – Izdavanja vladinog sektora za nevladin sektor u BiH za 2012. godinu, FSU i CPCD, Sarajevo, februar 2013.

⁵⁷ Primjena sporazuma o saradnji Vlade Kantona Sarajevo i NVO sektora u Kantonu Sarajevo – Izazovi i dostignuća, CPCD, decembar 2011.

6 JAVNA INFRASTRUKTURA

6.1 Saobraćajna infrastruktura

Geoprometni položaj BiH, kao i Kantona Sarajevo značajan je u transportnom sistemu Evrope. Preko ovih prostora vode najkraće veze Srednje Evrope sa Jadranskim morem. Sarajevo, kao glavni grad države Bosne i Hercegovine, uz atribute dosadašnjeg političkog, privrednog, kulturnog, trgovačkog i naučnog centra, dobija potpuno nove atribute, svojstvene glavnom gradu jedne države: to je diplomatski i konzularni centar, sjedište brojnih međunarodnih organizacija i predstavništava, sjedište struktura vlasti države BiH i Federacije BiH itd. Politički, ekonomski, teritorijalni i socijalni aspekti bitno utiču na dalji razvoj i saobraćaja i saobraćajne infrastrukture.

6.1.1 Cestovni saobraćaj⁵⁸

Mreža cesta i ulica. Mrežu cesta i ulica, na području Kantona Sarajevo čine, prema zakonskoj kategorizaciji sljedeće kategorije cesta:

- autoceste
- brze ceste
- magistralne ceste
- regionalne ceste
- lokalne ceste i
- nekategorisane ceste.

Autocesta na području Kantona Sarajevo je:

- A1 Zenica – Sarajevo - Mostar, koja je dio panevropskog transportnog koridora Vc, na području Kantona Sarajevo: granica Kantona iz pravca Visokog - Podlugovi – Jošanica – Butila – Vlakovo – Rakovica – Tarčin, sa planiranim nastavkom do granice Kantona (tunel Ivan), pravac Konjic.

Brze ceste na području Kantona Sarajevo su:

- Butila – Briješće – veza na ulicu Safeta Zajke,
- Zapadni prilaz Gradu, od Stupa do Mostarskog raskršća izvedena i signalizacijom obilježena kao „brza cesta ili cesta rezervisana za saobraćaj motornih vozila“.

Magistralne ceste na području Kantona Sarajevo su:

- M5 (E761) Bihać - Jajce – Sarajevo – Pale – Višegrad, na području Kantona Sarajevo: granica Kantona iz pravca Kiseljaka – Mostarsko raskršće – Blažuj - Ilidža – Bulevar meše Selimovića - raskrsnica Dolac Malta – dio ul. Azize Šaćirbegović – Put Mladih Muslimana – Korija – granica Kantona,
- M17 (E73) Bosanski Šamac - Zenica – Sarajevo – Jablanica - Mostar, na području Kantona Sarajevo: Jošanica – Rajlovac - Stupska petlja – Ilidža – Hadžići - Granica Kantona-Ivan,
- M18 (dio E762) Bijeljina – Tuzla - Kladanj – Sarajevo(Vogošća) – Trnovo, (Granica kantona – Jošanica – Vogošća – R. Koševo – R. Higijenski zavod – M.Dvor – R. Dolac malta),(Granica Kantona Ilovice – Granica Kantona Trnovo, na području opštine Trnovo), i
- M-18.1 Ustikolina – Grebak – Zagor – Trnovo, (Granica Kantona na području općine Trnovo – raskrsnica sa M18).

Regionalne ceste na području Kantona Sarajevo su:

- R442a Hadžići – Igman – Krupac,
- R442b Igman Grkarica – Dejčići – Trnovo,
- R443 Visoko – Kiseljak – Kreševo – Tarčin,
- R444 Podlugovi – Breza,
- R445 Semizovac – Visoko,
- R446 Butmir – Vraca – Pale,
- R447 Dariva – Hreša.

⁵⁸ Urbanistički planovi Sarajevo, Hadžići, Ilijaš i Trnovo – postojeće stanje;

Lokalne ceste na području Kantona Sarajevo su sve ostale prikazane ceste na grafičkim priložima, a koje su u redovnoj zakonskoj proceduri u skladu sa Zakonom o cestama Federacije BiH i odgovarajućim podzakonskim aktima proglašene lokanim cestama. Zbog njihovog velikog broja one ovdje neće biti nabrojane nego su iskazane dužinama u tabelarnim prikazima i dijagramima.

Nekategorisane ceste su sve one ceste koje ne spadaju u prethodno nabrojane kategorije, a objektivno postoje i funkcioniraju na terenu, ako što su razne pristupne, poljske, šumske, interne i druge ceste.

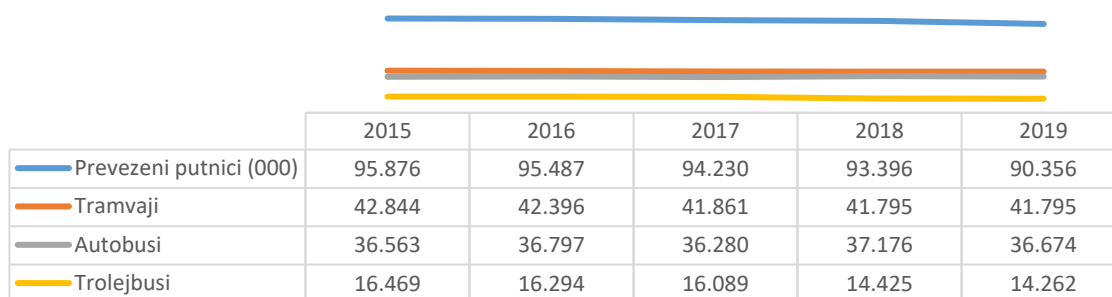
Javni prevoz putnika. U svim razvijenim društveno - političkim zajednicama u procesima planiranja saobraćaja javni prevoz putnika, kao podsistem saobraćaja, zauzima najznačajnije mjesto. Zbog specifičnosti položaja i konfiguracije terena u Sarajevu, javni prevoz putnika ima još naglašeniji značaj.

Javni prevoz putnika na području Kantona Sarajevo je, u funkcionalnom smislu, baziran na mreži gradskih, prigradskih i dijelom međugradskih linija na kojima najvećim dijelom prevoz putnika vrše KJKP GRAS Sarajevo i Centrotans Sarajevo.

Duž pravaca trasa željezničkih pruga na području Kantona Sarajevo dio potreba stanovništva za prevozom u domenu prigradskog saobraćaja zadovoljava i željeznica, a posebno u gravitacionim područjima naselja Raštelica, Tarčin, Pazarić, Hadžići, Semizovac, Ilijaš i Podlugovi.

Na sljedećem grafikonu može se vidjeti blagi pad prevezenih putnika po vrstama prevoznih sredstava u periodu 2015. do 2019. godine.

Graf 30. Javni prevoz putnika u Kantonu Sarajevo

Osnovni statistički podaci i pokazateljima iz oblasti prijevoza i skladištenja na području Kantona Sarajevo dati su u tabeli ispod.

Tabela 178. Prijevoz putnika i roba

Vrsta prijevoza/godina	2015	2016	2017	2018	2019
Cestovni prijevoz robe					
Prijeđeni kilometri vozila (000 km)	5.103	5.784	16.295	14.430	11.974
Prevezeno tona robe (000)	32	34	165	127	97
Tonski kilometri (000)	32.548	49.590	154.477	125.222	110.337
Cestovni prijevoz putnika					
Prijeđeni kilometri vozila (000)	12.297	12.259	12.930	13.017	13.124
Prevezeni putnici (000)	2.545	2.551	2.575	2.628	2.645
Putnički kilometri (000)	277.669	277.290	275.745	272.935	265.619
Gradsko-prigradski prijevoz					
Prijeđeni kilometri ukupno (000)	11.949	11.928	11.953	12.199	12.392
Tramvaji	2.291	2.168	2.060	2.287	2.220
Autobusi	8.155	8.132	8.381	8.631	8.792
Trolejbusi	1.503	1.628	1.512	1.281	1.380
Prevezeni putnici (000)	95.876	95.487	94.230	93.396	90.356
Tramvaji	42.844	42.396	41.861	41.795	41.795
Autobusi	36.563	36.797	36.280	37.176	36.674
Trolejbusi	16.469	16.294	16.089	14.425	14.262

Iz prethodne tabele se može uočiti jasan ukupan trend rasta pokazatelja u prijevozu roba i putnika, dok se to ne može konstatovati za gradsko prigradski prijevoz. Ovdje je naime uočljiv trend pada broja ukupno prevezenih putnika pri približno konstantnom ostvarenom broju pređenih kilometara vozila, što se ne može smatrati zadovoljavajućim.

Sastav i struktura mreže linija javnog prevoza putnika. Četiri podsistema javnog prevoza putnika: tramvaj, trolejbus, autobus i minibus čine mrežu od 100 linija, ukupne dužine 1.048,4 km.

Tramvajsku mrežu čini 6 linija od ukupno 45,4 km. One funkcionišu na jedinstvenom pravcu od Baščaršije do Ilidže koji ide desnom obalom Miljacke s jednim ogrankom koji saobraća do Željezničke stanice. Ukupna dužina infrastrukture iznosi 13,5 km dvostrukog kolosijeka. Tramvaji saobraćaju na pruzi sa šinskim rastojanjem 1,435 m. Napajanje energijom se vrši putem pantografa na zračnom kontaktnom vodu napona od 660 V. Vozila su jednosmjernog tipa te stoga terminali raspolažu povratnim okretnicama.

Trolejbusku mrežu čini 5 linija od ukupno 42 km. One su eksploatisane na jedinstvenom pravcu koji ide lijevom obalom Miljacke s jednim ogrankom koji prelazi na desnu obalu rijeke i saobraća s naseljem Jezero. Ukupna dužina infrastrukture (dupla trasa opremljena zračnim kontaktnim vodovima) iznosi oko 14 km ne računajući depo. Pogonski napon je 660 V.

Autobuska mreža ima 47 linija sa ukupno 557,8 km. One su eksploatisane kao linije koje uglavnom dolaze do električne mreže (tramvaji i trolejbusi). Tačke spajanja autobuske i električne mreže uglavnom se nalaze na:

- Ilidži,
- Stupu,
- Nedžarićima,
- ulici Franje Račkog,
- Skenderiji
- ulici Sutjeska, Parku,
- Baščaršiji.

Minibuska mreža ima 48 linija koje se spuštaju s padinskih dijelova. Dužina eksploatisanih linija iznosi 358,2 km. Ove linije saobraćaju u zatvorenim dijelovima grada koji se nalaze na uzvisinama Sarajeva, teško pristupačnim za tradicionalne autobuse.

Tačke spajanja minibuske, autobuske i električne mreže uglavnom se nalaze na:

- Ilidži,
- Tarčinu,
- Hadžićima,
- Stupu,
- Nedžarićima,
- Otoci i Grbavici,
- Drveniji,
- Ekonomskoj školi,
- Ilijašu,
- ulici Sutjeska, Park, i
- Baščaršiji i Kovačima.

Osim navedenih podsistema javnog prevoza u funkciji su i:

- kosi lift, jedna lokacija u naselju Ciglane – Sarajevo i
- Trebevička žičara, koja je doživjela potpunu devastaciju tokom proteklog rata, a u međuvremenu je izgrađena potpuno nova na istoj trasi. Žičara povezuje starogradsko naselje Bistrik na 583

metra nadmorske visine s Vidikovcem, smještenim na 1.160 metara na Trebeviću u dužini od 2.100 metara. Raspolaže sa 33 kabine, svaka sa po 10 mjesta, kapaciteta 1.200 putnika na sat. Vrijeme vožnje u jednom smjeru je 7 minuta i 15 sekundi.

Broj registrovanih vozila i stepen motorizacije. Kao jedan od najvažnijih pokazatelja za analize u saobraćaju je podatak o broju registrovanih motornih vozila na osnovu kojeg se dobija stepen motorizacije. Stepenn motorizacije izražen je broj registrovanih putničkih motornih vozila tj. automobila u nekom obuhvatu prema broju stanovnika ili domaćinstava (najčešće registrovanih putničkih motornih vozila na hiljadu stanovnika).

Tabela 179. Registrovana cestovna motorna i priključna vozila 2019. godine

Općina	Broj vozila	Motocikli	Putnička vozila	Autobusi	Teretna vozila	Ostala vozila
Stari Grad	12.198	259	11.379	9	535	16
Centar	25.022	734	22.543	38	1.669	38
Novo Sarajevo	24.200	306	22.189	20	1.648	37
Novi Grad	40.664	334	36.871	384	3.045	30
Iliđža	26.001	236	22.746	31	3.863	125
Vogošća	9.922	73	8.910	12	869	58
Hadžići	8.931	68	7.655	2	1.179	27
Ilijaš	6.831	56	6.097	5	624	49
Trnovo	826	2	782	-	40	2
Kanton Sarajevo	154.595	2.068	139.172	501	12.472	382

Ukupan broj registrovanih vozila u 2019. godini u svih devet općina Kantona Sarajevo, 154.595 što je 10,3% više vozila nego u 2016. godini. Od ukupnog broja registrovanih vozila 90% su putnička vozila. Njihov broj je povećan za 10%. Stepenn motorizacije je 367 motornih vozila na 1.000 stanovnika što je za 21% više nego 2016. godine.

6.1.2 Željeznički saobraćaj⁵⁹

Željeznice Bosne i Hercegovine su Javno preduzeće sa sjedištem u Sarajevu. Sastoje se od: Generalne direkcije i Direkcija: Sarajevo, Bihać, Tuzla, Zenica, Mostar i Direkcija Doboj – Maglaj.

Kod željezničke infrastrukture pravni okvir za sve aktivnosti u ovom domenu su na nivou entiteta, entitetski zakoni o željeznicama. Entiteti su shodno Aneksu IX Dejtonskog sporazuma formirali BHJŽK (Bosanskohercegovačka javna željeznička korporacija). S obzirom na povezanost transportne infrastrukture na kontinentalnom i svjetskom nivou, aktivnosti ŽFBH i ŽRS regulirani su i međunarodnim propisima i standardima. U tom smislu može se očekivati da će željeznički sektor u BiH nastaviti da prati i usaglašava se sa pravnom regulativom i preporukama Evropske unije.

Država Bosna i Hercegovina ima tri velika željeznička koridora:

- Koridor sjever – jug, koji se, u suštini, nalazi u Federaciji i povezuje Ploče (Hrvatska), Mostar, Sarajevo i Doboj. Dio na sjeveru Doboja dijeli se na više ogranaka koji omogućavaju da se ide prema Hrvatskoj zatim u Budimpeštu, preko Osijeka ili prema Beogradu, preko Šida,
- Koridor istok – zapad povezuje Zagreb (Hrvatsku), ulazi u Republiku Srpsku u Dobrljinu zatim prolazi kroz Banja Luku prije nego što stigne u Doboj. Iza Doboja, istočni dio koridora ulazi u Federaciju do Tuzle. Poslije Tuzle, jedan ogranak ide u Živinice zatim se vraća u Republiku Srpsku u Zvornik prije nego se priključi na pravac prema Beogradu, u Srbiju, i

⁵⁹ Urbanistički planovi Sarajevo, Hadžići, Ilijaš i Trnovo – postojeće stanje;

- Koridor manje važnosti povezuje Zagreb i Split, prolazi kroz Republiku Srpsku preko Dobrljina, ulazi u Federaciju u Bihaću prije nego što stigne do Hrvatske u Kninu.

Na području Kantona Sarajevo se nalaze sljedeći željeznički kapaciteti:

Stanice:

- Stanica Sarajevo putna, izvedena kao čeona, sa 9 prijemno otpremnih kolosjeka ukupne dužine od 6.198,90 m,
- Stanica Sarajevo Sušica tehnička, sa 6 kolosjeka, od čega jedan garažni i jedan izvlačnjak, ukupne dužine 2.586,00 m,
- Stanica Sarajevo teretna, ima 6 kolosjeka u prijemno – otpremnoj grupi kao i 16 manipulativnih kolosjeka za utovar i istovar, ukupne dužine 6.579,91 m,
- Stanica Alipašin most, teretna sa prijemno-otpremnom grupom od 6 kolosjeka i grupom od 5 kolosjeka (radion., spojni i sl.), ukupne dužine 5.961,31 m,
- Stanica Blažuj, raspolaže sa 4 kolosjeka ukupne dužine 3.056,08 m,
- Stanica Hadžići, sa 4 kolosjeka ukupne dužine 2.875,53 m,
- Stanica Pazarić, sa 4 kolosjeka ukupne dužine 2.644,38 m,
- Stanica Raštelica, sa 3 kolosjeka ukupne dužine 2.170,67 m,
- Stanica Rajlovac, sa 3 kolosjeka ukupne dužine 2.642,14 m,
- Stanica Rajlovac teretna, sa 16 kolosjeka, od čega dva nedovršena, ukupna dužina postojećih kolosjeka 11.499,55 m,
- Stanica Semizovac, sa 7 kolosjeka ukupne dužine 5.032,82 m, i
- Stanica Podlugovi, sa 12 kolosjeka ukupne dužine 6.572,04 m.

Sve stanice su kategorije D4.

Pruge:

- Sarajevo – Čapljina, (Sarajevo – Tunel „Ivan“), dužina 39,429 km,
- Sarajevo – Bosanski Šamac(Sarajevo – Visoko (Lješev)), dužina 29,010 km,
- Podlugovi – Droškovac (Podlugovi – Župča), dužina 1,664 km,
- Sarajevo teretna – Rajlovac teretna, dužina 5,579 km, i
- Rajlovac put. Rasput. Miljacka, dužina 3,162 km,

Sve pruge su kategorije D4.

Željeznice FBiH su u 2018. godini u odnosu na 2014. godinu ostvarile bolje rezultate u oba sektora, u sektoru prijevoza roba i sektoru prijevoza putnika. Kod prijevoza roba registrovan je porast u obimu prevezene robe od 5,3%, a kod prijevoza putnika 16,3%.

U željezničkom putničkom prijevozu u periodu I-XII 2019. godine u odnosu na isti period 2018. godine broj prevezenih putnika veći je za 20,3%, a ostvareni putnički kilometri veći su za 33,3%.

Tabela 180. Prijevoz putnika i robe – željeznički prijevoz

Godina	Željeznički prijevoz	
	Prevezeni putnici (000)	Prevezena roba (000) t
2014	355	8.497
2015	334	8.713
2016	258	8.739
2017	355	8.725
2018	413	8.945
2019	497	8.971

Željeznice FBiH su 2019. godini, u odnosu godinu ranije, ostvarile bolje rezultate u sektoru prijevoza putnika i u sektoru prijevoza robe.

Kod prijevoza robe registrovan je rast u obimu prevezene robe od 0,3%. Unutrašnjim prijevozom prevezeno je 5.568 hiljada tona robe, što je za 2,9% manje u odnosu na 2018. godinu. Obim robe prevezene izvan granica BiH povećan je za 5,8% u odnosu na 2018. godinu, tako da je ukupna količina prevezene robe međunarodnim prijevozom u 2019. godini iznosila 3.382 hiljada tona. Strukturalno, od ukupnog prijevoza robe željeznicom na unutrašnji prijevoz odnosi se 62%, a na međunarodni 37,6%.

U sektoru prijevoza putnika željeznicom u 2019. godini zabilježen je rast u odnosu na 2018. Prevezeno je ukupno 497 hiljada putnika, što je za 20,3% više u odnosu na prethodnu godinu.

6.1.3 Zračni saobraćaj⁶⁰

Sektor vazdušnog saobraćaja na nivou naše države uređen je shodno Zakonu o civilnoj avijaciji. Budući da je vazdušni saobraćaj u BiH uglavnom međunarodni, to je rad civilne avijacije i aerodroma uređen i ICAO (International civil aviation organisation) propisima i standardima.

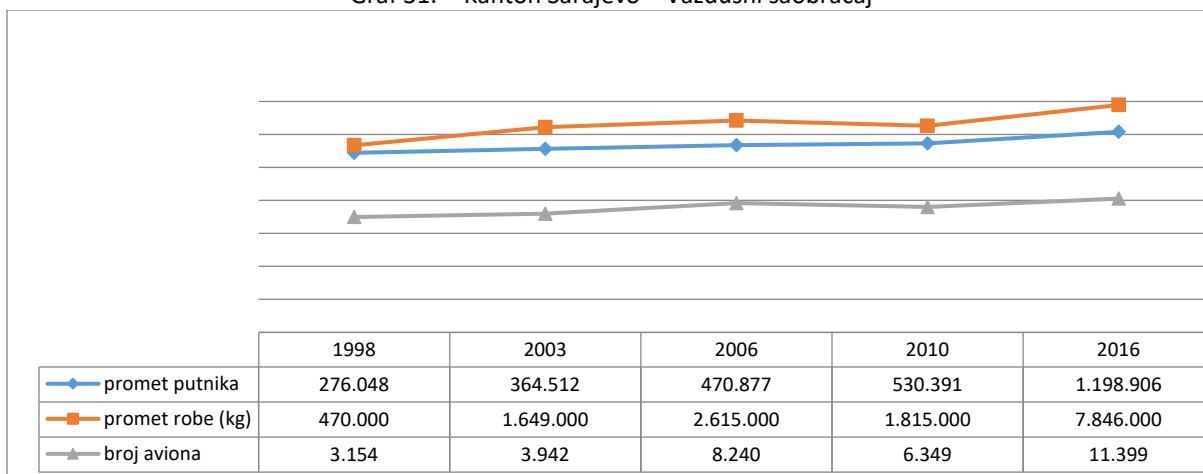
Mreža vazduhoplovne infrastrukture u FBiH sastoji se od tri međunarodna aerodroma u eksploataciji, a to su: Sarajevo, Tuzla i Mostar. Osim toga, tu je i devet letjelišta u povremenom radu za određene potrebe u civilnom zrakoplovstvu, a to su: Livno, Bihać, Bosanski Petrovac, Tuzla, Živinice, Visoko, Kreševo, Ilijaš i Hadžići.

Međunarodni aerodrom Sarajevo, na sadašnjoj lokaciji funkcioniše od 1969. godine. Kompleks aerodroma Sarajevo ima površinu od 103,6 ha, gdje je smještena pista ukupne dužine 2.600 m, (klasa E po IATA kodifikaciji) i s 12 mjesta za stajanje aviona. Njegove karakteristike omogućavaju prihvatanje većine srednjih aviona (tip A320 ili B737), rulnice i izlazi: A, B, C, i D, objekt putničkog terminala, objekt kargo terminala, parking, skladište avionskog goriva i ostali objekti (održavanje, elektro postrojenje, administrativni, itd.)

Ponuda redovnih letova suštinski je okrenuta prema velikim metropolama regije, tačnije glavnim gradovima država bivše Jugoslavije: Zagreb, Beograd, Skopje, Ljubljana, te nekim evropskim metropolama: Budimpešta, Beč, Istanbul, Minhen, Keln, Ciri, Stuttgart. Ponuda je ograničena sa petnaestak veza na dan. Pristup drugim evropskim metropolama i drugim kontinentima obavlja se na nivou glavnih regionalnih centara, na kojima saobraćaju kompanije Star Alliance, tačnije Beč, Zagreb i Minhen.

U nastavku su dati podaci koji karakterišu rad Međunarodnog aerodroma Sarajevo izražen u broju avio operacija, broju prispijelih i otpremljenih putnika, kao i robe i pošte po vremenskim presjecima.

Graf 31. Kanton Sarajevo – Vazdušni saobraćaj

⁶⁰ Urbanistički planovi Sarajevo, Hadžići, Ilijaš i Trnovo – postojeće stanje;

U vazdušnom saobraćaju došlo je do znatnog povećanja međunarodnog prometa. Ukupno je u 2016. godini prevezeno 1.198.906 putnika i 7.846 tona tereta, što je 70% od ukupnog broja prevezenih putnika na nivou Federacije BiH.

BiH do novembra 2014. godine nije imala kontrolu nad svojim vazdušnim prostorom. Izuzetak je bio prostor u neposrednoj blizini međunarodnih aerodroma u Sarajevu, Banjaluci, Mostaru i Tuzli. Planirani rok za preuzimanje kontrole nad cjelokupnim vazdušnim saobraćajem na nebu iznad BiH je kraj 2019. godine.

U avio saobraćaju Federacije BiH, u 2019. godini, došlo je do smanjenja međunarodnog prometa aviona za 1,8% u odnosu na 2018. godinu. Ukupno je prevezeno 1.727.014 putnika, što je za 4,3% više u odnosu na godinu ranije. Međutim, kod međunarodnog prijevoza tereta, nastavljen je negativan trend iz prošle godine, te je zabilježen pad obima prevezenog tereta za 4,7%, odnosno ukupno je prevezeno 1.892 tona tereta.

Aerodrom Sarajevo je 2019. godinu zaključio sa brojkom od preko milion prevezenih putnika (1.143.680), što je za 9,2% više u odnosu na 2018. godinu. Broj realizovanih zračnih operacija je 13.671, dok je fizički obim karga 2.523.565 kg. Milioniti putnik/ca ove godine zabilježen je krajem mjeseca oktobra, čak mjesec i po ranije u odnosu na 2018. godinu, kada je na Međunarodnom aerodromu Sarajevo prvi put registrovan milioniti putnik.

Najznačajniji rast prometa na Međunarodnom aerodromu Sarajevo zabilježen je 2017. i 2013. godine, obje godine rast prometa je bio više od 14% u odnosu na prethodne godine. Jedina godina u kojoj je zabilježen pad prometa je 2012. kada je oko 3% manje putnika u odnosu na prethodnu godinu prošlo kroz Međunarodni aerodrom Sarajevo. Poređenja radi, broj putnika u 2019. godini u odnosu na 2013. je veći za čak 72%, a u odnosu na 2014. godinu je veći za 61%.

Međunarodni aerodrom Sarajevo ima u planu da aktivno radi na privlačenju novih aviokompanija i uspostavljanju novih linija, a preduslovi za daljnji rast se ispunjavaju kroz ubrzano proširenje zgrade terminala koji će imati kapacitet opsluživanja dva miliona putnika godišnje. Sa više od milion i 140 hiljada putnika na godinu, sa više od 13.600 zračnih operacija i prijevozom više od dva i po miliona kilograma cargo robe Međunarodni aerodrom Sarajevo najuspješniji je aerodrom u BiH.

Zaključak

- Geoprometni položaj BiH, pa i Kantona Sarajevo značajan je u transportnom sistemu Evrope. Preko ovih prostora vode najkraće veze Srednje Evrope sa Jadranskim morem, a pritom u području Jugoistočne Evrope Bosna i Hercegovina je država sa najmanjom dužinom izgrađene autoceste. I pored toga što je u dosadašnjem periodu vršena obimna sanacija šteta iz ratnog perioda, ceste i ulice Kantona Sarajevo na većem broju dionica ne omogućavaju odvijanje saobraćaja poželjnom brzinom. Razlozi su između ostalog nedovoljni gabariti, nepovoljni horizontalni i vertikalni elementi trasa, prolazi kroz naselja sa neadekvatno izvedenim saobraćajnim priključcima, nedovoljno i neredovno održavanje.
- S obzirom na značaj transportne infrastrukture za razvoj privrede i društva u cjelini, te s obzirom na intenzitet saobraćaja na pojedinim dionicama postojeće cestovne infrastrukture, može se zaključiti da su se već odavno stekli relevantni uslovi za započinjanje aktivnosti na implementaciji projekata izgradnje nove i rekonstrukcije uskih grla na postojećoj cestovnoj infrastrukturi. Svakako, neophodno je podvući da su u pomenutom periodu izgrađeni i prvi kilometri autoceste na području Kantona Sarajevo, a ujedno i BiH, kao i da su u toku aktivnosti na nastavku gradnje. Evidentno je ipak da je dinamika realizacije projekata primarne saobraćajne infrastrukture izuzetno spora i ne prati trendove povećanja obima saobraćaja, stepena motorizacije i mobilnosti.

6.1.4 Saobraćaj u mirovanju⁶¹

U dosadašnjem razvoju i izgradnji Sarajeva saobraćaj u mirovanju, generalno nije imao adekvatan tretman, kako u pogledu istraživanja - definisanja potrebnih površina za ovaj vid saobraćaja, tako i utvrđivanja optimalnog prostornog razmještaja tih površina, a posebno kontinualnog i pravovremenog investiranja u izgradnju objekata mirujućeg saobraćaja u skladu sa značajnim stepenom rasta urbanizacije.

Saobraćaj u mirovanju - parkiranje se ne može posmatrati odvojeno od ostalih saobraćajnih podсистema, kao i od prostorne organizacije grada u cjelini. Njihov razvoj je u tijesnoj vezi sa prostornom organizacijom grada, rasporedom namjena korištenja i odnosom korištenja sredstava individualnog i javnog saobraćaja pri kretanju.

U proteklom periodu, problemi parkiranja bili su najizraženiji u centralnoj gradskoj zoni. Međutim, izgradnjom stambenih naselja sa velikim gustinama stanovanja i u ovim prostorima sve češće dolazi do problema, jer su se planirali i realizirali uglavnom otvoreni parking prostori koji ne zadovoljavaju stvarne potrebe niti stanovnika koji stanuju u tim naseljima niti prostora društvene infrastrukture i komercijalnih sadržaja. Posljedica toga je znatan broj parkiranih vozila na nedozvoljenim mjestima za parkiranje: pješačkim i zelenim površinama, protupožarnim putevima, i sl.

Uže urbano područje obilježavaju sljedeće karakteristike:

- u posljednjih dvadesetak godina znatno pojačana koncentracija centralnih sadržaja,
- u rubnim područjima usporena funkcionalna transformacija postojećih struktura u sadržaje i kapacitete koji su primjereni savremenim principima, kriterijima i ciljevima razvoja sistema gradskih centara,
- prisutna je ubrzana degradacija ambijenta, posebno historijskog i graditeljskog nasljeđa, što direktno utiče na slabljenje privlačnosti gradskog jezgra,
- postojeće saobraćajne površine ne zadovoljavaju sadašnje potrebe korisnika prostora, te je dostignuta kritična granica kapaciteta funkcija u većem dijelu centralne gradske zone,
- područje centralnog gradskog jezgra ne raspolaže više sa slobodnim prostorima za daljnju izgradnju.

Mogućnosti zone centralnog gradskog jezgra kad su u pitanju raspoloživi kapaciteti za potrebe mirujućeg saobraćaja na parkiralištima i na ulicama gdje je dozvoljeno parkiranje (obilježena parking mjesta), prema podacima Ministarstva saobraćaja Kantona Sarajevo, izražene u broju parking mjesta su date u nastavku.

Tabela 181. Pregled kapaciteta javnih garaža u 2016. godini (natkrivena i nenatkrivena parking – garažna mjesta)

Rb	Lokacija i opis garaža	Raspoloživi kapacitet
1.	Dobrinja 1 garaža 1,2,3,4 Dobrinja V garaža 1,2 (natkrivene garaže)	1.390
2.	Saraj polje 1,2,3,4,5 (natkrivene garaže)	570
3.	Ciglane I	197
4.	Ciglane II poligon	159
	UKUPNO natkrivene	2.316
5.	Dobrinja 1 garaža 1,2,3,4 Dobrinja V 1,2 (otkrivene garaže)	1030
6.	Saraj polje 1,2,3,4,5 (otkrivene garaže)	579
	UKUPNO otkrivene	1.609
	UKUPNO	3.925

⁶¹ Urbanistički planovi Sarajevo, Hadžići, Ilijaš i Trnovo – postojeće stanje;

Nenatkrivena parking mjesta su najviše etaže garaža. Javnim parkingom se smatra javna saobraćajna površina namijenjena isključivo za zaustavljanje i parkiranje vozila koju odredi nadležno Ministarstvo. Javni parkinzi moraju biti označeni saobraćajnom signalizacijom u skladu sa propisima o sigurnosti saobraćaja. Javni parkinzi se dijele na parkinge sa automatskom naplatom, posebne parkinga i ulične parkinge.

6.1.5 Biciklistički saobraćaj

Prema današnjim važećim saobraćajnim pravilima u većini država bicikl se smatra saobraćajnim sredstvom, te je dakle biciklista ravnopravan sudionik u saobraćaju. To znači da postoji zakonska regulativa koja propisuje minimalnu potrebnu starost vozača, pravila kretanja po javnim saobraćajnicama, tehničke zahtjeve za bicikl, itd.

Zbog činjenice da je, u uporedbi s drugim uobičajenim prevoznim sredstvima (npr. automobilom), daleko manje opasan po zagađenje okoline, a ujedno ima vrlo pozitivan učinak na zdravlje ljudi koji voze bicikle, brojni gradovi osiguravaju za bicikliste različitu infrastrukturu koja im olakšava vožnju: odvojene biciklističke staze, posebna mjesta za odlaganje bicikala, dijelove grada u koje je moguće doći isključivo biciklom ili pješice, itd.

Već duži niz godina ukazuje se znatna potreba za adekvatno tretiranje biciklističkog saobraćaja u Sarajevu. Zbog toga je Ministarstvo saobraćaja Kantona Sarajevo uradilo Elaborat mreže biciklističkih staza na području Kantona Sarajevo, koji je dao odgovore na mnogobrojna pitanja ovoga vida saobraćaja, posebno definisanje trasa budućih biciklističkih staza.

Izgradnjom biciklističkih staza na području Grada i Kantona Sarajevo bitno će se uticati na smanjenje intenziteta motornog saobraćaja i time će se smanjiti zahtjevi za parkiranjem motornih vozila. Također se očekuju i određena poboljšanja ekoloških pokazatelja u predmetnoj zoni grada, ekonomske uštede, povećanje fizičke kondicije građana, poboljšanje zdravlja itd. Odvajanjem biciklističkog od motornog, izuzev kolizije na prijelazima biciklističkih staza preko kolovoza, povećat će se sigurnost saobraćaja. Na ovaj način se želi intenzivirati biciklistički saobraćaj.

Podaci o biciklizmu u Evropi govore sami za sebe:

- bicikl se koristi za više od 100 miliona putovanja svaki dan Evropi (EU: 80 miliona putovanja).
- svake godine 100 milijardi kilometara (100.000.000.000) se preveze biciklima u Evropi (EU: 75 milijardi).
- oko 300 miliona bicikla – je više od broja automobila – se mogu naći u Evropi (EU: 200 miliona bicikla).
- u prosjeku svaki stanovnik u Evropi napravi 50 putovanja i preveze 125 km za godinu (EU: 75 putovanja i 200 km).
- vlasnika bicikla u Evropi je 350 na 1,000 stanovnika (EU 500 na 1,000). 15 miliona bicikla se proda u EU svake godine.
- glavni dio putovanja biciklom se koristi za svrhe: posla, škole, kupovine, posjeta, usluga. U prosjeku putovanje biciklom je 2,5 km. U zonama sa visokim nivoom biciklističkih putovanja, 50% kružnih putovanja između kuće i posla ima najmanje dužine od 5,0 km.
- bicikl je također popularan kao sredstvo za rekreaciju. U Njemačkoj dva miliona ljudi je išlo na odmor biciklom u 2002. godini. Sa jednako dobrim uslovima u čitavoj Evropi ovo bi moglo rezultirati sa 19 miliona ljudi na biciklu koji bi išli na odmor svake godine, odnosno sa 30.000 mjesta za pružanje specijalnih usluga za turiste na biciklu.

Evropska biciklistička federacija (European Cyclists' Federation) je pokrenula projekt EuroVelo, evropska biciklistička mreža, za razvoj dvanaest biciklističkih koridora kroz celu Evropu. Ukupna dužina ovih koridora je preko 60.000 km od kojih je više od 20.000 km već u funkciji.

Ciljevi EuroVelo-a su:

- da se pridobiju ne-biciklisti za vožnju bicikala na sigurnim stazama i u atraktivnom okruženju,
- da se promoviše biciklizam kao jedan od najboljih načina održivog turizma,
- da se demonstriraju ekonomske dobiti od biciklističkog turizma za lokalne ekonomije,
- da se promoviše kulturna razmjena među Evropljanima,
- da se uključi bar jedna visoko kvalitetna biciklistička staza kroz i između svih evropskih zemalja, da se ohrabri internacionalna saradnja, postave zajednički standardi u biciklističkoj infrastrukturi i informatici,
- razmjena iskustava u standardima za obezbijeđenje infrastrukture za bicikliste.

Većina putovanja na EuroVelo koridorima će biti lokalnog tipa – u školu, na posao, u prodavnicu ili za odmor.

EuroVelo rute su izgrađene na regionalnom i lokalnom nivou, odabrane na osnovu detaljnih kriterijuma. "EuroVelo uputstva za implementaciju" su dostupna od marta 2002. godine.

6.1.6 Pješački saobraćaj

Pješak je najčešći, najsporiji i najnezaštićeniji učesnik u saobraćaju. Sve vrste putovanja počinju sa hodanjem, svaki učesnik u saobraćaju je ujedno i pješak. Površine po kojima se pješaci kreću su rijetko rezervisane samo za pješake, po pravilu oni ove površine dijele sa drugim učesnicima u saobraćaju i sa drugim prevoznim sredstvima od skejtera, bicikala, bicikala sa motorom do motora i motornog saobraćaja. Praktično sve vrijeme pješaci su izloženi konfliktima sa korisnicima drugih oblika prevoza i ova izloženost se povećava u zavisnost od pravca i vrste kretanja do ukrštanja sa različitim vrstama učesnika u saobraćaju.

Jedna od najčešćih konfliktnih situacija je ukrštanje između pješačkog i putničkog motornog saobraćaja. Prelazak ulice je veoma stresna situacija za pješake. Pješaci se razlikuju jedan od drugog po svojim psihofizičkim karakteristikama i drugačije opažaju trenutnu situaciju u saobraćaju. Cestu prelaze praktično svi, od djece do starijih osoba, koje sporije reaguju na nagle promjene i opažaju ih različito.

U pogledu različitih okolnosti pješački prelazi su različito (ne)organizovani i (ne)opremljeni. Gotovo sigurno postoje mnoge potrebe i želje za novim prelazima ili uređenjima postojećih, međutim, takve intervencije treba da se poduzimaju u širem kontekstu uređenja saobraćaja i njegovog usmjeravanja, uzimajući u obzir sigurnost svih učesnika u saobraćaju.

Hendikepirane osobe koje se mogu kretati predstavljaju jednu od karakterističnih populacijskih grupa koje zahtijevaju posebnu pažnju tokom planiranja i projektovanja okoliša. Uključenje ovih osoba u svakodnevni život zavisi najviše od izgrađenog okoliša, koji može predstavljati prepreku za njih. Upravo zbog takvih prepreka, hendikepirane osobe su lišene svojih prava, imajući u vidu da praktično na svakom mjestu suočavaju sa nepremostivim problemima.

Pješačka staza može biti definisana kao prostor za neometano kretanje na pješačkoj stazi u pješačkom saobraćaju.

Većina dosadašnjih sveobuhvatnih saobraćajnih istraživanja je konstatovala je da pješački saobraćaj u ukupnim dnevnim kretanjima predstavlja veoma značajan udio, kako po "čistim" pješačkim kretanjima (26,62% iz Urbanističkog plana Grada Sarajevo, a prema pomenutoj Studiji SYSTRA čak 49%), tako i po pješačkim kretanjima koju su sastavni dio kretanja javnim gradskim saobraćajem (dolazak i odlazak sa

stanice javnog prevoza putnika) i kretanja individualnim vozilima (pješačenje do mjesta polaska - parking i pješačenje parking mjesto opredjeljenja).

U proteklih više od tri decenije postojeće pješačke zone u urbanim područjima današnjeg Kantona Sarajevo od njihovog uspostavljanja nisu doživjele svoje proširenje ili povećanje, što je potpuno nelogično i neprihvatljivo. Dosadašnji razvoj i izgradnja površina pješačkog saobraćaja u Sarajevu je dominantno izražen kroz realizaciju pješačkih staza – trotoara prilikom izgradnje postojećih saobraćajnica za motorni saobraćaj, uslovljen veoma često ograničenim prostornim mogućnostima, tako da su trotoari često sa nedovoljnom širinom ili ih na pojedinim dionicama uopšte nema.

Postojeća pješačka zona, šira zona Bašćaršije, zauzima prostor između ulica Obala Kulina Bana, Telali, Mula Mustafe Bašeskije, Ćemaluša i Zelenih beretki. U ulicama ovoga obuhvata je zabranjen saobraćaj motornih vozila, izuzev interventnog i dostavnog saobraćaja u pojedinim periodima dana.

Osim ove, kako je već navedeno posebnim saobraćajno-tehničkim mjerama omogućeno je da se u danima vikenda cijeli dan i radnim danom od 17 do 06 sati u Vilsonovom šetalištu na kolovozu odvija samo pješački i biciklistički saobraćaj. Nadalje postoje još neke kao što su: Merhemića trg, Trg Heroja (dio), Trg Međunarodnog prijateljstva, Trg Solidarnosti, Trg Nezavisnosti, Trg ZAVNOBIH-a, park oko hotela banjско-rekreacionog područja na Ilidži.

Pješačke saobraćajnice, odnosno saobraćajnice u kojima je dozvoljen isključivo saobraćaj pješaka (uz interventni saobraćaj vozila policije, službe hitne pomoći, vatrogasaca,... su: Obala Maka Dizdara, šetnica duž lijeve obale Miljacke od Vrbanje do Hrasnog, Senada Mandića Dende, Bulevar Branilaca Dobrinje, Mustafe Kamerića, Mala aleja na Ilidži i Harisa Merzić, Velika aleja.

6.2 Telekomunikaciona infrastruktura

6.2.1 Telekomunikacije⁶²

Telekomunikacione usluge su esencijalna ljudska potreba u 21. vijeku. Razvoj telekomunikacione mreže i usluge predstavljaju uvjet za razvoj informacionog društva kao i temelj za stabilan ekonomski razvoj. Osnovne telekomunikacione infrastrukture u prošlosti su se razvijale putem javnih sredstava, u okviru investicijskih planova javnih telekomunikacionih operatera. Evolucija tehnologije i liberalizacija u telekomunikacijama pokazale su da se razvoj telekomunikacione infrastrukture (poput mreža fiksnih telekomunikacija, mreža mobilnih komunikacija, pristupa internetu) može ostvarivati putem investicija i u javnom i u privatnom sektoru. Interkonekcija između alternativnih i operatera sa značajnom tržišnom snagom, odnosno dominantna tri operatera, je osnovni preduslov razvoja konkurencije.

Fiksna telefonija. Operatori koji posjeduju Dozvolu za javnog operatera fiksne telefonije i koji pružaju usluge na teritoriji BiH su:

1. JP BH Telecom d.d. Sarajevo (BH Telecom);
2. Telekomunikacije RS a.d. Banja Luka (Telekom Srpske) i
3. JP Hrvatske Telekomunikacije d.d. Mostar (HT Mostar).

Sva tri operatera imala su monopol na tržištu fiksne telefonije u područjima pokrivenim njihovom fiksnom mrežom do 2006. godine, kada se sklapaju prvi interkonekcijski ugovori sa novim operatorima, pružaocima javnih fiksnih telefonskih usluga.

⁶² Urbanistički planovi Sarajevo, Hadžići, Ilijaš i Trnovo – postojeće stanje;

U 2016. godini, pored BH Telecom-a, javnu telefonsku uslugu preko fiksne telekomunikacione mreže unutar Kantona Sarajevo pružalo je još 10 operatora kojima je dodijeljena Dozvola za pružanje fiksnih javnih telefonskih usluga a to su: AirABA d.d. Sarajevo, Akt.online d.o.o. Sarajevo, Austrofon d.o.o. Tuzla, Blicnet d.o.o. Banja Luka, Europronet Bosnia d.o.o. Sarajevo, Logosoft d.o.o. Sarajevo, M&H Company d.o.o. Sarajevo, Telemach d.o.o. Sarajevo, T3 d.d. Sarajevo i Softnet d.o.o. Sarajevo.

Kroz urbani dio područja Sarajevo prolazi optički kabel u vlasništvu BH Telecom-a u dužini od cca 456,4 km kao i položena kablovska kanalizacija u dužini od cca 496,6 km. Jednim dijelom je položen i optički kabel u dužini cca 21 km u vlasništvu HT Eronet-a.

U narednoj tabeli je dat prikaz broja pretplatnika fiksne telefonske mreže BH Telecom-a u Kantonu Sarajevo.

Tabela 182. Broj pretplatnika fiksne telefonske mreže u Kantonu Sarajevo, BH Telecom

Godina	2012	2013	2014	2015	2016	2017
br. pretplatnika	137.724	128.972	120.675	106.197	95.027	86.016

Izvor: BH Telecom, novembar 2017.

Prema telekomunikacijskim pokazateljima Bosne i Hercegovine za 2016. godinu preuzetim od Regulatorne agencije za komunikacije kao i prema pokazateljima BH Telecom-a u Kantonu Sarajevo, zabilježen je konstantan pad u uslugama fiksne telefonije, kako u broju korisnika tako i u prihodima, što je prisutan trend i u svijetu. Razlog leži u liberalizaciji tržišta, pojavi novih operatora fiksne telefonije koji uvode uslugu IP (*Internet Protocol*) telefonije, a koja je cjenovno mnogo prihvatljivija od klasičnih usluga fiksne linije. Također, smanjenju broja pretplatnika fiksnih telefonskih linija dominantnih operatora (operatori sa značajnijom tržišnom snagom) doprinosi i rast broja mobilnih pretplatnika i pojave novih kombinovanih paketskih telekomunikacijskih ponuda. Iz istog razloga i ukupan broj javnih telefonskih govornica je u konstantnom opadanju.

Na području Kantona Sarajevo postoji 8 telekom centrala u vlasništvu BH Telecom-a (ATC Bačaršija, ATC Obala, ATC Dolac Malta, ATC Alipašino Polje, ATC Ilidža, ATC Hrasnica, ATC Vogošća, ATC Hadžići) i jedna u vlasništvu privatnog operatora Telemach-a.

Mobilne komunikacije. Operatori koji posjeduju Dozvole za pružanje GSM/UMTS (*Global System for Mobile Communications/Universal Mobile Telecommunications System*) usluga i koji pružaju usluge kako u BiH tako i unutar urbanog područja Sarajevo su:

1. JP BH Telecom d.d. Sarajevo (BH Telecom);
2. Telekomunikacije RS a.d. Banja Luka (Telekom Srpske) i
3. JP Hrvatske Telekomunikacije d.d. Mostar (HT Mostar).

Za operatore, davaoce mobilnih usluga, postoji mogućnost djelovanja preko komercijalnih ugovora sa nosiocima GSM/UMTS dozvola (BH Telecom, HT Mostar, Telekom Srpske). Na ovaj način različiti operatori mogu pružati usluge koristeći infrastrukturu gore navedenih operatora.

Prema izvještaju RAK-a broj mobilnih pretplatnika u Bosni i Hercegovini na dan 31.12.2016. godine je bio 3.404.043. Ovaj broj pretplatnika je dobijen u skladu sa jedinstvenom definicijom aktivnog *prepaid* i *postpaid* pretplatnika za sve SMP (*Significant Market Power*) operatore u mobilnoj telefoniji, koja je usklađena s normama Evropske komisije i Međunarodne unije za telekomunikacije (ITU - *International Telecommunication Union*). U toku 2016. godine BH Telecom, Telekom Srpske i HT Mostar, u skladu sa obavezama propisanim Dozvolom za pružanje mobilnih usluga na univerzalnim mobilnim telekomunikacijskim sistemima (UMTS dozvola), nastavili su aktivnosti na razvoju UMTS mreža u Bosni i Hercegovini.

Prema podacima BH Telecom-a na području Sarajeva ukupno je 146 lokacija na kojima su smještene 2G/3G bazne stanice. Bazne stanice su povezane sa centralom u najvećem broju optičkim kablom 76%, zatim 21% radio-relejn timer vezom te samo 3% SHDSL (*Symmetrical High-speed Digital Subscriber Line*) pristupom. Prema podacima M:Tel-a na području Sarajeva ukupno je 102 lokacije na kojim su smještene 2G/3G bazne stanice. Prema podacima HT Eroneta na području Sarajeva ukupno je 69 lokacije na kojim su smještene 2G/3G bazne stanice.

Na području Sarajeva sa aspekta ostvarene pokrivenosti signalom 2G/3G BH Telecom mreže, pokrivenost stanovništva signalom iznosi 100% odnosno 98,4%. Najbolju pokrivenost 3G signalom ima općina Novo Sarajevo (99,8%), dok najslabiju pokrivenost ima općina Vogošća sa 97,7%. Sa aspekta ostvarene pokrivenosti signalom 2G/3G M:Tel mreže, pokrivenost stanovništva signalom iznosi 97,6% odnosno 86,4%, dok je pokrivenost stanovništva signalom 2G/3G HT Eronet mreže 99,9% odnosno 99,7%.

Od 2019. te godine BiH ima 4G mrežu mobilnih komunikacija. To znači da brzina prijema i slanja sadržaja može dostići čak i više od jednog gigabajta u sekundi. U odnosu na standardni 4G, to je deset puta više. Uz to, verzija 4G koju uvodi „BH Telecom“ donosi i bitno manja odgađanja slanja saobraćaja nego kada se saobraćaj odvija standardnom 4G mrežom. Kašnjenja u odlasku i prijemu mjere se u mikrosekundama. Sarajevo je prvi grad u kome se počeo koristiti 4G Plus.

Pružanje internet usluga. Korištenje interneta u Bosni i Hercegovini pa i unutar Kantona Sarajevo je u stalnom porastu. Kada je riječ o vrsti pristupa internetu, na tržištu Bosne i Hercegovine prisutni su *dial-up* (putem analognog i ISDN modema) pristup te širokopolasni (eng. *broadband*) pristup. Širokopolasne usluge iz godine u godinu su u stalnom porastu, tako da je broj širokopolasn timer pretplatnika dostigao 99,78% ukupnog broja internet pretplatnika. Kada je u pitanju pristup internetu, statistika pokazuje da je u 2016. godini dominantna vrsta internet pristupa bio xDSL (*x Digital Subscriber Line*), čiji broj pretplatnika čini 58% od ukupnog broja širokopolasn timer pretplatnika u BiH. Polazeći od definicije Međunarodne unije za telekomunikacije prema kojoj je korisnik interneta svako lice od 16 do 74 godine koje koristi internet tokom godine, RAK procjenjuje da je u Bosni i Hercegovini u 2016. godini bilo 2.909.236 korisnika interneta.

Tabela 183. Broj priključaka pristupa internetu putem širokopolasn timer pristupnih tehnologija u fiksnim mrežama u BiH i u Kantonu Sarajevo

Godina	BiH	Kanton Sarajevo (ukupni broj <i>broadband</i> pretplatnika)	Kanton Sarajevo (ukupni broj internet pretplatnika)
2010	390.722	78.730	106.109
2011	430.250	88.871	91.431
2012	466.723	96.872	99.908
2013	515.443	95.229	96.915
2014	542.405	102.093	103.133
2015	643.987	117.575	118.405
2016	662.338	122.839	123.488

Izvor: Izvještaj preuzet sa stranice Regulatorne agencije za komunikacije odnosi se na općine Centar, Hadžići, Ilidža, Ilijaš, Novi Grad, Novo Sarajevo, Stari Grad, Trnovo, Vogošća.

Statistika pokazuje da je u 2016. godini u Kantonu Sarajevo dominantna vrsta internet pristupa bio kablovski pristup, čiji broj pretplatnika čini 58% od ukupnog broja internet pretplatnika u KS. Na drugom mjestu nalaze se pretplatnici xDSL pristupa čiji broj pretplatnika čini 39% od ukupnog broja internet pretplatnika u KS.

Ukupni broj *broadband* pretplatnika u KS u 2019. godini je bio 132.392 što predstavlja i ukupni broj pretplatnika interneta u toj godini.

Tabela 184. Broj pretplatnika prema vrsti internet pristupa u KS za 2019. godinu

Broj pretplatnika	Dial-up	FWA	Kablovska i modem	xDSL	Iznajmljene linije	FTTH	Ostalo	Ukupno
Poslovne pretplate	0	377	3.884	6.668	429	887	26	12.271
Privatne pretplate	0	702	78.109	40.965	4	205	136	120.121
Ukupno	0	1.079	81.993	47.633	433	1.092	162	132.392

Radio i televizija. U oblasti javne i komercijalne radio i televizijske mreže vrši se prenos, emitovanje i distribucija radio i TV programa i dodatnih servisa, preko mreže predajnika i repetitora, radio relejnih (RR) veza, ST (srednjetalasna radio-difuzija) i KT (kratkotalasna radio-difuzija) predajnika, KDS (kablovski distributivni sistem) i ZAS (zajednički antenski sistem).

BiH je Ženevskom konvencijom 1984. godine dobila frekvencije za pokrivanje ukupne teritorije i informisanje građana. Godine 1992. BiH je imala dva radijska i dva televizijska programa bivše RTV Sarajevo, koji su pokrivali najveći dio teritorije BiH, i tek nekoliko privatnih stanica. Nakon 1995. godine dolazi do naglog razvoja privatnih radio i televizijskih stanica i ta ekspanzija nastavlja se sve do 1999. godine. Većina ovih stanica skoncentrisana je u urbanim sredinama, gdje je bio i najveći interes za korištenje frekventnih resursa.

Oblast emitovanja u BiH u posljednje vrijeme karakteriše snažan razvoj komercijalnih, odnosno privatnih RTV stanica, ali i kablovskih distributera RTV programa.

Sistem javnog emitiranja u Bosni i Hercegovini čine:

- Radio-televizija Bosne i Hercegovine, kao Javni RTV servis Bosne i Hercegovine,
- Radio-televizija Federacije Bosne i Hercegovine, kao Javni RTV servis Federacije Bosne i Hercegovine,
- Radio-televizija Republike Srpske, kao Javni RTV servis Republike Srpske,
- Korporacija javnih RTV servisa Bosne i Hercegovine

S obzirom na poslovno-ekonomsku važnost urbanog područja Sarajevo, unutar njega se nalaze sjedišta mnogih TV i radio emitera, a prostor ovog Plana pokriva signal kako javnih tako i komercijalnih radio i televizijskih stanica šireg područja. Broj korisnika dozvola za emitovanje putem radio difuzije kao i putem drugih elektronskih komunikacijskih mreža čija su sjedišta unutar urbanog područja Sarajevo je dat u narednoj tabeli.

Sa prostornog aspekta su interesantni koridori radio relejnih veza: RTV dom – Trebević, RTV dom – Čubren, RTV dom – Hum, Hum – Trebević, Hum – Lisac, Hum – Lisin, Hum – Bjelašnica, Hum – Bukovik. Važnost i specifičnost radiorelejnog i emisionog objekta na Humu za Javni radiotelevizijski servis BiH, kao i Javni RTV sistem BiH je izuzetno velika. Skoro sve RR veze za distribuciju i kontribuciju radio i TV programa instalirane su na ovom objektu. Kao primjer može poslužiti signala FM programa Radija Federacije BiH koji emisijom sa ovog objekta pokriva područje Grada Sarajeva (Stari Grad, Centar, Novi Grad, Novo Sarajevo) i općine Ilidža, Vogošća, Ilijaš, kao i dijelove općina Trnovo, Visoko i Hadžići.

6.2.2 Poštanski saobraćaj

Pod poštanskim uslugama podrazumijevaju se usluge koje obuhvataju prijem, prijenos i uručenje poštanskih pošiljki, kao i drugih pošiljki predviđenih nomenklaturom poštanskih usluga. Nomenklaturom poštanskih usluga su definirane sve vrste usluga, rasponi, težina poštanskih pošiljki, zone udaljenosti, skale vrijednosti za vrijednosne pošiljke i finansijske usluge, kao i načini utvrđivanja i određivanja cijena za pojedine poštanske usluge u unutrašnjem i međunarodnom prometu.⁶³

⁶³ Izvor: Tekst preuzet sa stranice <http://www.posta.ba/>

Agencija za poštanski promet Bosne i Hercegovine utemeljena je Zakonom o poštama Bosne i Hercegovine⁶⁴, radi obavljanja regulatornih funkcija u oblasti poštanskog prometa, kao neovisna i neprofitna institucija sa statusom pravne osobe.

Uspostavom Agencije kao regulatornog tijela, pravno odvojenog i operativno neovisnog od davaoca poštanskih i kurirskih usluga, jedan je od osnovnih elemenata regulatornog okvira, uspostavljenog poštanskim direktivama Europske unije. Cilj navedenog regulatornog okvira uspostavljenog poštanskim direktivama EU je postizanje jedinstvenog tržišta poštanskih usluga, postupnim i kontinuiranim otvaranjem tržišta poštanskih usluga, liberalizacija tržišta poštanskih usluga u Europskoj uniji sukladno tzv. trećoj poštanskoj direktivi usvojenoj 2008. godine.⁶⁵

JP BH POŠTA d.o.o. Sarajevo kao najveći javni poštanski operater u Bosni i Hercegovini putem razgranate poštanske mreže ostvaruje društvenu misiju kroz pružanje širokog spektra poštanskih usluga u unutrašnjem i međunarodnom poštanskom prometu.

Ukupan broj poštanskih jedinica svih kategorija (poštanske jedinice i izdvojeni šalteri) u Kantonu Sarajevo je 57.

6.3 Vodna infrastruktura

Javno vodosnabdijevanje na području Kantona Sarajevo organizovano je preko četiri (4) sistema vodosnabdijevanja kojim upravljaju javna komunalna preduzeća u vlasništvu Kantona i općina.

Tabela 185. Pregled javnih vodovodnih sistema u Kantonu Sarajevo

Vodovodni sistemi	Broj korisnika
Sarajevski vodovod	399.373
Gradski vodovod Misoča Ilijaš	16.000
Vodovod Hadžići	24.000
Vodovod Trnovo	1.600
Ukupno	440.973

Izvor: Studija o zdravstvenom stanju stanovništva, higijenskim prilikama i zdravstvenoj djelatnosti u Kantonu Sarajevo u 2018. godini

Prema zvaničnim statističkim pokazateljima u odnosu na broj stanovnika, u Kantonu Sarajevo je priključeno oko 98% stanovnika na vodovodne sisteme. Dio stanovnika snabdijeva se iz vodovoda lokalnog značaja, a određeni broj individualno, putem manjih vrela i bunara. J.U. Zavod za javno zdravstvo Kantona Sarajevo prati kvalitet vode za piće iz pedeset devet (59) većih vodovodnih sistema, shodno zakonu o komunalnim djelatnostima na području devet općina KS, dok bi ostale individualne vodovode trebali pratiti građani korisnici - prema Zakonu o vodama⁶⁶, kojim se uređuje način upravljanja vodama unutar teritorije Federacije BiH.

Tabela 186. Lokalni vodovodi u Kantonu Sarajevo prema broju korisnika

Lokalni vodovodni sistemi	Broj korisnika na lokalnim vodovodima pod nadzorom	Broj korisnika na lokalnim vodovodima bez nadzora
Područje šest Sarajevskih općina	6.139	683
Općina Ilijaš	686	-
Općina Hadžići	21.200	-
Općina Trnovo	1.470	-
Ukupno	29.495	-

Izvor: Studija o zdravstvenom stanju stanovništva, higijenskim prilikama i zdravstvenoj djelatnosti u Kantonu Sarajevo u 2018. godini

⁶⁴ „Službeni glasnik BiH“, br. 33/05,

⁶⁵ Izvor: Izvještaj o radu Agencije za poštanski saobraćaj za 2017. god.

⁶⁶ „Službene novine Federacije BiH“, broj 70/06

*Vodovodni sistemi*⁶⁷. Snabdijevanje pitkom vodom na području općina Stari Grad, Centar, Novo Sarajevo, Novi Grad, Ilidža, Vogošća i općine Trnovo (olimpijskih planina Bjelašnice i Igmana) obezbjeđuje se, najvećim dijelom (87%) eksploatacijom podzemnih voda iz aluvijalnih naslaga u Sarajevskom polju. Vrijednosti sadašnje specifične potrošnje vode domaćinstava iznose oko 120 l/st.dan, a privrede oko 64 l/st.dan. Širenjem grada Sarajeva uvećavao se broj stanovnika a time i potreba za velikom količinom pitke vode.

Vodovodni sistem općine Ilijaš zasniva se na korištenju voda rijeke Misoče kao jedinog izvorišta koje je uključeno u sistem. Procjenjuje se da javno vodosnabdijevanje pokriva oko 79,61% potrošača.

JKP "Komunalac" d.o.o. Hadžići upravlja sa sedamnaest (17) vodovodnih sistema, na koje je priključeno 24.000 korisnika tj. 69,74% stanovnika. Vodovodni sistemi rađeni su prije dvadeset do pedeset godina, čija je prosječna starost cca. 35 godina, a ostalih cca. 30,26% stanovnika snabdijeva se sa nekog individualnog vodovoda.

Prema podacima općine Trnovo iz 2018. godine, snabdijevanje stanovnika vodom riješeno je preko gradskih vodovoda u urbanom dijelu Trnova, Igmana i Bjelašnice, dok su ostala sela i zaseoci vodosnabdijevanje riješili kaptiranjem izvora i izgradnjom lokalnih seoskih vodovoda iz sopstvenih resursa ili iz pomoći donatora i općine. Upravljanje i održavanje vodovoda vrši KJKP „Vodovod i kanalizacija“ iz Sarajeva za vodovodni sistem Hrasnica – Bjelašnica, a dvadeset i pet (25) lokalnih seoskih vodovode održava JKP "Trnovo".

Sistem za odvodnju oborinskih i otpadnih voda. Oko 78% stanovništva, na urbanom području Kantona Sarajevo, služi se kanalizacionim sistemom za prikupljanje otpadnih voda, a eliminacija otpadnih voda putem septičkih jama vrši se kod 22% stanovnika.

Područje izgrađene kanalizacije nalazi se duž rijeke Miljacke, rijeke Željeznice i njihovih drugih pritoka. Centralni dio, odnosno Grad Sarajevo (Stari Grad, Centar, Novo Sarajevo i Novi Grad) drenira ka rijeci Miljacki, dok se područje Ilidže drenira prema rijeci Željeznici a područje Vogošće prema potoku Vogošća. Naseljeni dijelovi unutar Kantona Sarajevo, Ilijaš i Trnovo nisu u navedenom sistemu i pod ingerencijom KJKP "VIK", dok je naselje Hadžići priključeno na sistem, ali nije u nadležnosti KJKP "VIK".

Prema podacima JKP "Vodostan" Ilijaš, postoji izgrađena kanalizaciona mreža za odvođenje otpadnih voda za oko 80% stanovnika, dok ostali dio stanovništva vrši zbrinjavanje na neadekvatan način.

JKP "Komunalac" d.o.o. Hadžići upravlja sa tri kanalizaciona sistema (Hadžići, Pazarić i Tarčin) i kolektorom Hadžići - Mostarsko raskršće - Blažuj, na koja je priključeno 9.338 korisnika, tj. cca 40% stanovnika.

Urbani dio Trnova koristi kanalizacioni sistem RS. Područje Igmana i Bjelašnice se snabdijeva vodom iz sistema KJKP „Vodovod i kanalizacija“ iz Sarajeva i koristi njihov kanalizacioni sistem. Osim urbanog dijela Trnova, Igmana i Bjelašnice naseljena mjesta nemaju izgrađene kanalizacione sisteme. U toku je izgradnja kanalizacionih sistema na području općine kroz izgradnju kolektora u mjesnim zajednicama.

Veći dio naselja i sela koji nisu obuhvaćeni izgrađenim kanalizacionim sistemima, odvodnju otpadnih voda vrši preko septičkih jama. Koncentrisanom gradnjom a izgradnjom neadekvatnih septičkih jama, javljaju se problemi neuslovnog stanovanja, izlivanja sadržaja i nekontrolisanog oticanja. Neka područja imaju urađene lokalne seoske kanalizacije, koje se provode do najbližeg vodotoka.

⁶⁷ Urbanistički planovi Sarajevo, Hadžići, Ilijaš i Trnovo – postojeće stanje;

Odvodnja oborinskih voda značajno zaostaje za odvodnjom otpadnih voda i po dužinama mreže i po površinama pokrivenosti. Neriješena odvodnja oborinskih voda u nekim područjima utiče na stabilnost terena. U mnogim naseljima saobraćajnice nisu uređene, pa nije adekvatno riješena odvodnja atmosferskih voda i dolazi do uključivanja u fekalnu kanalizaciju.

6.3.1 Vodosnabdijevanje

Snabdijevanje vodom stanovništva i privrede vrši se preko:

- centralnog vodovodnog sistema;
- lokalnih vodovoda manjih kapaciteta;
- individualno – korištenjem manjih izvora i bunara;
- putem manjih vlastitih industrijskih vodovoda.

Centralni vodovodni sistem Kantona Sarajevo se sastoji od bunarskih postrojenja (bušeni bunari u intergranularnoj sredini), gravitaciona vrela (pukotinsko karstna sredina) i riječnih zahvata (otvoreni vodozahvati-površinske vode). Bušeni bunari čine najveći izvor vode za vodosnabdijevanje i imaju prosječni kapacitet od 2.328 l/s. Lokalna vrela omogućavaju prosječnu proizvodnju od 345 l/s a riječni vodozahvati od 405 l/s.

Sa otvorenih vodotoka koji obuhvataju filtersko postrojenje Moščanica, Bosna i Vogošća se pumpanjem nakon prečišćavanja transportuje u sistem oko 500l/s.

Bačevo-Konaci. U rejonu Bačevo-Konaci je u funkciji 29 eksploatacionih bunara dubine 9,5-43,0 m (novi nazivi bunara: MB6, MB7, MB8, MB9, MB10, MB11, MB12, MB4, MB5, MB3, MB2, MB1, M13, KB1, KB2, KB5, KB6, KB7, KB8, KB9, KB3, KB4, KB10, KB11, KB12, AB1, AB2, AB3, AB4, AB5 i IB-1). Prema podacima iz 2016. godine ukupno se iz bunara zahvata 2.043 l/s.

S obzirom da kapacitet eksploatacije izvorišta premašuje prirodno obnovljive rezerve iz rijeka, deficit u količinama se nadoknađuje vještačkim prihranjivanjem vodom iz rijeke Bosne (cca 1.200 l/s) putem infiltracionih kanala, laguna i upojnih bunara. Kako bi se smanjilo zahvatanje vode iz podzemne akumulacije izgrađeno je filtersko postrojenje Bosna (Konaci) i u 2016. godini iz otvorenog toka rijeke Bosne zahvaćeno je 360 l/s vode.

Kvalitet podzemnih voda u izvorištu Sarajevsko polje u zoni Bačeva pokazuje da su vode HCO₃-Ca tipa, ukupne mineralizacije oko 430 mg/l, ukupne tvrdoće 8-12°dH i temperature 8-10°C. Voda u zoni izvorišta Konaci je hidrokarbonatno-kalcijsko-magnezijskog tipa; tvrdoće 9,51-10,96 °dH.

Sokolović Kolonija. U Sokolović Koloniji je u funkciji 4 eksploataciona bunara, dubine 18,0 - 32,0 m (SKB2, SKB3, SKB4 i SKB5). Prema podacima iz 2016. godine ukupno se iz bunara zahvata 237 l/s.

Izvorište Sokolović Kolonija je pod direktnim hidrauličkim uticajem rijeke Željeznice iz koje se prihranjuje, tako da je režim i kvalitet vode u izvorištu uslovljen hidrološkim prilikama, odnosno proticajima, vodostajima i kvalitetu vode ove rijeke.

Kvalitet podzemnih voda u izvorištu Sokolović Kolonija pokazuju da su vode hidrokarbonatno-kalcijsko-magnezijskog tipa, ukupne tvrdoće 15,33-16,90 °dH, što ih svrstava u dosta tvrde vode.

Izvorište Stup. U izvorištu Stup je izbušeno 3 eksploataciona bunara (SB-1, SB-2 i SB-3). Sada su u funkciji svi bunari, a prema podacima iz 2016. godine ukupno se iz bunara zahvata oko 81 l/s. Kvalitet podzemnih voda u izvorištu Stup pokazuje da su vode hidrokarbonatno-sulfatno-kalcijskog tipa, ukupne tvrdoće 20,98 °dH što ih uvrštava u veoma tvrde vode.

Sadašnje korištenje. Izvorište Sarajevsko polje je danas najvažnije izvorište koje se koristi za potrebe sistema vodosnabdijevanja Sarajeva. Iz ovog izvorišta se zahvata oko 75 % (2.352 l/s) ukupne količine vode za potrebe vodosnabdijevanja Sarajeva. Izvorištem upravlja JKP „Vodovod i kanalizacija“ Sarajevo. Voda iz izvorišta se zahvata pumpanjem ili gravitacijom u zavisnosti od nadmorske visine izvorišta u odnosu na njegovu zonu vodosnabdijevanja.

Vodovodni sistem Sarajeva je opremljen sa 64 rezervoara ukupne korisne zapremine 100.800m³. Kapaciteti ovih rezervoara variraju od 20 000m³ (rezervoar Mojnilo) do 50m³. Većinom je položaj rezervoara u funkciji izravnjanja dnevne neravnomjernosti, održavanja pritiska u vodovodnoj mreži i održanja rezervi za potrebe gašenja požara. Ukupni akumulacioni prostor postojećih rezervoara iznosi 100.800 m³, a starost rezervoara je u rasponu od 1-100 godina. Rezervoar Mojnilo je najveći. Voda u rezervoar Mojnilo dolazi iz bunarskih postrojenja Bačevo i Sokolovići. Iz rezervoara Mojnilo se snabdijeva značajno područje grada Sarajeva. Voda iz rezervoara Mojnilo se gravitacijom transportuje do rezervoara Hrasno i do distribucione zone Mojnilo. Treći pravac iz rezervoara Mojnilo je preko ps AP u rezervoar Buća potok I.

Rezervoar Bačevo sa kapacitetom od 2500m³. Voda se u rezervoar Bečevo pumpanjem doprema iz bunarskog područja Konaci i filter postrojenja Bosna. Iz rezervoara Bačevo voda se u jednom pravcu pumpa prema rezervoaru Igman dok se u drugom pravcu pumpa prema rezervoaru Alipašin Most (grupa bunara + pumpa). Treći pravac je prema potrebi dopumpavanje za rezervoar Mojnilo.

Rezervoari su različite starosti, kako se već vodovod razvijao. Najstariji koji su u pogonu: Jekovac i Komatin, izgrađeni još 1898. godine, Hrid sa rasteretnim komorama na dovodu sa Jahorinskih vrela iz 1918. godine, pa do posljednjih izgrađenih Reljevo 2013. godine i D. Mihaljevići 2015. godine. Najvećim dijelom rezervoari u građeni u periodu 1950-1980 godine.

U sklopu glavnog vodovodnog sistema Sarajevo postoji oko 43 pumpne stanice sa više od 80 pumpi koje potiskuju vodu prema rezervoarima uključujući i hidrofleks postrojenja, kao prelazna rješenja za snabdijevanje vrhova vodom pojedinih zona. Kapaciteti ovih pumpi su u rasponu od 5 l/s do 305 l/s (PS Bačevo) sa visinama pumpanja od 20 m do čak 900 m. Pojedine pumpne stanice napravljene su prije 50-tak godina, i većina ih je poslije posljednjih ratnih dešavanja rekonstruisana kako u građevinskom smislu tako i zamjenom pumpi.

Unutar PS Bačevo se nalaze tri (3) grupe pumpi koje transportuju vodu u tri pravca i to prema:

- Rezervoaru Alipašin Most
- Rezervoaru Igman
- Rezervoaru Mojnilo

Svaki od ovih rezervoara ima više pumpnih stanica koje transportuju vodu prema ostalim rezervoarima i pumpnim stanicama.

Voda se u većinu rezervoara doprema pumpnim sistemom dok se vodosnabdijevanje u zonu vrši gravitaciono uz znatan broj hidrofleks postrojenja koji su izgrađeni na distributivnoj mreži. Rezervoari su raspoređeni na cijelom području grada i snabdijevaju vodom određenu zonu (ukupno ima 57 zone). Distribucionni sistem uključuje mrežu cjevovoda koja raspoređuje vodu iz distribucionih rezervoara. Voda se većinom distribuira gravitacijom, izuzev nekih manjih područja gdje je neophodno pumpanje.

Vodovodni sistemi područja općine Hadžići sastoje se od bunarskih postrojenja (bušeni bunari u intergranularnoj sredini), gravitaciona vrela-izvori (pukotinsko karstna sredina) i otvoreni vodozahvati površinske vode. Vrela – izvori čine najveći izvor vode za vodosnabdijevanje u sve tri odvojena sistema (Hadžići, Pazarić i Tarčin). Na području općine Hadžići postoje tri sistema javnog vodosnabdijevanja kojim upravlja JKP “Komunalac” d.o.o. Hadžići i to: Hadžići, Pazarić i Tarčin. Od ukupnog broja stanovnika u

općine Hadžići, oko 85% je korisnika vode sa izvorišta u javnom sistemu vodosnabdijevanja, a ostalih 15% stanovništva se snabdijeva sa nekog od lokalnih izvorišta.

Stanovništvo u Općini Ilijaš snabdijeva se vodom za piće iz gradskog (javnog) sistema, te pet lokalnih vodovodnih sistema.

JKP „Vodostan“ Ilijaš upravlja slijedećim nezavisnim vodovodnim sistemima na teritoriji općine Ilijaš: Gradskim (javnim) vodovodnim sistemom, Vodovodnim sistemom Srednje, Vodovodnim sistemom Donji Čevljanovići, Vodovodnim sistemom MZ-e Kamenica, Vodovodnim sistemom Nišići i Vodovodnim sistemom MZ-e Dragoradi.

Rijeka Misoča je glavni resurs vode (površinske) za gradski (javni) sistem vodosnabdijevanja stanovništva i privrede u općini Ilijaš. U strukturi izvorišta vode za vodosnabdijevanje na području općine Ilijaš dominantna uloga površinske vode izvorišta Misoča oko 86,6%, a 13,4% su podzemne vode (ostala vrelna izvorišta).

Centralni dio općine Trnovo snabdijeva se iz centralnog javnog sistema vodosnabdijevanja kojim upravlja KJKP „VIK“ d.o.o. Sarajevo, napajanjem iz pumpnog vodovodnog sistema Hrasnice (Bjelašnica), javnog sistema kojim upravlja JKP Trnovo, te djelomično i iz RS.

Nezavisni vodovodni sistemi. Lokalni vodovodi su izgrađeni za snabdijevanje pojedinih sela i zaseoka, najčešće bez ikakvog nadzora, jer vlasnici ovih objekata ne izvršavaju zakonske obaveze u skladu sa Zakonom o vodama KS. Na tim vodovodima se voda gravitacijom vodi do rezervoara, a zatim razvodi do domaćinstava. Razvodna mreža većine seoskih – lokalnih vodovoda je stara, neadekvatna i neplanski se proširuje. Zaštitne zone nisu utvrđene i uspostavljene.

Ne postoje redovne kontrole fizičko – hemijske i bakteriološke ispravnosti vode za piće i ne vrši se dezinfekcija vode za piće. Kaptirani objekti nemaju uspostavljen higijenski nadzor i najčešće nemaju određeno lice koje bi brinulo o objektu. Lokalni vodovodi na području Kantona Sarajevo su pod ograničenim nadzorom stručnih službi JU Zavod za javno zdravstvo Kantona Sarajevo (ZzJZ KS).

Prema raspoloživim podacima, u općinama Centar, Novi Grad, Ilidža i Vogošća nalazi se 20 lokalnih vodovoda koje nadzire ZzJZ Kantona Sarajevo. Za individualne bunare i kaptirana izvorišta ova ustanova nema podataka o njihovom broju i kvalitetu vode iz istih.

Postojeći vodni resursi, svojim izdašnostima i kapacitetima vodozahvatnih objekata, omogućavaju 3.856 l/s. U sadašnjem vremenu se zahvata 3.078 l/s, što je oko 80% raspoloživih kapaciteta vodnih resursa. Od ukupne zahvaćene količine 87% su podzemne vode a 13% otvoreni riječni vodozahvati. Podzemne vode se zahvataju u količini od 2.673 l/s, od čega 87% putem bunarskih vodozahvatnih objekata a 13% kaptiranim vrelima. Površinske vode se zahvataju u količini od 405 l/s otvorenim vodozahvatima na rijeci Bosni, rijeci Vogošći i vrelu Crnil. Sam proces proizvodnje vode je složen jer podrazumijeva sve faze obrade kao i velike troškove u distribuciji zbog teritorijalne razuđenosti općine.

Ukupna zahvaćena voda koja se koristi za snabdijevanje urbanog područja Kantona Sarajevo pumpanjem iz različitih izvorišta iznosi 2776.9 l/s, dok gravitacijom iznosi 235.6 l/s. To znači da voda zahvaćena pumpanjem predstavlja više od 90% ukupnog snabdijevanja.

Odnos raspoloživo/zahvaćeno, koji za sarajevski vodovod u sadašnjem vremenu iznosi 1/08 ukazuje da sadašnji vodni resursi ne omogućavaju značajnije širenje prostora obuhvata niti povećanje potrošnje voda. Novi potrošači, odnosno dodatne količine na vodozahvatima se mogu osigurati ili smanjenjem tehničkih gubitaka vode, koji u sadašnjem vremenu iznose 68-69% od ukupno zahvaćenih količina, ili uvođenjem novih vodnih resursa ili smanjenjem sadašnje potrošnje.

Kada se uzme u obzir postojanje 57 zona snabdijevanja, koje su u vrlo složenom prostornom/visinskom odnosu, možemo konstatovati da centralni vodovodni sistem predstavlja izuzetno kompleksan izazov zbog odabira optimalnog projektantskog rješenja i zbog težine kontinuiranog održavanja.

Vrijednost tehničkih gubitaka vode u posljednjih 5 godina iznosi od 68 do 69% od ukupno proizvedenih količina. I pored napora koje KJKP ViK Sarajevo ulaže radi smanjenja ovog procenta značajnijih rezultata nema pa se nameće zaključak da bi bez tih napora navedeni procenti bili i veći. Aktivnosti na smanjenju gubitaka se ne mogu organizovati odvojeno od institucionalne, pravne i finansijske reorganizacije javnog preduzeća ViK Sarajevo.

Prema tome, ključni problemi u centralnom sistemu su: stara vodovodna mreža, nedovoljno održavanje mreže, visoki gubici vode (preko 70%), veliki broj ilegalnih priključaka / potrošnje, nedovoljna pokrivenost mjernom opremom za monitoring i upravljanje sistemom i poteškoće u obezbijeđenju pogonske sigurnosti sistema. Nadležno MKPiKS, KJKP ViK i gradske općine nisu rješavali dovoljno ove probleme sistemskim, harmonizovanim i zajedničkim radom i planiranjem u proteklom periodu.

6.3.2 Odvodnja i tretman otpadnih voda

Centralni kanalizacioni sistem pokriva područje općina Stari Grad, Centar, Novi Grad, Novo Sarajevo, Ilidža i dio Vogošće, Hadžića i dio Trnova, odnosno lokalitet Bjelašnica. Pored navedenih općina centralni kanalizacioni sistem pokriva i dijelove naseljenih mjesta Lukavica i Istočna Ilidža koji administrativno pripadaju gradu Istočno Sarajevo.

Okosnicu centralnog kanalizacionog sistema, sa aspekta odvodnje sanitarnih otpadnih voda, čini sedam glavnih kolektora (Vijećnica-uređaj kolektor, Lijevoobalni Grbavički kolektor, Lukavički kolektor, Butmirski kolektor, Hrasnički kolektor, Blažijski Hadžički kolektor i Rajlovački kolektor) koji prikupljene otpadne vode prihvataju i transportuju do uređaja za prečišćavanje otpadnih voda Butile.

Sva otpadna voda koje se prikupi glavnim kolektorima se transportuje na postrojenje za tretman otpadnih voda „Butile“ koje je rekonstruisano i pušteno u probni rad 2016. godine.

Stanovništvo koje živi u područjima bez kanalizacionog sistema, svoje otpadne vode uglavnom ispušta u septičke jame. Većina septičkih jama su starijeg datuma gradnje, uglavnom vodopropusne, te se neredovno prazne i čiste. Ne postoje podaci o ukupnom broju septičkih jama.

Površinske vode koje nastaju na glavnim urbanim područjima se dreniraju u velikom procentu prema zacijevljenim potocima te dalje prema rijekama Miljacki, Željeznici i Bosni. Zacijevljeni potoci su efikasno dimenzionirani da odvedu poplavne vode mjerodavnog povratnog perioda. U užem urbanom centru i značajniji vodotoci su regulisani i objezbijeđuju zaštitu od plavljenja velikih voda mjerodavnog povratnog perioda. U dijelovima naselja gdje je izvedena separata kanalizacija, pored fekalnih kolektora izgrađeni su i oborinski kolektori. S obzirom da su značajno većih promjera od fekalnih oborinski kolektori se ispuštaju na pogodnom mjestu nakon što kraće dionice. Oborinski kolektori najčešće prate postojeće saobraćajnice. Stepenn pokrivenosti odvodnje atmosferskih voda iznosi cca 40% u odnosu na ostale tipove kanalizacionog sistema.

Osim otvorenih vodotoka, recipijente za prihvatanje za postojećih i budućih oborinskih kanala su i zacijevljeni potoci. Naročito velika koncentracija zacijevljenih potoka je u općini Stari Grad. Značajniji zacijevljeni potoci na području Kantona Sarajevo su: Ramića potok, Bistrički, Koševski potok, Sušica, Buća potok, Čadordžin i Čolin potok. Boljakov potok je, prema podacima dobivenim iz VIK-a, izbačen iz ove skupine, jer se može posmatrati kao atmosferski kolektor sa prečnikom 1000 mm. Održavanje navedenih zacijevljenih potoka nije u nadležnosti KJKP „VIK“ do.o. Sarajevo.

Rasteretne građevine (kišni preljevi) služe za ispuštanje dijela vode iz kanalizacijskog sistema u vodne resurse ili pojedine dijelove kanalizacijskog sistema. Njihova najznačajnija primjena je u mješovitoj kanalizaciji. U mješovitoj kanalizaciji se u razdobljima oborina protok u kolektorima višestruko povećava (od 5 do 20 pa i više puta). Da bi kišni preljevi poslužili svojoj svrsi, potrebno je ograničiti veličinu protoka u sistemu i u dolasku na ove objekte. Ograničavanjem protoka preostali dio se mora ispuštati u najbliži prijemnik. U skladu sa tim, rasterećenje se obavlja tek onda kada koncentracija određenih pokazatelja zagađenja padne ispod razine ograničenja.

Trenutno u sistemu postoji 23 kišna preljeva. Najvećim dijelom kišni preljevi su postavljeni na mješovitim i atmosferskim kolektorima, sa izuzetkom na mjestu fekalnih kolektora, U skladu sa podacima iz KJKP „VIK“ d.o.o Sarajevo, osim kišnih preljeva, na rijeci Miljacki postoji i znatno veći broj ispusta, njih 62.

Na području općine Vogošća kanalizaciona mreža postoji u općinskom središtu i u nekoliko gravitirajućih naselja. Kanalizaciona mreža je podijeljena na fekalnu, atmosfersku i mješovitu kanalizaciju. Manji dio općine Vogošća (naselje Kobilja Glava, Hotonj i Ugorsko) geografski gravitira i fizički je priključen na centralnu gradsku kanalizaciju, dok ostali dio općine geografski gravitira prema općini Ilijaš. Unutar dijela kanalizacione mreže koji gravitira prema općini Ilijaš većinu fekalnih voda prikupljaju dva glavna kolektora sa lijeve i desne obale rijeke Vogošće koji se na kraju ispuštaju direktno bez ikakvog tretmana u istu rijeku. Dio mješovite mreže u općinskom centru nije priključen na glavne kolektore već se također direktno, bez ikakvog tretmana ispušta u rijeku Vogošću. Prema podacima dobijenim iz KJKP „VIK“ kompletna kanalizacija općine Vogošća je spojena na Blagovački, a zatim na Vogošćanski kolektor, koji u konačnici završava u rijeci Vogošći na izlazu iz Vogošće.

Centralni kanalizacioni sistem pokriva područje općina Stari Grad, Centar, Novi Grad, Novo Sarajevo, Ilidža i dio Vogošće, Hadžića i dio Trnova, odnosno lokalitet Bjelašnica. Pored navedenih općina centralni kanalizacioni sistem pokriva i dijelove naseljenih mjesta Lukavica i Istočna Ilidža koji administrativno pripadaju gradu Istočno Sarajevo.

Odvođenje otpadnih voda na teritoriji općine Hadžići vrši preko tri kanalizaciona sistema. Veći dio općine Hadžići geografski gravitira prema centralnoj gradskoj kanalizacionoj mreži, dok područje Tarčina gravitira slivu Bijele rijeke i do danas, otpadne vode sa tri fekalna kolektora na ovom području se ispuštaju direktno u vodotok Bijela rijeka.

Na području općine Ilijaš odvodnja sanitarnih i oborinskih otpadnih voda riješena je separatnim kanalizacionim sistemom na užem području općine i mješovitim sistemima u nekoliko drugih naselja. U općini Ilijaš nisu izgrađeni glavni kanalizacioni kolektori, tj. primarna mreža koja bi prihvatila svu prikupljenu otpadnu vodu. Izgrađena je kanalizaciona mreža po pojedinim naseljima koja nije međusobno uvezana već se sva prikupljena otpadna voda direktno preko ispusta ispušta u recipijente bez ikakvog tretmana.

Kanalizacioni sistem postoji u općinskom središtu Trnova, koji gravitira prema postojećem postrojenju za prečišćavanje otpadnih voda.

Važno je naglasiti da je Postrojenje za tretman otpadnih voda u Trnovu izgrađeno u svrhu zaštite vodotoka rijeke Željeznice. Rijeka Željeznica predstavlja dominantan izvor za prihranjivanje podzemne akumulacije Sarajevsko polje, te uveliko utiče na održavanje ukupnog bilansa podzemne akumulacije.

6.4 Energetska infrastruktura

KS nema vlastitih izvora, ni primarnih, ni sekundarnih fosilnih oblika energije, pa se snabdijevanje energijom ostvaruje preko sistema za kontinuiranu dobavu i distribuciju (elektroenergetski i gasni sistem), kao i punktova za skladištenje i prodaju tečnih i krutih goriva. Bitni elementi za sagledavanje

dostignutog razvoja energetike u KS su, izgrađenost postojeće energetske infrastrukture, stepen iskorištenosti energetskih kapaciteta, potrošnja, načini korištenja, od kojih ovisi poboljšanje ekonomskih i ekoloških uslova (prvenstveno očuvanje čistoće zraka kao ograničavajućeg faktora razvoja).

Osnova za izradu Bilansa energetskih potreba Kantona Sarajevo za 2019. godinu su podaci (izvještaji i planovi) energetskih subjekata koji su distributeri pojedinih vrsta energije i energenata na području Kantona Sarajevo: JP Elektroprivreda BiH d.d. Sarajevo, Podružnica Elektrodistribucija Sarajevo, KJKP Sarajevogas d.o.o. Sarajevo, KJKP Toplane-Sarajevo d.o.o. Sarajevo, BAGS-Energotehnika d.d. Vogošća i drugi proizvođači/distributeri toplotne energije, KJP Sarajevo-šume d.o.o. Sarajevo i drugi distributeri čvrstih goriva, distributeri naftnih derivata (Holdina d.o.o. Sarajevo, Energopetrol d.d. Sarajevo, Petrol BH Oil Company d.o.o. Sarajevo, G-Petrol d.o.o. Sarajevo, Hifa Petrol d.o.o. Sarajevo i dr.), te statistički podaci Federalnog zavoda za statistiku, podaci Ministarstva privrede Kantona Sarajevo, kao i potrebne/odnosne analize i procjene Ministarstva privrede Kantona Sarajevo.

U Kantonu Sarajevo u 2018. godini je isporučena energija u iznosu od 4.736,22 GWh, od čega je: električna energija u iznosu od 1.410,29 GWh ili 29,78%, prirodni gas 1.225,63 GWh ili 25,88%, čvrsta goriva 511,64 GWh ili 10,80% i naftni derivati 1.588,66 GWh ili 33,54%.

Ukupna potrošnja energije u Kantonu Sarajevo u 2018. godini, u odnosu na 2017. godinu, je bila veća za 116,04 GWh ili 2,51%.

Tabela 187. Pregled potrošnje energije/energenata u KS

Energija/emergent		Električna energija (MWh)		Zemni gas (mil. Sm ³)		Čvrsta goriva (t)	Naftni derivati (lit.)	Ukupno
		Bruto	Neto	Bruto	Neto	Čvrsta goriva	Naftni derivati	
Vrsta		Bruto	Neto	Bruto	Neto	Čvrsta goriva	Naftni derivati	
Naturalnih jedinica	2014	1.341.624	1.229.833	99,3	98,7	91.245	165.686.705	
	2015	1.406.352	1.291.575	117,3	116,6	94.650	192.172.375	
	2016	1.390.056	1.275.841	124,769	124,249	96.098	177.781.466	
	2017	1.413.771	1.304.866	135,666	135,244	97.283	173.358.997	
	2018	1.410.289	1.316.990	129.491	128.620	154.147	166.437.165	
GWh	2014	1.341,60	1.229,80	919,5	913,5	305,4	1.552,50	4.119,00
	2015	1.406,40	1.291,60	1086,1	1079,4	314,1	1.800,70	4.607,20
	2016	1.390,00	1.275,84	1.155,30	1.150,55	323,6	1.665,81	4.534,87
	2017	1.413,80	1.304,90	1.256,30	1.252,40	325,8	1.624,40	4.620,20
	2018	1.410,29	1.316,99	1.225,63	1.217,39	511,6	1.588,66	4.736,22
TJ	2014	4.829,80	4.427,40	3.310,00	3.288,70	1.099,50	5.588,90	14.828,30
	2015	5.062,90	4.649,70	3.910,00	3.885,70	1.130,60	6.482,40	16.585,90
	2016	5.004,22	4.593,02	4.159,30	4.141,98	1.165,10	5.996,92	16.325,53
	2017	5.089,60	4.697,50	4.522,60	4.508,50	1.172,80	5.847,70	16.632,70
	2018	5.077,04	4.741,16	4.412,27	4.328,60	1.841,90	5.719,18	17.050,39

Izvor: Ministarstvo privrede KS, Bilans energetskih potreba u KS za 2018.

Tabela 188. Pregled učešća energije i energenata u ukupnoj potrošnji u Kantonu Sarajevo (%)

Energija/Energent	Godina		
	2005	2010	2015
Električna energija	31,10	30,40	30,52
Prirodni gas	35,39	31,27	23,57
Čvrsta goriva	4,32	6,69	6,81
Naftni derivati	29,19	31,64	39,10

Izvor: Urbanistički planovi Sarajevo, Hadžići, Ilijaš i Trnovo – postojeće stanje;

Tabela 189. Pregled kretanja potrošnja energije i energenata u Kantonu Sarajevo

Godina	Ukupna potrošnja energije	Broj stanovnika	Index potrošnje energije
	(GWh)		(MWh/st)
2012	4.268,74	411.668	10,36
2013	4.272,03	413.593	10,33
2014	4.118,97	414.721	9,93
2015	4.607,18	416.433	11,06
2016	4.534,87	417.498	10,86
2017	4.620,18	417.498	11,07
2018	4.633,81	417.498	11,10

Izvor: Bilans energetske potrebe Kantona Sarajevo, 1999-2017.godina – Ministarstvo privrede Kantona Sarajevo 2011. i 2012.godina procjena Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo, 2013 – 2016. Godina Federalni zavod za statistiku. . I "Bilans energetske potrebe Kantona Sarajevo za 2018. godinu",

U narednim tabelama je dat detaljan prikaz potrošnje energije u zonama stambenog sektora Kantona Sarajevo, prema namjeni korištenja:

Tabela 190. Pregled potrošnje energije u stambenom sektoru Kantona Sarajevo

	Energija za grijanje (MWh)	Energija za PTV (MWh)	Ostalo (MWh)	Ukupna potrošnja energije
Stari Grad	179.125	22.109	51.095	252.329
Centar	247.732	41.048	85.257	374.037
Novo Sarajevo	272.218	43.957	92.425	408.600
Vogošća	104.126	8.098	26.020	138.244
Novi Grad	386.533	57.537	133.407	577.477
Ilidža	234.200	24.660	66.570	325.430
Ilijaš	108.370	4.509	15.937	128.816
Hadžići	74.409	5.368	19.357	99.134
Trnovo	7.523	567	1.635	9.725

Izvor: Studija optimalnog snabdijevanja energijom Kantona Sarajevo – CEDES, CETEOR, decembar 2010. godine.

Od ukupne potrošnje energije u stambenom sektoru Kantona Sarajevo, najviše energije je potrošeno u općini Novi Grad. Činjenica da je ova općina najmnogoljudnija i sa najvećom površinom stambenog prostora u Kantonu Sarajevo, opravdava godišnju potrošnju energije od oko 25% od ukupne godišnje potrošnje energije Kantona Sarajevo.

Tabela 191. Pregled udjela potrošnje energije u stambenom sektoru Kantona Sarajevo

	Čvrsta goriva %	Prirodni gas %	Tečna goriva %	Električna energija %	Udio u ukupnoj godišnjoj potrošnji energije u KS %
Stari Grad	39,10	36,08	0,87	23,95	11,08
Centar	23,08	50,37	0,52	26,04	17,05
Novo Sarajevo	24,68	48,82	0,55	25,95	18,09
Vogošća	61,04	13,47	1,33	24,16	5,36
Novi Grad	31,09	40,87	0,68	27,35	25,11
Ilidža	48,42	25,27	1,06	25,25	13,54
Ilijaš	76,38	5,78	1,67	16,17	5,35
Hadžići	64,46	8,16	1,77	25,61	4,07
Trnovo	61,31	17,30	1,32	21,08	0,35

Izvor: Studija optimalnog snabdijevanja energijom Kantona Sarajevo – CEDES, CETEOR, decembar 2010. godine.

Iz gore navedenog pregleda jasno se može uočiti da korištenje pojedinih energenata je u zavisnosti od lokacije zone stambenog sektora unutar Kantona Sarajevo. Naime, obzirom na dostupnost pojedinih energenata, odnosno zona u kojima je razvijena i instalisana distributivna mreža prirodnog gasa, zavisi i količinsko (kao i procentualno) korištenje pojedinih vrsta energenata u cilju podmirivanja potreba za

toplotnom i električnom energijom. Općine urbanog jezgra Kantona Sarajevo (Stari Grad, Centar, Novo Sarajevo i Novi Grad) su sa najvećim procentom koristili prirodni gas uz napomenu da je u općini Stari Grad potrošnja prirodnog gasa (36,08%) bila skoro izjednačena sa potrošnjom čvrstih goriva (39,10%) što se objašnjava velikim udjelom individualnih stambenih jedinica u ovoj općini Kantona Sarajevo. Nakon proširenja sistema distribucije gradske mreže i gasifikacije općine Trnovo, ista u 2009. godini bilježi udio potrošnje prirodnog gasa od 17,30% od ukupne potrošnje energije.

Najveća procentualna potrošnja čvrstih goriva u zonama stambenog sektora Kantona Sarajevo zabilježena je u općini Ilijaš u udjelu od 76,38% od ukupno korištenih energenata u toj zoni, dok je najmanja procentualna potrošnja ostvarena u općini Centar u iznosu od 23,08%. Tečna goriva su u svim predmetnim zonama stambenog sektora Kantona Sarajevo najmanje zastupljena, a njihov udio u potrošnji energije za 2009. godinu kreće se između 0,52% i 1,77% (općina Hadžići). Korištenje električne energije u stambenom sektoru Kantona Sarajevo je bilo skoro jednako zastupljeno u svim zonama (oko 25%), dok je jedino odstupanje zabilježeno u općini Ilijaš u kojoj je električna energija učestvovala sa 16,17% u ukupnoj potrošnji energije.

Tabela 192. Pregled udjela potrošnje energije u uslužnom sektoru Kantona Sarajevo

Energent	Podsektor	Potrošnja energije prema podsektoru (MWh)	Ukupno korištena energija (MWh)
Čvrsta goriva	Zdravstvene ustanove	1.902	15.854
	Obrazovne ustanove	6.183	
	Ugostiteljstvo, turizam i trgovina	4.756	
	Javne institucije	3.012	
Prirodni gas	Zdravstvene ustanove	52.989	271.737
	Obrazovne ustanove	64.538	
	Ugostiteljstvo, turizam i trgovina	81.521	
	Javne institucije	72.690	
Tečna goriva	Zdravstvene ustanove	4.234	20.160
	Obrazovne ustanove	11.290	
	Ugostiteljstvo, turizam i trgovina	2.419	
	Javne institucije	2.218	
Električna energija	Zdravstvene ustanove	35.660	396.219
	Obrazovne ustanove	23.773	
	Ugostiteljstvo, turizam i trgovina	285.278	
	Javne institucije	51.508	

Izvor: Studija optimalnog snabdijevanja energijom Kantona Sarajevo – CEDES, CETEOR, decembar 2010. godine.

Procentualno povećanje potrošnje energije uslužnog sektora Kantona Sarajevo u vremenskom intervalu od 2000. do 2009. godine iznosi 31,37%, sa prosječnim godišnjim indeksom prirasta od 3,84%. Ovi podaci govore o evidentnom oporavku i značaju uslužnog sektora za Kanton Sarajevo, te o kontinuiranom razvoju podsektora ugostiteljstvo, turizam i trgovina u kojim se ističu komercijalno-poslovne djelatnosti.

Elektroenergetski sistem⁶⁸.

Distributivna mreža se planira tako da obezbijedi sigurno i kvalitetno snadbijevanje električnom energijom krajnjih kupaca, uz minimalne troškove održavanja. Cilj planiranja razvoja i izgradnje te zamjena i rekonstrukcija distributivne mreže je:

- primjereno dimenzionisanje elemenata distributivne mreže za pouzdan rad, u skladu sa tehničkim propisima na optimalan način,
- održavanje parametara kvalitete električne energije u skladu sa pravilima,
- usklađen razvoj distributivne mreže sa prenosnom mrežom i priključenim postrojenjima korisnika distributivne mreže,
- učinkovito korištenje prostora i usklađenu izgradnju infrastrukturnih projekata.

Djelatnost distribucije električne energije i djelatnost javnog snabdijevača na području Sarajeva vrši JP EP BiH. Ovo preduzeće, u skladu sa Zakonom o električnoj energiji u Federaciji Bosne i Hercegovine, ima pravo i obavezu za obavljanje aktivnosti:

- a) upravljanja radom distributivne mreže 35, 20, 10 i 0,4 kV na područjima koja su u nadležnosti Javnog poduzeća direktnim nalogima operativnom kadru, odnosno upravljanjem prekidnim elementima srednjonaponskih odvoda u trafostanicama 110/x kV, koji su u vlasništvu Elektroprenosa BiH,
- b) priključivanja pod istim uslovima na distributivnu mrežu svakoga krajnjeg kupca/proizvođača koji ispunjava tehničke i druge uslove,
- c) vršenja usluga distribucije i prenosa električne energije preko svoje distributivne mreže svim korisnicima sistema, osim u slučajevima u kojima može dokazati da navedena upotreba neće biti moguća zbog operativnih ili drugih tehničkih razloga. Upotreba distributivne mreže ne smije ugroziti operativnu sigurnost distributivnog sistema kao ni odgovarajuću sigurnost usluga,
- d) operativnoga upravljanja prekidačem za odvajanje (uključenje) elektrana priključenih na distributivnu mrežu,
- e) daljinske kontrole uređajima koji su neophodni za upravljanje radom distributivne mreže u realnom vremenu,
- f) davanja uputstava kupcima i proizvođačima koji su priključeni na njegovu distributivnu mrežu u cilju postizanja planiranih tokova energije,
- g) usklađivanja i odobravanja planiranih isključenja elemenata distributivne mreže sa proizvodnim objektima i trafostanice 110/x kV prenosne mreže ako utiču na distributivnu mrežu,
- h) odobravanja i kontrole prenosa električne energije preko distributivne mreže uvažavajući tehnička ograničenja,
- i) osiguranja pristupa treće strane distributivnoj mreži na nediskriminirajući način,
- j) komuniciranja i koordinacija aktivnosti sa operatorima susjednih elektroenergetskih sistema i distributivnih mreža,
- k) izrade planova redovnog održavanja i njihovo usklađivanje sa Elektroprenosom BiH i krajnjim kupcima/proizvođačima,
- l) praćenja, nadzora ponašanja i djelovanja svih krajnjih kupaca/proizvođača sa aspekta pridržavanja propisa, Opštih uslova za isporuku električne energije i uslova iz ugovora, a u slučaju da praćenjem utvrdi da se neki od krajnjih kupaca/proizvođača ne pridržava navedenih dokumenata pokrenut će odgovarajući postupak predviđen u potpisanim ugovorima,
- m) pripremanja kratkoročnih i dugoročnih planova razvoja i izgradnje distributivne mreže, usklađene sa prostornim, regulatornim i urbanističkim planovima, te promjenama u konzumu,
- n) praćenja kvaliteta isporučene/preuzete električne energije,

⁶⁸ Urbanistički planovi Sarajevo, Hadžići, Ilijaš i Trnovo – postojeće stanje;

- o) davanja prednosti u rješavanju zahtjeva za priključenje na distributivnu mrežu proizvođačima električne energije iz obnovljivih izvora energije i davanja prednosti u dispečiranju za kvalifikovane proizvođače, a u skladu sa važećim zakonima i podzakonskim aktima,
- p) praćenja nivoa dozvoljenog povratnog djelovanja na distributivnu mrežu,
- q) informisanja korisnika sistema o planiranim radovima i obustavama isporuke električne energije na način propisan u Opštim uslovima za isporuku električne energije,
- r) vođenja uredne evidencije o ograničenjima i prekidima napajanja električnom energijom iz koje se mogu utvrditi razlozi i trajanje ograničenja ili prekida i
- s) propisivanja načina predviđanja proizvodnje.

U prethodnom periodu većina potrošača električne energije je bila redovno snabdijevana električnom energijom, iako na urbanom području Sarajeva nema niti jedan značajan izvor električne energije. Električna energija, proizvedena u proizvodnim kapacitetima (hidroelektrane i termoelektrane), se preuzima sa prijenosne mreže preko visokonaponskih trafostanica 110/x kV i do potrošača distribuira preko srednjonaponske mreže i niskonaponske mreže. Ukupan broj kupaca na području Kantona Sarajevo, na dan 31.12.2016. godine je bio 215 747 kupca, a što je za 3 071 više u odnosu na isti dan u 2015. godini. Od ukupnog broja na 35 kV mrežu je priključeno 12 kupaca, na 10 kV mrežu 223 kupca, a na 0,4 kV priključeno je 215 512 kupaca. Većina kupaca priključenih na 0,4 kV su iz kategorije domaćinstva (90,96% kupaca priključenih na 0,4 kV čine domaćinstva). Sa porastom broja kupaca raste i potrošnja električne energije, pri čemu je na području Kantona Sarajevo u 2016. godini zabilježen blaži pad potrošnje u odnosu na 2015. godinu ali je ipak potrošnja veća od zabilježene u 2014. godini.

Djelatnost proizvodnje električne energije na području Kantona Sarajevo je slabo razvijena, a svi proizvodni objekti su priključeni na 0,4 kV naponski nivo.

Elektroenergetska infrastruktura na urbanom području Sarajeva, u normalnim uslovima koje podrazumijevaju normalni režim snabdijevanja Sarajeva ostalim energentima (gas i toplotna energija), omogućuje kvalitetno i sigurno napajanje postojećih potrošača električnom energijom.

Potrošnja električne energije. Potrošače električne energije dijelimo prema tarifnim stavovima na slijedeće kategorije: domaćinstva, ostala potrošnja i velike industrijske potrošače. Potrošnja električne energije u privrednom sektoru temelji se na tradicionalnim privrednim granama: rudarstvo, energetika, metalurgija i drvna industrija te metaloprerađa, mašinska industrija, hemijska industrija i prateći prerađivački kapaciteti. Prisustvo ovakvih privrednih grana, koncentrisanih u krupne pogone velikih privrednih sistema, njihov značaj i uloga, diktiraju potrebu uspostavljanja i održanja visokog stepena pogonske spremnosti isporučioaca električne energije.

Najveći procenat kupaca iz kategorije domaćinstva (90,88% od ukupnog broja). Udio ukupne potrošnje u kategoriji ostala potrošnja i industrija je povoljniji od udjela broja kupaca. Potrošnja kategorije domaćinstva učestvuje sa cca. 50% u ukupnoj potrošnji urbanog dijela Sarajeva.

Neto potrošnja električne energije u KS u 2018. godini, u odnosu na 2017. godinu, je bila veća za 12.124 MW_h ili 0,9%. Gubici električne energije u 2018. godini bili su 6,62%, i oni su smanjeni u odnosu na 2017. godinu - kada su iznosili 7,70 %. Gubici električne energije su uglavnom gubici u sistemu distribucije električne energije, a povećani su, jer se radi starijem elektrodistributivnom sistemu (većinom: nadzemna mreža, starije trafostanice i sl.).

Tabela 193. Pregled potrošnje električne energije po godinama u KS za period

Godina	Potrošnja električne energije			
	Bruto (MWh)	Neto (MWh)	Gubici (MWh)	Gubici (%)
2014	1.341.624	1.229.833	111.791	8,33
2015	1.406.352	1.291.575	114.777	8,16
2016	1.390.056	1.275.841	114.215	8,22
2017	1.413.771	1.304.866	117.693	7,70
2018	1.410.289	1.316.990	93.298	6,62
Indeks 2018/2017	99,8	100,9	79,3	79,0

Izvor: Ministarstvo privrede KS, Bilans energentskih potreba u KS za 2018.

Proizvodnja električne energije. Na području Kantona Sarajevo nije razvijena djelatnost proizvodnje električne energije. Na području Kantona Sarajevo postoji svega nekoliko manjih fotonaponskih elektrana čije su osnovne karakteristike date u slijedećoj tabeli.

Tabela 194. Solarne elektrane na području Kantona Sarajevo

Red. broj	Investitor	Općina/lokacije	Instalisana snaga (MW)	Planirana proizvodnja (MWh)
1	BIČAKČIĆ d.o.o. Sarajevo	Ilijaš, Donja Karaula	0,01	14,48
2	ELEKTRO TEST doo Sarajevo	Vogošća	0,0099	14,10
3	EKO-SAN d.o.o.Sarajevo	Novi Grad Sarajevo	0,023	28,20
4	GROHS H&G d.o.o. Sarajevo	Vogošća - Sarajevo	0,14975	202,22
5	MINI SOLARNA ELEKTRANA SE VEDO 1	Ilijaš	0,0108	14,97
6	OD SE SOLAR 1-2 VL. Mirsad Hrbat	Hadžići	0,1332	160
7	OD VRTOVI HEĆO vl. Hećo Zaim	Hadžići	0,01	16
8	ŠNELKOM d.o.o.	Ilidža	0,01	12,7

Izvor: Registar izgrađenih projekata OIEiEK (<http://operatoroieiek.ba>)

Pored fotonaponskih elektrana na području Kantona Sarajevo postoji i jedna gasna elektrana (deponijski plin). Njene osnovne karakteristike su prikazane u tabeli u nastavku:

Tabela 195. Gasna elektrana na području Kantona Sarajevo

Red. Broj	Investitor	Općina/lokacije	Instalisana snaga (MW)	Planirana proizvodnja (MWh)
1	KJKP "RAD" d.o.o. Sarajevo	Sarajevo	0,432	100

Izvor: Registar izgrađenih projekata OIEiEK (<http://operatoroieiek.ba>)

Ukupna instalisana snaga priključenih proizvodnih objekata na području Kantona Sarajevo ne prelazi 1 MW.

Gasni sistem

Sistem distribucije prirodnog gasa se u BiH počeo razvijati 1975. god. realizacijom "Projekta zaštite okoliša u Gradu Sarajevu" koji je finansirala Svjetska banka, potrošnja prirodnog gasa je započela 1979. god. a komercijalna potrošnja u Sarajevu je započela 23.marta 1980. godine.

Transport prirodnog gasa za potrebe potrošača se odvija transportnim sistemom Ruske Federacije, Ukrajine, Mađarske i Srbije do Zvornika, gdje je primopredajna mjerna stanica za BiH. Zadnja pogonska kompresorska stanica je u Batajnici (Srbija) sa tri instalirana kompresora (jedan radni i dva rezervna). Potom se gas transportuje do Sarajeva, sa jednom mjernom stanicom, 9 blok stanica i 4 čistačke stanice, a izgradnjom gasovoda 1983. god. na sistem je priključena i Željezara Zenica. Magistralni gasovod od Zenice do Travnika je izgrađen 2013. godine i nije pušten u pogon.

Transport gasa do Sarajeva i održavanje transportne gasne mreže u Federaciji BiH obavlja "BH Gas d.o.o. Sarajevo". Osnivač preduzeća je Vlada Federacije Bosne i Hercegovine.

Osnovne aktivnosti "BH Gasa" su: uvoz prirodnog gasa u BiH, transport prirodnog gasa kroz BiH, prodaja prirodnog gasa velikim potrošačima, istraživanje i razvoj magistralnog gasovoda.

Distribucija i maloprodaja gasa u Kantonu Sarajevo u nadležnosti je distributera Kantonalnog javnog komunalnog preduzeća (KJKP) „Sarajevogas“ Sarajevo. Osnovna djelatnost preduzeća je distribucija prirodnog gasa, upravljanje, održavanje, i izgradnja gasnog sistema Kantona Sarajevo. Ostale djelatnosti su: pružanje usluga iz domena prenesenih javnih ovlaštenja, projektovanje gasnih mreža, održavanje i ugradnja mjerno-regulacionih uređaja i servisnih priključaka.

Dužina magistralnog gasovoda, prečnika 406,4 (mm), kroz BiH iznosi 171 (km), a sa odvojcima ta dužina iznosi 191 (km). Maksimalni transportni kapacitet gasovoda je 1260 miliona (Nm^3) za radni pritisak 50 (bar), međutim na prijemnoj stanici Zvornik, isporučitelj gasa po ugovorenim uslovima stavlja na raspolaganje maksimalni pritisak 29 (bar) i maksimalni kapacitet 36 000 (m^3/h).

Gasni sistem Kantona Sarajevo pokriva oko 95% naseljenog područja Kantona, a gasna mreža je koncipirana kao višestepeni distributivni sistem.

Magistralni gasovod se pred Sarajevom grana na dva pravca, prema gradskim stanicama u Butilima i Velešićima. Ove dvije GMRS su identične, dvolinijske, sa radnom i rezervnom linijom, svaka linija kapaciteta 62 500 (Nm^3/h) pri izlaznom pritisku od 8(bar), što teoretski omogućuje 250 000 (Nm^3/h) za grad.

Osnovna gradska gasna mreža izvedena je kao čelični gasovod pritiska 8 (14,5)(bar), koja je zbog ravnomjernosti snabdijevanja potrošača gasom izvedena u obliku prstena, tako da osnovu za distribuciju gasa čini čelični dio pritiska 8(14,5) (bar), a na ulasku u najgušće naseljene dijelove grada taj pritisak se iz sigurnosnih razloga reducira u šesnaest redukcionih stanica sa 8(14,5) (bar) na 3(4) (bar).

Na gasnu mrežu pritiska 8(14,5) i 3(4) (bar) priključene su rejonske redukcione stanice za snabdijevanje određenog gradskog područja i prijemno redukcione stanice za snabdijevanje većih pojedinačnih potrošača. Izlazni pritisci iz ovih stanica su 0,1(0,2) (bar), 0,5 ili 3(4) (bar) što zavisi o daljnjem načinu distribucije i korištenja gasa.

Za distribuciju gasa u Ilijašu egzistira GMRS Misoča kapaciteta 20 000 (Nm^3/h), čelični gasovod visokog pritiska 8(14,5) (bar) i rejonske redukcione stanice sa distributivnom gasnom mrežom pritiska 0,1(0,2) (bar) i 3(4) (bar).

Kapacitet distributivnog plasmata je 125 000 (Sm^3/h) što je dovoljno za urednu isporuku gasa za postojeće kupce, kao i za buduće (potencijalne) kupce.

Sarajevska lokalna mreža ima slijedeće karakteristike (stanje 15.01.2015. god.):

- prsten visokog pritiska 8(14,5) (bar): dužina čeličnih cijevi 103×10^3 (m), trenutni nazivni pritisak 8 (bar), maksimalni nazivni pritisak 14,5 (bar),
- sistem srednjeg pritiska 3(4) (bar): dužina cjevovoda 107×10^3 od toga 20% čeličnih i 80% polietilenskih, trenutni nazivni pritisak 3 (bar), maksimalni nazivni pritisak 4 (bar),
- niskotlačna gasna distributivna mreža 0,1 (bar): dužina uglavnom polietilenskih cijevi $1\ 120 \times 10^3$ (m),
- standardni servisni priključci 0,1(0,2) (bar): 47 526 priključaka,
- rejonske redukcione stanice RRS: 107 stanica,
- prijemno redukcione stanice PRS: 227 stanica,
- regulaciono mjerni uređaji: 79 500 uređaja.

Tabela 196. Potrošnja prirodnog gasa u Kantonu Sarajevo u periodu 2009-2015.

Prirodni gas	Potrošnja po godinama						
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Bruto mil Sm ³	134.862	144.602	148.365	135.743	117.839	99.292	117.291
Neto mil Sm ³	133.963	143.881	147.557	134.756	117.078	98.654	116.561
Gubici Sm ³	0,899	0,721	0,808	0,986	0,761	0,638	0,73
Gubici %	0,67	0,50	0,54	0,73	0,65	0,64	0,62

Izvor: Bilans energetske potrebe Kantona Sarajevo, 1999-2017.godina – Ministarstvo privrede Kantona Sarajevo, Studija optimalnog snabdijevanja energijom Kantona Sarajevo – CEDES, CETEOR, decembar 2010. godine.

Tabela 197. Potrošnja prirodnog gasa u KS u periodu 2000-2015. i učešće pojedinih kategorija kupaca zemnog gasa

Kategorija kupca	Potrošnja prirodnog gasa u KS i učešće pojedinih kategorija kupaca							
	2000		2005		2010		2015	
	mil.Sm ³	%	mil.Sm ³	%	mil.Sm ³	%	mil.Sm ³	%
KJKP Toplane	45.818	42	54.365	39	52.490	37	41.484	36
Domaćinstva	41.333	38	52.810	38	49.493	34	38.562	33
Veliki kupci	17.700	16	27.480	19	31.178	22	30.404	26
Mali kupci	4.200	4	5.910	4	6.926	5	6.109	5
Specijalni kupci	-	-	-	-	3.791	2	-	-
UKUPNO	109.051	100	140.565	100	143.878	100	116.559	100

Izvor: Bilans energetske potrebe Kantona Sarajevo, 1999-2017.godina – Ministarstvo privrede Kantona Sarajevo, Studija optimalnog snabdijevanja energijom Kantona Sarajevo – CEDES, CETEOR, decembar 2010. godine.

Tabela 198. Broj priključaka pojedinih kategorija potrošača prirodnog gasa u KS u periodu 2000-2015.

Kategorija kupca	Broj mjesta potrošnje prirodnog gasa			
	2000	2005	2010	2015
KJKP Toplane	126	128	134	136
Domaćinstva	58.000	67.518	75.416	50.318
Veliki kupci	233	422	638	564
Mali kupci	1.869	3.011	4.076	2.715
Specijalni kupci	-	-	1	1
UKUPNO	60.228	71.079	80.265	53.734

Izvor: Bilans energetske potrebe Kantona Sarajevo, 1999-2017.godina – Ministarstvo privrede Kantona Sarajevo, Studija optimalnog snabdijevanja energijom Kantona Sarajevo – CEDES, CETEOR, decembar 2010. godine.

Nakon gotovo neprekidnog trenda rasta potrošnje prirodnog gasa od 2000. godine do 2011. godine, period od 2012. godine karakteriše nagli pad potrošnje i to u 2012. godini za 10%, u 2013. godini za 15% i 2014. godini za 18%, a najveći uticaj na ovaj trend ima pad broja potrošača iz kategorije domaćinstava sa 75.416 u 2010. godini na 50.318 u 2015. godini.

Kad se posmatra potrošnja prirodnog gasa u Kantonu Sarajevo, može se konstatovati da je potrošnja, nakon enormne 1996. godine od 187 miliona Sm³, opala na oko 110 - 120 miliona Sm³ (u periodu od 1999-2002. godine), da bi u 2003. i 2004. godini bila oko 130 miliona Sm³. U 2006. godini je bilo povećanje potrošnje na cca. 146 miliona Sm³, da bi u 2007. ponovo ostvaren mali pad u potrošnji, na 141,74 miliona Sm³ prirodnog gasa. Do drastičnog pada potrošnje dolazi 2013. godine na 117,839 miliona Sm³, a trend pada potrošnje se nastavlja u 2014. godini kada potrošnja pada na rekordno niskih 99,292 miliona Sm³. Sniženje nabavne cijene gasa u iznosu od 35% za kategoriju domaćinstva u 2016. godini treba da djeluje na zaustavljanje negativnog trenda smanjenja broja korisnika gasa.

Bruto potrošnja gasa u 2018. godini iznosila je 129,491 mil. Sm³, neto potrošnja prirodnog gasa u KS u 2018. godini, u odnosu na 2017. godinu, je bila manja za 6,624 mil. Sm³ ili 4,9%. Gubici prirodnog gasa u 2018. godini bili su 0,67%, i povećani su u odnosu na 2017. godinu kada su iznosili 0,46%.

Tabela 199. Pregled potrošnje prirodnog gasa po godinama u KS

Godina	Potrošnja prirodnog gasa			
	Bruto (mil. Sm ³)	Neto (mil. Sm ³)	Gubici (mil. Sm ³)	Gubici (%)
2014	99,29	98,65	0,64	0,64
2015	117,29	116,56	0,73	0,62
2016	124,769	124,25	0,52	0,42
2017	135,666	135,244	0,57	0,46
2018	129,491	128,620	0,87	0,67
Indeks 2018/2017	95,4	95,1	152,6	145,7

Izvor: Ministarstvo privrede KS, Bilans energentskih potreba u KS za 2018.

Centralni toplifikacioni sistemi⁶⁹

U Kantonu Sarajevo egzistira jedan veliki centralni toplifikacioni sistem sa mrežom kotlovnica kojim upravlja KJKP „Toplane“ Sarajevo i dva manja toplifikaciona sistema: „BAGS Energotehnika“ i „UNIS-Energetika“. Navedeni toplifikacioni sistemi toplotnom energijom snabdijevaju oko 50 000 stambenih jedinica sa cca 2.900.000 m², kao i oko 505.000 m² poslovne površine.

Približno 110.000 stambenih jedinica individualnog i kolektivnog stanovanja u Kantonu Sarajevo se griju koristeći druge energente (električnu energiju, ugalj, drvo, briketi, pelet i manjim djelom mazut, lož ulje i LPG). Oko 50.000 stambenih jedinica individualnog i kolektivnog stanovanja se zagrijava individualnim sistemima sa prirodnim gasom kao primarnim energentom putem distributera KJKP „Sarajevogas“. Ostali objekti (javne zgrade, objekti uslužnih djelatnosti i industrijski objekti itd.) imaju pojedinačno izgrađene sisteme za grijanje i koriste toplotnu energiju dobivenu u vlastitim kotlovnica. Energenti koji se najčešće koriste su: prirodni gas, električna energija, mazut, lož ulje, biomasa, ugalj, LPG itd. U Kantonu Sarajevo egzistira oko 640 pojedinačnih kotlovnica (instalisanog kapaciteta većeg od 30 KW) različitih vlasnika, sa prirodnim gasom kao primarnim energentom.

Sve kotlovnice u sistemu centralnog grijanja u Sarajevu, osim krovnih (učešće u angažovanoj snazi cca 12%, odnosno cca 40MW), imaju mogućnost korišćenja, pored prirodnog gasa kao osnovnog energenta i tečna goriva kao alternativna, koja skladište u vlastitim rezervoarima, uz kotlovnice. Zalihe mazuta i lakog ulja su raspoređene tako da omogućuju nesmetano funkcionisanje toplifikacionih sistema u trajanju od 5-10 dana, prosječne januarske potrošnje (osim kotlovnice KD III Dobrinja sa rezervom od 3 dana).

Sistem pokrivaju i krovne kotlovnice (proizvode toplu vodu temperaturnog gradijenta 90/70°C, a sastoje se iz čelija od livenog željeza nazivne toplotne snage 84 kW koje se grupišu u baterije veće snage, zavisno od potreba; kao pogonsko gorivo koriste isključivo prirodni gas niskog pritiska), podstanice i blok kotlovnice. KJKP Toplane su uložile značajna sredstva u primjeni novih tehnologija generisanja toplotne energije prelaskom na kondenzacijske kotlove u krovnim kotlovnica.

Kotlovske jedinice (toplovodne i vrelovodne) proizvode, direktno ili indirektno, toplu i vrelu vodu maksimalne temperature od 90 do 150°C. Proizvedena toplota maksimalne temperature 90°C razvodi se cjevovodnim sistemom kućnih instalacija centralnog grijanja.

Toplotna energija se od toplane do potrošača prenosi vrelom ili toplom vodom preko cjevovoda od izoliranih čeličnih cijevi.

Udio u isporučenoj energiji KJKP Toplane u toplifikacionim sistemima Kantona Sarajevo 97,44%, BAGS Energotehnika 2,18% i UNIS Energetika 0,38%. Ukupno učešće u potrošnji energije i energenata

⁶⁹ Urbanistički planovi Sarajevo, Hadžići, Ilijaš i Trnovo – postojeće stanje;

toplifikacionih sistema je 79,54% prirodni gas, 16,92% tečna goriva, 2,06 električna energija i 1,48% čvrsta goriva.

Ukupni instalirani toplotni kapacitet kotlovnica KJKP Toplane iznosi 502,537 (MW). Ukupni angažovani toplotni kapacitet je 333,741 (MW) te raspoloživi toplotni kapacitet za nove potrošače iznosi 155,015 (MW). Odnos instalisanog i angažovanog kapaciteta najveći je u kotlovnica Centar I (36,274 MW) Općine Centar, kao i u kotlovnica u Općini Novo Sarajevo (25,942+25,091 MW), Općini Ilidža (20,177 MW) te Općini Novi Grad i to Alipašino Polje (21,575 MW) i Dobrinja (19,650 MW), što ostavlja mogućnost za priključenje velikog broja novih objekata koji će se u budućnosti graditi. Posebno treba napomenuti da je imperativ maksimalno poštovanje koncepta centralne toplifikacije u zonama gdje je takav princip predviđen planskom dokumentacijom te da se kod realizacije planiranih objekata insistira na iskorištavanju slobodnih kapaciteta postojećih centralnih kotlovnica, jer takav koncept toplifikacije predstavlja tehnički, ekonomski i ekološki optimalno rješenje.

KJKP „Toplane“ su najveći potrošač prirodnog gasa u Kantonu Sarajevo sa učešćem u ukupnoj potrošnji od 36% u 2015. godini. Sve kotlovnice u ovom sistemu, osim krovnih (učešće u angažovanoj snazi cca 12%, odnosno cca 40MW), imaju mogućnost korišćenja, pored prirodnog gasa kao osnovnog energenta i tečna goriva kao alternativna, koja skladište u vlastitim rezervoarima, uz kotlovnice. Ova mogućnost daje značajan kvalitet snabdijevanju Kantona Sarajevo energentima, u zimskom periodu, kada dođe do znatnog povećanja potrošnje prirodnog gasa u domaćinstvima i privrednim subjektima kao i u ekscenim situacijama otežane ili potpuno prekinute dobave prirodnog gasa. Zalihe mazuta i lakog ulja su raspoređene tako da omogućuju nesmetano funkcionisanje toplifikacionih sistema u trajanju od 5 – 10 dana, prosječne januarske potrošnje.

Čvrsta goriva⁷⁰

Prema izvještaju o isporukama čvrstog goriva u Kantonu Sarajevo, dobijenog od velikog snabdjevača/distributera čvrstog goriva KJP Sarajevo-šume d.o.o. Sarajevo, kao i procjeni isporuka čvrstih goriva za distributere: Drvosječa d.o.o. Sarajevo i Oganj-Transport d.o.o. Sarajevo te izvještaju o potrošnji velikog potrošača čvrstog goriva BAGS-Energotehnika d.d. Vogošća, u narednoj tabeli dat je pregled potrošnje čvrstih goriva u Kantonu Sarajevo.

Količine čvrstih goriva koje se koriste u Kantonu Sarajevo, mnogo su značajnije od onih obuhvaćenih energetske bilansom. Energetski bilans Kantona Sarajevo obuhvata podatke od glavnih dobavljača čvrstih goriva. Međutim, oni energenti koji na tržište Kantona Sarajevo dopijevaju putem drugih, neregistrovanih dobavljača, nisu obuhvaćeni bilansom. Također, bilansom nisu obuhvaćena ni čvrsta goriva koja se nabavljaju direktno kod dobavljača sa sjedištem izvan Kantona Sarajevo (npr. ugalj), kao i čvrsta goriva kojima se trguje nelegalno.

U Kantonu Sarajevo čvrsta goriva se koriste uglavnom za proizvodnju toplotne energije u stambenim jedinicama individualnog karaktera, tako i u manjoj mjeri u jedinicama kolektivnog smještaja (Vogošća). U tu svrhu se koriste ugalj i ogrjevno drvo.

Studija optimalnog snabdijevanja energijom Kantona Sarajevo je, kada je u pitanju čvrsto gorivo, vršila procjenu korištenja ovog energenta isključivo na osnovu podmirivanja toplotnih potreba stambenih jedinica prema srednjoj energetskej karakteristici objekata, te je na taj način definisala potrošnju čvrstih goriva u stambenom sektoru Kantona Sarajevo.

⁷⁰ Urbanistički planovi Sarajevo, Hadžići, Ilijaš i Trnovo – postojeće stanje;

Prema popisu stanovništva iz 2013. godine, u Kantonu Sarajevo se na ugalj i drva grije 167.039 domaćinstava, od toga na drvo 146.081 domaćinstava i na ugalj 20.598 domaćinstava.

Samo na području općine Centar se 22.916 domaćinstava grije na ugalj i drva.

Najviše domaćinstava na području općine Novi Grad se grije na ugalj i drva i to 46.548, a na području općine Ilidža 25.868 domaćinstava.

Na naftu i naftne derivate se na području Kantona Sarajevo grije 16.416 domaćinstava, na gas 69.146 domaćinstava, na električnu energiju 16.837 domaćinstava i na ostale energente 5.200 domaćinstava.

U 2018. godini ukupno je potrošeno 154.147 t čvrstog goriva što je za 58% više nego prethodne godine. U ukupnoj količini čvrstih goriva isporučenih u Kantonu Sarajevo u 2018. godini najveći udio ima ogrjevno drvo 82.930 t (53,7%), zatim ugalj lignit 48.927 t (31,7%), ugalj mrki 18.713 t (12,1%), te ostala čvrsta goriva sa učešćem od 2,3%.⁷¹

Tečna goriva⁷²

Prema izvještajima o isporukama naftnih derivata u Kantonu Sarajevo dobijenih od uvoznika/distributera naftnih derivata, u narednoj tabeli dat je pregled potrošnje naftnih derivata u Kantonu Sarajevo.

Tabela 200. Potrošnja tečnih goriva u Kantonu Sarajevo u periodu 2000-2015.

Vrsta tečnog goriva	Potrošnja tečnih goriva (lit)			
	2000	2005	2010	2015
BMB	24.840.000 (20,99%)	29.670.000 (25,48%)	38.452.610 (26,6%)	29.182.419 (15,19%)
MB	24.975.000 (21,11%)	15.845.000 (13,61%)	452.993 (0,31%)	-
DIZEL	50.535.000 (42,71%)	49.155.000 (42,21%)	87.637.718 (60,63%)	131.863.183 (68,62%)
LPG	3.830.000 (3,24%)	2.974.000 (2,55%)	5.223.623 (3,62%)	8.715.712 (4,54%)
KEROZIN	7.849.800 (6,63%)	9.845.000 (8,45%)	6.030.824 (4,17%)	7.022.636 (3,65%)
LUEL	5.188.800 (4,38%)	8.240.000 (7,07%)	6.725.320 (4,65%)	8.249.588 (4,29%)
MAZUT	1.111.100 (0,94%)	734.000 (0,63%)	29.002 (0,02%)	7.138.837 (3,71%)
UKUPNO	118.329.700 (100,0%)	116.463.000 (100,0%)	144.552.090 (100,0%)	192.172.375 (100,0%)

Izvor: Bilans energetske potrebe Kantona Sarajevo, 1999.-2017. godina – Ministarstvo privrede Kantona Sarajevo, Studija optimalnog snabdijevanja energijom Kantona Sarajevo – CEDES, CETEOR, decembar 2010. godine.

Najveći udio u potrošnji energije u Kantonu Sarajevo imaju tečna goriva sa 39,1%, električna energija sa 30,52%, zatim prirodni gas sa 23,57%, te čvrsta goriva sa 6,81%. Kanton Sarajevo ne raspolaže sa vlastitim izvorima energije, osim obnovljivih vidova energije, koji se koriste minimalno. Kanton uvozi energiju iz drugih dijelova BiH (ugalj, električna energija) i inostranstva (prirodni gas, tečna goriva). Odnos potrošnje "uvoznih energenata" (tečna goriva i prirodni gas) i "domaćih" (električna energija i ugalj i biomasa) je 60:40 u korist uvoznih.

Procijenjeno je da se za energiju godišnje na području Kantona Sarajevo utroši oko 1 milijardu KM. Ova sredstva se odnose na nabavku energenata, opsluživanje i održavanje, te amortizaciju uređaja i dijelova zgrada koji su u vezi sa korištenjem energije.

Obnovljivi izvori energije

Obnovljivi izvori energije (OIE) predstavljaju osnovnu alternativu fosilnim gorivima. Obnovljivim izvorima energije se smatraju hidroenergija, solarna energija, energija vjetra, energija biomase i geotermalna energija. Korištenjem ovih izvora potpomaže se ne samo smanjenje stakleničkih gasova uslijed proizvodnje i potrošnje energije, već i smanjenje uvoza nafte i gasa. Pažljivo iskorištavanje obnovljivih

⁷¹ Bilans energetske potrebe u KS, 2019.

⁷² Urbanistički planovi Sarajevo, Hadžići, Ilijaš i Trnovo – postojeće stanje;

resursa sve je više na agendi globalnih i evropskih ekonomija, što se vidi i kroz dinamiku te promjene u strukturi udjela OIE-a u globalnoj proizvodnji i bruto finalnoj potrošnji. Uz sve veću dostupnost tehnologije, ključnu ulogu u popularizaciji OIE-a imaju energetske politike i zakoni koji nedvosmisleno potiču taj trend.

Shodno Direktivi o obnovljivoj energiji 2009/28/EZ, do 2020. godine u Evropskoj uniji udio obnovljivih izvora energije u potrošnji mora biti 20%. Dugoročno gledano, ciljevi udjela OIE-a u potrošnji energije do 2040. godine u Evropskoj uniji sežu i preko 50% (električna energija 52%, grijanje 32%, transport 13%) (Izvor: IEA – World Energy Outlook 2016).

Kada govorimo o segmentu električne energije, Federacija Bosne i Hercegovine već danas ima solidan udio OIE-a u bruto finalnoj potrošnji u odnosu na zemlje EU-a. Razlog tome su hidroenergetski potencijali u segmentu električne energije.

Na temelju Odluke o implementaciji Direktive 2009/28/EZ utvrđen je obavezujući cilj od 40% udjela OIE-a u ukupnoj finalnoj potrošnji do 2020. godine za cijelu Bosnu i Hercegovinu, što je dio Akcionog plana Bosne i Hercegovine za korištenje obnovljivih izvora energije. Shodno tome, za Federaciju Bosne i Hercegovine je određen cilj udjela OIE-a u finalnoj potrošnji kako bi se ispunio onaj na državnom nivou. U Federaciji Bosne i Hercegovine je 2014. godine donesen Akcioni plan Federacije Bosne i Hercegovine za korištenje obnovljivih izvora energije (APOEF). Prema Akcionom planu, Federacija Bosne i Hercegovine ima za cilj postići 41 % udjela OIE-a u bruto finalnoj potrošnji u 2020. godini. Ciljevi za povećanje udjela OIE-a u bruto finalnoj potrošnji su spuštani na tri ključna sektora: električna energija, grijanje i hlađenje i transport.

Postizanju zadatog cilja u 2020. godini najviše bi trebali pridonijeti sektor grijanja i hlađenja sa 68,3% ukupno potrošene energije iz OIE-a. Očekuje se da će udio sektora električne energije biti 26,9%, a transporta 4,8%. (Izvor: Okvirna energetska strategija Federacije Bosne i Hercegovine do 2035. godine – finalni nacrt).

Akcionim planom su procijenjene putanje kretanja udjela OIE-a u ukupnoj finalnoj potrošnji, prema kojem udio za 2017. i 2018. godinu iznosi 39%, za 2019. 40%, te, kako je već spomenuto, za 2020. je udio 41%.

U sektoru električne energije u Federaciji BiH do 2035. godine, doprinos svake pojedine tehnologije će se povećati. Najveći doprinos ukupnom udjelu OIE-a će imati hidroelektrane i pretpostavka je da će on iznositi u prosjeku oko 79%. Međutim, njihov će se relativni udio smanjiti zbog povećanja udjela ostalih obnovljivih izvora energije. Relativni udio vjetra može u prosjeku relativno iznositi 12% uz povećanje u apsolutnom smislu. Kao gornja vrijednost scenarija za vjetroelektrane se može očekivati duplo veće učešće vjetra od 24% prvenstveno zbog perspektive i tendencije izgradnje novih vjetroelektrana na području Federacije Bosne i Hercegovine. Da bi se ostvario procijenjeni doprinos biomase, koji iznosi u intervalu oko 6%-16%, potrebno je poticati korištenje čvrste biomase u kogeneracijskim postrojenjima. S obzirom na to da će solarna energija postati konkurentnija na tržištu, poželjna je i izgradnja solarnih mikroelektrana. Zbog toga se, do 2035. godine, očekuje blagi porast udjela te vrste energije u OIE, te bi on tada iznosio oko 3–4%.

U sektoru grijanja u Federaciji BiH do 2035. potrebno je povećati apsolutni doprinos svake tehnologije (biomasa, geotermalna, solarna i ostale tehnologije). Uzimajući u obzir pretpostavku da je biomasa glavno gorivo, ona će i budućnosti ostati najviše korišteno gorivo, s procijenjenim udjelom između 98 % i 95 %, ovisno o scenariju, no potrebno je promijeniti strukturu korištenja biomase. Tako se očekuje smanjenje potrošnje ogrjevnog drveta, a povećanje korištenja peleta te šumskog i poljoprivrednog otpada. U kogeneracijskom obnovljivom scenariju potrebno je staviti naglasak na sisteme daljinskog grijanja (SDG). Da bi se to ostvarilo potrebno je poboljšati regulative vezane za sektor šumarstva te povezati industrije. Federacija Bosne i Hercegovine ima nezanemariv geotermalni potencijal, no do danas nije dovoljno istražen. S obzirom na to da će udio geotermalne energije u finalnoj potrošnji sektora biti ~ 0,5%, potrebno je detaljnije istražiti te komercijalizirati geotermalni potencijal Federacije Bosne i

Hercegovine. Procijenjeno je da će udio solarne energije, do 2035. godine, iznositi oko 1–4%, ovisno o scenariju. Šira upotreba solarnih panela, prvenstveno za grijanje u domaćinstvima, se očekuje zbog kontinuiranog pada cijena. S obzirom na rapidan razvoj tehnologija te pada njihove cijene na globalnom nivou, za očekivati je kako će se do 2035. godine na tržištu pojaviti nove komercijalne tehnologije koje će se koristiti za grijanje i/ili hlađenje kao i korištenje otpada za proizvodnju toplotne energije (waste to energy), te da će one imati otprilike 0,5% udjela u ukupnoj finalnoj potrošnji sektora.

Prema Akcionom planu, udio obnovljivih izvora u finalnoj potrošnji u transportu se do 2020. godine se mora povećati na 10 %. Planirani udio OIE-a u 2015. godini je bio 7%, no pretpostavka je, jer podaci o realizaciji nisu dostupni, da je trenutno realizacija ispod plana.

U narednom periodu se najviše očekuje korištenje biodizela i bioetanola u sektoru transporta. Osim biogoriva, do 2035. se očekuje i povećanje korištenja električne energije iz obnovljivih izvora u sektoru transporta, čiji se udio u transportu procijenjuje na 10 –15%. Uz to, očekuje se i izgradnja električnih punionica automobila.

Postojećim Akcionim planom je definirano nekoliko mjera kojima se planira povećati korištenje energije iz obnovljivih izvora u Federaciji BiH i na taj način ostvariti postavljene indikativne ciljeve:

- sistemsko planiranje u sektoru OIE-a, povećanje korištenja OIE-a, ekonomska isplativost i nova radna mjesta,
- uspostava tržišta za energiju iz obnovljivih izvora,
- upravljanje potrošnjom energije,
- korištenje svih raspoloživih potencijala iz obnovljivih izvora,
- promocija najboljih praksi koje se primjenjuju u zemljama Evropske unije → efikasno korištenje energije i obnovljivih izvora,
- korištenje energije iz hidropotencijala na optimalan način,
- osiguravanje finansijske podrške za efikasan i održiv sistem korištenja biomase, biogasa i ostalih biogoriva,
- korištenje energije otpada za proizvodnju električne i toplotne energije, te rješavanje problema gradskih deponija,
- osiguravanje podrške za domaću proizvodnju opreme i pružanje usluga,
- povećanje korištenja obnovljivih izvora u sektoru transporta, posebno biogoriva.

U planskom periodu je potrebno intenzivirati aktivnosti na, što je moguće većem, učešću energije iz OIE u energetske bilansu Kantona Sarajevo, koristeći podršku EU kroz politike, legislativu, finansiranje i istraživanje, naravno uz uvažavanje važećih zakona, uredbi, planskih dokumenata Kantona Sarajevo, Federacije i države BiH.

Vlada Kantona Sarajevo, donijela je Zaključak, kojim se usvaja Hodogram aktivnosti na realizaciji programskih zadataka i Studije "Potencijalni resursi za proizvodnju i snabdijevanje Kantona Sarajevo toplotnom i električnom energijom" i zadužuje Ministarstvo privrede Kantona Sarajevo da prati realizaciju aktivnosti u Hodogramu, a u cilju kvalitativnih pretpostavki za realizaciju razvojnih programa u energetske sektoru Kantona Sarajevo. Prvenstveni cilj izrade studije je osigurati bazne pretpostavke za razvojne programe u energetske sektoru Kantona Sarajevo - koji se odnose na korištenje potencijalnih resursa (izvora, kapaciteta i primjenjivih tehnologija) za proizvodnju električne i toplotne energije u Kantonu Sarajevo kao i snabdijevanje Kantona Sarajevo toplotnom i električnom energijom u okvirima zahtjeva za zaštitu okoline, tj. studija ima za cilj da ukaže na potencijalne energetske resurse, da identifikuje održiva energetska rješenja - provjerenim metodama, naglašavajući jasne ekonomske i okolinske pokazatelje. Studija ima za cilj poboljšanje energetske sigurnosti u Kantonu Sarajevu, zaštitu okoline, poboljšanje procesa korištenja resursa i finalne energije, kao i poboljšanje kvaliteta upravljanja energijom/energentima u Kantonu Sarajevo. Dalje, studija ima za cilj da značajno pomogne u procesu planiranja i odlučivanja institucija i organa vlasti u Kantonu Sarajevo i da pruži jasnu sliku potencijalnim investitorima za ulaganja u energetske sektor Kantona Sarajevo, kao i da se uspostavi lista prioriteta za

realizaciju aktivnosti, održivih projekata i dr., a sve cilju stvaranja potrebnih pretpostavki za razvojne programe u energetskom sektoru Kantona Sarajevo. Rok za izradu studije - pripremljene za reviziju je jedna godina, počev od dana potpisivanja ugovora, a plan realizacije je 2017/2018. godina.

Sarajevska regija ne može računati na vlastite energijske izvore većih kapaciteta, nego se mora bazirati prvenstveno na korištenju sistema za kontinuiranu dobavu energije, koji su u funkciji šire regije, Federacije BiH i države. Mogućnost snabdijevanja energijom iz alternativnih izvora energije svodi se na, do sada nedovoljno istražene potencijalne mogućnosti korištenja geotermalnih potencijala, izgradnju malih hidroelektrana na vodotokovima u širem okruženju Sarajeva, energije vjetra i sunca, također u širem okruženju grada.

Pregled proizvodnje energije iz obnovljivih izvora u Kantonu Sarajevo dat je u nastavku teksta. Pregled proizvodnja električne energije u mini hidroelektranama trenutno ne postoji. Ista je situacija i sa proizvodnjom električne energije u vjetroelektranama. Pregled proizvodnje električne energije iz solarnih elektrana data je u slijedećoj tabeli.

Tabela 201. Pregled solarnih elektrana u Kantonu Sarajevo

Vlasnik	Sjedište	Općina lokacije	Instalisana snaga (MW)	Planirana proizvodnja (MWh)
BIČAKČIĆ d.o.o. Sarajevo	Bistrik od br.11 Sarajevo	Ilijaš Donja Karaula	0,01	14,484
ELEKTROTEST d.o.o. Sarajevo	Gornja Jošanica I do br.6	Vogošća	0,0099	14,10
EKO SAN d.o.o. Sarajevo	Geteova 6 Novi Grad	Novi Grad	0,023	28,20
GROHS H&G d.o.o. Sarajevo	Terezije bb Sarajevo	Vogošća	0,14975	202,219
MINI SOLARNA ELEKTRANA VEDO 1	Karaula bb Ilijaš	Ilijaš	0,0108	14,969
OD SE SOLAR 1-2	Grabovci bb Hadžići	Hadžići	0,1332	160,00
OD VRTOVI HEĆO	Drozgometva bb Koščan Hadžići	Hadžići	0,01	16,00

Izvor: Kantonalni plan zaštite okoliša Kantona Sarajevo Službene novine Kantona Sarajevo 47/17.

Postoje dva objekta koja koriste geotermalnu energiju iz tople vode i to su Hotel Terme i kompleks Termalna rivijera Ilidža.

Pregled korištenja biomase za dobivanje toplotne energije dat je u narednoj tabeli.

Tabela 202. Pregled kotlovnica sa pogonom na biomasu u Kantonu Sarajevo

Vlasnik	Sjedište	Općina lokacije	Instalisana snaga (MW)	Angažovana snaga (MW)
XYLON CORPORATION d.o.o. Ilijaš	Podlugovi bb	Ilijaš	2,75	-
KLEJTON d.o.o. Hadžići	Gradac 51	Hadžići	0,9	-
HULIO No1 d.o.o. Ilidža	Rakovička cesta 141	Ilidža	0,27	-
Drvo Produkt d.o.o. Ilijaš	Bosanski put 103	Ilijaš	4,4	-
Bioenergy (Bolnica Jagomir)	Nahorevska 248	Centar	0,8	-
JU OŠ Aleksa Šantić	Branislava Nušića 95	Novi Grad	0,78	-
Naselje TIBRA		Ilidža	-	-

Izvor: Arhiva Zavoda za planiranje razvoja Kantona Sarajevo.

Kada se radi o proizvodnji električne energije iz biogasa treba istaći da je u probnom radu postrojenje za prečišćavanje otpadnih voda Kantona Sarajevo sa postrojenjem za proizvodnju električne energije snage 1 (MW). Proizvodnja biodizela trenutno ne postoji. Konačno, kada se radi o proizvodnji električne energije iz deponijskog gasa, na lokaciji gradske deponije locirano je postrojenje za korištenje deponijskog gasa instalisane snage 0,432 (MW).

Ukupna potrošnja naftnih derivata u Kantonu Sarajevo u 2018. godini je 166.437.165 litara i u odnosu na 2017. godinu je bila manja za 6.921.832 litara ili 4,0%.

7 ZAŠTITA OKOLIŠA

Upravljanje okolišem na državnom nivou regulisano je Zakonom o ministarstvima i drugim tijelima uprave BiH⁷³, u okviru kojeg su u članu 9. Ministarstvu vanjske trgovine i ekonomskih odnosa BiH (MVTEO BiH) dodijeljene određene nadležnosti nad zaštitom okoliša. Jedan od osam sektora u sklopu MVTEO BiH je Sektor za prirodne resurse, energetiku i zaštitu okoliša, koji se sastoji od šest odsjeka: Odsjek za vodne resurse, Odsjek za turizam, Odsjek za primarnu energiju i politiku, Odsjek za sekundarnu energiju i projekte, Odsjek za zaštitu okoliša i Odsjek za implementaciju projekata.

Glavna odgovorna institucija za pitanja okoliša na nivou entiteta FBiH je Ministarstvo okoliša i turizma FBiH (FMOIT). FMOIT vrši upravne, stručne i druge poslove iz nadležnosti FBiH koji se odnose na: ekološku zaštitu zraka, vode i zemlje; izradu strategije i politike zaštite okoliša; standarde kvaliteta zraka, vode i zemlje; ekološko praćenje i kontrolu zraka, vode i zemlje; izradu strategije i politike razvoja turizma i ugostiteljstva; praćenje turističkih tokova na domaćim i stranim tržištima; usmjeravanje dugoročnog razvoja turizma u okviru cjelovitog privrednog sistema i druge poslove utvrđene zakonom⁷⁴. Osim toga, FMOIT ima ulogu Nacionalnog fokalnog predstavnika (eng. *National Focal Point- NFP*) BiH unutar Evropske agencije za okoliš (eng. *European Environment Agency- EEA*). Također, postoji određen broj javnih stručnih institucija koje se bave pitanjima okoliša u FBiH u sklopu ministarstava ili pod direktnim rukovodstvom vlade. Njihove dužnosti obuhvataju pružanje stručnih usluga (kao što su statistika, hidrometeorologija), nadzor i kontrolu nad aktivnostima koje utiču na stanje okoliša (tj. inspekcije), te planiranje i izvršavanje aktivnosti u svrhu zaštite ljudi, roba i okoliša od prirodnih katastrofa, vanrednih događaja i velikih incidenata (tj. upravljanje civilnom zaštitom).

Svaka nadležna institucija za sfere zaštite prirode, voda, zraka, zemljišta, otpada na nivou FBiH donijela je pravilnike kojima se propisuje uspostava i upravljanje informacionim sistemom (za pojedinu oblast), uspostava baze, kao i vršenje monitoringa. No, na nivou FBiH ne postoji jedinstven informacioni sistem praćenja stanja okoliša i njegovih komponenti (zrak, voda, zemljište, otpad, priroda i biodiverzitet). Mehanizmi koji osiguravaju razmjenu podataka i informacija, međusobnu koordinaciju i konsultacije između ovih institucija i FMOIT, kao i ostalih resornih ministarstava koji se bave segmentima okoliša, nisu adekvatni. Također, formalni institucionalni oblici saradnje među sektorima, koji se bave problematikom okoliša ne postoje, što često dovodi do konflikta interesa među sektorima koji imaju utjecaja na prirodne resurse.

⁷³ „Službeni glasnik BiH“, br. 5/03

⁷⁴ Član 20. Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o federalnim ministarstvima i drugim tijelima federalne uprave, „Službene novine FBiH“, br. 8/06

7.1 Institucionalni okvir - Kanton Sarajevo

Prema Zakonu o organizaciji i djelokrugu organa uprave i upravnih organizacija KS⁷⁵ Ministarstvo prostornog uređenja, građenja i zaštite okoliša KS (MPUGZO KS) vrši upravne i stručne poslove utvrđene ustavom, zakonom i drugim propisima, koji se odnose na ostvarivanje nadležnosti kantona u oblasti prostornog uređenja i zaštite okoliša. Jedan od šest sektora u MPUGZO KS je Sektor zaštite okoliša čija je nadležnost „regulisanje, očuvanje i unaprijeđenje zaštite okoliša, priprema zakona i drugih propisa, praćenje stanja i primjena zakonskih propisa koji se odnose na zaštitu zraka, tla, vode, biljnog i životinjskog svijeta i postupanja sa otpadom, upravljanje kvalitetom zraka, zaštita od buke. Sektor između ostalog vrši i obradu zahtjeva za izdavanje okolinskih dozvola iz nadležnosti KS, poslove monitoringa kvaliteta zraka na području KS, vodi registar emisija iz motornih vozila i registar emisija iz ložišta.

Ministarstvo komunalne privrede i infrastrukture KS je osnovano Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o organizaciji i djelokrugu organa uprave i upravnih organizacija KS⁷⁶ iz 2015. godine. Ministarstvo vrši upravne i stručne poslove utvrđene ustavom, zakonom i drugim propisima, koji se odnose na ostvarivanje nadležnosti KS u oblasti komunalnih djelatnosti, komunalne privrede i infrastrukture.

Korištenje i zaštita voda, uređenje vodotoka i drugih voda i zaštita od štetnog djelovanja voda, kao tradicionalni segmenti aktivnosti upravljanja vodama, uređeni su detaljno u posebnim poglavljima Zakona o vodama FBiH⁷⁷, uz nastojanje da se postojeći resursi očuvaju. Kad je riječ o kantonalnom pravu koji se odnosi na vode, neophodno je istaći strateški značaj opredjeljenja da su nadležnosti u pogledu osiguranja vode za stanovništvo podijeljeni između FBiH i kantona na takav način da FBiH donosi propise o kvalitetu vode za ljudsku upotrebu i propise u vezi sa efluentima, dok je razvoj i pravno uređivanje pitanja u vezi sa korištenjem i održavanjem infrastrukture za snabdijevanje stanovništva vodom za piće i za eliminaciju otpadnih voda u isključivoj nadležnosti kantona. Na području KS stručno-upravne poslove iz oblasti vodoprivrede koji se odnose na uređivanje režima voda, zaštite voda i zaštite od voda obavlja Sektor za poljoprivredu, vodoprivredu i šumarstvo u sklopu Ministarstva privrede KS u skladu sa Zakonom o vodama KS⁷⁸.

Obim rada, kao i nadležnosti općina, regulirani su Zakonom o principima lokalne samouprave u FBiH⁷⁹. U članu 8. ovog Zakona navode se formulacija i implementacija politika prostornog uređenja i okoliša, upravljanje vodama, upravljanje otpadom i upravljanje prirodnim resursima na nivou općine kao neke od samoupravnih nadležnosti koje ne mogu ograničiti ili uskratiti federalne ili kantonalne vlasti, osim u slučajevima i u obimu koji je određen zakonom. Važno je istaći da su mnoge općine donijele lokalne akcione planove zaštite okoliša (LEAP) koji je polazna tačka za izgradnju održive lokalne zajednice, koji joj pomaže da na odgovarajući način razmotri i fokusira pažnju na glavne ekološke probleme koji negativno utiču na okoliš, ekosistem i ljudsko zdravlje.

⁷⁵ „Službene novine KS“, br. 7/08, 16/08, 13/17

⁷⁶ „Službene novine KS“, br. 41/12, 8/15 i 13/17

⁷⁷ „Službene novine FBiH“, br. 70/06

⁷⁸ „Službene novine KS“, br. 18/10, 43/16

⁷⁹ „Službene novine FBiH“, br. 49/06

7.2 Zaštita zraka

7.2.1 Institucionalni i zakonodavni okvir

Prema Federalnim zakonom o zaštiti zraka⁸⁰, za osiguranje kvaliteta zraka odgovorni su: Federacija, kantoni, jedinice lokalne samouprave, privredni subjekti, te druga pravna i fizička lica. U oblasti zaštite zraka u KS primjenjuju se federalni i kantonalni propisi. U cilju strožijeg i detaljnijeg uređivanja ove materije u odnosu na Federalni zakon, na nivou KS donesena je Odluka o zaštiti i poboljšanju kvaliteta zraka⁸¹ (u nastavku teksta Odluka) i Plan interventnih mjera u slučajevima prekomjerne zagađenosti zraka u Kanton Sarajevo⁸². Određena usmjerenja u pogledu unaprijeđenja stanja kvaliteta zraka definisana su kroz izradu „Studije izvodljivosti o proširenju i poboljšanju sistema daljinskog grijanja u Kantonu Sarajevo“ i „Studije urbanih ventilacionih koridora i uticaju visokih zgrada u Kantonu Sarajevo“.

Monitoring kvaliteta zraka u KS vrši Zavod za javno zdravstvo KS mrežom stanica koju čine tri stacionarne, jedna polumobilna i jedna mobilna stanice, putem kojih se vrši mjerenje osnovnih parametara zagađenja (sumpor dioksida, azotnih oksida, frakcije PM čestica, ugljen monoksida, ozona). Tokom 2018. godine stavljene su van funkcije „manuelne“ stanice zbog zastarjelosti, nemogućnosti kvalitetnog servisiranja i održavanja, kao i zbog opasnosti u radu sa solima žive koje su opasne i za zdravlje ljudi i za okoliš. Na području KS postoje i dvije stanice Federalnog hidrometeorološkog zavoda (Bjelave i Ivan Sedlo) na kojima se, pored meteoroloških parametara, prate i koncentracije zagađujućih materija.

Prikupljanje podataka i evidenciju o operatorima postrojenja za sagorijevanje obezbjeđuje MPUGZO KS uz tehničku podršku Zavoda za informatiku i statistiku KS. Trenutno postoji devet akreditovanih laboratorija koje obavljaju poslove mjerenja emisija iz stacionarnih izvora zagađenja zraka („Dvokut pro“ d.o.o Sarajevo, „Inspect RGH“ d.o.o Kakanj, „TQM“ d.o.o Lukavac, „Zagrebinspekt“ d.o.o Mostar, „Institut za zaštitu, ekologiju i obrazovanje“ d.d Tuzla, „Ceteor“ d.o.o Sarajevo, „Elkomont“ d.o.o Sarajevo, KJKP „Toplane“ d.o.o Sarajevo- Odjel mjerenja polutanata, „INPROZ“ Institut za zaštitu i projektovanje“ d.o.o Tuzla) prema standardu BAS EN ISO/IE 17025⁸³.

Poslove inspekcijskog nadzora obavlja Kantonalna uprava za inspekcijske poslove, u okviru koje djeluje okolišna inspekcija, kao i Inspekcija zaštite od požara, situirana u Ministarstvu unutrašnjih poslova. Pored pobrojanih organa i organizacija, problematikom upravljanja kvaliteta zraka se bave na federalnom i kantonalnom nivou i javne stručne institucije, poput Federalnog hidrometeorološkog zavoda, Zavoda za planiranje razvoja KS, Federalne i Kantonalne uprave civilne zaštite itd., što upućuje na nužnost postojanja dobre horizontalne i vertikalne koordinacije, koja trenutno nije uspostavljena.

7.2.2 Emisije

Na kvalitet zraka djeluju emisije zagađujućih supstanci iz industrijskog, stambenog sektora i saobraćaja. U javnom i stambenom sektoru emisije nastaju sagorijevanjem goriva za potrebe grijanja, a u taj sektor se svrstavaju toplane i individualne kotlovnice za proizvodnju energije za grijanje.

U KS egzistira jedan veliki centralni toplifikacioni sistem sa mrežom kotlovnica kojim upravlja KJKP „Toplane“ d.o.o Sarajevo (sve kotlovnice u ovom sistemu, osim krovnih, imaju mogućnost korištenja, pored prirodnog gasa kao osnovnog energenta i tečna goriva kao alternativna) i dva manja toplifikaciona sistema: „BAGS Energotehnika“ d.d Vogošća (primarno gorivo za proizvodnju toplotne energije je ugalj,

⁸⁰ „Službene novine FBiH“, br. 33/03, 4/10

⁸¹ „Službene novine KS“, br. 23/16

⁸² „Službene novine KS“ br. 44/19

⁸³ <https://mpz.ks.gov.ba/organizacije/lista-laboratorija>

dok mazut služi kao alternativno gorivo) i „UNIS-Energetika“ d.o.o Sarajevo (primarno gorivo za proizvodnju toplotne energije je prirodni gas, dok mazut služi kao alternativno gorivo).

Navedeni toplifikacioni sistemi zajedno sa KJKP „Sarajevogas“ d.o.o Sarajevo snabdijevaju više od pola ukupnog broja stambenih jedinica individualnog i kolektivnog stanovanja KS koja pokrivaju većim dijelom sljedeća naselja: Koševo, Bjelave, Mejtaš, Skenderija, Marijin Dvor, Grbavica, Pofalici, Hrasno, Otoka, Alipašino polje, Vojničko polje, Mojnilo, Aerodromsko naselje i Mojnilo, Ilijaš- centar, Hadžići- Centar.

Ostale stambene jedinice se griju koristeći individualne kotlovnice (kućna ložišta) na električnu energiju, ugalj, drvo i manjim djelom mazut, lož ulje i tečni naftni plin- LPG. Najveći dio kućnih ložišta se nalazi u gusto naseljenim padinskim i rubnim dijelovima i predstavljaju područja sa najvećom brojnošću izvora emisija. Područja sa najvećim ukupnim vrijednostima emisija zagađujućih supstanci su u naseljima: općine Novi Grad (Zabrđe, Sokolje, Briješće brdo, Briješće, Vitkovac, Boljakov potok, Buća potok), općine Novo Sarajevo (Vraca, Hrasno Brdo, Pofalici, Velešić,), općine Vogošća (Kobilja glava, Hotonj, Vogošća-centar, Donja i Gornja Jošanica), općine Centar (Slatina, Panjina Kula, Grdonj, Hrastovi, Breka, Soukbunar), općine Stari Grad (Mihrivode, Sedrenik, Vratnik, Obhodža, Hrid, Mahmutovac), općine Ilidža (Sokolović kolonija, Butmir, Hrasnica), općine Ilijaš (Lješevno, Ilijaš- centar, Podlugovi, Mrakovo, Luka), općine Hadžići (Žunovnica, Matići, Ušivak, Donji Hadžići, Binježevno).

Nesigurnost po pitanju kontinuiranog dotoka dovoljnih količina prirodnog gasa, a i cijene istog dovode do zamjene sa čvrstim ili tečnim gorivima. To je posebno izraženo u domaćinstvima, dok je ista situacija i sa privrednim pogonima i postrojenjima, što značajno utiče na kvalitet zraka.

Najveće procentualno učešće u potrošnji čvrstih goriva u zonama stambenog sektora KS zabilježeno je u općini Ilijaš u udjelu od cca 75% od ukupno korištenih energenata. Nakon općine Ilijaš najveće procentualno učešće u potrošnji čvrstih goriva zabilježeno je u općini Hadžići u udjelu od cca 65% od ukupno korištenih energenata, dok je treće po redu zabilježeno u općini Trnovo u udjelu od cca 60,3% od ukupno korištenih energenata. Emisije iz individualnih ložišta utiču na kvalitet zraka, a posebno štetne uticaje proizvodi korištenje ugljeva sa većim procentom sumpora. Prema Odluci, u kojoj su propisane dozvoljene vrijednosti sumpora u uglju, jedino ugljevi Stanari i Banovići zadovoljavaju propisane vrijednosti. Iako inspekcija kontinuirano vrši kontrolu prodaje ugljeva, izraženo je korištenje nekvalitetnih ugljeva (povećan sadržaj sumpora), koji na tržište dolaze ilegalnom prodajom.

Ostali objekti (javne zgrade, objekti uslužnih djelatnosti itd.) imaju pojedinačno izgrađene sisteme za grijanje i koriste toplotnu energiju dobivenu u vlastitim kotlovnica. Energent koji se najčešće koristi za zagrijavanje tih objekata je plin, ali su identificirane i kotlovnice koje za zagrijavanje koriste mazut, ugalj, pelet, drvo, lož ulje i ekstra lako lož ulje. Veliki broj tih objekata se nalazi u užem urbanom području u kojima postoji razvijena gasna mreža ili sistem daljinskog grijanja (naselja: Marijin dvor, Bistrič, Mejtaš, Skenderija, Bjelave, Pofalici, Grbavica I i II, Kovačići, Aerodromsko naselje, Dobrinja C5, Pejton, Hrasnica, Vogošća, Ilijaš- centar, Hadžići- centar).

Broj postrojenja za sagorijevanje koje vrše izvještavanje je promjenljiv što je uzrokovano izbjegavanjem obaveza, te nedovoljnom informiranošću i praćenju propisa uprava kompanija. Obzirom da u KS egzistira veliki broj malih privrednih i uslužnih subjekata, još nije poznat tačan broj postrojenja za sagorijevanje koji podliježu obavezi kontrole.

Pored postrojenja za sagorijevanje, na kvalitet zraka utiču i emisije iz tehnoloških postrojenja („Klas“ d.d Sarajevo, „Farmavita“ d.d Sarajevo, „Bosnalijek“ d.d Sarajevo, „Milkos“ d.d Sarajevo, „Sarajevska pivara“ d.d Sarajevo, „Sprind“ d.d Sarajevo itd., Fabrika namještaja „Kalea“ d.o.o Ilijaš, Željezara „Ilijaš“ d.d, „Drvo produkt“ d.o.o Ilijaš, Akova Impex“ d.o.o Sarajevo, „Argeta“ d.o.o Sarajevo, „Rajz“ d.o.o Sarajevo) koje nastaju u procesu proizvodnje u industriji, a koja nisu vezana za proizvodnju energije. U ovakvim postrojenjima dolazi do emisije znatno većeg broja zagađujućih materija od onih koji nastaju kao posljedica sagorijevanja, i zavise od vrste proizvodnog procesa. Uslijed nepoznavanja vrste zagađujućih materija koje se pojavljuju iz određenog tehnološkog postrojenja, kao i troškova mjerenja, mali broj

obveznika kontrole emisije iz tehnološkog procesa vrši mjerenja i o tome obavještava nadležne institucije.

Zastoj u saobraćaju, veliki broj motornih vozila, nedovoljno strogi propisi za kontrolu, te neodgovarajuće održavanje vozila i dr. dovode do povećanog zagađivanja zraka iz saobraćaja. Detaljnim praćenjem izvještaja o izmjerenim vrijednostima izduvnih gasova iz vozila, konstatovane su brojne nevalidnosti i nelogičnosti podataka, tačnije propusti u radu stanica tehničkog pregleda (nepravilni postupci mjerenja, manipulacije sa izmjerenim vrijednostima, nepravilno rukovanje sa uređajima za mjerenje itd.).

Za razliku od emisija iz postrojenja za sagorijevanje, emisije iz saobraćaja su prisutne tokom cijele godine i dostižu najveće vrijednosti u općinama u kojima živi 85% ukupnog stanovništva KS (Stari Grad, Centar, Novo Sarajevo, Novi Grad i Ilidža). Emisije iz saobraćaja na području KS su izražene uz trase sljedećih saobraćajnica: autoputa E73, magistralne ceste M5, M17, M18, regionalne cestu R445.

7.2.3 Kvalitet zraka

Zbog prirodnih uslova (klima, karakteristike reljefa i dr.) u užem urbanom području KS (urbano područje Sarajevo) uslijed pojave temperaturne inverzije, toplotnog otoka i slabe cirkulacije zraka dolazi do kumuliranja i pojave epizoda visokih koncentracija zagađujućih materija, posebno u hladnijem periodu godine. Granica inverznog sloja iznad koje se ne transportuju zagađujuće materije nalazi se do 830 m nadmorske visine, odnosno cca 300 metara od baze Sarajevske kotline (500-540 m nadmorske visine). Dosadašnja urbanizacija i mikroklimatske promjene su rezultirale formiranjem toplotnog otoka u užem urbanom području KS, čiji je intenzitet oko 2°C, odnosno temperature su u centru Sarajeva za toliko više od ostalih dijelova grada. U ovom dijelu grada dolazi do porasta temperature, smanjenja relativne vlažnosti vazduha, smanjenja brzine vjetera i horizontalnog strujanja zraka, smanjenog sunčevog zračenja i do rjeđih lokalnih padavina. Materijali koji se koriste u gradnji (beton) imaju veliki toplotni kapacitet, te akumuliraju toplotu za vrijeme dana i zrače u toku noći. Također, veliki gubici energije u stambenim i poslovnim objektima doprinose povećanju temperature urbanih površina zajedno sa smanjenjem relativne vlažnosti vazduha zbog drenaže padavina. Kada stabilne vremenske situacije potraju više dana nema skoro nikakvih generalnih zračnih strujanja u prizemnom sloju atmosfere (ispod inverzne granice), te je jedini svježi zrak koji pristiže u kotlinu hladni zrak koji se preko noći spušta padinskim stranama sa okolnih planina, te koritom rijeke Miljacke. Lokalni vjetrovi premještaju zagađeni zrak od istoka prema zapadu u noćnim satima i od zapada prema istoku u dnevnim satima, ali sve ostaje u Sarajevskoj kotlini ispod granice temperaturne inverzije.

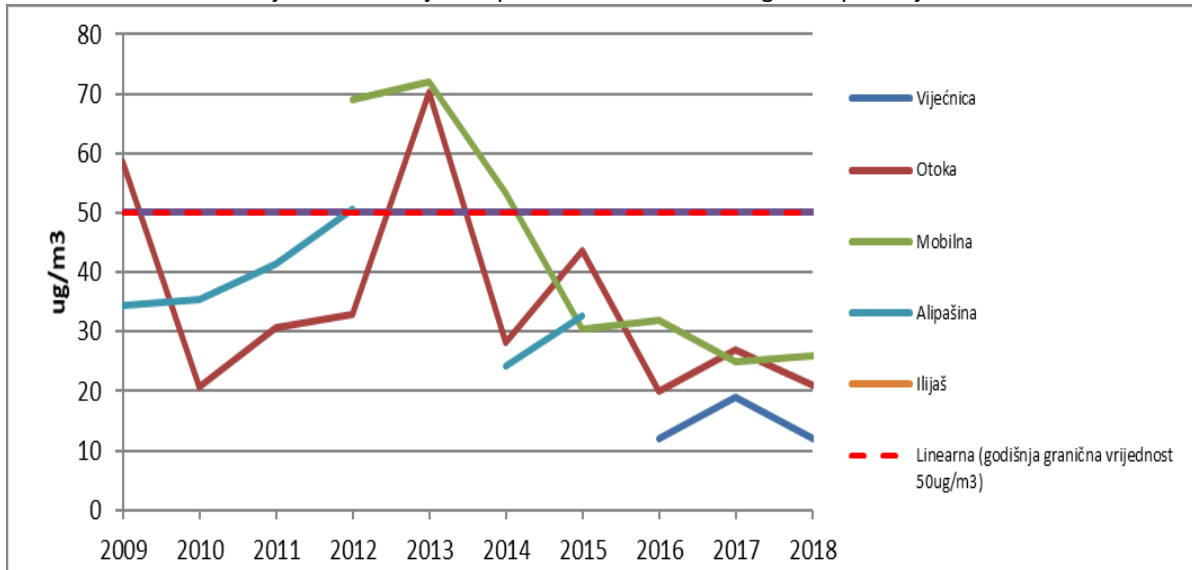
Monitoring kvaliteta zraka. U skladu sa Pravilnikom o monitoringu kvaliteta zraka FBiH⁸⁴, Zavod za javno zdravstvo od 2008. godine vrši mjerenje i određuje zagađenost zraka za sumpor dioksid (SO₂), azotne okside (NO_x), ugljen monoksid (CO) i čvrste čestice (PM₁₀) na području KS. Mjerenje se vrši putem dvije stacionarne (Vijećnica, Ilijaš), jedne polumobilne (Otoka) i jedne mobilne stanice (Ilidža). Krajem 2018. godine na lokalitetu Doma zdravlja Ilidža postavljena je na krov i nova automatska stanica koja mjeri osim standardnih meteoroloških parametara i koncentraciju sumpordioksida i frakcije PM čestica (PM 1, 2, 5, 4, 10), kao i totalne suspendovane čestice (TSM). Od proljeća 2018. godine uspostavljen je i monitoring PM_{2.5} čestica u krugu Ambasade Sjedinjenih Američkih Država, metodologijom koja je u skladu sa propisima važećim u našoj zemlji.

Od 2009. godine na stanicama za mjerenje kvaliteta zraka u KS zabilježen je nagli porast koncentracija sumpordioksida zbog prestanka isporučivanja prirodnog gasa u BiH od strane ruskog isporučioaca. Visoke koncentracije sumpordioksida su zabilježene u zapadnim dijelovima grada i prigradskim naseljima (područje općine Ilidža) gdje dolazi do prekoračenja broja dana sa koncentracijom sumpordioksida iznad propisane granične vrijednosti, dok je srednja godišnja koncentracija u okviru propisanih vrijednosti. U

⁸⁴„Službene novine FBiH“, broj 12/05

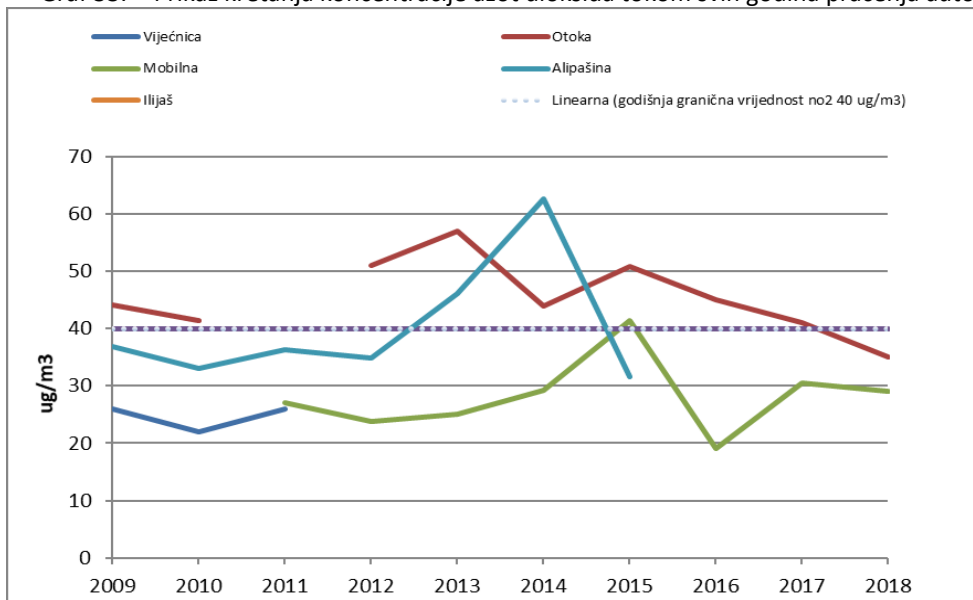
2018. godini došlo je do laganog rasta u prosječnoj godišnjoj vrijednosti koncentracija za sumpor dioksid na Ilidži (mobilna stanica), ali i do daljnjeg pada prosječnih godišnjih vrijednosti na Otoci i Vijećnici (Graf 30.).

Graf 32. Prikaz kretanja koncentracije sumpor dioksida tokom svih godina praćenja automatskim stanicama⁸⁵

Visoke koncentracije azotnog dioksida se javljaju na mjernim mjestima (stanice Otoka i Ilidža) u najgušće naseljenim i saobraćajno najfrekventnijim dijelovima grada, koje bilježe najveći broj prekoračenja kako satnih, dnevnih tako i prosječnih godišnjih vrijednosti u periodu od 2009. godine do 2017. godine.

Graf 33. Prikaz kretanja koncentracije azot dioksida tokom svih godina praćenja automatskim stanicama⁸⁶

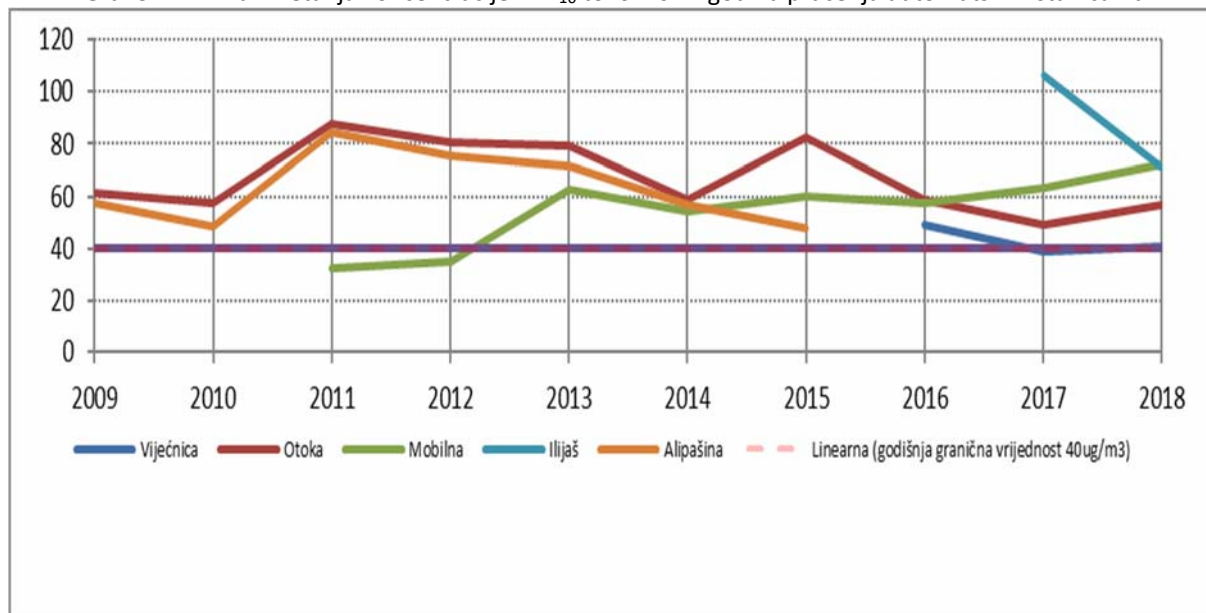
Obzirom da su u prizemnim nivoima izvori emisija NO_x automobili i da je prisutan veliki broj neispravnih automobila, pretpostavlja se da su razlog ovih vrijednosti neispravni sistemi izduvnih gasova iz automobila, kao i zastoji u saobraćaju. Na stanici Otoka u 2018. godini srednja godišnja koncentracija je bila vrlo blizu propisanoj graničnoj vrijednosti, što se može objasniti puštanjem u rad novih saobraćajnica, uvođenje kružnog toka na Otoci, ali i blažim vremenskim uslovima.

⁸⁵ Izvještaj o praćenju kvaliteta zraka u Kantonu Sarajevo za 2018. godinu

⁸⁶ Izvještaj o praćenju kvaliteta zraka u Kantonu Sarajevo za 2018. godinu

Kanton Sarajevo najveći problem ima sa koncentracijom prašine mjerene frakcije PM₁₀ i već je niz godina prisutno prekoračenje godišnje granične vrijednosti od 40 µg/m³ na svim stanicama. Koncentracije lebdećih čvrstih čestica u zraku (PM₁₀) su izrazito visoke u toku cijele godine, a naročito u zimskom periodu. Periodi s najvišim izmjerenim koncentracijama su uglavnom januar, februar i decembar, što se poklapa sa sezonom grijanja. Tokom 2018. godine primjetan je porast na svim stanicama, ali i značajan broj prekoračenja dnevnih tolerantnih vrijednosti.

Graf 34. Prikaz kretanja koncentracije PM₁₀ tokom svih godina praćenja automatskim stanicama⁸⁷

U cilju uvida u stanje kvalitete zraka u općinama u kojima nema mjernih stanica u periodu 2013-2014. godine organizirano je mjerenje kvalitete zraka. Osim mjerenja koncentracije PM₁₀, NO, NO₂, NO_x i SO₂, ovim ispitivanjem bili su obuhvaćeni benzen, toluen, etilbenzen i ksilen. Međutim, obzirom na kratke periode mjerenja, ovi rezultati se ne mogu smatrati konačnim, ali su indikativni. Analizom rezultata mjerenja konstatovano je povećanje stepena ugroženosti kvaliteta zraka. Tako su na lokalitetu Stup zabilježena prekoračenja graničnih vrijednosti lebdećih čestica PM₁₀ (76 µg/m³). Na Vogošćanskoj petlji su vrijednosti lebdećih čestica na granici propisanih Pravilnikom o graničnim vrijednostima kvaliteta zraka. U općini Stari Grad konstatovano je povećanje SO₂, a na lokacijama na području općina Ilijaš i Vogošća utvrđene su povećane koncentracije benzena i toluena.

Kategorizacija kvaliteta zraka

Na osnovu Zakona o zaštiti zraka Federacije BiH i kantonalne Odluke o zaštiti i poboljšanju kvalitete zraka, prema nivou zagađenosti zraka, razlikuju se tri kategorije:

- I Kategorija: čist ili neznatno zagađen zrak- područja u kojima nisu prekoračene granične vrijednosti (GV) niti za jednu zagađujuću supstancu;
- II Kategorija: umjereno zagađen zrak- područja u kojima su prekoračene granične vrijednosti zagađenosti (GV) za jednu ili više zagađujućih supstanci, a nisu prekoračene tolerantne vrijednosti (TV) ni za jednu zagađujuću supstancu i
- III Kategorija: prekomjerno zagađen zrak- područja u kojima su prekoračene tolerantne vrijednosti za jednu ili više zagađujućih supstanci.

Određivanje stanja kvaliteta zraka, prema Pravilniku o načinu vršenja monitoringa kvaliteta zraka i definiranju vrsta zagađujućih materija, graničnih vrijednosti i drugih standarda kvaliteta zraka⁸⁸ može se

⁸⁷ Izvještaj o praćenju kvaliteta zraka u Kantonu Sarajevo za 2018. godinu

⁸⁸ „Službene novine FBiH“, broj 01/12

vršiti mjerenjem i obradom izmjerenih rezultata stanja kvaliteta zraka, upotrebom matematskih modela disperzije zagađujućih materija u zrak i drugim modelima procjene.

Da bi se odredile kategorije kvaliteta zraka za područje KS korišten je model SelmaGIS koji radi na principu disperzionog modela Austal2000 i prilagođen je za rad u ArcGIS programu. Sintezna karta kategorizacije kvaliteta zraka dobivena je preklapanjem karata kategorizacije kvaliteta zraka za svaki polutat.

Veliki dio područja KS spada u I kategoriju kvaliteta zraka, tj. zrak je čist ili neznatno zagađen zrak. Međutim, taj podatak može da stvori pogrešnu sliku o stanju kvaliteta zraka, jer su to najčešće slabo naseljeni i šumom bogati predjeli (planine: Bjelašnica, Igman, Trebević dr. i naselja općine Stari Grad: Faletići, Kozija Ćuprija, Strelište; općine Centar: Poljine, Radava, Debelj; općine Novo Sarajevo: brdo Hum; općine Novi Grad: Žuč; Ahatovići; općine Ilidža: Vrelo Bosne, Stojčevac, Bačevo; općine Vogošća: Ljubina, Poturovići; općine Ilijaš: Elešehovići, Salkanov han, Gornja i Donja Misoča, Malešići; općine Hadžići: Kasatići, Breza, Kukrike, Miševići; te cijelo područje općine Trnovo).

Najurbanija i najnaseljenija naselja općina Stari Grad: Vratnik, Kovači, Bistrik, Mihrivode općine Centar: Koševo, Breka, Višnjik, Bjelave, Mejtaš, Koševsko brdo, Ciglane, Marijin dvor, Skenderija; Novo Sarajevo: Velešići, Pofalići, Vraca, Grbavica, Kovačići, Hrasno Brdo Hrasno, Dolac Malta; Novi Grad: Otoka, Aneks, Buča potok, Boljakov potok, Alipašino polje, Vojničko polje, Mojnilo, Nedzarići, Briješće, Briješko Brdo, Rajlovac, Aerodromsko naselje, Dobrinja; Ilidža: Stupsko Brdo, Stup, Bojnik, Dobroševići, Hrasnica, Sokolović kolonija; Vogošća: Hotonj, Vogošća- centar, Gornja Jošanica, Semizovac; Ilijaš: Ilijaš- centar, Lješevno, Podlugovi; Hadžići: Hadžići- centar, Donji Hadžići, Binježevo, Grivići, Vrančići i dr. spadaju u III kategoriju kvaliteta, tj. imaju prekomjerno zagađen zrak.

Na rubnim dijelovima gore pomenutih naselja javljaju se predjeli sa umjerenom zagađenim zrakom (II kategorija) koji postepeno prelazi u čist ili neznatno zagađen zrak (I kategorija).

Za nove zahvate u prostoru ili rekonstrukciju postojećeg izvora emisije u području prve i druge kategorije kvaliteta zraka se ne može dobiti urbanističku saglasnost ako oni mogu da ugroze postojeću kategoriju kvaliteta zraka. Međutim, ukoliko se novi izvori emisije nalaze u području treće kategorije kvaliteta zraka urbanističku saglasnost, građevinsku i upotrebnu dozvolu mogu dobiti samo ako su predviđene mjere zaštite koje će omogućiti zadržavanje postojećeg kvaliteta zraka ili smanjenje emisije zagađujućih materija u zrak koje su dovele do prekoračenja tolerantnih vrijednosti.

U skladu sa odredbama Odluke o zaštiti i poboljšanju kvaliteta zraka KS, pri izradi prostorno-planske dokumentacije i u postupku izdavanja okolinskih dozvola i urbanističkih saglasnosti Zavod za planiranje razvoja KS će izdavanjem Stručnog mišljenja o uticaju novih izvora emisije na kvalitet zraka primjenom matematičkog modela disperzije vršiti procjenu uticaja novog izvora emisije na kategoriju kvaliteta zraka i ograničavati izvor emisije koji može ugroziti utvrđenu kategoriju kvaliteta zraka kroz stimulisane priključenja na mrežu daljinskog grijanja, korištenja gasa, visokokvalitetnih čvrstih i tečnih goriva i dr. U skladu sa usmjerenjima iz „Studije urbanih ventilacionih koridora i uticaju visokih zgrada u Kantonu Sarajevo“ potrebno je pomoću CFD analize strujanja zraka procijeniti uticaj visine, veličine i položaja novoplaniranih objekata.

Zaključak

- Posmatrajući sinergijski i integralno, na kvalitet zraka u KS pored prirodnih i orografskih uslova, pojave temperaturnih inverzija, toplotnih otoka, veliki uticaj imaju i emisije iz individualnih i kolektivnih objekata, industrijskog sektora i saobraćaja, stepen izgrađenosti prostora, prisustvo zelenila i sl.

- Ukupna ekonomska situacija, materijalni i socijalni standard građana, cijene prirodnog gasa, kao najpoželjnijeg energenta i nesigurnost kontinuirane isporuke gasa, uzrokovale su promjene načina zagrijavanja objekata i prelazak na čvrsta fosilna goriva.
- Promjene u načinu zagrijavanja objekata i upotreba čvrstih goriva u individualnim ložištima su dovele do povećane koncentracije zagađujućih materija SO₂, PM10 i dr. Prisustvo velikog broja neispravnih motornih vozila, nedovoljno strogi propisi za kontrolu automobila, neodgovarajuće održavanje vozila i dr. dovele su do povećanja koncentracija NO_x iz saobraćaja.
- Privreda ne raspolaže sredstvima za tehničko-tehnološko osavremenjavanje i nabavku nove opreme, pa čak i održavanje postojeće, a što za posljedicu ima povećanje emisije zagađujućih materija u zrak, koje se ne mogu reducirati jednostavnim zahvatima.
- Kontrola distribucije i korištenja ugljeva koji imaju veći procenat sumpora, ima ograničeni efekat, jer se provjeravaju legalni tokovi, dok je teško rješiv problem ilegalnog tržišta, a posebno individualnog snabdijevanja ugljevima lošeg kvaliteta. Uz to, hemijske analize i provjere zadovoljavanja standarda kvaliteta tečnog goriva se ne vrše kvalitetno i kontinuirano, a i ako se vrše, rezultati su netransparentni. Kvalitet goriva se u značajnoj mjeri reflektuje na na prekomjerne emisije iz motornih vozila.
- U cilju zaustavljanja trenda pogoršanja kvaliteta zraka prioritet mora da bude proširenje mreže stanica za mjerenje kvaliteta zraka, priključenje stambenih, javnih i privrednih objekata na gasni sistem i sistem daljinskog grijanja gdje je to moguće i upotreba visokokvalitetnih ugljeva u objektima koja se ne mogu priključiti, te unaprijeđenje javnog prevoza i mreže saobraćajnica.
- Prilikom planiranja, a posljedično i davanja odobrenja za građenje, ne uzima se u obzir stanje kvalitet zraka, već se dozvole izdaju samo u skladu sa namjenom datog prostora. Stoga je od velike važnosti implementacija Odluke i provođenje CFD analiza strujanja zraka.

7.3 Vode

7.3.1 Institucionalni i zakonodavni okvir

Donošenjem novog Zakona o vodama FBiH⁸⁹ započeo je razvoj pravnog i institucionalnog okvira upravljanja vodama FBiH na principima i u skladu sa zahtjevima politike i prava Evropske unije (EU), u prvom redu u skladu sa EU Okvirnom direktivom o vodama (2000/60/EC), ali i sa drugim propisima EU. Od 1. januara 2008. godine primjenom novog Zakona, osnovane su agencije za vodna područja, pri čemu je za područje FBiH koje pripada Crnomorskom slivu nadležna Agencija za vodno područje rijeke Save u Sarajevu, a za područje koje pripada Jadranskom slivu Agencija za vodno područje Jadranskog mora u Mostaru.

Politika upravljanja vodama određuje se osnovnim planskim dokumentom Strategijom upravljanja vodama koja je u FBiH donesena za period od 2010. do 2022. godine. U skladu sa članom 25. Zakona o vodama FBiH, a u cilju provođenja Strategije upravljanja vodama FBiH Vlada FBiH je donijela Plan upravljanja vodama za vodno područje Save u Federaciji BiH za period od 2016. do 2021. godine⁹⁰ koji je pripremila Agencija za vodno područje rijeke Save.

Zakonom o vodama KS⁹¹ uređuju se pitanja organizacije i načina obavljanja poslova upravljanja vodama koji su Zakonom o vodama FBiH preneseni u nadležnost KS. Površinske vode i vodno dobro u nadležnosti KS su površinske vode na teritoriji KS koje su Zakonom o vodama FBiH svrstane u vode II kategorije i vodno dobro uz te vode.

Na području KS stručno-upravne poslove iz oblasti vodoprivrede koji se odnose na uređivanje režima voda, zaštite voda i vodotoka od zagađivanja, praćenje efekata ulaganja finansijskih sredstava,

⁸⁹„Službene novine Federacije BiH“, broj 70/06

⁹⁰„Službene novine Federacije BiH“ broj 44/18

⁹¹„Službene novine Kantona Sarajevo“, broj 18/10, 43/16

predlaganje pravaca razvoja iz oblasti voda i zaštita od voda obavlja Sektor za poljoprivredu, vodoprivredu i šumarstvo u sklopu Ministarstva privrede KS. U sklopu MPUGZO KS poslove koji se odnose na opću politiku komunalnih djelatnosti obavlja Sektor za komunalne poslove.

Jedan od bitnijih zadataka u ovoj oblasti, a što je ujedno i zakonska obaveza prema važećoj regulativi u oblasti voda jeste zaštita postojećih i potencijalnih izvorišta sa sanitarnog aspekta, kroz donošenje ili noveliranje odluka o zaštiti. Izvorišta vode za piće u Sarajevskom polju trenutno se štite prema Odluci o zaštiti izvorišta vode za piće u Sarajevskom polju, koja je donesena 1987. godine.

U skladu sa Pravilnikom o načinu utvrđivanja uslova za određivanje zona sanitarne zaštite i zaštitnih mjera za izvorišta vode za javno vodosnabdijevanje stanovništva iz 2012. godine, MPUGZO KS je u 2013. godini provelo proceduru izrade Elaborata o zaštiti izvorišta vode za piće "Sarajevsko polje" u svrhu donošenja nove odluke o zaštiti izvorišta, međutim Odluka o zaštiti nije donešena.

7.3.2 Kvalitet površinskih vodotoka

Razvijena riječna mreža KS najvećim dijelom pripada neposrednom slivnom području rijeke Bosne (Crnomorski riječni sliv). Samo krajnji južni i jugozapadni dijelovi terena gravitiraju toku Rakitnice, te pripadaju slivu rijeke Neretve (Jadranski sliv). Ukupan broj vodotoka koji obrazuje cjelokupnu površinsku riječnu mrežu iznosi 2.243. Okosnicu površinske riječne mreže čini rijeka Bosna sa svojim najvažnijim pritokama: Željeznicom, Zujevinom, Miljackom, Vogošćom, Ljubinom, Misočom i Stavnjom. Fizičkogeografski uslovi terena (geološko-geomorfološki odnosi i klimatske specifičnosti) usloveli su karakter uzdužnih riječnih profila.

Slivno područje gornjeg toka rijeke Bosne predstavlja prostor sa vrlo razvijenom mrežom površinskih i podzemnih vodotoka i vrlo je značajno kako sa aspekta očuvanja količine vode tako i sa aspekta općeg očuvanja kvaliteta vode. Međutim, intenzivan i nekontroliran antropogeni uticaj, u posljednjem desetljeću, doveo je do degradacije kvaliteta voda vodotoka i onečišćenja njihovih slivnih područja sa različitih aspekata: unošenja neprečišćenih otpadnih voda, nekontroliranog odlaganja svih vrsta otpada, nekontroliranog korištenja vodnih resursa, nekontrolirane eksploatacije građevinskog materijala iz riječnih korita (šljunka i pijeska), nekontrolirane sječe i sl.

7.3.2.1 Miljacka

Rijeka Miljacka nastaje spajanjem Paljanske i Mokranjska Miljacke u mjestu Dovlići. Dužina rijeke Miljacke iznosi oko 22.9 km od ušća u rijeku Bosnu (485 m nv) do lokacije spajanja Paljanske i Mokranjske Miljacke (624 m nv.). Rijeka Miljacka u gornjem toku prihvata zagađenje otpadnih voda naselja Pale i zagađenje otpadnih voda industrije locirane na tom području, a kao Mokranjska Miljacka prihvata zagađenje otpadnih voda naselja Mokro i zagađenje otpadnih voda industrije locirane na tom području. Niti na jednom području nema evidentirano postrojenje za prečišćavanje otpadnih voda naselja ni industrije što u konačnici ima direktno ispuštanje otpadnih voda u vodotoke rijeka Paljanske i Mokranjske Miljacke.

U slivu rijeke Miljacke, na osnovu do sada prikupljenih podataka, nalaze se devedeset tri potencijala koncentrisana zagađivača (industrije), od čega 58 na području RS-a, a 35 na području FBiH. Broj velikih zagađivača je značajno veći na području FBiH⁹². Budući da su sve industrije u slivu Miljacke priključene na gradsku kanalizacionu mrežu, veći dio ovih otpadnih voda dospijeva u rijeku Miljacku preko gradskog kolektora Butile. Od industrijskih zagađivača KS, najveći uticaj imaju veći proizvodni objekti, kao što su „Sarajevska pivara“ d.d., „E-Tvornica dalekovodnih stubova“ d.d., „Klas“ d.d., „Bosnalijek“ d.o.o., „Fabrika duhana Sarajevo“ d.d. i sl.

⁹² Projekt „Čista rijeka Miljacka“, SERDA, 2011. godine

Veliki uticaj na šire područje sliva Miljacke svakako imaju ispusti otpadnih voda. Prema procjenama na bazi podataka iz 2006. godine, u slivu rijeke Miljacke oko 63% stanovništva je pokriveno kanalizacionom mrežom. Ostatak stanovništva u slivu (procjena je oko 37%) priključeno je na septičke jame koje se tretiraju kao rasuti (difuzni) zagađivači⁹³. Pojedina gradska naselja su djelimično ili nikako spojena na glavnu kanalizacionu mrežu (Glavni kolektor otpadnih voda) i posredstvom gradskih potoka (Bistrički potok, Ramića potok, Koševski potok, Buća potok) otpadne vode direktno upuštaju u rijeku Miljacku. Prema raspoloživoj dokumentaciji i podacima, sva prikupljena otpadna voda iz glavnih gradskih kolektora usmjerava se na uređaj za tretman otpadnih voda u Butilama.

U urbanom dijelu grada Sarajeva postoje i sporedni kolektori otpadnih voda u rijeku Miljacku (Sarajevska pivovara- isпуст 1 i 2, isпуст kod mosta Otoka, isпуст u Buća potoku, isпуст kod kotlovnice Otoka 1 i Otoka 2, isпуст kod Vistafona), kao i manji potoci koji imaju funkciju prijemnika otpadnih voda (Bistrički potok, Ramića potok, Kevrin potok, Koševski potok, potok Sušica i Pofalički potok) a koji se u konačnici ulijevaju u rijeku Miljacku.

U slivu rijeke Miljacke evidentirano je 38 ilegalnih (divljih) odlagališta otpada, općinsko odlagalište otpada „Stanišića dolovi“ Pale, te RCUO „Smiljevići“ koje se nalazi na granici sliva rijeke Miljacke i neposrednog sliva rijeke Bosne. Mogući uticaj deponija u najvećoj mjeri može se očitovati kroz procjedne vode koje mogu u velikoj mjeri uticati na kvalitet vode ukoliko su locirane u neposrednoj blizini vodotoka.

7.3.2.2 Željeznica

Rijeka Željeznica je vodotok koji je pozicioniran u blizini naseljenih područja, najvećim dijelom Trnova, Sokolović Kolonije i Butmira. Slivno područje Željeznice kao jedno od većih slivnih područja ima i relativno veliki broj zagađivača, kako koncentrisanih, tako i rasutih (difuznih) koji su s obzirom na strukturu i naseljenost dosta neujednačeno pozicionirani.

U svom gornjem toku Željeznica prihvata otpadne vode naselja Trnova i bjelašničkih sela, bez prethodnog tretmana. U srednjem toku rijeka Željeznica prihvata otpadne vode naselja Krupac i Vojkovići. Na ovom potezu rijeke Željeznice direktno u njezin vodotok spojeni su pojedinačni kanalizacioni sistemi individualnih objekata čiji broj se po procjenama penje i do nekoliko stotina individualnih priključaka. U donjem toku rijeka Željeznica posredstvom vodotoka Tilave prihvata otpadne vode općine Istočna Ilidža koja nema izgrađenu kanalizacionu mrežu (naselja Gornji Kotorac, Kula) kao i otpadne vode otvorenih septičkih jama stočarskih proizvodnih pogona (farme svinja, farme peradi i sl.). Zagađene vode rijeke Tilave koriste se za navodnjavanje individualnih poljoprivrednih dobara u području Butmira. Na lokalitetu Krupačkih stijena na samoj obali rijeke, na području drugog Entiteta smještena je gradska deponija smeća Istočnog Sarajeva i ostalih općina regije.

Od najvećih zagađivača u slivu Željeznice pozicionirano je ukupno 74 industrijska postrojenja. Najveća koncentracija ovih pogona je u privrednoj zoni Hrasnica i to čak 45, što je sa aspekta potencijalnog uticaja na slivno područje povoljno, jer se otpadne vode (tehnološke i oborinske) mogu nakon odgovarajućeg tretmana upustiti u Hrasnički kolektor. Od 74 industrijska pogona i postrojenja, za samo 13 potencijalnih zagađivača su dostupni podaci o teretu zagađenja otpadnih voda, odnosno EBS-u. Od toga jedno u FBiH („SIGMA HIDROGRADNJA“ d.d Sarajevo) i 12 zagađivača u RS.

Od rasutih zagađivača vrlo su važne komunalne otpadne vode MZ Trnovo, iako postoji prečistač otpadnih voda, neophodno je obezbijediti siguran izvor finansiranja prečistača da bi ono ispunjavalo svoju funkciju. Osim toga tu su komunalne otpadne vode ostalih mjesnih zajednica: Vojkovića, Kula i Kasindo. Prema procjenama na bazi podataka iz 2006. godine, u slivu rijeke Željeznice oko 16% stanovništva je

⁹³ Projekt „Čista rijeka Miljacka“, SERDA, 2011. godine

pokriveno kanalizacionom mrežom. Ostatak stanovništva u slivu (oko 84%) priključeno je na septičke jame koje se tretiraju kao rasuti (difuzni) zagađivači.

Prema podacima iz nadležne Agencije za vode u FBiH u području sliva rijeke Željeznice, postoje svega dva glavna komunalna ispusta koja ispuštaju otpadne vode iz domaćinstava koja su priključena na lokalnu kanalizacionu mrežu⁹⁴. Jedan ispust je lociran u naselju Trnovo, a drugi se nalazi na Ilidži. Ispust u Trnovu je komunalni ispust nakon tretmana sanitarne otpadne vode na uređaju za prečišćavanje (nakon biološkog tretmana). Drugi se nalazi na području općine Ilidža i iz njega se sanitarne otpadne vode ispuštaju direktno u rijeku Željeznicu, bez ikakvog tretmana.

U slivu rijeke Željeznice identifikovano je 26 ilegalnih (divljih) odlagališta otpada, odnosno deponija. Dvije deponije predstavljaju poseban problem za okoliš i to deponija na Ilidži (ul. Željeznička) koja je direktno u vodotoku i Gradsko odlagalište otpada "Krupac" (Istočno Sarajevo). Obzirom na to da na svakom odlagalištu nastaju procjedne vode, pretpostavlja se da, pogotovo u kišnom periodu, kroz naslage otpada u tlo, a indirektno i u rijeku Željeznicu, dospiju određene količine različitih štetnih materija. S druge strane, nizvodno u naselju Vojkovići u Istočnoj Ilidži (RS) i dijelu općine Ilidža (FBiH) pored rijeke postoji mnogo izvorišta i bunara odakle se veliki broj stanovnika napaja vodom.

Eksploatacija šljunka iz rijeke Željeznice u najvećoj mjeri se vrši duž korita od „ratnog mosta“ do entitetske granice u FBiH, te iza entitetske granice oko Lasičkih mlina. Eksploatacija šljunka se povećava iz godine u godinu, te je dijelom legalna, no uglavnom je ilegalna i nekontrolirana. Ugroženi su šljunčano tkivo vodonosnog sloja Sarajevskog polja u Sokolovićima i procesi prihranjivanja vodom iz Željeznice, a time i nivoi vode podzemnih voda, otvoren je put bržem prodiranju zagađenja u podzemlje i drastično narušen izgled krajolika. Obzirom na stupanj ugroženosti, neophodna je obustava bilo kakve daljnje eksploatacije šljunka i pijeska iz korita rijeke Željeznice. Pored obustave eksploatacije, spomenutu lokaciju treba zaštititi i sanirati, te uraditi planove uređenja i kontroliranog aktivnog korištenja šireg priobalnog pojasa rijeke Željeznice.

U slivu rijeke Željeznice u općini Trnovo instalirana je mHE "Bogatići" za proizvodnju električne energije. Instalirani kapacitet je 7MW. Hidroelektrana je u posjedu JP „Elektroprivreda“ BiH.

Obzirom da je rijeka Željeznica, prema Zakonu o vodama, definisana kao vodotoci I kategorije (prema značaju u upravljanju vodama), sva odgovornost za njeno biološko-ekološko stanje, kakvoću voda i rezultate vodnogospodarskih aktivnosti je u nadležnosti Agencije za slivno područje rijeke Save.

7.3.2.3 Zujevina

Slivno područje rijeke Zujevine je cijelom površinom u FBiH i pokriva veći dio općine Hadžići, te mali dio općine Ilidža. Područje općine Ilidža i mali dio općine Hadžići djelimično su pokriveni kanalizacionom mrežom kojom upravlja KJKP „VIK“ d.o.o. Sarajevo. Uže područje općine Hadžići je djelimično pokriveno kanalizacionom mrežom kojom upravlja JKP „Komunalac“ Hadžići. Rijeka Zujevina direktno prima otpadne vode naselja smještenih duž njenog vodotoka kao i otpadne vode kanalizacionih sistema individualnih stambenih objekata.

Na dijelu mreže kojom upravlja JKP „Komunalac“ i koja se nalazi na desnoj strani Zujevine, neophodno je napraviti sifonski prijelaz ispod rijeke, te na taj način priključiti otpadne vode na glavni kolektor. Također, na cijelom području općine Hadžići je izveden određeni broj nelegalnih priključaka kanalizacije. Na taj način je došlo do više priključaka fekalne kanalizacije u kolektore oborinskih voda i obrnuto, te je prvobitno separadni sistem dobrim dijelom pretvoren u mješoviti.

⁹⁴ Projekt „Čista rijeka Miljacka“, SERDA, 2011. godine

Od najvećih zagađivača u slivu Zujevine identifikovana je 21 industrija koja je locirana u neposrednoj blizini vodotoka i direktno pripadaju navedenom slivu⁹⁵. Nijedna od pomenutih industrija nema ispuste otpadnih voda koji idu direktno u vodotok Zujevine, nego su priključene na gradsku kanalizacionu mrežu, te je glavni recipijent ovih otpadnih voda rijeka Miljacka. Od 21 industrije, njih 11 je izvršilo ispitivanje tereta zagađenja otpadnih voda odnosno EBS.

U slivu rijeke Zujevine identifikovano je 15 ilegalnih (divljih) odlagališta otpada, odnosno deponija. Tri odlagališta se nalaze izuzetno blizu vodotoka rijeke Zujevine i to dvije u blizini mjernog profila uzvodno od naselja Hadžići, i jedna u blizini ušća.

U rijeku Zujevinu se uzvodno od naselja Blažuj ulijeva Rakovički potok, koji je znatno zagađen koliformnim bakterijama, te su povišene koncentracije ukupnog nitrogena, nitrita, fosfora, organskih materija i deterdženata, a smanjene su vrijednosti rastvorenog kisika što ukazuje na vode fekalnog porijekla. Ekološko stanje na mjernom profilu Rakovički potok je loše iz razloga što je potok u potpunosti opterećen fekalnim vodama naselja Rakovica, Gladno polje i Mostarsko raskršće, kao i otpadnim vodama industrija kao što su „Nexe Group“, „East Milk“ i druge.

7.3.2.4 Bosna

Rijeka Bosna je opterećena zagađenjem u većem dijelu svog toka, polazeći uzvodno od KS, gdje su uz tok rijeke najviše zastupljena gradska područja, industrija i poslovanje, te grupe obradivih parcela. Dolina rijeke Bosne je jedno od najnaseljenijih područja BiH, te je samim duž cijelog njenog toka prisutno mnogo tačkastih i difuznih zagađivača, a naročito kanalizacionih ispusta.

Kvalitet vode rijeke Bosne u njenom gornjem toku direktno zavisi od kvaliteta voda njenih pritoka Željeznice, Dobrinje, Miljacke i Zujevine koje se ulijevaju u rijeku Bosnu neposredno nakon njenog izvorišta. Pritoka rijeke Bosne za koju je utvrđeno da je podložna eutrofikaciji na je Miljacka (35,9 km). Degradacija kvaliteta vode rijeke Bosne prisutna je i neposredno nakon izvorišne zone Vrelo Bosne, uslijed direktnog ispuštanja fekalne kanalizacije individualnih stambenih objekata i ugostiteljskih objekata. Pojedina prigradska naselja, koja imaju izgrađenu kanalizacionu mrežu, otpadne vode ispuštaju direktno u rijeku Bosnu (npr. naselje Vreoca sa industrijskom zonom kod OBI-a, naselje Plandište kanalizacione otpadne vode ispušta u rijeku Bosnu kod Blažujске crkve pored restorana Rimski Most, naselje Osijek izgrađenu kanalizacionu mrežu direktno je spojilo u rijeku Bosnu itd.).

Od industrijskih zagađivača na slivu Bosne registrirano je njih par, ali u rijeku Bosnu dopijevaju otpadne vode svih registriranih industrija preko pritoka. U slivu rijeke Bosne do VS Reljevo identificirane su tri industrije (nijedna nema biološki tretman otpadnih voda) i dva velika trgovačka centra (koncentrisani zagađivači).

Na području sliva rijeke Bosne do VS Reljevo evidentirano je šest ilegalnih (divljih) odlagališta otpada, te RCUO „Smiljevići“ koji se nalazi na granici sliva rijeke Miljacke i neposrednog sliva rijeke Bosne. Mogući uticaj deponija u najvećoj mjeri može se očitovati kroz procjedne vode koje mogu u velikoj mjeri uticati na kvalitet vode ukoliko su locirane u neposrednoj blizini vodotoka, što u ovom slivu nije slučaj.

Glavna karakteristika vodotoka je enormna zagađenost obala i korita rijeke sa mnoštvom krutog otpada, a posebno plastičnih ambalaža, izuzev kratkog puta od Vrela Bosne pa do Rimskog mosta. Od mjernog profila Bosna- Rimski most količina vode se izrazito smanjuje zbog korištenja za vodosnabdijevanje. Prihvatanjem Željeznice i Zujevine količina vode raste, ali raste i zagađenje. Stanje na dva mjerna profila Lepenički potok nizvodno od RCUO „Smiljevići“, te neposredno prije ušća u Bosnu je loše uslijed enormne zagađenosti. Ovo stanje je posljedica ulijevanja procjednih voda sa deponije, ali i dopijevanja sanitarno fekalnih otpadnih voda iz naselja Zabrđe, koje nema izgrađen kanalizacioni sistem.

⁹⁵ Projekt „Čista rijeka Miljacka“, SERDA, 2011. godine

Prihvatanjem Miljacke, a sa Miljackom i vode glavnog gradskog kolektora u naselju Butila, ali i prihvatanjem silnih „divljih kolektora“ u Sarajevu, konačno devastira vode rijeke Bosne. Na profilu Bosna-VS Reljevo po izgledu, ali i prema mjernim pokazateljima rijeka Bosna praktično je kanalizacioni kolektor.

Obzirom da je rijeka Bosna, prema Zakonu o vodama, definisana kao vodotok I kategorije (prema značaju u upravljanju vodama), sva odgovornost za njeno biološko-ekološko stanje, kakvoću voda i rezultate vodnogospodarskih aktivnosti je u nadležnosti Agencije za slivno područje rijeke Save, dok su vodotoci II kategorije u nadležnosti Ministarstva privrede KS odnosno Grada Sarajeva i općina.

7.3.3 Vodosnabdijevanje

Snabdijevanje vodom stanovništva i privrede, zavisno od vrste i položaja u prostoru, vrši se preko:

- centralnog vodovodnog sistema;
- lokalnih vodovoda manjih kapaciteta;
- individualno– korištenjem manjih izvora i bunara;
- putem manjih vlastitih industrijskih vodovoda.

Centralnim sistemima vodosnabdijevanja u KS upravljaju četiri komunalna preduzeća, koja su organizovana kao javna komunalna preduzeća u vlasništvu Kantona i općina. Šest sarajevskih općina (Stari Grad, Centar, Novo Sarajevo, Novi Grad, Ilidža i Vogošća) snabdijeva se vodom iz centralnog vodovodnog sistema, kojim upravlja KJKP „Vodovod i kanalizacija“ d.o.o Sarajevo (KJKP “ViK”). Općine Hadžići, Ilijaš i Trnovo imaju nezavisne sisteme vodosnabdijevanja i svoja odgovarajuća javna preduzeća.

Centralni vodovodni sistem kojim upravlja KJKP “ViK” snabdijeva vodom oko 400.000 stanovnika i manji dio privrednih subjekata koji su nakon rata obnovljeni. Sarajevo je grad koji za vodosnabdijevanje koristi više izvorišta: gravitaciona vrela (Vrela Hrasnica, Kovačići, Nahorevo, Sedrenik itd.), vode podzemne akumulacije (Sarajevsko polje) i vode površinskih vodotoka (rijeka Bosna, Vogošća, FP Mošćanica), nakon prethodne obrade na uređajima za prečišćavanje pitkih voda. Sa kaptiranih gravitacionih vrela u vodovodni sistem dotječe do 10% potrebnih količina, dok se preostalih 90% obezbjeđuje na izvorištu Sarajevsko polje, uključujući i vode površinskih tokova.

Zone sanitarne zaštite izvorišta se prostiru van administrativnih granica grada, kantona i entiteta, što usložnjava gazdovanje raspoloživim vodnim resursima. Izvorišta su izuzetno ranjiva zbog niza okolnosti, među kojima su:

- lokacije izvorišta se nalaze u urbanom području Sarajevo, kao i kompletne postojeće prve i druge zaštitne zone svih izvorišta u Sarajevskom polju, ako se izuzmu bespravno izgrađeni objekti/naselja u/ili blizini zaštitnih zona, dok treća zaštitna zona obuhvata i značajan dio vanurbanog područja;
- intenzivira se uticaj zagađenja zraka na zemljište u kojem egzistiraju vode za ljudsku upotrebu;
- zagađenje tla i voda u zaštićenim zonama zbog masovne bespravne gradnje objekata, saobraćajnica i drugih infrastrukturnih sadržaja, te poljoprivrede, su sve učestalija;
- zagađenja tla, površinskih i podzemnih voda od nelegalno i legalno istresenog krutog otpada (Krupac, Butmir, divlja odlagališta, smetljišta itd.) događaju se nekontrolirano;
- zagađenje površinskih vodotoka koji prihranjuju podzemne vode u Sarajevskom polju (Željeznica, Bosna, Tilava, odnosno Kasindolska rijeka, VečERICA, potok Stojčevac, Bunički potok itd.) su gotovo svakodnevna pojava;
- zagađenja tla, podzemnih i površinskih voda sa otpadnim industrijskim i posebno sanitarno-fekalnim otpadnim vodama koje se izravno izljevaju u vodotoke ili septičke jame, neposredno ugrožavaju izvorišta i to ne samo vodozahvatne objekte, nego i kvalitet ukupnih vodnih rezervi u akviferu.

Uticaj rubnih vodotoka koji prihranjuju izvorište Sarajevsko polje u najvećoj mjeri se može očitovati kroz fizičko-hemijsko stanje kvaliteta. Analize pokazuju dosta povišene koncentracije nutrijenata u podzemnim vodama, ali koje su u okviru maksimalno dopustive koncentracije vrijednosti (MDK vrijednost). Statičke rezerve podzemnih voda imaju tendenciju akumulacije rastvorenih soli koje mogu dospjeti infiltracijom, što objašnjava povišene koncentracije nutrijenata.

Kada se radi o mikrobiološkom stanju, podzemne vode su mikrobiološki ispravne. To ne znači da bakteriološko stanje vodotoka nema uticaj, jer koliformne bakterije učestvuju u procesima razgradnje organskih jedinjenja koja sadrže azot i mogu bitno uticati na balans toksičnih jedinjenja azota kao što su amonijak i nitriti. Najvažniji uticaj koji se pokazao tokom analiza je koncentracija teških metala, u najvećem broju slučaja olova i kadmijuma. Budući da je olovo veoma toksičan metal, ovaj uticaj je bitno uzeti u obzir, jer je u podzemnim vodama registrirana koncentracija ovog metala, iako uglavnom ispod MDK vrijednosti. Prisustvo olova u vodotocima može imati bitan uticaj na kvalitet podzemnih voda zbog njihove tendencije da akumuliraju rastvorene soli, koje mogu dospjeti kontaktom vodotoka tokom procesa infiltracije.

Zbog lošeg stanja mreže za vodosnabdijevanje evidentni su veliki gubici u snabdijevanju pitkom vodom, ali i zbog nepostojanja vodomjera i niske ekološke svijesti građana. Rubni dijelovi gradskih općina, gdje je najvećim dijelom prisutna nelegalna gradnja, ugrožavaju sigurnost i snabdijevanje vodom u okviru sanitarno-tehničke bezbjednosti, zbog nepoštivanja tehničkih pravila i propisa KJKP „VIK“. Obzirom da je od prije poznata problematika enormnih gubitaka u mreži vodosnabdijevanja, a koji iznose oko 70%, moraju se prioritarno razmotriti radovi na popravci i prilagođavanju dotrajale i na nekim mjestima neadekvatno projektovane distributivne mreže.

Zaštita postojećih i potencijalnih izvorišta sa sanitarnog aspekta, kroz donošenje ili noveliranje odluka o zaštiti, predstavlja jedan od najbitnijih zadataka u ovoj oblasti, a ujedno je to i zakonska obaveza prema važećoj regulativi u oblasti voda.

Stanje tri nezavisna sistema vodosnabdijevanja (Hadžići, Ilijaš, Trnovo) je izuzetno loše zbog starosti i dotrajalosti cjevovoda. Cjevovodi na vodovodnim sistemima su rađeni od raznih vrsta materijala (cijevi slabijeg kvaliteta kao što su ACC i PVC cijevi), što znatno otežava normalno održavanje, povećava gubitke vode u sistemima i troškove održavanja razvodne mreže. U pojedinim naseljima cjevovodi su malih profila, jer izgradnja i rekonstrukcija istih nije pratila razvoj tih područja. Na takvim lokalitetima zbog malih profila cjevovoda je lošije snabdijevanje vodom postojećih korisnika i ne postoje uslovi za priključenje novih objekata na vodovodnu mrežu.

Izražena je pojava ilegalnih priključaka koji zajedno sa paušalnim korisnicima nemaju ugrađene vodomjere, te znatno povećavaju nekontrolisanu potrošnju i gubitke vode. Osim pojave ilegalnih priključaka, učestalije su nedozvoljene radnje sa vodomjernim garniturama, nekvalitetna zaštita vodomjera od smrzavanja, davanje netačnih podataka o korisnicima, neblagovremeno prijavljivanje potrošnje vode i slično. Prisutna je i spornost pri isključenju uočenih bespravnih priključaka i sankcionisanje počinitelja, zbog zastarjele zakonske regulative iz ove oblasti, kao i nedovoljnog kvaliteta angažovanosti nadležnih organa.

Ključni ciljevi projekata u oblasti vodosnabdijevanja, a koje realizuje KS zajedno sa gradskim općinama i KJKP „VIK“, su poboljšanje funkcionalnosti i pogonske spremnosti vodovodnog sistema radi zadovoljavanja potreba privrede i stalno rastućeg broja potrošača u uslovima sve težeg obezbjeđenja dovoljnih količina kvalitetne pitke vode.

Dosadašnja istraživanja potencijalnih vodnih resursa u KS za potrebe vodosnabdijevanja ukazuju da su akumulacije Bijela Rijeka i Crna Rijeka dvije najpovoljnije opcije za dalje planiranje. Stoga projekt razvoja vodosnabdijevanja u KS dugoročno uključuje iskorištenje ova dva nova resursa, zatim program zamjene

cjevovoda, da bi se reducirali vrlo visoki gubici vode, te određen broj poboljšanja u distribuciji kontinuirano na godišnjem nivou.

Radi otklanjanja problema, te poboljšanja vodosnabdijevanja u KS, aktivnosti u ovoj oblasti treba usmjeriti ka:

- otkrivanju, otklanjanju te smanjenju gubitaka vode na distributivnoj mreži,
- rekonstrukciji dijelova dotrajale i stare vodovodne mreže,
- proširenju vodovodnog sistema (kroz povećanje rezervoarskog prostora; izgradnju novih pumpnih stanica; izgradnju transportnih cjevovoda između novih pumpnih stanica i rezervoara; izgradnju distributivne mreže za nova naselja), te
- spriječavanju ugrožavanja postojećih izvorišta, koje podrazumijeva hitno utvrđivanje i uspostavu zaštitnih zona izvorišta, te režima zaštite u njima, te
- provođenju sistematskih aktivnosti na obezbijedivanju novih količina vode.

7.3.4 Odvodnja i prečišćavanje otpadnih voda

Nivo pokrivenosti područja KS vodovodnim sistemom je znatno veći od nivoa pokrivenosti javnom gradskom kanalizacionom mrežom. Oko 75% stanovništva urbanog područja Grada Sarajevo služi se kanalizacionim sistemom za prikupljanje otpadnih voda, a eliminacija otpadnih voda putem septičkih jama vrši se kod 25% stanovnika. Područje izgrađene kanalizacije nalazi se duž rijeke Miljacke, rijeke Željeznice i njihovih drugih pritoka. Centralni dio Sarajevo (Stari Grad, Centar, Novo Sarajevo i Novi Grad) gravitira najviše ka rijeci Miljacki, te dijelom ka Dobrinji, dok se područje Ilidže i Trnova gravitira prema rijekama Željeznici i Bosni. Područje Ilijaša i Vogošće se drenira ka rijeci Bosni.

KJKP "ViK" je odgovorno za rad i održavanje centralnog sistema kanalizacije, kao i postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda u Butilama. Okosnicu centralnog kanalizacionog sistema, sa aspekta odvodnje sanitarnih otpadnih voda, čini sedam glavnih kolektora koji prikupljene otpadne vode prihvataju i transportuju do uređaja za prečišćavanje otpadnih voda Butile. Kanalizaciona mreža je separatnog tipa, iako na pojedinim područjima egzistira kanalizacija mješovitog tipa. Pošto je u međuvremenu uglavnom izgrađivana kanalizacija fekalnog tipa, na koju su ilegalno priključene i oborinske vode, pogoršalo se stanje funkcionalnosti kanalizacione mreže. Centralni kanalizacioni sistem pokriva uže gradsko područje općina Stari Grad, Centar, Novo Sarajevo, Novi Grad i Ilidža, a zahvata površinu od cca 2.700 ha. Sagledavajući uže područje grada, u pogledu pokrivenosti kanalizacionom mrežom, može se konstatovati neujednačena pokrivenost pojedinih naselja i općina.

U dijelu prikupljanja otpadnih voda centralnog dijela Sarajeva poznati su mnogi problemi:

- Postojeća kanalizaciona mreža uzrokuje različite probleme zbog lošeg stanja kanalizacionih cijevi (preopterećenje kanalizacije i akumulacija velikih količina šljunka i stranih materijala, posebice tokom perioda jakih kiša);
- Mješoviti sistem, koji opslužuje stari dio grada, nije sposoban da prihvati velike oborinske vode. Mnoge ulice su poplavljene za vrijeme jakih kiša i naglog topljenja snijega;
- Stariji dijelovi sistema su izloženi jakom habanju, padinski sistemi začepljenjima i čestim lomovima i velikim nanosima pijeska i zemlje sa okolnih strmih padina ogoljelih od biljnog rastinja;
- Nivo javne svijesti stanovništva o zaštiti okoliša je još uvijek nizak, uslijed čega ogromne količine kabastog otpada putuju kroz sisteme prikupljanja, pa sve do postrojenja za tretman voda.

Krajem 2016. godine završena je rekonstrukcija i izgradnja postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda grada Sarajeva (PPOV) Butile, čime će se pozitivno uticati na sanitarne i okolišne uvjete, ne samo u Sarajevu, već i u nizvodnim područjima rijeke Bosne. Postrojenje za tretman otpadnih voda grada Sarajeva dimenzionirano je za biološko opterećenje od 600.000 ES (ekvivalentnih stanovnika) u I fazi

rekonstrukcije sa mogućnošću naknadnog proširenja i unapređenja u II fazi. Na postrojenje dolaze otpadne vode iz Gradskog i Rajlovačkog kolektora i prečišćavaju se određenim postupcima prije ispuštanja u prirodni recipijent rijeku Bosnu. Cilj je prečistiti otpadnu vodu koja ulazi u postrojenje gradskim kolektorom (influent) kako bi na izlazu (efluent) zadovoljila zakonsku regulativu FBiH prije ulijevanja u recipijent rijeku Bosnu. Tokom procesa prečišćavanja nastaje mulj kao nusprodukt, mulj se zgušnjava i dehidrira kako bi se smanjili troškovi prevoza. U procesu također nastaje gas na digesterima koji se koristi djelimično i za proizvodnju toplote i električne energije.

Područje općina Vogošća i Ilijaš svoje neprečišćene vode ispuštaju u rijeku Bosnu. Neophodno je započeti izgradnju lokalnih uređaja za tretman otpadnih voda.

JKP "Komunalac" d.o.o. Hadžići upravlja sa tri kanalizaciona sistema (Hadžići, Pazarić i Tarčin) i kolektorom Resnik-Mostarsko raskršće–Blažuj. Kanalizacioni sistem „Tarčin“ je u fazi izrade glavnog projekta mreže sa prečistačem i u narednom periodu će se pristupiti realizaciji izgradnje novog kanalizacionog sistema za područje Tarčina. Kanalizacioni sistem „Pazarić“ je također nezavršen u odnosu na predviđenu projektnu dokumentaciju. Glavni vod do naselja Resnik je u završnoj fazi izgradnje i neophodno je izgraditi sekundarne vodove za sva naselja na području Pazarića. Kanalizacioni sistem „Hadžići“ je u najvećoj mjeri prespojen na kolektor Hadžići-Blažuj, a ostalo je za rješavanje problem naselja Miševići za koji je spremna projektna dokumentacija.⁹⁶

Općina Trnovo je uradila glavne projekte kanalizacionih sistema čija realizacija će biti fazna. U prvoj fazi realizacije tretirana su naselja koja su smještena uz vodotoke Crne rijeke, Željeznice, Rakitnice, Bijeke rijeke i Tušiočkog potoka vodeći računa o povezivanju kolektora u jedan centralni. Pored toga izgrađeni su kanalizacioni sistemi koji nisu mogli biti priključeni na centralne: Ozimine, Ostojići, Durakvići, Hamzići i Milišići. Završeni su glavni projekti za postrojenja za tretman otpadnih voda u Pomenovićima, a u toku je izrada projekata za postrojenja u Tušilima i Dejčićima. Izvršena je sanacija postrojenja za tretman otpadnih voda u Trnovu. Izgrađeno je postrojenje za tretman otpadnih voda u Šabićima (kod mosta na Rakitnici).⁹⁷

Veći dio naselja i sela koji nisu obuhvaćeni izgrađenim kanalizacionim sistemima, odvodnju otpadnih voda vrši preko septičkih jama. Većina septičkih jama su starijeg datuma gradnje, uglavnom vodopropusne, te se neredovno prazne i čiste. Ne postoje podaci o ukupnom broju septičkih jama. Koncentrisanom gradnjom, a izgradnjom neadekvatnih septičkih jama, javljaju se problemi neuslovnog stanovanja, izlivanja sadržaja i nekontrolisanog oticanja.

U dijelovima naselja gdje je izvedena separata kanalizacija, pored fekalnih kolektora izgrađeni su i oborinski kolektori. Obzirom da su značajno većih promjera od fekalnih, oborinski kolektori se ispuštaju na pogodnom mjestu nakon što kraće dionice. Stepenn pokrivenosti odvodnje oborinskih voda iznosi cca.40% u odnosu na ostale tipove kanalizacionog sistema. Neriješena odvodnja oborinskih voda u nekim područjima utiče na nestabilnost terena.

Zaključak

- Na području KS nedostatak kanalizacione mreže i ispuštanje otpadnih voda bez ikakvog tretmana u vodotoke dovodi do tačkastih zagađenja vodotoka, zagađenja podzemnih voda i poremećaja u kvalitetu vode koja se zahvata u izvorišnoj zoni i koristi za vodosnabdijevanje stanovništva. U sistemu prikupljanja, odvođenja i prečišćavanja otpadnih voda treba da budu zadovoljena tri osnovna uslova- uslov sigurnog odvođenja otpadnih voda, sanitarni aspekt i zadovoljavajući stepen prečišćavanja otpadne vode prije upuštanja u recipijent.

⁹⁶ Strategija razvoja Općine Hadžići za period 2017.-2021. godine.

⁹⁷ Strategija održivog razvoja Općine Trnovo za period 2018.-2022. godine

7.3.5 Poplave

Federalnim operativnim planom odbrane od poplava⁹⁸ utvrđeno je provođenje mjera aktivne odbrane od poplava i leda u vrijeme neposredne opasnosti od pojave velikih (poplavnih) voda, u vrijeme trajanja poplava i otklanjanja posljedica poplava, na vodnom području rijeke Save uz površinske vode I kategorije. Kantonalnim operativnim planom odbrane od poplava⁹⁹ utvrđuje se provođenje mjera aktivne odbrane od poplava i leda, u vrijeme neposredne opasnosti od pojave velikih (poplavnih) voda, u vrijeme trajanja poplava i otklanjanja posljedica poplava na vodotocima II kategorije na području KS.

U sklopu Federalnog operativnog plana odbrane od poplava za vodotoke I kategorije na rijeci Bosni (gornji tok) definirana je samo jedna osmatračka stanica Reljevo. Poplavno područje uz rijeku Bosnu na dionici od ušća rijeke Željeznice do mosta na putu M17 u Reljevo se prati na vodomjeru Reljevo. Dijelovi naselja koja mogu biti plavljena su: Doglodi, Butila, Lađenici, Reljevo, Mihaljevići, Osijek i Crkvine. Poplavno područje –dionica nizvodno od ušća Jošaničkog potoka do granice KS i ZDK. Dijelovi naselja koja mogu biti plavljena: uz ušća pritoka Ljubine, Misoče, Nijenice (Gnionice) i Stavnje.

Problem poplava aktualiziran je nakon nekoliko velikih poplava, posebno onih u maju 2014. godine, pri čemu je dat prioritetan značaj zaštiti od poplava na području Sarajevskog polja koje je ugroženo uslijed izlivanja rijeke Bosne i njenih pritoka. U svrhu zaštite od poplava ovog područja, Agencija za vodno područje (AVP) rijeke Save je realizovala projekt "Regulacija rijeke Bosne u Sarajevskom polju" kojim je izvršena regulacija korita rijeke Bosne u ukupnoj dužini od osam kilometara, te stabilizacija i poboljšanje ušća svih pritoka rijeke Bosne. Regulacija se proteže od ušća rijeke Željeznice uzvodno (naselje Otes), do naselja Reljevo nizvodno, obuhvatajući još i naselja Osijek, Butila i Dobroševići. Također, AVP Sava Sarajevo je realizovala dva projekta (2017. i 2018. godine) uređenja korita rijeke Bosne na području općine Ilijaš tj. uređenja korita vodotoka I kategorije u KS.

U sklopu Kantonalnog operativnog plana odbrane od poplava definirane su dionice na kojima se mogu očekivati poplave u budućnosti. Na području općine Stari Grad ugroženo područje je od ušća potoka Obarak u rijeku Moščanicu do mjesta Orlovac, na području općine Novi Grad od mjesta Smiljevići do mjesta Zabrdje (Lepenički potok), na području općine Ilidža dionica rijeke Zujevine od mjesta Mratnjevača do ušća rijeke Zujevine u rijeku Bosnu i dionica rijeke Željeznice od naselja Sokolović Kolonija do entitetske granice.

Na vodotocima II kategorije (u nadležnosti MP KS), radovi na uređenju korita uglavnom podrazumijevaju regulaciju korita rijeka kroz urbane dijelove općinskih centara, te izgradnju nasipa i obaloutvrda na pojedinim dijelovima područja koja su izložena plavljenjima. Radovi na zaštiti od štetnog djelovanja voda rađeni su parcijalno i nisu dovoljni za sigurnu odbranu od poplava. Rizik od poplava uvećava i činjenica da postojeća regulaciona korita nisu održavana dugi niz godina. MP KS je u saradnji sa općinama u KS od 2016. godine finansiralo značajan broj projekata iz "Programa uređenja riječnih korita i zaštite od poplava, vodosnabdijevanja i odvodnje otpadnih voda na području KS".

Mjere zaštite od poplava koje se mogu planirati su preventivne i pripremne mjere, u smislu pravovremenog informiranja stanovništva i njihovog izmještanja zajedno sa materijalnim dobrima iz zona moguće poplave. Druga važna mjera je kontinuirano održavanje ulaznih objekata zacijevljenih vodotoka (bujica): Ramića potok, Koševski potok, Bistrički potok, Potok Sušica, Čolin potok. Ulazni objekti mogu predstavljati uska grla i zbog smanjene propusne moći, može doći do izlivanja uzvodno od ulazne građevine. Na vodotocima II kategorije u Kantonalnom Operativnom planu odbrane od poplava preporučuje se ugradnja vodomjernih letvi na 12 lokacija.

⁹⁸ „Službene novine FBiH“, br. 7/11

⁹⁹ „Službene novine KS“, br. 10/13

Jedan od vodećih uzroka nastanka poplava je činjenica da se građevinski objekti stambenog, pomoćnog i privrednog karaktera grade u inundacionim dijelovima vodotoka, tako što se prethodno izvrši nasipanje tog dijela inundacije u cilju izgradnje objekata, čime je izvršeno suženje korita i smanjenje prirodnog proticajnog profila. Poplavni rizici su znatno smanjeni izgradnjom zaštitnih objekata, ali još uvijek ne postoji dostatna zaštita svih poplavnih područja. Dakle, poplave se mogu pojaviti i tamo gdje se najmanje očekuju ili se mogu pojaviti vode rjeđeg ranga pojave od onih na koje su objekti zaštite dimenzionirani. Poseban problem predstavljaju onečišćenja okoliša pri pojavi velikih voda i eventualna toksična zagađenja.

Zaključak

- Intenzivan i nekontroliran antropogeni utjecaj, u posljednjem desetljeću, doveo je do degradacije kvaliteta voda vodotoka na području KS i onečišćenja njihovih slivnih područja sa različitim aspektima: unošenja neprečišćenih otpadnih voda, nekontroliranog odlaganja svih vrsta otpada, nekontroliranog korištenja vodnih resursa, nekontrolirane eksploatacije građevinskog materijala iz riječnih korita (šljunka i pijeska), nekontrolirane sječe i sl. U slivovima glavnih vodotoka na području KS registrovane su industrije (koncentrisani zagađivači) od kojih za mnoge nisu dostupni podaci o teretu zagađenja otpadnih voda, odnosno EBS-u i većina njih nema biološki tretman otpadnih voda. Također, evidentirana su divlja odlagališta otpada koja u slučajevima kad su locirana u neposrednoj blizini vodotoka kroz procjedne vode mogu u velikoj mjeri uticati na kvalitet vode,
- Izvorišta vode za piće su izuzetno ranjiva zbog zagađenja površinskih vodotokova koji prihranjuju podzemne vode, zagađenje tla i voda u zaštićenim zonama zbog masovne bespravne gradnje objekata, zagađenja tla, podzemnih i površinskih voda sa otpadnim industrijskim i posebno sanitarno-fekalnim otpadnim vodama koje se izravno izlivaju u vodotoke ili septičkih jama.
- Kontrole kvaliteta vode za piće u svim javnim sistemima vodosnabdijevanja u KS se provode planski i kontinuirano. Uglavnom je voda u bunarima je prema mikrobiološkim parametrima zdravstveno ispravna, voda na vrelima ponekad ima manji broj koliformnih bakterija, a voda na vodozahvatima površinskih vodotoka ima veći broj koliformnih bakterija. Voda u distributivnom sistemu (nakon dezinfekcije) je prema mikrobiološkim parametrima zdravstveno ispravna a vrlo rijetko se dešavaju odstupanja uslijed sekundarnog zagađenja prilikom uzorkovanja ili zbog drugih razloga. Sirova voda na izvorištima je prema fizičko-hemijskim parametrima zdravstveno ispravna a do odstupanja dolazi najčešće uslijed povećanja vrijednosti parametra mutnoće.
- Postojeća kanalizaciona mreža uzrokuje različite probleme zbog lošeg stanja kanalizacionih cijevi, loše odvodnje oborinskih voda i niske svijesti stanovništva uslijed čega ogromne količine kabastog otpada putuju kroz sisteme prikupljanja, pa sve do postrojenja za tretman voda.
- Veliki problem u svim općinama u KS je pojava izgradnje bespravne kanalizacione mreže koja ugrožava sistem odvodnje otpadnih voda, kao i sanitarnu bezbjednost vodosnabdijevanja. Ova kanalizaciona mreža izgrađena je sa tehničkim nedostacima, od neadekvatnih materijala, i na njoj su česti kvarovi.
- Većina septičkih jama koje postoje u KS nije izvedena kao vodonepropusna i po novim zahtjevima i standardima. Ne postoji jedinstven katastar septičkih jama sa svim potrebnim podacima u nadležnom ministarstvu KS i KJKP „ViK“ d.o.o. Sarajevo, kao ni u općinama. Jedan od vodećih uzoraka nastanka poplava je činjenica da se građevinski objekti stambenog, pomoćnog i privrednog karaktera grade u inundacionim dijelovima vodotoka. Postojeći objekti za zaštitu od voda su u dosta lošem stanju zbog neblagovremene sanacije i rekonstrukcije istih, te mali broj izgrađenih zaštitnih vodnih objekata ne može obezbijediti dovoljnu zaštitu od poplava. Nedostaje Plan upravljanja poplavnim rizikom za Kanton Sarajevo kojim bi se identificirale mjere za smanjenje poplavnog rizika i definirao stepen prioriteta za svaku, potrebna sredstva za implementaciju i dinamika provođenja mjera.

7.4 Otpad

7.4.1 Institucionalni i zakonodavni okvir

Na nivou FBiH oblast upravljanja otpadom definišu dva zakona: Zakon o zaštiti okoliša¹⁰⁰ i Zakon o upravljanju otpadom¹⁰¹. Navedena dva zakona su bila osnova za donošenje sljedećih dokumenata: Federalna strategija upravljanja otpadom za period 2008-2018. godine i Federalni plan upravljanja otpadom za period 2012-2017. godine.¹⁰²

Odredbom člana 9. Zakona o upravljanju otpadom propisana je obaveza kantona da donesu planove upravljanja otpadom usklađene sa Federalnom strategijom i Federalnim planom upravljanja otpadom. S tim u vezi, u 2015. godini usvojen je Plan upravljanja otpadom za KS za period 2015-2020. godine koji sadrži opis postojećeg sistema upravljanja otpadom i mjere, koje teže unapređenju sistema, kako bi se dostigli strateški ciljevi Federalne strategije zaštite okoliša, Federalnog plana upravljanja otpadom i usklađenost sa domaćom i EU legislativom iz oblasti upravljanja otpadom.

Pored zakonom propisanih dokumenata, na nivou KS donesen je i niz drugih planskih dokumenata koji se odnose na planiranje upravljanja otpadom:

- Strategija upravljanja industrijskim i specijalnim otpadom u KS;
- Kantonalni plan zaštite okoliša na nivou KS (KEAP);
- Plan upravljanja građevinskim otpadom u KS;
- Prostorni plan KS.

Upravljanje otpadom na području KS je regulisano na osnovu Zakona o komunalnim djelatnostima¹⁰³.

Institucije koje su nadležne za uspostavu sistema upravljanja otpadom u KS su:

- Ministarstvo komunalne privrede i infrastrukture KS je osnovano Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o organizaciji i djelokrugu organa uprave i upravnih organizacija KS iz 2015. godine. Ministarstvo vrši upravne i stručne poslove utvrđene ustavom, zakonom i drugim propisima, koji se odnose na ostvarivanje nadležnosti KS u oblasti komunalnih djelatnosti, komunalne privrede i infrastrukture.
- Ministarstvo zdravstva KS- ima obavezu nadzora nad provedbom Pravilnika o bližim uslovima glede prostora, opreme i kadra, kriterija za osnivanje i obavljanje ljekarske djelatnosti u svim organizacionim oblicima kao i načinu i postupku njihove verifikacije¹⁰⁴. Zaduženo je za praćenje provedbe obaveza iz Pravilnika o zbrinjavanju farmaceutskog otpada¹⁰⁵, a koje se odnose na uspostavljanje sistema upravljanja farmaceutskim otpadom u apotekama.
- Kantonalna uprava za inspeksijske poslove- Inspektorat urbanističko-građevinske, ekološke i komunalne inspekcije ima obavezu nadziranja provedbe Zakona o upravljanju otpadom FBiH, Zakona o komunalnim djelatnostima KS i Zakona o komunalnoj čistoći KS. Inspektorat sanitarne, zdravstvene i farmaceutske inspekcije Kantonalne uprave za inspeksijske poslove ima obavezu nadzora nad uspostavljanjem sistema upravljanja farmaceutskim otpadom u apotekama i provedbe Pravilnika o upravljanju medicinskim otpadom.
- Zavod za javno zdravstvo KS- nadležan je za provođenje zdravstvenog nadzora, istraživanje i kontrolu rizika i prijetnje po javno zdravlje, što uključuje i djelovanje faktora rizika iz okoliša na nivou KS.

¹⁰⁰ „Službene novine FBiH“, broj 33/03 i 38/09

¹⁰¹ „Službene novine FBiH“, br. 33/03, 72/09, 92/17

¹⁰² „Službene novine FBiH“, br. 6/12).

¹⁰³ „Službene novine KS“ br. 14/16, 43/16, 10/17- ispravka i 19/17

¹⁰⁴ „Službene novine FBiH“ br. 44/12

¹⁰⁵ „Službene novine BiH“ br. 23/11

Općine na području KS trenutno nemaju značajnijih nadležnosti u oblasti upravljanja čvrstim otpadom, niti imaju usvojenih odluka kojim se propisuje upravljanje otpadom. Nadležnosti općina se svode na davanje saglasnosti na Operativni plan održavanja čistoće, sudjelovanje u procesu definisanja vremena za odvoz otpada i na određivanju mjesta za postavljanje posuda za prikupljanje otpada. Također, utvrđuju i odobravaju lokacije za odlaganje građevinskog otpada i zemlje od iskopa sa gradilišta.

7.4.2 Vrste i količine otpada

7.4.2.1 Komunalni otpad

Prema podacima KJKP „RAD“ na području KS u 2016. godini, vozilima KJKP „Rad“ prikupljeno je 184.858 t miješanog komunalnog otpada, 1.177 t papira od čega je balirano 474,84 t i 25 t plastične ambalaže i folije od čega je 18 t balirano. Ukupna količina miješanog otpada koja je zbrinuta na sanitarnoj deponiji „Smiljevići“ u 2016. godini je iznosila 207.140 t, u 2017. godini 233.865 t, i obuhvata količine koje nastaju u privredi i javnim ustanovama, kao i sve kategorije specijalnog otpada koje preuzima preduzeće KJKP „RAD“. U 2018. godini količina ukupno prikupljenog komunalnog otpada je iznosila 162.752 t, dok je količina odloženog komunalnog otpada iznosila 162.041 t. Pored komunalnog, na RCUO „Smiljevići“ odlažu se zemlja i građevinski otpad u količinama neophodnim za tehnologiju sanitarnog odlaganja otpada. U tu svrhu u 2018. godini doveženo je i iskorišteno 7.526 t građevinskog otpada i 9.739 t zemlje.

U okviru RCUO „Smiljevići“ se nalazi sortirnica koja je prema tehničkim uslovima namijenjena za sortiranje prethodno odvojeno prikupljenog otpada iz primarne reciklaže. Trenutno se na sortirnici izdvajaju papir, karton, staklo i plastične folije. Aktivnosti na izdvajanju reciklažnih materijala iz miješanog komunalnog otpada se u sortirnici ne vrše zbog rizika od uništavanja sofisticirane opreme za tretman pojedinih vrsta otpada unutar miješanog komunalnog otpada, kao i zbog kapaciteta sortirnice od 80 t/dan, što je ukupno 20% ukupnog komunalnog otpada koji dolazi na RCUO. Nemogućnost reciklaže miješanog komunalnog otpada u izgrađenoj sortirnici predstavlja veliki problem jer se količine otpada bespotrebno odlažu čime se smanjuje vijek trajanja odlaganja otpada na deponiju. Tokom 2008. godine u sortirnici je izvršena analiza strukture miješanog komunalnog otpada koja se odlagala na deponiju Smiljevići. Rezultati analize su pokazali da u ukupnoj količini prikupljenog miješanog komunalnog otpada 48,5% predstavlja reciklažne materijale, dok 51,5% čini otpad koji bi se odložio na deponiju. Reciklažni materijal čini papir i karton sa 17%, plastika sa 14%, staklo sa 2,5 %, biorazgradivi otpad i otpad iz vrtova sa 15%.

U 2019. godini urađena je Studija opravdanosti izgradnje kogenerativnog postrojenja i postrojenja za mehaničko-biološki tretman (MBT) otpada na području KS. Pri izradi Studije, primjenom S.W.A- Tool metodologije, analiziran je morfološki sastav komunalnog otpada iz domaćinstava i komercijalnog otpada koji se prikuplja u posudama i/ili kesama od strane KJKP „RAD“, te transportuje i odlaže na RCUO „Smiljevići“. Na osnovu rezultata morfološke analize utvrđeno je postojanje 29,5 % papira i kartona, plastike i stakla u sastavu miješanog komunalnog otpada, što količinski predstavlja 46.233 t u 2017. godini. Iste godine odvojeno je prikupljeno svega 1.286 t navedenih frakcija, što daje stepen odvojenog prikupljanja od 2,78 % u odnosu na nastale količine papira i kartona, plastike i stakla.

Otpad iz specifičnih tokova

Informacije o otpadu iz specifičnih tokova sumirane su u tabeli ispod.

Tabela 203. Otpad iz specifičnih tokova u Kantonu Sarajevo

Tip	Generisane količine	Komentar
Otpadna ulja	3.000 t/god	Ne postoji organizovano prikupljanje otpadnih ulja i zauljenog otpada, te je teško dati tačan podatak o količinama ove vrste otpada; Procjenjuje se da je prikupljeno oko 12t ulja za reciklažu u 2012. godini na području KS.
Otpadne baterije i akumulatori	900t/god	Ne postoje tačni podaci, procjene. Na osnovu izvještaja operatora koji imaju dozvolu za upravljanje otpadom u KS, tokom 2015.god., prikupljeno je 247,847 t akumulatora i olovnih baterija.
Otpadne gume	1.300 t/god	Procjena; Za prikupljanje otpadnih guma na području KS registrovano je nekoliko firmi, ali se malo ili nikako ne bave sakupljanjem guma iz razloga što ne postoji adekvatno tržište za reciklažu otpadnih guma. Na području KS tokom 2012. godine prikupljeno je oko 180 t otpadnih guma.
Mulj iz otpadnih voda	37 t/dan	Rekonstrukcija postrojenja PPOV u Butilama je izvršena 2015.-2016.god., tako da je trenutno ovo postrojenje u pogonu.
Građevinski otpad i materijal od rušenja	20.000 t/god	Izgrađena je deponiju inertnog otpada i postrojenje za reciklažu građevinskog otpada. Izdrobljeni građevinski materijal će se sortirati prema granulaciji i odlagati na za to utvrđenim lokacijama ili boksovima do njegovog plasmana na tržište.
Otpadna vozila	278.000 vozila	Pretpostavka broja vozila koja će se morati zbrinuti u toku sljedećih 10 godina.
Elektronski i elektronički otpad	180 t/god	Ovlašteni operateri sistema upravljanja otpadnom električnom i elektronskom opremom u FBiH je društvo ZEOS eko-sistem d.o.o. Sarajevo i Kim Tec Eko d.o.o.
Kabasti otpad	6.954 t	Na osnovu izvještaja KJKP „Rad“ 2015. god. na RCUO „Smiljevići“ ukupno je odloženo 6.954 t kabastog otpada, od čega je 1.375,77 t prikupljeno tokom proljetne i jesenje akcije prikupljanja kabastog otpada, a sve ostalo prikupljeno je van sezonskih akcija.
Biorazgradivi otpad	30.000 t/god	Ne prikuplja se odvojeno i uglavnom završava na RCUO „Smiljevići“.
Otpad koji sadrži azbest	Ne vrši se odvajanje, nema podataka.	
Otpadni tekstil i obuća	13.060 t/god	Prikupljanjem se ne bavi niti jedna kompanija. Otpad se odlaže na RCUO „Smiljevići“.

7.4.2.2 Otpad koji nastaje od zaštite zdravlja ljudi i životinja

Prema Pravilniku o kategorijama otpada sa listama otpad koji nastaje kod zaštite zdravlja ljudi i životinja i/ili srodnih istraživanja, označen je sljedećim ključnim brojevima 18 00 00, 20 01 31 i 20 01 32. Prema Pravilniku o upravljanju medicinskim otpadom, medicinski otpad je otpad koji nastaje kod zaštite zdravlja ljudi i životinja i/ili srodnih istraživanja. Pod medicinskim otpadom se podrazumijeva sav otpad nastao u zdravstvenim ustanovama bez obzira na njegov sastav, osobine i porijeklo.

Na području KS ukupno egzistira 18 javnih zdravstvenih ustanova, te samo jedna veterinarska ustanova. Prema FZzS, prosječna proizvodnja otpada iz zdravstvenih ustanova iznosi 3,26 kg/krevet/dan, od čega se infektivnog otpada proizvede 0,88 kg/krevet/dan. Prema podacima FZzS, broj bolesničkih dana ispisanih bolesnika na području KS u 2015. godini je iznosio 537.063 dana. Uzimajući u obzir prethodno navedenu prosječnu proizvodnju otpada, dolazi se do broja od 1.751 t/god. proizvedenog neopasnog otpada iz zdravstvenih ustanova (ovo uključuje otpad iz zdravstvenih ustanova komunalnog tipa, te neopasni medicinski otpad), kao i 473 t/god. proizvedenog infektivnog (opasnog) medicinskog otpada. Prema godišnjem izvještaju JU Opća bolnica „Prim. dr. Abdulah Nakaš“ o ispunjenju uslova iz dozvola za upravljanje otpadom, u 2015. godini je obrađena 31,7 t infektivnog otpada po komitentima. Iz izvještaja je vidljivo da od 184 korisnika koji su sklopili ugovor sa Općom bolnicom, infektivni otpad dostavlja na obradu njih 104 što je podatak za odgovarajuće inspeksijske organe. Prema izvještaju o upravljanju

infektivnim medicinskim otpadom iz 2015. godine u Kliničkom centru Univerziteta u Sarajevu ukupno je proizvedeno 87,154 tone infektivnog otpada (18 01 03*). Ukupan broj svih zdravstvenih ustanova na području KS iznosi 519.

7.4.2.3 Otpadni polihlorirani bifenili (PCB) i polihlorirani terfenili (PCT)

Ukupna količina otpada koji sadrži PCB, a koji je trenutno spreman za izvoz iz BiH radi konačnog zbrinjavanja i uništenja, iznosi 106,167 kg, od čega je oko 70% kondenzatora, 25% transformatora i 3% ulja u bačvama.

Podružnica „Elektrodistribucija“ (ED) Sarajevo je izgradila skladište opasnog i inertnog otpada na lokalitetu Azići, a prema Glavnom projektu za izgradnju skladišnog prostora koji je uradio „BIOPETROL“ d.o.o. Tuzla. Na toj lokaciji JP „Elektrodistribucija“ Sarajevo se nalazi ukupno 208 kondenzatora (ukupne težine 6.878 kg) koji sadrže PCB i koji je bilo potrebno konačno zbrinuti. Navedene količine otpada koji sadrži PCB uspješno su izvezeno u 2016. godini od strane kompanije APROCHIM- Groupe CHIMIREC koju je angažirao UNOPS/UNEP MAP.

Vlasnik uređaja u upotrebi koji sadrži PCB ili za koji postoji mogućnost da je kontaminiran sadržajem PCB-a, dužan je izvršiti ispitivanje sadržaja PCB preko ovlaštene laboratorije za ispitivanje otpada. Kompanije koje obavljaju prikupljanje, tretman, dekontaminaciju ili odlaganje PCB otpada moraju imati odgovarajuću dozvolu, voditi evidenciju o prikupljenim, tretiranim ili odloženim količinama. Na području KS kompanije C.I.B.O.S d.o.o. i Zimet Eko d.o.o. su ovlaštene za prikupljanje i konačno zbrinjavanje transformatora i kondenzatora koji sadrže PCB-e (16 02 09*).

7.4.2.4 Proizvedeni i prikupljeni otpad od privrednih djelatnosti i industrijskih pogona i postrojenja

Analiza podataka o generiranju proizvodnog otpada na području KS je izvršena na osnovu postojećih podataka FZzS, podataka o proizvodnom otpadu iz federalnih i kantonalnih okolinskih dozvola postojećih postrojenja u KS, dozvola za upravljanje otpadom ovlaštenih operatora na području KS, te podataka dobivenih anketiranjem o otpadu koje je provedeno prilikom izrade ovog dokumenta.

Ukupna količina neopasnog proizvodnog otpada u KS, prema podacima iz okolinskih dozvola iznosi 65.686,5 t/god. Najveće količine industrijskog neopasnog otpada nastaju u prerađivačkoj industriji naročito u kompanijama koje se bave proizvodnjom prehrambenih proizvoda (otpad iz mljekarske, pekarske, slastičarske, prerade voća, žitarica i proizvodnje pića). Na području KS ukupno se proizvede 19.840 t ove vrste otpada. Na osnovu dostupne okolinske dokumentacije izračunata je ukupna količina šljake iz visoke peći koja nastaje prilikom godišnjeg remonta i održavanja kotlovnica i proizvodnih procesa metalne industrije a koja iznosi 165,60 t/god.

Osim pepela, po količinama značajan je i otpad koji nastaje preradom drveta i proizvodnjom ploča i namještaja, ali on je biorazgradljiv. Podaci dobiveni iz okolinske dokumentacije privrednih subjekata koji generiraju ovu vrstu otpada količinski iznose 15.432 t/god. Ukupne količine željeza i čelika koje nastaju u proizvodnim procesima, prema godišnjem izvještaju o ispunjenju uslova iz dozvola za upravljanje otpadom ovlaštenih operatora (2015.) iznosi 6.367,926 t.

Prema podacima iz okolinskih dozvola, ukupna količina opasnog proizvodnog otpada u KS, iznosi 5.400 t/god. Najveće količine nastalog opasnog proizvodnog otpada spadaju u građevinski otpad i otpad od rušenja i rekonstrukcije objekata. Na području KS egzistiraju pogoni u oblasti hemijske industrije u kojima se generiše opasni otpad (otpad od municije, soli, kiseline, otpadne anorganske i organske otpadne hemikalije i sirovine). Ukupna količina ove vrste opasnog otpada iznosi 53 t/god

U toku 2016. godine Željezara „Ilijaš“ d.d. Sarajevo dobila je okolinsku dozvolu za puštanje u pogon livnice radijatora sa pripadajućom infrastrukturuom i sadržajima. Unutar pogona planirana je deponija industrijskog otpada. U procesu proizvodnje liva nastaju određene količina troske u zavisnosti od čistoće metala koji se topi, otpadni vatrostalni materijali, pijesak, sitni metalni otpad, prašina te metalna sačma. Ukupna količina navedenog opasnog otpada koja bi se odlagala na lokaciji deponije industrijskog otpada iznosi 5.314,99 t/god.

7.4.3 Prikupljanje i tretman otpada

7.4.3.1 Prikupljanje i tretman komunalnog otpada

KJKP „RAD“ je jedino preduzeće koje obavlja djelatnost prikupljanja, transporta i odlaganja komunalnog otpada od stanovništva i pravnih lica na području KS. Komunalni otpad se prikuplja sa područja svih devet općina KS. Prosječna pokrivenost područja KS obuhvaćenih uslugama prikupljanja, transporta i odlaganja komunalnog otpada iznosi oko 95%.

Usluge prikupljanja, transporta i odlaganja komunalnog otpada pružaju se svim stanovnicima u pet općina (Centar, Novi Grad, Novo Sarajevo, Stari Grad i Trnovo), dok je u ostalim općinama zbog nedovoljnog broja i kapaciteta posuda za prikupljanje otpada, nepostojanja tehničkih uslova za odvoz otpada, lošeg stanja pristupnih saobraćajnica pokrivenost uslugama manja.

KJKP „RAD“ prikuplja komunalni otpad putem:

- kesa u užem gradskom jezgru gdje se otpad odvozi svaki dan,
- kesa i kućnih kanti na područjima gdje je zastupljeno individualno stanovanje i u brdskim područjima sa uskim i strmim ulicama,
- kontejnera 1,1 m³ u područjima kolektivnog stanovanja za prikupljanje komunalnog otpada, ali i otpada za reciklažu (papir, plastika i staklo),
- korpi i preskontejnera u privrednim objektima za prikupljanje komunalnog ili kabastog otpada,
- zvana zapremine 2,2 m³ za prikupljanje reciklažnog otpada (papira, plastike, stakla) i
- podzemnih i polupodzemnih kontejnera zapremine 3 m³ za prikupljanje miješanog komunalnog otpada, papira, plastike i stakla.

Prikupljanje kabastog otpada se organizuje na određenim lokacijama pored kontejnera, dva puta godišnje, u toku akcija prikupljanja kabastog otpada.

Jedan dio posuda za prikupljanje otpada zapremine 1,1 m³ je postavljen u betoniranim, ograđenim i natkrivenim nišama, a drugi dio u otvorenim nišama sa asfaltiranom podlogom. Ukupno je izgrađeno 929 niša od čega je najviše izgrađenih niša u općinama Ilidža i Novi Grad. Posude za prikupljanje otpada su raspoređene i na lokacijama koje su često neadekvatne, jer su postavljene na trotoare, saobraćajnice, zelene površine itd.

Određeni broj posuda za selektivno prikupljanje otpada je postavljeno u nišama uz posude za miješani otpad, čime je napravljen prvi korak u formiranju zelenih otoka. Međutim, posude za selektivno prikupljanje otpada bez obzira na razlog (nedovoljna edukacija, neodgovorno ponašanje stanovništva, neadekvatne posude itd.), više ne služe svojoj svrsi i stanovnici u njih uglavnom odlažu sav miješani komunalni otpad.

Pored zelenih otoka formiranih u okviru niše izgrađen je i određeni broj podzemnih zelenih otoka sa polupodzemnim i podzemnim posudama namijenjenim za odlaganje papira, plastike i stakla. U općini Novi Grad izgrađen je jedan podzemni zeleni otok sa tri polupodzemna kontejnera zapremine 3 m³ (papir, pet i miješani otpad). Na području općine Vogošća od strane privatnog operatera sistema za upravljanje ambalažnim otpadom „Ekopak“ postavljene su posude „zvono“ za prikupljanje reciklažnog otpada (papir, plastika i staklo) na sedam lokacija koje su opremljene solarnom rasvjetom.

S ciljem uspostavljanja selektivnog načina prikupljanja otpada u 2016. godini MPUGiZO KS je izradilo projekt uvođenja odvojenog prikupljanja otpada u individualnim stambenim objektima na području KS. Projekt podrazumijeva osavremenjivanje procesa upravljanja otpadom, uvođenje primarne reciklaže shodno evropskim standardima, uštedu deponijskog prostora, podizanje svijesti javnosti o uticaju otpada na okolinu. U konačnici, uspostavljanje primarne reciklaže u KS treba dovesti do smanjenja ukupnog otpada na deponiji do 30%. Projektom je predviđena nabavka i podjela kanti od 120 l za 230 do 250 domaćinstava u šest općina (Stari Grad, Centar, Novo Sarajevo, Novi Grad, Ilidža i Vogošća), kao i uspostava 10 do 15 lokacija reciklažnih kontejnera od 1.100 l (po jedan sa plavim poklopcem za papir i po jedan sa žutim poklopcem za plastičnu i metalnu ambalažu na svakoj lokaciji) u ostale tri općine (Hadžići, Ilijaš i Trnovo) zbog velike udaljenosti općina od RCUO „Smiljevići“. Od početka projekta nabavljeno je oko 5.000 kanti od 240 i 120 l, vozilo za prikupljanje otpada iz individualnih stambenih objekata, oprema za sortirnicu u okviru RCUO „Smiljevići“. Također, otpočela je realizacija četvrte faze projekta koja predviđa nabavku 2000 kanti od 240 l, 2000 kanti od 120 l, 60 kontejnera od 1.100 l. U ovom projektu KJKP „Rad“ realizuje i program edukacije vezano za selektiranje i reciklažu otpada, dok se putem NVO sektora realizuju kampanje na prevenciji i smanjenju količina otpada.

S istim ciljem, u 2019. godini je finaliziran i Odlukom Vlade KS usvojen projekt „Elaborat o lokacijama reciklažnih dvorišta, niša i zelenih otoka za područje devet općina Kantona Sarajevo sa lociranjem u prostorno-planskoj dokumentaciji i investicijskim planom“ čiji je nosilac realizacije Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo. Elaboratom su definisani kriteriji za utvrđivanje lokacija, opreme i tehnički zahtjevi za lokacije, uvažavajući raspoloživi prostor, projekcije urbanog razvoja i ciljeve koji se žele postići u pogledu izdvajanja otpada. Općine koje imaju važeće regulacione planove u postupku izmjena i dopuna ili u postupku izrade novih, a nakon isticanja važećih, dužni su unijeti lokacije za prikupljanje otpada u regulacione planove.

Prikupljene količine reciklažnog otpada na području KS su znatne i nisu zanemarljive. Prikupi se veliki procenat papira, plastike, stakla i metala, iako ne postoji adekvatno organizovano prikupljanje odvojenih komponenti komunalnog otpada od strane javnog operatora.

Značajno bolje rezultate u prikupljanju sekundarnih sirovina ostvarili su privatni operatori koji su u toku 2018. godine prikupili 10.131 t papira, 879 t plastike, 697 t stakla.

Ne postoje egzaktni podaci o količinama specijalnih vrsta otpada koje se proizvedu na području KS tokom godine, jer mali broj privrednih i industrijskih subjekata dostavlja podatke MPUZO KS. Potrebno je uspostaviti funkcionalni jednogodišnji sistem ažuriranja podataka od strane subjekata o količinama proizvedenog otpada iz privrede i industrije koji će biti dostupan javnosti. Uvesti obavezu privrednim i industrijskim subjektima da vode evidencije i da dostavljaju izvještaje o količinama proizvedenog otpada MPUZO KS.

Na području KS ne postoje postrojenja za tretman komunalnog otpada. Jedini način zbrinjavanja je odlaganje na RCUO „Smiljevići“ na kojem je krajem 2018. godine otvoreno reciklažno dvorište površine 3000 m², s tim da je 1600 m² ispod nadstrešnice.

Sadašnja situacija na RCUO je opisana sljedećim činjenicama:

- Zaštićena je ogradom, tako da svi faktori prijenosa infekcije (životinje, ljudi) nemaju slobodan kontakt sa otpadom kao što je to bio slučaj ranije,
- Prilikom odlaganja otpad se sabija i istovremeno prekriva slojem zemlje,
- Otpad se odlaže u etažama čime je spriječena mogućnost pojave klizišta,
- Plin se sakuplja sa većih dijelova deponije i tretira bakljom prije ispuštanja u atmosferu. Energana na plinski pogon nije u funkciji,
- Regulisan je odvod površinskih i procjednih otpadnih voda. Postrojenje za tretman procjednih voda nije u funkciji, te se procjedne vode sakupljaju i trenutno ispuštaju u Lepenički potok u podnožju,

- Monitoring kvalitete procjednih voda radi se kontinuirano u skladu sa propisima/odobrenjem, dok se monitoring zraka i buke provodi povremeno,
- Rekultivacija odlagališta se odvija prema planu.

U 2019. godini Zavod za planiranje razvoja KS je nastavio sa izradom Prostornog plana područja posebnog obilježja „Regionalni centar za upravljanje otpadom (RCUO) Smiljevići“ koji predviđa proširenje obuhvata deponije sa sadašnjih 53,4 ha na 94,3 ha. Uporedo se radi strategijska procjena uticaja na okoliš, koja ima za cilj identifikaciju i procjenu uticaja Plana na okolni prostor.

Pripremljena je „Studija opravdanosti uspostave kogenerativnog postrojenja i postrojenja za mehaničko-biološki tretman (MBO) otpada na području Kantona Sarajevo“, koja ima za cilj odabir najpovoljnijeg rješenja za tretman otpada u okviru RCUO „Smiljevići. Rezultati Studije će biti razmatrani u okviru planiranih aktivnosti za 2020. godinu. Studija je obuhvatila pregled količina i karakteristika otpada, osvrt na mogućnost lociranja ovih postrojenja na području KS, te analizu opcija tretmana. Razmatrane su dvije varijante za MBO postrojenje i tri varijante za postrojenje za energetska iskorištavanje otpada. Zaključeno je da je najprihvatljivija opcija MBO postrojenje za kompostiranje.

Na području KS nema reciklažnih dvorišta kao samostalnih građevina, koje služe kao poveznica između građana, ovlaštenih sakupljača i ovlaštenih obrađivača otpada i/ili RCUO. U toku je izgradnja reciklažnog dvorišta većih kapaciteta na području općine Ilijaš. Biološka obrada otpada se ne vrši. Mehanička se realizira samo u obliku sortirnice na RCUO „Smiljevići“, ali se ista ne koristi u svom punom kapacitetu.

7.4.3.2 Prikupljanje i tretman otpada iz specifičnih tokova i drugog otpada

Najčešće registrovane vrste specijalnog otpada u KS su infektivni otpad iz zdravstvenih ustanova, otpadna ulja, otpadne gume, otpad od površinske obrade metala, otpadne baterije i akumulatori i sve prisutni električni i elektronski otpad.

Tabela 204. Prikupljanje i tretman otpada iz specifičnih tokova i drugog otpada u KS

Tip	Tretman
Otpadna ulja	Zbrinjavanja putem operatora upravljanja otpadom, prerađivača otpadnih ulja, pojedinačnih otkupljivača koji otpadna ulja koriste u kotlovnica za zagrijavanje stambenih objekata, do onih najmanje prihvatljivijih gdje otpadna ulja završavaju u kanalizaciji kao polutanti. Firme koje se bave prikupljanjem otpadnih ulja i zauljenog otpada sa područja KS su „DELTA PETROL“ Kakanj, „KEMIS BH“ Lukavac, „VALBIH“ Konjic i „MULALIĆ“ Gradiška.
Otpadne baterije i akumulatori	Trenutno na području KS, ne postoji u potpunosti organiziran način upravljanja ovom vrstom otpada. Postoje registrovane firme koje se bave zbrinjavanjem i izvozom akumulatora prema odredbama Baselske konvencije („C&G“ Sarajevo, „CIBOS“ Sarajevo), kao i firme koje imaju dozvolu za prikupljanje otpadnih akumulatora izdate od strane MPUZO KS. Firma koja se bavi reciklažom starih akumulatora na području BiH „TESLA“ d.d. Brčko.
Otpadne gume	Kompanije koje se najčešće bave sakupljanjem otpadnih guma na području KS su „TSP EUROGUMA“ Sarajevo i „MELTAL“ Sarajevo. Postoje i firme koje se bave reciklažom otpada kao što je „Supplies Group International– SGI“ Sarajevo, koja iz otpadnih guma dobiva pogonska goriva, ali ne na teritoriji KS. Fabrika cementa Lukavac ima mogućnost spaljivanja otpadnih guma u procesu su spaljivanja za koje je od FMOIT-a dobila okolinsku dozvolu
Mulj iz otpadnih voda	Potrebno je izraditi studiju iznalaženja najefektivnijeg načina za obradu mulja do faze pogodne za transport kontejnerima i njegovu dispoziciju do postrojenja pogodnog za tretman mulja ili njegovu termičku obradu. Danas su u pogonu postrojenja u Tvornici žice u Sarajevu i Tvornici bezalkoholnih pića Coca-Cola u Hadžićima. Postoje i druge tvornice koje posjeduju postrojenja, ali koja nisu u funkciji jer čekaju dozvolu za puštanje u rad od Ministarstva, kao što je Sarajevska pivara i Bosnalijek.

Tip	Tretman
Građevinski otpad i materijal od rušenja	Za legalno odlaganje građevinskog otpada, uglavnom se koristi RCUO „Smiljevići“. Veće količine otpada se odlaže na divlje deponije ili napuštene posjede (održavanje nije u nadležnosti komunalnog preduzeća). U Općini Hadžići je istaknuto da se građevinski otpad deponuje na prostoru Tarčina uz saglasnost Općine. Problem odlaganja građevinskog otpada na području KS se planira riješiti izgradnjom posebne deponije i reciklažnog dvorišta u sklopu RCUO „Smiljevići“.
Otpadna vozila	Otpadna vozila se skupljaju i skladište na autootpade koji su ekološki neprihvatljivi. Dijelovi otpadnih vozila se preprodaju vlasnicima osobnih automobila, a neiskoristivi dio se uglavnom presuje i preprodaje u staro željezo. Za upravljanje otpadnim vozilima potrebno je donijeti odgovarajući pravilnik, za što je nadležno Federalno ministarstvo okoliša i turizma.
Elektronski i elektronički otpad	Federalno ministarstvo okoliša i turizma je društvu ZEOS eko-sistem d.o.o. Sarajevo, izdalo rješenje o izdavanju dozvole operatoru sistema za upravljanje otpadom od električnih i elektronskih proizvoda.
Kabasti otpad	Na području KS prikupljanje kabastog otpada obavlja se dva puta godišnje od strane operatora KJKP „RAD“. Prikupljeni otpad ne ide na tretman nego završava na deponiji Smiljevići.
Biorazgradivi otpad	Biorazgradivi otpad uglavnom završava na deponiji zajedno sa komunalnim otpadom. U manjim količinama, uglavnom na privatnim posjedima sa obradivim površinama, dio komunalnog otpada se kompostira.
Otpad koji sadrži azbest	Na području KS ne postoje postrojenja za proizvodnju azbesta i obradu azbesta ili otpada koji sadrži azbest i ne postoje posebne deponije predviđene za odlaganje otpada koji sadrži azbest. Ne postoje pouzdani podaci o količinama navedene kategorije otpada.
Otpadni tekstil i obuća	Na području KS se ne vrši selektivno prikupljanje otpadnog tekstila i obuće, tako da ova vrsta otpada završava na deponiji ili se spaljuje u privatnim kotlovnica i pećima.
Otpad koji nastaje kod zaštite zdravlja ljudi i životinja	KS se opredijelio da infektivni i potencijalno infektivni medicinski otpad, kao i oštre predmete u procesu pred obrade, obrađuje sterilizacijom u uređajima Sintion sa mikrovalovima, nakon čega se vrši drobljenje kako bi se otpad učinio neprepoznatljivim i spriječila zloupotreba. Ovi uređaji su smješteni u JU Klinički centar Univerziteta u Sarajevu i JU Opća bolnica „Prim. Dr. Abdulah Nakaš“ Sarajevo. Opća bolnica trenutno ima sklopljene ugovore sa 150 medicinskih ustanova, čija je obaveza po ugovoru i zakonskim odredbama da opasan otpad, prikupljen na mjestu nastanka, odlože u posebnu ambalažu, odnosno infektivni otpad u SINTION vreće, a oštre predmete u plastične kontejnere i SINTION vreće. Tako upakovan otpad dostavlja se u Opću bolnicu na tretman. Kapacitet postrojenja je 80 t medicinskog otpada godišnje. Trenutno Opća bolnica radi s pola kapaciteta, odnosno tretira oko 40 t opasnog medicinskog otpada godišnje. Patološki otpad iz Opće bolnice zbrinjava JU „Groblje“ Visoko, a patološki otpad iz pojedinih medicinskih ustanova koji ne preuzima Opća bolnica, zbrinjava KJKP „Pokop“ Sarajevo. Farmaceutski otpad uglavnom zbrinjava firma „Kemis“ Lukavac. Dio infektivnog otpada se spaljuje na terenu, npr. kod vakcinacije stoke protiv bruceloze (jednokratna zaštitna odijela, rukavice, PVC ambalaža i sl.). Dio infektivnog otpada, šprice, igle, infuzioni sistemi i epruvete za krv, također se skladišti u plastičnu burad sa hermetičkim poklopcem najdalje do osam dana. Otpad u mikrobiološko-hemijskoj laboratoriji (MBKL) koji čine namirnice koje se ispituju, tretira se kao komunalni otpad. Klinički centar ima vlastiti SINTION aparat za dezinfekciju medicinskog otpada koji koristi isključivo za vlastite potrebe. Uginule i eutanazirane životinje zbrinjava služba, koja je dio KJKP „RAD“. Radi se o nekadašnjoj kafilerijskoj službi koja dalje tretira leševe životinja. U krugu deponije, izgrađene su i četiri jame- grobnice, u koje se odlažu leševi uginulih i eutanaziranih životinja.
Otpad iz privrede i industrijskog pogona	Generatori i operatori su dužni otpad, nastao iz privrede i industrije, propisno selektirati i skladištiti i označavati, a prema Uredbi o selektivnom prikupljanju, pakovanju i označavanju otpada. Opasni otpad sa područja KS se rješava izvozom u druge zemlje na tretman preko operatora sa kojima generatori otpada sklapaju

Tip	Tretman
	<p>ugovor. Najčešće navedene firme za prikupljanje opasnog otpada u upitnicima su: „Kemis-BH“ d.o.o. Lukavac, „DELTA PETROL“ d.o.o. Kakanj, „VALBIH“ d.o.o. Konjic, „VESPROM“ d.o.o. Sarajevo. Određeni broj firmi je naveo i KJKP „RAD“, što znači da se još uvijek neznatna količina opasnog otpada iz industrije odlaže na deponiju.</p> <p>U oblasti tretmana industrijskog otpada na području KS djeluje kompanija „Bosnaplast“. U svom proizvodnom pogonu kompanija nema otpada, a od proizvođača prikuplja uglavnom plastiku koju prerađuje i iz nje dobiva gotov proizvod (gal štitnike) za elektro i telefonske podzemne instalacije, što predstavlja jedan od pozitivnih primjera postupanja sa otpadom iz proizvodnih procesa. Trenutno ne postoje firme koje bi se na adekvatan način bavile tretiranjem opasnog otpada</p>

Zaključak

- Analiza postojećeg stanja u oblasti upravljanja otpadom ukazuje na nedostatak vertikalne i horizontalne koordinacije, nedostatak adekvatne infrastrukture za sve vrste otpada, loše stanje sa zbrinjavanjem otpada, te nepostojanje operativnog informativnog sistema na području KS koji bi sistematski pratio generisanje pojedinih vrsta otpada sa jedinstvenom bazom podataka za sve općine. Operator istovremeno odvozi otpad i upravlja deponijom, koju sa druge strane sufinansira KS, čime se značajno smanjuje motivacija operatora za uvođenje efikasnog sistema odvajanja otpada, a time i odvoza manjih količina otpada na deponiju.
- Sistem upravljanja otpadom (prikupljanje i zbrinjavanje/deponovanje) nije jedinstveno organizovan, obzirom da još uvijek nisu donešeni pravilnici za posebne kategorije otpada na nivou FBiH. Mali broj privrednih i industrijskih subjekata dostavlja podatke MPUGZO tako da ne postoje egzaktni podaci o količinama posebnih kategorija otpada koje se proizvedu na području KS tokom godine. Samo su općine Novo Sarajevo, Centar i Ilijaš donijele Planove upravljanja otpadom, dok preostale općine nisu.
- Usluge u četiri gradske općine se pružaju svim stanovnicima, dok je pokrivenost uslugama u vangradskim općinama nešto manja. Razlozi manje pokrivenosti su najčešće nedovoljan broj i kapacitet posuda za prikupljanje otpada, nepostojanje tehničkih uslova za odvoz otpada (neadekvatan pristup za kamione- uske ulice i nagib ulica), loše stanje pristupnih saobraćajnica (makadam), neredovan odvoz itd.
- Veliki broj posuda za prikupljanje otpada je oštećeno (oštećeno tijelo posude, oštećen ili nedostaje poklopac, točkovi i dr.) i postavljeno na lokacijama koje su problematične (parkirana vozila, loši higijenski uslovi, problemi u saobraćaju, odlaganje građevinskog otpada i sl.).
- Posude za selektivno prikupljanje otpada, bez obzira na razlog (nedovoljna edukacija, neodgovorno ponašanje stanovništva, neadekvatne posude itd.), više ne služe svojoj svrsi i stanovnici u njih uglavnom odlažu sav miješani komunalni otpad. Razlog tome je nedostatak panoa i vidljivih oznaka (tekstualni, slikoviti) o vrsti i načinu odvajanja komponenti komunalnog otpada. Značajno bolje rezultate u prikupljanju sekundarnih sirovina ostvaruju privatni operatori. U toku je pilot projekt izgradnje pet zelenih otoka sa 20 podzemnih kontejnera i implementacija projekta uspostavljanja dvolinijskog sistema u dijelovima nekih općina.
- Reciklažnih dvorišta kao samostalnih građevina, koje služe kao poveznica između građana, ovlaštenih sakupljača i ovlaštenih obrađivača otpada i/ili RCUO „Smiljevići“, osim na lokaciji RCUO, nema i ne postoje postrojenja za tretman komunalnog otpada.
- RCUO „Smiljevići“ ima ograničene kapacitete za prihvatanje količina generisanog otpada i neki od izgrađenih objekata na deponiji nisu u funkciji (postrojenje za prikupljanje i obradu procjednih voda i postrojenje za prikupljanje i obradu deponijskog bioplina). Također, kapacitet sortirnice na deponiji nije u potpunosti iskorišten.
- Analizom raspoložive okolišne dokumentacije i anketiranjem preduzeća koja su glavni generatori proizvodnog otpada, problemi u upravljanju proizvodnim otpadom odnose se na nedostatak adekvatne infrastrukture i načina zbrinjavanja/tretmana otpada iz prehrambene industrije,

zatim na neadekvatno tehnički i kadrovski osposobljenu Kantonalnu upravu za inspekcije poslove (KUIP) KS za vršenje inspeksijskog nadzora nad provođenjem mjera propisanih okolinskih dozvola, nedostatak Uredbe o informacionom sistemu za upravljanje otpadom koja bi svojim mjerama prisilila privredne subjekte da nadležnom ministarstvu dostavljaju Izvještaje o vrstama i količinama otpada, zatim neadekvatan način skladištenja industrijskog otpada i nedovoljnu educiranost odgovornih osoba u industrijskim pogonima kada je u pitanju razvrstavanja otpada, te na posljedice nedostatka egzaktnih podataka o ukupnim količinama proizvodnog otpada (opasni i neopasni) na području KS.

- Problemi vezani za upravljanje posebnim kategorijama otpada na području KS odnose se na nedostatak zakonske regulative i pravnih akata za upravljanje pojedinim vrstama otpada kao što su: otpadna ulja, azbest, građevinski otpad, animalni otpad, otpadne gume i vozila, neadekvatno zbrinjavanje medicinskog otpada unatoč činjenici da je uspostavljen sistem upravljanja ovom vrstom otpada na području KS, nepostojanje evidencije o ukupnim količinama pojedinih vrsta otpada, nepostojanje kompostane za tretiranje biorazgradivog otpada u KS, nedostatak operatora koji posjeduju dozvole za upravljanje i zbrinjavanje pojedinih vrsta otpada (azbest, otpadni PCB i PCT), itd.
- Nastanak divljih deponija je rezultat nedovoljne pokrivenosti domaćinstava uslugama odvoza otpada, te nepostojanje adekvatnih lokacija za zbrinjavanje raznih vrsta otpada. Mjesta kao što su korita rijeka, šumski prostori uz cestovne komunikacije, vrtače, uvale itd. su mjesta nelegalnog odlaganja.
- Posljedice neadekvatnog postupanja s otpadom su evidentne, te nepovoljno utiču na stanje u prostoru, kvalitet okoliša i kao posljedica toga je ugrožavanje standarda života i zdravlja ljudi.

7.5 Zemljište

7.5.1 Institucionalni i zakonodavni okvir

Amandmanom VIII članak III (1) tačka (c) Ustava FBiH utvđivanje gospodarske politike, uključujući planiranje i obnovu, te politiku korištenja zemljišta na federalnom nivou data je u isključiva mjerodavnost FBiH. Temeljne smjernice kao i načela zaštite, racionalnog i pravilnog gospodarenja poljoprivrednim zemljištem proistječu iz Zakona o poljoprivrednom zemljištu¹⁰⁶, te ostalih zakonskih i podzakonskih propisa.

Federalno ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva nositelj je izrade Zakona o poljoprivrednom zemljištu. Temeljni cilj donošenja Zakona je očuvanje, namjensko korištenje, povećanje proizvodne sposobnosti i unaprijeđenje upravljanja poljoprivrednim zemljištem, kao ograničenim i neobnovljivim prirodnim resursom, bez obzira u čijem je vlasništvu, te usklađivanje interesa svih subjekata u korištenju poljoprivrednog zemljišta u gospodarskom i ekonomskom razvoju države.

Trenutno ne postoji usvojen osnovni plansko-analitički dokument prostorni plan FBiH, gdje nadležnosti oko korištenja zemljišta i davanja prava korištenja nisu jasno definirane između različitih nivoa vlasti, kao i nepostojanje jasnih linija izvještavanja i vođenja dokumentacije (registri, katastri i sl.) na različitim nivoima vlasti, ima za posljedicu „haos u prostoru“ koji ugrožava zemljište, a posebno poljoprivredno zemljište.

Iako impresivni brojem, postojeći legislativni akti, samo parcijalno tretiraju problem integralnog upravljanja zemljištem, što principijelno doprinosi gore opisanom stanju. Ono što dodatno otežava situaciju je nepostojanje institucionalnog okvira (mehanizama) neophodnog za implementaciju ovih zakona. Tako, i Zakon o poljoprivrednom zemljištu i Zakon o prostornom planiranju i korištenju prostora,

¹⁰⁶ „Službene novine Federacije BiH“, broj 52/09

predviđaju uspostavu integriranog informacionog sistema o zemljištu, što pretpostavlja prethodno formiranje katastarsa (npr. pašnjaka), tehničkih karata i različitih registara (npr. zagađivača i sl.). Međutim, ova zakonska obaveza je još uvijek „mrtvo slovo na papiru“, jer nije formirana institucija koja može izvršiti ovu obavezu, niti su planirana finansijska sredstva neophodna za izgradnju ovakvog informatičkog sistema¹⁰⁷. Ne postoji jedan generalni plan sistematskog otklanjanja problema i zaštite zemljišta na nivou FBiH, što značajno umanjuje efikasnost ulaganja u poboljšanje kvaliteta zemljišta. Institucije nadležne za pojedine sfere upravljanja zemljištem na nivou Federacije i KS su Federalni zavod za agropedologiju, Federalni zavod za geologiju, Federalna uprava za geodetske i imovinsko-pravne poslove, te Zavod za izgradnju Kantona Sarajevo i Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo.

Program Remedijacije zapuštenog i degradiranog poljoprivrednog zemljišta proveden je na području sedam županija/kantona, među kojima nije KS.

7.5.2 Kvalitet i zaštita zemljišta

Zemljište na području KS nalazi se pod stalnim antropogenim uticajem. To se odnosi na poljoprivredno, ali i na šumsko zemljište. Kao glavni pokretač smatra se stalni porast stanovništva u urbanim općinama. Prema podacima iz „Studije upotrebne vrijednosti zemljišta na području KS za potrebe izrade Prostornog plana za period 2003. do 2023. godine“ koji je 2005. godine radio Zavod za agropedologiju oštećenja zemljišta na području KS su sljedeća:

- kategorije erodibilnosti područja:
 - vrlo slaba erozija-E₀ 8.202,3 ha ili 6,5%
 - lagana erozija-E₁ 12.827,4 ha ili 10,1%
 - umjerena erozija-E₂ 55.145,8 ha ili 43,4 %
 - jaka erozija-E₃ 31.128,4 ha ili 24,5%
 - vrlo jaka erozija-E₄ 18.007,3 ha ili 1,3 %
- nestabilni teren (potencijalna i aktivna klizišta) 2.693,6 ha
- degradacija i gole sječe šuma na području KS 1.174,4 ha
- miniranost terena (podaci dobijeni od MAC-a):
 - broj minskih polja 1.827
 - površina koju zahvataju 575,6 ha
 - obuhvat minskih polja 1.000,0 ha
 - rizično za korištenje 10.000,0 ha

Na području KS zastupljene su sve bonitetne kategorije poljoprivrednog zemljišta. Najzastupljenija je V kategorija (32,2% ukupnih poljoprivrednih zemljišta), a najmanje je zastupljena I kategorija (1,1%). Vidljivo je da je odnos kvalitetnijih prema manje kvalitetnim kategorijama u sadašnjem stanju pomjeren u stranu manje kvalitetnih, a to poljoprivrednoj proizvodnji nameće više stočarski nego ratarski, povrtlarski i drugi karakter. Stoga u svim programima unaprijeđenja biljne proizvodnje mora postojati tendencija spriječavanja otuđivanja dobrog poljoprivrednog zemljišta I II, III i IV (IVa i IVb) kategorije u nepoljoprivredne svrhe. Očigledno je da se do sada tome problemu nije poklanjala odgovarajuća pažnja, jer su mnogi objekti podizani na najkvalitetnijim zemljištima.

Destrukcija najboljeg poljoprivrednog zemljišta, u vidu njegovog trajnog gubitka iz sfere poljoprivredne proizvodnje, naročito je izražen u aluvijalnoj ravni rijeke Bosne i padinskih dijelova oko Sarajeva. Fizička oštećenja, veoma su izražena, a pojava klizišta poprima enormne razmjere. Katastarska evidencija pokazuje da poljoprivredno zemljište u KS zauzima površinu od 44.634,7 ha što je za 10.631,2 ha veća površina od one koja je utvrđena analizom pokrivenosti. Sa druge strane, prema katastru izgrađeno zemljište zauzima površinu od 8.338,0 ha, što je za 4.217,9 ha manja površina od one koja je utvrđena analizom ortofoto snimaka. Ovo je rezultat intenzivne nelegalne gradnje koja je vrlo prisutna na području KS i predstavlja veliki problem.

¹⁰⁷ Federalna strategija upravljanja okolišem 2008.-2018.

Institut za arhitekturu, urbanizam i prostorno planiranje Sarajevo je 2006. godine izradio za potrebe Prostornog plana Kantona Sarajevo „Valorizaciju i sanaciju bespravno izgrađenih objekata“ koja pokazuje da većina bespravno izgrađenih objekata ima isti razlog, doseljenja u KS zbog progona iz rodnog kraja. U KS legalizirano je oko 26.000 objekata, a iako tačno utvrđen broj ne postoji, procjenjuje se da je između 10.000 i 15.000 objekata bespravno izgrađeno i to za na to nepredviđenoj teritoriji. Iako su doneseni određeni zakoni, propisi, planovi i čak donesene kaznene politike, bespravna gradnja je i dalje sastavni dio građevinskih aktivnosti na nivou KS (bespravnom gradnjom pokriveno je oko 3.814 ha, od čega je oko 420 ha namijenjeno kolektivnom stanovanju za približno 150.000 stanovnika). Bespravna stambena i druga izgradnja veoma je intenzivna u pravcu zapada, od Mostarske petlje prema Kiseljaku, na području Rakovice.

Problem bespravne gradnje je što izgrađeni objekti nisu isplanirani sa aspekta gustine, sistema izgradnje, lokacija i njihovih performansi sa aspekta: stabilnosti terena; mogućnosti vodosnabdijevanja; tretmana otpadnih i oborinskih voda, opskrba energentima (plin, električna energija). Također je u tim zonama otežana ili onemogućena uspostava komunikacijskih sistema kao što su: javni gradski, individualni, stacionarni, te pješački saobraćaj. Budući da je bespravna gradnja dosta zastupljena bit će potrebno izraditi određene sanacione projekte, međutim upitno je kakva je mogućnost da se oni realizuju.

Uz pojačanu gradnju i naseljavanje, svakako idu i drugi prateći oblici pritiska, kao što je povećan broj automobila, povećana potrošnja fosilnih energenata i emisija polutanata u zemljište, neplansko odlaganje otpada i sl. Sa sigurnošću se može konstatovati kako je ruralizacija urbanih područja jedan od glavnih faktora degradacije zemljišta, kako poljoprivrednih, tako i šumskih i parkovskih na lokalnom nivou. Ipak, egzaktni pokazatelji o degradaciji zemljišta na području KS ne postoje.

Klizišta predstavljaju veliki problem i pravi su rizik pri gradnji i sanaciji objekata u KS. Registrovano je 869 klizišta¹⁰⁸. Stabilni tereni zauzimaju površinu od 1.032,1 km² ili 81,3%, uslovno stabilni 152,9 km² ili 12,1 %, a nestabilni tereni 81,1 km² ili 6,4 %¹⁰⁹. Procentualna zastupljenost klizišta je generalno zanemarljiva u odnosu na površinu KS. Međutim distribucija klizišta po pojedinim općinama je vrlo neujednačena pošto se ona najčešće javljaju u okviru naseljenih mjesta.

Na osnovu provedenih istraživanja tokom izrade Novelacija Studije upotrebne vrijednosti zemljišta za područje KS za potrebe izrade Prostornog plana za period 2003.-2023. godine koju je 2012. godine izradio Poljoprivredno-prehrambeni fakultet u Sarajevu u pogledu sadržaja teških metala u zemljištima, primjetno je da je na području KS mjestimično u manjoj ili većoj mjeri prisutan povišen sadržaj pojedinih istraživanih elemenata, prvenstveno olova (5,1%), kadmija (9,2%) i mangana (8,2%).

Na području KS pH vrijednost tla se kreće u širokom rasponu <4,6 i >8,3. Zakiseljavanje zemljišta kao posljedica ispiranja baza je prirodan proces u svim zemljištima, a može biti ubrzan aktivnostima čovjeka. Na području KS 47,4% zemljišnih površina su kisela zemljišta. Dobiveni rezultati monitoringa na području glavnog izvorišta rijeke Bosne indiciraju prekoračenje dozvoljenih graničnih vrijednosti olova u svim godinama ispitivanja, sa vrijednostima u rasponu od 267,7 do 327,8 mg/kg. Isti je slučaj i kod pojave kadmija u tlu, sa vrijednostima koje variraju u rasponu od 1,9 do 5,3 mg/kg. U slučaju žive, nije konstatovana kontaminacija ovim izuzetno toksičnim polutantom. Visoke koncentracije olova i kadmija u zemljištu na ispitivanom području govore o zabrinjavajućim procesima kontaminacije na prostoru KS. Za glavne prometne pravce ustanovljeno je ekstremno visoko povećanje sadržaja mangana u blizini puta M-18, u naseljima Krivajevići i Srednje.

Prema podacima Strategije protuminskog djelovanja BiH 2009.-2019. godine, u 2010. godini na području KS sumnjive površine zauzimaju prostor od oko 92 miliona m², pri čemu je 9 miliona m² sumnjiva površina

¹⁰⁸ Pregled klizišta po općinama- stanje februar 2017., Zl KS, 2017. godine

¹⁰⁹ Studiji stabilnosti terena KS, 2011.

prve kategorije, 13 miliona površina druge kategorije i ostatak površina treće kategorije. Sumnjive minirane površine poljoprivrednog zemljišta prisutne su u općinama Hadžići, Ilidža, Ilijaš, Stari Grad, Trnovo i Vogošća i iznose ukupno 776 ha. Najveće sumnjive površine nalaze se na području općina Trnovo i Ilijaš.

Zaključak

- Zemljište na području KS je pod stalnim antropogenim uticajem i fizičkim nestajanjem. Sistemi monitoringa nisu dovoljno razvijeni, tako da ne postoje egzaktni pokazatelji o kojim se privremenim ili trajnim gubicima zemljišta radi, niti kakav je kvalitet istog. Prenamjena zemljišta pokazuje da su vrlo male površine poljoprivrednog zemljišta prenamijenjene u građevinsko, a takvi lažni pokazatelji su rezultat bespravne gradnje koja se zvanično ne evidentira.
- Poljoprivredno zemljište i očuvanje kvaliteta regulisano je nizom pravnih akata, no trenutno u FBiH i KS ne postoji pravni akt koji regulira koncentracije štetnih materija u zemljištu koje nije poljoprivredno. Osnovni problemi vezani za korištenje, zaštitu i upravljanje zemljištem u KS su sljedeći: erozija tla, klizišta, acidifikacija tla, gubitak organske materije, kontaminacija tla, gubitak osnovne plodnosti, bakterije i virusi, gradski mulj, trajni gubici tla, zbijanje i gubitak strukture tla, poplave, korištenje zemljišta u zaštićenim područjima.
- Rezultat lošeg načina korištenja i upravljanja zemljišnim resursima jesu brojna klizišta na području KS. Sistem monitoringa teških metala i PAH-ova je djelimično razvijen. Struktura zemljišnih površina u KS i općinama pojedinačno je nepovoljna, sa dominirajućom pojavom lošijih bonitetnih klasa zemljišta sklonih eroziji, plitkog biogenog sloja i skeletnosti, odnosno horizonta, relativno male plodnosti i izražene sklonosti degradaciji.
- Zemljišta u KS su na značajnim površinama kisela, male puferne sposobnosti. Od ključnog je značaja praćenje i monitoring pojedinih osjetljivih tipova zemljišta obzirom na njihove fizičko hemijske osobine i položaj u reljefu na nivou svake općine. Na ovaj način bi se mogao preciznije odrediti potencijal i osjetljivost različitih tipova zemljišta za određenu namjenu, a u okviru potrebe prostornog planiranja i zaštite okoliša. Navedeno ukazuje na potrebu uspostavljanja mreže praćenja i uspostave validnih indikatora koji bi u kontinuitetu prostorno i vremenski pratili stanje i promjene kako bi se mogle donositi validne odluke i mjere.
- KS za razliku od mnogih drugih kantona u FBiH ima najbolje podloge kada je u pitanju zemljište i njegova pokrivenost. To je veoma dobra osnova za uvođenje sistema monitoringa i planiranja razvoja KS općenito, a u okviru toga i poljoprivredne proizvodnje. Obzirom na to da je promjena u prostoru na području KS veoma dinamična, nameće se potreba da se pristupi ažuriranju postojećih podloga.
- Iako su problemi vezani za zaštitu i unapređenje kvaliteta ovog resursa veoma raznovrsni i kompleksni, oni se prema uzrocima mogu svrstati u nekoliko grupa kako slijedi:
 1. Neracionalno upravljanje zemljištem, odnosno nemogućnost uspostave integralnog sistema održivog upravljanja zemljištem. U tom smislu problem predstavlja:
 - a) Nepotpuna i ponekad neusaglašena zakonska regulativa Oblast upravljanja zemljištem na različite načine tretira 14 zakonskih akata. Većina ovih zakonskih akata se ne implementira, jer nedostaju mehanizmi, institucije i finansijska sredstva za njihovu implementaciju. Ne postoje akti koji regulišu tipove zemljišta osim poljoprivrednog.
 - b) Nedostatak planske, analitičke i tehničke dokumentacije, na nivou FBiH.
 - c) Nepostojanje koordinacije i efikasne komunikacije, te nejasne linije, načini i odgovornosti za izvještavanje na svim nivoima administracije (i horizontalno i vertikalno).
 - d) Nepostojanje integralnog zemljišnog informacionog sistema ZIS. Uspostava ovakvog sistema je zakonska obaveza koja je definirana zakonom (Zakon o poljoprivrednom zemljištu, Zakon o prostornom planiranju i korištenju prostora).

2. Nepostojanje sistematskog praćenja kvaliteta zemljišta – monitoringa je problem koji za posljedicu ima nedostatak informacija o stanju i upotrebi zemljišta, kao i o nivou/kvalitetu ispunjavanja zakonskih obaveza. Upravo nepostojanje vertikalne i horizontalne komunikacije između nadležnih institucija na svim nivoima administracije ima za posljedicu nepostojanje sistema praćenja kvaliteta zemljišta.
3. Neadekvatne proizvodne prakse koje nisu prilagođene prirodnim karakteristikama zemljišta u BiH.
4. Nizak nivo javne i političke svijesti o važnosti drugih funkcija tla, osim njegove privredne funkcije.

7.6 Buka

7.6.1 Institucionalni i zakonodavni okvir

Zakon o zaštiti od buke KS¹¹⁰ predstavlja osnovu za procjenu ugroženosti, ali ne i stvarnog utjecaja na zdravlje stanovništva. Ovim zakonom utvrđuju se dozvoljeni nivoi buke, mjere zaštite od buke i način mjerenja buke; granični nivoi buke usklađeni sa namjenom prostora i vremenom dana, tako da ne ugrožavaju život i rad ljudi, a posebno njihovo zdravlje; nadzor nad provođenjem ovog zakona, kao i druga pitanja od značaja za zaštitu od buke. Stvarni utjecaji buke na zdravlje, radnu i socijalnu sposobnost stanovništva se mogu procjenjivati isključivo na bazi svakog slučaja zasebno.

Zakonom o zaštiti od buke KS je utvrđeno da nadzor nad primjenom Zakona u okviru svojih nadležnosti vrše organi uprave Kantona, Grada i općina, te Ministarstvo unutrašnjih poslova KS, u periodu od 22.00 do 6.00 sati, kada se bukom krši javni red i mir.

Formiranjem Kantonalne uprave za inspeksijske poslove, većina aktivnosti koju je MPUGZO KS provodilo prema Zakonu o zaštiti od buke je izmještena u Upravu i provodi ih Urbanističko-ekološka inspekcija. Zbog nepostojanja dovoljnog broja stručnog kadra, nerealno je očekivati da jedan inspektor zaštite okoliša nadzire cjelodnevnu primjenu Zakona o zaštiti od buke na čitavom području KS, te Zakona o javnom redu i miru, općinskih odluka o javnom redu i miru i Gradske odluke o kućnom redu u stambenim zgradama. Dakle, iz ovoga proizilazi da je buka specifičan fenomen koji reguliše više propisa, a efikasna prevencija i zaštita se može postići djelovanjem svih nadležnih organa.

U skladu sa članom 10. Zakona o zaštiti od buke KS, za pogone i postrojenja za koje je propisana obaveza procjene uticaja na okoliš i za pogone postrojenja koji mogu biti izgrađeni i pušteni u rad samo ako imaju okolinsku dozvolu, mjere zaštite od buke obuhvaćene su u studiji uticaja na okoliš, odnosno okolinskoj dozvoli. Za pogone i postrojenja za koje nije potrebno pribavljanje okolinske dozvole u skladu sa članom 11. Zakona o zaštiti od buke KS nadležni organ će kod izdavanja urbanističke saglasnosti propisati uslove zaštite od buke. Kontrolu emisije buke od pojedinih pogona, posebno proizvodnih, vrši MPUGZO KS kroz izdavanje okolinskih dozvola i to za postojeće kao i nove objekte. Za nove pogone obavezno se vrši procjena buke, koja će se proizvoditi nakon uspostavljanja funkcije, uzimajući u obzir sve elemente, od broja izvora buke, blizine susjednih objekata, predviđenih mjera zaštite, itd. U slučaju postojećih pogona, operator je dužan obezbijediti mjerenje buke putem ovlaštene institucije i rezultate mjerenja unijeti u Plan aktivnosti, koji se odobrava prije izdavanja okolinske dozvole. Budući da prilikom odobravanja različitih namjena prostora ne posvećuje adekvatna pažnja, odnosno nedostaje kontrola ispunjenosti uslova zaštite od buke, učestali su problemi koji se moraju rješavati jačanjem odgovornosti i preventivnim djelovanjem nadležnih općinskih službi.

¹¹⁰ „Službene novine Kantona Sarajevo“, broj 23/16

7.6.2 Mjerenje nivoa buke

Budući da u KS nije uspostavljen sistem kontinuiranog mjerenja vanjske (komunalne) buke, rade se periodična mjerenja u funkciji praćenja stanja, komparacije sa prethodnim mjerenjima i sagledavanja trenda, a sa ciljem preduzimanja preventivnih radnji na njenom smanjenju. Vlada KS je 2008. godine, shodno članu 21. Zakona o zaštiti od buke, ovlastila „Dvokut Pro“ d.o.o. Sarajevo za obavljanje poslova mjerenja buke u okviru inspekcijskog nadzora na području Kantona Sarajevo.

U praksi se ometajuća buka konstatira prilikom mjerenja nivoa buke nakon puštanja u pogon i prilikom pritužbi na prekomjernu buku od strane korisnika na buku osjetljivih prostora. Za stacionarne izvore buke je relativno jednostavno provjeriti da li su opravdane pritužbe na nivo buke i sanirati stanje. Kada se radi o pokretnim izvorima buke koji su promjenljivi po mjestu, nivou, trajanju, dobu dana ili noći, učestalosti, subjektivnom odnosu prema vrsti izvora buke, opravdanosti pojavljivanja i drugim finesama, to je praktično nemoguće. Mjerenjem ukupnog nivoa buke nije moguće pouzdano procijeniti realan, a posebno subjektivan odnos prema raznim izvorima buke, što je velika mana monitoringa.

Propisani, odnosno dozvoljeni nivoi buke iz praktičnih razloga su jednobrojni uz korekcije za različite vrste izvora i njihove karakteristike (impulsna buka, avionska, željeznica, avioni i dr.), ali su izvori buke najčešće utopljeni, tj. stopljeni u ambijentalnu buku. Monitoringom nivoa buke nije moguće sa sigurnošću pratiti bilo koju vrstu buke ukoliko nije zona u kojoj se pojavljuje samo jedna vrsta buke dominantnog nivoa, što je veoma rijedak slučaj.

Ugroženost bukom u KS varira od lokacije do lokacije. Najugroženiji su dijelovi grada sa intenzivnim prometom automobila, motora, autobusa i tramvaja. Tramvaji i motori su najjači izvori buke. Gdje nema tramvaja i u periodu kada je smanjen nivo saobraćaja primjetan je niži nivo 2-4 dBA. Sniženje nivoa buke 6-8 dBA tokom noćnih sati počinje tek od 0 do 6 sati, te se ne zadržava tokom cijelog noćnog perioda a nivo buke ostaje kritičan za okolne objekte u periodima od 22 do 24 sata. Na osnovu rezultata vanjske buke koja je prema monitoringu iz 2009. godine izmjerena na nivoima od 70-80 dBA, može se reći da je u okolnim stambenim prostorima zasigurno došlo do prekoračenja dozvoljenih nivoa. Prekoračenja dozvoljenih nivoa buke u užem centru Sarajeva za noćni period su i do 30 dBA. Slično je i u Vogošći, Semizovcu, Ilijašu, Podlugovima, Ilidži, Blažuju, Hadžićima, Tarčinu i Trnovu gdje su stambeni objekti uglavnom uz prometnice. U tim naseljima nije uvijek kritičan nivo L_{eq} dBA, nego L_1 . Nema podataka o nivoima buke uz autoputeve.

Buka od aviona je na granici tolerancije tokom dana i povremeni letovi iza 22 sata znatno remete noćni mir u okolini aerodroma i stambenim područjima Ilidže. Industrijska buka pretežno u noćnim satima ugrožava stambene objekte u neposrednoj blizini čistog stanovanja, a opravdanje je niža tarifa energije a ponekad i tehnološki uslovi.

Buka od ugostiteljske djelatnosti je prividno u dozvoljenim granicama zahvaljujući ugradnji limitera i zabrani korištenja zvučnika van lokala. Povremena buka glasova u stanovima je posljedica loših zvučnih izolacija i neadekvatne kategorizacije namjene poslovnih prostora.

Buka od stacionarnih uređaja (rashladni kompresori) je mjerena na zahtjev i nivo buke je sanacijom snižen ispod 30 dBA. Buka od ostalih uređaja (liftovi, toplotne pumpe i dr.) nije mjerena iz finansijskih razloga iako postoje prigovori. U sklopu tehničkih prijema objekata se ne vrše mjerenja (provjera) zvučnih izolacija niti buke od stacionarnih uređaja.

Karte buke se definišu kao prikazi postojećih i predviđenih nivoa emisija buke na svim mjestima unutar posmatranog područja, ovisno o jednom određenom ili svim izvorima buke, a sastavni su dijelovi planova prostornog uređenja. Nažalost, nije zabilježen pomak u izradi karata buke i sagledavanja ovog problema kroz donošenje prostorno-planske dokumentacije, kako razvojne tako i provedbene. U funkciji pripreme

Informacije o zaštiti od buke u KS (2009.) urađene su testne karte buke za uži centar Sarajeva, a svrhu Strategijske procjene uticaja na okoliš Prostornog plana Kantona Sarajevo za period od 2003. do 2023 urađene su karte buke planiranog stanja, za čiju su se pripremu modela koristile raspoložive podloge koje su neadekvatne za primjenu u izradama karata buke bez značajnih dopuna. Za detaljnu izradu karata buke potrebno je postojeće podatke dopuniti, kao i proširiti sa dodatnim elementima, kao što su visine objekata, ucrtane saobraćajnice, broj vozila itd.

Na osnovu provedenih kontrolnih mjerenja i testnih karti buke može se konstatovati da postoji konstantan trend povećanja buke u KS i u samom gradu Sarajevu. Razlozi tome su:

- Neuspostavljen sistem upravljanja bukom;
- Povećanje broja automobila i drugih prevoznih sredstava i dotrajalost istih;
- Različiti građevinski radovi u okviru saobraćajnica, koji naročito otežavaju saobraćaj i povećavaju nivo buke, traju neopravdano dugo;
- Šahtovi i oštećenja na saobraćajnicama;
- Nedostatak parking mjesta na području KS, posebno u centralnim dijelovima;
- Pauze na semaforima, loše riješeni izlazi sa parkinga, zatvaranje određenih saobraćajnica u noćnim satima itd.;
- Šinska vozila– posebno tramvaji;
- Prisutno je nepoštivanje dozvola u smislu izvođenja građevinskih radova u kasnim noćnim satima, posebno u ljetnom periodu;
- Neprovođenje Zakona o zaštiti od buke KS.

Zaključak

- Rezultati mjerenja nivoa buke u KS (kontrolna mjerenja i testne karte) ukazuju na to da je nivo buke značajno povećan i da postoji konstantan trend povećanja buke. Do sada, nije zabilježen pomak u izradi karata buke i sagledavanja ovog problema kroz donošenje prostorno-planske dokumentacije, kako razvojne tako i provedbene.
- Urbanističko-ekološka inspekcija vrši inspeksijske aktivnosti, no zbog nepostojanja dovoljnog broja stručnog kadra, nerealno je očekivati nadzor cjelodnevne primjene Zakona o zaštiti od buke na čitavom području KS.
- Budući da prilikom odobravanja različitih namjena prostora ne posvećuje adekvatna pažnja, odnosno nedostaje kontrola ispunjenosti uslova zaštite od buke, učestali su problemi koji se moraju rješavati jačanjem odgovornosti i preventivnim djelovanjem nadležnih općinskih službi.
- Ključni problemi vezane za buku u KS potiču od neadekvatnog održavanja kolovoza i upravljanja semaforima (rupe, šahtovi, ležeći policajci, zeleni val, itd.), uslijed, sa aspekta buke nereguliranog saobraćanja teretnih vozila, neadekvatnog i neredovnog održavanja tramvajskih šina, tramvaja, željezničkih šina i kompozicija, zatim uslijed neprovođenja planiranja industrijskih zona sa aspekta buke. Nadalje, buka od vozila se ne provjerava na tehničkim pregledima (putnička, teretna, autobusi i motori), aspekt buke se ne sagledava kod izdavanja upotrebne dozvole za obavljanje djelatnosti u odnosu na postojeće nivoe na lokaciji, ne postoje karte buke niti su karte prekoračenja dozvoljenih nivoa dostupne, a kontinuirani monitoring na kontrolnim tačkama se ne provodi tako da nema potrebnih podataka.

7.7 Kulturno-historijsko i prirodno naslijeđe

7.7.1 Institucionalni i zakonodavni okvir

Kroz Ustavno uređenje BiH nije dobila kulturnu politiku, odnosno resorno ministarstvo zaduženo za kulturu i naslijeđe, kako graditeljsko tako ni prirodno. Aneksom 8. Dejtonskog mirovnog sporazuma osnovana je Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika kao krovna institucija nadležna za zakonsku

zaštitu dobara. Provedbe odluka Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika realiziraju se putem entitetskih zakona, odnosno, na nivou FBiH u skladu sa Zakonom o zaštiti dobara koja su odlukama Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika proglašena kao nacionalni spomenik BiH¹¹¹. Prema Zakonu o zaštiti dobara nadležnost za provođenje odluka Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika je na Federalnom Ministarstvu prostornog uređenja, odnosno na Zavodu za zaštitu spomenika pri Ministarstvu kulture i sporta.

U nadležnosti KS se nalaze sva ostala dobra kulturno-historijskog naslijeđa, u skladu sa Zakonom o zaštiti kulturne baštine KS¹¹². Aktivnosti nadležne institucije za zaštitu naslijeđa kao što su evidencija, sistematizacija, valorizacija, propisivanje mjera zaštite objekata, definisanje obuhvata prirodnog i kulturno-historijskog naslijeđa sa mjerama zaštite, izrada elaborata i separata zaštite za potrebe izrade planske dokumentacije, te izdavanje stručnih mišljenja imaju veliku važnost i za djelatnost prostornog planiranja.

Zakon o zaštiti kulturne baštine KS prirodnu baštinu tretira isključivo kao kategoriju integralne baštine (prirodna baština koja zajedno sa nekretninama čini cjelinu), te se ista štiti u skladu sa propisima o zaštiti baštine i propisima o zaštiti prirode.

U cilju efikasne zaštite i očuvanja, kao i što aktivnije popularizacije kulturne i prirodne baštine, na teritoriji BiH formirane su službe zaštite. Na nivou KS odlukom Skupštine iz 1997. godine Zavod za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa preuzima u nadležnost cjelokupno kulturno-historijsko i prirodno naslijeđe. Nastojeći da kulturno-historijsko i prirodno naslijeđe dobije mjesto i značaj u životu zajednice koji mu objektivno i pripada, te da se zaštita baštine uključi u programe općeg planiranja, Zavod za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa se u svom radu rukovodi, prvenstveno, odredbama Konvencije o zaštiti svjetske kulturne i prirodne baštine koja je usvojena 1972. godine od strane Organizacije Ujedinjenih nacija za prosvjetu, nauku i kulturu (UNESCO), a BiH je 1993. godine potvrdila svoje članstvo.

Sadašnja legislativa kojom se reguliše zaštita prirodne baštine (na entitetskom nivou) regulisana je donošenjem seta okolinskih zakona, među kojima se nalazi i Zakon o zaštiti prirode¹¹³. Zaštita, održavanje i korištenje zaštićenih prirodnih područja temelji se, osim na federalnom zakonu, i na podzakonskim propisima, te na konkretnim aktima o proglašenju zaštićenih područja u koje su ugrađeni međunarodni standardi sa ciljem harmonizacije zaštite i održivog korištenja tih vrijednih i osjetljivih područja.

Zakon o zaštiti prirode FBiH je definisao šest kategorija zaštićenih prirodnih vrijednosti:

- I.a strogi rezervat prirode,
- I.b područje divljine,
- II. nacionalni park,
- III.a park prirode,
- III.b spomenik prirode i prirodnih obilježja,
- IV. područje upravljanja staništima/vrstama,
- V.a zaštićen pejzaži,
- V.b regionalni park,
- VI. zaštićena područja sa održivim korištenjem prirodnih resursa.

Kategorije: strogi rezervat prirodne, područje divljine i nacionalni park zakonom proglašava Parlament FBiH, dok kategorije: park prirode, spomenik prirode i prirodnih obilježja, područje upravljanja staništima/vrstama, zaštićeni pejzaž, regionalni park i zaštićena područja sa održivim korištenjem prirodnih resursa proglašava zakonom Skupština KS.

¹¹¹ „Službene novine FBiH”, br. 02/02; 08/02; 27/02; 06/04; 51/07

¹¹² „Službene novine Kantona Sarajevo”, br. 02/00; 37/08

¹¹³ „Službene novine Federacije BiH”, br. 66/13,

Zakonom o prostornom uređenju KS definisano je da se za ova područja donose prostorni planovi posebnih obilježja. Na nivou FBiH doneseni su i podzakonski propisi o sadržaju i metodama vođenja registra zaštićenih područja, uslovima pristupa zaštićenom području, sadržaju i načinu izrade planova upravljanja, te mjerama za istraživanje ili očuvanje kako bi se spriječio značajan negativan uticaj na životinjske vrste.

Zaštićenim prirodnim područjima u KS upravlja Kantonalna javna ustanova za zaštićena prirodna područja čija je osnovna djelatnost zaštita, održavanje i promocija zaštićenih područja u cilju očuvanja izvorne prirode i njenih procesa, te obezbjeđenja korištenja u mjeri koja ne ugrožava naslijeđene vrijednosti. Prema Zakonu o zaštiti prirode osnovni dokument upravljanja je plan upravljanja koji se donosi na period od deset godina. Organizacija prostora, način korištenja, uređenja i zaštite, utvrđuje se prostornim planom posebnih obilježja.

7.7.2 Kulturno-historijsko naslijeđe

Postojanje značajnog fundusa dobara naslijeđa iziskuje potrebu određene sistematizacije, inventarizacije i klasifikacije. Uvidom u načine inventarizacije zapaža se da su ustanovljene klasifikacije između kojih se zapažaju razlike.

Aneksom 8. Dejtonskog mirovnog ugovora formirana je Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika, koja je donijela Kriterije za proglašenje dobara nacionalnim spomenicima¹¹⁴ u skladu sa kojima je donesena većina pojedinačnih odluka o proglašenju dobara nacionalnim spomenikom. Navedeni Kriteriji za proglašenje dobara nacionalnim spomenicima stavljeni su van snage kada je donesen Pravilnik o kriterijima vrednovanja, podjeli i kategorizaciji nacionalnih spomenika¹¹⁵, čl. 9-13. prema kojem predmet pravne zaštite može biti:

- a) Pokretno dobro;
- b) Nepokretno dobro: pojedinačne građevine (spomenici); grupe građevina (graditeljska cjelina); kulturno-historijske cjeline (područja);
- c) Specifična dobra: kulturni krajolici; historijski gradovi i gradski centri; rute kulturnog naslijeđa;
- d) Serijska dobra.

Vijeće Europe je usvojilo dokument "Criteria and methods of cataloguing ancient buildings and historical or artistic sites for purposes of preservation and enhancement" 1966. godine, u kojem je sadržana klasifikacija (Inventory of the European Cultural Heritage IECH) na sljedeći način:

- I. Mjesta: prirodna, urbana; mješovita; naučna, arheološka i etnografska; historijska, literarna ili legendarna;
- II. Grupe građevina;
- III. Spomenici: vjerske, institucionalne ili grobne arhitekture; vojne arhitekture; javne arhitekture; stambene arhitekture; industrijske arhitekture.

Kantonalni zavod za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Sarajevo je ustanovio klasifikaciju koja se načelno oslanja na usmjerenja (IECH) kako slijedi:

1. Historijska i memorijalna područja;
2. Naseljena područja (cjeline);
3. Fortifikacione cjeline i vojna arhitektura;
4. Objekti stambene i poslovne arhitekture;
5. Javni objekti;
6. Privredni objekti (trgovački, ugostiteljski, turistički i zanatsko-industrijski);
7. Sakralni objekti;
8. Prirodna baština.

¹¹⁴ „Službeni glasnik BiH“, br. 33/02; 15/03; 47/18

¹¹⁵ „Službeni glasnik BiH“, br. 82/19

Navedena klasifikacija Kantonalnog zavoda za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Sarajevo je najpodesnija iz razloga što je načinjena od institucije nadležne za brigu o dobrima naslijeđa sa najdužim kontinuitetom rada.

Studija „Kulturno-historijsko i prirodno naslijeđe KS“ (2009. godina) je i u oblasti zaštite kulturno-historijskog naslijeđa izvršila novelaciju podataka u smislu liste dobara kao i sistematizacije istih, ali se zadržao i kontinuitet u pogledu fundusa naslijeđa i u pogledu „tretmana“ u planskoj dokumentaciji.

Obzirom na raznolikost, 1.020 spomenika kulturnih dobara su svrstana u više skupina u skladu sa svojim suštinskim odlikama (Tabela 204).

Tabela 205. Lista evidentiranih prethodno zaštićenih i zaštićenih spomenika kulturne baštine KS¹¹⁶

1.	Historijska i memorijalna područja	495
	Arheološke zone i područja	75
	Groblja i nadgrobni spomenici	364
	Historijsko-memorijalni kompleksi	56
2.	Naseljena područja (cjeline)	85
	Urbane cjeline	46
	Ruralne cjeline	39
3.	Fortifikacijske cjeline i vojna arhitektura	7
	Fortifikacioni objekti	3
	Objekti vojne namjene	4
4.	Objekti stambene i poslovne arhitekture	163
	Stambeni objekti osmanskog perioda	43
	Stambeni objekti austro-ugarskog perioda	56
	Stambeni objekti između dva rata	63
	Stambeni objekti novijeg doba	1
5.	Javni objekti	123
	Objekti uprave, pravosuđa, administracije i finansija	14
	Objekti kulture, nauke i obrazovanja	42
	Komunalni i prometni objekti i urbana oprema	57
	Objekti zdravstva i higijene	10
6.	Privredni objekti	31
	Poljoprivredni objekti	1
	Industrijski objekti	9
	Objekti trgovine, zanatstva i ugostiteljstva	21
7.	Sakralni objekti	116
	Arhitektura jevrejske religije	6
	Arhitektura katoličke religije	16
	Arhitektura pravoslavne religije	10
	Arhitektura islamske religije	84

¹¹⁶“Kulturno-historijsko i prirodno naslijeđe Kantona Sarajevo“, 2009. godine

Najveći broj dobara naslijeđa čine historijsko-memorijalna područja kojih ukupno ima 495, a koja sadrže 75 arheoloških lokaliteta, 364 nekropole, kao i 56 historijsko memorijalnih kompleksa.

Naseljena područja uključuju 85 dobara koje čine urbane i ruralne cjeline koje sadrže vrijedne ansamble očuvanih ambijentalnih i uličnih gradskih ili arhaičnih seoskih cjelina.

Fortifikacione cjeline i vojna arhitektura koje uključuju 7 dobara imaju veliki historijski i dokumentarni značaj, kao i značaj zbog svojih monumentalnih vrijednosti.

Objekti stambene i poslovne arhitekture predstavljeni sa 163 dobra, javni sa 123, privredni sa 31 i sakralni objekti sa 116 dobara su najvećim dijelom koncentrisani na urbanom području Sarajeva.

Naslijeđe nije ravnomjerno raspoređeno po svim općinama i prostorima u granicama obuhvata. Različita je učestalost sadržaja kako po brojnosti tako i po vrsti i karakteru baštine. U pogledu rasprostranjenosti dobara zapaža se da su arheološki lokaliteti rasprostranjeni po svim općinama, ali se i razlikuju po svojoj hronološkoj pripadnosti.

Nekropole stećaka su najbrojnije na velikim prostorima vangradskih općina, dok su konfesionalna groblja koncentrisana na Historijskom području Sarajeva.

Historijsko-memorijalna mjesta su najvećim brojem locirana na teritoriji gradskih općina. Urbane cjeline se mahom nalaze na teritoriji općina Stari Grad i Centar. Ruralne ambijentalne cjeline su najbrojnije na prostranstvima općina Trnovo, Ilijaš i Hadžići. Objekti i kompleksi fortifikacija su koncentrisani na području Vratnika u Sarajevu. Brojni objekti stambenog, javnog, privrednog i sakralnog karaktera su najbrojniji na prostoru općina Centar i Stari Grad.

Zbog brojnosti i nemogućnosti navođenja svih pojedinačnih dobara valja navesti Historijsko područje Sarajeva kao prostor izuzetne koncentracije objekata kulturno-historijskog naslijeđa. Historijska i memorijalna područja čine Arheološke zone i područja, Groblja i nadgrobni spomenici i Historijsko-memorijalni kompleksi.

Historijsko područje Grada Sarajeva sadrži u sebi historijsko jezgro i ambijentalne cjeline. Unutar Historijskog jezgra je naglašena diferencijacija u pogledu vremena nastanka pojedinih dijelova jezgra. Stariji dio Historijskog jezgra poznat kao Baščaršija je nastao u Osmanskom periodu, odlikuje se uskim ulicama sa trgovinama i javnim i sakralnim objektima. Baščaršija se uslijed pomjeranja težišta razvoja Sarajeva prema zapadu nalazi u istočnom dijelu Historijskog jezgra. Zapadni dio Historijskog jezgra je nastao intenzivnom izgradnjom Sarajeva prema zapadu za vrijeme Austrougarske, kada su postavljene osnove nove urbane matrice što je omogućavalo izgradnju velikog broja neophodnih javnih, administrativnih i poslovno stambenih objekata. Historijsko jezgro Sarajeva radi navedenih razloga nije homogeno u pogledu ulične matrice, širina ulica, urbanog mjerila i općenito karakteristika arhitekture. Ambijentalne cjeline podrazumijevaju gradska područja prepoznatljiva po toponomastici, identitetu prostora i pripadajuće arhitekture. Radi arhitektonsko urbanističkih kvaliteta stambenih mahala vremenom su pojedinačne mahale ili skupovi mahala kao zaokružene cjeline zavrijedili epitet ambijentalnih cjelina. Stambene zone su u cijelosti okruživale Historijsko jezgro Sarajeva, ali navedenom ekspanzijom grada prema zapadu porušene su i nestale stambene mahale koje su se nalazile zapadno od Baščaršije. Stambene mahale i iz njih proizašle ambijentalne cjeline se danas nalaze na dvije strane u odnosu na Historijsko jezgro. Na blažim i osunčanim padinama su sa sjeverne strane jezgra, a sa južne su na strmijim i sjenovitim padinama. Ovaj prostor se prostire od starog Vratničkog grada i Bijeje tabije preko Miljacke do Bentbaše, Hrida, Soukbunara, Vrbanja mosta, Kranjčevićeve i Alipašine ulice, Višnjika, Bardakčija, Budakovića, Mihrivoda, sve do Vratničkog bedema.

Nacionalni spomenici BiH na području KS su najvećim dijelom pojedinačni spomenici kulturno-historijskog karaktera, a u pogledu njihove rasprostranjenosti uočava se njihova disperzija na teritoriji KS i sa druge strane koncentracija na Historijskom području Sarajeva.

Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika je osnovana 2002. godine. Od 2003. do 2015. Komisija je donijela odluke o proglašenju 158 nacionalnih spomenika BiH na području KS. U periodu od 2009. do 2013. godine Komisija je proglasila 71 nacionalni spomenik, što predstavlja 45% ukupno proglašenih nacionalnih spomenika u KS.

Kategorizacija. U Pravilniku o kriterijima vrednovanja, podjeli i kategorizaciji nacionalnih spomenika¹¹⁷, u čl. 15. stoji da se nacionalni spomenici svrstavaju u sljedeće kategorije:

- a) Nacionalni spomenici od univerzalnog značaja u Bosni i Hercegovini;
- b) Nacionalni spomenici od izuzetnog značaja za Bosnu i Hercegovinu;
- c) Nacionalni spomenici od velikog značaja za Bosnu i Hercegovinu;
- d) Nacionalni spomenici od značaja za Bosnu i Hercegovinu.

Stavljanje dobara pod pravnu zaštitu na kantonalnom nivou vrši se u skladu sa Zakonom o zaštiti kulturne baštine KS¹¹⁸, gdje u čl. 15. stoji da se dobra baštine koja se nalaze na području KS svrstavaju u tri kategorije:

- I. kategorija: dobra od najvećeg značaja za građane i narode BiH;
- II. kategorija: dobra od velikog značaja za građane i narode Bosne i Hercegovine;
- III. kategorija: ostala značajna dobra

7.7.3 Prirodna baština

Područje KS ima bogato i vrijedno prirodno naslijeđe koje se kontinuirano istražuje i evidentira, zasebno ili za potrebe ciljane prostorno-planske dokumentacije, a sve u cilju njegove efikasnije i cjelishodnije zaštite i očuvanja. Prirodno naslijeđe čine prirodni predjeli i prirodne vrijednosti kao dijelovi prirode od posebnog naučnog, obrazovno-vaspitanog, kulturnog i ambijentalnog, zaštitnog, rekreacionog i drugog društvenog značaja, koji kao dobra od opšteg interesa uživaju posebnu zaštitu.

Prema studiji „Kulturno-historijsko i prirodno naslijeđe Kantona Sarajevo“ (2009. godina) na listi evidentiranih, prethodno zaštićenih i zaštićenih nepokretnih spomenika kulture i prirodne baštine KS nalazi se 148 dobara prirodne baštine od kojih je 25 dobara pravno zaštićeno, a 124 su evidentirana, bez pravnog statusa zaštite.

Tabela 206. Lista evidentiranih prethodno zaštićenih i zaštićenih spomenika prirodne baštine Kantona Sarajevo¹¹⁹

Prirodna baština	148
Posebno vrijedna područja	4
<i>Nacionalni parkovi</i>	4
Spomenici prirode	2
Zaštićeni pejzaž	10
Pojedinačni spomenici prirode	101
<i>Geološko-geomorfološki</i>	2
<i>Geomorfološki</i>	45
<i>Hidrološki</i>	52
<i>Dendrološki</i>	2
Spomenici vrtne arhitekture i oblikovane prirode	22
<i>Parkovi i aleje</i>	14
<i>Bosanske avlije i bašče</i>	7
<i>Ostali vrtovi</i>	1
Ugrožene biljne i životinjske vrste	9

¹¹⁷ "Službeni glasnik BiH", br. 82/19

¹¹⁸ „Službene novine KS“, br. 02/00; 37/08

¹¹⁹ "Kulturno-historijsko i prirodno naslijeđe Kantona Sarajevo", 2009. godine

7.7.3.1 Zaštićena prirodna područja

Prirodno naslijeđe su dijelovi prirodnog okoliša u KS, izdvojeni i zaštićeni posebnim zakonskim aktima kao dobra sa identifikovanim visokim vrijednostima biološke raznolikosti i geodiverziteta. Poslove zaštite prirode u KS vrši MPUGZO KS i Kantonalni zavod za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Sarajevo (KZzZKHiPN Sarajevo) a u okviru svoje nadležnosti utvrđene osnivačkim aktom i Statutom, te Zakonom o zaštiti prirode¹²⁰. Ovi poslovi uključuju i implementaciju Strategije BiH sa akcionim planom za zaštitu biološke i pejzažne raznolikosti i Federalne strategije zaštite prirode.

Prema principima koje je odredila IUCN, a na kojima je baziran i Zakon o zaštiti prirode FBiH, moguće je izvršiti kategorizaciju u odnosu na šest predviđenih kategorija: od strogog rezervata prirode do zaštićenog područja upravljanja resursima.

Analiza stanja područja KS pokazuje mali broj pravno zaštićenih prirodnih dobara u odnosu na evidentirana. Zaštićene prirodne cjeline se nalaze na teritorijima općina Ilidža i Stari Grad. Istovremeno općine Novo Sarajevo i Novi Grad nemaju površina evidentiranih ili zaštićenih prirodnih cjelina.

Za nekoliko prirodnih cjelina na području KS rađena je ažurna valorizacija u cilju utvrđivanja adekvatne kategorije i donošenja pravnog akta o proglašenju područja zaštićenim. Radi se o području Skakavca (Separat zaštite šireg prostornog obuhvata i valorizacija prirodnih vrijednosti, 2001. godine), Bijambara (Valorizacija prirodnih vrijednosti, 2001. godine), Vrela Bosne (Separat zaštite za RP, 2012. godine), Trebevića (Elaborat valorizacije prostora, 2012. godine) i Bentbaše (Stručno obrazloženje za proglašenje Zaštićenog pejzaža Bentbaša, 2013. godine).

Slika 7. Spomenik prirode „Skakavac“

SKAKAVAC, Spomenik prirode, površine 1.430,7 ha. Odluka o proglašenju šireg područja vodopada "Skakavac" spomenikom prirode je donesena 2002. godine. U skladu sa datom kategorijom i utvrđenim mjerama zaštite, odnosno sa analiziranim prostornim mogućnostima planirana razvojna projekcija potencira zaštitarsko-ekološki aspekt ispred turističko-komercijalnog koji se daje u okvirima kontrolisanih namjena i kapaciteta. Za predmetno područje je urađen Plan upravljanja za period 2011.-2021. godine i Prostorni Plan. Unutar Skakavca evidentirane su sljedeće specifične prirodne geomorfološke vrijednosti: klisure Peračkog vrela i Babinog potoka, Crvene stijene, Vranjska stijena, Uževica i hidrološke vrijednosti: vodopad Skakavac, vrelo potoka Skakavac, Sušica, Stublinski i Jasikovački potok.

¹²⁰ „Službene novine FBiH“, br. 66/13

Slika 8. Spomenik prirode „Vrelo Bosne“

VRELO BOSNE, Spomenik prirode, površine 603 ha. 2006. godine donesen je Zakon o proglašenju Spomenika prirode "Vrelo Bosne". Tretira se kao jedinstveni kompleks „integralne baštine“. Proglašen je zaštićenim prirodnim dobrom IIIb kategorije¹²¹. U skladu sa stepenom zaštite utvrđene su dvije zaštićene zone: prva zona (nukleus) i druga zona (puffer). Prva zona obuhvata izvorišta rijeke Bosne i njihovu okolinu u površini od 54,5 ha.

U najznačajnije vrijednosti nukleusa spadaju Vrelo Bosne i rijeka Bosna od izvora do infiltracionog kanala, značajan stepen raznolikosti flore i faune te parkovski prostori. Druga zona obuhvata prostor slivnog područja izvora u podnožju Igmana u površini od 548,50 ha. Odlikuje se velikom hidrološkom raznolikošću, a od najznačajnijih vrijednosti ističu se: Vrelo Stojčevac, vrela Borin I i II, rijeka Bosna, parkovski prostori uključujući Veliku aleju, javni objekti i objekti stanovanja od kulturno-historijskog značaja, itd. Stalni rast posjeta području kao i sva neophodna infrastruktura i sadržaji moraju biti usaglašeni sa uslovima zaštitnih zona izvorišta vode za piće u Sarajevskom polju.

Slika 9. Zaštićeni pejzaž „Bijambare“

BIJAMBARE, Zaštićeni pejzaž, površine 497 ha. Na sjednici Skupštine KS održanoj 2003. godine, donesen je Zakon o proglašenju zaštićenog pejzaža Bijambare. Obuhvat u datoj kategoriji je rekreaciono područje gdje su utvrđene namjene: šumsko zemljište, građevinsko zemljište, otvorene rekreacione površine, saobraćajne i vodene površine. Za predmetno područje 2008. godine urađen je Plan upravljanja i Prostorni Plan. Evidentirane prirodne vrijednosti su pet pećina (Gornja, Srednja, Donja, Đurićina, Dimšina) i ponor Bjelila.

¹²¹ "Službene novine KS", br. 06/10

Slika 10. Kozija ćuprija

BENTBAŠA, Zaštićeni pejzaž, površine 160,9 ha. Sukladno važećem Zakonu o zaštiti prirode i predloženoj kategoriji zaštite, Skupština KS proglasila je ovo područje zaštićenim donošenjem Zakona o proglašenju Zaštićenog pejzaža „Bentbaša“ krajem jula 2017. godine. Postupak izrade Plana upravljanja ZP „Bentbaša“ je pokrenut 2019. godine. U ZP „Bentbaša“ identificirane su sljedeće kategorije vrijednosti: prirodne vrijednosti, kulturno–historijske vrijednosti, rekreativno-turistički objekti i izgrađena infrastruktura.

U fizičko-geografskom smislu, ovo područje odlikuje reljefna, geološka, hidrološka, klimatska, pedološka i biološka raznolikost. Prethodno navedene karakteristike i specifičan geografski položaj su uticali da ovaj relativno mali prostor bogatih prirodnih vrijednosti odlikuje naglašen stepen geodiverziteta i biodiverziteta. I u hidrografskom pogledu čitav prostor je dinamičan i uveliko specifičan, a glavno hidrološko obilježje ima rijeka Miljacka koja protiče kroz čitav prostor, te njene desne pritoke Lapišnica i Moščanica. Prostor ZP „Bentbaša“ ima veliki značaj i potencijal sa aspekta rekreacije stanovnika Sarajeva na dnevnoj osnovi, što zajedno sa mjerama zaštite treba biti usmjerenje za sve sadržaje predmetnog područja.

Slika 11. Zaštićeni pejzaž „Trebević“

TREBEVIĆ, zaštićeni pejzaž, čiji je obuhvat 400,20 ha. Područje Trebevića unutar teritorije KS je na osnovu urađenog Elaborata valorizacije prostora (2012. godine) i Zakona o proglašenju ZP "Trebević" proglašen Zaštićenim pejzažem i stavljen pod kategoriju V zaštite na osnovu Zakona o zaštiti prirode FBiH. Prema IUCN definiciji, kategorija V predstavlja Zaštićeno područje gdje je interakcija ljudi i prirode tokom

vremena je proizvela površinu različite namjene sa značajnim ekološkim, biološkim, kulturnim i pejzažnim vrijednostima gdje je zaštita i održavanje ove interakcije od vitalnog značaja za buduće očuvanje prostora. Trenutno predmetno područje nema urađen prostorni plan područja specijalne namjene, niti usvojen plan upravljanja. Na snazi su privremene upravljačke smjernice donesene od strane upravljača područjem tj. Kantonalne javne ustanove za zaštićena prirodna područja KS (KJUzZPPKS) koje su bazirane na osnovu smjernica datih u Elaboratu o valorizaciji prostora. Područje ZP „Trebević“ ispunjava sve uslove za kategoriju V zaštite, te posjeduje bogat biodiverzitet ali i potencijal za razvoj rekreativnog, izletničkog i drugih vidova turizma.

Po osnovu do sada donešenih pravnih akata o proglašenju područja zaštićenim u KS, zaštitom je obuhvaćeno 3.091,8 ha. Ovo je veliki pomak u odnosu na ranije stanje, kojim se ne ostvaruje samo procentualno povećanje prostora pod pravnom zaštitom nego i shvatanje značaja zaštite tako integralno valorizovanih prostora.

Spomenici vrtne arhitekture i oblikovane prirode imaju nemjerljiv značaj u oplemenjavanju javnih gradskih prostora, i najvrjedniji su: Aleja lipa na Vilsonovom šetalištu, Park At mejdan, Park oko rezidencije Konak, Botanički vrt Zemaljskog muzeja BiH, Park oko Ali-pašine džamije, Parkovski kompleks u Alipašinoj ulici, Pionirska dolina, Mali park, Veliki park, Spomen park Vraca, Velika aleja na Ilidži i Banjski park Ilidža.

Kad je riječ o dijelu obuhvata područja posebnih obilježja od značaja za FBiH za koji je donijeta Odluka o utvrđivanju Igmana, Bjelašnice, Treskavice i kanjona Rakitnice (Visočica) područjem posebnih obilježja od značaja za FBiH, Ustavni sud FBiH donio je Presudu kojom se obustavlja primjena Odluke čime prestaje da važi Odluka o pristupanju izradi Prostornog plana područja posebnih obilježja od značaja za FBiH– Igman, Bjelašnica, Treskavica i kanjon rijeka Rakitnice (Visočica) za period od 2007. do 2027. godine. Površina koja se nalazi na području KS predstavlja samo dio područja koji kroz do sada urađenu i važeću razvojno-plansku dokumentaciju, obzirom na ukupnu specifičnost područja po svim aspektima, ima karakter područja sa velikim ograničenjima relevantnim za planerska usmjerenja koja su u nadležnosti federalnog nivoa. U toku je izrada Prostornog plana FBiH i koji će, kroz fazu Prijedloga plana precizirati usmjerenje po pitanju ovog područja (masiv Igman, Bjelašnica, Visočica, Rakutnica, Treskavica).

Pored naprijed navedenih aktivnosti po osnovu realizacije dugoročnih planskih usmjerenja za objekte prirodnog naslijeđa, treba napomenuti i čitav niz aktivnosti koordiniranih od MPUGZO KS kao i Kantonalne javne ustanove za zaštićena prirodna područja, a koji su od značaja za očuvanje biodiverziteta, postojećih ekosistema, divljih vrsta flore i faune, zaštite izvornog stanja i očuvanja specifičnih prirodnih obilježja, spriječavanje degradacionih procesa, održivog korištenja, upravljanja i sl. Navedeni ciljevi se realizuju uspostavljenom službom nadzora, monitoringom zdravstvenog stanja, organizovanjem niza aktivnosti koje su u funkciji edukacije posjetilaca, promocije prostora, obogaćivanja prostora sa potrebnim i adekvatnim mobilijarom i sl.

Obavljeni su mnogi sanacioni radovi: sanirane komunikacije čime se omogućava lakše i sigurnije kretanje, uklanjane mnoge divlje deponije, uspostava higijene prostora. Službe nadzora (rendžeri) vrše dnevne kontrole prostora (spriječavanje bespravne sječe, zabrane lova) i uopšte aktivnosti u skladu sa mjerama zaštite preciziranim po zaštićenim zonama (praćenje zdravstvenog stanja postojećih sastojina, oštećenja stabala i sl.).

Rađeni su, ali i realizovani i neki pojedinačni projekti koji su bili u skladu sa planskim usmjerenjima ili sa mjerama zaštite i interventnim mjerama preciziranim po zaštićenim zonama u donesenim zakonima o proglašenju područja zaštićenim.

7.7.3.2 Biodiverzitet

Bosna i Hercegovina je potpisnik Konvencije o biodiverzitetu od 2002. godine. Po raznolikosti prirodnih vrijednosti (biljnog i životinjskog svijeta, pejsaža, hidrološkom, geološkom i drugom naslijeđu), te prema rezultatima dosadašnjih istraživanja može se reći da KS spada u područja sa visokim procentom biodiverziteta.

Prema rezultatima dosadašnjih istraživanja na području KS egzistira visok procenat, rijetkih vrsta flore, faune i fungia, a značajan je broj vrsta različitog oblika ugroženosti. Zaštita rijetkih i ugroženih vrsta flore, faune i gljiva na prostoru KS provodi se kroz zaštitu prirodnih cjelina i područja za koja se propisuju posebne mjere zaštite i ograničenja.

Za zaštićena područja (Skakavac, Bijambare, Vrelo Bosne, Bentbaša, Trebević) koja su valorizovana i kategorisana prema IUCN-u, utvrđen je visok procenat biodiverziteta. Za navedena područja izvršena je procjena ugroženosti vrsta prema klasifikaciji IUCN- Međunarodne unije za zaštitu prirode, a uz upotrebu međunarodno priznate i uvažene kategorizacije stepena ugroženosti vrsta.

Crveni lista jedna je od temeljnih stručnih podloga u zaštiti prirode. Pokazuje koje su vrste ili podvrste biljaka, gljiva i životinja u opasnosti od izumiranja, te u kojoj mjeri i koliko brzo im ta opasnost prijete. Obzirom da su mogućnosti zaštite prirode, odnosno primjenjivanje zaštitnih mjera nedovoljne da bi zaustavile takve tendencije, neophodno je kategorisati vrste zavisno od stepena njihove ugroženosti te u skladu s tim utvrditi prioritete. Upravo to omogućuje Crveni lista.

U KS je dosadašnjim istraživanjima konstatirano preko 470 različitih životnih zajednica na nivou asocijacije i subasocijacije. Florni sastav područja KS odlikuje prisustvo velikog broja taksona evidentiranih na Crvenoj listi divljih vrsta i podvrsta biljaka, životinja i gljiva (u daljem tekstu: Crvena lista). Ove vrste pretežno naseljavaju ekosisteme planinskih područja (Bjelašnica, Igman, Trebević itd.) i različitog su statusa kada je u pitanju njihova ugroženost unutar FBiH.

Na području KS evidentirano je oko 175 vrsta sa Crvene liste što čini oko 26% od ukupnog broja vrsta sa liste. Najveći broj biljnih vrsta spada u kategoriju ranjivih (VU) – 31%, dok je kritično ugroženih biljnih vrsta (CR) 6,9%. Za 13,2% vrsta nema dovoljno podataka, te je njihov status još uvijek nedefiniran. Za procjenu statusa vrsta sa Crvene liste korištene su kategorije Crvene liste Međunarodne unije za konzervaciju prirode (IUCN), verzija 3.1. Na Crvenoj listi evidentirano je 18 vrsta sisara koje imaju staništa na području KS. U odnosu na ukupan broj vrsta sisara sa Crvene liste, na području KS je evidentirano je 23% vrsta od čega najviše vrsta (72,2%) su najmanje zabrinjavajuće vrste. Prema posljednjem popisu u BiH je zabilježeno 329 vrsta ptica 148, dok je u KS je zabilježeno čak 268 ptičjih vrsta. Od ovog broja 30 vrsta je uvršteno na Crvenu listu pri čemu ih je najviše u kategoriji ugroženih. Od ukupno osam vrsta gmizavaca sa Crvene liste, tri vrste su registrirane na području KS. Od 14 vrsta vodozemca registriranih u FBiH, sedam vrsta se nalazi na Crvenoj listi pri čemu su u KS registrirane dvije vrste. Prema dugogodišnjim prijeratnim naučnim istraživanjima ihtiofaune KS ustanovljeno je da ihtiofauni KS pripadaju 54 (pod)vrste iz 36 rodova i 13 familija. Najbogatiji specijski biodiverzitet je u familijama *Ciprinidae* i *Salmonidae* 150. Na Crvenoj listi su mladica i potočna paklara označene kao ugrožene vrste riblje faune. Od 86 taksona gljiva uključenih u Crvenu listu, na području KS evidentirano je 76 taksona od čega 11 vrsta gljiva prisutnih u KS pripada kategoriji kritično ugroženih.

Do danas nije izrađena mapa biodiverziteta. Realizirani su određeni projekti, uglavnom unutar zaštićenih područja, kroz koje su urađene podloge za područja Skakavca, Bijambara, Vrela Bosne, Bentbaše i Trebevića.

S ciljem očuvanja biodiverziteta i spriječavanja prorjeđivanja ili potpunog nestajanja vrsta neophodno je:

- uraditi analizu, identifikaciju i mapiranje staništa za prostor KS – uvažavajući Direktivu o staništima, usvojenu 1992., koja uz Direktivu o pticama predstavlja glavni instrument u očuvanju biološke raznolikosti na globalnom nivou,
- uraditi inventarizaciju rijetkih i ugroženih vrsta flore, faune i fungija za područje KS,
- izvršiti popis rizika od nestajanja za određene vrste,
- uspostaviti redovni monitoring stanja biodiverziteta,
- sprovoditi konvencije i zakonske odredbe kojima su regulisana pitanja očuvanja i zaštite biodiverziteta,
- proširiti edukaciju i jačanje svijesti,
- uspostaviti nova zaštićena područja prema EU standardima i razviti efektivne mreže zaštićenih područja sa ekološkim koridorima uz prethodnu naučnu valorizaciju prirodnih vrijednosti, te izradu planova za održivo upravljanje zaštićenim područjima.

Zaključak

- Područje KS ima bogato i vrijedno prirodno naslijeđe koje se kontinuirano istražuje i evidentira, zasebno ili za potrebe ciljane prostorno-planske dokumentacije, a sve u cilju njegove efikasnije i cjelishodnije zaštite i očuvanja.
- Po osnovu do sada donešenih pravnih akata o proglašenju područja zaštićenim u KS, zaštitom je obuhvaćeno oko 3.091,8 ha. Ovo je veliki pomak u odnosu na ranije stanje, kojim se ne ostvaruje samo procentualno povećanje prostora pod pravnom zaštitom nego i shvatanje značaja zaštite tako integralno valorizovanih prostora.
- Proglašenjem zaštićenih područja prirodnog naslijeđa „Trebević“ i „Bentbaša“ povećao će se procenat zaštićenih područja koji prekrivaju površinu KS.
- Po raznolikosti prirodnih vrijednosti (biljnog i životinjskog svijeta, pejzaža, hidrološkom, geološkom i drugom naslijeđu), te prema rezultatima dosadašnjih istraživanja može se reći da KS spada u područja sa visokim procentom biodiverziteta. S ciljem očuvanja biodiverziteta i spriječavanja prorjeđivanja ili potpunog nestajanja vrsta neophodno je uraditi inventarizaciju rijetkih i ugroženih vrsta flore, faune i fungija za područje KS.
- Šumama, kao jednom od najvrjednijih resursa KS, treba posvetiti posebnu pažnju zbog evidentne degradacije kao i rastuće potrebe za korištenjem svih funkcija šuma. Bez obzira na dešavanja u prethodnom periodu, koja su u nekim slučajevima imala negativan utjecaj na šumske ekosisteme KS, šume su ipak zadržale prirodnu strukturu. Brižnim upravljanjem i stručnim gospodarenjem takvim šumama mogla bi se i morala osigurati dugotrajnost. Vrlo važno je osigurati stabilan zakonski okvir donošenjem Zakona o šumama FBiH i poduzeti konkretne aktivnosti na unapređenju organizacije gospodarenja šumama u cilju održivog korištenja resursa, očuvanja prirodne strukture, zaštite okoliša i drugo.
- S obzirom na veliku površinsku zastupljenost različitih tipova šuma, uzgojnih oblika šuma, njihov prostorni raspored, zalihu, kvalitet i sl. može se zaključiti da predstavljaju vrijedan prirodni obnovljivi resurs na području KS. Osim do sada zaštićenih površina u području KS postoji još područja šuma koja mogu i trebala bi biti zaštićena.
- Objektivno sagledavajući rezultate rada Ministarstva prostornog uređenja i zaštite okoliša Kantona Sarajevo u 2019. godini, mogu se konstatovati značajni pomaci i pored nepovoljne finansijske situacije i nedovoljnih kadrovskih resursa. Ova tvrdnja je zasnovana na sljedećim činjenicama:
 - Blagovremeno su provođeni upravni postupci na izdavanju okolinskih dozvola i dozvola za upravljanje otpadom iz nadležnosti KS, kao i nadzor nad zagađivačima okoliša, u saradnji sa ekološkom inspekcijom.
 - Na prijedlog Ministarstva, Vlada KS je u septembru 2019. godine usvojila "Studiju izvodljivosti o proširenju i poboljšanju sistema daljinskog grijanja u Kantonu Sarajevo".

- Pripremljen je Prijedlog Plana interventnih mjera u slučajevima prekomjerne zagađenosti zraka u KS. Vlada KS je na sjednici održanoj 31.10.2019. godine. usvojila Plan.
 - U okviru izrade Zelenog akcionog plana (GCAP-a), u toku 2019. godine održane su 3 velike radionice. Cilj GCAP-a je da pomogne KS da sistematski odgovori na izazove vezane za okoliš i održivost. Dana 01.10.2019. godine održana je prezentacija Nacrta "Studije urbanih ventilacionih koridora i uticaja visokih zgrada u KS".
 - Realizovan je Ugovor o izradi metodologije za ocjenu uticaja na kvalitet zraka za nove zahvate u prostoru za potrebe Zavoda.
 - Pripremljena je Odluka o izmjenama i dopunama Odluke o zaštiti i poboljšanju kvaliteta zraka u KS. Glavna intencija izmjena i dopuna važeće Odluke je implementacija rezultata i preporuka Studije izvodivosti o proširenju i unapređenju sistema daljinskog grijanja u KS i Studije ventilacionih koridora i uticaja visoke gradnje na kvalitet zraka, urađene Metodologije za ocjenu uticaja na kvalitet zraka za nove zahvate u prostoru.
 - Nastavljena je realizacija Projekta "Zeleni ekonomski razvoj" kako bi se povećala energijska efikasnost u objektima budžetskih korisnika. U okviru Projekta potpisan je još jedan Amandman sporazuma o podjeli troškova na projektu, a u svrhu izrade 'Studije stanja energetske efikasnosti objekata u KS koja koriste osobe u stanju socijalne potrebe".
 - Nastavljene su aktivnosti na realizaciji Projekta zajedničkog prečištača i kolektorske mreže otpadnih voda na području općina Vogošća, Ilijaš i Breza, iz grant sredstava Vlade Slovenije,
 - Poduzeto je niz mjera na unapređenju stanja na deponiji Smiljevići. Usvojen je i realizovan Program aktivnosti za 2019. godinu, usvojeni su Elaboratio lokacijama infrastrukture za otpad za područje svih općina KS, doneseno je četiri zaključka Vlade KS i tri zaključka Skupštine KS vezano za RCUO „Smiljevići“, kojim su zadužena nadležna ministarstva i institucije za provođenje aktivnosti na unapređenju stanja na deponiji.
 - Finansirana je realizacija inicijative KJKP "PARK" za sanaciju i uređenje degradiranih zemljišta i javnih zelenih površina na području KS. Na različitim lokacijama izvršena je sadnja skoro 700 stabala crnogorice i bjelogorice (smrča, tisa, brijest, bor i dr.), sa posebnim osvrtom na one vrste koje imaju funkciju apsorpcije čvrstih čestica PM10, s ciljem smanjenja zagađenja zraka, prašine, buke i dr.
 - Pripremljena je Odluka o donošenju Plana upravljanja ZP "Bentbaša" Izrada Plana je počela u julu, održane su ukupno tri radionice, a u toku su završne aktivnosti na pripremi nacrta dokumenta, nakon čega slijedi procedura javnog uvida i priprema prijedloga Plana. Donošenje Odluke očekuje se početkom 2020. godine.
 - Pripremljena je Odluka o donošenju Plana upravljanja SP "Vrelo Bosne". Donošenje predmetne Odluke planirano je također početkom naredne godine, budući da je nakon odabira izrađivača (u saradnji sa Zavodom za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Sarajevo) priprema Plana SP "Vrelo Bosne" otpočela u julu 2019. godine.
 - Pripremljena je Odluka o donošenju Plana upravljanja ZP "Bijambare". Budući, da je važeći Plan upravljanja ZP "Bijambare" istekao 2018. godine, u izvještajnom periodu otpočela je procedura izbora izrađivača novog upravljačkog dokumenta u saradnji sa UNEP-om. Izrada dokumenta i njegovo usvajanje očekuje se u narednoj godini.
 - Aktivno učešće u pripremi Akcionog plana implementacije Strategije razvoja KS do 2020 (period 2019-2021. godine), te Izvještaja o razvoju KS za 2018. godinu.
- I pored evidentnih rezultata, mora se naglasiti da postoji niz problema, koji se moraju rješavati kroz kvalitetniji intersektorski rad, osiguranje bolje materijalne pozicije, razvoj institucija i inspeksijskih organa, a posebno jačanje odgovornosti viših nivoa vlasti, čije se posljedice politike odražavaju na stanje okoliša u KS. Prioritetna obaveza je hitno organizaciono i kadrovsko osposobljavanje općina za ispunjavanje svojih obaveza u oblasti zaštite okoliša.

8 ANALIZA BUDŽETA I JAVNE ADMINISTRACIJE KANTONA SARAJEVO

8.1 Analiza javnih prihoda i rashoda Kantona Sarajevo

Budžet Kantona Sarajevo obavezujući je okvir djelovanja javnog sektora i predstavlja akt kojim se planiraju prihodi i primici, rashodi i izdaci Kantona Sarajevo za period jedne fiskalne godine. Izrada i izvršavanje budžeta zasniva se na načelima jedinstva, tačnosti, uravnoteženosti i zakonitosti budžeta, načelu univerzalnosti, efikasnosti ekonomičnosti, transparentnosti, participativnosti i principu jedne godine. Izrada godišnjeg budžeta zasniva se na budžetskom kalendaru te Dokumentu okvirnog budžeta koji obuhvata najmanje jednu fiskalnu godinu i dvije naredne godine. Strukturu budžetskih sredstava čine porezni i neporezni prihodi, kao dominantni izvori budžetskih sredstava, zatim grantovi, donacije, kapitalni primici i račun finansiranja. Najznačajniji prihod Budžeta KS predstavljaju prihodi od indirektnih porez sa najvišim procentualnim učešćem. Drugi po značajnosti su prihodi od poreza na dohodak i prihodi od poreza na dobit. Federalni nivo vlasti u BiH je zakonodavac najznačajnijih indirektnih i direktnih poreza koje ubire Kanton Sarajevo i ostali kantoni u Federaciji BiH.

Tabela 207. Pregled prihoda, primitaka, rashoda i izdataka po ekonomskim kategorijama (GFS)

Rb	GFS kod	Ekon. kod	O P I S	2019	2018	2017	2016	2015	2014
				1	2	3	4	5	6
1			PRIHODI	886,015,197	799,161,254	726,119,073	675,388,374	648,652,430	610,956,359
2	11	710000	Prihodi od poreza	745,060,099	699,151,814	626,305,060	580,769,826	567,368,853	530,232,540
3	14	720000	Neporezni prihodi	115,640,682	80,633,228	81,841,982	77,550,117	66,665,525	64,279,352
4	13		Primljeni tekući i kapitalni transferi i donacije	25,314,417	19,376,212	17,972,031	17,068,431	14,618,052	16,444,467
5			RASHODI	819,051,266	684,555,497	668,040,665	620,282,461	614,045,117	582,981,413
6	21	611000; 612000	Plaće, naknade troškova zaposlenih i doprinosi	449,960,342	302,153,964	284,730,108	275,570,000	278,455,456	275,530,374
7	22	613000	Izdaci za materijal, sitan inventar i usluge	78,220,169	59,205,732	54,309,996	55,049,296	50,455,287	48,891,679
8	26		Tekući i kapitalni transferi	288,075,201	319,608,628	324,522,932	284,470,106	280,045,444	254,852,664
			Kapitalni transferi	74,672,574	63,419,046	77,050,958	52,284,230	29,909,876	32,114,595
9	24	616000	Izdaci za kamate	2,795,553	3,587,173	4,477,629	5,193,059	5,088,929	3,706,696
10			TEKUĆI SUFICIT (TEKUĆI DEFICIT) (1-5)	66,963,932	114,605,757	58,078,408	55,105,913	34,607,313	27,974,946
11	31.2		Primici od prodaje stalnih sredstava	32,654	710,653	300,487	880,378	920,825	1,146,236
12	31.1	821000	Izdaci za nabavku stalnih sredstava	55,303,557	40,943,989	33,250,926	28,530,541	20,221,563	22,699,579
13	31		NETO NABAVKA STALNIH SREDSTAVA	55,270,903	40,233,336	32,950,440	27,650,163	19,300,739	21,553,343
14			NETO POZAJMLJIVANJE (NETO ZADUŽIVANJE) = UKUPAN DEFICIT/SUFICIT - NETO NABAVKA STALNIH SREDSTAVA (10-13)	11,693,028	74,372,421	25,127,968	27,455,750	15,306,575	6,421,603
15	321.2		Primici od finansijske imovine	3,904,412	3,168,333	2,892,451	2,888,111	2,708,496	2,649,272
16	322.1	822000	Izdaci za finansijsku imovinu	1,103,000	3,100,000	1,282,000	1,350,000	2,400,000	1,256,000
17	32		NETO POVEĆANJE (SMANJENJE)	2,801,412	68,333	1,610,451	1,538,111	308,496	1,393,272
19	331		Primici od zaduživanja	18,859,484	1,826,602	14,907,378	1,656,789	25,144,757	34,782,600
20		823000	Izdaci za otplate dugova	28,890,512	36,407,188	37,697,251	34,667,961	26,457,719	13,920,607
21	33		NETO ZADUŽIVANJE (NETO OTPLATE DUGOVA) (19-20)	-10,031,028	-34,580,586	-22,789,873	-33,011,172	-1,312,962	20,861,993
22			UKUPAN FINANSIJSKI REZULTAT (14+17+21)	4,463,412	39,860,167	3,948,547	-4,017,311	14,302,108	28,676,867
			PROSJEČAN BROJ ZAPOSLENIH	14,142	11,079	11,131	11,022	11,181	11,116

Izvor: Ministarstvo finansija Kantona Sarajevo, Obrazac 8 izvještaja o izvršavanju budžeta

Kada se kapitalni transferi i nabavka stalnih sredstava posmatraju kao kapitalni budžet Kantona Sarajevo može se uočiti da kapitalni budžet raste u posmatranom periodu. Ukupan porast kapitalnog budžeta u razdoblju 2014-2019 je 137%.

Tabela 208. Izvršeni kapitalni rashodi i izdaci

O P I S	2019	2018	2017	2016	2015	2014
Kapitalni transferi	74,672,574	63,419,046	77,050,958	52,284,230	29,909,876	32,114,595
Izdaci za nabavku stalnih sredstava	55,303,557	40,943,989	33,250,926	28,530,541	20,221,563	22,699,579
UKUPNO	129,976,131	104,363,035	110,301,884	80,814,772	50,131,439	54,814,174

Izvor: Ministarstvo finansija Kantona Sarajevo, Obrazac 8 izvještaja o izvršavanju budžeta

U izvještajima o izvršavanju budžeta Ministarstva finansija Kantona Sarajevo primjenjuje se, između ostalog, izvještavanje u skladu sa statistikom vladinih finansija (GFS) iz kojeg (tabela 166) uočavamo da je u proteklom periodu izvršenje Budžeta Kantona Sarajevo bilježilo tekući suficit i pozitivan tekući bilans. Izdaci za nabavku stalnih sredstava koji čine sastavni dio kapitalnog budžeta kao i izdaci za otplate dugova značajno koriste sredstva tekućeg suficita ali je i dalje konačan finansijski rezultat u posmatranom periodu na godišnjem nivou za Kanton Sarajevo (sa izuzetkom 2016.g.) pozitivan.

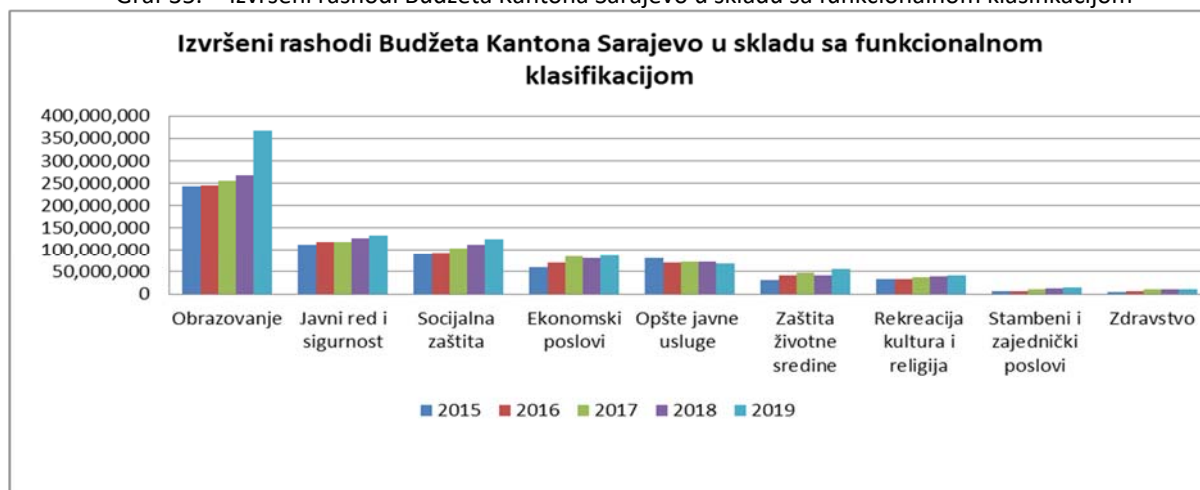
I pored pozitivnog finansijskog rezultata na godišnjem nivou javne finansije u KS su opterećene akumuliranim deficitom iz prethodnih perioda koji je nastao u vrijeme Globalne finansijske krize (2008.g., za BiH 2009.g.) i krize izazvane poplavama u BiH (2014.g.). Izvještaj o izvršavanju budžeta KS koji usvaja Skupština Kantona Sarajevo sadrži konačan finansijski rezultat koji uključuje i akumulirani deficit jer je Kanton Sarajevo u skladu sa Zakonom o budžetima u FBiH u obavezi izvršiti pokriće tog deficita ostvarivanjem tekućeg suficita.

Zbog integracije Univerziteta u Sarajevu u Jedinstveni račun trezora KS, aktivnosti koja je provedena u skladu sa preporukama Ureda za reviziju institucija u Federaciji BiH, ukupan broj zaposlenih i rashodi koji se odnose na plaće i naknade zaposlenih u 2019.g. su značajno veće u odnosu na prethodne godine.

Prilikom planiranja i izvršavanja budžeta, između ostalog, koriste se budžetske klasifikacije i to: organizacijska, ekonomska, funkcionalna, programska i fondovska (izvor finansiranja). Funkcionalna klasifikacija odnosi se na sredstva iz budžeta raspoređena po namjeni za koju se troše. Zakon o budžetima Federacije Bosne i Hercegovine u članu 2. funkcionalnu klasifikaciju definiše kao skup poslova, funkcija i programa Federacije, kantona, gradova i općina razvrstanih prema namjeni kojoj služe.

Prema funkcionalnoj klasifikaciji (COFOG) u posmatranom periodu najviše sredstava iz Budžeta Kantona Sarajevo usmjereno je u obrazovanje. Budžet Kantona Sarajevo u svom rashodovnom dijelu obuhvata cjelokupni sistem obrazovanja (od predškolskog do visokog obrazovanja), kao i sistem unutrašnjih poslova, te dobrim dijelom sistem pravosuđa (Kantonalni sud, Općinski sud, Kantonalno tužilaštvo, Pravobranilaštvo), što se odražava na raspodjelu rashoda po funkcionalnoj klasifikaciji, a vidljivo je iz slijedećeg grafičkog prikaza.

Graf 35. Izvršeni rashodi Budžeta Kantona Sarajevo u skladu sa funkcionalnom klasifikacijom

Primici od zaduživanja u posmatranom periodu su u najvećem dijelu korišteni za kapitalne investicije. Značajan broj kapitalnih projekata iz Budžeta Kantona Sarajevo finansira se vanjskim i unutrašnjim zaduživanjem. U skladu sa rastom prihoda u proteklom periodu rastao je koeficijent zaduženosti za Kanton Sarajevo, u skladu sa Zakonom o dugu, zaduženju i garancijama. Evidentno je da je u 2016., 2017. i 2018.g. ispod zakonske gornje granice te je iznos javnog duga u tom periodu opadao a dio kapitalnih investicija finansiran je iz budžetskih sredstava ostvarenih kroz rast ukupnih prihoda evidentiran u tom periodu. U sljedećem tabelarnom pregledu (tabela 208) uočavamo kretanje javnog duga u Budžetu Kantona Sarajevo.

Tabela 209. Javni dug Budžeta Kantona Sarajevo 2012-2018.

Godina	Javni dug na dan 31.12.	Stanje vanjskog duga po kreditima	% učešća	Stanje unutarnjeg duga po kreditima	% učešća	Stanje duga po garancijama	% učešća	Vrijednosni papiri	% učešća
2012	97,637,941	70,562,963	72.27	27,074,978	27.73		0.00		0.00
2013	171,344,766	39,055,339	22.79	87,298,528	50.95	44,990,899	26.26		0.00
2014	193,299,763	99,024,051	51.23	57,035,525	29.51	37,240,188	19.27		0.00
2015	218,867,365	110,091,898	50.30	71,857,963	32.83	36,917,504	16.87		0.00
2016	212,423,685	110,413,819	51.98	71,206,712	33.52	30,803,154	14.50		0.00
2017	205,538,296	98,536,837	47.94	70,708,178	34.40	25,537,281	12.42	10,756,000	5.23
2018	138,438,918	95,218,873	68.78	24,414,045	17.64		0.00	18,806,000	13.58

Izvor: Federalno ministarstvo finansija

Opterećenje budžeta izdacima za otplate po osnovu unutrašnjeg i vanjskog duga u budućem periodu (period otplata obuhvata 17 narednih godina) i dalje će predstavljati značajnu poziciju u rashodovnom dijelu budžeta koji u skladu sa Zakonom o budžetima u FBiH ima prioritet pri izvršavanju. U narednom tabelarnom pregledu (tabela 168) dat je prikaz projekcija otplata za postojeće i buduća kreditna zaduženja u Kantonu Sarajevo.

Tabela 210. Projekcije otplata i zaduženost

R.br.	KREDITI	STANJE 31.12.2019.		UKUPNO 31.12.2019.	KRAJ OTPLATE KREDITA	SERVISIRANJE OBAVEZA 2020.		SERVISIRANJE OBAVEZA 2021.		SERVISIRANJE OBAVEZA 2022.		SERVISIRANJE OBAVEZA 2023.	
		glavnica	kamata			glavnica	kamata	glavnica	kamata	glavnica	kamata	glavnica	kamata
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1	POSTOJEĆI INO KREDITI	94,143,199.15	4,223,916.59	98,367,115.74	do 2037.	10,928,896.00	1,889,352.06	12,906,337.86	1,864,689.48	13,761,371.00	1,710,117.66	13,851,548.97	1,528,366.72
2	POSTOJEĆI DOMAĆI KREDITI	61,135,740.00	5,704,604.61	66,840,344.61	do 2031.	17,754,346.00	1,475,055.88	4,218,384.00	1,088,320.84	18,633,384.00	904,698.80	2,343,384.00	485,704.18
3	PLANIRANI INO KREDITI-U POSTUPKU ZADUŽIVANJA					0.00	664,729.94	1,128,363.46	1,973,432.47	2,256,726.92	2,766,220.64	9,314,013.51	2,858,395.40
4	PLANIRANI DOMAĆI KREDITI ZA 2020. GOD.					0.00	1,794,985.12	1,946,939.39	2,164,043.92	4,866,454.55	2,070,767.08	35,581,454.55	1,909,255.67
5	UKUPNO (POSTOJEĆI + PLANIRANI)	155,278,939.15	9,928,521.20	165,207,460.35		28,683,242.00	5,824,123.00	20,200,024.71	7,090,486.71	39,517,936.47	7,451,804.18	61,090,401.03	6,781,721.97
6	GARANCIJE	21,238,310.99	1,544,043.29	22,782,354.28	do 2036.	2,051,398.13	335,148.14	2,088,917.36	314,797.79	2,465,475.82	288,434.52	2,842,034.28	122,310.30
7	SVE UKUPNO	176,517,250.14	11,472,564.49	187,989,814.63	0.00	30,734,640.13	6,159,271.14	22,288,942.07	7,405,284.50	41,983,412.29	7,740,238.70	63,932,435.31	6,904,032.27
KOEFIČIJENT ZADUŽENOSTI (obaveze/prihod)							3.99%		3.21%		5.38%		7.66%

Izvor: Ministarstvo finansija Kantona Sarajevo

8.2 Javna administracija Kantona Sarajevo

Javna administracija u Kantonu Sarajevo je ostvarila niz značajnih reformi. U skladu s uspješnim praksama razvijenih zemalja, te kontinuiranim naporima međunarodne zajednice, javna administracija u Kantonu, te budžetski proces kao osnovni alat za realizaciju politika i strateških opredjeljenja Vlade se značajno unaprijedio. U Kantonu je uveden participativan proces pripreme dokumenta okvirnog budžeta u programskom formatu i usaglasio je kalendarske rokove sa višim nivoima vlasti za punu implementaciju srednjoročnog pristupa planiranju i izradi budžeta.

Ukoliko uporedimo ukupan broj zaposlenih u Budžetu Kantona Sarajevo (uključujući obrazovne i sve ostale institucije budžeta i njihovo osoblje) sa brojem stanovnika u Kantonu Sarajevo u posmatranom periodu uočavamo da je u prosjeku jedan administrativni radnik zaposlen na oko 30 stanovnika.

Tabela 211. Javna administracija po stanovniku

Godina	Br. stanovnika u KS	Godišnji prosjek zaposlenih u Budžetu Kantona Sarajevo	Zaposleni u Kantonu Sarajevo po stanovniku
	1	2	3(1/2)
2014	414,721	11,116	37.31
2015	416,433	11,181	37.24
2016	417,498	11,022	37.88
2017	418,542	11,131	37.60
2018	419,414	11,079	37.86
2019	420,496	14,142	29.73

Izvor: Ministarstvo finansija KS

Iako je Kanton Sarajevo ostvario niz reformi, ostalo je još dosta prostora za poboljšanje efikasnosti i transparentnosti javne administracije. Od ključnog je značaja da izvršna i zakonodavna vlast, shvate značaj i odgovornost svoje uloge u kreiranju transparentnijih i odgovornijih usluga. Efikasan i transparentan sistem odlučivanja, te njegove direktne veze sa javnim finansijama je ključ za kvalitetan rad javne administracije – a data veza u Kantonu Sarajevo, kao i drugim kantonima te višim nivoima vlasti u velikom obimu nedostaje.

Kada pogledamo trenutnu situaciju javne administracije u Kantonu Sarajevo, u proteklih pet godina prisutan je trend rasta broja uposlenih u javnoj administraciji. Istovremeno, bilježimo situaciju gdje građani iskazuju potrebu za većim brojem javnih usluga i poboljšanjem njihovog kvaliteta. Jedan od osnovnih postulata dobrog upravljanja, koji je naglašen i u Evropskoj povelji o lokalnoj samoupravi i drugim dokumentima Vijeća Evrope, jeste pravo građanina da učestvuje u javnim poslovima na lokalnom nivou kroz kombinaciju metoda predstavničke i participatorne demokratije. U tom smislu građani Kantona Sarajevo, općenito imaju priliku učestvovati u planiranju usluga te imaju pristup informacijama, u skladu sa zakonom, neophodnim za kvalitetno učešće u procesu odlučivanja. Otvorenost ka građanstvu, uključujući i transparentan proces odlučivanja i veze sa javnim novcem su unaprijeđeni najviše u kontekstu publikacije i dostupnosti dokumenata putem javnog web portala. Međutim, u vezi sa funkcionisanjem procesa odlučivanja te rada sektora javnih finansija kao načina realizacije javnih politika, postoji prostor za dodatna poboljšanja. Brojne analize nevladinih organizacija su pokazale da veliki broj bh građanki i građana nemaju optimalne informacije o radu javne administracije, te izvršavanju javnog budžeta za realizaciju strateških razvojnih politika, što ukazuje na potrebu donošenja budžeta za građane

Složena podjela ingerencija u FBiH koja je posebno izražena u Kantonu Sarajevo na relaciji Federacija – kanton – grad – općina, znatno utiče obaviještenost stanovnika o odgovornostima javnih organa vlasti. Princip subsidijarnosti, odnosno donošenja odluka na onom nivou na kojem je to najracionalnije i najefikasnije, govori u prilog i kantonu i općinskom nivou vlasti, čime se potiče jačanje učešća građanstva u donošenju odluka, te se posljedično omogućuje veća odgovornost vlasti za provođenje politika.

Postoji također i stalna potreba za unaprijeđenjem ljudskih resursa u javnoj administraciji u Kantonu, imajući u vidu često zabilježen izazov nedovoljne kvalificiranosti te manjak vještina neophodnih za kvalitetan rad u javnoj administraciji.

Zaključak

- Efikasan i transparentan sistem odlučivanja, te njegova direktna veza sa javnim finansijama je ključ za kvalitetan rad javne administracije u Kantonu Sarajevo. Građanstvo očekuje viši obim i kvalitet javnih usluga u KS. Istraživanja ukazuju na to da javna administracija ne podmiruje narasle potrebe i očekivanja građana. Složena podjela ingerencija u FBiH koja je posebno izražena u Kantonu Sarajevo na relaciji Federacija – kanton – grad – općina, znatno utiče na učinkovitost javne administracije i obaviještenost građana o nadležnostima organa vlasti. Javna administracija u KS može ubrzati procese rada i unaprijediti transparentnost. Budžetski proces kao osnovni alat za realizaciju politika i strateških opredjeljenja vlade se značajno unaprijedio u Kantonu Sarajevo. Postoji kontinuirana potreba za unaprijeđenjem kapaciteta uposlenika javne administracije u Kantonu Sarajevo.

8.3 Program javnih investicija

U Zakonu o budžetima Federacije BiH posebna pažnja posvećena je Programu javnih investicija, koji predstavlja instrument za upravljanje i izvještavanje o razvojnim programima i projektima-javnim investicijama. Javne investicije predstavljaju dio sredstava budžeta planiranih za ulaganja u značajno povećanje sredstava nefinansijske imovine kroz sticanje infrastrukture, građevinskih objekata, zemljišta i opreme.

Program javnih investicija KS (PJKS) priprema se svake godine po roling sistemu, koji usvaja Vlada KS. Osnovni cilj izrade PJKS je usklađivanje razvojnih projekata sa realnim izvorima finansiranja. Program sadrži tekuće i kandidovane projekte, a čijom realizacijom treba da se doprinese kvaliteti života građana i sigurnosti. Investicije-projekti se odnose na sva područja djelatnosti (sektore) od obrazovanja, infra i suprastrukture do socijalne sigurnosti i zaštite okoliša.

Ukupan broj projekata (tekućih i kandidovanih) u 2019. godini je 162 i veći je za 25,6% u odnosu na ukupan broj projekata u 2014. godini. Ukupna planirana vrijednost projekata (tekućih i kandidovanih) iznosi preko jedne milijarde KM za posmatrane godine, odnosno u 2019. godini je veća za 7,2% u odnosu na 2014. godinu.

Tabela 212. Osnovni pokazatelji Programa javnih investicija Kantona Sarajevo

Status projekata	2014			2019			Indeks 2019/2014 (%)		
	Broj projek.	Planirana vrijednost projekta (mil. KM)	Budžet (mil. KM)	Broj projek.	Planirana vrijednost projekta (mil. KM)	Budžet (mil. KM)	Broj projek.	Planirana vrijednost projekta (mil. KM)	Budžet (mil. KM)
Tekući ukupno	87	760	80,2	63	749,4	82,7	72,4	98,6	103,1
Ukupno učešće KS	84	366,2	33,7	47	354,8	70,8	56,0	96,9	210,1
Drugi izvori finansiranja	41	393,9	46,6	16	394,7	11,9	39,0	100,2	25,5
Učešće KS (%)	96,6	48,2	42	74,6	47,3	85,6			
Učešće drugih izvora finansiranja (%)	47,1	51,8	58	25,4	52,7	14,4			
Kandidovani ukupno	42	264,1	43,9	99	348,3		235,7	131,9	
Tekući i kandidovani projekti	129	1.024,10	124,1	162	1.097,70	82,7	125,6	107,2	66,6

Izvor: PJKS 2014-2016. PJKS 2019-2021.

U ukupnoj planiranoj vrijednosti tekućih projekata u 2019. godini (749,4 miliona KM) sredstva Budžeta KS učestvuju sa 47,3% i iznose 354,8 miliona KM. Sredstva Budžeta KS u odnosu na 2014. godinu manja su za 3,1% ili 11,4 miliona KM. U 2019. godini drugi izvori finansiranja iznose 394,7 miliona KM ili 52,7% i veći su za 0,2%, odnosno za 0,8 miliona KM nego 2014. godine.

U ukupnoj planiranoj vrijednosti kandidovani projekti iznose 348,3 miliona KM u 2019. godini. Za realizaciju projekata u 2019. godini ukupno planirana sredstva svih projekata iznose oko 82,7 miliona KM.

Zaključak

- Program javnih investicija KS koji usvaja Vlada KS priprema se svake godine po roling sistemu. Osnovni cilj izrade PJKS je usklađivanje razvojnih projekata sa realnim izvorima finansiranja.

8.4 Projekcija finansiranja strategije razvoja

U fazi izrade situacione analize potrebno je pripremiti i projekciju mogućnosti finansiranja strateškog dokumenta. U tu svrhu analizirali su se finansijski podaci iz prethodnog perioda (5 godina unazad) koji se odnose na realizaciju prioriteta i kapitalnih projekata, bilo da su finansirani iz internih (budžet) ili eksternih izvora (donacije, transferi, krediti).

Na osnovu prethodne analize, u saradnji sa ministarstvom finansija, data je procjena mogućnosti finansiranja Strategije razvoja KS za naredni planski period.

Procjena sadrži pregled finansiranja po godinama, izvorima i sektorima i služi kao osnova u narednim fazama za izradu prioriteta, mjera i projekata, te pripremu indikativnog finansijskog okvira.

Tabela 213. Procjena mogućnosti finansiranja strategije razvoja

Izvori finansiranja strategije razvoja	Okvirna procjena po godinama							UKUPNO (u KM)
	2021	2022	2023	2024	2025	2026	2027	
Iz budžeta (u KM)	195.840.185	208.236.391	198.881.978	207.275.708	215.058.343	223.032.718	231.201.709	1.479.527.033
Iz eksternih izvora (kredit, entiteti, kantoni, država, javna preduzeća i privatni izvori) (u KM)	25.000.000	20.000.000	15.000.000	10.000.000	10.000.000	10.000.000	10.000.000	100.000.000
Iz eksternih izvora (IPA, donatori i ostalo) (u KM)								
UKUPNO (u KM)	220.842.206	228.238.413	213.884.001	217.277.732	225.060.368	233.034.744	241.203.736	1.579.527.033
Ekonomski razvoj	Društveni razvoj			Razvoj okoliša/zaštite životne sredine			Ukupno	

9 USKLAĐENOST SA PROSTORNO-PLANSKOM DOKUMENTACIJOM

Prostorni plan Kantona Sarajevo za period od 2003. do 2023. godine usvojen je 2006. godine, kao i Izmjene i dopune Prostornog plana Kantona Sarajevo za period od 2003. do 2023. godine A faza i Izmjene i dopune Prostornog plana Kantona Sarajevo za period od 2003. do 2023. godine B faza („Službene novine Kantona Sarajevo“ br. 26/6, 4/11 i 22/17).

Prostorni plan Kantona Sarajevo za period od 2003. do 2023. godine definirao je sljedeće ciljeve prostornog razvoja:

OPĆI CILJEVI PROSTORNOG RAZVOJA

- **Humani razvoj – osnovna orijentacija**

Koncept ciljeva u punoj mjeri je komplementaran i naslanja se na koncepciju humanog razvoja, kao holističkog pristupa razvoju koji u prvi plan stavlja čovjeka, sa njegovim sposobnostima, napredak u blagostanju stanovništva, održavanje ravnoteže u prirodnoj sredini, kao i proces modernizacije institucija te društveno političkih odnosa. To je razvoj koji uključuje sve aspekte (prostorni, ekonomski, okolinski, društveni i socijalni) i sve aktere razvoja (javni sektor, privatni sektor, civilno društvo, lokalnu zajednicu, pojedinca); to je stalan proces širenja izbora i mogućnosti ljudi da dostignu određeni nivo blagostanja.

- **Poštivanje ljudskih prava**

Univerzalna ljudska prava trebaju se ostvariti na harmonično organizovanom prostoru u sveukupnom razvojnom procesu demokratije koja se u društvu poima kao sloboda.

- **Promoviranje posebnosti kvaliteta okoline i očuvanje prepoznatljivog ambijenta**

Štititi i valorizirati vrijednosti prirodnih resursa, prirodnog i kulturnog naslijeđa. U tom smislu promovirati aktivnosti koje su bliske prirodi i čovjeku. Kroz prostorni plan afirmirati posebnost pejzaža, krajolika, tradicije, običaja, kulturni identitet, kao značajne faktore razvoja.

- **Dostupnost materijalnim sredstvima i energiji**

Obezbijediti svakom stanovniku dostupnost svim izvorima materijalnih dobara, potrebnih za dostojan standard života (zaposlenost i drugo) bez ugrožavanja okoline, a energetske infrastrukturu pouzdanu, bezbjednu, obnovljenu i dostupnu novim (alternativnim) izvorima, uključujući infrastrukturne sisteme za snabdijevanje vodom, energijom i dr.

- **Dostupnost kulturi, obrazovanju, znanju, zdravstvu i socijalnoj zaštiti**

Svakom stanovniku, kao i stanovniku sa posebnim potrebama, obezbijediti pristup i korištenje društvene infrastrukture (kvalitetno obrazovanje, naučno-istraživački i stručni rad, zdravstvenu, socijalnu zaštitu itd.).

- **Uključivanje stanovnika u proces planiranja**

Podsticanje inicijativa i inventivnosti pojedinaca od strane autoriteta, borbu za ostvarenje sloboda i prava u participaciji i odlučivanju tokom procesa planiranja i provođenja planova razvoja; obavezu uključivanja nevladinih organizacija i stručnjaka, koji žive i rade u okruženju, kako bi dali doprinos razvoju.

- **Formiranje novog pristupa strukturi potrošnje**

Neophodno je vršiti edukaciju građana putem informiranja, upotrebom javnih medija i drugih oblika uticaja na preoblikovanje društvene i pojedinačne svijesti kako bi se promijenio odnos pojedinaca i društva prema masovnoj potrošnji. Na taj način uticati na transformaciju načina razmišljanja svakog pojedinca, odnosno na formiranje novog pristupa strukturi potrošnje u smislu njenog doprinosa rješavanju okolinskih problema.

- **Profiliranje prostora Kantona Sarajevo kao ambijenta unosnog (održivog i visokoprofitabilnog) poslovanja**

Rekonstrukcija i jačanje ekonomske osnove kao i dinamiziranje ekonomskog razvoja i povećanje ekonomske sigurnosti stanovništva u cilju stvaranja preduslova za: održivu i profitabilnu ekonomiju, kvalitetniju fiskalnu politiku i politiku ekonomike građevinskog zemljišta (tržišni sistem korištenja

gradskog zemljišta) i jačanje produktivnih sektora i djelatnosti. Posebno mjesto treba dati nauci – kao generatoru razvoja – koja treba da bude prethodnica euroatlantskih integracija BiH, kao i razvoju naučne infrastrukture u mreži evropske naučne infrastrukture.

U cilju obezbjeđenja povećanja životnog standarda stanovništva, bržeg zapošljavanja, održivog i humanog razvoja potrebno je aktivnije restrukturiranje i jačanje ekonomske osnove, podizanje njene konkurentnosti, dinamiziranje ekonomskog razvoja, povećanje ukupnog domaćeg proizvoda i povećanje ekonomske sigurnosti stanovništva. Razvijati ekonomiju na bazi prihvatljivih i specifičnih mogućnosti privrednih grana zasnovanih na nauci (parkovi znanja), visokim tehnologijama u proizvodnji hrane, turizmu, na malim i srednjim preduzećima.

- **Stvaranje ambijenta ugodnog življenja**

Stvarati ambijent u kome će građani Kantona Sarajevo živjeti humano, zdravo i kreativno podizanjem kvaliteta i standarda: pravnog sistema (usaglašavanjem i donošenjem adekvatne pravne legislative), načina i nivoa stanovanja, vodosnabdijevanja, tehnološki kontrolisanim načinom odvoda i tretmana otpadnih voda, snabdijevanja energijama, saobraćajne dostupnosti i povezanosti, urbanog zelenila, zaštite okoline, socijalne sigurnosti, obrazovanja, zdravstva, kulture i sporta.

- **Profiliranje Kantona Sarajevo kao regionalne i evropske metropole**

Obezbijediti kvalitetnu komunikacionu povezanost sa Evropom, regionom jugoistočne Evrope i svijetom. Jačati postojeće i formirati nove institucije (nauka, obrazovanje, kultura), a time i funkcije **metropole**. Sredinu učiniti atraktivnom i privlačnom za međunarodni kapital. Učiniti ambijent privlačnim za mlade stručnjake i njihov ostanak u zemlji. Razvijati visokonaučne institucije i istraživačke aktivnosti kao strateški faktor razvoja. Uzeti u obzir i saobraćajni aspekt: avio saobraćaj (postojeći aerodrom i njegove mogućnosti), autoput (koridor na teritoriji Kantona), autobusku stanicu (kapacitet i lokacija), željeznički saobraćaj (osavremenjavanje i njegova uloga u lokalnim i međunarodnim vezama), elektronske komunikacije i dr.

Potrebno je razvijati i šire regionalne i evropske funkcije Kantona Sarajevo i u tom smislu prilagođavati njegovu prostornu organizaciju.

- **Unapređenje razvojnih i integrativnih funkcija Kantona Sarajevo**

Kanton Sarajevo središte metropolitanskog područja, u kome se nalazi glavni grad države BiH Sarajevo, treba da vrši uticaj na ukupan razvoj države, integrišući bosanskohercegovački prostor u funkcionalnu cjelinu sa kulturološkom i etničkom prepoznatljivošću. Integrativne funkcije Sarajeva uskladiti sa decentralizovanom politikom i političkom organizacijom BiH.

- **Pretpostavljanje ubrzanijeg demografskog, kulturno-ekonomskog i socijalnog razvoja ovoga metropolitanskog područja u odnosu na BiH u cjelini**

Uloga Sarajeva kao regionalne i evropske metropole, te revitalizacija njenih razvojnih i integrativnih funkcija u BiH, pretpostavljaju jačanje urbanih, proizvodnih i uslužnih funkcija u njemu. Nadprosječan opći razvoj stvara put za ostvarivanje tog cilja.

Ovaj cilj se može definisati i kao težnja Kantona Sarajevo da dostigne današnji nivo razvijenosti mjeren GDP/pc u prosjeku Evropske Unije.

- **Usklađivanje politike racionalnog korištenja prostora sa očekivanom izmjenom strukture djelatnosti**

Pod uticajem buduće uloge metropolitanskog područja, djelovanja slobodnog tržišta i stranih ulaganja, doći do izmjene strukture djelatnosti i to u pravcu povećanja udjela produktivnijih sektora i grana. Iz tog razloga je potrebno politiku racionalnog korištenja prostora zasnovati i uskladiti prema navedenim očekivanjima.

- **Održivi razvoj bazirati na kompatibilnosti okoliša sa ekonomskog, kulturno-socijalnog i prostornog aspekta**

Postići ujednačen i održiv prostorni razvoj usmjeravajući ekonomsku, kulturnu i socijalnu politiku usaglašenu sa mogućnostima, potrebama čovjeka, interesima sadašnjih i budućih stanovnika i drugih korisnika. Za ovo je potrebna odgovarajuća okolinska svijest građana i odgovornost sadašnjih prema budućim generacijama.

- **Reduciranje nepovoljnih uticaja u okolišu**

Reducirati uticaje na prirodnu sredinu zagađenu industrijom, saobraćajem i drugim djelatnostima i dejstvima koja su imala direktan uticaj na neposrednu okolinu, u urbanom i vanurbanim područjima: ratnim razaranjima, devastacijama i destrukcijama na fizičkoj strukturi (objektima) i zemljištu, posebno nakon miniranja, granatiranja, stavljanja pod kontrolu postojećih klizišta i saniranje područja u cilju sprečavanja dalje erozije, itd.

POSEBNI CILJEVI PROSTORNOG RAZVOJA

Demografski razvoj

- Demografsku veličinu Metropolitanskog područja uravnotežiti s ulogom koju Sarajevo ima kao glavni grad i osnovni razvojni centar;
- Pokloniti potrebnu pažnju obnavljanju stanovništva Metropolitanskog područja i stvoriti uslove za normalizaciju ukupnih demografskih procesa;
- Obnoviti naseljavanje ruralnih područja i stvoriti uslove za njihovu demografsku revitalizaciju.

Održivi prostorni razvoj i uređenje

- Optimalna i racionalna organizacija, korištenje i zaštita prostora;
- Bilansiranje podobnih prostornih kapaciteta za urbani i ruralni razvoj;
- Policentrični sistem razvoja Kantona (disperzna koncentracija);
- Obezbijediti uslove za kontrolisanu, plansku izgradnju, a ispitati mogućnosti saniranja bespravne i neregulirane izgradnje i utvrđivanja mjera za njeno sprječavanje;
- Racionalizacija i poboljšanje kvaliteta stambene gradnje i druge fizičke strukture;
- Prilagođavanje prirodnim uslovima i specifičnostima pejzažnog i autentičnog arhitektonskog oblikovanja i izraza u sistemu izgradnje hortikulturnog okruženja uz fizičke strukture u Kantonu;
- Rekonstrukcija, unapređenje i razvoj transportne, energetske, vodoprivredne i telekomunikacione infrastrukture;
- Očuvanje bogatstva i raznolikosti pejzaža u okviru Kantona;
- Ekonomski efikasnije korištenje zemljišta;
- Razvoj energetske resursa u skladu sa zaštitom okoline;
- Racionalno korištenje i eksploatacija voda, zaštita izvorišta, podzemnih i otvorenih vodnih tokova;
- Smanjiti štetne uticaje na prirodnu sredinu, na urbanim i vanurbanim područjima Kantona Sarajevo;
- Zaštita i uređenje graditeljskog i prirodnog naslijeđa i njegovo uključivanje u razvoj Kantona;
- Sprječavati disponiranje industrijskog otpada bez njegovog prethodnog zaštitnog tretmana;
- Voditi aktivnosti na nivou Kantona i općina u cilju zaštite atmosfere i prirodnih resursa;
- Zaštita ljudi i dobara od elementarnih nepogoda.

Održivi ekonomski razvoj

- Profiliranje prostora kao ambijenta pogodnog za održivu ekonomiju;
- Profiliranje prostora kao ambijenta profitabilne ekonomije;
- Uvođenje tržišnog sistema korištenja zemljišta;
- Definisanje ekonomske kulture kao historijskog atributa samoodrživosti zajednice.

Upravljanje

- Odrediti će se osnovni pokazatelji (indikator) društveno-ekonomskog razvoja i kvaliteta okoline, kako bi se moglo pratiti konvergiranje razvoja Kantona ka održivom, odnosno, provjeravati efikasnost kantonalne uprave;
- Uspostaviti sistem upravljanja razvojem Kantona koji će, na bazi zatečenog pravno-političkog sistema, omogućiti da vlast ostvaruje istinske interese građana, razvijajući pri tome zajedničko opredjeljenje da se razvoj mora zasnivati na primjeni nauke, znanja i informacija.

Također, u Kantonu Sarajevo se trenutno rade 4 Urbanistička plana. Urbanistički planovi za urbana područja Sarajeva, Ilijaša, Hadžića i Trnova. Odluka o pristupanju izradi („Službene novine Kantona Sarajevo“ br. 48/16)

II SWOT, STRATEŠKI FOKUSI, VIZIJA I CILJEVI

10 SWOT ANALIZA

10.1 Sažetak situacione analiza i SWOT matrica: razvoj privrede

Razvoj je višedimenzionalan proces koji uključuje ekonomske, socijalne i institucionalne transformacije društva u cilju poboljšanja kvaliteta i standarda života. Cjelovit pristup razvoju podrazumijeva da se razvoj promatra u međusobnoj interakciji svih aspekata - ekonomskih, društvenih, okolinskih, prostornih i da su u razvojne procese uključeni svi akteri razvoja – vladin sektor, privatni sektor, civilno društvo, lokalna zajednica, obitelj, pojedinac.

Ekonomske rast znači stalno povećavanje obima proizvodnje u jednoj zemlji, odnosno porast bruto društvenog proizvoda kao osnovnog kvantitativnog pokazatelja kretanja proizvodnje u periodu od godinu dana. No, danas se pojam ekonomskog rasta proširio na koncept ekonomskog razvoja. Sam koncept ekonomskog razvoja predstavlja, ne samo kvantitativne već i kvalitativne promjene (mijenjanje privredne strukture, promjene do kojih dolazi pod dejstvom naučnog i tehničkog progressa, pojava novih grana i djelatnosti, novih zanimanja i sl.) koje vode ka boljem i potpunijem progressu.

Prvi dio situacione analize prezentirane u prvom dijelu materijala posvećen je privrednom ili ekonomskom aspektu razvoja KS. Na samom početku konstatovano je da je prema indeksu razvoja, koji priprema Federalni zavod za programiranje razvoja, **Kanton Sarajevo najrazvijeniji kanton u FBiH**. Većina općina u KS svrstana je u lokalne zajednice najvišeg nivoa razvijenosti u FBiH – indeks veći od 25% prosjeka za FBiH. Ipak, obzirom na uočene određene razlike u razvijenosti između općina, zaključeno je da je za uravnotežen razvoj KS potrebno razviti politike i programe koji će rezultirati smanjenjem navedenih razlika, a što je bitan preduslov za dinamičniji ukupan ekonomski napredak Kantona.

U ovom dijelu situacione analize dat je pregled osnovnih ekonomski pokazatelja KS, kao što je bruto domaći proizvod, vanjskotrgovinska razmjena, investicije, itd. Poseban osvrt je dat na stanje na tržištu rada. Nakon toga, analizirano je okruženje za poslovanje u KS sa posebnim naglaskom na stanje preduzetničke infrastrukture. Ovo poglavlje situacione analize završava sa pregledom djelatnosti u kojima KS iskazuje komparativne prednosti, odnosno djelatnosti koje značajno doprinose ukupnim investicijama i zapošljavanju u KS. Obzirom na velike izazove sa kojima se suočava komunalna privreda KS u posljednjih desetak godina, predstavljeni su i osnovni pokazatelji poslovanja javnih komunalnih preduzeća sa elaboracijom uzroka koji su doveli do stanja u kojem se sektor trenutno nalazi.

Uvažavajući sve vidljivije ekonomske posljedice COVID-19 pandemije naznačene su i određene specifičnosti tih posljedica na pojedine sektore.

Kako je elaborirano, **prema nivou BDP-a i BDP/pc Kanton Sarajevo je rangiran kao prvi u u FBiH**. Učešće KS u ukupnom BDP-u Federacije BiH u 2019. je 32,3%, a u ukupnom BDP-u BiH 21,3%. Ipak treba primijetiti da je ostvareni rast BDP-a u KS od 22,7% u periodu 2014-2019. manji u odnosu na ostvareni rast BDP-a na nivou Federacije BiH (29,5%) i na nivou Bosne i Hercegovine. (28,5%).

Prema podacima Federalnog zavoda za statistiku BiH, ukupna **vanjskotrgovinska razmjena KS** u 2019. godini iznosila je preko 6,3 milijarde KM, što je za 36,7% više nego u 2014. Istovremeno, ukupna vanjskotrgovinska razmjena FBiH u 2019. je iznosila 21,5 milijardi KM i povećala se za 33,1% u odnosu na 2014. Učešće vanjskotrgovinske razmjene KS u ukupnoj vanjskotrgovinskoj razmjeni FBiH smanjeno je sa 28,6% u 2014. na 21,3%. KS je na vodećoj poziciji po ostvarenoj vrijednosti uvoza u odnosu na druge kantone u Federaciji BiH. Ukupan robni izvoz KS u periodu 2014-2019. godine je konstantno manji od

ukupnog uvoza. Dakle, KS bilježi izražen negativan saldo u robnoj razmjeni sa inostranstvom. U 2019. godini trgovinski deficit je iznosio 3,4 milijarde KM, a pokrivenost uvoza izvozom je bila svega 29,3%, što je 4,4% manja pokrivenost u odnosu na 2014. Najveći izvoz ostvaren je u zemlje kao što je Njemačka sa udjelom 20,5%, Hrvatska i Srbija sa po 11,9%. Dakle, u pitanju su susjedne zemlje i zemlje za koje se procjenjuje da su najčešće destinacijske zemlje iseljenika prema trendovima prijema posljednjih 20 godina.

Pokrivenost uvoza izvozom u KS bitno je manja u odnosu na onu na nivou FBiH (55%). Ovo je prije svega rezultat preuranjene deindustrijalizacije privrede sa kojom se kanton suočava posljednjih nekoliko decenija, zatim nekonkurentnosti domaće privrede i generalno njene nedovoljne izvozne orijentacije. **Nizak nivo konkurentnosti** je odlika ukupne BiH privrede. BiH je rangirana niže u odnosu na druge zemlje regije prema Globalnom indeksu konkurentnosti. BiH je svrstana u grupu zemalja čija je ekonomija bazirana na efikasnosti. Dakle, izvozom dominiraju standardizirani, uglavnom polu-proizvodi. Najčešće su u pitanju proizvodi niske dodane vrijednosti, odnosno niskog ili srednjeg tehnološkog intenziteta. Tehnologija se u principu uvozi. Kapacitet apsorpcije nove tehnologije je na niskom nivou, prije svega kao rezultat nekvalitetnog obrazovanja, niskih ulaganja u razvoj kadrova i generalno niskog nivoa istraživačko-razvojne aktivnosti poslovnog sektora. Strana direktna ulaganja kao alternativni pristup novim tehnologijama su također na niskom nivou. Naveden je rezultat odsustva proaktivnog pristupa u privlačenju stranih investitora, lošeg imidža zemlje, kao i općenito nedovoljno poticajnog okruženja za poslovanje u cijeloj zemlji. Ukupna situacija u privredi značajno doprinosi odlivu stručnih kadrova iz zemlje pa tako i iz KS.

Ukupno ostvarene investicije za period 2014-2018. godina iznose preko 4.674 miliona KM. Razlog za brigu je trend njihovog blagog pada (1,9% prosječno godišnje). Najveći dio investicija realizovan je u četiri područja djelatnosti (skoro ½). U pitanju su: prerađivačka industrija, trgovinu na veliko i malo, javna uprava i odbrana i informacije i komunikacije. Kada su u pitanju javne investicije, potrebno je istaći da se u Zavodu za planiranje razvoja Kantona Sarajevo svake godine za trogodišnji period po roling sistemu radi Program javnih investicija Kantona Sarajevo. Osnovni zaključak u vezi sa navedenim dokumentom je nizak stepen njegove realizacije primarno kao rezultat dva faktora: nepripremljenosti kandidiranih projekata i nedostatnih sredstava za njihovo finansiranje. S tim u vezi, u narednom periodu potrebno se fokusirati na pronalaženje novih izvora finansiranja razvojnih projekata-investicija, sa posebnim akcentom na EU fondove i javno-privatna partnerstva kao vid privatnog investiranja u objekte društvene infrastrukture.

Analiza stanja na tržištu rada u KS rezultirala je sa nekoliko bitnih zaključaka koji se trebaju uzeti u obzir prilikom formuliranja strateških prioriteta vezano za unapređenje sistema zapošljavanja u KS. Sa pozitivne strane, konstatovano je da KS bilježi nešto drugačije demografske trendove u odnosu na ostatak FBiH. Broj stanovnika u KS kontinuirano raste. Ovo je rezultat blago pozitivnog (iako opadajućeg) prirodnog priraštaja i pozitivnog migracijskog salda (prije svega internih migracija). Kao rezultat kontinuiranog pada nataliteta i starenja stanovništva, vitalni indeksi su u određenoj mjeri pogoršani posljednjih godina.

U posljednjih nekoliko godina evidentan je **kontinuiran rast broja zaposlenih, odnosno smanjenje registrovanih nezaposlenih** na Službi za zapošljavanje KS. Stopa nezaposlenosti (zaposlenosti) u KS je osjetno niža (viša) u odnosu na ostatak FBiH. Kanton Sarajevo bilježi komparativne prednosti uglavnom u uslužnom sektoru. Otuda je i rast zaposlenosti u proteklom periodu bio skoncentrisan u djelatnostima kao što je turizam i ugostiteljstvo, trgovina, IT i na znanju bazirane izvozno orijentisane usluge, te (u manjoj mjeri) u određenim segmentima prerađivačke industrije (prije svega metalski sektor).

U proteklom periodu, u saradnji sa Međunarodnom finansijskom korporacijom, realizovane su određene aktivnosti na planu unapređenja poslovnog okruženja i rasterećenja privrede u KS što je rezultiralo značajnim **porastom broja registrovanih privrednih subjekata na području Kantona**. Također, usvojen

je Zakon o poticaju male privrede, kao i Program poticaja za period 2016-2019. godina. Izdvajanja za podršku maloj privredi, razvoju industrijskih zona na području Kantona, podršku poljoprivredi, kao i izdvajanja Službe za zapošljavanje KS za podršku novom zapošljavanju u stalnom su porastu. Ono što privlači posebnu pažnju je to da, uprkos svim navedenim aktivnostima, Kanton Sarajevo u posljednjih nekoliko godina ne bilježi bolje performanse u pogledu novog zapošljavanja u odnosu na ostatak FBiH. **Učešće KS u ukupnoj zaposlenosti ili nezaposlenosti u FBiH je na približno istom nivou.** Pored toga, izražen je problem ubrzanog rasta nezaposlenosti visoko obrazovanih, posebno mladih osoba. Ovo se posebno odnosi na diplomante fakulteta iz grupacije društvenih nauka, gdje je relativno veliko učešće žena. Generalno, nezaposlenost žena je viša u odnosu na muškarce. Posebno zabrinjava rast broja registrovanih nezaposlenih u kategoriji 55 i više godina. Nezaposlenost je u biti strukturne prirode – 4 od 5 nezaposlenih osoba na zaposlenje čeka duže od godine dana; svaka druga nezaposlena osoba na zaposlenje čeka duže od 5 godina. **Upisna politika se još uvijek ne prilagođava trendovima na tržištu rada** što rezultira kumuliranjem određenih zanimanja na evidencijama nezaposlenih u KS.

Analizom **programa podrške novom zapošljavanju** na području KS identificiran je problem neefikasnih procedura koje uzimaju nepotrebno vrijeme i resurse i rezultiraju „zarobljavanjem“ sredstava unutar pojedinih programa. Evidencije nezaposlenih su u određenoj mjeri unapređene. Međutim, one bi se morale više praktično koristiti (kod formulisanja novih programa, komunikacije sa privatnim agencijama za posredovanje u zapošljavanju, itd.). Služba za zapošljavanje rijetko kombinira uslugu posredovanja sa programima podrške novom zapošljavanju. U portfoliju programa podrške Službe za zapošljavanje preveliki je naglasak na mjerama za koje empirijska istraživanja ne nalaze pozitivne ekonomske učinke – javni radovi i zapošljavanje u javnom sektoru. Velike su razlike u troškovima po radnom mjestu između programa. Evaluacija, odnosno ocjena učinaka realiziranih programa se praktično ne radi. Otuda se godinama implementiraju programi sa istim parametrima. Programi se vrlo rijetko prilagođavaju specifičnim zahtjevima pojedinih kategorija nezaposlenih, posebno onih sa otežanim pristupom tržištu rada. Programi imaju dosta visoke troškove po novom radnom mjestu. Praćenje kretanja potražnje za radnom snagom provodi se pro forme tako da rezultira neupotrebljivim podacima. Saradnja Službe za zapošljavanje sa poslodavcima, institucijama formalnog i neformalnog obrazovanja, privatnim posrednicima u zapošljavanju, centrom za socijalni rad je limitirana i nesistematična. Reputacijski kapital Službe je na dosta niskom nivou.

Kako je navedeno, u posljednjih nekoliko godina realizovane su određene aktivnosti na planu unapređenja poslovnog okruženja i rasterećenja privrede u KS. Kao rezultat navedenih aktivnosti osjetno je **povećan broj registrovanih privrednih subjekata.** Prema podacima Finansijsko-informatičke agencije (FIA) FBiH, od ukupno registriranih poreskih obveznika sa sjedištem na području KS, prema kriteriju broja zaposlenih, najveći broj je mikro i malih preduzeća (do 50 zaposlenih) 6.678 ili 85,77%. Ovi subjekti zapošljavaju 18,5% osoba. Zatim slijede srednja preduzeća (50-249 zaposlenih) sa 827 subjekata na koje otpada 32,5% ukupne zaposlenosti. Konačno, 281 ili 3,61% velikih subjekata (sa 250 i više zaposlenih) koji zapošljavaju 57,6% osoba. U posljednjih pet godina evidentiran je trend rasta broja srednjih i velikih preduzeća u Kantonu Sarajevo, kao i rasta broja zaposlenih u tim preduzećima.

Rast broja subjekata pratilo je i **povećanja ukupno ostvarenih prihoda.** Tako je ukupan prihod subjekata koji dostavljaju izvještaje Finansijsko-informatičkoj agenciji FBiH u fiskalnoj 2018. godini iznosio preko 18,7 milijardi KM što u odnosu na 2014. godinu predstavlja povećanje od 13,2%. Rashod je ostvaren u iznosu od oko 17,9 milijardi KM i povećan je za 7,6% u odnosu na 2014. godinu. Dobit je ostvarena u iznosu od preko 1 milijarde KM i povećala se za 55,8% u odnosu na 2014. godinu. Gubitak bilježi smanjenje u odnosu na period 2014. godine za 50,6%. U 2018. godini uočava se da su pokazatelji poslovanja uglavnom zabilježili povećanje u odnosu na 2014. godinu. Ovo se posebno odnosi na neto dobit po zaposlenom koja bilježi povećanje od čak 83,2% u odnosu na 2014. godinu.

Analizom BEX indeksa poslovne izvrsnosti konstatovano je da na području KS u posljednjih pet **godina ne postoje djelatnosti koje su poslovale izvrsno**, ali ni djelatnosti kojima je sistemski ugrožena egzistencija. Većina djelatnosti u posmatranom periodu ostaju na istom nivou poslovne izvrsnosti,

između dobrog i lošeg poslovanja (poslovna izvrsnost im je pozitivna, ali nije zadovoljavajuća). Od djelatnosti u kojima dominiraju subjekti u privatnom vlasništvu u određenoj mjeri se ističu računarsko programiranje i administrativne i pomoćne uslužne djelatnosti gdje se u suštini radi o izvozno orijentisanim tzv. na znanju baziranim uslugama koje bilježe značajan porast zaposlenih u posljednjih pet godina.

Opšti je zaključak da su **uslovi poslovanja** u Kantonu Sarajevu još uvijek daleko od zadovoljavajućih. Posebno ih karakterišu iznimno duge i složene birokratske procedure, pogotovo u kontekstu registracije novih poslovnih subjekata, ali i gašenja već postojećih. Tako je prema posljednjem izvještaju Doing Business 2020 od ukupno 190 zemalja naša zemlja rangirana među najlošijim i nalazi se na 184. mjestu po složenosti i trajanju procedura registracije biznisa, te troškovima iste. Kada govorimo o nivou Kantona, kroz projekt Poboljšanja poslovnog okruženja u KS koji Ministarstvo privrede KS realiziralo u saradnji Međunarodnom finansijskom korporacijom (IFC) ukupno je prepoznato oko 300 različitih administrativnih procedura, od kojih je do sada pregledano i revidirano oko 200, što je poduzetnicima sa područja KS na godišnjem nivou osiguralo uštede od preko 2 miliona KM. Ovo je postignuto značajnim pojednostavljenjem administrativnih postupaka, uvođenjem prakse prikupljanja dokumentacije po službenoj dužnosti, te smanjenjem naknada i vremena potrebnog za rješavanje zahtjeva privrednika i građana. Kao rezultat provedenih mjera i aktivnosti danas se u Kantonu Sarajevo plaća najniža cijena registracije privrednog društva u Federaciji BiH – svega 35 KM.

U protekle četiri godine značajno je povećana i transparentnost implementacije administrativnih procedura na kantonalnom nivou, a kao rezultat kreiranja "E-registra" svih administrativnih procedura koje upravna tijela Kantona provode, te je javno dostupna ažurna lista poticaja za privrednike Kantona. Uspostavljen je sistem rada s investitorima "sve na jednom mjestu" gdje investitor na jednom mjestu može prikupiti sve informacije vezane za investiranje u Kantonu Sarajevo. Pripremljen je investicijski vodič koji je objavljen na stranici Ministarstva privrede KS. Tu se nalazi spisak svih podsticaja koji su raspoloživi privrednicima, industrijskih zona i kapaciteti kojima raspolažu.

Poduzet je čitav niz aktivnosti kako bi privrednici sa područja Kantona na vrijeme dobili sve potrebne informacije. Kroz susrete s privrednicima i Privrednom komorom KS, organizaciju poslovnih foruma i sl. uspostavljena je tijesna saradnja Vlade KS i privrednika, kao i povezivanje naših privrednika sa novim potencijalnim domaćim i inostranim partnerima i razmjena iskustava. Kao rezultat ovih aktivnosti fDi Magazine (u izdanju Financial Times) je u rangiranju fDi's European Cities & Regions of the Future 2016/17. u Evropi svrstao Sarajevo u top 10 destinacija u kategoriji najboljih srednje velikih evropskih investicijskih lokacija prema troškovnoj efikasnosti.

Kako bi se sistematski pristupilo planiranju i provođenju mjera i aktivnosti u domenu podrške privredi u KS 2015. je donesen Zakon o poticaju razvoja male privrede. Ovim Zakonom je, pored osiguranja povoljnih izvora finansiranja za privredu Kantona Sarajevo, omogućena podrška razvoju poduzetništva (posebno mladih i žena), zatim razvoju poduzetničkih inkubatora, klastera, tehnoloških parkova i zona male privrede, stručna i savjetodavna pomoć za subjekte male privrede, itd. Za provođenje Zakona, u Budžetu KS se svake godine, Prema programu poticaja za period 2016-2019., planiraju sredstva u visini od 0,5% vrijednosti Budžeta KS iz prethodne godine. Sredstva predviđena budžetom za 2019. godinu iznose preko 6 miliona KM. Pored toga, KS kontinuirano godišnje u saradnji sa lokalnim zajednicama izdvaja značajna sredstva za razvoj industrijskih/poslovnih zona na području Kantona. U 2019. godini ova sredstva su nešto niža u odnosu na ranije godine i iznose oko 1 milion KM.

Kao jedan od ključnih ograničavajućih faktora razvoju male privrede u KS identificiran je pristup finansiranju, posebno mikro i malih preduzeća. S tim u vezi uspostavljene su nove povoljne finansijske linije sa nula % kamatnom stopom za privrednike sa područja Kantona Sarajevo. Iznos raspoloživih sredstava povećava se iz godine u godinu i u 2019. navedena kreditna linija je dostigla iznos od gotovo 50 miliona KM. U okviru Kreditno-garantnog fonda (KGF) SERDA privrednicima Kantona Sarajevo je na

raspolaganju vrlo povoljan kapital kroz subvencioniranje kamatne stope u visini 3%, sa kamatnom stopom za krajnjeg korisnika od 0,5%. Revolving sredstva u iznosu od blizu 40 miliona su namijenjena malim i srednjim preduzećima s periodom otplate od pet godina i mogućnošću korištenja grace perioda od jedne godine.

Pored obezbjeđenja povoljnih kreditnih sredstava sa subvencioniranom kamatnom stopom, Vlada KS i pojedine lokalne zajednice svake godine osiguravaju i grant sredstva za realizaciju i drugih poticajnih mjera za mala i srednja preduzeća kao što su: Poticaj u primjeni tehničkih normi i standarda kvalitete; Poticaj novoosnovanim – start up subjektima; Poticaj razvoja ženskog preduzetništva; Poticaj za unaprijeđenje IT preduzetništva; Poticaj za istraživanje, razvoj i primjenu savremenih tehnologija i inovacija.

Procesi digitalizacije u kontekstu administrativnih procedura (e-uprave), pribavljanja adekvatnih dozvola, prijava i ispunjavanje fiskalnih i parafiskalnih obaveza još uvijek nisu na očekivanom nivou. Izgradnja adekvatnih kapaciteta i digitalne infrastrukture posebno je značajna i nužna u uvjetima globalne pandemije (COVID-19) i njenih ekonomskih i socijalnih posljedica, pa bi kao takva trebala biti i prioritetizirana.

Još uvijek **ne postoji sistemska podrška promociji i razvoju preduzetništva**, a posebno u kontekstu postojanja adekvatnog institucionalnog okvira. Stoga je potrebno raditi na razvoju i osnaživanju sistema podrške preduzetničkim aktivnostima u Kantonu Sarajevo i to ne samo kroz unapređenje administrativnih procedura, već i kroz adekvatan finansijski okvir, fiskalne olakšice, smanjenje parafiskalnih nameta, te kroz uspostavu institucionalnih kapaciteta i tzv. „soft“ podršku razvoju preduzetništva.

Iako Kanton Sarajevo ima značajne potencijale i izdvaja značajna sredstva za razvoj poslovnih i industrijskih zona stanje u ovoj oblasti nije na potrebnom nivou. Ovdje se prije svega misli na odsustvo sistemskog pristupa kada se radi o ulaganjima u infrastrukturu u zonama. Međutim, za puno efekturiranje potencijala koje nude poslovne zone potrebno je odgovarajuću pažnju posvetiti i njihovoj promociji, unapređenju upravljačkih kapaciteta, osiguranju dodatnih izvora finansiranja kroz formu javno-privatnog partnerstva, kao i razvoj čitavog mehanizma olakšica za potencijalne investitore u zonama. Posebnu poslovnu podršku predstavljaju i preduzetnički, inkubacioni, tehnološki i razvojni centri, međutim ovaj vid podrške poslovanju privrede još uvijek nije dovoljno razvijen na području Kantona Sarajevo, u odnosu na koncentraciju poslovnih aktivnosti i potreba.

Analizom programa podrške subjektima male privrede (kao i subjektima u oblasti turizma koje implementira Turistička zajednica KS) identificiran je problem nedovoljno nerazvijenih institucionalnih kapaciteta za pripremu i realizaciju programa podrške unutar Ministarstva privrede i Turističke zajednice KS. Naime, iako Ministarstvo privrede izdvaja sve veće iznose sredstava za podršku maloj privredi, unapređenje industrijskih zona i podršku poljoprivredi, rast navedenih izdvajanja nije pratilo odgovarajuće kadrovsko kapacitiranje. Otuda, praktično i ne postoji sistem monitoringa i evaluacije (ocjene učinaka) dodijeljenih poticajnih sredstava. Nešto je bolja situacija sa Službom za zapošljavanje KS.

Najviše ostvarenih investicija u Kantonu Sarajevo realizovano je u četiri područja djelatnosti, a odnosi se na djelatnosti prerađivačke industrije, informacije i komunikacije, javna uprava i odbrana i trgovinu na veliko i malo. Upravo u ovim djelatnostima su zabilježeni i najbolji rezultati poslovanja privrednih subjekata. **Metaloprerađivački sektor** predstavlja jedan od najperspektivnijih sektora u KS i zahvaljujući iskustvu i tradiciji predstavlja stabilnu osnovu za razvoj novih tehnologija i tehnoloških rješenja. S druge strane ovaj sektor ima izuzetan izvozni potencijal pa čini gotovo četvrtinu ukupnog BiH izvoza. Posebno su razvijeni kapaciteti u području kalupnog lijevanja, preciznog lijevanja, rezanja, štancanja, prešanja, oblikovanja, obrade i zavarivanja. Ranije provedena istraživanja i analize sugerišu da bi se u Kantonu Sarajevo mogla proizvoditi tehnološka oprema i uređaji ili njihovi dijelovi, u kompanijama metalskog kompleksa, a u saradnji sa naučno-stručnim institucijama za potrebe prehrambene i drugih industrija (prerada voća, šumskih plodova, ljekovitog bilja i dr.), koja se sada najvećim dijelom uvozi iz zemalja okruženja. Realizacijom ovakvih programa ostvarili bi se brojni pozitivni sinergetski efekti.

Pored stoljetne tradicije, kvalitetne drvene sirovine, bogatog iskustva u preradi drveta, te osposobljene i cjenovno konkurentne radne snage, evidentnog značajnog izvoznog potencijala, posebno u drvoprerađivačkom i proizvodnji namještaja, **drvena industrija u KS** u posljednjih nekoliko godina stagnira.

Jedan od najbrže rastućih sektora u BiH i u Kantonu Sarajevo je definitivno **IT sektor**. Zadnjih nekoliko godina bilježi stalni rast broja registrovanih poslovnih subjekata i zaposlenih. To je jedini sektor u KS u kojem je potražnja za radnom snagom veća od ponude, a postojeći IT stručnjaci su garant izuzetnih poslovnih rezultata i visoko-kvalitetnih proizvoda i usluga koji zadovoljavaju sofisticirana tržišta EU i SAD-a. Naime, većina IT kompanija je izvozno orijentisana i izvozi svoje proizvode ili razvija softver za inozemne klijente. Iako je razvojni potencijal ovog sektora neupitan, bitan preduslov za njegovo efektiviranje je osiguranje neophodnih kadrova kako po kvantitetu tako i po kvalitetu. Prema posljednjim procjenama koje je radio Ekonomski institut u Sarajevu, kako bi se na godišnjem nivou osigurao potreban broj programera postojeće kapacitete visoko obrazovnih institucija potrebno je povećati za preko 70%. Također, prepoznaje se prostor za investiranje u razvoj tehnoloških parkova, poslovnih centara IT industrije, IT hubova, itd.

Kanton Sarajevo je **jedna od značajnijih turističkih destinacija** u državi. Ovome doprinose njegove prirodne i kulturno - historijske, ali i druge vrijednosti. Turizam je vrlo značajan za ekonomski razvoj Kantona Sarajevo, ali je uočljiv problem niskog nivoa iskorištenosti turističkih kapaciteta, te nedovoljnog ulaganja u turističku infrastrukturu i promociju turizma. Turisti se nedovoljno zadržavaju na ovom području. Za razvoj turizma potrebno je intenzivirati promociju turizma uz obogaćivanje turističke ponude i pratećih događaja. Posebnu pažnju treba posvetiti unaprijeđenju saradnje sa susjednim regijama, u cilju kreiranja jedinstvenog turističkog proizvoda za različite specifične vidove turizma za koje Kanton Sarajevo posjeduje kapacitete i potencijale. Za prevazilaženje problema nedostatka finansijskih sredstava za izgradnju turističkih kapaciteta, potrebna je kontrola javnih prihoda namijenjenih razvoju turizma. Također, Zakon o javno-privatnim partnerstvima može značajno doprinijeti privlačenju investicija u sektor turizma. Razvoj turističko-ugostiteljskog klastera može stvoriti uslove za veću povezanost subjekata u sektoru turizma i dalji razvoj ove djelatnosti na području Kantona Sarajevo. Kanton Sarajevo i glavni grad BiH turisti ne posjećuju samo radi njegovih prirodnih ljepota i kulturnih znamenitosti, nego i zbog toga što je Kanton Sarajevo atraktivna lokacija za upražnjavanje raznih vidova turizma. Turizam sam po sebi ne donosi puno, ali zato donose sve sa njim vezane prateće grane privrede.

U **sektoru poljoprivrede** je nedovoljno razvijen sistem zaštite domaće poljoprivredne proizvodnje i podrške poljoprivredi. Poseban problem predstavlja nedostatak standardizacije i dokaza o kvalitetu poljoprivrednih proizvoda. U poljoprivrednoj proizvodnji Kanton je usmjeren na stočarsku proizvodnju. Tržišne viškove moguće je ostvariti i u proizvodnji krompira, povrća, jagodičastog voća, ljekobilja, meda i drugih pčelinjih proizvoda. Ovo privredno područje/oblast predstavlja jedno posebno značajno privredno područje za razvoj Sarajeva.

Kapaciteti **prehrambene industrije** u Kantonu Sarajevo bili su značajni za cijelo područje kako Sarajeva, tako i šire. U Kantonu Sarajevo instalirani su kapaciteti za: preradu mesa, mlijeka i mliječnih proizvoda, mineralnih voda, sokova i sirupa, proizvodnju piva, preradu žitarica, tjestenine i kolača, industriju kandita i industriju za preradu jagodičastog voća, ljekobilja i šumskih plodova.

Potrebno je unaprijediti sistem poticaja za podizanje konkurentnosti domaćih poljoprivrednih proizvoda i provoditi kontrolu poljoprivrednih poticaja. Za stvaranje uslova za pružanje podrške poljoprivrednim proizvođačima, neophodno je uspostaviti specijalizirane organizacije za provjeru kvaliteta, poljoprivredne službe, finansijske institucije za poljoprivredu, otkupne stanice, hladnjače i sl. U sektoru šumarstva ističe se problem nezakonitih radnji, zbog čega je potrebno unaprijediti inspekcijски nadzor u provedbi Zakona o šumama KS, te uspostaviti transparentno upravljanje i gospodarenje šumama te primjenu svjetskih standarda u šumarstvu.

Poljoprivredna zemljišta na području Kantona Sarajevo pružaju mogućnost za razvoj intenzivne i poluintenzivne poljoprivredne proizvodnje zavisno od boniteta zemljišta, kao i za razvoj stočarstva, posebno na brdsko-planinskom području u okviru razvoja seoskog eko turizma.

Šumske površine su značajne, odnosno najveće u ukupnoj površini Kantona. Omogućavaju razvoj šumarstva uz racionalno korištenje, ekonomske funkcije, razvoj polivalentnih funkcija šuma, razvoja seoskog eko turizma, prikupljanje ljekobilja i šumskih plodova, te korištenja biomase za proizvodnju energije, a posebno za razvoj sporta i rekreacije.

Za ključne djelatnosti za koje se smatra da bi im trebalo dati prioritet, kao što je prerađivačka industrija, građevinarstvo, turizam itd. potrebno je donijeti i sektorske strategije razvoja i na taj način stvoriti uvjete za što hitnije pokretanje oporavka privrede.

Na kraju ovog dijela situacione analize bitno je još naglasiti da su kao rezultat ekonomske krize uzrokovane Covid-19 pandemijom ključni trendovi na tržištu rada naprasno prekinuti u drugom kvartalu 2020. Broj registrovanih nezaposlenih u martu i aprilu mjesecu je povećan za nešto ispod 5.000 osoba, dok je broj zaposlenih smanjen za 6.000 osoba. Analizom djelatnosti sa najvećim padom broja zaposlenih u prvoj polovini 2020. da se primijetiti da dominira sektor usluga. Prije svega, djelatnosti hotela i restorana, zatim trgovina, prevoz putnika, itd. Od proizvodnih djelatnosti ističe se proizvodnja namještaja. Interesantno je da je učešće žena u strukturi nezaposlenih smanjeno za 0,8%. Iako je očekivano, čini se da kriza nije bitno drugačije uticala na djelatnosti u kojima je nešto veće učešće ženske radne snage. Kao posljedica značajnog otpuštanja radnika, za više od 60% je povećan broj korisnika novčane naknade za nezaposlene osobe. Obzirom da se programi podrške novom zapošljavanju finansiraju prevashodno iz prikupljenih doprinosa za osiguranje od nezaposlenosti, a imajući u vidu da se iz prikupljenih sredstava za ovu namjenu najprije imaju izmiriti obaveze za zdravstveno osiguranje i novčanu naknadu nezaposlenih osoba, za očekivati da će u 2020. doći do značajnog „istiskivanja“ aktivnih programa u budžetu Službe za zapošljavanje KS. Ovo je jedna od ključnih slabosti postojećeg sistema finansiranja aktivnih mjera zapošljavanja.

Kako bi se ublažile negativne ekonomke posljedice i zaustavio pad broja registrovanih privrednih subjekta i pad broja zaposlenih u KS, usvojen je tzv. Corona zakon (ili Zakon o ublažavanju negativnih ekonomskih posljedica u uštedama u KS) koji je definirao mjere podrške privredi na području Kantona Sarajevo. Između ostalog, ovim zakonom predviđeno je i (su)finansiranje (cijele ili dijela) minimalne plaće za subjekte kojima je odlukama Kriznog štaba zabranjena ili onemogućena djelatnost, odnosno za subjekte koji se kao rezultat globalne pandemije suočavaju sa značajnim padom prometa. Za ovu mjeru planirano je da se izdvoji 20 miliona KM. Pored toga, predviđen je i niz drugih mjera kojima se umanjuju parafiskalni nameti za privrednike na području KS. Bez obzira na pad prihoda u budžetu KS, Ministarstvo privrede će finansiranje programa podrške subjektima male privrede (subvencioniranje kamatnih stopa, grant šeme za refinansiranje isplaćenih kamata na ranije uzete kredite, zatim za podršku start-up subjektima, preduzetništvu žene, IT preduzetništvu, podršku obrtnicima, itd.) zadržati na nivou iz prethodnih godina (nešto više od 6 miliona KM). Konačno, posebnim članom Zakona regulirano je i formiranje kreditno-garantnog fonda na nivou KS. Za ovu namjenu predviđena su sredstva u iznosu oko 6 miliona KM. Generalno, fokus mjera podrške koje se implementiraju preko Ministarstva privrede u 2020. i 2021. će biti na održavanju zaposlenosti u subjektima pogođenim krizom izazvanom pandemijom Covid 19.

SWOT analiza je izrađena na temelju podataka iz Situacione analize koja uključuje baze podataka i ocjenu stanja po područjima. SWOT analiza uključuje definisane interne snage i slabosti, te prilike i prijetnje u okruženju vezano za razvoj privrede Kantona Sarajevo. Sadrži prikaz onih snaga, slabosti, prilika i prijetnji koje su identificirane kao „ključne“, tj. najbolje odražavaju stanje u privredi KS.

Metodom SWOT analize (analiza snaga, slabosti, prilika i prijetnji) utvrđeni su unutrašnji i vanjski faktori, koji pozitivno ili negativno utiču na razvoj KS.

Tabela 214. Razvoj privrede - Procjena internog okruženja (snage/slabosti), Procjena uticaja vanjskog okruženja (prilike/prijetnje)

Unutrašnji faktori	SNAGE (Strengths)	SLABOSTI (Weaknesses)
Resursi*	<ul style="list-style-type: none"> • Dobar geoprometni položaj - lokacija Kantona Sarajevo u BiH i regiji • Pozicija glavnog grada • Autentičnost prostora i bogatstvo kulturno-historijskih spomenika • Prirodne ljepote i potencijal ruralnih područja • Obrazovana i relativno konkurentna radna snaga • Značajne pretpostavke (resursi i kapaciteti) razvoja MSP sektora • Značajni R&D ljudski potencijali (NIR i inovacije) • Značajni potencijali pristupačne mreže industrijskih i poslovnih zona • Raspoloživa značajna sredstva na godišnjem nivou za realizaciju aktivnih mjera zapošljavanja • Izvršeno renoviranje općinskih biroa, raspoloživ veći broj obučenih savjetodavaca za nezaposlene osobe • Raspoloživa finansijska sredstva i programi podrške poljoprivrednim proizvođačima u KS • Povoljni ambijentalni uslovi za razvoj ruralnog turizma 	<ul style="list-style-type: none"> • Značajni resursi se troše na izdavanje velikog broja uvjerenja radi ostvarivanja različitih prava po osnovu statusa nezaposlenosti • Pokrivanje rashoda na temelju (pravno definirano) prioritetnog ranga • Postojeći model naknada za slučaj nezaposlenosti ne uzima u obzir individualno učešće pojedinca u ukupnim sredstvima fonda • Nedovoljno razvijena tehnološka infrastruktura za unapređenje Službe za zapošljavanje KS, Nedostatak obučenog osoblja za rad sa poslodavcima • Limitirani kapaciteti Ministarstva privrede KS za realizaciju mjera podrške subjektima male privrede • Niska ulaganja u istraživačko-razvojne i inovativne aktivnosti i projekte • Nerazvijena turistička infrastruktura i suprastruktura • Usitnjenost zemljišnog posjeda, mala površina zemljišta više prirodne efikasnosti, niska tehničko-tehnološka opremljenost i nedostatak sredstava za investicije u poljoprivredi
Organizacija	<ul style="list-style-type: none"> • Unapređena organizacija rada službe/biroa za zapošljavanje, razdvojena evidencija u odnosu na savjetovanje nezaposlenih osoba • Unapređene evidencije nezaposlenih osoba, identifikacija aktivnih tražilaca posla • Redovno godišnje organizovanje klubova za traženje posla • Formiran sektor za poljoprivredu u Ministarstvu privrede KS 	<ul style="list-style-type: none"> • Nepovoljno poslovno okruženje (troškovi i procedure - broj i dužina trajanja – vezano za pokretanje i gašenje poslovnih subjekata i obrta, visoki troškovi oporezivanja rada, visoki parafiskalni nameti, visoke cijene komunalnih usluga, itd.) • Nepostojanje adekvatnog institucionalnog okvira za promociju i razvoj preduzetništva • Odsustvo sistemskog pristupa kada se radi o ulaganjima u preduzetničku infrastrukturu • Nedovoljno proaktivan pristup u privlačenju stranih investitora • U portfoliju programa podrške Službe za zapošljavanje preveliki je naglasak na mjerama za koje empirijska istraživanja ne nalaze pozitivne ekonomske učinke – javni radovi i zapošljavanje u javnom sektoru

		<ul style="list-style-type: none"> • Nedostatak sistema evaluacije, odnosno ocjene učinaka realizovanih programa podrške • Nizak reputacijski kapital službe za zapošljavanje, limitirana i nesistematična saradnja sa poslodavcima, institucijama formalnog i neformalnog obrazovanja, privatnim posrednicima u zapošljavanju, centrom za socijalni rad je limitirana i nesistematična • Neadekvatno praćenje kretanja potražnje za radnom snagom provodi se pro forme tako da rezultira neupotrebljivim podacima • Programi se vrlo rijetko prilagođavaju specifičnim zahtjevima pojedinih kategorija nezaposlenih, posebno onih sa otežanim pristupom tržištu rada • Neefikasne procedure Službe koje uzimaju nepotrebno vrijeme i resurse i rezultiraju „zarobljavanjem“ sredstava unutar pojedinih programa • Služba za zapošljavanja rijetko kombinira uslugu posredovanja sa programima podrške novom zapošljavanju • Odsustvo holističkog upravljanja destinacijom i odsustvo destinacijskog menadžmenta u turizmu • Fragmentirana struktura poljoprivrednih gazdinstava i nizak stepen specijalizacije i tržišne orijentacije • Odsustvo vertikalne i horizontalne integracije u poljoprivredi i nedovoljna savjetodavna služba
Rezultati rada	<ul style="list-style-type: none"> • Kontinuirani rast broja zaposlenih u KS, odnosno smanjenje broja nezaposlenih • Kontinuiran rast broja registrovanih privrednih subjekata u KS • Investicijski imidž KS za domaće i strane investitore • Kontinuirani rast broja turista u KS • Rast poljoprivredne proizvodnje i broja gazdinstava 	<ul style="list-style-type: none"> • Niska konkurentnost i nedovoljna izvozna orijentacija privrede • Deindustrijalizacija privrede u KS • Nizak nivo direktnih stranih investicija u BiH • Nizak kvalitet obrazovanja i neusklađenost sa potražnjom za radnom snagom • Dominantno dugoročna nezaposlenost koja rezultira velikim brojem obeshrabrenih osoba • Rast nezaposlenosti visoko obrazovanih (diplomanata fakulteta iz grupacije društvenih nauka, posebno žena i mladih osoba, kao i osoba starosti 55 i više godina) • Nizak obuhvat nezaposlenih osoba mjerama podrške novom zapošljavanju, slabo targetiranje i visoki troškovi programa po novom radnom mjestu

		<ul style="list-style-type: none"> • Relativno visoka zaposlenost u neformalnoj ekonomiji • Značajan pad broja zaposlenih u prvoj polovini 2020. djelatnostima turizma i ugostiteljstva • Razlike između lokalnih zajednica u KS kada se radi o ishodima tržišta rada • Nedovoljna konkurentnost poljoprivrednih gazdinstava (količine proizvodnje i dodana vrijednost), nizak stepen korištenja mehanizacije i niska izvozna orijentacija (izražen deficit vanjskotrgovinske razmene) • Neiskorištenost kapaciteta prerađivačke industrije • Nizak udio obrađenog zemljišta u ukupnom zemljištu, nizak udio navodnjavanih u ukupnim obradivim površinama i nestabilnost prinosa • Nedovoljan nivo primjene standarda u poljoprivrednoj proizvodnji • Nerazvijen ruralni turizam
Vanjski faktori	Prilike (Opportunities)	Prijetnje (Threats)
Političke	<ul style="list-style-type: none"> • Primjena i usvajanje međunarodnih standarda u procesu pridruživanja EU, pri čemu bi se služba za zapošljavanje trebala reformirati u skladu sa najsavremenijim službama iz zemalja EU • Opredjeljenje svih nivoa vlasti za razvoj poljoprivrede i ruralnog razvoja 	<ul style="list-style-type: none"> • Kompleksan sistem organizacije BiH i preplitanje nadležnosti različitih nivoa vlasti • Politička nestabilnost i politički ciklusi (izborni proces svake dvije godine) koče nužno potrebne reforme dugoročnijeg karaktera • Vizni režim sa važnim emitivnim tržištima u turizmu i sistem dobijanja viza • Nedostatak političkog konsenzusa u vezi sa reformama normativnog okvira vezano za rad i zapošljavanje (zakon o radu, zakon o doprinosima, itd.), kao i za obrazovanje (kurikularna reforma, reforma upisne politike, itd.)
Ekonomske	<ul style="list-style-type: none"> • Ubrzani globalni rast djelatnosti u kojima KS iskazuje komparativne prednosti (IT sektora i na znanju bazirane izvozno orijentisane usluge – BPO i sl.) • Aktiviranje potencijala dijaspore (ljudski kapital, finansijski kapital, društveni kapital, itd.) • Mogućnosti u domenu honorarnog zapošljavanja – freelancing • Blizina i rast tržišta EU i CEFTA, rast domaćeg tržišta 	<ul style="list-style-type: none"> • Globalna (COVID-19) pandemija i njene ekonomske posljedice • Ekonomska situacija u BiH, destimulativno okruženje za preduzetništvo i investicije, uključujući i pristup izvorima finansiranja • Spor oporavak privrede, niska stopa ekonomskog rasta i nedovoljna potražnja za radnom snagom • Neravnomjeran regionalni razvoj • Postojanje dualne ekonomije • Zavisnost od uvoznih inputa

	<ul style="list-style-type: none"> • Dostupnost EU i drugih međunarodnih fondova • Potencijal regionalnog povezivanja • Obrazovana i ekonomski potentna dijaspora • Mogućnosti koje nude javno-privatna partnerstva • Dostupnost lokalnih sirovina • Rast ulaganja u sisteme podrške razvoju poljoprivrede • 	<ul style="list-style-type: none"> • Deficit sektora poljoprivrede, šumarstva i ribarstva u spoljnotrgovinskoj razmjeni FBiH i BiH • Nepovoljni uslovi eksternog finansiranja i sredstva finansiranja neprilagođena poljoprivredi • Nedostatak sveobuhvatnih statističkih pokazatelja i tržišno informacionog sistema
Socijalne i društvene	<ul style="list-style-type: none"> • Rast broja stanovnika i povećanje radne snage u KS • Globalna orijentacija na socijalnu inkluziju i kvalitet ljudskog kapitala • Postojanje institucija i fondova koje mogu pružiti finansijsku i tehničku podršku 	<ul style="list-style-type: none"> • Emigracija obučene radne snage, obrazovanih i mladih kadrova • Depopulacija ruralnih područja i niži kvalitet života na selu • Nepovoljna starosna, obrazovna i socijalna struktura stanovništva u ruralnim krajevima • Nemotivirani i neinformirani korisnici Službe za zapošljavanje (poslodavci i nezaposlene osobe) • Nedovoljan socijalni dijalog u području zapošljavanja • Nedostatak interesa đaka i studenata za tehnička usmjerenja u srednjim školama i na fakultetima, kao i za obrtništvo • Otpori unutar obrazovnog sistema za provođenje potrebnih reformi • Nepovoljan status poljoprivrednih proizvođača (često bez formalnog zaposlenja, zdravstvenog i penzionog osiguranja) •
Tehnološke	<ul style="list-style-type: none"> • Ubrzana digitalna transformacija • Korištenje informaciono-komunikacionih tehnologiju u upravljanju službom za zapošljavanje (savremena IP za automatizaciju poslovnih procesa) • Korištenje informaciono-komunikacionih tehnologija u podizanju kvaliteta obrazovanja • Mogućnosti korištenja savremenih tehnologija u poljoprivredi 	
Pravne		<ul style="list-style-type: none"> • Sporo usklađivanje sa EU i drugim okvirnim politikama
Okolinske	<ul style="list-style-type: none"> • Agro-klimatski uslovi 	<ul style="list-style-type: none"> • Upravljanje otpadom, otpadnim vodama i sanacija okoliša u BiH

<ul style="list-style-type: none"> • Rastući interes za ekološki prihvatljive i organske proizvode, te energetske efikasnost 	<ul style="list-style-type: none"> • Klimatske promjene koje mogu negativno uticati na razvoj turizma (planinski i ski turizam) i prinose u poljoprivredi
---	--

* *Raspoloživost i izvori finansiranja, vještine: organizacijske, leaderske, tehnička stručnost, raspoloživost fizičkih resursa, IT kapaciteti, kadrovski kapaciteti*

** *Dobar ugled ministarstva, brendiranje, kontakti, imidž*

*** *Ispunjenje nadležnosti, ispunjenje planova/strategija/ciljeva, usporedba sa drugim ministarstvima*

10.2 Sažetak situacione analize i SWOT matrica: društveni razvoj

Kako je ranije navedeno, cjelovit pristup razvoju podrazumijeva da se razvoj promatra u međusobnoj interakciji svih aspekata – ekonomskih, društvenih, okolinskih, prostornih. Situaciona analiza u domenu društvenog razvoja počinje sa prezentacijom stanja u **oblasti obrazovanja**. Na samom početku analize konstatovan je još uvijek nizak nivo obrazovanja stanovništva u komparaciji sa zemljama regije (primjera radi, prosječan broj godina formalnog obrazovanja u Hrvatskoj i Srbiji je za 1,7 godina viši u odnosu na BiH).

Ukazano je na pozitivan tren kada se radi o obuhvatu djece predškolskim obrazovanjem. Broj predškolskih ustanova u KS je povećan i u 2019. godini je iznosio 61, od čega 33 javnih i 28 privatnih ustanova. Kanton Sarajevo je krenuo sa projektom sufinansiranja boravka djece u privatnim predškolskim ustanovama. Prosječan broj učenika po odjeljenju u KS je u skladu s prosjekom EU (22 učenika po odjeljenju). Broj učenika na jednog nastavnika u Kantonu Sarajevo 14. Broj škola za specijalno osnovno obrazovanje smanjen dok je broj odjeljenja povećan. U 2019. godini su djelovale 4 škole za specijalno osnovno obrazovanje uz 63 odjeljenja devetogodišnjeg specijalnog obrazovanja. U KS nije organizovana podrška nadarenim učenicima, te uspjeh tih učenika ovisi o tome hoće li njihov dar prepoznati i podsticati pojedini nastavnici uz odobrenje roditelja ili ne. Opremljenost računarima i pristup internetu u školama je poboljšana.

Za razliku od broja djece u osnovnim školama, broj srednjoškolaca u KS opada. Opada i prosječan broj učenika po školi, odnosno broju učenika po odjeljenju. Najveći broj učenika je u srednjim tehničkim i srodnim školama (49,7% u 2019.), dok stručne škole pohađa 15,8% učenika. Broj visokoškolskih institucija i broj studenata u KS je u stalnom opadanju. Smanjenje broja studenata je zabilježeno i na Univerzitetu u Sarajevu kao i na privatnim visokoškolskim ustanovama. U KS je usvojen regulatorni okvir u oblasti obrazovanja odraslih. Prema Anketi o radnoj snazi, na nivou BiH je svega 8,9% osoba na godišnjem nivou uključeno u neki vid obrazovanja odraslih.

Kanton Sarajevo predstavlja obrazovni, istraživački i naučni centar u BiH. Međutim, obzirom na nedovoljnu podršku istraživanjima i razvoju, svega jedna trećina laboratorija u KS je funkcionalna za tip namjene i u potpunosti služi svojoj namjeni. U cijeloj FBiH u 2018. ulaganja u istraživanje i razvoj su iznosila svega 38,9 mil. KM odnosno 0,18% BDP.

Dosta je neujednačen stručni kadar u obrazovanju. Inicijalno obrazovanje nastavnika je raznoliko i još uvijek primarno usmjereno na sticanje teoretskih znanja. Karakteristična je neatraktivnost nastavničke profesije što rezultira da se za ovaj poziv odlučuju ne tako kvalitetni učenici. Stručno usavršavanje nastavnika često je neusklađeno sa stvarnim potrebama nastavnika, te je prisutan nedostatak Standarda za nastavničku profesiju uz nedovoljno plaćen nastavnički kadar.

Još uvijek je u primjeni tradicionalni NPP, ali je u toku je kurikularna reforma te se očekuje poboljšanje u ovoj oblasti. Politike u oblasti obrazovanja opterećene su nedostatkom evaluacije gdje se praćenje provedbe i evaluacija uspjeha ne provode sistemski. Prisutan je problem implementacije javnih politika. Planovi rada Ministarstva za obrazovanje, nauku i mlade ostaju nerealizirani, često iz političkih i drugih razloga što otežava unapređenje sektora obrazovanja.

Socijalna zaštita je organizovana djelatnost usmjerena na osiguranje socijalne sigurnosti građana, odnosno njihovih porodica, a koji su se, sticajem različitih društvenih i životnih okolnosti, našli u stanju socijalne potrebe. Oblast socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom je zajednička nadležnost FBiH i kantona. U skladu sa relevantnim zakonima iz oblasti socijalne zaštite, iz budžeta Kantona osiguravaju se sredstva za finansiranje utvrđenih oblika socijalne zaštite, kao i sredstva se rad javnih ustanova iz oblasti socijalne zaštite čiji je osnivač Skupština KS. Iz budžeta općina osiguravaju se sredstva posebne namjene za oblike socijalne zaštite, a koje utvrđuje općina svojim propisom. Iz budžeta općina se finansira rad drugih ustanova socijalne zaštite koje osniva općina.

Materijalna pomoć na osnovu zakona izdvaja se za socijalnu zaštitu, zaštitu civilnih žrtava rata i za zaštitu porodica sa djecom. U toku 2019. godine registrirano je ukupno 30.550 korisnika nekih prava za koje se izdvajaju finansijska sredstva, što predstavlja oko 7,3% stanovnika KS. Prema nekim procjenama u KS je oko 200 hiljada socijalno ugroženih lica. Socijalno isključena su lica koja su nezaposlena, penzioneri, korisnici boračko invalidske zaštite, osobe sa invaliditetom, Romi, raseljena i izbjegla lica itd.

Jedan od ključnih identificiranih nedostataka u ovoj oblasti odnosi se na veoma komplikovane administrativne procedure, veliki broj i rascjepkanost poslova vezanih za administriranje tekućih transfera kao odraz vrlo iscjepkanih i podijeljenih zakonskih nadležnosti i procedura administriranja i finansiranja socijalnih transfera između federalnog, kantonalnog i općinskog nivoa u FBiH.

Neadekvatna uređenost sistema naknada za porodilje ne omogućava efikasnu zaštitu porodilja jer se ove naknade tretiraju kao socijalna davanja mada proizilaze iz radnog zakonodavstva. Naknade se isplaćuju iz budžeta KS sa pozicije Ministarstva za rad, socijalnu politiku, raseljena lica i izbjeglice. Visinu naknade utvrđuje Vlada KS u odnosu na prosječnu plaću (60%, s tim da doprinosi idu na teret kantona), a ne u odnosu na visinu plaće porodilje.

U KS je evidentno smanjenje broja korisnika u oblasti socijalne zaštite za 7%, u oblasti zaštite civilnih žrtava rata za 3% i u oblasti zaštite porodice sa djecom za 16%. Prosječna naknada po korisniku se za pet godina povećala oko 50% i u 2019. je iznosila 161,7 KM. Najveći broj korisnika je u kategoriji Zaštita porodice sa djecom (u 2019. je iznosio 16.478 ili 53,9% korisnika). Najveći dio sredstava je realiziran u okviru naknade umjesto plaće ženi-majci u radnom odnosu. U KS je smanjen broj korisnika civilnih žrtava rata. U 2019 taj broj je bio 4.483, odnosno 14,7%. Smanjen je broj korisnika boračko invalidske zaštite, lične i porodične invalidnine. U 2019. je registrovano ukupno 18.968 korisnika.

Povećan je broj korisnika, lica sa posebnim potrebama. U 2019. je evidentirano gotovo 11 hiljada lica sa invaliditetom i lica ometenih u fizičkom i psihičkom razvoju. Značajno je povećan je broj punoljetnih korisnika sa smetnjama u duševnom i tjelesnom razvoju (6.691 korisnik u 2019.). Broj lica društveno neprihvatljivog ponašanja je u 2019. bio 495 u odnosu na 127 u 2014. Broj duševno bolesnih punoljetnih korisnika u 2019. je u odnosu na 2014. smanjen za više od 60% i iznosi 417 lica.

U posljednjih pet godina smanjen je za oko trećinu broj lica ugroženih porodičnom situacijom i lica s duševno negativnim ponašanjem. Za više od dvije trećine je smanjen broj lica s duševno negativnim ponašanjem. Povećan broj maloljetnih korisnika socijalne zaštite za 17,2%. Podrška smještaju u ustanove socijalne zaštite je povećana i za ovu namjenu je u 2019. godini utrošeno 54,8% ukupno realiziranih sredstava u okviru socijalne zaštite (u 2013. je taj procenat bio 43,2%). Izdvajanja za pomoć i njegu od strane druge osobe su smanjena i za ovu namjenu je u 2019. izdvajano 14,5% ukupno realiziranih sredstava (u 2013. taj procenat je bio 29,2%).

Kapaciteti Centra za socijalni rad i službi za socijalni rad su nedovoljni posebno u manjim općinama. Minimalno povećan broj zaposlenih, iako je broj obrađenih slučajeva JU Kantonalni Centar za socijalni rad povećan dvostruko (279.383 slučajeva) u odnosu na 2014. godinu.

KS ne osigurava jedan obrok u školama osnovnog obrazovanja niti školarine i stipendije đacima i studentima.

Iako je u posljednjih 5 godina zabilježen određeni pomak, rodna ravnopravnost i dalje predstavlja problem uz prisutne ukorijenjene tradicionalne predrasude i prepreke.

Broj korisnika penzija je u porastu te broj penzionera na 100 stanovnika u Kantonu Sarajevo bilježi rast u periodu od 2014. do 2019. godine za 0,3%. Skoro 50% penzionera u 2019. je primalo penziju ispod najnižeg iznosa.

Romi su najveća nacionalna manjina u BiH te najmarginiliziranija skupina u državi, u društvenom, ekonomskom i političkom smislu uz brojne probleme: loši uvjeti života, stambeni problemi, prepreke u obrazovanju, nedostatak mogućnosti za stvaranje prihoda. Nije bilo zaposlenih Roma prema programima aktivnih mjera zapošljavanja u 2019.

Broj djece s poteškoćama u razvoju je značajno smanjen (110 u 2018.) Konstatovano je da se djeca bez roditeljskog staranja većinom upućuju u dom. Od 46 novevidentiranih slučajeva djece bez roditeljskog staranja u 2018. koji imaju neki vid zaštite, 10 djece je smješteno u drugu porodicu. Nijedno nije dato na usvojenje. U 2018. godini evidentirano je 118 djece koja proše na ulici. Najveći dio ove djece (više od 90%) nije pristupio Službi za zbrinjavanje djece. Ukazano je na nepostojanje adekvatnog centra za prosjake i skitnice jer se oni trenutno zbrinjavaju u Prihvatalištu kao dijelu Gerontološkog centra, koje nema adekvatne kapacitete ni prostorne ni kadrovske što utječe na neefikasno trošenje sredstava za ovu namjenu te na nedovoljnu podršku i zaštitu ove kategorije stanovništva.

U 2019. za manje od 2% od ukupno 560 počinioca nasilja u porodici je izrečena mjera obaveznog psihosocijalnog tretmana.

Dodatni problem predstavljaju i komplikovane procedure za dodjelu mjesečne novčane naknade za rad staratelja i lica imenovanog za vršenje dužnosti staratelja u organu starateljstva. Kriteriji i postupci složeni, a visina naknade tek 5% od prosječne plaće, ne opravdava stvarnu korist za korisnika.

Jedan od održivih globalnih strateških ciljeva (SDG3) se odnosi na „Osigurati i promovisati **zdrav život** i dobrobit svih ljudi, svih životnih dobi“ koji uključuje više ciljeva kroz integrirani pristup zdravstvu u svim politikama. Ovaj cilj se veže sa sve druge globalne strateške ciljeve i insistira na efikasnoj saradnji između sektora a posebno sektora zdravstva i obrazovanja.

Prema biološkom tipu, stanovništvo Kantona Sarajevo spada u regresivni tip stanovništva, u kojem je kontingent djece, odnosno potomaka (0-14 godina) znatno manji u odnosu na kontingent starog stanovništva (50 i više godina). Očekivano trajanje života pri rođenju za žene je 79,89 godina, a za muškarce 75,30 godina. Iako je posljednjih godina nastavljen trend smanjenja stope rađanja, KS (za razliku od drugih kantona u FBiH) ima i dalje pozitivan prirodni priraštaj. Srednja stopa općeg mortaliteta u KS je nešto iznad 9,00‰ što predstavlja srednje povišenu stopu općeg mortaliteta. Vrijednost stope dojenačke smrtnosti je 6,64‰ u 2018. godini što je kategorija vrlo niskog dojenačkog mortaliteta.

Vodeća oboljenja stanovništva Kantona Sarajevo registrirana u 2018. su skoro identična oboljenjima registriranim u posljednjim godinama promatranja i ne pokazuju značajnija odstupanja u pogledu indeksa, strukture i stope obolijevanja. Dominiraju hronična oboljenja kao rezultat nezdravog načina života koji uključuje pušenje, nedovoljnu fizičku aktivnost, nepravilnu ishranu, prekomjernu težinu i gojaznost, te okolišne faktore rizika. Vodeće hronične masovne nezarazne bolesti stanovništva Kantona Sarajevo ukazuju da je potrebno razvijati i implementirati preventivne aktivnosti koje se prvenstveno odnose na preveniranje faktora rizika u nastanku ovih oboljenja i stanja (pušenje, pravilna ishrana, fizička aktivnost) što zahtijeva multisektorski pristup. Iako je u prethodnoj Strategiji razvoja KS do 2020.

naglašena aktivnost prevencije nezaraznih oboljenja (Strateški cilj 3., prioritetni cilj 3.2., mjera 3.2.1. Poboljšanje učinkovitosti i djelotvornosti zdravstvenih usluga) što je podrazumijevala izradu *Plana prevencije najčešćih hroničnih masovnih nezaraznih oboljenja i smanjenje onesposobljenosti uslijed istih*, tek se očekuje njegova intenzivnija implementacija uz učešće različitih sudionika iz vladinog i nevladinog sektora.

Posljednjih godina Kanton Sarajevo se suočava sa izazovom pada obuhvata *obavezne imunizacije djece* koja je najefikasnija mjera zaštite od zaraznih oboljenja i garancija zdravlja sadašnjih i budućih generacija. Procenat procijepljenosti djece od 0 do 18 godina u primoimunizaciji i revakcinaciji nije zadovoljavajući (cca. 80%). Među zaraznim bolestima prednjači tuberkuloza. U 2018. prijavljeno je 58 novih slučajeva od toga 6 recidiva. Stopa obolijevanja je 11,95/100.000 stanovnika.

U periodu februar - juni 2020. odgovor Ministarstva zdravstva KS na pandemiju koja još ne jenjava je bio zadovoljavajući. Poduzete su sve mjere koje su propisane od strane Kriznog štaba Kantona Sarajevo. Podaci o utjecaju pandemije na zdravlje stanovništva se tek očekuju tako da ne mogu biti predmet ove analize, ali se po slobodnoj procjeni može istaći da nema jasno definirane vertikalne i horizontalne komunikacije što za sad smanjuje pristup stanovništvu redovnim zdravstvenim uslugama.

Migrantska kriza prisutna je i u Kantonu Sarajevo, koji uz pomoć donatorskih sredstava organizira prihvata migranata uz osiguran pristup osnovnim zdravstvenim uslugama. Broj migranata trenutno nije u porastu po navodima Ministarstva sigurnosti BiH, ali migranti koji se nalaze u zemlji trenutno ne idu prema zapadnim zemljama zbog COVID-19.

Situaciona analiza je ukazala na izražen nedostatak registracije slučajeva nasilja u zdravstvu, kao i ne prepoznavanje slučajeva nasilja od strane zdravstvenih radnika na nivou primarne zdravstvene zaštite. Ako se polazi od činjenice da je svaka treća žena, djevojka, djevojčica prošla kroz neki vid nasilja, podatak da nije registriran niti jedan slučaj nasilja u zdravstvu ukazuje na nedostatak senzibiliziranosti od strane zdravstvenih radnika Kantona Sarajevo kad je u pitanju ova pojava

Na području Kantona Sarajevo zdravstvena djelatnost je organizirana i provodi se na primarnom, sekundarnom i tercijarnom nivou zdravstvene zaštite. Primarna zdravstvena zaštita kontinuirano se unapređuje već dvadeset godina. U KS djeluje 211 timova porodične medicine. Broj timova u zadnjih par godina blago raste. Međutim, i dalje je prisutna neadekvatna raspoređenost timova i neravnomjernost pokrivenosti stanovništva. U Kantonu Sarajevo je dobra pokrivenost bolničkih kapaciteta i ista je blizu evropskih standarda. Gužve u bolnicama se najčešće vežu za manjak preventivnih programa u zajednici i nedovoljnu organiziranost i kapacitete primarne zdravstvene zaštite u preventivnom segmentu djelovanja.

Ključni izazov u domenu zdravstva je u okviru raspoloživih resursa osigurati pristup, pravičnost, sigurnost i učešće pacijenata, razvijati vještine, zdravstvenu tehnologiju i medicinu zasnovanu na dokazima. Troškovi zdravstvenog sistema u principu rastu, primarno zbog uvođenja novih, sve skupljih zdravstvenih tehnologija (lijekovi, medicinski instrumenti i oprema, javnozdravstveni programi, kliničke postupke i sl.). Neučinkovitost javnih zdravstvenih ustanova doprinosi razvoju privatnih zdravstvenih ustanova i porastu financiranja zdravstva "iz džepa." Nezadovoljstvo zdravstvenim uslugama od strane korisnika zdravstvenih usluga u BiH je konstantno veliko. U tom kontekstu važno je uspostaviti sistem monitoringa i evaluacije uključujući i procjene novih zdravstvenih tehnologija koje prate nove bolesti i ekonomsku evaluaciju na svim nivoima zdravstvene zaštite.

Podaci pokazuju da nema značajnih promjena između broja zdravstvenih i administrativno-tehničkih radnika u zadnjih 5 godina. Taj odnos u 2018. iznosi 25,7% administrativno tehničkih radnika i 72,8% zdravstvenih radnika. Udio administrativno-tehničkih radnika iznad 17% je odraz izuzetno velikih administrativno-tehničkih troškova, te skupih i kompliciranih administrativno-tehničkih procedura u

zdravstvenom sistemu jedne države. Broj doktora medicine u javnom sektoru na 100.000 stanovnika u Kantonu Sarajevo u 2018. godini iznosio je 336,18. U periodu od 2014. godine do 2018. godine uočava se trend smanjenja broja doktora medicine u javnom sektoru koji predstavlja bazu za kvalitetnu primarnu zdravstvenu zaštitu.

Rad privatne zdravstvene prakse, već duži niz godina karakteriše neuvezanost sa javnim sektorom, naročito u sistemu zdravstveno-statističkog izvještavanja što utiče na nepotpuni obuhvat podataka vezanih za zdravstveno stanje stanovništva i djelatnost zdravstvene zaštite na području KS.

U KS djeluje 47 nevladinih organizacija koje su po svom programu djelovanja usmjerene prema unapređenju prevencije i zaštite zdravlja građana Kantona Sarajevo i predstavljaju značajan društveni resurs. Strateška saradnja sa nevladinim organizacijama uključujući i udruženja različitih profila zdravstvenih radnika bi se mogla unaprijediti kroz uspostavljanje zajedničkih ciljeva u unapređenju i promociji zdravlja. Saradnju sa organizacijama civilnog društva potrebno je proširiti i na druga relevantna ministarstva (obrazovanja, okoliša, sporta i sl.) koja doprinose očuvanju zdravlja i poboljšanja kvaliteta života građana.

U KS sve općine imaju zdravstvene savjete. Isti su uglavnom nevidljivi za stanovništvo tih lokalnih samouprava pa je potrebno putem kampanja, medijskih nastupa u lokanim medijima pružiti informacije o uslugama koje pružaju općine svojim građanima. Djelovanje zdravstvenih savjeta se može poboljšavati uključivanjem članova savjeta koji posjeduju ekspertizu u promociji i zaštiti javnog zdravlja.

Prema evidenciji Zavoda zdravstvenog osiguranja KS (ZZO KS) na kraju 2018. na obavezno zdravstveno osiguranje bilo je prijavljeno 428.051 osiguranih lica, što je za 0,1% manje u odnosu na stanje iskazano na isti dan prethodne godine. U strukturi osiguranih lica 310.106 su osiguranici (nosioci osiguranja) ili 72%, a članova porodica osiguranika je 117.945 ili 27%. Ovi procenti nemaju veća odstupanja u zadnjih 5 godina.

Preko 99% prihoda ZZO KS vezan je za prihode po osnovu doprinosa obaveznog zdravstvenog osiguranja. Najveći teret u osiguranju sredstava za zdravstvenu zaštitu snose zaposleni kod poslodavaca. U periodu između 2015. i 2019. ZZO KS bilježi porast prihoda u iznosu od 141.106.201 KM ili približno 30%. U približno istom omjeru (po obimu i strukturi) rasli su i rashodi. Navedeno podrazumijeva da je osiguranim licima Kantona Sarajevo obezbijeđena pravovremena i dostatna zdravstvena zaštita u okviru obaveznog zdravstvenog osiguranja, da se kontinuirano finansiranju isti troškovi zdravstvenih ustanova te da se ne prate nove zdravstvene tehnologije i ne uvažava efikasnost i efektivnost u pružanju usluga zdravstvenih institucija. Problem koji prioritetno treba rješavati vezan je za finansiranje zdravstvene zaštite, koja se odvija po broju zaposlenika, a ne po broju pruženih zdravstvenih usluga (ovo je bio prioritet djelovanja Strategije razvoja KS do 2020., ali do sada nije ostvaren).

Ljudsko zdravlje je u direktnoj vezi sa „zdravljem“ okoliša. Najčešći negativni utjecaji okoliša se vežu za neispravnost vode za piće, zagađenje zraka i nekontrolirano upravljanje otpadom. Higijenska ispravnost vode iz sistema centralnog snabdijevanja kontinuirano odgovara propisima Pravilnika o zdravstvenoj ispravnosti vode za piće. Situacija je nešto drugačija kod lokalnih vodovoda gdje od 402 uzorka njih 33 nisu odgovarala propisima istog pravilnika za mikrobiološke parametre i jedan na hemijske. Ovo jasno ukazuje na potrebu povećanje ulaganja i širenje obuhvata javnim vodosnabdijevanjem jer se očekuje sve manje kvalitetnih vodnih resursa ukoliko se proces zagađivanja voda nastavi i ukoliko se zone prihranjivanja izvorišta ne zaštite. Redovne analize pokazuju da kvaliteta zraka zadnjih godina nije u skladu sa preporučenim vrijednostima. Generalni zaključak Zavoda za javno zdravstvo KS je da je zdravlje ljudi ugroženo jer je broj prekoračenja puno veći od dozvoljenog za sve praćene polutante. S tim u vezi, potrebna je strateška saradnja resornih ministarstava, njihov zajednički plan djelovanja, jasne mjere i finansijska ulaganja kako bi se poboljšala kvaliteta zraka u Kantonu Sarajevo.

Kultura je društvena snaga koja generira opći društveni dinamizam i kreativnost i zbog toga igra važnu ulogu u definiranju i ulozi u vrijednostima jednog društva. Kultura je kvalitet života i sredstvo ukupnog

trajnog i održivog razvoja. Danas se i cijela zemlja i KS suočavaju sa kompleksnim ekonomskim, socijalno-političkim problemima, veoma malo energije i sredstava ostaje na raspolaganje kulturi. No, i pored svih teškoća s kojima se već dugih niz godina susreću institucije i projekti kulture, uloga kulture i u opstanku i u životu Sarajeva i njegovih građana je neodvojiva od želje Sarajeva da se vrati u tokove i ambijent savremene kulturne stvarnosti.

Analiza situacije u domenu kulture ukazala je da kapaciteti kulture nisu ravnomjerno raspoređeni na području KS. Najveća koncentracija objekata kulture se nalazi na području užeg centra Grada, tako da stanovništvo općina ima različite mogućnosti pristupima kulturnih sadržaja.

Sredstva koja se obezbijede iz budžetskih sredstava KS nisu dovoljna za funkcioniranje svih institucija kulture, te mnoge institucije kulture iznalaze dodatna sredstva za realizaciju svojih projekata. Kritična situacija u institucijama kulture zahtjeva mobilizaciju cjelokupne društvene zajednice i realizaciju Javno - privatnog partnerstva kao modela finansiranja kulturnih institucija.

I pored svih teškoća s kojima se već dugih niz godina susreću institucije i projekti kulture, uloga kulture u životu Sarajeva i njegovih građana je neodvojiva od želje Sarajeva da se vrati u tokove i ambijent savremene kulturne stvarnosti. Sarajevo je danas prepoznatljivo u svijetu kulture, filma i pozorišne umjetnosti, po brojnim kulturnim i umjetničkim manifestacijama: Sarajevo film festival, Balet fest, Sarajevska zima, MESS, Baščaršijske noći, Internacionalno bijenale knjige, Evropski književni susreti, izložbe u okviru Muzeja savremene umjetnosti ARS Aevi i Jazz festival.

Iako su KS iskazuje značajne komparativne prednosti u domenu kulturnih i kreativnih industrija, zaključeno je da još uvijek nije prepoznata snaga kreativne industrije koja danas u svijetu dobija sve više na značaju, a gdje kultura ima poseban značaj. I Evropska strategija za pametan, održiv i sveobuhvatan razvoj (Evropa 2020) u okviru strateških inicijativa na kojima se temelji, značajno mjesto pridaje razvoju i osnaživanju kreativnih industrija kao važnom segmentu inovativne evropske privrede.

Sport može i mora da ima ključnu ulogu u afirmaciji i pojedinca i države. Sport sigurno ističe vrijednosti identiteta, različitosti, osobenosti, tradicije. Sport doprinosi razvoju turizma. Bavljenje sportom doprinosi zdravlju.

Analiza u domenu ovog segmenta društvenog razvoja konstatuje afirmaciju Sarajeva kao domaćina Zimskih olimpijskih igara, Svjetskog prvenstva u stonom tenisu, brojnih međunarodnih takmičenja, ali i kao stanište vrhunskih sportista i timova (paraolimpijski timovi, košarka, judo, karate, šah) sa evropskim i svjetskim priznanjima.

Sport u KS bi trebao da bude dio piramidalne organizacione strukture sporta u cijeloj Bosni i Hercegovini. Međutim, zbog nedostatka političkog ambijenta, posebno na državnom nivou, to trenutno nije takva situacija. Iako je Zakon o sportu Bosne i Hercegovine usvojen 2008. godine finansiranje sporta na državnom nivou nije u potpunosti zaživjelo. Država je, eventualno, samo jedan od partnera koji učestvuje u finansiranju državnih reprezentacija za njihova učešća na različitim međunarodnim takmičenjima.

Skupština Kantona i Vlada KS pružaju sveobuhvatnu, a posebno finansijsku potporu gotovo svim oblicima takmičarskih aktivnosti klubova sa područja KS i gotovo svim reprezentativnim selekcijama, kao i kapitalna ulaganja vezana za sanaciju, rekonstrukciju i izgradnju sportskih objekata. Sportisti iz KS bilježe brojne uspjehe na takmičenjima širom Bosne i Hercegovine.

KS je centar sporta prema broju održanih sportskih manifestacija u BiH, održava se oko 90 tradicionalnih godišnjih sportskih manifestacija. Iskorištenost termina za trenažni proces i sportska takmičenja i manifestacije u postojećim sportskim objektima naglašava neophodnost nastavka realizacije projekata

očuvanja i sanacije postojećih sportskih objekata i izgradnje novih zatvorenih i otvorenih, posebno specijalističkih sportskih objekata.

Direktnu finansijsku podršku za redovni rad i programe u sportu od strane Ministarstva u 2019. dobilo je oko 290 organizacija u sportu. Ipak, generalna je ocjena da veličina sredstava u Budžetu KS namijenjena za finansiranje sporta nisu na potrebnom nivou. U postojećem načinu finansiranja i sufinansiranja sredstva nisu dovoljna za klupske sportske aktivnosti sa ciljanim strateškim djelovanjem na rad sa mlađim kategorijama (pioniri, kadeti, juniori), s posebnim zahtjevom za masovnost, ali ni za sportiste iz KS sa vrhunskim sportskim rezultatom.

Generalno, sport u KS nije tretiran kao moguća razvojna djelatnost sa maksimalnim učešćem građana u samoorganizovanom sistemskom bavljenju sportskim aktivnostima.

Stanovanje je osnovna ljudska potreba, ali istovremeno i uslov za ostvarivanje nekih osnovnih ljudskih prava (građanskih i političkih, ekonomskih, socijalnih i kulturnih, okolinskih) koja su utvrđena u međunarodnim dokumentima, a koje je ratifikovala Bosna i Hercegovina. U Međunarodnom paktu o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (1966.) pravo na stanovanje je definisano kao element životnog standarda, jednako važan kao i odgovarajuća ishrana.

Prema preliminarnim rezultatima popisa stanovništva u KS je evidentan višak stambenog fonda, jer postoji 61.466 stambenih jedinica više nego domaćinstava (od toga je 33.939 u gradskim općinama, a 27.527 u ostalim općinama Kantona). Ovo upućuje na zaključak da u Kantonu Sarajevo ne postoji potreba za novom stambenom gradnjom.

Prosječna veličina domaćinstva u KS je 2,9 članova. Najviše popisanih domaćinstava i stanova u Kantonu Sarajevo nalazi se na području Općine Novi Grad. Nešto manje od polovine građana Kantona Sarajevo živi u zgradama kolektivnog stanovanja, dvije petine građana žive u zasebnim kućama (tzv. porodično stanovanje), a šestina domaćinstava žive u "jednom dijelu kuće". Kako bi se unaprijedila situacija u zgradama kolektivnog stanovanja, potrebno je mnogo veće angažovanje upravitelja u provođenju zakonskih propisa vezano za održavanje zajedničkih prostora u zgradama kolektivnog stanovanja.

Među prioritetna područja za obnovu spadaju prije svega stambeni fond u historijskim dijelovima grada i gradskim četvrtima koja su zaštićena po zakonu o zaštiti naslijeđa ili sa instrumentima prostornog planiranja i stambeni fond u degradiranim područjima, starijim i u ratu oštećenim stambenim kolonijama i naseljima, i u onim područjima koja ne dostižu savremene standarde života.

Pravno i institucionalno regulisanje stanovanja u zakupu važno je zbog mobilnosti radne snage, podrške društvenim grupama koje u određenom periodu svog životnog ciklusa ne mogu ili ne žele da kupe stan u vlasništvo, ali i zbog razvojnih ciljeva Sarajeva. Dobra i regulisana ponuda stanova za izdavanje je važna i zbog stambene opskrbe specifičnih grupa koje povremeno i duže borave u Sarajevu (studenti, predstavnici stranih kompanija, međunarodnih organizacija i dr.) i ne žele hotelski smještaj.

U dijelu analize koji obrađuje **pitanje sigurnosti građana** u KS konstatuje se da je broj krivičnih djela na području Kantona u periodu od 2014. do 2019. godine opao za 33,5%. Najviše počinjenih krivičnih djela u posmatranom periodu je registrovano protiv imovine (2.360 događaja). Najbrojniji događaji su sa obilježjem krivičnog djela iz ove oblasti su: teška krađa, krađa, razbojništvo, oštećenje tuđe stvari, utaja, teška krađa u pokušaju, prijevara, paljevina, prikrivanje itd. Krivična djela protiv slobode i prava građanina i čovjeka, te krivična djela protiv braka, porodice i mladeži zastupljena su u strukturi počinjenih krivičnih djela sa 7,0%.

Evidentan je porast zloupotrebe opojnih droga u odnosu na prethodne godine, a počinioci su u 68,4% povratnici. Broj saobraćajnih nesreća se smanjuje od 2014. godine. U periodu od 2014. do 2019. godine,

broj saobraćajnih nesreća se smanjio za 15,9%. U strukturi prekršaja javnog reda i pravnog prometa registrovana su 204 događaja. Opada broj krivičnih djela koja su počinila maloljetna lica.

U Kantonu Sarajevo, **nevladine organizacije** se mogu registrovati ili kao „udruženje građana“ ili kao fondacija. Najviše je registrovanih udruženja koja se bave kulturno-umjetničkim aktivnostima, te sportskih društava/klubova. Oni čine 50,5% od ukupnog broja evidentiranih udruženja u Kantonu.

Sporazum o saradnji Vlade Kantona Sarajevo i NVO sektora u Kantonu Sarajevo, potpisan je u martu 2010. godine. Jedan od osnovnih principa na kojima počiva ovaj Sporazum je priznavanje različite, ali komplementarne uloge koju ova dva sektora imaju u društvu

Napravljeni su važni koraci u unapređenju saradnje institucija sistema sa organizacijama civilnog društva. Djelovanje na implementaciji Sporazuma (koji je Vlada KS potpisala sa CD) predstavlja značajan doprinos razvoju demokratskih procesa u Kantonu Sarajevo i dobrobiti njegovih građana.

SWOT analiza je izrađena na temelju podataka Situacione analize koja uključuje baze podataka i ocjenu stanja po područjima. SWOT analiza uključuje definisane snage i slabosti, te prilike i prijetnje u oblasti društvenog razvoja. Sadrži prikaz onih snaga, slabosti, prilika i prijetnji koje su identificirane kao „ključne“, tj. najbolje odražavaju stanje u oblasti društvenog razvoja.

Metodom SWOT analize (analiza snaga, slabosti, prilika i prijetnji) utvrđeni su unutrašnji i vanjski faktori, koji pozitivno ili negativno utiču na razvoj KS.

Tabela 215. Društveni razvoj - Procjena internog okruženja (snage/slabosti), Procjena uticaja vanjskog okruženja (prilike/prijetnje)

Unutrašnji faktori	SNAGE (strengths)	SLABOSTI (Weaknesses)
Resursi	<ul style="list-style-type: none"> Dugogodišnja tradicija institucionalnog predškolskog odgoja i obrazovanja u KS Solidna infrastruktura u osnovnim i srednjim školama uz djelimično povećanje kvalitete nastavničkog kadra Povoljan omjer učenika i nastavnika u osnovnim i srednjim školama Akreditirane visokoškolske ustanove (fakulteti, akademije) uz potencijal velikog broja studenata Relativno veliki udio stručnih škola koje su participirale u međunarodnim projektima Rast socijalnih davanja, rast prosječne naknade po korisniku Stručno osposobljen kadar (u zdravstvu, kulturi) Pozicija glavnog grada, multikulturalnost Autentičnost prostora i bogatstvo kulturno-historijskih spomenika Vrijedni i rijetki sadržaji u muzejima, bibliotekama i arhivima Razvijena kulturna ponuda, brojnost institucija kulture, brojnost kulturnih i umjetničkih manifestacija Međunarodni ugled i prepoznatljivost umjetnika, institucija, kulturnih i umjetničkih manifestacija Duga tradicija sporta i olimpijski duh 	<ul style="list-style-type: none"> Kontinuirano opadanje vitalnog indeksa Rast broja penzionera - skoro 50% penzionera prima penziju ispod najnižeg iznosa penzije što ih dovodi na rub siromaštva Nepostojanje dovoljnih infrastrukturnih i kadrovskih kapaciteta za obuhvat djece u predškolskom obrazovanju Nedovoljno ulaganje u infrastrukturu u obrazovanju, te nedovoljna finansijska podrška školama Nedovoljno kvalitetno inicijalno obrazovanje nastavnika i kontinuirano profesionalno obrazovanje Nedovoljna IT pismenost nastavnika Zastarjeli nastavni planovi i programi Nedostatni kapaciteti centara za socijalni rad Nedostatak politike ljudskih i menadžerskih resursa u zdravstvu Nedovoljna budžetska sredstva za razvoj kulture u KS što utiče na nemogućnost organizacije velikih i megadogađaja Ograničena sredstva za ulaganje u sport i razvoj sporta, razvojni i vrhunski sport Nedovoljna bazna sportska infrastruktura

	<ul style="list-style-type: none"> • Raznovrsna sportska infrastruktura i raspoloživost sportskih terena koji su dostupni i građanima • Raznovrsni sportsko-rekreacijski programi i sadržaji za različite dobne skupine i osobe sa invaliditetom – tradicionalni i novi sportovi, individualni i ekipni, dvoranski i outdoor • Brojnost sportskih klubova/udruženja u KS • Prirodni resursi za zimske sportove (olimpijske planine) i mogućnost za cjelogodišnje djelovanje • Naučno-istraživačka baza za razvoj – Fakultet za sport i tjelesni odgoj Univerziteta u Sarajevu (FASTO) 	<ul style="list-style-type: none"> • Nedovoljan broj osposobljenog kadra na upravljačkim i rukovodećim pozicijama sportskih organizacija, te kvalifikovanog trenerskog kadra • Pristupačnost sportskih objekata za osobe sa invaliditetom
Organizacija	<ul style="list-style-type: none"> • Postojanje ključnih aktera: aktivni nastavnika i direktora u osnovnim i srednjim školama, Asocijacije direktora osnovnih škola KS, sindikata radnika u osnovnom obrazovanju, Vijeća roditelja • Odvajanje PPZ kao samostalne institucije • Pokrenuto uvođenje dualnog sistem obrazovanja kao konačan cilj srednjeg stručnog obrazovanja • Relativno dobar postojeći zakonski okvir u oblasti zdravstva i zdravstvenih usluga • Jasan organizacioni model nivoa zdravstvene zaštite i sistem obaveznog zdravstvenog osiguranja • Teritorijalna pokrivenost bolnicama (broj postelja koji prati evropski prosjek) i razvijena mreža privatnih zdravstvenih ustanova • Dobra pokrivenost obrazovnim institucijama u zdravstvu • Razvijen nevladin sektor u kantonu omogućuje brzu primjenu različitih modela socijalnih usluga i socijalnog poduzetništva. • Otvorenost institucija koje provode socijalnu politiku za različite modele socijalne zaštite • Uključenost ministarstva kulture i sporta u podršku razvoja kulture - finansiranje i sufinansiranje projekata od značaja za KS, književnih i likovnih stvaralaca, samostalnih umjetnika, produkcije sadržaja, manifestacija, državnih institucija kulture • Razvijena domaća i inostrana saradnja • Internacionalizacija djelovanja u filmskoj industriji • Uključenost nevladinog sektora u razvoj i implementaciju kulturnih projekata • Zakonski okvir za djelovanje – postojanje Zakona o sportu KS • Finansijska podrška za sport – sistem programskog finansiranja i sufinansiranja projekata iz oblasti sporta 	<ul style="list-style-type: none"> • Nedovoljan broj stručnih saradnika, pedagoga, psihologa, logopeda, edukacijsko-rehabilitacijskih stručnjaka i asistenata u ustanovama • Uvođenje smjerova u srednje škole bez osiguranja minimalnih materijalno-tehnički uvjeta za njihovo provođenje • Neefikasan sistem stipendiranja za deficitarna zanimanja i neefikasan sistem karijernog savjetovanja • Veliko opterećenje nastavnog osoblja nastavnim obavezama • Nedovoljna naučno-istraživačka/umjetničko-istraživačka motiviranost i orijentacija akademskog osoblja i to uglavnom uslijed preopterećenosti nastavnim obavezama • Uređenost jakog sindikata radnika u osnovnom obrazovanju koji često blokira kvalitetne promjene • Nedostatak programa za rad s nadarenim učenicima u osnovnim školama • Uloge i odgovornosti Vijeća roditelja neefikasne • Zastoj u reformi socijalne zaštite • Neadekvatan pravni okvir zdravstvenog osiguranja i socijalne zaštite koji rezultira opterećenjem službi administrativnim poslovima • Nedostatak sistema licenciranja NVO koje pružaju usluge socijalne zaštite • Podrška djeci bez roditeljskog staranja nije prilagođena njihovim stvarnim potrebama • Nedovoljno funkcionalan sistem sigurnosti i kvalitete zdravstvenih usluga i sistem praćenja rada i učinkovitosti zdravstvenih i nezdravstvenih radnika • Nedefinisana komunikacija između nivoa zdravstvenog sistema u odgovoru na trenutnu situaciju COVID- 19 • Neravnomjerna raspoređenost i koncentracija sadržaja kulture na uskom prostoru centra grada

		<ul style="list-style-type: none"> • Neriješen status objekata od državnog značaja (Zemaljski muzej, Historijski muzej, Muzej književnosti i pozorišnih umjetnosti, NUBiH) • Primjena savremenih menadžerskih i marketinških znanja u praksi • Odsustvo koordinacije i saradnje među institucijama kulture • Nedovoljna kontrola i evaluacija rada i djelovanja u sportskom sistemu, uključujući i nepostojanje baza podataka o sportskim organizacijama i članstvu sportskih organizacija koje djeluju na području KS • Nedovoljna povezanost i saradnja sportskih organizacija • Nedovoljno praćenje zdravstvenog stanja učesnika u sportu i rekreaciji
Rezultati rada	<ul style="list-style-type: none"> • Aktuelna reforma predškolskog odgoja i obrazovanja i kurikularna reforma • Privatne registrovane predškolske ustanove • U primjeni je Primarni program i Obavezni program u godini pred polazak u školu • Obuhvat učenika osnovnim obrazovanjem na evropskom nivou • Kvalitetna postignuća nadarenih srednjoškolaca • Uz pomoć donatora već se razvijaju pilot modeli nadogradnje vještina i obuke za potrebe na tržištu rada • Povećan broj pruženih usluga socijalne zaštite uz minimalno povećanje administracije • Smanjen broj korisnika socijalne zaštite (lica ugroženih porodičnom situacijom, lica s duševno negativnim ponašanjem, broj korisnika civilnih žrtava rata) • Uznapredovala reforma primarne zdravstvene zaštite putem modela porodične medicine i unaprijeđen informacioni sistem koji pacijentu olakšava pristup zdravstvenim uslugama • Ulaganje u infrastrukturu zdravstvenih ustanova • Učešće Kantona Sarajevo u ukupnim kulturnim dešavanjima u FBiH i BiH - KS je centar kulturnih dešavanja u BiH • Brojnost domaćih i međunarodnih sportskih manifestacija u KS 	<ul style="list-style-type: none"> • Neusklađenost upisne politike i potreba tržišta rada • Nerazvijeno sistemsko upravljanje kvalitetom i kontrola kvaliteta uz nedostatak standarda za kvalitet škole i kvalitet direktora • Tradicionalni NPP u primjeni, te fokusiranost nastave na sadržaje, a ne na ishode, kao i izuzetno zastarjeli NPP u srednjim stručnim školama • Nedovoljno efikasne statističke baze podataka na svim nivoima obrazovanja • Najugroženije grupe su ispod nivoa siromaštva uz veliki udio socijalnih transfera u budžetu • Nedovoljna implementacija politika inkluzije • Podrška smještaju u ustanove socijalne zaštite povećana uz povećan broj punoljetnih korisnika sa smetnjama u duševnom i tjelesnom razvoju • Izrečene mjere za počiniocce nasilja u porodici dugoročno negativno utiču na resocijalizaciju počinioca nasilja što ima značajne društvene posljedice • Nedostatan nadzor zdravstvene inspekcije u javnim i privatnim zdravstvenim ustanovama • Nedovoljan sistem praćenja i evaluacije kvaliteta zdravstvenih usluga • Sporost u uvođenju novih zdravstvenih tehnologija neophodnih za efikasnije liječenje i za bolji kvalitet života pacijenata • Nizak nivo samoodrživosti institucija kulture i fokus na budžetska sredstva • Nedovoljna filmska produkcija • Ograničen broj festivalskih sadržaja i događaja • Nizak stepen razvijenosti kreativne industrije • Nedovoljna uključenost svih dobnih skupina u sport i rekreaciju

Vanjski faktori	PRILIKE (Opportunities)	PRIJETNJE (Threats)
Političke	<ul style="list-style-type: none"> • Harmonizacija politika sa principima i usmjerenjima strateških dokumenata EU unaprijediti će mogućnosti za korištenje predpristupnih fondova • Potreba za reformama je prepoznata na političkom nivou, začeti reformski procesi u mnogim oblastima društvenog razvoja • Podrška međunarodnih organizacija transparentnom i odgovornom upravljanju institucijama u domenu društvenog razvoja • Pripadnost Evropskom prostoru visokog obrazovanja (EHEA-European Higher Education Area) • Međunarodni programi razmjene i mobilnosti (ERASMUS) 	<ul style="list-style-type: none"> • COVID 19 posljedice u kreiranju i implementaciji politika u sektoru socijalne politike • Nemogućnost samostalnog pristupa Kantona Sarajevo međunarodnim projektima na BiH nivou (IPA i sl) • Neusklađeni zakonski propisi, strategija i politika na različitim nivoima administrativnog uređenja BiH (što ponekada rezultira diskriminacijom korisnika, npr porodilja) • Politička nestabilnost, nedostatak političke volje za promjenama u zdravstvu i otpor zdravstvenih profesionalaca reformama • Odsustvo sistemskog pristupa razvoju kulture i preplitanje nadležnosti između različitih nivoa vlasti u BiH • Nedostatak strateškog okvira za razvoj sporta u BiH i nesistemsko djelovanje u razvoju sporta
Ekonomске	<ul style="list-style-type: none"> • Regionalna saradnja i proces integracija u EU omogućuje prijenos dobrih praksi • Uvezivanje usluga sektora društvenog razvoja i sektora ekonomskog razvoja • Razvoj poslovnih modela i poticaja za ekonomsku valorizaciju usluga društvenog sektora • Pristup projektima međunarodnih organizacija i fondovima (npr. kultura i kreativna industrija) • Rad na projektima te korištenje EU fondova za finansiranje naučnoistraživačkog rada • Rast interesa za javno – privatno partnerstvo u obrazovanju, zdravstvu, socijalnoj zaštiti, kulturi i sportu • Razvoj turizma i rast tražnje za kulturnim i sportskim sadržajima • Rast društvene odgovornosti biznisa 	<ul style="list-style-type: none"> • Socijalna isključenost i siromaštvo kao posljedica COVID 19 pandemije će postati veliko opterećenje za javne budžete za potrebe socijalne zaštite na nivou općina i kantona • Rastući problem strukturalne nezaposlenosti povećava kategoriju socijalno isključenih i siromašnih • Manjak radno aktivnog stanovništva uz trendove starenja populacije i rasta broja penzionera što bi se moglo odraziti na održivost penzionog sistema i rast siromaštva ove kategorije stanovništva • Rodna ravnopravnost i dalje problem koji zahtjeva systemske promjene s dugoročnim jasnim ciljem • Povećanje troškova održavanja objekata u domenu društvenog razvoja • Neujednačen pristup donatorima sa jasnom vizijom potreba u oblasti društvenog razvoja • Izražena konkurencija u sektoru visokog obrazovanja - trend rasta broja univerziteta i visokoškolskih ustanova u drugim kantonima • Netransparentan sistem javnih nabavki i netransparentno upravljanje novcem poreskih obveznika • COVID 19 posljedice na ulaganja u sport, sportsku infrastrukturu i tehnološku opremljenost
Socijalne i društvene	<ul style="list-style-type: none"> • Uključivanje organizacija civilnog društva u reformske procese • Intersektorska saradnja i razvijanje partnerstava • Službe zapošljavanja i Centri za socijalni rad kao generatori razvoja vještina i socijalnog poduzetništva 	<ul style="list-style-type: none"> • Javnozdravstvena prijetnja koja lako može izazvati kolaps zdravstvenog sistema (COVID-19) • COVID 19 posljedice na socijalno zbližavanje, komunikaciju i podršku najugroženijim

	<ul style="list-style-type: none"> • Zainteresiranost roditelja za uključenje djece u institucionalni predškolski odgoj i obrazovanje • Saradnja sa poslovnom zajednicom i realizacija konkretnih stručnih i aplikativnih projekata • Uspostavljanje veza između škola/obrazovnih institucija, školskih sportskih klubova i lokalnih sportskih klubova • Povećanje svijesti o važnosti bavljenja sportskom aktivnošću – popularizacija sporta kao društvenog fenomena i javnog dobra od opšteg interesa 	<ul style="list-style-type: none"> • Migrantska kriza i očekivano zadržavanje migranata uslijed pandemije u Kantonu Sarajevo u narednom periodu • 5 vodećih oboljenja u KS su hronična oboljenja kao rezultat nezdravog načina života i okolišnih faktora • Povećanje broja stanovnika preko 65 godina starosti koji traže zdravstvene usluge i zahtjevne tretmane u skladu sa svojim potrebama • Pad stope obavezne imunizacije kod djece koja je najefikasnija mjera zaštite od zaraznih oboljenja • Nedovoljna dinamika reformi u domenu društvenog razvoja i neusklađenost sa principima razvoja istih u EU značajno ograničava prostor za korištenje razvojne pomoći EU i drugih donator • Veliki pritisak roditelja na ustanove zbog nedostatka prostornih i kadrovskih kapaciteta u obrazovanju • Neadekvatan imidž univerziteta i visokoškolskih ustanova u javnosti, a posebno poslovnoj zajednici, u kontekstu mogućnosti zajedničke saradnje, te angažiranja akademskog osoblja u stručno-konsultativnim projektima • Iseljavanje iz BiH i odlazak stručnih kadrova (zdravstvo, obrazovanje, kultura, sport) • Nedostatak ekonomskih evaluacija usluga zdravstvenog sistema i utjecaja zdravstvene zaštite na kvalitet života građana
Tehnološke	<ul style="list-style-type: none"> • Reforma pravnog okvira i uvođenje integrisanog informacionog sistema na području socijalne zaštite, zapošljavanja i zdravstvenog osiguranja • Uvođenje informacijske i komunikacijske tehnologije (IKT) i pripadajućih pomagala u sve aspekte rada institucija društvenog razvoja • Obrazovanje i nauka kao generator poslovnih modela tehnopolisa i inovacija u privredi • Nabavka potrebne medicinske opreme u skladu sa novim tehnologijama liječenja, potrebama zdravstvenih ustanova i kapacitetima zdravstvenih radnika • Mogućnost korištenja novih medija i društvenih mreža za promociju sporta i rekreacije 	<ul style="list-style-type: none"> • Konkurencija sadržaja u kulturi izazvana novim tehnologijama • Promjena strateškog fokusa i usporavanje uvođenja tehnoloških promjena uslijed posljedica COVID 19
Pravne	<ul style="list-style-type: none"> • Pokrenuta reforma sektora socijalne zaštite na nivou FBiH • Integracija univerziteta • Usvojeno zakonodavstvo za obrazovanje odraslih u KS • Zakonska obaveza ali i interes zajednica lokalne samouprave za veće učešće u organizaciji zdravstvene zaštite (zdravstveni savjeti) 	<ul style="list-style-type: none"> • Nepostojanje osiguranog Javno privatnog partnerstva u predškolskom obrazovanju • Načini uređenja integracije univerziteta • Štrajk zdravstvenih radnika KS • Ne primjenjivanje postojećih zakonskih akata u domenu sporta • Nedovoljna kontrola rada i djelovanja u sportskom sistemu

Okolinske	<ul style="list-style-type: none"> • Intersektorska saradnja (Zavoda za javno zdravstvo KS i Ministarstva prostornog uređenja) i međusobna podrška u oblasti okoliša i zdravlja građana • Atraktivnost podneblja i prirodni resursi u BiH • Ekološki transport (npr. biciklizam) 	<ul style="list-style-type: none"> • Riziko faktori iz okoliša (voda, vazduh, otpad, mine) • Problem dugoročnog snabdijevanja vodom uslijed porasta broja stanovnika u KS
-----------	---	---

* *Raspoloživost i izvori finansiranja, vještine: organizacijske, liderske, tehnička stručnost, raspoloživost fizičkih resursa, IT kapaciteti, kadrovski kapaciteti*

** *Dobar ugled ministarstva, brendiranje, kontakti, imidž*

*** *Ispunjenje nadležnosti, ispunjenje planova/strategija/ciljeva, usporedba sa drugim ministarstvima*

SWOT analiza je prepoznala ključne slabosti i snage kao i vanjske prilike i prijetnje za daljnji razvoj KS. Snage su pozitivni unutarnji faktori koji se mogu iskoristiti za ostvarenje strateških ciljeva, a slabosti ukazuju na područja i resurse unutar KS koji predstavljaju razvojne izazove te se trebaju unaprijediti/osnažiti u perspektivi razvojnog planiranja. Prilike i prijetnje predstavljaju faktore iz vanjskog okruženja koji mogu pozitivno, odnosno negativno uticati na razvoj. Identificirane slabosti i prijetnje ukazuju na razvojne probleme i potrebe KS, a snage i prilike predstavljaju razvojne potencijale. Svi ključni navodi u SWOT analizi imali su vezu na analizu trenutnog stanja. SWOT analiza prikazuje ključne potencijale za razvoj KS.

10.3 Sažetak situacione analize i SWOT matrica: javna infrastruktura i okoliš

Geoprometni položaj BiH, pa i Kantona Sarajevo značajan je u transportnom sistemu Evrope. Preko ovih prostora vode najkraće veze Srednje Evrope sa Jadranskim morem, a pritom u području Jugoistočne Evrope Bosna i Hercegovina je država sa najmanjom dužinom izgrađene autoceste. I pored toga što je u dosadašnjem periodu vršena obimna sanacija šteta iz ratnog perioda, ceste i ulice Kantona Sarajevo na većem broju dionica ne omogućavaju odvijanje saobraćaja poželjnom brzinom. Razlozi su između ostalog nedovoljni gabariti, nepovoljni horizontalni i vertikalni elementi trasa, prolazi kroz naselja sa neadekvatno izvedenim saobraćajnim priključcima, nedovoljno i neredovno održavanje.

S obzirom na značaj **transportne infrastrukture** za razvoj privrede i društva u cjelini, te s obzirom na intenzitet saobraćaja na pojedinim dionicama postojeće cestovne infrastrukture, može se zaključiti da su se već odavno stekli relevantni uslovi za započinjanje aktivnosti na implementaciji projekata izgradnje nove i rekonstrukcije uskih grla na postojećoj cestovnoj infrastrukturi. Svakako, neophodno je podvući da su u pomenutom periodu izgrađeni i prvi kilometri autoceste na području Kantona Sarajevo, a ujedno i BiH, kao i da su u toku aktivnosti na nastavku gradnje. Evidentno je ipak da je dinamika realizacije projekata primarne saobraćajne infrastrukture izuzetno spora i ne prati trendove povećanja obima saobraćaja, stepena motorizacije i mobilnosti.

U dosadašnjem razvoju i izgradnji Sarajeva saobraćaj u mirovanju, generalno nije imao adekvatan tretman, kako u pogledu istraživanja - definisanja potrebnih površina za ovaj vid saobraćaja, tako i utvrđivanja optimalnog prostornog razmještaja tih površina, a posebno kontinualnog i pravovremenog investiranja u izgradnju objekata mirujućeg saobraćaja u skladu sa značajnim stepenom rasta urbanizacije.

Telekomunikacione usluge su esencijalna ljudska potreba u 21. vijeku. Razvoj telekomunikacione mreže i usluge predstavljaju uvjet za razvoj informacionog društva kao i temelj za stabilan ekonomski razvoj. Osnovne telekomunikacijske infrastrukture u prošlosti su se razvijale putem javnih sredstava, u okviru investicijskih planova javnih telekomunikacijskih operatora. Evolucija tehnologije i liberalizacija u telekomunikacijama pokazale su da se razvoj telekomunikacijske infrastrukture (poput mreža fiksnih telekomunikacija, mreža mobilnih komunikacija, pristupa internetu) može ostvarivati putem investicija i

u javnom i u privatnom sektoru. Interkonekcija između alternativnih i operatora sa značajnom tržišnom snagom, odnosno dominantna tri operatora, je osnovni preduslov razvoja konkurencije. Od 2019. godine BiH ima 4G mrežu mobilnih komunikacija.

Javno vodosnabdijevanje na području Kantona Sarajevo organizovano je preko četiri (4) sistema vodosnabdijevanja kojim upravljaju javna komunalna preduzeća u vlasništvu Kantona i općina. Prema zvaničnim statističkim pokazateljima u odnosu na broj stanovnika, u Kantonu Sarajevo je priključeno oko 98% stanovnika na vodovodne sisteme. Dio stanovnika snabdijeva se iz vodovoda lokalnog značaja, a određeni broj individualno, putem manjih vrela i bunara. J.U. Zavod za javno zdravstvo Kantona Sarajevo prati kvalitet vode za piće iz pedeset devet (59) većih vodovodnih sistema, shodno zakonu o komunalnim djelatnostima na području devet općina KS, dok bi ostale individualne vodovode trebali pratiti građani korisnici - prema Zakonu o vodama¹²², kojim se uređuje način upravljanja vodama unutar teritorije Federacije BiH.

KS nema vlastitih izvora, ni primarnih, ni sekundarnih fosilnih oblika energije, pa se **snabdijevanje energijom** ostvaruje preko sistema za kontinuiranu dobavu i distribuciju (elektroenergetski i gasni sistem), kao i punktova za skladištenje i prodaju tečnih i krutih goriva. Bitni elementi za sagledavanje dostignutog razvoja energetike u KS su, izgrađenost postojeće energetske infrastrukture, stepen iskorištenosti energetske kapaciteta, potrošnja, načini korištenja, od kojih ovisi poboljšanje ekonomskih i ekoloških uslova (prvenstveno očuvanje čistoće zraka kao ograničavajućeg faktora razvoja).

Osnova za izradu Bilansa energetske potrebe Kantona Sarajevo za 2019. godinu su podaci (izvještaji i planovi) energetske subjekata koji su distributeri pojedinih vrsta energije i energenata na području Kantona Sarajevo: JP Elektroprivreda BiH d.d. Sarajevo, Podružnica Elektrodistribucija Sarajevo, KJKP Sarajevogas d.o.o. Sarajevo, KJKP Toplane-Sarajevo d.o.o. Sarajevo, BAGS-Energotehnika d.d. Vogošća i drugi proizvođači/distributeri toplotne energije, KJP Sarajevo-šume d.o.o. Sarajevo i drugi distributeri čvrstih goriva, distributeri naftnih derivata (Holdina d.o.o. Sarajevo, Energopetrol d.d. Sarajevo, Petrol BH Oil Company d.o.o. Sarajevo, G-Petrol d.o.o. Sarajevo, Hifa Petrol d.o.o. Sarajevo i dr.), te statistički podaci Federalnog zavoda za statistiku, podaci Ministarstva privrede Kantona Sarajevo, kao i potrebne/odnosne analize i procjene Ministarstva privrede Kantona Sarajevo.

U Kantonu Sarajevo egzistira jedan veliki centralni toplifikacioni sistem sa mrežom kotlovnica kojim upravlja KJKP „Toplane“ Sarajevo i dva manja toplifikaciona sistema: „BAGS Energotehnika“ i „UNIS-Energetika“. Navedeni toplifikacioni sistemi toplotnom energijom snabdijevaju oko 50.000 stambenih jedinica sa cca 2.900.000 m², kao i oko 505.000 m² poslovne površine.

Gasni sistem Kantona Sarajevo pokriva oko 95% naseljenog područja Kantona, a gasna mreža je koncipirana kao višestepeni distributivni sistem.

Sistem distribucije prirodnog gasa se u BiH počeo razvijati 1975. godine realizacijom “Projekta zaštite okoliša u Gradu Sarajevu” koji je finansirala Svjetska banka. Potrošnja prirodnog gasa je započela 1979. godine, a komercijalna potrošnja u Sarajevu je započela 23. marta 1980. godine.

U planskom periodu je potrebno intenzivirati aktivnosti na, što je moguće većem, učešću energije iz OIE u energetske bilansu Kantona Sarajevo, koristeći podršku EU kroz politike, legislativu, finansiranje i istraživanje, naravno uz uvažavanje važećih zakona, uredbi, planskih dokumenata Kantona Sarajevo, Federacije i države BiH.

Okoliš ima veliki značaj za zdravlje ljudi, te u konačnici ukupni ekonomski razvoj zajednice. Očuvanjem okoliša i razvojem javne infrastrukture podiže se nivo kvalitete življenja na području KS. Na taj način se

¹²² „Službene novine Federacije BiH“, broj 70/06

stvaraju uslovi za održivi ekonomski rast, zapošljavanje, racionalno i produktivno korištenje prirodnih resursa i prostora.

Jedan od ključnih okolišnih problema u KS vezan je za **nizak kvalitet zraka**. Isti je rezultat djelovanja više faktora. Posmatrano sinergijski i integralno, pored prirodnih i orografskih uslova, pojave temperaturnih inverzija, toplotnih otoka, veliki uticaj imaju i emisije iz individualnih i kolektivnih objekata, industrijskog sektora i saobraćaja, zatim stepen izgrađenosti prostora, prisustvo zelenila i sl. Također, ne treba zanemariti ni ukupnu ekonomsku situaciju, materijalni i socijalni standard građana, cijene prirodnog gasa, kao najpoželjnijeg energenta i nesigurnost kontinuirane isporuke gasa. Sve ovo je uticalo na promjene načina zagrijavanja objekata i prelazak na čvrsta fosilna goriva.

Promjene u načinu zagrijavanja objekata i upotreba čvrstih goriva u individualnim ložištima su dovele do povećane koncentracije zagađujućih materija SO₂, PM10 i dr. Prisustvo velikog broja neispravnih motornih vozila, nedovoljno strogi propisi za kontrolu automobila, neodgovarajuće održavanje vozila i dr. dovele su do povećanja koncentracija NOx iz saobraćaja.

Privreda ne raspolaže sredstvima za tehničko-tehnološko osavremenjavanje i nabavku nove opreme, pa čak i održavanje postojeće, a što za posljedicu ima povećanje emisije zagađujućih materija u zrak, koje se ne mogu reducirati jednostavnim zahvatima.

Kontrola distribucije i korištenja ugljeva koji imaju veći procenat sumpora, ima ograničeni efekat, jer se provjeravaju legalni tokovi, dok je teško rješiv problem ilegalnog tržišta, a posebno individualnog snabdijevanja ugljevima lošeg kvaliteta. Uz to, hemijske analize i provjere zadovoljavanja standarda kvaliteta tečnog goriva se ne vrše kvalitetno i kontinuirano, a i ako se vrše, rezultati su netransparentni. Kvalitet goriva se u značajnoj mjeri reflektuje na prekomjerne emisije iz motornih vozila.

Intenzivan i nekontroliran antropogeni utjecaj, u posljednjem desetljeću, doveo je do **degradacije kvaliteta voda vodotoka na području KS i onečišćenja njihovih slivnih područja** sa različitih aspekata: unošenja neprečišćenih otpadnih voda, nekontroliranog odlaganja svih vrsta otpada, nekontroliranog korištenja vodnih resursa, nekontrolirane eksploatacije građevinskog materijala iz riječnih korita (šljunka i pijeska), nekontrolirane sječe i sl. U slivovima glavnih vodotoka na području KS registrovane su industrije (koncentrisani zagađivači) od kojih za mnoge nisu dostupni podaci o teretu zagađenja otpadnih voda, odnosno EBS-u i većina njih nema biološki tretman otpadnih voda. Također, evidentirana su divlja odlagališta otpada koja u slučajevima kad su locirana u neposrednoj blizini vodotoka kroz procjedne vode mogu u velikoj mjeri uticati na kvalitet vode.

Izvorišta vode za piće su izuzetno ranjiva zbog zagađenja površinskih vodotokova koji prihranjuju podzemne vode, zagađenje tla i voda u zaštićenim zonama zbog masovne bespravne gradnje objekata, zagađenja tla, podzemnih i površinskih voda sa otpadnim industrijskim i posebno sanitarno-fekalnim otpadnim vodama koje se izravno izlivaju u vodotoke ili septičkih jama.

Kontrole kvaliteta vode za piće u svim javnim sistemima vodosnabdijevanja u KS se provode planski i kontinuirano. Uglavnom voda u bunarima je prema mikrobiološkim parametrima zdravstveno ispravna, voda na vrelima ponekad ima manji broj koliformnih bakterija, a voda na vodozahvatima površinskih vodotoka ima veći broj koliformnih bakterija. Voda u distributivnom sistemu (nakon dezinfekcije) je prema mikrobiološkim parametrima zdravstveno ispravna, a vrlo rijetko se dešavaju odstupanja uslijed sekundarnog zagađenja prilikom uzorkovanja ili zbog drugih razloga. Sirova voda na izvorištima je prema fizičko-hemijskim parametrima zdravstveno ispravna, a do odstupanja dolazi najčešće uslijed povećanja vrijednosti parametra mutnoće.

Postojeća kanalizaciona mreža uzrokuje različite probleme zbog lošeg stanja kanalizacionih cijevi, loše odvodnje oborinskih voda i niske svijesti stanovništva uslijed čega ogromne količine kabastog otpada putuju kroz sisteme prikupljanja, pa sve do postrojenja za tretman voda.

Veliki problem u svim općinama u KS je pojava izgradnje bespravne kanalizacione mreže koja ugrožava sistem odvodnje otpadnih voda, kao i sanitarnu bezbjednost vodosnabdijevanja. Ova kanalizaciona mreža izgrađena je sa tehničkim nedostacima, od neadekvatnih materijala, i na njoj su česti kvarovi.

Većina septičkih jama koje postoje u KS nije izvedena kao vodonepropusna i po novim zahtjevima i standardima. Ne postoji jedinstven katastar septičkih jama sa svim potrebnim podacima u nadležnom ministarstvu KS i KJKP „ViK“ d.o.o. Sarajevo, kao ni u općinama. Jedan od vodećih uzoraka nastanka poplava je činjenica da se građevinski objekti stambenog, pomoćnog i privrednog karaktera grade u inundacionim dijelovima vodotoka. Postojeći objekti za zaštitu od voda su u dosta lošem stanju zbog neblagovremene sanacije i rekonstrukcije istih, te mali broj izgrađenih zaštitnih vodnih objekata ne može obezbijediti dovoljnu zaštitu od poplava. Nedostaje Plan upravljanja poplavnim rizikom za Kanton Sarajevo kojim bi se identificirale mjere za smanjenje poplavnog rizika i definirao stepen prioriteta za svaku, potrebna sredstva za implementaciju i dinamika provođenja mjera.

Analiza postojećeg stanja **u oblasti upravljanja otpadom** ukazuje na nedostatak vertikalne i horizontalne koordinacije, nedostatak adekvatne infrastrukture za sve vrste otpada, loše stanje sa zbrinjavanjem otpada, te nepostojanje operativnog informativnog sistema na području KS koji bi sistematski pratio generisanje pojedinih vrsta otpada sa jedinstvenom bazom podataka za sve općine. Operator istovremeno odvozi otpad i upravlja deponijom, koju sa druge strane sufinansira KS, čime se značajno smanjuje motivacija operatora za uvođenje efikasnog sistema odvajanja otpada, a time i odvoza manjih količina otpada na deponiju.

Sistem upravljanja otpadom (prikupljanje i zbrinjavanje/deponovanje) nije jedinstveno organizovan, obzirom da još uvijek nisu donešeni pravilnici za posebne kategorije otpada na nivou FBiH. Mali broj privrednih i industrijskih subjekata dostavlja podatke MPUGZO tako da ne postoje egzaktni podaci o količinama posebnih kategorija otpada koje se proizvedu na području KS tokom godine. Samo su općine Novo Sarajevo, Centar i Ilijaš donijele Planove upravljanja otpadom, dok preostale općine nisu.

Usluge u četiri gradske općine se pružaju svim stanovnicima, dok je pokrivenost uslugama u vangradskim općinama nešto manja. Razlozi manje pokrivenosti su najčešće nedovoljan broj i kapacitet posuda za prikupljanje otpada, nepostojanje tehničkih uslova za odvoz otpada (neadekvatan pristup za kamionuske ulice i nagib ulica), loše stanje pristupnih saobraćajnica (makadam), neredovan odvoz itd. Veliki broj posuda za prikupljanje otpada je oštećeno (oštećeno tijelo posude, oštećen ili nedostaje poklopac, točkovi i dr.) i postavljeno na lokacijama koje su problematične (parkirana vozila, loši higijenski uslovi, problemi u saobraćaju, odlaganje građevinskog otpada i sl.).

Posude za selektivno prikupljanje otpada, bez obzira na razlog (nedovoljna edukacija, neodgovorno ponašanje stanovništva, neadekvatne posude itd.), više ne služe svojoj svrsi i stanovnici u njih uglavnom odlažu sav miješani komunalni otpad. Razlog tome je nedostatak panoa i vidljivih oznaka (tekstualni, slikoviti) o vrsti i načinu odvajanja komponenti komunalnog otpada. Značajno bolje rezultate u prikupljanju sekundarnih sirovina ostvaruju privatni operatori. U toku je pilot projekt izgradnje pet zelenih otoka sa 20 podzemnih kontejnera i implementacija projekta uspostavljanja dvolinijskog sistema u dijelovima nekih općina.

Reciklažnih dvorišta kao samostalnih građevina, koje služe kao poveznica između građana, ovlaštenih sakupljača i ovlaštenih obrađivača otpada i/ili RCUO „Smiljevići“, osim na lokaciji RCUO, nema i ne postoje postrojenja za tretman komunalnog otpada.

RCUO „Smiljevići“ ima ograničene kapacitete za prihvatanje količina generisanog otpada i neki od izgrađenih objekata na deponiji nisu u funkciji (postrojenje za prikupljanje i obradu procjednih voda i postrojenje za prikupljanje i obradu deponijskog bioplina). Također, kapacitet sortirnice na deponiji nije u potpunosti iskorišten.

Analizom raspoložive okolišne dokumentacije i anketiranjem preduzeća koja su glavni generatori proizvodnog otpada, problemi u upravljanju proizvodnim otpadom odnose se na nedostatak adekvatne infrastrukture i načina zbrinjavanja/tretmana otpada iz prehrambene industrije, zatim na neadekvatno tehnički i kadrovski osposobljenu Kantonalnu upravu za inspekcije poslove (KUIP) KS za vršenje inspekcijanskog nadzora nad provođenjem mjera propisanih okolišnih dozvola, nedostatak Uredbe o informacionom sistemu za upravljanje otpadom koja bi svojim mjerama prisilila privredne subjekte da nadležnom ministarstvu dostavljaju izvještaje o vrstama i količinama otpada, zatim neadekvatan način skladištenja industrijskog otpada i nedovoljnu educiranost odgovornih osoba u industrijskim pogonima kada je u pitanju razvrstavanje otpada, te na posljedice nedostatka egzaktnih podataka o ukupnim količinama proizvodnog otpada (opasni i neopasni) na području KS.

Problemi vezani za upravljanje posebnim kategorijama otpada na području KS odnose se na nedostatak zakonske regulative i pravnih akata za upravljanje pojedinim vrstama otpada kao što su: otpadna ulja, azbest, građevinski otpad, animalni otpad, otpadne gume i vozila, neadekvatno zbrinjavanje medicinskog otpada unatoč činjenici da je uspostavljen sistem upravljanja ovom vrstom otpada na području KS, nepostojanje evidencije o ukupnim količinama pojedinih vrsta otpada, nepostojanje kompostane za tretiranje biorazgradivog otpada u KS, nedostatak operatora koji posjeduju dozvole za upravljanje i zbrinjavanje pojedinih vrsta otpada (azbest, otpadni PCB i PCT), itd.

Nastanak divljih deponija je rezultat nedovoljne pokrivenosti domaćinstava uslugama odvoza otpada, te nepostojanje adekvatnih lokacija za zbrinjavanje raznih vrsta otpada. Mjesta kao što su korita rijeka, šumski prostori uz cestovne komunikacije, vrtače, uvale itd. su mjesta nelegalnog odlaganja.

Posljedice neadekvatnog postupanja s otpadom su evidentne, te nepovoljno utiču na stanje u prostoru, kvalitet okoliša i kao posljedica toga je ugrožavanje standarda života i zdravlja ljudi.

Zemljište na području KS je pod stalnim antropogenim uticajem i fizičkim nestajanjem. Sistemi monitoringa nisu dovoljno razvijeni, tako da ne postoje egzaktni pokazatelji o kojim se privremenim ili trajnim gubicima zemljišta radi, niti kakav je kvalitet istog. Prenamjena zemljišta pokazuje da su vrlo male površine poljoprivrednog zemljišta prenamijenjene u građevinsko, a takvi lažni pokazatelji su rezultat bespravne gradnje koja se zvanično ne evidentira.

Poljoprivredno zemljište i očuvanje kvaliteta regulisano je nizom pravnih akata, no trenutno u FBiH i KS ne postoji pravni akt koji regulira koncentracije štetnih materija u zemljištu koje nije poljoprivredno. Osnovni problemi vezani za korištenje, zaštitu i upravljanje zemljištem u KS su sljedeći: erozija tla, klizišta, acidifikacija tla, gubitak organske materije, kontaminacija tla, gubitak osnovne plodnosti, bakterije i virusi, gradski mulj, trajni gubici tla, zbijanje i gubitak strukture tla, poplave, korištenje zemljišta u zaštićenim područjima.

Rezultat lošeg načina korištenja i upravljanja zemljišnim resursima jesu brojna klizišta na području KS. Sistem monitoringa teških metala i PAH-ova je djelimično razvijen. Struktura zemljišnih površina u KS i općinama pojedinačno je nepovoljna, sa dominirajućom pojavom lošijih bonitetnih klasa zemljišta sklonih eroziji, plitkog biogenog sloja i skeletnosti, odnosno horizonta, relativno male plodnosti i izražene sklonosti degradaciji.

Zemljišta u KS su na značajnim površinama kisela, male puferne sposobnosti. Od ključnog je značaja praćenje i monitoring pojedinih osjetljivih tipova zemljišta obzirom na njihove fizičko hemijske osobine

i položaj u reljefu na nivou svake općine. Na ovaj način bi se mogao preciznije odrediti potencijal i osjetljivost različitih tipova zemljišta za određenu namjenu, a u okviru potrebe prostornog planiranja i zaštite okoliša. Navedeno ukazuje na potrebu uspostavljanja mreže praćenja i uspostave validnih indikatora koji bi u kontinuitetu prostorno i vremenski pratili stanje i promjene kako bi se mogle donositi validne odluke i mjere.

KS za razliku od mnogih drugih kantona u FBiH ima najbolje podloge kada je u pitanju zemljište i njegova pokrivenost. To je veoma dobra osnova za uvođenje sistema monitoringa i planiranja razvoja KS općenito, a u okviru toga i poljoprivredne proizvodnje. Obzirom na to da je promjena u prostoru na području KS veoma dinamična, nameće se potreba da se pristupi ažuriranju postojeći podloga.

Iako su problemi vezani za zaštitu i unapređenje kvaliteta ovog resursa veoma raznovrsni i kompleksni, oni se prema uzrocima mogu svrstati u nekoliko grupa kako slijedi:

Neracionalno upravljanje zemljištem, odnosno nemogućnost uspostave integralnog sistema održivog upravljanja zemljištem. U tom smislu problem predstavlja:

Nepotpuna i ponekad neusaglašena zakonska regulativa Oblast upravljanja zemljištem na različite načine tretira 14 zakonskih akata. Većina ovih zakonskih akata se ne implementira, jer nedostaju mehanizmi, institucije i finansijska sredstva za njihovu implementaciju. Ne postoje akti koji regulišu tipove zemljišta osim poljoprivrednog.

Nedostatak planske, analitičke i tehničke dokumentacije, na nivou FBiH.

Nepostojanje koordinacije i efikasne komunikacije, te nejasne linije, načini i odgovornosti za izvještavanje na svim nivoima administracije (i horizontalno i vertikalno).

Nepostojanje integralnog zemljišnog informacionog sistema ZIS. Uspostava ovakvog sistema je zakonska obaveza koja je definirana zakonom (Zakon o poljoprivrednom zemljištu, Zakon o prostornom planiranju i korištenju prostora).

Nepostojanje sistematskog praćenja kvaliteta zemljišta – monitoringa je problem koji za posljedicu ima nedostatak informacija o stanju i upotrebi zemljišta, kao i o nivou/kvalitetu ispunjavanja zakonskih obaveza. Upravo nepostojanje vertikalne i horizontalne komunikacije između nadležnih institucija na svim nivoima administracije ima za posljedicu nepostojanje sistema praćenja kvaliteta zemljišta.

Neadekvatne proizvodne prakse koje nisu prilagođene prirodnim karakteristikama zemljišta u BiH.

Nizak nivo javne i političke svijesti o važnosti drugih funkcija tla, osim njegove privredne funkcije.

Rezultati mjerenja **nivoa buke u KS** (kontrolna mjerenja i testne karte) ukazuju na to da je nivo buke značajno povećan i da postoji konstantan trend povećanja buke. Do sada, nije zabilježen pomak u izradi karata buke i sagledavanja ovog problema kroz donošenje prostorno-planske dokumentacije, kako razvojne tako i provedbene.

Urbanističko-ekološka inspekcija vrši inspeksijske aktivnosti, no zbog nepostojanja dovoljnog broja stručnog kadra, nerealno je očekivati nadzor cjelodnevne primjene Zakona o zaštiti od buke na čitavom području KS.

Budući da prilikom odobravanja različitih namjena prostora ne posvećuje adekvatna pažnja, odnosno nedostaje kontrola ispunjenosti uslova zaštite od buke, učestali su problemi koji se moraju rješavati jačanjem odgovornosti i preventivnim djelovanjem nadležnih općinskih službi.

Ključni problemi vezane za buku u KS potiču od neadekvatnog održavanja kolovoza i upravljanja semaforima (rupe, šahtovi, ležeći policajci, zeleni val, itd.), uslijed, sa aspekta buke nereguliranog saobraćanja teretnih vozila, neadekvatnog i neredovnog održavanja tramvajskih šina, tramvaja, željezničkih šina i kompozicija, zatim uslijed neprovođenja planiranja industrijskih zona sa aspekta buke. Nadalje, buka od vozila se ne provjerava na tehničkim pregledima (putnička, teretna, autobusi i motori), aspekt buke se ne sagledava kod izdavanja upotrebne dozvole za obavljanje djelatnosti u odnosu na

postojeće nivoe na lokaciji, ne postoje karte buke niti su karte prekoračenja dozvoljenih nivoa dostupne, a kontinuirani monitoring na kontrolnim tačkama se ne provodi tako da nema potrebnih podataka.

Područje KS ima bogato i vrijedno **kulturno-historijsko i prirodno naslijeđe** koje se kontinuirano istražuje i evidentira, zasebno ili za potrebe ciljane prostorno-planske dokumentacije, a sve u cilju njegove efikasnije i cjelishodnije zaštite i očuvanja.

Po osnovu do sada donešenih pravnih akata o proglašenju područja zaštićenim u KS, zaštitom je obuhvaćeno oko 3.091,8 ha. Ovo je veliki pomak u odnosu na ranije stanje, kojim se ne ostvaruje samo procentualno povećanje prostora pod pravnom zaštitom nego i shvatanje značaja zaštite tako integralno valorizovanih prostora.

Proglašenjem zaštićenih područja prirodnog naslijeđa „Trebević“ i „Bentbaša“ povećao će se procenat zaštićenih područja koji prekrivaju površinu KS.

Po raznolikosti prirodnih vrijednosti (biljnog i životinjskog svijeta, pejzaža, hidrološkom, geološkom i drugom naslijeđu), te prema rezultatima dosadašnjih istraživanja može se reći da KS spada u područja sa visokim procentom biodiverziteta. S ciljem očuvanja biodiverziteta i spriječavanja prorjeđivanja ili potpunog nestajanja vrsta neophodno je uraditi inventarizaciju rijetkih i ugroženih vrsta flore, faune i fungija za područje KS.

Šumama, kao jednom od najvrjednijih resursa KS, treba posvetiti posebnu pažnju zbog evidentne degradacije kao i rastuće potrebe za korištenjem svih funkcija šuma. Bez obzira na dešavanja u prethodnom periodu, koja su u nekim slučajevima imala negativan uticaj na šumske ekosisteme KS, šume su ipak zadržale prirodnu strukturu. Brižnim upravljanjem i stručnim gospodarenjem takvim šumama mogla bi se i morala osigurati dugotrajnost. Vrlo važno je osigurati stabilan zakonski okvir donošenjem Zakona o šumama FBiH i poduzeti konkretne aktivnosti na unapređenju organizacije gospodarenja šumama u cilju održivog korištenja resursa, očuvanja prirodne strukture, zaštite okoliša i drugo.

S obzirom na veliku površinsku zastupljenost različitih tipova šuma, uzgojnih oblika šuma, njihov prostorni raspored, zalihu, kvalitet i sl. može se zaključiti da predstavljaju vrijedan prirodni obnovljivi resurs na području KS. Osim do sada zaštićenih površina u području KS postoji još područja šuma koja mogu i trebala bi biti zaštićena.

SWOT analiza je izrađena na temelju podataka iz Situacione analize koja uključuje baze podataka i ocjenu stanja po područjima. SWOT analiza uključuje definisane snage i slabosti, te prilike i prijetnje u okolišu i javnoj infrastrukturi. Sadrži prikaz onih snaga, slabosti, prilika i prijetnji koje su identificirane kao „ključne“, tj. najbolje ističu obilježja okoliša i javne infrastrukture.

Metodom SWOT analize (analiza snaga, slabosti, prilika i prijetnji) utvrđeni su unutrašnji i vanjski faktori, koji pozitivno ili negativno utiču na razvoj KS.

Tabela 216. Okoliš i javna infrastruktura - Procjena internog okruženja (snage/slabosti), Procjena uticaja vanjskog okruženja (prilike/prijetnje)

Unutrašnji faktori	SNAGE (Strengths)	SLABOSTI (Weaknesses)
Resursi*	<ul style="list-style-type: none"> Raznolikost, očuvanost i prostorna zastupljenost prirodnih i kulturno-historijskih vrijednosti (nacionalni spomenici, olimpijske planine, zaštićena područja i sl.) 	<ul style="list-style-type: none"> Slaba percepcija prirodnih i kulturno-historijskih vrijednosti kao resursa za razvoj (neiskorištenost turističkih potencijala) Niska energijska efikasnost postojećeg građevinskog fonda Destrukcija poljoprivrednog zemljišta

	<ul style="list-style-type: none"> • Izvorišta pitke, termalne, mineralne i termomineralne vode • Postojanje infrastrukturne mreže vodovoda i kanalizacije • Postrojenje za prečišćavanje otpadnih voda-Butile • Raspoloživost putne infrastrukture • Kreativni potencijali (ljudski resursi, multinacionalnost) • Usvojena legislativa i strateški i planski dokumenti • Zastupljenost visokovrijednog poljoprivrednog zemljišta i najkvalitetnijih uzgojnih oblika šuma 	<ul style="list-style-type: none"> • Nedostatak pješačkih i biciklističkih staza • Nedovoljna svijest i edukacija građana o značaju zaštite okoliša • Loše stanje kanalizacione mreže i nedovoljna razvijenost u ruralnim područjima • Veliki broj neispravnih motornih vozila • Ilegalno tržište uglja sa većim udjelima sumpora • Nedovoljno korištenje obnovljivih izvora energije • Nedovoljna dostupnost podataka • Saobraćajna izoliranost KS • Geografski položaj KS (graniči sa entitetom RS) • Nedovoljna istraženost vodnih potencijala
Organizacija	<ul style="list-style-type: none"> • Relativno dobra pokrivenost prostorno-planskom dokumentacijom • Uspostavljen informacijski sistem za upravljanje otpadom • Naučno-stručne institucije (Univerziteti; Instituti i dr) • Razvijena infrastruktura snabdijevanja gasom • Postojanje operatora za upravljanje otpadom 	<ul style="list-style-type: none"> • Nepostojanje strateških planova • Neregulisano upravljanje animalnim otpadom • Nedostatak kaznene politike za neadekvatno odlaganje otpada • Nedovoljan inspeksijski nadzor (podkapacitiranost) • Nepostojanje sistemskog planiranja i djelovanja • Nepostojanje funkcionalnog monitoringa komponenti okoliša • Nefunkcionalan javni prevoz, zastario vozni park • Nedostatak kaznene politike • Nedovoljno razvijena gasna mreža ili sistem daljinskog grijanja u naseljenim mjestima KS • Nezadovoljavajući sistem odvodnje i pročišćavanja otpadnih voda, nedovoljna izgradnja lokalnih uređaja za tretman otpadnih voda • Nedostatak međusektorske saradnje • Nepostojanje jedinstvenog informacionog sistema • Nefunkcionalan sistem prikupljanja i nedovoljan tretman komunalnog otpada
Rezultati rada	<ul style="list-style-type: none"> • Pripremljene stručne podloge (studije, ekspertize i dr.) • Uspostavljen informacijski sistem za upravljanje otpadom na nivou FBiH 	<ul style="list-style-type: none"> • Neusklađenost i nedovoljna implementacija usvojene legislativne • Bespravna gradnja • Nekontrolisano korištenje pesticida (upotreba, prodaja i dr.) • Ilegalni priključci na vodovodnu mrežu
Vanjski faktori	Prilike (Opportunities)	Prijetnje (Threats)
Političke	<ul style="list-style-type: none"> • Rastuća globalna svijest o zaštiti okoliša 	<ul style="list-style-type: none"> • Politička situacija/ovisnost razvoja o političkim promjenama i političkoj volji na svim nivoima vlasti • Neadekvatna međuentitetska saradnja • Manjak vertikalne i horizontalne koordinacije

		<ul style="list-style-type: none"> • Slabljenje javnog sektora - Dominacija privatnog nad javnim institucijama (obrazovanje/zdravstvo) • Nedovoljna inkorporiranost okoliša u druge sektorske politike
Ekonomske	<ul style="list-style-type: none"> • Očuvanost i održivo korištenje resursa • Unaprijeđenje komunikacije/saradnje sa NGO • Finansijska podrška međunarodnih i domaćih (fondovi) institucija na osnovu izrađenih studija • Korištenje međunarodnih grant sredstava i fondova EU • Povećano ulaganje u istraživanje i razvoj • Uvođenje „zelene“ i cirkularne ekonomije (porast zaposlenosti, manji procenat konačnog zbrinutog otpada i dr.) • Uvođenje novih ekonomskih instrumenata za zaštitu okoliša 	<ul style="list-style-type: none"> • Trend odliva visokokvalifikovane, istraživačke i inovativne radne snage • Neekonomska cijena gasa i odvoza otpada • Ekonomska nestabilnost
Socijalne i društvene	<ul style="list-style-type: none"> • Unaprijeđenje komunikacije/saradnje sa NGO • Edukacija i podizanje javne svijesti • Učešće privatnog sektora (komunalne djelatnosti, recikliranje otpada, ...) • Povećano ulaganje u istraživanje i razvoj 	<ul style="list-style-type: none"> • Nedovoljna prilagođenost obrazovnog sistema trenutnim potrebama • Nedovoljno znanje i volja za nove projekte • Odliv visokoobrazovanih osoba • Povećanje broja stanovnika u užem centru grada • Socijalni status stanovništva
Tehnološke	<ul style="list-style-type: none"> • Povećano ulaganje u istraživanje i razvoj • Unaprijeđenje infrastrukture iz oblasti korištenja interneta • Smart city (u toku projekt) • Primjena okolišno prihvatljivih tehnologija 	<ul style="list-style-type: none"> • Slabo održavanje postrojenja • Nedovoljan inspekcijski nadzor
Pravne	<ul style="list-style-type: none"> • Izrada dokumentacije/legislative za korištenje postojećih zelenih površina u svakoj općini kantona (unaprijediti) • Usklađivanje legislative sa EU standardima 	<ul style="list-style-type: none"> • Nedovoljno učinkovito provođenja mjera zaštite okoliša i okolišne legislative
Okolinske	<ul style="list-style-type: none"> • Racionalno-održivo korištenje resursa • Obnovljivi izvori energije • Formiranje RCUO „Smiljevići“ • Priključenje individualnih izvora emisija na postojeću distributivnu mrežu gasnog i daljinskog sistema • Razvojni potencijali ruralnih područja (ekološka proizvodnja, agroturizam i dr.) 	<ul style="list-style-type: none"> • Urbanizacija zemljišta u privatnom vlasništvu i vodozaštitnim zonama • Ugroženost resursa prenamjenom i eksploatacijom • Izloženost elementarnim nepogodama (požari, poplave, suše, klizišta i sl.) • Upravljanje pitkom vodom • Nedovoljna inkorporiranost okoliša u druge sektorske politike politika ekonomska

<ul style="list-style-type: none"> • Učešće privatnog sektora (komunalne djelatnosti, recikliranje otpada, ...) • Porast zaposlenosti uslijed primjene cirkularne ekonomije • Proširenje mreže za snabdijevanje toplotnom energijom • Očuvani prirodni resursi • Povećanje energijske efikasnosti • Izrada strateških procjena uticaja na okoliš 	<ul style="list-style-type: none"> • Neadekvatno prikupljanje i zbrinjavanje otpada (COVID itd.) • Minirana i minski sumnjiva područja • Povećanje broja stanovnika u užem centru grada • Urbicid (uništavanje jezgre grada sa novim projektima)
--	--

* *Raspoloživost i izvori finansiranja, vještine: organizacijske, leaderske, tehnička stručnost, raspoloživost fizičkih resursa, IT kapaciteti, kadrovski kapaciteti*

** *Dobar ugled ministarstva, brendiranje, kontakti, imidž*

*** *Ispunjenje nadležnosti, ispunjenje planova/strategija/ciljeva, usporedba sa drugim ministarstvima*

SWOT analiza je prepoznala ključne slabosti i snage kao i vanjske prilike i prijetnje za daljnji razvoj KS. Snage su pozitivni unutarnji faktori koji se mogu iskoristiti za ostvarenje strateških ciljeva, a slabosti ukazuju na područja i resurse unutar KS koji predstavljaju razvojne izazove te se trebaju unaprijediti/osnažiti u perspektivi razvojnog planiranja. Prilike i prijetnje predstavljaju i faktore iz vanjskog okruženja koji mogu pozitivno, odnosno negativno uticati na razvoj. Identificirane slabosti i prijetnje ukazuju na razvojne probleme i potrebe KS, a snage i prilike predstavljaju razvojne potencijale. Svi ključni navodi u SWOT analizi imali su vezu na analizu trenutnog stanja. SWOT analiza prikazuje ključne potencijale za razvoj KS.

Prilike predstavljaju one faktore koji mogu pozitivno uticati na razvoj KS. SWOT analizom je prepoznato najviše ekonomskih i okolinskih prilika, kao što su: unapređenje komunikacije/saradnje sa NGO, finansijska podrška međunarodnih i domaćih (fondova), korištenje međunarodnih grant sredstava i fondova EU, uvođenje „zelene“ i cirkularne ekonomije, uvođenje novih ekonomskih instrumenata za zaštitu okoliša i racionalno-održivo korištenje resursa. Prepoznate okolinske prilike su: racionalno-održivo korištenje resursa, obnovljivi izvori energije, smanjenje broja malih ložišta (priklučenje na postojeću distributivnu mrežu), porast zaposlenosti uslijed primjene viših faza upravljanja otpadom (recikliranja i ponovne upotrebe), proširenje mreže za snabdijevanje toplotnom energijom, očuvani prirodni resursi i razvojni potencijali ruralnih područja.

Ključne prijetnje za razvoj KS su klasificirane kao političke, okolinske, socijalne i društvene. Prijetnju za razvoj KS čini politička situacija, neadekvatna međuentitetska saradnja, slabljenje javnog sektora - dominacija privatnog nad javnim institucijama (obrazovanje/zdravstvo), kao i nedovoljna inkorporiranost okoliša u druge sektorske politike. Okolinske prijetnje KS čine: bespravna izgradnja u vodozaštitnim zonama, nedostatak strateških procjena uticaja, krčenje šuma, požari, poplave, suše, neadekvatno zbrinjavanje otpada (COVID itd.), minirana i minski sumnjiva područja, urbicid (uništavanje jezgre grada sa novim projektima), kao i povećanje broja stanovnika u užem centru grada. Nedovoljna prilagođenost obrazovnog sistema trenutnim potrebama, nedovoljno znanja i volje za nove projekte, kao i odliv visokoobrazovanih osoba predstavljaju socijalne i društvene prijetnje za razvoj KS.

Snage KS predstavljaju one faktore koji ukazuju na pozitivna stanja poput geostrateškog položaja, jedinstvenog raznolikog kulturno-historijskog naslijeđa, autohtonih spomenika, stećaka, prirodne raznolikosti, raspoloživosti izvorišta pitke vode, termomineralne i geotermalne vode, postojanja infrastrukturne mreže vodovoda i kanalizacije i postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda, razvijene infrastrukture snabdijevanja gasom i daljinskim grijanjem. Postojanje strateških dokumenata, legislative (Registri, Elaborati, Plan interventnih mjera, Akcioni planovi i dr.) također predstavlja prednost. KS je prostor u kojem su dostupni javni servisi i za stanovnike i za investitore, sa izgrađenom infrastrukturom za ulaganja u poslovne i industrijske zone što i predstavlja ključnu prednost.

Slabosti su oni faktori ekonomije, okoline i društva koji onemogućavaju razvoj ili slabe razvojne šanse. Među slabosti KS sa aspekta okoliša i javne infrastrukture navodi se saobraćajna izoliranost KS, nepostojanje određenih strateških planova, geografski položaj KS (graniči sa entitetom RS), nedovoljno korištenje turističkih potencijala, nedovoljna implementacija postojeće legislative i nedovoljan inspekcijski nadzor, nezadovoljavajući sistem odvodnje i pročišćavanja otpadnih voda, nedovoljna izgradnja lokalnih uređaja za tretman otpadnih voda, bespravna gradnja, povećanje ilegalnih priključaka na vodovodnu mrežu, loše stanje kanalizacione mreže, nedostatak adekvatne infrastrukture za sve vrste otpada. Nedovoljno razvijena mreža za monitoring kvaliteta zraka, nedovoljno korištenje obnovljivih izvora energije, nepostojanje sistematskog praćenja kvaliteta zemljišta također predstavlja slabost. Također, treba spomenuti i nedostatak pješačkih i biciklističkih staza, nefunkcionalan javni prevoz, zastario vozni park i neadekvatna izrada projektne dokumentacije za prikupljanje otpada - onemogućen pristup kamionima za preuzimanje i odvoz komunalnog otpada.

11 STRATEŠKI FOKUSI

Izdvajanjem perspektivnih konkurentskih prednosti, s jedne strane, i najkritičnijih problema, s druge strane, u ovom dijelu dokumenta nastojimo odrediti ključna težišta strategije, odnosno izvršiti strateško fokusiranje.

Na osnovu urađene interne kvantitativne i kvalitativne analize trenutnog stanja u KS, identificiranih internih snaga i slabosti (vezanih za resurse, organizaciju ili rezultate rada), kao i prilika i prijetnji u užem i širem okruženju Kantona, općih zaključaka vezanih za ekonomski i društveni razvoj kantona, javnu administraciju, infrastrukturu i stanje okoliša, proizilazi nekoliko ključnih strateških izazova sa kojima će se KS naprosto morati suočiti u narednim godinama¹²³. U pitanju su sljedeći izazovi:

1. Kako ubrzati otvaranje novih radnih mjesta na području KS?
2. Kako osigurati bolje plaćena radna mjesta?
3. Kako poboljšati zadovoljavanje socijalnih potreba i povećati socijalnu inkluziju?
4. Kako osigurati zdrav okoliš i raspoložive resurse koristiti na ekonomski efikasan i održiv način?
5. Kako unaprijediti javnu infrastrukturu?
6. Kako restrukturirati javni sektor, unaprijediti odgovornost i učinkovitost u oblasti javnih finansija?

Navedeni strateški izazovi predstavljaju podlogu za definiranje strateških fokusa za dalji rad na Strategiji razvoja KS 2021-2027. Strateško fokusiranje je utemeljeno na jedinstvenim internim snagama sa kojima raspolaže KS kao i ključnim nedostacima i izazovima koje u nekoliko narednih godina treba riješiti. Osim nalaza koji su proizašli iz SWOT analize, vodilo se računa i o vezi sa fokusima evropskih razvojnih dokumenata, razvojnih i sektorskih strateških dokumenata viših nivoa vlasti i Reformske agende za BiH 2019-2022. godine.

Prepoznati strateški izazovi su usmjereni na kvalitet građana KS kao bazni strateški fokusi. Pridruživanjem strateških snaga i slabosti, prilikama i prijetnjama koje djeluju u okruženju KS dolazimo do konačne verzije strateških fokusa:

1. Funkcionisanje sistema zapošljavanja i konkurentnost privrede
2. Dostupnost, kvalitet i održivost javnih usluga (zdravstvo, obrazovanje, socijalne politike, kultura i sport)
3. Okoliš i javna infrastruktura u funkciji održivog razvoja i podizanja kvaliteta života ljudi
4. Efikasnost i odgovornost unutar javnog sektora

¹²³Identificirani problemi (po oblastima) i prioriteti djelovanja dati su tabelarno na kraju materijala u Prilogu 1.

Funkcionisanje sistema zapošljavanja i konkurentnost privrede. Kako bi se podstakao razvoj privrede KS, povećala zaposlenost i kvalitet radnih mjesta u narednom periodu potrebno se kroz rad Vijeća za reformu tržišta rada i razvoj ljudskih potencijala u KS strateški fokusirati na unapređenje sistema zapošljavanja u KS. Namjera je objedinjavanje ključnih aktera i područja politike (obrazovanja, tržišta rada, privrede) kako bi se holistički procijenile prepreke u zapošljavanju i otvaranju novih radnih mjesta, generirale nove ideje i postigao konsenzus o primarnim ciljevima i rješenjima za uspostavljanje mehanizama za provedbu akcionog plana u domenu zapošljavanja. Paralelno je potrebno raditi na unaprijeđenju konkurentnosti privrede KS, odnosno na njenoj sposobnosti da proizvodi dobra i usluga koja mogu, pod fer i slobodnim tržišnim uslovima, izdržati test međunarodne konkurencije, ali na način da to u konačnici vodi rastu životnog standarda građana KS.

U vezi sa navedenim, neophodno je nastaviti aktivnosti na unaprijeđenju poslovnog okruženja u KS, podizanju nivoa konkurentnosti i izvozne orijentacije privrede sa posebnim fokusom na prerađivačku industriju i sektor male privrede. Kako bi se riješio (ili ublažio) problem nedovoljno poticajnog poslovnog okruženja u KS u narednom periodu potrebno se prioritetno fokusirati na nastavak aktivnosti na pojednostavljenju i skraćivanju procedura registracije i gašenja poslovnih subjekata, dobivanja potrebnih dozvola (urbanističke i građevinske saglasnosti, itd.), zatim smanjenje poreznih obaveza (posebno onih po osnovu rada), ukidanje ili značajno smanjenje parafiskalnih nameta, izmjenu pristupa obračuna i naplate komunalnih usluga, sistemski pristup razvoju preduzetničke infrastrukture (poslovne/industrijske zone, inkubatori, akceleratori, tehnološki parkovi, itd.) i podržavajućih preduzetničkih institucija, te na osiguranje pristupa povoljnim izvorima finansiranja (finansijska podrška start-up subjektima, subvencioniranje kamatnih stopa, kreditno-garantni fond, mreže investitora, itd.).

Preuranjena deindustrijalizacija, nizak nivo konkurentnosti i izvozne orijentacije su među ključnim problemima privrede u KS. Ovo se posebno odnosi na prerađivačku industriju i sektor male privrede. S tim u vezi, prioriteti djelovanja u narednom periodu odnose se na: podršku modernizaciji proizvodnje kroz uvođenje novih, učinkovitijih tehnologija i tehnoloških postupaka, podršku usvajanja standarda kvaliteta, i sl., unapređenje naučnoistraživačke infrastrukture i podršku povezivanju sa poslovnim sektorom, posebno dizajniranu podršku i promociju inovativnih izvozno orijentisanih subjekata male privrede, proaktivan pristup privlačenju stranih investicija, posebno izvozno orijentisanih i investicija u domenu srednje i visoke tehnologije, intenziviranje aktivnosti na pripremi i realizaciji projekata javno-privatnog partnerstva, aktiviranje potencijala dijaspore u smislu većeg korištenja raspoloživog finansijskog, ljudskog i društvenog kapitala.

Povećanje broja i kvaliteta radnih mjesta u KS nije moguće postići bez unapređenja kvaliteta svih nivoa obrazovanja. Pri tome je potrebno poseban naglasak staviti na STEM i digitalne vještine đaka i studenata. Kako bi obrazovanje odgovorilo zahtjevima tržišta rada potrebno je osigurati: veći obuhvat djece predškolskim obrazovanjem, implementaciju kurikularne reforme i osavremenjivanje nastavnih planova i programa sa posebnim naglaskom na vještinama za 21. stoljeće (kritičko razmišljanje, kreativnost, IT pismenost, preduzetništvo, socijalne vještine, itd.), unapređenje kadrovskih i infrastrukturnih kapaciteta obrazovnih institucija, usklađivanje upisne politike sa kretanjima na tržištu rada, unapređenje sistema karijernog savjetovanja, redizajn politike stipendiranja, unapređenje praktične nastave u srednjim školama i na fakultetima, povezivanje obrazovnih institucija sa poslodavcima i unapređenje sistema ocjene kretanja tražnje za radnom snagom, razvoj funkcionalnog sistema obrazovanja odraslih i cjeloživotnog učenja, unapređenje rada sa talentima i podizanje standarda učenika i studenata, unapređenje podrške istraživačko-razvojnim aktivnostima/projektima.

Imajući u vidu akutno prisutan problem (dugoročne) nezaposlenosti, u narednom periodu potrebno se maksimalno angažirati na jačanju funkcije posredovanja u zapošljavanju Službe za zapošljavanje KS i povećanju učinkovitost aktivnih politika tržišta rada. Jedino na ovaj način moguće je izgraditi reputacijski kapital Službe za zapošljavanje kako ista ne bi bila utočište za „loše“ zaposlenike i „loše“ poslodavce. Kao prioriteti u tom pravcu nameću se: unapređenje evidencija nezaposlenih i razdvajanje aktivnih tražilaca

posla od onih koji su na evidenciji radi ostvarivanja drugih prava, razvoj kadrovskih kapaciteta Službe za zapošljavanje, optimiziranje procedure trijaže i osiguravanje adekvatnog intenziteta savjetovanja, unapređenje procesa analize kretanja potražnje za radnom snagom, procesa pripreme i realizacije poticajnih mjera zapošljavanja JSZ, restrukturiranje portfolija poticajnih mjera, jačanje saradnje sa poslodavcima, privatnim agencijama za posredovanje u zapošljavanju, centrima za obrazovanje i obuku odraslih, nevladinim organizacijama, itd, razvoj savremene informatičke podrške, unapređenje upravljanja prema ciljevima, monitoringa i evaluacije realizovanih programa.

Pored nezaposlenosti, jednako važan problem tržišta rada tiče se niske stope aktivnosti stanovništva. Aktivirati obeshrabrene nezaposlene osobe i povećati ponudu radne snage nije moguće osigurati bez adekvatne aktivacijske politike (kombinaciju pasivnih i aktivnih mjera na tržištu rada), kreiranja paketa podrške prilagođenih zahtjevima i specifičnostima pojedinih ciljanih grupa (posebno onih sa otežanim pristupom tržištu rada), podršku socijalnom preduzetništvu, zapošljavanju u domenu socijalnih usluga, itd.

Jedan od uzroka ranije pomenutog problema konkurentnosti privrede je i nizak nivo digitaliziranosti. Za njegovo adekvatno adresiranje u narednom periodu potrebno se posvetiti unapređenju javne digitalne infrastrukture, osiguranje podrške digitalnoj transformaciji posebno sektora male privrede. U okviru ovog prioriteta potrebno je dizajnirati posebne programe podrške IT preduzetništvu, nastaviti aktivnosti na formiranju IT parka, raditi na kontinuiranoj promociji IT sektora i njegovom povezivanju sa IT centrima u regiji i podržati aktivnosti IT razvojnog vijeća. Pored IT sektora potrebno je poseban naglasak staviti i na programe podrške na znanju baziranim izvozno orijentisanim uslugama. Obzirom na izražene komparativne prednosti, u narednom periodu potrebno je razviti sveobuhvatan sistem podrške razvoju kulturnih i kreativnih industrija sa posebnim naglaskom na arhitekturu, stare zanate, dizajn, film, televiziju, video, izdavačku djelatnost, muzeje, galerije, biblioteke, muzičku, scensku i vizuelnu umjetnost i dizajn.

Kao poseban problem u domenu turizma, jedne od strateških djelatnosti u KS, identificirana je niska konkurentnost i neadekvatno upravljanje turističkom destinacijom. U tom kontekstu potrebno je raditi na unapređenju konkurentnosti turističke destinacije KS kroz uspostavljanje efikasnog destinacijskog menadžmenta po principima održivog razvoja (integracija javnog, privatnog i nevladinog sektora), odnosno kroz razvoj atraktivne i integrisane turističke ponude koja će produžiti turističku sezonu na cijelu godinu, povećati turističku potrošnju i produžiti boravak turista. Posebno se potrebno angažirati na razvoju turističke infrastrukture i suprastrukture, marketinškom profiliranju i pozicioniranju brenda Kantona Sarajevo na globalnom turističkom tržištu, te na razvoju i unapređenju obrazovnih programa koji će osigurati kadrove za novi turizam.

Situaciona analiza ukazala je na zaostajanje razvoja ruralnih područja u KS. Kako bi se unaprijedili uslovi za održivi razvoj ruralnih područja potrebno je jačati konkurentnost poljoprivrede i drugih privrednih aktivnosti u ruralnim područjima (npr. ruralni turizam), osigurati održivo upravljanje šumama, te raditi na poboljšanju kvaliteta života u ruralnim područjima (komunalna infrastruktura, javni servisi, itd.).

Konačno, situaciona analiza posebno je apostrofirala neefikasan javni sektor (posebno javnih preduzeća). Prioritet u narednom periodu trebalo bi biti njihovo organizacijsko finansijsko restrukturiranje, odnosno implementacija principa korporativnog upravljanja u njihovim radu i funkcionisanju. Potrebno je, u mjeri u kojoj je to moguće, socijalnu politiku izmjestiti iz sektora komunalne privrede što podrazumijeva potpuno redizajniranje politike subvencioniranja korisnika javnih komunalnih usluga. Također, neophodno je izmijeniti sistem obračuna i naplate usluga iz domena zajedničke komunalne potrošnje i pokrenuti aktivnosti na uspostavi holdinga komunalne privrede u Kantonu Sarajevo.

Dostupnost, kvalitet i održivost javnih usluga (zdravstvo, obrazovanje, socijalne politike, kultura i sport). Razvoj je višedimenzionalan proces koji, pored ekonomskih, uključuje socijalne i institucionalne

transformacije društva u cilju poboljšanja kvaliteta i standarda života. Cjelovit pristup razvoju podrazumijeva da se razvoj promatra u međusobnoj interakciji ekonomskih, društvenih, okolinskih i prostornih aspekata. U domenu društvenog razvoja u narednom periodu poseban fokus je potrebno staviti na dostupnost, kvalitet i održivost javnih usluga. U tome kontekstu potrebno je unaprijediti socijalne usluge, smanjiti siromaštvo i socijalnu isključenost posebno kroz bolje ciljanje mjera socijalne zaštite, poboljšanje socijalne uključenosti marginaliziranih grupa, unapređenje međusektorske saradnje, infrastrukture i kompetencija pružalaca usluga socijalne zaštite, poboljšanje pozicije ranjivih skupina na tržištu rada, podršku socijalnim programima u cilju energetske tranzicije.

Dalje, potrebno je unaprijediti funkcionalnost i odgovornost zdravstvenog sistema Kantona Sarajevo. Ovdje se posebno misli na poboljšanje dostupnosti kvalitetnih zdravstvenih usluga, poboljšanje sistema prevencije bolesti i zaštite zdravlja stanovništva, jačanje zdravstvenog sistema u odgovoru na krizne javnozdravstvene situacije, unapređenje financijske održivosti zdravstvenog sistema, kao i smanjenje sive ekonomije i korupcije u zdravstvu

U narednom periodu potrebno je održati demografsku vitalnost i poboljšati položaj porodica sa djecom i mladih posebno kroz poticaje natalitetu i zaštitu porodica s djecom, unapređenje reproduktivnog zdravlje i oblasti ranog rasta i razvoja djeteta, stambenu politiku posebno fokusiranu na mlade, programe socijalne uključenosti, promocije tolerancije, nenasilja i rodne ravnopravnosti.

Dalje, potrebno je unaprijediti sistema upravljanja razvojem kulture i kreativnih industrija. Ovo, između ostalog, podrazumijeva uspostavljanje efikasnog i održivog sistema podrške kulturi i kreativnim industrijama, ulaganje u infrastrukturu u kulturi i kreativnim industrijama, unapređenje kulturne ponude u skladu sa trendovima, popularizaciju kulture – unapređenje saradnje institucija kulture i obrazovnih institucija, te transformaciju i modernizaciju institucija kulture uz povećanje nivoa održivosti.

Konačno, vezano za drugi strateški fokus, potrebno je uspostaviti holistički sistema upravljanja razvojem sporta. Za to je potrebno raditi na promociji i razvoju sporta i rekreacije u KS kroz uključivanje svih skupina građana u sport i rekreaciju i razvoj vrhunskog sporta. Pored toga, neophodno je kreiranje efikasnog i održivog sistema upravljanja i podrške razvoju sporta i rekreacije (modeli upravljanja, modeli finansiranja i razvoj infrastrukture u funkciji sporta).

Okoliš i javna infrastruktura u funkciji održivog razvoja i podizanja kvaliteta života ljudi. Za podizanje kvaliteta života stanovništva na području KS u narednom periodu mnogo veći fokus treba staviti na očuvanje okoliša. Pri tome se posebno misli na poboljšanje kvaliteta zraka i uspostavljanje integralnog sistema upravljanja otpadom, zatim osiguranje zaštite i racionalno korištenje prirodnih resursa, te povećanje energetske efikasnosti objekata i dostupnost energetske infrastrukture.

Nužno je značajno unaprijediti kvalitet zraka smanjivanjem emisija, posebno u oblasti transporta, preusmjeravanjem na adekvatne izvore toplinske energije, povećanjem energetske efikasnosti, transponiranjem i poštivanjem EU direktiva, kao što je Odluka EU/EnZ o smanjenju sadržaja sumpora u određenim tečnim gorivima, ograničavanjem uvoza transportnih vozila koji imaju velike emisije zagađujućih materija i promoviranjem transportnih sredstava na električni pogon.

Dalje, nužno je stimulisati korištenje okolinski prihvatljivijeg goriva, jačati inspeksijski nadzor na svim nivoima, posebno masovnih zagađivača, te uzimati u obzir mjere za zaštitu zraka u urbanističko-građevinskim aktima kada izvor emisija nije predmet okolinske dozvole. Neophodno je kontinuirano pratiti realizaciju NERP-a i unapređivati sistem monitoringa lokalnih zagađenja i mjerenje uticaja zagađenja na zdravlje, uključujući mortalitet i transparentno informisati javnost.

U cilju pripreme za integraciju smanjenja zagađenja zraka u planiranje razvoja EES kao i realizaciju procesa dekarbonizacije, potrebno je uvesti sistem monitoringa emisija stakleničkih plinova (postojeća

obaveza prema Energetskoj zajednici) i razmotriti postepeno uvođenje mehanizma plaćanja za prava za emisije stakleničkih plinova po ugledu na EU sistem trgovine emisijama - ETS.

Potrebno je provesti analize efikasnosti i ekonomičnosti postojećeg sistema upravljanja otpadom (komunalni, posebne kategorije i sve druge vrste otpada) te predložiti ekonomski i okolišno održive sisteme upravljanja otpadom. Cilj je omogućiti održivo upravljanje otpadom uz uvođenje ekonomske cijene usluga i adekvatnog sistema naplate. Primijeniti načela „zagađivač plaća“ i „korisnik plaća“, što znači da plaćaju oni koji direktno zagađuju okoliš i oni koji se direktno koriste prirodnim resursima (proširenje uvođenja naknada za posebne kategorije otpada, eventualna revizija postojećih naknada, uvođenje naknada za odlaganje idr). Neophodno je unaprijediti sistem odvojenog sakupljanja, reciklaže i ponovne upotrebe komunalnog otpada u cijelom KS. Okončati odlaganja otpada na nesanitarnim deponijama.

Efikasnost i odgovornost unutar javnog sektora. Vladavina prava predstavlja osnova za efikasnu, transparentnu i odgovornu javnu upravu. U tom smislu potrebno se fokusirati na povećanje efikasnosti pravosudnog sistema, kao i povećanje pristupa pravdi, posebno za ranjive kategorije stanovništva. Potrebno je dalje raditi na razvoju efikasnog sistema prevencije i borbe protiv korupcije. Pored toga, nužno reformirati javnu upravu i staviti je u službu građana. To, između ostalog podrazumijeva, uspostavu racionalne i funkcionalne organizacija javne uprave, standarda organizacije javne uprave, uvođene sistema upravljanja ljudskim resursima, ocjenu kvaliteta rada i nagrađivanja uposlenika na osnovu učinka, osigurati transparentnost organizacionih struktura, opisa poslova i sistematizacije radnih mjesta. Nužno je promovisati projektno-orijentisano ostvarivanje ciljeva u javnoj upravi.

Posebnu pažnju treba posvetiti digitalizaciji javne uprave. Potrebno je razviti različite kanale pružanja usluge, raditi na uspostavi „one stop shop“ modela, pojednostaviti procedure i racionalizirati upravne postupke, kao i uspostaviti efikasne mehanizme kontrole i zaštite prava i interesa korisnika u postupku pružanju javnih usluga. Neophodno je raditi na razvoju partnerskih odnosa sa civilnim sektorom.

Za bolje koncipiranje razvojnih i drugih politika potrebno je raditi na jačanju statističke osnove u javnoj upravi. Jačati sistem i koordinaciju izrade, implementacije i izvještavanja o razvojnim politikama. Potrebno je osigurati uslove i razviti kapacitete u javnoj upravi za veću i bržu apsorpciju sredstava iz EU fondova.

Kako bi se unaprijedila odgovornost u oblasti javnih finansija, nužno što više uključivati javnost u razmatranje budžeta, sprovoditi eksterne evaluacije djelovanja javnog sektora (posebno u domenu javnih investicija i djelovanja javnih kompanija). Jačanjem funkcije budžetske inspekcije potrebno je osigurati veće poštivanje Zakona o budžetima i drugih zakona prilikom trošenja budžetskih sredstava.

Potrebno je povećavati efikasnost u naplati javnih prihoda, nastaviti aktivnosti na racionalizaciji tekuće javne potrošnje, povećati obim i efikasnost javnih investicija.

Konačno, potrebno je raditi na unapređenju transparentnost, organizacijskom i finansijskom restrukturiranju i privatizaciji preduzeća u vlasništvu KS.

12 VIZIJA I STRATEŠKI CILJEVI

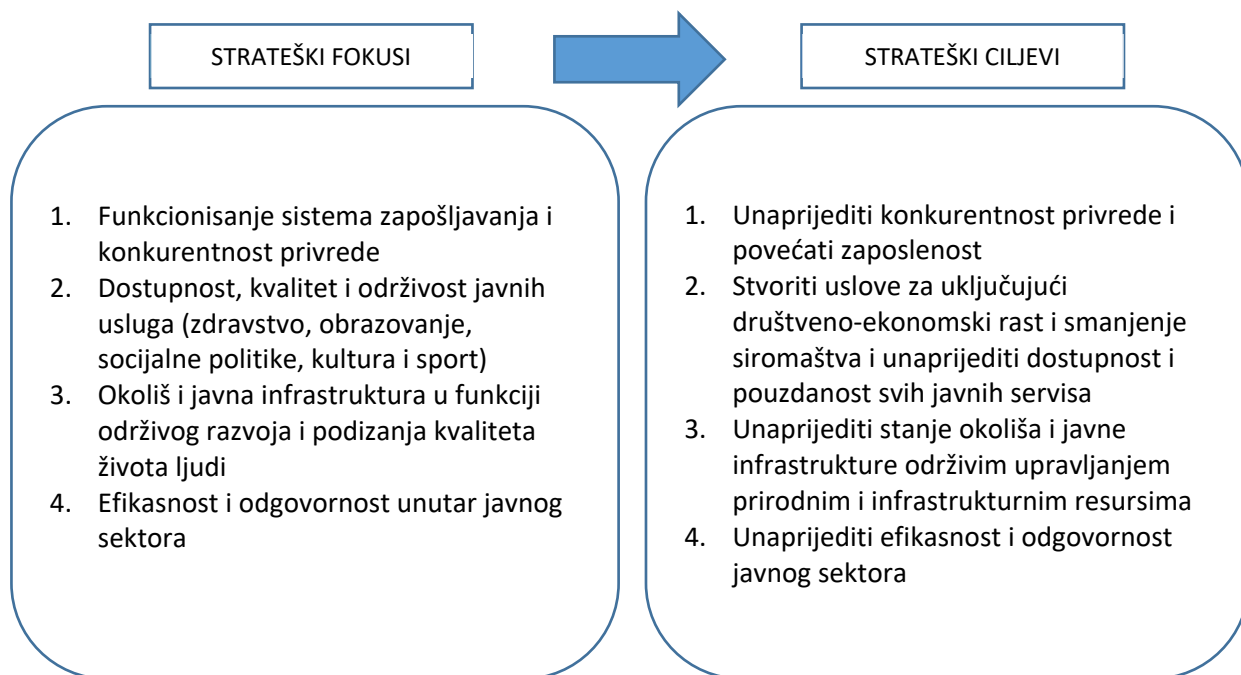
Vizija oslikava težnju KS da postane savremena evropska regija, orijentirana na održive aspekte razvoja, gdje se razvoj posmatra kao višedimenzionalan proces ekonomske, društvene, okolišne, prostorne i institucionalne transformacije sa ciljem poboljšanja kvaliteta i standarda života građana.

VIZIJA RAZVOJA KS

„Kanton Sarajevo je evropska, dinamična i kreativna regija, prosperitetna za građane svih generacija, ugodnog življenja i unosnog poslovanja“

Na temelju strateških fokusa i vizije KS definirana su četiri strateška cilja koji osiguravaju sinergijske efekte između ekonomije, okoliša i društva, uz puno uvažavanje interesa lokalne uprave. Oni imaju prepoznatljiva sektorska težišta, ali istovremeno su integralni i povezujući.

Šematski prikaz 1. Veza Strateških fokusa i Strateških ciljeva u KS

Stepen realizacije definisanih strateških ciljeva će se pratiti kroz nekoliko ključnih indikatora/pokazatelja uticaja, na osnovu kojih će se moći ocijeniti stepen promjena u KS u narednom Strategijom definisanom planskom periodu.

Tabela 217. Indikatori uticaja po strateškim ciljevima

Strateški cilj	Pokazatelj uticaja	Početa vrijednost	Ciljana vrijednost
1. Unaprijediti konkurentnost privrede i povećati zaposlenost	<ul style="list-style-type: none"> • Broj zaposlenih • Prosječna plaća • Indeks razvijenosti 		
2. Stvoriti uslove za uključujući društveno-ekonomski rast i smanjenje siromaštva i unaprijediti dostupnost i pouzdanost svih javnih servisa	<ul style="list-style-type: none"> • Stopa smrtnosti dojenčadi (u ‰) • Stopa završavanja škole (osnovna, srednja, fakultet) • Stepenn socijalne isključenosti stanovništva (‰) 		
3. Unaprijediti stanje okoliša i javne infrastrukture održivim upravljanjem prirodnim i infrastrukturnim resursima	<ul style="list-style-type: none"> • Gubici vode ViK (tehnički i administrativni) (‰) • Količina ukupno odloženog otpada (t/god) • Godišnja prosječna vrijednost koncentracije lebdećih čestica PM₁₀ 		
4. Unaprijediti efikasnost i odgovornost javnog sektora	<ul style="list-style-type: none"> • Budžet KS/pc (KM) • Kapitalna ulaganja iz Budžeta KS/pc (KM) • Rang - grad prema kvalitetu života 		

Prilozi

Prilog 1. Identificirani problemi (po oblastima) sa prioriteta djelovanja

DIMENZIJA - RAZVOJ PRIVREDE	
Strateški fokus – funkcionalnost sistema zapošljavanja i konkurentnost privrede	
IDENTIFICIRANI PROBLEMI	PRIORITETI DJELOVANJA
Nedovoljno poticajno okruženje za poslovanje	<p>Unaprijediti poslovno okruženja kroz:</p> <ul style="list-style-type: none"> • nastavak aktivnosti na pojednostavljenju i skraćivanju procedura registracije i gašenja poslovnih subjekata, dobivanja potrebnih dozvola (urbanističke i građevinske saglasnosti, itd.); • smanjenje poreznih obaveza (posebno onih po osnovu rada), ukidanje ili značajno smanjenje parafiskalnih nameta, izmjenu pristupa obračuna i naplate komunalnih usluga; • sistemski pristup razvoju preduzetničke infrastrukture (poslovne/industrijske zone, inkubatori, akceleratori, tehnološki parkovi, itd.) i podržavajućih preduzetničkih institucija; • osiguranje pristupa povoljnim izvorima finansiranja (finansijska podrška strat-up subjektima, subvencioniranje kamatnih stopa, kreditno-garantni fond, mreže investitora, itd.).
Deindustrijalizacija privrede, nizak nivo konkurentnosti i izvozne orijentacije	<p>Podići nivo konkurentnosti i izvozne orijentacije privrede sa posebnim fokusom na prerađivačku industriju i sektor male privrede, i to kroz:</p> <ul style="list-style-type: none"> • podršku modernizaciji proizvodnje kroz uvođenje novih, učinkovitijih tehnologija i tehnoloških postupaka, podršku usvajanja standarda kvaliteta, i sl. • unapređenje naučnoistraživačke infrastrukture i podršku povezivanju sa poslovnim sektorom; • posebno dizajniranu podršku i promociju inovativnih izvozno orijentisanih subjekata male privrede; • proaktivan pristup privlačenju stranih investicija, posebno izvozno orijentisanih i investicija u domenu srednje i visoke tehnologije; • intenziviranje aktivnosti na pripremi i realizaciji projekata javno-privatnog partnerstva; • aktiviranje potencijala dijaspore u smislu većeg korištenja raspoloživog finansijskog, ljudskog i društvenog kapitala.
Nizak kvalitet obrazovanja i neusklađenost sa zahtjevima tržišta rada	<p>Podići kvalitet obrazovanja (sa posebnim naglaskom na STEM i digitalne vještine) i uskladiti ga sa zahtjevima tržišta rada i potražnjom za radnom snagom u KS, posebno kroz:</p> <ul style="list-style-type: none"> • veći obuhvat djece predškolskim obrazovanjem, • implementaciju kurikularne reforme i osavremenjivanje nastavnih planova i programa sa posebnim naglaskom na vještinama za 21. stoljeće (kritičko razmišljanje, kreativnost, IT pismenost, preduzetništvo, socijalne vještine, itd.), • unapređenje kadrovskih i infrastrukturnih kapaciteta obrazovnih institucija, • usklađivanje upisne politike sa kretanjima na tržištu rada, • unapređenje sistema karijernog savjetovanja, redizajn politike stipendiranja, • unapređenje praktične nastave u srednjim školama i na fakultetima, • povezivanje obrazovnih institucija sa poslodavcima i unapređenje sistema ocjene kretanja tražnje za radnom snagom; • razvoj funkcionalnog sistema obrazovanja odraslih i cjeloživotnog učenja, • unapređenje rada sa talentima i podizanje standarda učenika i studenata;

<p>Visoka nezaposlenost, niska učinkovitost programa poticaja novog zapošljavanja, nizak reputacijski kapital službe zapošljavanja</p>	<ul style="list-style-type: none"> • unapređenje podrške istraživačko-razvojnim aktivnostima/projektima. <p>Unaprijediti funkciju posredovanja Službe za zapošljavanje KS, povećati učinkovitost aktivnih politika tržišta rada i izgraditi reputacijski kapital službe za zapošljavanje, posebno kroz:</p> <ul style="list-style-type: none"> • unapređenje evidencija nezaposlenih i razdvajanje aktivnih tražilaca posla od onih koji su na evidenciji radi ostvarivanja drugih prava, • razvoj kadrovskih kapaciteta službe za zapošljavanje, optimiziranje procedure trijaže i osiguravanje adekvatnog intenziteta savjetovanja, • unapređenje procesa analize kretanja potražnje za radnom snagom, procesa pripreme i realizacije poticajnih mjera zapošljavanja JSZ, • restrukturiranje portfolija poticajnih mjera i • jačanje saradnje sa poslodavcima, privatnim agencijama za posredovanje u zapošljavanju, centrima za obrazovanje i obuku odraslih, nevladinim organizacijama, itd. • razvoj savremene informatičke podrške, unapređenje upravljanja prema ciljevima, monitoringa i evaluacije realizovanih programa.
<p>Problem strukturne nezaposlenosti i neaktivnosti stanovništva (posebno žena, osoba sa nižim nivoima obrazovanja i osoba iz kategorije 55+)</p>	<p>Aktivirati obeshrabrene nezaposlene osobe i povećati ponudu radne snage kroz:</p> <ul style="list-style-type: none"> • adekvatnu aktivacijsku politiku (kombinaciju pasivnih i aktivnih mjera na tržištu rada); • kreiranju paketa podrške prilagođenih zahtjevima i specifičnostima pojedinih ciljanih grupa (posebno onih sa otežanim pristupom tržištu rada); • podršku socijalnom preduzetništvu,; • zapošljavanju u domenu socijalnih usluga, itd.
<p>Nizak nivo digitalizacije ekonomije i nedovoljno korištenje komparativnih prednosti u IT sektoru, kreativnim industrijama i na znanju baziranim izvozno orijentisanim uslugama</p>	<p>Povećati digitaliziranost ekonomije, dodatno podržati razvoj IT i kreativnih djelatnosti, posebno kroz:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Unapređenje javne digitalne infrastrukture • Podršku digitalnoj transformaciji posebno sektora male privrede • Programe podrške IT preduzetništvu • Podršku formiranju IT parka • Kontinuiranu promociju IT sektora i povezivanje sa IT centrima u regiji • Podršku aktivnostima IT razvojnog vijeća • Podršku na znanju baziranim izvozno orijentisanim uslugama • Sistemsku podršku razvoju kreativnog sektora sa posebnim naglaskom na arhitekturu, stare zanate, dizajn, film, televiziju, video, izdavačku djelatnost, muzeje, galerije, biblioteke, muzičku, scensku i vizuelnu umjetnost i dizajn
<p>Niska konkurentnost i neadekvatno upravljanje turističkom destinacijom</p>	<p>Povećati konkurentnost turističke destinacije KS kroz:</p> <ul style="list-style-type: none"> • uspostavljanje efikasnog destinacijskog menadžmenta po principima održivog razvoja (integracija javnog, privatnog i nevladinog sektora), • razvoj atraktivne i integrisane turističke ponude koja će produžiti turističku sezonu na cijelu godinu, • povećati turističku potrošnju i produžiti boravak turista, • razvoj turističke infrastrukture i suprastrukture, • marketinško profiliranje i pozicioniranje brenda Kantona Sarajevo na globalnom turističkom tržištu, razvoj i unapređenje obrazovnih programa koji će osigurati kadrove za novi turizam.
<p>Neefikasan sektor javnih (komunalnih) preduzeća</p>	<p>Restrukturirati sektor javnih (posebno) komunalnih preduzeća, posebno kroz:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Organizacijsko finansijsko restrukturiranje javnih (komunalnih preduzeća), • Implementaciju principa korporativnog upravljanja, • Redizajn politike subvencioniranja korisnika javnih komunalnih usluga,

	<ul style="list-style-type: none"> • Izmjenu sistema obračuna i naplate usluga iz domena zajedničke komunalne potrošnje, • Uspostavu holdinga komunalne privrede u Kantonu Sarajevo.
Zaostajanje razvoja ruralnih područja u KS	<p>Unaprijediti uslove za održivi razvoj ruralnih područja kroz:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Jačanje konkurentnosti poljoprivrede i drugih privrednih aktivnosti u ruralnim područjima (npr. ruralni turizam); • Održivo upravljanje šumama; • poboljšanje kvaliteta života u ruralnim područjima (komunalna infrastruktura, javni servisi, itd.)

DIMENZIJA – INKLUZIVAN DRUŠTVENI RAZVOJ

Strateški fokus – dostupnost, kvalitet i održivost javnih usluga (zdravstvo, obrazovanje, socijalne politike, kultura i sport)

IDENTIFICIRANI PROBLEMI	PRIORITETI DJELOVANJA
Nizak kvalitet socijalnih usluga, siromaštvo i socijalna isključenost	<p>Unaprijediti socijalne usluge, smanjivati siromaštvo i socijalnu isključenost kroz:</p> <ul style="list-style-type: none"> • bolje ciljanje mjera socijalne zaštite, • poboljšanje socijalne uključenosti marginaliziranih grupa, • unapređenje međusektorske saradnje, infrastrukture i kompetencija pružalaca usluga socijalne zaštite, • poboljšanje pozicije ranjivih skupina na tržištu rada, • podršku socijalnim programima u cilju energetske tranzicije.
Funkcionalnost i odgovornost zdravstvenog sistema	<p>Unaprijediti funkcionalnost i odgovornost zdravstvenog sistema Kantona Sarajevo, posebno kroz:</p> <ul style="list-style-type: none"> • poboljšanje dostupnosti kvalitetnih zdravstvenih usluga • poboljšanje sistema prevencije bolesti i zaštite zdravlja stanovništva • jačanje zdravstvenog sistema u odgovoru na krizne javnozdravstvene situacije • unapređenje finansijske održivosti zdravstvenog sistema KS • smanjenje sive ekonomije i korupcije u zdravstvu
Opadanje nataliteta, emigracija i starenje stanovništva	<p>Održati demografsku vitalnost i poboljšati položaj porodica sa djecom i mladih kroz:</p> <ul style="list-style-type: none"> • poticaje natalitetu i zaštitu porodica s djecom, • unapređenje reproduktivnog zdravlja i oblasti ranog rasta i razvoja djeteta, • stambenu politiku posebno fokusiranu na mlade, • programe socijalne uključenosti, promocije tolerancije, nenasilja i rodne ravnopravnosti.
Nedovoljna razvijenost sistema upravljanja razvojem kulture i kreativnih industrija	<p>Unapređenje sistema upravljanja razvojem kulture i kreativnih industrija sa naglaskom na:</p> <ul style="list-style-type: none"> • uspostavljanje efikasnog i održivog sistema podrške kulturi i kreativnim industrijama, • ulaganje u infrastrukturu u kulturi i kreativnim industrijama, • unapređenje kulturne ponude u skladu sa trendovima, • popularizaciju kulture – unapređenje saradnje institucija kulture i obrazovnih institucija, • transformacija i modernizacija institucija kulture uz povećanje nivoa održivosti.

Nedovoljna razvijenost sistema upravljanja sportom	<p>Uspostavljanje holističkog sistema upravljanja razvojem sporta u KS sa posebnim naglaskom na:</p> <ul style="list-style-type: none"> • promociju i razvoj sporta i rekreacije u KS – uključivanje svih skupina građana u sport i rekreaciju i razvoj vrhunskog sporta • kreiranje efikasnog i održivog sistema upravljanja i podrške razvoju sporta i rekreacije (modeli upravljanja, modeli finansiranja i razvoj infrastrukture u funkciji sporta)
---	--

DIMENZIJA – RESURSNO EFIKASAN I ODRŽIVI RAZVOJ	
Strateški fokus - Okoliš i javna infrastruktura u funkciji održivog razvoja i podizanja kvaliteta života ljudi	
IDENTIFICIRANI PROBLEMI	PRIORITETI DJELOVANJA
Neracionalno korištenje prirodnih resursa	<p>Osigurati i unaprijediti održivi sistem upravljanja prirodnim resursima i racionalno korištenje prostora, posebno kroz:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Sistem upravljanja prirodnim resursima (bioraznolikost i mineralne sirovine) • Integralno upravljanje vodnim resursima Integralna zaštita i očuvanje stabilnosti šumskih ekosistema • Integralna zaštita i očuvanje stabilnosti šumskih ekosistema
Loše stanje kvaliteta zraka, zagađenost tla, prisustvo buke, nerazvijen sistem integralnog upravljanja otpadom	<p>Poboljšanje kvaliteta okolišnih komponenti i uspostavljanje integralnog sistema upravljanja otpadom, posebno kroz:</p> <ul style="list-style-type: none"> • unapređenje kvaliteta zraka i zaštitu od buke • unapređenje kvaliteta tla • unapređenje sistema upravljanja komunalnim otpadom, • unapređenje sistema zbrinjavanja posebnih kategorija otpada.
Niska energetska efikasnost, spora energetska tranzicija	<p>Povećati energetska efikasnost i podsticati korištenje obnovljivih izvora energije, posebno kroz:</p> <ul style="list-style-type: none"> • podršku projektima unapređenja energetske efikasnosti u javnim objektima • podršku malim i srednjim preduzećima na poboljšanju energetske efikasnosti i principa „zelene ekonomije“ i „ekologizacije“ • podsticaje korištenja obnovljivih izvora energije
Kvalitet i dostupnost infrastrukture	<p>Unaprijediti kvalitet infrastrukture i osigurati dostupnost na cijelom području KS, kroz:</p> <ul style="list-style-type: none"> • izgradnju i rekonstrukciju saobraćajnica i automatsko upravljanje saobraćajem • razvoj sistema upravljanja i unapređenje infrastrukture za vodosnabdijevanje • razvoj sistema prikupljanja i tretmana otpadnih voda • razvoj energetske infrastrukture u domenu toplifikacije • razvoj energetske infrastrukture u domenu gasifikacije • unapređenje ostale komunalne infrastrukture

DIMENZIJA – UPRAVLJANJE U FUNKCIJI RAZVOJA	
Strateški fokus – Efikasnost i odgovornost javnog sektora	
IDENTIFICIRANI PROBLEMI	PRIORITETI DJELOVANJA
Nedovoljna posvećenost vladavini prava	<p>Osigurati vladavinu prava posebno se fokusirajući na:</p> <ul style="list-style-type: none"> • povećanje efikasnosti pravosudnog sistema • povećanje pristupa pravdi, posebno za ranjive kategorije stanovništva • razvoj efikasnog sistema prevencije i borbe protiv korupcije

<p>Nedovoljna efikasnost i odgovornost u radu javne uprave</p>	<p>Reformirati javnu upravu i staviti je u službu građana kroz:</p> <ul style="list-style-type: none"> • uspostavu racionalne i funkcionalne organizacija javne uprave • definiranje standarda organizacije javne uprave • uvođenje sistema upravljanja ljudskim resursima, ocjenu kvaliteta rada i nagrađivanja uposlenika na osnovu učinka • osiguranje transparentnosti organizacionih struktura, opisa poslova i sistematizacije radnih mjesta • promociju projektno-orijentisanog ostvarivanja ciljeva u javnoj upravi • digitalizaciju javne uprave i uspostavu „one stop shop“ modela • pojednostavljivanje procedura i racionaliziranje upravnih postupaka • uspostavljanje efikasnih mehanizma kontrole i zaštite prava i interesa korisnika u postupku pružanju javnih usluga • razvoj partnerskih odnosa sa civilnim sektorom
<p>Nedovoljna učinkovitost i odgovornost u oblasti javnih finansija</p>	<p>Povećati učinkovitost i odgovornost u oblasti javnih finansija kroz:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Uključivanje javnosti u razmatranje budžeta • eksterne evaluacije djelovanja javnog sektora (posebno u domenu javnih investicija i djelovanja javnih kompanija) • jačanje funkcije budžetske inspekcije • povećanje efikasnosti u naplati javnih prihoda, • racionalizaciju tekuće javne potrošnje • povećanje obima i efikasnost javnih investicija
<p>Nedovoljno izgrađen sistem upravljanja razvojem</p>	<p>Razviti funkcionalan sistem upravljanja razvojem, posebno se fokusirajući na:</p> <ul style="list-style-type: none"> • jačanje statističke osnove u javnoj upravi • jačanje sistema i koordinaciju izrade, implementacije i izvještavanja o razvojnim politikama • razvoj kapaciteta u javnoj upravi za veću i bržu apsorpciju sredstava iz EU fondova

Lista tabela

Tabela 1. Usporedni pokazatelji Kantona Sarajevo i Federacije BiH, 2019. godina	16
Tabela 2. Ukupna realizacija po strateškim ciljevima od 2016. do 2019. godine	17
Tabela 3. Stanovništvo po općinama u Kantonu Sarajevo u periodu 2014-2019.	25
Tabela 4. Površina i gustina naseljenosti po općinama u Kantonu Sarajevo u periodu 2014-2019.	26
Tabela 5. Starosna struktura stanovnika u Kantonu Sarajevo za period 2014-2019.	27
Tabela 6. Koeficijenti starosnih struktura u Kantonu Sarajevo za period 2014-2019.	28
Tabela 7. Vitalna obilježja stanovnika u Kantonu Sarajevo za period 2014-2019.	29
Tabela 8. Saldo migracije stanovništva u Kantonu Sarajevo po općinama za period 2014-2019.	32
Tabela 9. Makroekonomske karakteristike KS u 2014. i 2019.	34
Tabela 10. Kretanje BDP-a KS, FBiH i BiH u periodu 2014-2019. (u mil. KM)	35
Tabela 11. Pokrivenost uvoza izvozom u KS u periodu 2014-2019.	36
Tabela 12. Izvoz po područjima klasifikacije djelatnosti u KS u periodu 2014-2019.	37
Tabela 13. Uvoz po područjima klasifikacije djelatnosti u KS u periodu 2014-2019.	37
Tabela 14. Uvoz i izvoz KS po sektorima u periodu 2018-2019.	38
Tabela 15. Izvoz Kantona Sarajevo po zemljama u periodu 2014-2019.	38
Tabela 16. Uvoz Kantona Sarajevo po zemljama u periodu 2014-2019.	39
Tabela 17. Ostvarene investicije u nova stalna sredstva u Kantonu Sarajevo po tehničkoj strukturi u 000 KM	39
Tabela 18. Struktura ostvarenih investicija po tehničkoj strukturi (%)	39
Tabela 19. Struktura ostvarenih investicija Kantona Sarajevo po djelatnostima	40
Tabela 20. Radna snaga u Kantonu Sarajevo po godinama za period XII 2014 – XII 2019.	41
Tabela 21. Radna snaga u Kantonu Sarajevo po općinama	42
Tabela 22. Broj zaposlenih u Kantonu Sarajevo u periodu 2014-2019.	43
Tabela 23. Kanton Sarajevo - stepen i stope zaposlenosti (%)	44
Tabela 24. Stepen zaposlenosti po općinama u Kantonu Sarajevo, 2014-2019. (%)	44
Tabela 25. Stepen zaposlenosti radnog kontingenta po općinama (%)	44
Tabela 26. Stopa aktivnog stanovništva po općinama (%)	45
Tabela 27. Broj zaposlenih u Kantonu Sarajevo prema područjima SKD, za period 2014-2019.	46
Tabela 28. Zaposlenost prema stepenu stručnog obrazovanja, u Kantonu Sarajevo, stanje 31.mart.	46
Tabela 29. Zaposleni prema spolu	47
Tabela 30. Broj nezaposlenih u Kantonu Sarajevo u periodu 2014–2019.	48
Tabela 31. Stopa nezaposlenosti u Kantonu Sarajevo u periodu 2014–2019.	48
Tabela 32. Stopa nezaposlenosti radne snage po općinama (%)	49
Tabela 33. Stepen nezaposlenosti stanovništva po općinama (%)	49
Tabela 34. Stepen nezaposlenosti radno sposobnog stanovništva (%)	50
Tabela 35. Nezaposlene osobe prema stručnoj spremi u Kantonu Sarajevo, za period 2014–2019.	50
Tabela 36. Nezaposlene osobe prema stručnoj spremi u općinama Kantona Sarajevo u 2019.	50
Tabela 37. Nezaposlene osobe prema dobnoj strukturi u KS u periodu 2014-2019.	51
Tabela 38. Nezaposlenost prema dobnoj strukturi po općinama u 2019.	51
Tabela 39. Nezaposlenost po dužini čekanja na posao u Kantonu Sarajevo od 2014. do 2019.	52
Tabela 40. Nezaposlenost po dužini čekanja na posao po općinama u 2019.	53
Tabela 41. Struktura nezaposlenih po dužini čekanja na zaposlenje u odnosu na spol u Kantonu Sarajevo u 2019.	53
Tabela 42. Prosječne plaće po općinama KS, u period 2014 – 2019.	54
Tabela 43. Prosječne neto plaće po sektorima po područjima Standardne klasifikacije djelatnosti (SKD) u KS, 2014–2019.	54
Tabela 44. Indeks konkurentnosti BiH prema 12 stubova konkurentnosti u periodu 2013-2019.	58
Tabela 45. Poslovne zone po općinama Kantona Sarajevo	60
Tabela 46. Registrirani poslovni subjekti u Kantonu Sarajevo u periodu 2014-2019.	63
Tabela 47. Registrirani poslovni subjekti prema područjima klasifikacije djelatnosti (KD) u KS u 2019.	63
Tabela 48. Registrirani poslovni subjekti po općinama Kantona Sarajevo u 2019.	64
Tabela 49. Poreski obveznici u Kantonu Sarajevo 2019.	64
Tabela 50. Broj subjekata, broj zaposlenih po sektorima i rangiranje djelatnosti po broju zaposlenih u Kantonu Sarajevo u 2019.	65
Tabela 51. Poreski obveznici po veličini u Kantonu Sarajevo 2019.	65
Tabela 52. Broj zaposlenih po veličini poreskog obveznika prema KD u 2019.	66
Tabela 53. Broj poslovnih subjekata po djelatnostima u KS od 2014. do 2018. godine	66
Tabela 54. Broj zaposlenih po djelatnostima u KS od 2014. do 2018. godine	67
Tabela 55. Broj poslovnih subjekata i broj zaposlenih po sektorima od 2014. do 2018. godine	68
Tabela 56. Osnovni finansijski pokazatelji poslovanja poslovnih subjekata i sredstva i izvori sredstava KS i privrede	69
Tabela 57. Pokazatelji poslovanja u KS od 2014. do 2018.	69
Tabela 58. Pokazatelji poslovanja privrede KS	70
Tabela 59. Prihodi poslovnih subjekata po djelatnostima (KD 2010), u milionima KM	71
Tabela 60. Rashodi poslovnih subjekata po djelatnostima (KD 2010), u milionima KM	71
Tabela 61. Ukupna neto dobit poslovnih subjekata po djelatnostima (KD 2010), u milionima KM	72

Tabela 62. Gubitak poslovnih subjekata po djelatnostima (KD 2010), u milionima KM.....	73
Tabela 63. Bex indeks granske privrede Kantona Sarajevo	74
Tabela 64. Detaljnije rangiranje djelatnosti poslovne izvrsnosti s prognostičkim očekivanjima	75
Tabela 65. Indeksi obima proizvodnje prerađivačke djelatnosti, u periodu 2014-2019.	79
Tabela 66. Prijevoz putnika i robe u Kantonu Sarajevo u periodu 2014-2019.	85
Tabela 67. Registrirana cestovna motorna i priključna vozila prema godinama starosti u Kantonu Sarajevo u period 2018-2019.	86
Tabela 68. Registrirana cestovna motorna i priključna vozila u periodu 2014-2019.....	86
Tabela 69. Uspješnost djelovanja destinacije i ocjene potencijala za razvoj.....	89
Tabela 70. Tabela - Smještajni kapaciteti u Kantonu Sarajevo u periodu 2014-2019.	93
Tabela 71. Broj ležaja u smještajnim kapacitetima u Kantonu Sarajevo u periodu 2014-2019.....	93
Tabela 72. Iskorištenost smještajnih kapaciteta u Kantonu Sarajevo u periodu 2014-2019.....	94
Tabela 73. Registrirana noćenja turista u Kantonu Sarajevo prema zemljama prebivališta, u periodu 2014-2019.....	95
Tabela 74. Broj dolazaka i noćenja u KS, 2018-2019.	96
Tabela 75. Struktura smještajnih objekata u KS, 2019.	96
Tabela 76. Broj turista i noćenja po općinama u KS, 2019.	97
Tabela 77. Turistička kretanja prema zemlji dolaska, 2018.-2019.	97
Tabela 78. Turistička kretanja, top 10 zemalja, 2018-2019.....	98
Tabela 79. Učešće KS u ukupnim turističkim kretanjima u FBiH, 1999-2019.	98
Tabela 80. Ukupna budžetska podrška poljoprivredi u zemljama Zapadnog Balkana, milion EUR, 2013-2017	104
Tabela 81. Direktna podrška proizvođačima u zemljama Zapadnog Balkana, milion EUR, 2013-2017	104
Tabela 82. Podrška strukturnom i ruralnom razvoju u zemljama Zapadnog Balkana, milion EUR, 2013-2017.....	104
Tabela 83. Pregled upisanih klijenata u RPG i RK po kantonima u 2018.godini	105
Tabela 84. Procentualno učešće PG u FBiH i prosječna površina PG.....	105
Tabela 85. Struktura zemljišnih površina KS	107
Tabela 86. Uporedni prikaz broja zaposlenih i neto plata u KS i FBiH, 2018-2019.	108
Tabela 87. Ostvareni prinosi usjeva, 2017-2019.	109
Tabela 88. Učešće usjeva i požnjevenih površina, 2017-2019.	109
Tabela 89. Ostvareni prinosi voća, 2017-2019.	110
Tabela 90. Učešće usjeva i požnjevenih površina, 2017-2019.	110
Tabela 91. Brojno stanje stoke u KS, 2014-2019.	111
Tabela 92. Indeksi rasta brojnog stanja stoke u KS, 2014-2019. (2014=100).....	111
Tabela 93. Stočna proizvodnja u KS, 2014-2019.	112
Tabela 94. Indeks stočne proizvodnje u KS, 2014-2019. (2014=100).....	112
Tabela 95. Uporedni prikaz stočne proizvodnje KS i FBiH, 2019.	112
Tabela 96. Uporedni prikaz izvoza i uvoza KS i FBiH, 2018-2019.....	113
Tabela 97. Zahtjevi za novčani podsticaj za model podsticanja proizvodnji i model kapitalnih ulaganja KS u 2019.....	115
Tabela 98. Pregled obrađenih zahtjeva.....	115
Tabela 99. Pregled ostvarenog prava na novčani podsticaj po svim modelima.....	117
Tabela 100. Pregled ostvarenih prava na novčani poticaj po kategorijama kandidata	118
Tabela 101. Uporedni pokazatelji o ostvarenim pravima na novčani poticaj u periodu 2016-2019.	119
Tabela 102. Iznosi ostvarenog prava na novčanu podršku za poljoprivredne proizvođače iz KS od FBiH u 2018. i 2019.	119
Tabela 103. Osnovni pokazatelji poslovanja javnih komunalnih preduzeća u KS u periodu 2014-2019. (000 KM)	121
Tabela 104. Osnovni pokazatelji poslovanja po KJKP i JKP u KS u periodu 2014-2019. godine.....	122
Tabela 105. Indeksi 2019/2014 osnovnih pokazatelja poslovanja po KJKP i JKP u KS	124
Tabela 106. Odnos sredstava Budžeta KS i ukupnih prihoda pojedinih JKP-a	125
Tabela 107. Djeca, zaposleni i odgajatelji u predškolskim ustanovama u Kantonu Sarajevo	128
Tabela 108. Predškolske ustanove u Kantonu Sarajevo	129
Tabela 109. Zaposlenost roditelja djece u predškolskim ustanovama u Kantonu Sarajevo	129
Tabela 110. Broj učenika u stanovništvu po godinama.....	129
Tabela 111. Osnovne škole, učenici i nastavnici u Kantonu Sarajevo po općinama, školska 2019/2020.	130
Tabela 112. Osnovne škole, učenici i nastavnici u Kantonu Sarajevo po općinama, školska 2019/2020. (u %)	130
Tabela 113. Izvedeni pokazatelji u redovnom osnovnom obrazovanju, početak 2019/2020. (ukupno devetogodišnje obrazovanje).....	130
Tabela 114. Opremljenost računarima u osnovnom obrazovanju	131
Tabela 115. Osnovno obrazovanje, izvedeni pokazatelji (%)	132
Tabela 116. Učenici i nastavnici po godinama	132
Tabela 117. Učenici po vrsti srednje škole, školska 2019/2020. godina.....	132
Tabela 118. Srednje škole i učenici po općinama, školska 2019/2020.....	133
Tabela 119. Izvedeni pokazatelji u redovnom srednjem obrazovanju, školska 2019/2020. godina	133
Tabela 120. Opremljenost računarima u srednjem obrazovanju	134
Tabela 121. Srednje obrazovanje, izvedeni pokazatelji (%).....	134
Tabela 122. Broj visokoškolskih ustanova i studenata po godinama	135
Tabela 123. Visokoškolske ustanove i upisani studenti po vrsti ustanove u 2019/2020.....	136

Tabela 124. Pregled korisnika i sredstava izdvojenih za oblasti socijalne zaštite, civilnih žrtava rata i zaštite porodica sa djecom (prosječno mjesečno).....	138
Tabela 125. Korisnici oblika materijalne pomoći zaštite po osnovu zakona	139
Tabela 126. Pregled realiziranih sredstava po osnovu primjene zakona u 2019., u KM	139
Tabela 127. Pregled kategorija korisnika socijalne zaštite Kantona Sarajevo u 2019.	140
Tabela 128. Korisnici i sredstva socijalne zaštite, materijalni oblici u 2019.	141
Tabela 129. Korisnici i realizirana sredstva na osnovu prava civilnih žrtava rata u 2019.	141
Tabela 130. Korisnici i realizirana sredstva po osnovu prava zaštite porodica sa djecom, 2019.....	142
Tabela 131. Centri za socijalnu zaštitu u KS od 2014. do 2018.	143
Tabela 132. Maloljetni korisnici socijalne zaštite u KS od 2014-2018.	143
Tabela 133. Punoljetni korisnici socijalne zaštite u KS od 2014-2018.	143
Tabela 134. Korisnici socijalne zaštite (ukupno) u KS od 2014.-2018.	144
Tabela 135. Ukupne usluge socijalne zaštite u KS od 2014-2018.	144
Tabela 136. Pregled korisnika lične i porodične invalidnine, u KS.....	146
Tabela 137. Registrovana nezaposlenost-demobilisani vojni obveznici, u KS.....	146
Tabela 138. Zaposleni i nezaposleni po polu u Kantonu Sarajevo, od 2014-2019.....	147
Tabela 139. Korisnici novčane naknade i zdravstvenog osiguranja u Kantonu Sarajevo.....	148
Tabela 140. Nezaposlena lica od 15-30 godina starosti u KS, kraj godine.....	149
Tabela 141. Broj nezaposlenih lica od 15-30 godina starosti po kvalifikaciji, u KS, kraj godine	149
Tabela 142. Zaposleni i nezaposleni u KS po polu, godišnji prosjek	150
Tabela 143. Zaposlenost žena prema intervalima starosti u Kantonu Sarajevo (mart 2020.).....	150
Tabela 144. Zaposlenost prema stepenu stručnog obrazovanja, u Kantonu Sarajevo (mart 2020.).....	151
Tabela 145. Korisnici penzija u Kantonu Sarajevo	152
Tabela 146. Broj penzionera i iznos penzija od 2014-2019. godine (godišnji prosjek).....	153
Tabela 147. Prosječne penzije od 2014-2019. (godišnji prosjek)	153
Tabela 148. Pensioneri.....	153
Tabela 149. Prirodno kretanje stanovništva u KS period 2014-2018. (‰).....	156
Tabela 150. Pregled timova porodične medicine po općinama	160
Tabela 151. Pregled stanovnika kroz timove porodične medicine po općinama	160
Tabela 152. Posteljni kapaciteti u bolničkim zdravstvenim ustanovama u Kantonu Sarajevo	161
Tabela 153. Komparativni prikaz broja postelja na 100.000 stanovnika, Kanton Sarajevo, Bosna i Hercegovina, zemlje u okruženju i zemlje Evropskog Regiona	162
Tabela 154. Ljekari i stomatolozi u primarnoj zdravstvenoj zaštiti u KS.....	165
Tabela 155. Osigurana lica u KS.....	168
Tabela 156. Prihodi i rashodi zdravstvenog osiguranja kroz godine u KM:	168
Tabela 157. Nepokretna i pokretna kulturna dobra, 2018.....	171
Tabela 158. Arhivi, arhivski fondovi i zbirke, 2018.	173
Tabela 159. Galerije, izložbe i zaposleni, 2018.....	173
Tabela 160. Umjetnička disciplina, izlagači i broj posjetilaca, 2018.	173
Tabela 161. Orkestri, 2018.	174
Tabela 162. Ansambli, 2018.	174
Tabela 163. Horovi, 2018.	174
Tabela 164. Broj i vrste festivala, 2018.	174
Tabela 165. Učesnici i posjetioci festivala, 2018.....	175
Tabela 166. Profesionalna pozorišta, predstave, posjetioci i zaposleni, 2018.	175
Tabela 167. Amaterska pozorišta, predstave, posjetioci i zaposleni, 2018.	175
Tabela 168. Pozorišta za mlade, predstave, posjetioci i zaposleni, 2018.....	175
Tabela 169. Centri za kulturu, 2018.	176
Tabela 170. Kina, predstave, posjetioci i zaposleni, 2018.	176
Tabela 171. Kulturno-umjetnička društva, 2018.....	176
Tabela 172. Broj članova kulturno-umjetničkih društava, 2018.....	177
Tabela 173. Broj udruženja građana iz oblasti kulture, 2018.	177
Tabela 174. Podaci o intervencijama	184
Tabela 175. Kriminalitet i javni red i mir: stepen otkrivenosti	185
Tabela 176. Saobraćajne nezgode.....	185
Tabela 177. Pregled udruženja u Kantonu Sarajevo prema vrsti djelovanja	186
Tabela 178. Prijevoz putnika i roba	188
Tabela 179. Registrovana cestovna motorna i priključna vozila 2019. godine.....	190
Tabela 180. Prijevoz putnika i robe – željeznički prijevoz	191
Tabela 181. Pregled kapaciteta javnih garaža u 2016. godini (natkrivena i nenatkrivena parking – garažna mjesta)	194
Tabela 182. Broj pretplatnika fiksne telefonske mreže u Kantonu Sarajevo, BH Telecom.....	198
Tabela 183. Broj priključaka pristupa internetu putem širokopoljnih pristupnih tehnologija u fiksnim mrežama u BiH i u Kantonu Sarajevo	199
Tabela 184. Broj pretplatnika prema vrsti internet pristupa u KS za 2019. godinu.....	200

Tabela 185. Pregled javnih vodovodnih sistema u Kantonu Sarajevo	201
Tabela 186. Lokalni vodovodi u Kantonu Sarajevo prema broju korisnika.....	201
Tabela 187. Pregled potrošnje energije/energenata u KS.....	208
Tabela 188. Pregled učešća energije i energenata u ukupnoj potrošnji u Kantonu Sarajevo (%).....	208
Tabela 189. Pregled kretanja potrošnja energije i energenata u Kantonu Sarajevo	209
Tabela 190. Pregled potrošnje energije u stambenom sektoru Kantona Sarajevo	209
Tabela 191. Pregled udjela potrošnje energije u stambenom sektoru Kantona Sarajevo	209
Tabela 192. Pregled udjela potrošnje energije u uslužnom sektoru Kantona Sarajevo	210
Tabela 193. Pregled potrošnje električne energije po godinama u KS za period	213
Tabela 194. Solarne elektrane na području Kantona Sarajevo	213
Tabela 195. Gasna elektrana na području Kantona Sarajevo.....	213
Tabela 196. Potrošnja prirodnog gasa u Kantonu Sarajevo u periodu 2009-2015.	215
Tabela 197. Potrošnja prirodnog gasa u KS u periodu 2000-2015. i učešće pojedinih kategorija kupaca zemnog gasa	215
Tabela 198. Broj priključaka pojedinih kategorija potrošača prirodnog gasa u KS u periodu 2000-2015.	215
Tabela 199. Pregled potrošnje prirodnog gasa po godinama u KS.....	216
Tabela 200. Potrošnja tečnih goriva u Kantonu Sarajevo u periodu 2000-2015.	218
Tabela 201. Pregled solarnih elektrana u Kantonu Sarajevo.....	221
Tabela 202. Pregled kotlovnica sa pogonom na biomasu u Kantonu Sarajevo	221
Tabela 203. Otpad iz specifičnih tokova u Kantonu Sarajevo.....	243
Tabela 204. Prikupljanje i tretman otpada iz specifičnih tokova i drugog otpada u KS.....	247
Tabela 205. Lista evidentiranih prethodno zaštićenih i zaštićenih spomenika kulturne baštine KS.....	259
Tabela 206. Lista evidentiranih prethodno zaštićenih i zaštićenih spomenika prirodne baštine Kantona Sarajevo	261
Tabela 207. Pregled prihoda, primitaka, rashoda i izdataka po ekonomskim kategorijama (GFS)	269
Tabela 208. Izvršeni kapitalni rashodi i izdaci	270
Tabela 209. Javni dug Budžeta Kantona Sarajevo 2012-2018.	271
Tabela 210. Projekcije otplata i zaduženost	271
Tabela 211. Javna administracija po stanovniku	272
Tabela 212. Osnovni pokazatelji Programa javnih investicija Kantona Sarajevo.....	273
Tabela 213. Procjena mogućnosti finansiranja strategije razvoja	274
Tabela 214. Razvoj privrede - Procjena internog okruženja (snage/slabosti), Procjena uticaja vanjskog okruženja (prilike/prijetnje)	285
Tabela 215. Društveni razvoj - Procjena internog okruženja (snage/slabosti), Procjena uticaja vanjskog okruženja (prilike/prijetnje).....	296
Tabela 216. Okoliš i javna infrastruktura - Procjena internog okruženja (snage/slabosti), Procjena uticaja vanjskog okruženja (prilike/prijetnje).	307
Tabela 217. Indikatori uticaja po strateškim ciljevima	317

Lista grafova

Graf 1. Realizacija od 2016-2019. po Strateškim ciljevima u odnosu na ukupnu Strategiju (u KM)	17
Graf 2. Starosna struktura stanovništva u 2014. po općinama u Kantonu Sarajevo (u %)	27
Graf 3. Starosna struktura stanovništva u 2019. po općinama u Kantonu Sarajevo (u %)	28
Graf 4. Stopa nataliteta po općinama za 2014. i 2019. u promilima	30
Graf 5. Stopa mortaliteta po općinama za 2014. i 2019. u promilima.....	30
Graf 6. Stopa prirodnog priraštaja po općinama za 2009-2014. u promilima	31
Graf 7. Vitalni indeks Kantona Sarajevo za period 2014-2019.	31
Graf 8. Pokrivenost uvoza izvozom u Kantona Sarajevo u periodu 2014-2019. (%).....	36
Graf 9. Struktura radne snage u Kantonu Sarajevo po općinama (%)	42
Graf 10. Broj zaposlenih u Kantonu Sarajevo 2014-2019.	43
Graf 11. Zaposlene osobe prema spolu po općinama Kantona Sarajevo, u 2019. (%)	47
Graf 12. Nezaposlenost u Kantonu Sarajevo po godinama	48
Graf 13. Nezaposlene osobe prema spolu i dobnoj strukturi u Kantonu Sarajevo, XII 2019.	52
Graf 14. Struktura poslovnih subjekata po sektorima, u %	68
Graf 15. Struktura zaposlenih po sektorima, u %	68
Graf 16. Koeficijent ekonomičnosti ukupnog poslovanja (prihodi/rashodi).....	70
Graf 17. Odnos neto dobiti i stalnih sredstava	70
Graf 18. Učešće stalnih sredstava u poslovnim sredstvima.....	70
Graf 19. Lokacijski kvocijent djelatnosti u KS prema zaposlenosti	78
Graf 20. Promet u trgovini na malo u KS prema pretežnoj djelatnosti.....	84
Graf 21. Objekti po lokaciji	94
Graf 22. Raspoloživost hotela.....	94
Graf 23. Uporedni prikaz dolazaka i noćenja, 1999-2019, u 000.....	96
Graf 24. Prikaz stope hipertenzivnih oboljenja na 10.000 stanovnika u periodu 2014-2018	157

Graf 25. Zarazne bolesti u KS.....	158
Graf 26. Zaposleni u zdravstvu KS	163
Graf 27. Odnos zdravstvenih i administrativno - tehničkih radnika u javnom sektoru zdravstvene djelatnosti u KS u 2014-2018.....	164
Graf 28. Broj doktora medicine specijalista u javnom sektoru u periodu 2014- 2018. godine	165
Graf 29. Komparativni prikaz higijenske ispravnosti uzoraka vode u Kantonu Sarajevo, 2014-2018.....	170
Graf 30. Javni prevoz putnika u Kantonu Sarajevo	188
Graf 31. Kanton Sarajevo – Vazdušni saobraćaj	192
Graf 32. Prikaz kretanja koncentracije sumpor dioksida tokom svih godina praćenja automatskim stanicama	227
Graf 33. Prikaz kretanja koncentracije azot dioksida tokom svih godina praćenja automatskim stanicama	227
Graf 34. Prikaz kretanja koncentracije PM ₁₀ tokom svih godina praćenja automatskim stanicama	228
Graf 35. Izvršeni rashodi Budžeta Kantona Sarajevo u skladu sa funkcionalnom klasifikacijom	270

Lista slika

SLIKA 1. KANTON SARAJEVO U ODNOSU NA ZEMLJE EVROPSKE UNIJE	14
SLIKA 2. KANTON SARAJEVO I FEDERACIJI BIH I BOSNI I HERCEGOVINI	15
SLIKA 3. KANTON SARAJEVO	18
SLIKA 4. ORGANIZACIJA ZAKONODAVNE I IZVRŠNE VLASTI	20
SLIKA 5. GUSTINA NASELJENOSTI (ST/ KM ²) PO OPĆINAMA KANTONA SARAJEVO, 2019. GODINI	26
SLIKA 6. DISTRIBUCIJA OBJEKATA NA PROSTORU KANTONA.....	92
SLIKA 7. SPOMENIK PRIRODE „SKAKAVAC“	262
SLIKA 8. SPOMENIK PRIRODE „VRELO BOSNE“	263
SLIKA 9. ZAŠTIĆENI PEJZAŽ „BIJAMBARE“	263
SLIKA 10. KOZIJA ČUPRIJA	264
SLIKA 11. ZAŠTIĆENI PEJZAŽ „TREBEVIĆ“	264

Izvor

- A faza Izmjena i dopuna Prostornog plana Kantona Sarajevo za period 2003.-2023. godine („Službene novine KS, br. 4/11);
- Agencija za statistiku BiH, Statistički bilten - socijalna zaštita/skrb u FBiH
- Agencija za statistiku BiH: Prvo saopštenje, 01.04.2020., Tematski bilten „Bruto društveni proizvod“
- B faza Izmjena i dopuna Prostornog plana Kantona Sarajevo za period 2003.-2023. godine („Službene novine KS, br. 22/17);
- Elaborat o lokacijama reciklažnih dvorišta, niša i zelenih otoka sa lociranjem u prostorno-planskoj dokumentaciji i investicijskim planom, Zavod za planiranje razvoja KS (2019.);
- Elaborat zaštite izvorišta vode za piće Sarajevsko polje, Institut za hidrotehniku građevinskog fakulteta u Sarajevu (2013.);
- Federalni operativni plan odbrane od poplava („Službene novine FBiH“, br. 97/15);
- Federalni zavod za mirovinsko penzijsko i invalidsko osiguranje
- Federalni zavod za programiranje razvoja – Konkurentnost, Svjetski ekonomski forum - Global competitiveness report, 2019. godina
- Federalni Zavod za programiranje razvoja, Makroekonomski pokazatelji po kantonima za 2014. godinu
- Federalni Zavod za programiranje razvoja, Makroekonomski pokazatelji po kantonima za 2015. godinu
- Federalni Zavod za programiranje razvoja, Makroekonomski pokazatelji po kantonima za 2016. godinu
- Federalni Zavod za programiranje razvoja, Makroekonomski pokazatelji po kantonima za 2017. godinu
- Federalni Zavod za programiranje razvoja, Makroekonomski pokazatelji po kantonima za 2018. godinu
- Federalni Zavod za programiranje razvoja, Makroekonomski pokazatelji po kantonima za 2019. godinu
- Federalni Zavod za programiranje razvoja, Socioekonomski pokazatelji po kantonima za 2014. godinu
- Federalni Zavod za programiranje razvoja, Socioekonomski pokazatelji po kantonima za 2015. godinu
- Federalni Zavod za programiranje razvoja, Socioekonomski pokazatelji po kantonima za 2016. godinu
- Federalni Zavod za programiranje razvoja, Socioekonomski pokazatelji po kantonima za 2017. godinu
- Federalni Zavod za programiranje razvoja, Socioekonomski pokazatelji po kantonima za 2018. godinu
- Federalni Zavod za programiranje razvoja, Socioekonomski pokazatelji po kantonima za 2019. godinu
- Federalni zavod za statistiku – Bilteni, obrazovanje (predškolsko ,osnovno, srednje i visoko) u periodu od 2014-2019. godine
- Federalni zavod za statistiku, Federacija BiH u brojkama za 2014-2019. godinu
- Federalni zavod za statistiku, Informacija o investicijama na području Kantona Sarajevo za 2019. godinu
- Federalni zavod za statistiku, Informacija o investicijama na području Kantona Sarajevo za 2018. godinu
- Federalni zavod za statistiku, Kanton Sarajevo u brojkama 2014-2019. godinu – prijevoz i skladištenje
- Federalni zavod za statistiku, Kanton Sarajevo u brojkama za 2014-2019. godinu

- Federalni zavod za statistiku, Kanton Sarajevo u brojkama za 2015. godinu
- Federalni zavod za statistiku, Kanton Sarajevo u brojkama za 2016. godinu
- Federalni zavod za statistiku, Kanton Sarajevo u brojkama za 2017. godinu
- Federalni zavod za statistiku, Kanton Sarajevo u brojkama za 2018. godinu
- Federalni zavod za statistiku, Kanton Sarajevo u brojkama za 2019. godinu
- Federalni zavod za statistiku, Kanton Sarajevo u brojkama za 2020. godinu
- Federalni zavod za statistiku, Kultura i umjetnost 2014-2019. godina
- Federalni zavod za statistiku, saopćenja/priopćenja – tržište rada, 28.02.2020. godine
- Federalni zavod za statistiku, Statistički bilteni, Demografska statistika, 2014- 2019.
- Federalno ministarstvo poljoprivrede vodoprivrede i šumarstva, Godišnji izvještaj o radu Federalnog ministarstva poljoprivrede vodoprivrede i šumarstva za 2018. Godinu
- Finansijsko-informatička agencija Federacije BiH, Izvještaj o pravnim licima u periodu 2014-2018. godina
- GDP za Federaciju BiH: statistički bilten 302/2019
- Informacija o problemima u postupku donošenja nove Odluke o zaštiti izvorišta vode za piće "Sarajevsko polje", Ministarstvo prostornog uređenja i zaštite okoliša Kantona Sarajevo (2015.);
- Informacija o zaštiti od buke u Kantonu Sarajevo, Ministarstvo prostornog uređenja i zaštite okoliša Kantona Sarajevo (2009);
- Izvještaj o praćenju kvaliteta zraka u Kantonu Sarajevo za 2018. godinu, Zavod za javno zdravstvo Kantona Sarajevo (2019.);
- Izvještaj o radu za period 01.01.-31.12.2015. godine, MPUGZO KS (2016);
- Izvještaj o radu za period 01.01.-31.12.2017. godine, MPUGZO KS (2018.);
- Izvještaj o radu za period 01.01.-31.12.2018. godine, MPUGZO KS (2019.)
- Izvještaj o radu za period od 01.01.-31.12.2016. godine, MPUGZO KS (2017.);
- JU Domova zdravlja Kantona Sarajevo, Podaci o broju mjesnih zajednica i timova porodične medicine
- JU Služba za zapošljavanje Kantona Sarajevo
- JU Služba za zapošljavanje Kantona Sarajevo - statistički bilteni od 2014-2019. godine
- Kantonalna uprava civilne zaštite Kantona Sarajevo, Izvještaj o radu Civilne zaštite KS za 2014-2019. godinu
- Kantonalna uprava za inspeksijske poslove Kantona Sarajevo, Izvještaj o radu za 2018. godinu
- Kantonalni centar za socijalni rad, Izvještaj o radu za period od 2014-2019. godine
- Kantonalni operativni plan odbrane od poplava, Institut za hidrotehniku građevinskog fakulteta u Sarajevu (2012);
- Kantonalni plan zaštite okoliša– KEAP za period 2017.-2022. godine, Ministarstvo prostornog uređenja i zaštite okoliša Kantona Sarajevo (2017.);
- KJKP Vodovod i kanalizacija d.o.o. Sarajevo, analiza uzorka vode
- Metodologija za ocjenu uticaja na kvalitet zraka za nove zahvate u prostoru, E3-EKOENERG, CETEOR (2019.)
- Ministarstvo finansija Kantona Sarajevo, Izvještaj o izvršenju Budžeta Kantona Sarajevo od 2014-2019. godine
- Ministarstvo finansija Kantona Sarajevo, Izvještaj o radu za period od 2014-2019. godine
- Ministarstvo komunalne privrede i infrastrukture Kantona Sarajevo, Izvještaj o radu za period od 2014-2019. godine
- Ministarstvo kulture i sporta Kantona Sarajevo, Izvještaj o radu za period od 2014-2019. godine
- Ministarstvo privrede Kantona Sarajevo, Bilans energetskih potreba Kantona Sarajevo za 2014-2019. godinu
- Ministarstvo privrede Kantona Sarajevo, Investirajte u Kanton Sarajevo – Investicioni profil Kantona Sarajevo, 2019. godina
- Ministarstvo privrede Kantona Sarajevo, Izvještaj o radu za period od 2014-2019. godine
- Ministarstvo prostornog uređenja i okoliša Kantona Sarajevo, Izvještaj o radu za period od 2014-2019. godine
- Ministarstvo saobraćaja Kantona Sarajevo, Izvještaj o radu za period od 2014-2019. godine
- Ministarstvo unutrašnjih poslova Kantona Sarajevo, Izvještaj o radu Uprave policije MUP-a Kantona Sarajevo u periodu od 2014-2019. godine
- Ministarstvo za boračka pitanja Kantona Sarajevo, Izvještaj o radu za period od 2014-2019. godine
- Ministarstvo za obrazovanje, nauku i mlade Kantona Sarajevo, Izvještaj o radu za period od 2014-2019. godine
- Ministarstvo za rad, socijalnu politiku, raseljena lica i izbjeglice Kantona Sarajevo, Izvještaj o radu za period od 2014-2019. godine
- Ministarstvo za rad, socijalnu politiku, raseljena lica i izbjeglice Kantona Sarajevo, Informacije o stanju oblasti socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom u 2014-2019. godini.
- Ministarstvo zaštite okoliša i turizma FBiH, Strategija zaštite okoliša Federacije BiH 2008 - 2018. godine
- Ministarstvo zdravstva Kantona Sarajevo, Izvještaj o radu za period od 2014-2019. godine
- Novelacija Studije upotrebne vrijednosti zemljišta za područje Kantona Sarajevo za potrebe izrade Prostornog plana za period 2003. do 2023. godine, Poljoprivredno-prehrambeni fakultet Univerziteta u Sarajevu (2012.);
- Odluka o zaštiti i poboljšanju kvaliteta zraka („Službene novine KS“, br. 23/16);
- Plan upravljanja otpadom Kantona Sarajevo za period 2015.-2020. godina“, (2015);
- Porezna uprava Federacije BiH, Kantonalni porezni ured Sarajevo, 2020. godina
- Pravilnik o monitoringu emisija zagađujućih materija u zrak („Službene novine FBiH“, br. 12/05, 09/14);
- Pravilnik o monitoringu kvaliteta zraka („Službene novine FBiH“, br. 12/05);
- Privredna Komora Kantona Sarajevo

- Privredna komora Kantona Sarajevo; (2009), Dokumentaciona osnova Analize o poslovanju KS u 2008. godini
- Program javnih investicija Kantona Sarajevo, 2014-2018. godine
- Program utroška finansijskih sredstava za regulaciju riječnih korita i zaštitu od polava, vodosnabdijevanje i odvodnju otpadnih voda na području KS za 2019. godinu, Ministarstvo privrede (2019.)
- Projekat „Čista rijeka Miljacka“, Sarajevska regionalna agencija SERDA (2011);
- Projektni zadatak „Čista rijeka Miljacka“;
- Prostorni plan Kantona Sarajevo za period 2003.-2023. godine („Službene novine KS“, br. 6/10);
- Razvojni projekti u oblasti vodosnabdijevanja, odvođenja i tretmana otpadnih voda u KS, KJKPViK Sarajevo (2008.);
 - Saldo migracija stanovništva po općinama od 2014-2019. godine
- Stanje privrede u Kantonu Sarajevo, po godinama, Privredna komora Kantona Sarajevo
- Strategija održivog razvoja Općine Ilijaš za period 2013.-2017. godine, Općina Ilijaš;
- Strategija održivog razvoja Općine Trnovo za period 2018.-2022. godine, Općina Trnovo;
- Strategija razvoja Općine Hadžići za period 2017.-2021. godine, Općina Hadžići;
- Strategija razvoja Općine Vogošća za period 2019.-2023. godine, Općina Vogošća
- Strategija zaštite okoliša za period 2008.-2018. godine, Ministarstvo zaštite okoliša i turizma FBiH (2008.);
- Stratejska procjena okoliša Kantona Sarajevo, CETEOR, CEDES (2010.);
- Studija „Kulturno-historijsko i prirodno naslijeđe Kantona Sarajevo“, Studio URBING d.o.o. Sarajevo (2009);
- Studija izvodljivosti o proširenju i poboljšanju sistema daljinskog grijanja u Kantonu Sarajevo, Ministarstvo zaštite okoliša, kopna i mora Republike Italije (2019.);
 - Studija optimalnog snabdijevanja energijom Kantona Sarajevo – CEDES, CETEOR, decembar 2010. godine
- Studija upotrebne vrijednosti zemljišta na području Kantona Sarajevo za potrebe izrade Prostornog plana za period 2003.do 2023. godine, Zavod za agropedologiju (2005.);
- Turistička zajednica Kantona Sarajevo, 2020. godina
- Valorizacija i sanacija bespravno izgrađenih objekata za potrebe izrade Prostornog plana za period 2003. do 2023. godine, Institut za arhitekturu, urbanizam i prostorno planiranje Sarajevo (2006.);
- Western Balkan agriculture and European Integration in 2018 – APDAP WB JRC Research Project, 2018. godina
- WHO, Health for all database, za 2011. godinu, za BiH posljednji ažurirani podatak za 2010. godinu
WHO, Health for all database za 2014.
- Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o federalnim ministarstvima i drugim tijelima federalne uprave („Službene novine FBiH“, br. 8/06);
- Zakon o komunalnim djelatnostima („Službene novine KS“, br. 31/04, 14/16, 43/16, 10/17, 19/17, 20/18, 22/19)
- Zakon o organizaciji i djelokrugu organa uprave i upravnih organizacija Kantona Sarajevo („Službene novine KS“, br. 7/08, 16/08);
- Zakon o principima lokalne samouprave u Federaciji Bosne i Hercegovine („Službene novine FBiH“, br. 49/06);
- Zakon o vodama („Službene novine FBiH“, br. 70/06);
- Zakon o vodama („Službene novine KS“, br. 18/10);
- Zakon o zaštiti kulturne baštine Kantona Sarajevo („Službene novine KS“, br. 2/00, 37/08);
- Zakon o zaštiti od buke („Službene novine KS“, br. 26/07, 110/12);
- Zakon o zaštiti prirode („Službene novine FBiH“, br. 66/13);
- Zakon o zaštiti zraka („Službene novine FBiH“, br. 33/03, 04/10);
- Zavod za informatiku i statistiku Kantona Sarajevo
- Zavod za javno zdravstvo FBiH, Zdravstveno statistički godišnjak Federacije BiH za period od 2014-2019. godine
- Zavod za javno zdravstvo Kantona Sarajeva , Izvještaj o organizacionoj strukturi i kadrovima zaposlenim u zdravstvenim ustanovama“ Obrazac br. 3-00-60
- Zavod za javno zdravstvo Kantona Sarajevo, Izvještaj o oboljenjima, stanjima i povredama u službi primarne medicine za 2014., 2015., 2016., 2017., 2018. i 2019. godinu
- Zavod za javno zdravstvo Kantona Sarajevo, Izvještaj o radu i finansijskom poslovanju za 2014-2019. godinu
- Zavod za javno zdravstvo KS, Studija o zdravstvenom stanju stanovništva, higijenskim prilikama i zdravstvenoj djelatnosti u KS za 2014. godinu
- Zavod za javno zdravstvo KS, Studija o zdravstvenom stanju stanovništva, higijenskim prilikama i zdravstvenoj djelatnosti u KS za 2015. godinu
- Zavod za javno zdravstvo KS, Studija o zdravstvenom stanju stanovništva, higijenskim prilikama i zdravstvenoj djelatnosti u KS za 2016. godinu
- Zavod za javno zdravstvo KS, Studija o zdravstvenom stanju stanovništva, higijenskim prilikama i zdravstvenoj djelatnosti u KS za 2017. godinu
- Zavod za javno zdravstvo KS, Studija o zdravstvenom stanju stanovništva, higijenskim prilikama i zdravstvenoj djelatnosti u KS za 2018. godinu
- Zavod za javno zdravstvo KS, Studija o zdravstvenom stanju stanovništva, higijenskim prilikama i zdravstvenoj djelatnosti u KS za 2019. godinu
- Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo, „Turizam na području Kantona Sarajevo u period 2014-2019. godine“
- Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo, Demografska analiza KS po općinama 2014-2019.

- Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo, Obrazovanje početak 2014/2015 , predškolsko, osnovno, srednje i visoko
- Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo, Obrazovanje početak 2015/2016 , predškolsko, osnovno, srednje i visoko
- Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo, Obrazovanje početak 2016/2017 , predškolsko, osnovno, srednje i visoko
- Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo, Obrazovanje početak 2017/2018 , predškolsko, osnovno, srednje i visoko
- Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo, Obrazovanje početak 2018/2019 , predškolsko, osnovno, srednje i visoko
- Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo, Obrazovanje početak 2019/2020 , predškolsko, osnovno, srednje i visoko
- Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo, Pozicija Kantona Sarajevo u FBiH u periodu od 2014-2019. godine
- Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo, Pozicija Kantona Sarajevo u FBiH
- Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo, Turizam na području Kantona Sarajevo u periodu od 2014-2019. godine
- Zavod za planiranje razvoja KS, Informacija o investicijama na području KS
- Zavod za planiranje razvoja KS, Izvještaj o poslovanju javnih komunalnih preduzeća za period od 2014-2019. godine
- Zavod za planiranje razvoja KS, Izvještaji o poslovanju KJKP i JKP od 2014-2019. godine i KJKP „Gras“ od 2014-2019. godine
- Zavoda za planiranje razvoja Kantona Sarajevo, Izvještaj o razvoju Kantona Sarajevo za 2014-2019. godinu
- Zavoda zdravstvenog osiguranja KS, Izvještaja o radu i poslovanju za 2014. godinu
- Zavoda zdravstvenog osiguranja KS, Izvještaja o radu i poslovanju za 2015. godinu
- Zavoda zdravstvenog osiguranja KS, Izvještaja o radu i poslovanju za 2016. godinu
- Zavoda zdravstvenog osiguranja KS, Izvještaja o radu i poslovanju za 2017. godinu
- Zavoda zdravstvenog osiguranja KS, Izvještaja o radu i poslovanju za 2018. godinu
- Zavoda zdravstvenog osiguranja KS, Izvještaja o radu i poslovanju za 2019. godinu

www.unrisd.org

https://kuip.ks.gov.ba/sites/kuip.ks.gov.ba/files/izvjestaj_o_rad_u_kuip_2016.godina.pdf

http://www.fzs.ba/godsnji_bilteni.htm

<http://gcr.weforum.org/>

<https://www.civilnodrustvo.ba/>

www.juszzks.com.ba

<http://www.fzzpr.gov.ba/>

<http://fzs.ba/>

<http://zis.ks.gov.ba/>

<http://www.bhas.ba/>

<http://www.fzzz.ba/>

<http://www.szks.ba/>

<http://www.kzzosa.ba/>

<http://www.zzjzks.ba/>

<http://www.pkasa.com.ba/>

<http://zpr.ks.gov.ba/>

<http://mf.ks.gov.ba/>

<http://mki.ks.gov.ba/>

<http://mpu.ks.gov.ba/>

<http://ms.ks.gov.ba/>

<http://mon.ks.gov.ba/>

<http://mz.ks.gov.ba/>

<http://mks.ks.gov.ba/>

<http://mup.ks.gov.ba/>

<http://mrsri.ks.gov.ba/>

<https://mbp.ks.gov.ba/>

<http://kucz.ks.gov.ba/>

<http://mp.ks.gov.ba/>

<https://mpz.ks.gov.ba/>

<http://www.viksa.ba/>

<http://www.doingbusiness.org/>

<https://mobilityexchange.mercer.com/>

http://mp.ks.gov.ba/sites/mp.ks.gov.ba/files/bilans_energet.potreba2017.pdf

<http://www.fia.ba/>

<http://www.zzjzks.ba/>

<http://www.zzjzfbih.ba/>

<http://skupstina.ks.gov.ba/>

<http://www.fzzpr.gov.ba/>

<https://skupstina.ks.gov.ba/izvijestaj-o-rad-u-kantonalne-uprave-za-inspekcijske-poslove-kantona-sarajevo-za-2018-godinu>

<https://vlada.ks.gov.ba/vlada/ured-kvalitet>

<http://www.spomenici-sa.ba/>